

*F. PETRE*

POIZKUS  
ILIRIZMA  
PRI  
SLOVENCIH  
( 1835-1849 )



*IZDALA*  
*SLOVENSKA MATICA V LJUBLJANI*  
*1939*

|| 522686

886.3(091) = 863  
930.85(497.12) = 863

»IZLOČENIK«

|| 522686

Redna izdaja  
Slovenske matice v Ljubljani  
za leto 1939

Tiskali J. Blasnika nasl.,  
Univerzitetna tiskarna in litografija d. d. v Ljubljani  
Odgovoren L. Mikuš

c 22.909



25 SEP 2000

D 2000/15373

SLOVENSKA MATEJICA V LJUBLJANI  
1939





**S**LED za razvojem slovenskega duhovnega življenja preteklosti nas vodi od začetka druge polovice osemnajstega stoletja dalje v dobo, ko odkrivamo proti dotedanji ravnodušnosti do narodnostnega vprašanja od primera do primera vse večje utrjevanje narodne zavesti. V oni redki vrhnji plasti slovenske družbe, ki je dobila poslej ime preroditeljev in se nam kaže danes v časovni odmaknjenosti že kot trdno povezana enota, kakršno združujejo enake težnje, a so jo v resnici sestavljali samo izjemno zreli poedinci, je doživetje sprožilo plaz nenavadne delavnosti. Nekaj desetletij in ljudstvo, ki dotlej kot samostojen, izoblikovan narod ni imelo svojega mesta v zboru narodov, je kljub svoji nebogljenosti, socialni in politični slabosti, hkrati živeče še na obrobju kroga narodov z bogato umetniško tradicijo, z delovanjem nekaterih svojih predstavnikov pogumno in sveže nastopilo pot tekme v evropski kulturnosti.

Še preden se je utegnil novi življenjski pogled prav razširiti in utrditi v širšem krogu domače inteligence in zlasti med ljudstvom, ga je dohitela težka preizkušnja.

Obenem z rastjo narodne zavesti, ki jo je spremljal še proces enotenja, počasnega zблиževanja Slovincem pripadajočih pokrajin, kakor so ga določevali jezik, naravna zavest etnične skupnosti, protestantska knjižna tradicija in vrsta drugih socioloških faktorjev, se je začela javljati v nekaterih njegovih pripadnikih in predstavnikih bojazen, da je slovenski narodni organizem preslaboten za samostojno kulturno življenje. Doba je bila premlada, da bi se vprašala tudi po naravni, odgovarjajoči možnosti samostojnega političnega in gospodarskega življenja. Kakor je bila misel, ki je predstavljala za Slovence jedro ilirizma, za njih razvoj neplodna in škodljiva, saj je pomenjala odtok lastnih tvornih sil, zbeganost in notranji boj, je imela vendarle v sebi kal nečesa velikega: sanje o ustvaritvi velike narodne enote na slovanskem jugu, ki bi bila v trenjih narodov sposobna kljubovati nevarnostim izza meja. Rodila jo je doba iskanja zvez in opor, romantičnega zavezništva med Slovani, zato jo smemo motriti samo iz dobe same, ko je nastala. Le tako jo moremo prav razumeti in ji biti pravični. Kolikor jo tehtamo, se ne more izpremeniti sodba, da je pomenjal ilirizem za nas krizo. Vendar krizo rasti,



preizkušnjo, iz katere je izšel slovenski duh tvornejši, delavnejši, samozavestnejši, morda bolj kot prej izbrušen za bodoče boje in bolj vdan v neizbežnost svoje usode malega naroda.

Pojem je imel veliko vsebino že dolgo pred časom okoli 1835, ko je začela vznemirjati duhove vplivna moč slovenskega jezikovnega ilirizma. Zgodovinarjem, ki so še sledili nauku, da so Slovani prvotno, avtohtono prebivalstvo vzhodnih alpskih dežel in Balkana, je pomenjala stara Ilirija deželo, kjer je tekla zibel one slovanske veje, ki je imela svoj dom na severni in vzhodni obali Jadranskega morja. Od starejših piscev jo je prevzel tudi Pohlin in ji dal v svoji Krajski Grammatiki... (1768), v delu samem, ki pomenja začetek slovenskega preroda, z izenačenjem izraza kranjski jezik z oznako ilirski jezik največji poudarek. Bolestno je občutil nemoč male Kranjske in nje „domala izumrlega deželnega jezika“ v primeri z nemštvom in ostalimi veljavnimi narodi, zato ga je hotel utrditi in povzdigniti prav kot jezik slavne preteklosti. Mar ga niso ob preseljevanju narodov govorile vse dežele od enega morja do drugega? se je vpraševal. Mu ni še danes najti v najoddaljenejših zemljah toliko sorodnih jezikov, da bi smeli po pravici imenovati večino sveta Ilirijo?

Rodoljubno zmoto, ki je hotela poveličevati in dvigniti samozavest v lastnem ljudstvu, je popravil v drugem delu svoje Zgodovine Kranjske... (1791) stvarni in racionalistični Linhart, čeprav sta tudi njemu narekovala tako prosvetljenost novega empiričnega pogleda na življenje, ki se je tedaj odkrival in hotel videti tudi v zgodovinskem razvoju narodov medsebojno povezanost usode in vplive, kakor zavest slovanske skupnosti, da je pritegnil v delu k obravnavi celotno ozemlje južnih Slovanov v okviru avstrijskega cesarstva. Zdelo bi se, da je bila po njegovi jasni utrditvi stvari, kot so bile, in jih je dovolj razčistila sodobna znanost, vnesena v vprašanje resnica že na kraju 18. stoletja in odstranjena tudi za Slovence nevarnost, da bodo iz novih kulturnopolitičnih nagibov sledili ideji, ki je postala nekaj desetletij kasneje vodilna misel Gajeve akcije. Za zgodovinarjema Taubejem in Thumannom je pisal Linhart: „Pri tej priložnosti se mi ne bo štelo v zlo, če kot slovanski zgodovinar izrečem željo, naj bi vsaj znanstveniki ne rabili imena, ki je v slovanski literaturi brez pomena, odkar je kritika osvetlila njegovo temno poreklo. Mislim na ilirski narod, ilirski jezik, ilirsko dvorno pisarno. Ilirije ni več. V vsej razprostranjeni avstrijski državi ni kakih Ilirov, z izjemo peščice Klementincev, ki so prišli 1737 iz Albanije in imajo ob Savi v Srbiji pet vasi. Slavonci, Hrvatje, Dalmatinci, njih bratje v Banatu, na Ogrskem in Erdeljskem niso Iliri. Slovani so, ki so v šestem in sedmem stoletju zasedli nekdanjo Ilirijo in pomagali po-



tisniti staro prebivalstvo nazaj v albanske gore. Tam, med Jonskim morjem in Macedonijo, med Črno goro in Neokastrom žive še stari Iliri. Sami se imenujejo Skipetare. Njih jezik ni slovanski. So posebno pleme, ki jih ne smemo mešati niti s Slovani, niti s kakim drugim evropskim ljudstvom... Potomci starih Ilirov so torej Skipetari, ne Slovani iz Slavonije, Hrvatje, Dalmatinci itd. Iz zmote ali nečimurnega patriotizma so slovanski zgodovinarji izrabili ime Ilirov in razširili napačno misel zato, da bi dali z dejanji in z usodo tega, nekoč slavnega ljudstva Slovanom, katerih starejša zgodovina jim je bila neznana, častno preteklost.<sup>1</sup>

Besede prosvetljenca, prevzetega potrebe po spoznanju dejanske resničnosti v dogajanjih preteklosti, ki mu je bila zgodovina res samo delo odkrivanja poti človeškega razvoja in iskanje vzročnih zvez usode ljudstev. Za neko dobo je njegov realistični nazor obveljal, čeprav je bila resignacija na veliko preteklost Slovencev v zvezi z Iliri težka. Posamič so se še našli zagovorniki starega, tako najdemo Pohlino misel ponovljeno na primer še v rokopisu Japljeve Slavische Sprachlehre iz leta 1806, vendar je zlasti delo Zoisovega kroga povsem sledilo hladnemu tolmačenju zgodovine. Oba vodilna pisca dobe, Vodnik in Kopitar, sta dosledno obravnavala Kranjce, oziroma kmalu že Slovence, kot vejo onega dela velike slovanske enote, katerega naselitev na Balkanu in v alpskih deželah se je izvršila že pozno v zgodovinski dobi.

Vzrok, da so se mogli v četrtem in petem desetletju novega stoletja pogledi zopet zamegliti in se je vrnilo obdobje, vnovič naklonjeno veri v nekdanjo veličino slovanstva, je bil v odmevu, daljni posledici globoke izpremembe okusa, ki se je bila izvršila v pretežnem delu zapadne in srednje Evrope ter posegla zlasti tudi k zapadnim Slovanom in od tam na Slovensko. V tesni povezanosti z življenjem sta dobili tudi umetnost in znanost z njo povsem novo obliko. Če premostrimo izpremembo samo ob enem njenih značilnih pojavov, ob tedanjem vrednotenju pesmi, vprašanju, kateremu nam bo kot rdeči niti slediti tudi pri razvoju slovenskega ilirizma, se nam odkrijejo vse njene posebnosti. Sredo osemnajstega stoletja vlada na Parnasu moda klasicistične poezije, toge po vsebini in obliki, nesproščene, neindividualne, naškrobljene, prav take, kot so bile družabne oblike življenja po evropskih dvorih. Pesmi ni bilo delati iz osebnega doživetja čustev, temveč po strogih pravilih; zajem njih vsebine je bil ozek, trdno določen s primeri, od katerih se ni smelo

<sup>1</sup> Linhart A., *Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen südlichen Slaven Oesterreichs II*, uvod.



oddaljevati. Ob poznem začetku literarnega dela pri Slovencih je moglo nastati le malo pesmi tega duha; nekaj ob Devovih Pisanicah, nekaj ob Linhartovih mladostnih Blumen aus Krain. Pol stoletja, in evropska poezija je imela v vsej širini svojega obsega izpremenjeno podobo. Nova gesla so se glasila: prostost, naravnost, vir ustvarjalne pesniške moči naj ne bo obrazec, temveč notranji genij. Okus se je mogel izpremeniti samo v zvezi z velikim družbenim pretresom, ki ga je doživljala Evropa z vse večjim uveljavljanjem meščanstva proti konvencionalni prevladi plemiškega razreda. Za Slované je bilo v dvoboju dveh sil važno, da je nova doba vpraševala po vrednotah, s katerih bogastvom so se mogli sami uspešno kosati s kulturno razvitejšimi narodi.

Ob iskanju vsega pristnega, neizumetničenega in prvobitnega je dobila najvišjo ceno ljudska poezija kot pravi izraz tajnih globin narodovega duha. Macphersonovi angleški izdaji Ossiana in Percyjevi starih angleških pesmi so sledile izdaje narodnih pesmi severnih narodov in kmalu tudi Slovanov. Narodna pesem je oplodila umetno, nastala je nova estetika, ki je cenila njen izraz više od vsega, kar je mogel ustvariti novodobni pesnik. Poglobljeno zanimanje za primitivne narode je razvilo pri Slovanih znanstveni narodopis, ki je hotel dvigniti vse zaklade ljudske kulturne tvornosti, pesmi, reke in napeve, ter zbiral obenem podatke o njih načinu življenja, nošah, običajih. Zanimanje za njih narodne pesmi je daleč presešlo okvir lastnih zemelj samih, v glavnem predstavniku nove smeri pri Nemcih, Herderju, pa so našli Slovani celó filozofa, ki je z širokimi razgledi nauka o rasti in propadanju narodov v svojem obsežnem življenjskem delu Ideen zur Geschichte der Menschheit (1784—1791) slikal prav nje kot ono sveže pleme, ki mu bo ob sodobnem propadanju zapadne kulture prevzeti dediščino bodočega vodstva človeštva in sicer z geslom humanosti kot najvišjim življenjskim ciljem. Idealizirana slovanska zgodovina, v kateri si je predstavljal ta ljudstva kot povsem nebojevita, kajti da niso nikogar podjarmila, mu je govorila o tisti dobroti in plemenitosti v medsebojnem razmerju narodov, ki je želel, naj v bodočnosti urejuje Evropo.

Nova narodopisna smer je imela v vseh slovanskih deželah enako vnete pristaše, saj je trkala na čustva nacionalnega ponosa in bila s tem najprikladnejše sredstvo za prebuditev narodne zavesti in izvedbo preroda. Pri Slovencih najdemo prve zapise narodnih pesmi že kmalu po izidu Pohlinove slovnice, Srbom je razširil Vuk Karadžić sloves njih narodnega blaga po Evropi, Poljaki in drugi so izdajali svoje zbirke, vrhunec pa je dosegla pri Čehih, kjer je z delom



*Dobrovskega, Čelakovskega, Šafařika, Kollárja in drugih dala zemljam zapadnih Slovanov trdni temelj vse kulturne organizacije moderne dobe. Ideologije, ki jih je ustvarila tam, so pritegnile v svoje vplivno območje še zemlje južnih Slovanov in posredno povzročile tudi globoki duhovni konflikt na Slovenskem, ki ga je obravnavati pričujočemu delu.*

*Ohraniti jezik in narodno individualnost — ju opustiti, se prilagoditi in preliti v v sebi zaključeni svet drugega naroda? Kako nenavadna dilema v kulturni zgodovini narodov! Še bolj čudno, da se je vprašanje, ki zadeva vendar osebni svet zadnjega pripadnika naroda na razpotju, obravnavalo in rešilo v peščici iz njegove inteligence.*

*Razlaga svojevrstnega pojava je v tedanji socialni strukturi slovenskega ljudstva.*

*Škofijski in posvetni šematizmi dobe, ki zajemajo skoraj vse panoge višjih poklicev, navajajo poleg Nemcev v službi na slovenskem ozemlju samo nekaj tisoč slovenskih imen; pretežna večina je pripadala organizaciji katoliške cerkve. Slovstvenemu zgodovinarju se je z vestnim delom posrečilo izluščiti jih iz te celote kakih dve sto, ki so se z aktivnim sodelovanjem že vpletli v proces narodnega preroda. V tej tanki plasti kulturnih delavcev nad milijonom in četrtr pripadnikov slovenske narodne skupnosti so se odločevala vsa velika vprašanja. Bili so skoraj izključno kmečki sinovi, ki so se s študiji povzpeli v višji družbeni razred, prinesli zavest narodne pripadnosti s seboj v tujejezične šole in jo ob geslih prerodne dobe v sebi še kultivirali. Na njih delu je kot na tanki niti visela narodna usoda ljudstva, ki je v sebi pač čutilo razlike do nemštva, toda še ni imelo toliko izgrajene kulturne organizacije v lastnem jeziku in narodnem duhu, da bi bil sleherni otrok, ki je bil oddan v šole ter namenjen višjemu poklicu, obvarovan nevarnosti prehoda v tuje kulturno območje in s tem tudi nevarnosti počasnega prevzema tuje narodnosti.*

*V razmiku sedemdesetih let od začetka preroda do dobe, ko je začel vnašati vanj ilirizem klico popolne preusmeritve, je obseg knjižnega dela pri Slovencih zajel že vrsto panog prosvetne in umetnostne organizacije, potrebnih za kulturno izgraditev na samostojni narodni podlagi. Iz široke narodne akcije slovenskih protestantov se je v dveh stoletjih rekatolizacije in katoliške tvornosti preživelo zlasti nabožno slovstvo, a z njim deloma tudi jezikoslovni pripomočki, ki jih je nova doba razvijala dalje z največjo vnemo in delavnostjo. Sledila jim je priprava učnih knjig za slovensko šolstvo, abecednikov,*

beril, računic, dalje začetki ljudskoprosvetnega slovstva s knjigami o zdravstvu, gospodarstvu in gospodinjstvu. Z Linhartovima odrskima predelavama je dobila temelj slovenska dramatika, z Vodnikovimi Lublanskimi Novicami nastal že tudi poizkus slovenskega časopisa. Razvoju znanstvenega slovstva je bil v oviro nerazviti jezik, zato so izhajala dela s slovensko prerodno tendenco še v nemščini, pač pa je dobivala z nekaj izdajami pesniških zbirk prve samobitne obrise literatura in dosegla kljub naravnemu dejstvu, da so se izčrpavale vse moči še z najosnovnejšim kulturno-organizacijskim delom, v letu 1830 z izidom almanaha Kranjska Čbelica, oziroma Prešernovi prispevki v nji, že nesporno umetniško višino, pri čemer je začelo v vrhu narodne tvornosti prevladovati nad ljudskoprosvetiteljskim načelom načelo potrebe umetniške vrednosti pesmi.

Iz vrste začetniških težav sta se dvigali zlasti dve nalogi: izoblikovanje knjižnega jezika in izgraditev kulturne enotnosti iz upravno, a deloma tudi duhovno ločenih slovenskih pokrajin Kranjske, Štajerske, Koroške in Primorske. Doba še ni bila toliko izčiščena, da bi prihajali iz vseh delov odgovori, prežeti istega duha.

Delavska knjižnica v Ljubljani





### PRVO POGlavJE

## ŠTAJERSKA MLADA GENERACIJA PO 1830

**D**OMOLJUBNI narodopisni val, ki je bil zajel slovanske zemlje, je povzročil tudi v razvoju slovenskega prerodnega procesa mariborskega okrožja po letu 1830 značilno izpremembo.

Krog štajerskih književnih delavcev, ki se je dotlej uveljavil, je imel kljub razlikam osebnosti in vrste njih delovanja izrazito skupno črto v ljudskoprosvetnem značaju svojega dela. Naj je posameznik prirejal verske ali šolske knjige, sestavil slovnico, slovar, izdal zbirko nabožnih ali posvetnih pesmi, je stremel za neposrednim, jasnim ciljem, da bi dobila ljudstvo in slabotna plast inteligence najnujnejše potrebne pripomočke za prebuditev narodne zavesti in prvi kulturni dvig na njeni podlagi. V njih sredini še niso nastala literarna dela, v katerih bi se pisec dvignil nad povprečje in skušal zajeti v umetniško podobo svoj duševni svet ali celo narodna in družbena vprašanja. Čeprav je šla rast domačega preroda vzporedno s prerodom drugih zapadnih in južnih slovanskih narodov, zunanji vplivi niso mogli odvrniti prvih prosvetnih delavcev, da bi popustili naloge, ki so se vsiljevale iz slovenskih razmer. Tudi mladina je stopala vsakokrat, ko je prevzemala delo, na že utrjeno pot. Še pri pripadnikih dijaške generacije, ki je končavala študije že tik po 1830, moramo ugotoviti popolno zvestobo smernicam razvoja dotedanjega preroda.

Takoj nato se je v kratkem razmiku nekaj let pojavila miselnost, ki je lomila s tradicijo. Najvidnejši predstavniki nove dijaške generacije niso kazali več pravega zanimanja za drobno prosvetiteljsko

delo med ljudstvom. Začeli so se predajati sanjam, ki so se oddaljevale od vsega, kar se je s časom že utrdilo. Sanjam, ki so skrivale v sebi nevarnost, da bodo zasukale vso dotedanjo prakso. Nova mladina ni posvečala svoje pažnje več toliko drobnim skrbem za kulturni dvig Slovencev, kot vsem Slovanom. Veliki enoti, ki se je začela prebujati in kulturno organizirati. Rodu, kateremu je Herder napovedal v razvoju zgodovine človeštva veliko vlogo obnovitelja, ki bo uveljavil v njem humanost in vlado razuma. V njih miselnosti srečujemo že neposreden odjek panslavizma Čelakovskega, Šafařka in Kollárja. Nagli, sunkoviti prehod izdaja mero navdušenja, s katerim so se morali okleniti novega nauka v poslanstvo in bodočnost Slovanov, tudi zanj pa je značilno, da ni našel novih vernikov v domovini štajerskih Slovencev samih, temveč v njih vseučiliškem središču, v Gradcu.

Lahko bi se ga pričeli oprijemati že mladi Slovenci, ki so se leta 1828 družili s Hrvati in Srbi dijaškega krožka Mojsija Baltića in Ludvika Gaja, toda to se ni zgodilo in kmalu jih že ni bilo več v Gradcu. Nekdanji teologi so se kot kaplani razkropili po sekovski škofiji, a Štefan Kočevar, najbolj goreči iz bivše družbe in edini laik, je odšel na Dunaj študirat medicino. Tako bi bila vmesna leta med odhodom ene in nastopom druge generacije za javno življenje prazna, če jih ne bi izpolnjevalo delo enega samega človeka, Antona Murka.

Lastnik Ferstlove knjigarne v Gradcu, Ivan Greiner, je z javnim pozivom v *Grazer Zeitung* iskal pisca slovensko-nemškega in nemško-slovenskega slovarja, ki ga je knjižni trg pogrešal. Knjigarju se je javil enaindvajsetleten absolvent modroslovja in sprejel ponudbo. Honorar mu je obetal, da ga bo rešil bede, v kateri mu je bilo živeti v tistih letih. Po končani gimnaziji l. 1825 v Mariboru je bil Murko v Gradcu brez podpore z doma, iz nepremožne hiše v Črmljenščaku, ki je šolala poleg njega še dva sinova, prepuščen le lastni skrbi. Sit težkega ubijanja z revščino je že enkrat popustil svoje modroslovje in vstopil v frančiškanski red. Toda brat Ecehijel ni vzdržal dolgo. Pol leta, in zapustil je samostan ter se podal v staro negotovost, si pomagal kdaj pa kdaj s kakimi zaslužki za silo, kot je bilo prevajanje svetega pisma za graškega kurata Rižnarja, in tako z zamudami končal jeseni 1829 modroslovje. Brez veselja za teologijo, ki bi mu sedaj lahko bila pribežališče, in brez denarja za medicino, ki ga je veselila, se je lotil ponudenega filološkega dela. Knjigar je namenil slovar predvsem Nemcem, raznim duhovnikom, uradnikom, vojakom, zdravnikom in učiteljem, ki jih je služba zanesla med slovensko ljudstvo. Zato je želel, da imej tudi kratek pregled slovničnih pravil.

✓ V teku dela so se Murku priprave tako obrnile, da je izdal najprej



v samostojni knjigi kratko slovnico in šele kasneje oba slovarja. Toda ta slovnica je bila dogodek na slovenskem knjižnem trgu. Namenjena praktični porabi, je bila pisana v nemščini in imela, kot večina slovnice dobe, slovarski dodatek po raznih panogah, od abstraktnega izrazoslovja v verstvu do živalskih imen, zbirko fraz za rabo v vsakdanjem življenju in vrsto Ezopovih basni za vajo v prevajanju iz slovenščine v nemščino. K temu je zgetel Murko mimo stavljenih zahtev v uvod vse odgovore, ki bi jih moral dati prosvetljeni slovenski inteligent tiste dobe na pereča narodna vprašanja.

Komaj na začetni stopnji zavestnega slovenskega političnega življenja se je sukala večina teh vprašanj okoli kalnih pojmov o jeziku, tem največjem diskusijskem predmetu dobe pri Slovencih. Murko je imel za svoj čas in mladost nenavadno zrel pogled na jezikovna in slovnična vprašanja. Proti zablodam svojih predhodnikov v pisanju slovnice, katerih vsak je vzel za osnovo slovenskega knjižnega jezika svoj domači govor in ga izpopolnil le z nekaterimi tradicionalnimi primesmi knjižnega jezika ter nato trdil, da je prav njegov knjižni jezik najpravilnejši in najboljši, je proglasil mladi Štajerec, da so vsi ti slovničarji prevzeti le lokalnega patriotizma in tavajo v zmoti, da govore najboljšo slovenščino v nekem določenem okraju. Najboljša slovenščina da ni doma samo na Štajerskem, ali samo na Koroškem, na Kranjskem ali kar le v neki vasi, temveč da je lepa povsod. Vsak kraj ima svoje bogastvo govora in slovenskemu knjižnemu jeziku škodi, kdor dviga le enega do izjemnih pravic, ker zametuje s tem izrazno bogastvo ostalih predelov slovenske zemlje.

Nazori mladega graškega študenta so bili pravi prevrat v utrjenih jezikovnih pogledih štajerskih Slovencev in tudi znatnega dela Kranjcev. Spričo zapletenosti jezikoslovnih vprašanj in nepopustljivih bojov okoli njih bi pač ne mogel priti do svojega ustaljenega in mirnega, prepričevalnega pisanja, če bi mu ob delu ne stal za ramo Jernej Kopitar.

Odklonilnemu stališču do pokrajinskih separatizmov se je pridružil njegov enako jasni pogled na pravopisno vprašanje, nič manj žgoče vprašanje dobe. Pri pisanju slovnice in slovarjev je mogel izbirati med staro Bohoričevo grafiko in novotarskima Dajnkovo in Metelkovo, ali pa po modi časa, ki je hotela mesto dotedanjega ustvariti v pravopisu nekaj boljšega, skonstruirati nov, svoj lastni pravopis. V vroče boje, kjer so se Kranjci zavzemali po večini za ohranitev bohoričice, Murkovi vzhodni štajerski rojaki za dajničico in ljubljanska manjšina za metelčico, je vnesel misli, ki jim ni bilo oporekati utemeljenosti:



„Seveda misli o tem vprašanju vsak drugače in vsak ima vzrokov več ko dovolj, da predstavlja svoj nazor kot najboljši. Naj bo tako ali drugače, bi bilo vendarle v vsakem oziru odveč, če bi število pravopisov še povečal z novim. Tako delo bi govorilo le o nevednosti in premajhnem spoštovanju dela, ki ga je opravil A. Bohorič, ali pa bi izhajalo iz precejšnje lastnih moči; pravopis bi bil prav tako pomanjkljiv kot vsi dosedanji in bi le še povečal obstoječo zmedo... Doslej smo bili štajerski Slovenci tako po jeziku kot pisavi tesno povezani s Kranjci, njihova kot naša pisateljska dela so bila skupna lastnina nas vseh. Sedaj pa se dviga med nami stena ločitve, ki je enako pogubna za jezikovno kot narodno kulturo in grozi, da bo uničila dosedanjo skupnost, potrebno za napredek in razvoj jezikovne in ljudske izobrazbe...“<sup>1</sup>

Iz takih vzrokov se je odločil proti novim pravopisnim poskusom za bohoričico.

Naslonitev na kranjsko tradicijo je Murku narekovalo nasprotstvo do Danjkovih pravopisnih reform, zato za slovnico ni mogel pričakovati odobravanja večine svojih vzhodnih štajerskih rojakov, toda obenem je imela slovnica toliko vrednot, da je morala dvigniti njih samozavest. Zagotavljal je Nemcem, da je ljubezen do svojega rodu glavna poteza značaja Slovencev, ki zamerijo vsakomur, kdor ima z njimi opravka, pa se iz ponosa ali pomanjkanja daru ne priuči njihovem jeziku. Slovenščina da ni kak neznan jezik, ampak le veja velikega slovanskega rodu, ki šteje petdeset, ali celo blizu šestdeset milijonov ljudi, razširjenih po treh kontinentih, Evropi, Aziji in Ameriki... Kdor pozna le en slovanski jezik, lahko razume vse druge, take so koristi učenja slovenščine.

Ko je šla Murkova slovnica, samotno delo obupanca, ki se je oprijel vsega, da bi se rešil nadlog revščine in pomanjkanja, v začetku 1832 iz založnikove knjigarne svojo pot po štajerskih župniščih, je v Gradcu že zorela generacija, iz katere so nekateri posamezniki takoj po prvih korakih obetali, da bodo v sunku zasedli od Primčevih let sem zapuščene postojanke, ki jih je imela slovenska Štajerska v svojem nemškem upravnem, šolskem in cerkvenem središču. S svojim nenavadnim prodorom se je Murko prvi iz družbe javno uveljavil. Dasi so smatrali Dajnкови pristaši vseslovensko stališče svojega rojaka za izdajstvo in mu to tudi očitali, je bil njegov uspeh vendarle tudi v njih očeh velik. Tovariši so si ponavljali sodbo, ki jo je izrekel z Dunaja po vsej priliki Kočevar, da se bo pričela z Murkovim imenom v slovenski literaturi nova doba, kakor se je pričela prva s Trubarjevim. Mimo polemičnih osti zagovora bohoričice so videli v Murkovem pozivu na jezikovno in narodno složnost pot, po kateri bo dospel narod do moči. Bolj kot spoznanje daljno-

<sup>1</sup> Murko A. J., *Theoretisch-praktische slowenische Sprachlehre...*, Gradec 1832, XIII—XV.



sežnosti pomena odločitve za slovensko jezikovno in kulturno skupnost proti pokrajinskim cepitvam, ki jo je tako jasno izpovedal Murko, so videli v njem človeka iz svoje generacije, ki se je proti starejši uveljavil z delom. Njegovih mladih vrstnikov ni zanimalo toliko vprašanje, ali Dajnko ali Bohorič, kot jih je vznemirila zavest, da so bili njih razgovori, njih navdušenja za narodno stvar prvič preliti v obliko izvedenega, stvarnega dela. Res je Murko delal zase in ob strani splošnega toka, nagnjen po nagibih, ki so bili izven kroga njih načrtov, toda mladi literat je kljub temu dvignil tudi njih ime.

Tak je moral biti po izidu slovnice in obeh slovarjev vtis v vzhodni Štajerski, odkoder je koreninil mladi graški rod, in tak je bil vtis med mlado družbo samo, ki je še cela leta kljub kasnejši Murkovi nedelavnosti čutila njegovo posebno stališče v družbi.

Murko je stal ves sredi svojega časa. Povečevanju slovanske moči, ki je imelo svoj vzrok v strahu pred rastočo germansko nevarnostjo, se je pridružilo tudi ponavljanje drugega Herderjevega elementa, poveličevanje Slovanov. Odlikujejo da jih ljubezen do dela, globoka in iskrena težnja po družinski sreči, gostoljubnost in pogum. Toda to je bila že tudi vsa romantična primes Murkovega dela. Nasproti ji je stal *trdni realizem pogleda na slovensko vprašanje*, ki se mu je izbistril bodisi v dunajskih razgovorih s Kopitarjem, ali, da je temeljil v njegovi naravi sami. Političnim smernicam z opredelitvijo geografske meje slovenskega ozemlja in filološkim z obsodbo vseh umetnih jezikovnih poizkusov in z načelom potrebe naslonitve knjižnega jezika na zdravi govor ljudstva, ki so imela spričo razmer dobe daleč širši pomen kot zgolj slovnična vprašanja, je priključil tudi izpoved svojih estetskih nazorov. Okvir slovnice mu zato ni dajal prave prilike, vendar je izvedel to na način, ki je bil spreten in nevsiljiv obenem. V zaključku je ponatisnil obe Prešernovi pesmi iz prvega zvezka Kranjske Čbelice, „Slovo od mladosti“ in „Povodnega moža“, s pripombo, da se ne more zdržati, da ju ne bi prinesel kot primere, kakšna je lahko in kakšna bi morala biti slovenščina. Naravnost propagandno delo za Prešerna govori, kako zelo si je želel literarnega sodelovanja Štajercev in Kranjcev.

Vse smernice Murkovega dela so bile v skladu s težnjami po organični rasti slovenske skupnosti in dvigu njene kulturne ravni. Posebno ceno jim je dajalo, da jih je izpovedoval Štajerec, ker je prav iz njegove pokrajine izhajala težnja po ločitvi. Še bolj pomemben za slovenski razvoj tistih let bi bil njegov zdravi realizem. Z njim se je namreč popolnoma razlikoval od svojih mladih vrstnikov.

Naključje je hotelo, da so se prav v tem trenutku križale potrebe slovenskega življenja z življenjsko stisko mladega človeka. Ko je



Murko opravil svoje delo za Greinerja, je bil zopet na cesti. V dobrem letu in pol, odkar je sklenil pogodbo, je najbrže sproti porabljal honorar. Da mu dogovorjeni znesek dvesto goldinarjev ni niti zado- stoval in je živel tudi v dobi, ko je na Dunaju nabiral gradivo, v revščini, priča dejstvo, da ga je skušal podpirati tudi Kočever. Na Dunaju bi se mu lahko izpolnila želja, da bi študiral medicino. Res se je v jeseni 1830 vpisal. Slovarsko delo mu ni dovoljevalo posecati predavanja in se pripravljati za izpite, a ko se ga je v poletju 1832 sprostil, je znova vstalo pred njim staro vprašanje: toda ob čem živeti? Bi mar mogla dati literatura dovolj postranskega zaslužka? Napravil je nekaj poizkusov. V juliju ali avgustu tega leta, da bi iz- dajal slovenski literarni list „Slovenijo“, kjer bi sodelovali Kopitar, Slomšek, Jarnik, ljubljanski bibliotekar Čop, o katerem je šel med Murkovimi graškimi tovariši sloves izredne izobraženosti, gotovo tudi Prešeren, predvsem pa njegovi mladi štajerski tovariši. Tudi če ne bi stale pred njim nepremostljive čeri, ki jim je bil izpostavljen poizkus združenja vseh navedenih imen v istem literarnem listu, bi se namera najbrže ponesrečila ob iskanju naročnikov in založnika. Misel je prop- adla. Nekaj mesecev pozneje, da bi izdal pri Greinerju sedem zvezkov prevodov Krištofa Schmida. Tudi te namere ni mogel iz- vesti. V brezuspešnih upih in rastočem pomanjkanju sta minula po- letje in jesen. Morala je leči nanj težka mora skrbi, kajti prijatelji so si sporočali, da se je povsem izpremenil, dokler se končno ni odločil, da konča vse to in stopi kljub odporu v semenišče. Po po- sredovanju nekega zaščitnika so ga sprejeli v začetku novembra 1832. Preskrbljen.

Nekaj zelo nemirnega in nepopustljivega je moralo biti v nje- govih naravi, da so tovariši tudi ob drugi uklonitvi dvomili v njegovo stalnost. V graškem semenišču je sicer ostal in tudi v stiku s svojimi mladimi rojaki, toda njegov vpliv, predvsem pa delovne možnosti so se morale zmanjšati.

Ostala družba, ki se je v zadnjih letih zbirala v Gradcu, a so ga nekateri po končanih študijah zopet zapustili, je predstavljala 1832 že sklenjen krog prijateljev. Iskrenega medsebojnega razmerja ni motilo, da niso bili vsi sošolci in je bilo med nekaterimi celo več let starostne razlike.

Od nekdanjih tovarišev graških hrvatskih študentov je Josip Muršec iz Biša pri Sv. Bolfenku, rojen 1. marca 1807, že končal bogo- slovje, imel 1830 novo mašo ter bil v tej dobi kaplan pri Sv. Mi- klavžu nad Ormožem. Ivan Klajžar od Sv. Lovrenca v Slov. Goricah, rojen 11. novembra 1807, je bil 31. julija 1832 posvečen in postal istega leta kaplan. Po študijah nekoliko mlajši Jurij Matjašič iz Pacinja pri



Ptuju, rojen 22. aprila 1808, je končal prav tedaj četrti letnik bogoslovja in bil 29. julija 1832 posvečen, prihodnjega leta pa prišel za kaplana v Središče, odkoder je bil doma tudi istega leta rojeni Štefan Kočevar. Iz mariborske gimnazije so prišli v jeseni 1830 v Gradec trije šolski tovariši Jakob Fras, rojen 10. aprila 1810 v Cerovcu, njegov bližnji sosed iz ljutomerske okolice Franc Miklošič, rojen 20. novembra 1813 v Radmerščaku in 14. julija 1814 rojeni Jakob Košar iz Slaptincev pri Sv. Juriju ob Ščavnici. Vsi trije so se vpisali v modroslovje. Poleg teh je bilo v Gradcu še nekaj slovenskih študentov, ki so pač z istim zanimanjem spremljali literarna in narodna vprašanja, kot n. pr. Knuplež in Vogrin, katerih delež pa se je s časom zabrisal.

Skupno torej desetorica mladih ljudi, vse sami vzhodni štajerski rojaki: iz Slovenskih goric, Jeruzalema, ravnine ob levem bregu Drave.

Trije semeniščniki Muršec, Matjašič in Klajžar za svojih zadnjih let v graškem bogoslovju najbrže niso imeli mnogo prilike za aktivno udejstvovanje v prid slovenskega prerodnega dela. Poslušali so predavanja profesorja Kvasa iz slovenščine, ker je bilo odrejeno, da se jih morajo udeleževati teologi slovenske narodnosti zaradi potreb kasnejše dušnopastirske službe, toda to je bilo med šolskim letom najbrže tudi vse. Širše možnosti so se jim odpirale ob počitnicah. Vračali so se domov, kjer so bili z delom prosvetljenih duhovnikov Volkmerja, Modrinjaka, Cvetka, Dajnka, Jaklina, Krempla, graščinskega oskrbnika Šmigoca in drugih položeni prvi temelji za kulturni dvig in je ljudstvo že dobivalo v roke slovenske knjige, čeprav le molitvenike, abecednike in pesmarice. Vinorodni kraji z živahnim družabnim življenjem prav v poletnih in jesenskih mesecih so nudili teologom mnogo prilike za medsebojna sestajanja in razgovore z mlajšimi študenti. Vse se je sukalo okoli pravopisne vojne, katero je vodil proti Kranjcem velikonedeljski župnik Dajnko in ki je dajala vedno dovolj snovi za razgovore. Toda sicer trojica razen z malim, po večini priložnostnim pesnikovanjem ni sama doprinašala z literarnim delom k napredku slovenščine. Tudi kasneje, ko sta bila Muršec in Klajžar že kaplana v domačih krajih, so se obveščali le o tujih literarnih podvigih.

V družbi se je izpremenilo, ko so prišli v Gradec mlajši trije. Ne le, da so bili v prvih dveh letih, ki so jih še imeli do pravega vseučiliškega študija, prostejši in v nasprotju s semeniščniki brez nadzorstva in odgovornosti, temveč je zajelo Frasa in Miklošiča, najbrže pa tudi Košarja, zanimanje za literarna vprašanja še na mariborski gimnaziji. Zato so postali takoj po prihodu v Gradec nada vse dijaške družbe.



Najvidnejša posebnost izrazito prehodnih let med 1830 in 1833 je množica prepletajočih se vplivov. V istem času srečujemo pri istih ljudeh poteze, ki so značilne za preteklo in druge, ki so že napoved nečesa novega. Nov pogled, nov program se prebija s silovitostjo, ki si da duška predvsem z rušenjem vsega obstoječega brez upoštevanja, da se iz vsake dobe nekaj ohrani, kar ostane trajno mimo prehodnih časovnih trenj in da je prav v tem napredek. Mlada štajerska generacija ni bila prvi, neposredni vir nove smeri, temveč jo je prevzemala iz druge ali tretje roke, da je novost pri nji že izgubila svojo ostrino. To je prvi vzrok, da je podoba njene mladosti tako zabrisana. Drugič pa se ni nihče iz skupine za dobe študij, teh let iskanja in prečiščevanja, toliko povzpел iznad sredine, da bi strnil svoje poglede v zaključeno obliko in jih uveljavil pri delu in kako razčlenil tista aktualna vprašanja, ki so pred drugimi zanimala dobo, ter opredelil do njih svoje razmerje. Njih miselnost, čustvovanje in delo moremo zato ugotoviti in rekonstruirati le iz bolj ali manj slučajnih drobcev, ki so se ohranili s pesniškimi poizkusi ali v medsebojni korespondenci. Toda vse to nosi pečat slučajnosti in nepopolnosti, kajti življenje samo je teklo mnogo globlje, kot ga morejo izpričati ohranjeni papirji. Že izjemo enega ali dveh posameznikov so tvorili mlado družbo sami povprečni ljudje, kakršni trajno morejo ohraniti svoje mesto le v kulturni stavbi naroda, ki je šele v svojem začetnem kulturnem razvoju, ko je sleherni razgledani inteligent važna opora za utrditev tradicije. Niti v tej, niti v kasnejši dobi niso ustvarili Slovencem kakih literarnih vrednot. Njih pomen je mnogo bolj v tem, da so razširili in utrdili proces narodnega preroda pri Slovencih tudi v svoji odmaknjeni pokrajini, čeprav so deloma skušali zaokreniti slovenski razvoj v nenaravno, neorganično smer.

Val narodnostnega zanimanja, ki je zajel mlajšo trojico že na mariborski gimnaziji, ni ostal edino, kar jih je razlikovalo od večine dijaštva. Vzporedno z njim so pognale korenine novega zanimanja, ki so se morale javljati sicer tudi že za šolskih študij prejšnjih generacij, toda so bile kasneje v življenju zamorjene od nujnejših, prvenstvenejših potreb. Vsaj pri enem iz nove generacije se to ne bo več zgodilo.

Kakšna razlika med obema pogledoma, kako nagel, sunkovit napredek! Izdajanje nabožnih knjig, prirejanje osnovnih šolskih pripomočkov, zbiranje slovarskega in slovničnega gradiva in študij tujih slovníc, priložnostna pesem, to je bil v glavnih črtah program starejše generacije. Iskanje del od Vergila do Byrona, sprehodi po antičnem in modernem pesniškem Olimpu in prevajanje izbranih del



v svoj jezik, to je bil program mlajše. Tam začetni knjižni pripomočki, tu literarna dela najvišje umetniške vrednosti. Tam naporna skrb za dvig ljudstva, terjajoča od razgledanega človeka največjo omejitev in samopremagovanje, tu pogled, uprt zgolj na stvaritve velikih narodov. To je bila prva novost, ki jo je prinašala generacija. Njene kali niso mogle pognati iz domačih štajerskih razmer, ki bi jim za tako usmeritev ne mogle dajati niti vzorov. Pač pa je gimnazija s študijem poetike naravnost vzpodbujala k tvorbi verzov in iskanju novih razgledov po literaturah. Neposredno pa je mogel vplivati na mariborski gimnaziji na tri sošolce Vraza, Košarja in Miklošiča profesor Anton Zupančič, Ljubljčan, prigradniški pesnik v nemškem jeziku, za katerega se da izpričati vsaj za njih zadnje šolsko leto, da jim je bil učitelj. Kljub temu, da se je v tej dobi najbrže že zelo oddaljil od razpoloženja, v katerem je na celjski gimnaziji s prepričevalnostjo opozarjal študenta Slomška in druge na slovenska literarna dela, je imel pač tudi v Mariboru med dijaštvom prijatelje, kakršne si je znal pridobiti nekaj kasneje v Kopru. Zupančič, ki je imel kot profesor enako slabe ocene kot Vraz kot študent, je moral vplivati že po svojem literarnem slovesu. Zanimanje za tuja slovestva in s tem spremljan smisel za višje literarne vrednote pri trojici ni ostal le prehodni pojav gimnazijskih poetov. Z izjemo Košarja, ki je bil nasilno iztrgan iz naravnega razvoja, sta mu ostala Vraz in Miklošič zvesta vsa mladostna leta.

Višja literatura in z njo združene umetniške ambicije so bile kljub vsemu le osebna stvar posameznika, saj so se vezale s posebnim darom. Kar je družilo krog štajerskih študentov in jim bilo skupno ne glede na študij in starost, so bila vroča čustva ljubezni do materinščine in svojega rodu. Kot reakcija na stoletno zaostalost in spečo narodno zavest so izbruhnili sedaj s tako silo, da so objela vse življenje in jim nadomestila vso osebno srečo. Slehernega svojega rojaka je tehtala mlada družba le po tem, če je „pravi Slovenec“, in se predajala mislim na rast in dvig narodnega življenja s tolikim zanosom, da, strastjo, da se zdi, kot da je bila vsa generacija v svoji prvi dobi, ko se je zavedela domovinskih nalog, kot na neki višji ravnini, v neki neprestani napetosti. Vsa medsebojna pisma in vse, kar se je za njimi ohranilo, izdaja vročico, s katero so pisali.

*Domorodnost! Misel na svoje slovenske brate! Ni vam treba pripovedovati, da so ta čustva tako globoka, da vznemirjajo živce in vzburkavajo v vaših žilah gorečo kri. Ni omamljivejšega na svetu, kot je narodoljubje; daje vam moč, da zaničujete vse posvetno, da podvzamete vse, kar naj koristi in prinese čast vaši domovini. V njem boste našli oporo, dati tudi življenje za dobro naroda! — je*



pisal iz svoje dunajske samote Štefan Kočevar.<sup>1</sup> Še pred štirimi leti se mu je zdelo življenje tožno in prazno. Čutil je v svojem gorečem domoljubju le nemoč svojega naroda, ki bo ostal za vedno tam, kjer je že toliko časa. Toda naenkrat se je vse izpremenilo, odkar je v teh letih spoznal Muršca, Klajžarja, Murka, Matjašiča, Vraza, Miklošiča, Knupleža, ter bral pesmi Prešerna, Slomška, Zupana in drugih.

Sleherni novinec, ki se je pojavil v družbi in pokazal pripravljenost deliti njih čustva, je postal veliki up domovine. Kar so se našli, se jim je izpremenil ves pogled na slovensko bodočnost. Narod, ki rodi take sinove, je časten in vreden, da dobi imenitno mesto med drugimi narodi. Majhen je, če govorimo o pravih Slovencih, toda, če bi imel vedno take rodoljube, bi bil zdaj izobraženejši, kakor so Galci.

Nemogoče je doumeti in razložiti pri tej mladini mnoge njene posebnosti in zlasti zastranitve brez poznanja in upoštevanja posebnega psihološkega stanja, v katerem je bila za prvih let svojih poizkusov javnega uveljavljanja.

Pritegnjeni v tok rodoljubnega navdušenja, so si urejevali življenje po njegovih smernicah. Za pripadnike slovenskega preroda je bilo eno prvih in glavnih vprašanj vprašanje po zgodovini, jeziku in etnografiji tako svojega naroda, kot ostalih Slovanov. Zato je bilo glavno čtivo dobe, kar se je nabralo raznih slovníc, slovarjev in tiska, ki je doprinašal k spoznanju in utrditvi slovanstva: narodopisov, domorodnih budnic, zbirk narodnega blaga itd. Iz takega zanimanja je zrasla prva organizacijska skupnost, ki jo je možno ugotoviti pri mladem štajerskem krogu, družba za skupno nakupovanje in izposojanje knjig. Vraz jo je imenoval *Slovenska družba*. Nagib zanjo je bila težnja po čim večji popolnosti slavistične knjižnice, ki se je v tej dobi rastočega zanimanja za Slovane naglo množila, in bi si je posameznik ne mogel nabaviti. Dogovor spada vsaj že v poletje 1832, ko so bili študentje in mladi kaplani zbrani doma na slovenskem Štajerskem; člani niso postali le Gradčani, ampak tudi tovariši, ki so že zapustili vseučiliško mesto. Prvo ohranjeno poročilo o družbi je bilo pisano v decembru tega leta, ko je Muršec vpraševal v pismu Vraza, katere knjige družba že ima ter obetal svoj prispevek v prihodnjem postu, ko bo najbrže posetil Gradec. Do pomladi 1834 je imela slovenska družba v svoji knjižnici zbranih 48 del. Osnovo ji je položil Murko z darom petindvajsetih knjig, po večini iz slovenskega prerodnega slovstva, dopolnili pa so jo tovariši Lilek, Kočevar, Miklošič in Vraz, ostalo pa dokupili iz skupnega denarja. Poleg slovenskih in slovenističnih del je obsegala knjižnica še dela v srbskem, češkem,

<sup>1</sup> Po pismu Vrazu 13. oktobra 1833, v zagrebški vseučiliški knjižnici.



poljskem in ruskem jeziku ter slovnice oziroma slovarje zadnjih treh, iskali pa so še nadaljnjih železnih del vsake slavistične biblioteke, kot sta bila n. pr. Karamzinova ruska zgodovina in Nestorjeva kronika.

Poleg velikega zanimanja za slovanske knjige je imel mladi štajerski rod še nekaj črt, ki so bile že desetletja značilni znaki prerodne usmerjenosti starejše generacije, a k temu še nekatere posebnosti, ki so ga že takoj na začetku od nje razlikovale in pomenjale nov napredek, ki je bil že odmev prenosa romantičnega domoljubnega čustvovanja od žarišč novih literarnih gibanj v tako odmaknjeno pokrajino, kot je bila slovenska Štajerska. Med njimi predvsem odnos do rabe slovenskega jezika.

Oklep nemške uprave, višjega slovstva in stoletna tradicija gospodovalnega naroda in družbe je povzročil, da je rabila tako starejša generacija štajerskega kot kranjskega in koroškega okoliša za svoj razgovorni jezik poleg rodnega dialekta tudi nemščino, a pisma pisala skoraj izključno v nemščini. Za dopisovanje je bilo potrebno znanje knjižnega jezika, ki ga pač ni imela v toliki meri, da bi ji slovenščina ne bila težja od nemščine. Tudi mladi štajerski rod je tedaj in še desetletje nato neprimerno gladkeje obvladal nemški knjižni jezik, toda pri svojem bogatem dopisovanju (saj so bili njegovi člani deloma v Gradcu in na Dunaju, deloma na slovenskem Štajerskem) že takoj na začetku zavestno zlomil tradicijo in začel rabiti slovenski dopisovalni jezik. Korak je bil težak. Za izobrazbo v knjižni slovenščini so imeli le neznatno podlago, ki jo je dalo nekaj let primitivne vaške šole in kasnejše čitanje slovenskih knjig. Jezik njih pisem je bil zato nespreten, poln primesi dialektičnih posebnosti in zastranitev od knjižnega jezika ter po piscih in dobah zelo različen. Poleg narodnostnega vidika jih je nagnilo k hoteni izbiri slovenščine nekoliko tudi dejstvo, da so bili vsi deželani in je potekal njih medsebojni razgovor izključno v slovenščini. Najstarejša ohranjena slovenska pisma kroga izvirajo sploh iz dobe, ko med seboj še niso bili povezani. To so razna pisma teologov, pisma staršem itd., v katerih ni še nikakih prerodnih momentov.

Ko se je krog strnil, je prešla vsebina pisem najpreprostejše oblike prijateljskih pozdravov in sporočil do snovi, ko je postal jezik težavnejši. Uporaba slovenščine je dobila sedaj izrazito prerodni in tudi kulturnobojni značaj. V pismih si izražajo veselje nad pričetkom slovenskega dopisovanja, vedo, da si bodo poštarji trli glave s slovenskimi naslovi, saj so bile uradne označbe krajev tedaj le nemške, toda poudarjajo, da morajo tisti, ki znajo brati na Slovenskem nemške, francoske, angleške in italijanske naslove, znati brati tudi slo-



venske. Do kakšne mere se je že v začetni dobi povzpел njih slovenski ponos, kažejo misli kaplana pri Sv. Miklavžu Muršca: „Sami smo si mi Slovenci krivi, ki se ne vujpamo, najnč doma ne, v' domačem jeziki pisati, ino ga tak očivestno povikšati, da deno prederzni ptujci v' vse kote s' svojimi silijo! Či sami nečemo, non fit iniuria!“<sup>1</sup> Iz pisem je prešla slovenščina takoj tudi na ovitke. Najprej so tvegali in pisali slovenska krajevna imena le v dopisovanju med slovensko Štajersko in Gradcem, a kmalu tudi med čisto nemškima mestoma Gradcem in Dunajem. Seveda pošta ni delovala vedno brezhibno. Tako je neko Vrazovo pismo iskalo Beč po Galiciji in se šele od tam po več kot štiritedenskem potovanju vrnilo in res našlo Dunaj.

Prvo izpričano slovensko pismo tega kroga, ki je imelo več kot priložnostni značaj slovenskih čestitk ali podobnega, je bilo pismo, ki ga je prejel z Dunaja v Gradec pred koncem julija 1832 teolog Ivan Klajžar. Njegov pisec je bil brez dvoma Kočever. Pismo samo ni ohranjeno, le odlomek, ki govori o pomenu Murkove slovnice, je prepisal Klajžar v svojem pismu Muršču s konca julija ali začetka avgusta 1832, ki je drugo slovensko pismo družbe. Poslej so uporabljali slovenski dopisovalni jezik vsi prijatelji z redkimi izjemami.

Tudi ta tiha samozavest je bila le izraz tistega silnega domovinskega čustvovanja, ki jim je narekovalo, da so si dajali neprestano nova imena, kakor so *„Slovenopoliti“*, *„vsa trdna Slovenšina“*, *„slovenski bratje“*, ki izdajajo, do kake mere so čutili medsebojno povezanost, a se zavedali tudi svoje pomembnosti. Z vero vase se je družil prezir do nekaterih smeri delovanja starejše generacije, ki so se jim videle brezplodne, med njimi predvsem do Dajnkovega prizadevanja za pravopisno reformo. Z izjemo njegovega bivšega učenca Košarja ni nihče rabil njegovega novega pravopisa; večina ga je odpravljala z ravnodušnostjo, s katero se je ob neki priliki obregnil obenj in sploh ob delovanje starejše generacije Vraz: „Pisatelji same abecede zmišlavajo, v' vlastnem narečju ničesar z' vun nekih po nemškem skopicanih molitev ne pišejo, kaj jih malokda selanec razumi.“<sup>1</sup> Nasprotno pa so vneto sledili starejši generaciji v dveh drugih, enako utrjenih panogah dobe, v pesnikovanju in zanimanju za narodno blago. Verze so kovali vsi, Muršec, Klajžar, Košar, Vraz, Miklošič itd., ker je bila v dobi navada, da je narodno prebujeni inteligent na ta način preizkušal svojo spretnost v jeziku in prav v pesniški obliki najrajši izpovedoval domovinska čustva. Ni jih motilo, če so bili verzi slabi, če nikakor niso znali izraziti prirodne izpovedi

<sup>1</sup> Muršec, pismo Vrazu 13. julija 1833, Zbornik Matice Slovenske VII (1905), 127.

<sup>1</sup> Vraz, pismo Čehu Roštlaplilu 31. julija 1834, Ljublj. Zvon VII (1887), 218.



čustev, če je bila oblika nemogoča in če je vse skupaj očitovale en sam boj za izraze, sintakso in rime.

Do te meje udejstvovanja, ki ga je spremljalo še tudi uveljavljanje slovenskega stališča v družabnem življenju, podpiranim z rodoljubnim prepevanjem, z razgovori, sestanki itd., je rasla skupina iz slovenskih razmer in že okoli 1832 in 1833 kazala toliko predanosti slovenskemu narodu, da bi moglo njeno delovanje postati važno za razvoj Štajerske tem bolj, ker je bilo sicer tam le nekaj starejših duhovnikov, ki so aktivno vzdrževali narodno delo. Vzporedno s to miselnostjo je rasla zlasti pri Kočevarju in Vrazu druga, ki je imela svoje kali v miselnosti o potrebi slovanškega zblivanja.

Kaj je nagnilo že spomladi 1831 dijačka graške logike Jakoba Frasa, da se je odločil napisati pismo v Prago češkemu pesniku in izdajatelju slovanskih narodnih pesmi, Fr. L. Čelakovskemu, in se mu ponuditi za slovenskega dopisnika? So mu prišle v roke njegove *Slovanske narodne pesmi* in je videl, kako slabo je bila zastopana v primeri s srbskim deležem Kranjska, a prispevkov iz njegove dežele v njih sploh ni bilo? Se je že tedaj odločil, da se loti posla sam? Je imel v Gradcu šolskega tovariša Čeha, ki je bliže poznal praške literarne razmere, mu navdihnil misel in ga prepričal, da lahko tvega korak? Preden je odposlal pismo, je izgubil pogum in ga zadržal, kot je pisal kasneje, zato, ker je bil še popolnoma neznan. Toda misli in programu je ostal zvest.

V sodobni literaturi je bilo dovolj opozoril o sorodstvu Slovanov in potrebi njih sodelovanja. Prvo delo, po katerem se je trojica mlajših še v Mariboru seznanila neposredno z drugim slovanskim narodom, je bila najbrže ena izmed izdaj Karadžičevih srbskih narodnih pesmi. Odtlej se je zanimanje stopnjevalo in doseglo v prvih graških letih obseg, da so se hkrati učili vseh slovanskih jezikov. Gibanja pri ostalih narodih so sedaj v večji meri pritegovala njih pažnjo, kakor domače razmere.

Val je šel enako med inteligenco vseh zapadnih slovanskih zemelj, zlasti po Češki, Moravski in Slovaški, bil ponekod močnejši, drugje zopet slabejši, dobival krajevne prilagoditve in predvsem pomagal pri posameznih slovanskih narodih prodreti prebujenju v širše plasti. Mej, kot jih je dosegel s svojim skrajnim pljuskom pri vzhodni štajerski mladini, ni dosegel nikjer. Če je drugje podpiral narodni jezik proti tujemu, tako na Češkem proti nemškemu in na Slovaškem in Hrvatskem proti madžarščini, jih je tu za hip celo odvrnil od slovenščine. Nova strast je prešla od Vraza tudi na Muršca iz starejše skupine. Kaplanoval je v njegovem domačem okraju in sta se zato sprijateljila ter zlasti mnogo družila ob počitnicah. Njiju



pisma so postala prava jezikovna mešanica poizkusov in neurejenega znanja, kot je na primer naslednji odlomek iz konca 1833: „*Ne bist mne včera seje mesto milo, a danes uže mne dopadetsja. — Ja sego časa sretihsja s Vašim prijateljom Kocmutom, zaradi sego Vam vezde ja pišu i naznanju čto Greiner svjatago pisma prevedenago Japelom i Kumerdejom neimet, i „Kranjska zhbeliz“ ješčje ne jest na svjatlo prošla zarad Azbukinago rata, kotori supet vospalil jest luto srdce Kranjcev, čto zabili sut pčelice cvetuče ruži vospitovat’.*—“<sup>1</sup> Mešanica Vrazovega rodnega govora torej, tedanjega srbskega knjižnega jezika in ruščine, pisana v cirilici, v kateri pa je proti koncu omagal in jo opustil. V nekem drugem pismu se opravičuje, da še ni pisal domačemu župniku, a da se doslej še ni mogel naučiti glagolskega črkopisa. V prvih letih hlastnega učenja več jezikov hkrati njihovo znanje ni moglo biti drugačno, kot je bilo. Z leti je večina študij opustila, pri tistih pa, ki so se ga oklenili globlje, kot Miklošič in deloma Vraz, je napredovalo do resničnega znanja. Primerjava graškega in ljubljanskega ozračja ob tem drobnem vprašanju odkriva popolno dvojnost dveh središč. Nekako v isti dobi je pisal Čop v Prago Šafařku: „Gotovo je za Češko velike koristi, da je prevzel uredništvo češkega lista dr. Čelakovský. Mi žal preslabo poznamo češki jezik, da bi bili kaj deležni tega, kar je škoda zlasti zaradi Wčele Česke, ki zasluži pažnjo; spričo slabih slovarjev pa se Vašega jezika tudi ne da učiti, pa naj ima človek še toliko dobre volje.“<sup>2</sup> Med obema slovenskima krogoma sta se pač srečavali dve povsem različni nastrojenji. Tu potreba po temljitosti, po popolni jasnosti, ki je zahtevala, da bodi jezik sredstvo, ki ga povsem obvladaš, če hočeš do uživanja literature, tam hlastnost, s katero je segala generacija za svojim idealom.

V velikih načrtih iz časa prvega vseslovanskega navdušenja je zrasel tudi Vrazov namen, pripraviti vseslovanski slovar, in Miklošičev, pripraviti primerjalno slovnico vseh slovanskih jezikov.

Čeprav so se posamezniki iz družbe predajali slovanskemu zbližanju brez pridržka in z največjim navdušenjem, pri njih ne moremo govoriti o kakem izgrajenem načelu razmerja med Slovenci in Slovani. Težišče vsega razpoloženja je bilo sploh bolj na čustvih kot na razumskih spoznanjih. Proti Murkovemu brezpridržnemu pristanku k osrednji slovenski tradiciji so bile sicer Vrazove in Murščeve blodnje po vseslovanskih poteh nasprotna meja skrajnosti, do katere je prišla generacija v svoji prvi dobi, toda tudi pri njiju je

<sup>1</sup> Vraz, pismo Muršču 3. novembra 1833, *Djela Stanka Vraza V* (1877), 129.

<sup>2</sup> Čop, pismo Šafařku 26. februarja 1834, ZMS I (1899), 131.



bil sproti izmišljevani jezik le otroška bolezen prve zanesenosti, ki sta se je kmalu otresla in se vrnila k svojemu dialektu in naporom za obvladanje slovenskega knjižnega jezika. Še najbolj dognano obliko je dobil novi nauk pri Kočevarju. Znal je najgloblje iz družbe pogledati v stvari, a občeval na Dunaju mnogo tudi s češkimi in slovaškimi tovariši, ki so mu bili neposredni informatorji o miselnosti in delovanju Čelakovskega in Kollárja. Polastilo se ga je njihovo navdušenje, po njihovem izrazu *vlastenec*, s katerim so označevali novega človeka, je povzel svoj slovenski posnetek *domorodec*, in jim sledil tudi v osnovnem bistvu njihovega domoljubja, strahu in obrambi pred nevarnostjo nemštva. Pri graškem krogu te, sicer tako značilne primesi vseslovanstva, ni opaziti. Bolj kot pri kom drugem, se morejo pri njem utrditi ideološke smernice njegove domoljubne romantike: bil je neizmerno vesel slovanskega preroda, nove življenjske sile, toda le kot sin malega slovenskega naroda, ki, čeprav neznan in še neprebujen, tudi vzbuja upanje, da bo znal korakati z ostalimi Slovani. V panslavizmu je torej videl vzajemno rast vseh slovanskih narodov.

Kakor je domovinski ogenj naglo vzplamtel, so se pojavile že zelo zgodaj tudi ovire, ki so preprečile, da se ti mladi ljudje niso povzpeli do delavnosti in mesta, ki bi ga po prvem zaletu lahko imeli v slovenskem razvoju. Vzroki so bili predvsem sociološkega značaja.

Muršec, Klajžar, Matjašič, Murko, Knuplež, Horvat in Vogrin so bili duhovniki ali pa se pripravljali za posvetitev. Tako so ostali le trije, ki so se mogli odločiti za laičen poklic: Kočevar, Vraz in Miklošič. Štajerska duhovščina sicer ni zapadla v toliki meri ozkemu rigorizmu, ki je dušil kranjsko literarno delo, a ji vendar poklic ni puščal svobode. Dušno pastirstvo je jemalo kaplanom toliko časa, da ni ostajalo prilike za drugo, kajti v razmerah, o kakršnih je tožil Muršec v svojih pismih Vrazu, so živeli vsi. Služba cerkvi je morala biti nad ostalimi težnjami, ker bi sicer prihajal duhovnik v navzkrižje s svojimi oblastmi. Tako so ostali ti mladi duhovniki sicer verni, toda pasivni spremljevalci dela tovarišev, ki so mogli ohraniti svobodo.

Prvi je bil po sili razmer od družbe odtrgan Ivan Klajžar. Po posvetitvi je dobil kaplansko mesto pri Sv. Juriju v Slovenskih goricah in tam umolknil. Vraz mu je sicer pisaril pisma, toda naslovnik jih ni prejel, ali, ker so se slučajno izgubila, ali zaradi slovenskega naslova, ki ga je kot pri ostalih pismih delal po vsej verjetnosti tudi pri teh. Enako sta obdržala po 1833 le stik brez posebne delavnosti kaplana Matjašič in Knuplež.



Mnogo tesnejše odnose je ohranil Ivan Muršec, med vsemi pripadniki družbe, ki so se vrnili na slovensko Štajersko, najvnetejši razširjevalec miselnosti svojega kroga in vez med domačimi kraji in Gradcem. V dobi Murkove aktivnosti je delal še pesmi, a se kmalu unesel in omejil le na podpiranje tujih načrtov, pač pa študiral dalje slovanske jezike in si ustvarjal knjižnico. S svojo vedro, podjetno naravo je največ doprinesel tudi k stiku mlajše generacije s starejšo. Za službovanja v Vrazovem domačem kraju je nastalo med njima intimno prijateljstvo, ki se je preko zanosa v narodnih vprašanih razvilo v pristrčne osebne stike, da je v Murščevih pismih več kakor literarnih razgovorov drobnih, prostodušnih poročil od doma, o vinski letini in kdaj pa kdaj še šegava vest o lepem dekletu. Poleg Kočevarja je najzvesteje spremljal Vrazovo delo in bil njegova desna roka v domačih krajih, ki jih je toliko vzljubil, da je „raje po teh veselih hribih polnil krošnje Bakhu, kjer mu je neskaljena, sladka slovenščina napajala žejno srce, kot da bi šel med drvarje, ki ne drvarijo samo z rokami, temveč tudi z jezikom“,<sup>1</sup> kot je pisal, ko ga je hotel premestiti škof v okolico germaniziranega Maribora. Življenje med ljudstvom ga je približalo nazaj k programu prerodne delavnosti starejše generacije. Kmalu je opustil vse zanosne sanje in se omejil na propagando tiska, ki je neposredno zadeval njegov okoliš in štajerske Slovence.

Kljub literarni nedelavnosti je bil pomen duhovnika, kakršen je bil Muršec, lahko zelo velik. Povsod, v cerkvi, šoli, gospodarski organizaciji vasi, je imel možnost neposrednega stika in vpliva in kot duhovnik tudi potrební ugled za uspešnost drobnega kulturnega dela.

Izmed nelaikov ostanejo mimo manjpomembnih tovarišev še trije graški teologi. Murko je ohranil v družbi tudi po odhodu v semenišče neko posebno mesto, kajti kljub skepsi, s katero so presojali njegov korak, so se še vedno nadejali od njega velikih dejanj. Toda v naslednjih letih se je razmerje tako ohladilo, da ga Vraz ni hotel prištevati več k svoji generaciji; očital mu je neko samoljubnost. Po značaju stvaren je hodil Murko svoja pota. Drugi, Miklošičev in Vrazov tovariš z mariborske gimnazije, Jakob Košar, je do vstopa v semenišče razvijal vsaj tako delavnost kot oba sošolca. Iz prvih graških let se je ohranilo celo več njegovega literarnega dela kakor Vrazovega. Zapadel je prav istemu slovstvenemu zanimanju, prevajal tuje in antične pesnike, se učil srbskega, ruskega in češkega jezika in delal pesmi, pri čemer je opaziti še posebnost,

<sup>1</sup> Muršec, pismo Vrazu 13. julija 1833, ZMS VII, 127.



da se je učil tudi pri Volkmerju in tako skušal vzdržati tradicijo, ki je ostali niso iskali v štajerskem pesništvu. Pri velikem izvenšolskem zanimanju je moral deliti Vrazovo usodo: sicer izvrsten študent, je v drugem letniku filozofije, v fiziki, padel. Ko je prišel jeseni 1833 čas vstopa na vseučilišče, bi bil rad študiral medicino, toda mati je hotela sina duhovnika. Podredil se je in vstopil v semenišče. Obetajoča pot mladega literata je bila s tem končana. Kako težko je čutil žrtev, ki jo je moral doprinesti utrjenim nazorom podeželja, pričajo njegove kasnejše, pogosto ponavljane besede „... da v vsakem stanu lahko človek Bogu služi in je v vsakem lahko zveličan; če bi se jaz kdaj več rodil, za mešnika se ne bi učil; mešnik je kakor mrtev za toti svet in se ima samo za duhovno brigati. Ali ker sem že mešnik, ker moram biti to, zato tudi čem biti tak, kakor so Kristusovi apostoli bili.“<sup>1</sup>

Velika nada družbe je postal 1833 Jirga C a f. Vraz ga je predstavil Muršču: „Z mladim Slovencem sva se spoznala, ki je čvrst filolog, iskren entuziast za vso slovenščino, in rodoviten, obilen pevec z imenom Caf, sveto-trojičan; še mnogo smemo upati od njega.“<sup>2</sup> Bil je takrat drugo leto v Gradcu in imel za seboj nekaj let življenja, kakršnega je živela večina slovenskega dijaštva, vezana pri študiranju le nase: za hrano in stanovanje je učil tovariša iz uradniških krogov in se z njegovo družino tudi preselil iz Maribora v Gradec. Bil je pedanten, da si je zapisal vsak goldinar, ki so ga izdali zanj domači. Po njegovih računih lahko sledimo, koliko je stalo v oni dobi šolanje slovenskega študenta. Sicer je živel kot vsi ostali, pesnil, zbiral narodno blago in kupoval knjige, vse, kakor drugi. Toda njegova strast je bila filologija. Če so bili ostali ravnodušni do abecedne vojne, je šel on že takoj od začetka svoja lastna pota tako v pravopisu kot jeziku. Študiral je in študiral in grmadil slovnico vseh slovanskih jezikov. Poti, ki mu jo je bilo hoditi poslej, ni zapustil do konca življenja. Podal se je na polje etimologiziranja, iskanja korenov in sorodnosti besed v posameznih jezikih in si, kot toliko drugih v njegovi in prejšnjih dobah, predstavljal, da bo mogel priti do take zgradbe jezikov, kjer bo imel vsak drobec svoje točno mesto in bo vse pojasnjeno. Bili so časi, ko je bil ves bolan, stalno ga je tresla mrzlica, a k temu je živel še v bedi, ker se je v Gradcu odtrgal od svoje uradniške družine. Tovariši so upali, da bodo z njegovo pritegnitvijo izpolnjene vse vrzeli v družbi. Toda tudi on je šel znano pot. Ko je stopil jeseni 1834 v semenišče, njegovi do-

<sup>1</sup> Navaja F. Ilešič, *Gradja za povijest književnosti hrvatske V* (1907), 94.

<sup>2</sup> Vraz, pismo Muršču 29. junija 1833, *Djela V* 131.



mači niso nikdar dvomili, da sin študira za ‚gospoda‘, je bil njegov mentor Vraz ves skrušen nad izgubo. Resignirano je sporočil v Zagreb: „Cav se je zapopil, naš narod se zategavoljo nič plemenitega od njega nadati nesme.“<sup>1</sup> Vendar je novi teolog ohranil s krogom prijateljstvo in delavnost tudi v semeniških letih.

S Cafom je končana vrsta teologov, ki so že od prvih let pripadali družbi. Ostanajo trije laiki, na katerih je obležalo breme vsega dela.

Med njimi je bil po letih in študijah najstarejši Štefan Kočevar. Čeprav je imel že za seboj leta, ki jih študent lahko žrtvuje idealističnemu delu in ga je že minila doba prvega navdušenja, se je rodoljubna miselnost, ki je zajela krog, v njem dvignila v silno stopnjevano čustvenost, pravi izliv domovinske ljubezni, ki more biti le znak tedanje slovanske romantike. V graškem krogu takega pojava ni bilo. Njegova pisma izdajajo človeka nenavadnega žara. Nihče v njegovi generaciji ni tako težko čutil zaostalosti Slovencev v času splošnega napredka Slovanov kakor on. Ko je prejel od Matjašiča iz Gradca na svoje obupano vprašanje, če je tam kaj slovenskega naraščaja, pritrديلen odgovor, se je oklenil graške skupine in povzdignil posameznike do neba, jih proglasil za rešitelje Slovenije, ki se mu je zdela že izgubljena. Iz napredka, ki ga je videl pri Slovencih v zadnjih štirih letih, si je obetal razvoj, kot ga kasneje ni bilo. V nasprotju z večino svojih vzhodnih štajerskih rojakov ni čutil nikakega pokrajinskega separatizma, slavil enako Prešerna kot Slomška, a kljub največjemu približanju vseslovanski miselnosti strogo ločil Slovence od ostalih Slovanov, poudarjajoč, da govori le o ‚pravih Slovencih‘, kajti doba je mešala rabo imen. Vseskozi se je zavedal izrednih naporov, ki jih bo zahtevalo prosvetiteljsko delo pri Slovencih zaradi svojevrstnih družbenih razmer in videl v takem delu, če bo kdaj opravljeno, le večjo čast, ki je bodo vredni Slovenci, oziroma njih kulturni delavci: „... vsako evropsko ljudstvo nas bo hvalilo, ker smo v velikih težavah vendarle domorodno mislili.“<sup>2</sup>

Ko se je jeseni 1833 spoznal z Vrazom in preko njega z mlajšim, takrat že iniciativnejšim delom družbe, je bil izgrajen človek z utrjenimi pogledi na življenjska in narodna vprašanja. Nič več ni bil začetniški entuziast. Pred njim je stalo ostro in negotovo vprašanje kruha v laičnem poklicu, ki ga je redko tvegala slovenski študent. Ta skrb je bila vzrok realizmu, s katerim je gledal na življenje. Že dve leti pred diplomo se je odločil za zdravniško prakso v domovini, v Ptujju, Radgoni, Celju ali Mariboru, iskal zvez in spravil

<sup>1</sup> Vraz, pismo Gaju 26. oktobra 1834, Gradja VI (1909), 308.

<sup>2</sup> Kočevar, pismo Vrazu 12. februarja 1834, zagrebška vseuč. knjižnica.



v sklad tako različni panogi udejstvovanja, kot sta skrb za narodni dvig in skrb za uspeh v zdravniškem poklicu s prepričanjem, da bo kot zdravnik, laični inteligent med slovenskim ljudstvom, tudi v tej svoji funkciji mogel doprinesti k njegovi prosvetlitvi. S svojim zgle- dom je šel na pot, kot bi jo morala iti slovenska inteligenca, če bi ho- tela ustvariti v tedanjih razmerah iz edinih plasti slovenskega ljudstva, kmečke in obrtniške, slovenski narod s svojo plastjo meščanske družbe. V dunajski osamelosti ni mogel mnogo doprinesti k skupnim stvarim, a bil vendarle uvajalec nekaterih važnih pridobitev. Prvi je pričel s slovenskim jezikom v pismih in prvi dosledno uporabljal pod vtisom tovarištva s češkimi in slovaškimi prijatelji na Dunaju novo pisavo, češki črkopis. Ko je izvedel za graško knjižno družbo, je pristopil in jo vneto podprl. V mladem dunajskem knjigotržcu Wenediktu je našel velikega prijatelja slovanske knjige, „vročega Slovana“, in se zavzemal, da bi graški krog opravljal vse nakupe le pri njem ter mu omogočil, da bi se bavil zgolj s slovanskim knjigo- trštvom. Postal je Gradčanom informator o knjižnih novostih, kajti Dunaj je bil tudi za slovanske tiske večje središče kakor Gradec. Kočevarjev vpliv na mlado družbo je bil velik tako po razgledanosti in poznanju čeških, slovaških in hrvatskih prilik, kakor po požrtvo- valnosti in predanosti narodni stvari.

Kljub ljubezni in navdušenju bi vsi doslej naštetih člani družbe z izjemo Murka ostali skriti širši slovenski javnosti; skrbi dneva in zaprte domače razmere bi večino njih, skromne podeželske duhov- nike, prekrile, mladostna čustva pa bi bila pozabljena in njih imena zapisana le kot imena dobrih in prizadevnih dušnih pastirjev v or- ganizaciji katoliške cerkve na Slovenskem. Tudi Štefan Kočevar bi se sam najbrže pogreznil v neprosvetljeno in kulturno nedvignjeno okolico ter ostal pozabljen podeželski zdravnik, če ne bi ob njih rasla dvojica Vraz in Miklošič.

Njiju življenje, študij in delovanje se je v gimnazijskih in tudi prvih graških letih tako prepletalo, da ju je težko ločiti. Rojaka iz jeruzalemskih goric sta se našla v tretjem razredu mariborske gi- mnazije, na kateri je bil Vraz od začetka srednje šole, Miklošič pa prišel tja v jeseni 1826 z varaždinske frančiškanske gimnazije. Oba ju je kot otroka vzgajal narodni buditelj župnik Jaklin in morda kasneje, po 1816, ko je bil premeščen na župnijo v Ljutomer, prvi vzbudil v njiju domovinsko zanimanje. Vrazu je bil sorodnik. Na Mi- klošičevo nagnjenje k slovenskemu jeziku pa je verjetno vplival tudi zgle- d hrvaščine kot razgovornega jezika v Varaždinu. Trajnost do- movinskih čustev so podprli vplivi, v katerih oblast sta prišla nato



v gimnazijskem mestu in v Gradcu. Kmalu so se pokazale že vse značilne poteze enega in drugega.

Vraz je bil podvzetenjši, temperamentnejši in je zlahka našel pota do drugih ljudi; po načinu, kako ga je sprejemala okolica, je moral neprestano izžarevati svoje misli in se razdajati na vse strani. Miklošič je bil hladnejši, sistematičnejši in predvsem neprimerno boljši študent. Poet in propagator se je srečal s človekom, ki je bil že v mladosti jedek in kritičen, entuziast z realinom. Težavno je opredeliti za prvo graško dobo njiju medsebojni vpliv. Neprestan prijateljski stik ne da do ločitve, čigava je bila misel in čigava izvedba. Nedvomno sta se pri nabiranju znanja, mnogoterem študiju jezikov in branju tujih literatur medsebojno podpirala in izpopolnjevala, čeprav je v kasnejših letih vsak izjavljal, da je bil za njegov razvoj odločilen prijateljev vpliv. Vraz je celo trdil, da se ima za vse tri smeri svojega razvoja, spremljanje tujih literatur, zanimanje za slovanstvo in za domovinsko ljubezen do svoje vzhodne Štajerske, zahvaliti Miklošiču, ki da mu je v letih nore mladosti naravnal blodno pot, osredotočil misli in odkril ideal resnice, a Miklošič, da je Vraz že v tretjem ali četrtem razredu gimnazije netil v njem ljubezen do materinščine. Oboje bo pač le izraz medsebojnih iskrenih prijateljskih čustev in vzporedne rasti. Ker je bil Vraz iniciativnejši in družabnejši, so tovariši iskali mnogo bolj njega, medtem ko je imel Miklošič večje nagnjenje k samotnemu študiju in se je lahko odpovedal družbi, celo počitnicam. V Vrazov prilog so govorile tudi nekatere povsem zunanje okoliščine, kakršne pa so v dijaških letih lahko zelo vplivne. Prvič je bil telesno razvitejši. Visok, črnih las, zdravega rdečega lica, nekoliko ostrega orlovskega nosu in zravnane hoje je bil, kakor je pisal kasneje Trstenjak, najlepši fant na mariborski gimnaziji. Dalje je prišel študirat že zelo pozno, z dopolnjenimi trinajstimi leti, in še ponavljal prvi gimnazijski razred, da ga je Miklošič dohitel, čeprav je bil tri in pol leta mlajši, a Košar celo štiri. Končno mu je dajal oporo za gospodovalni položaj v družbi v dobi, ki je z vsem načinom življenja in mišljenja tako ostro poudarjala socialne razlike, lahko tudi dom, ena najtrdnjih hiš v bogatih jeruzalemskih goricah, krajih, kjer je vse živelo v ugodju vinske trgovine in kjer si je ustvaril prav zaradi dobre trte svojo gospodarsko postojanko mogočni in aristokratski nemški viteški red. Otrok je gledal njegov ponosni emblem na pročelju domače cerkve, katero je opravljal še župnik, ki mu je veljal za strica. Vraz se je zavedal njenega bogastva in ga ob neki priliki, ko je pisal Muršču, predočil z nazorno prisposodbo, da na tej „mastni fari“ narava ponuja župniku dragoceno grozdje skozi okno. Njegov dom je bil najožje povezan s svetinjskim župni-



ščem, saj je bila hiša prvi dobrotnik cerkve v okraju, a oče šolski nadzornik. Edini izmed petorice otrok, ki so ga izbrali, da bo študiral in bo gospod, je moral preživeti prvo mladost v brezskrbju in samozavesti sinu krajevnega veljaka.

Že v zgodnjih graških letih sta izstopili pri njem dve potezi značaja, po katerih se je razlikoval od vse družbe: nenavadna bojazen samote in čezmerna ambicioznost. Prva se je vezala z občutkom zapostavljenosti, kadar koli je mislil, da se družba z njim ne ukvarja, kolikor je sam potreboval. Vodil je obsežnejšo korespondenco kakor kdor koli, imel prijateljev več kot kdo drugi in vendar je tožil, da ga svet zanemarja in da se zanj nihče ne meni. Značilna so njegova pisma podobne vsebine:

„Dnes bih pri Murki i on mi povedal, kaj ste mu Vi pisali — jalen sem mu jalen za njegovo srečo, de tolko pisem dobiva, neko 'z Duneja, neko 'z Krajnskega, neko 'z Koroškega i volnih 'z Štajerske — znamenje kaj ma dosti zvestih prijatlov —; a jas bogo siromače (si mislim) imel (nekda) prijatlov, a nobenemu sem vendar več na pameti, da net od izhoda net od zahoda glasa od njih čuti — ...“<sup>1</sup>

Občutek zapuščenosti in težnja po uveljavljanju, s katero se je seve vezalo tudi resnično hotenje po izboljšanju razmer pri Slovencih, sta ga silila, da je neprestano iskal družbe. Tako je postal ob nedelavnosti ostalih kmalu glavni organizator mladega kroga. V njegovih poizkusih, načrtih in dejanjih moremo bolj kot pri ostalih slediti razvoju dobe.

Čeprav je bila prva polovica 1833 še vsa v občudovanju naglega Murkovega uspeha, je bila akcija med graško družbo že vsa v Vrazovih rokah. Njegov način dela je povsem drugačen. Ne samotnega pisanja, temveč nastopa z živo, prepričevalno besedo, vzpodbujanj in iskanja zvez.

Nekaj zunanjih dogodkov je pospešilo tok stvari, ki so se že dolgo pripravljale v graški mladini. Pri Vrazu samem se je pesnikovanju, domovinskemu navdušenju in vsemu ostalemu pridružila za velikih počitnic 1832 še nova panoga, zbiranje narodnih pesmi, ki je sicer že dolgo predstavljala eno izmed poglobitvenih zanimanj prerodnih delavcev. Zlasti s Karadžičevimi izdajami srbskih narodnih in Kopitarjevo propagando se je sloves slovanskega folklornega blaga razširjal že tudi zunaj slovanskih mej, predvsem med Nemci, a že tudi pri nekaterih drugih zapadnih narodih. Neposredno pobudo za zbiranje je dala Vrazu skupina slovenskih narodnih pesmi, ki je bila priključena umetnim v tretji knjižici Kranjske Čbelice, iz katere si je dve („Od lepe Vide“ in „Od kralja Matjaža“) tudi

<sup>1</sup> Vraz, koncept pisma neznanca, v ostalini v ljubljanski vseuč. knjižnici.



prepisal med svoje lastne prve zapise. Domači kraji so mu nudili dovolj bogastva, ker se je narodna pesem tam dobro ohranila.

Komaj se je vrnil s počitnic 1832 v Gradec, je nanesel slučaj, da se je mogel takoj uveljaviti z novo zbranim bogastvom. Prilike mu ni ponudil nihče drugi kot Čelakovský, veliki vzornik in mentor, ki mu triindvajsetletni graški študent pred dvema letoma ni tvegala poslati pisma, kakor bi bil to rad napravil.

V iskanju zvez z raznimi slovanskimi narodi, zlasti onimi v monarhiji, je Čelakovský poizvedoval pri Kopitarju ob priliki njegovega obiska Prage po literarnih novostih med Slovenci. Izvedel je za Čbelico. Dunajski bibliotekar je bil sicer kratek in ni vedel povedati ničesar dobrega o literarnem podjetju svoje domovine, toda Čelakovský je vendarle naročil zase in svoje prijatelje deset izvodov kranjskega almanaha. Ker ni pričakoval nič posebnega, je doživel presenečenje. Tolikšno presenečenje, da je ves vesel nad nenadnim, sunkovitim napredkom literature pri Slovencih brez odlaganja napisal za praški Časopis Češkega muzeja obširno, enako navdušeno, kot zrelo poročilo o sicer nekoliko neznani in neprebujeni slovanski pokrajini. Kljub stvarnosti, ki mu je omogočala vseskozi mirno presojo razgledanega literarnega kritika in esteta, ni mogel zakriti v nji žara ljubezni, ki je prevečala njegovo vero v slovansko skupnost.

Že mnogo let mu teži srce, da bi kolikor mogoče spoznal *vsa narečja slovanskega jezika*, zato se je oziral tudi po svojih ljubih bratih po Kranjskem, Koroškem in Štajerskem. Toda koliko razočaranja, čim bolj je proučeval njih knjige! Njih jezik je tičal globoko v blatu odnarodnosti in pokvarjenosti. Že je skoraj obupal, da bi se mogel dvigniti še kdaj. Obšel ga je strah, da bo utonil v morju germanizma. Šele v zadnji dobi so pričeli prihajati spisi v čistejšem jeziku, posebno veselje pa so mu vzbudile narodne pesmi, ker so pričale, da pokvarjenost jezika ne izvira iz ljudstva in ni doma med ljudstvom. A sedaj naenkrat Parnas mladih pesnikov, ki so se povzpeli do svojega srečnega dela skoraj brez predhodnikov, iz sredine, ki ni imela drugega, kot nekaj Vodnikovih pesmic, nekaj Dajnkovih posvetnih, nekaj malo boljših Jarnikovih in komaj še Primčevo berilo.

Članek je kazal dobro poznanje literarne preteklosti sorodnega slovanskega ljudstva. Učinek na slovenskega čitatelja bi bil velik že s tem, tudi če ne bi napovedal bodočnosti, ki da jo imajo sedaj pred seboj Slovenci. Njihov razvoj bo tak, kakršen je bil češki od preloma stoletja dalje, ko se je takrat komaj začeto umetno pesništvo naglo razcvetelo, obogatelo in pritegnilo novih tvorcev besede v slavo domovine.



Ko je bil most zgrajen, je ocenil pomen vsakega posameznega sodelavca. Iz sredine, v kateri so pesmi urednika Kastelca brez potrebne enotnosti misli, dasi jim ni odrekati lahkotnosti, a Zupanove le rimana proza, se tem bolj dviga Prešeren, mladi pesnik, ki ga je narava bogato obdarila. Vse, kar je prispeval, priča o predani težnji po obogatitvi literarnih zakladov v svojem jeziku in težnji po duševni rasti. S čimer se je preizkusil, z lirično, elegično ali satirično pesmijo, romanco, epigramom ali s sonetom, povsod ista spretnost, živahnost verzov in harmonija misli. Prešeren ni našel v Čelakovskem le kritika, ki je opazil njegovo pravo vrednost, temveč tudi svojega prevajalca: Čelakovský je vpletel v članek češki prevod pesmi „Slovo od mladosti“, „Hčere svet“, „Soldaška“ in dveh sonetov, „Tak kakor hrepeni...“ in „Al prav se piše...“

Po ločitvi zrna od plevela na literarnem polju je prešel na slovnico. Z ironijo, ki bi je Slovenec ne upal rabiti pri obravnavanju najbolj žgočega javnega vprašanja, je kot neprizadet presojevalec opozoril, kakšen videz imajo slovenski pravopisni boji za tujega človeka. Kolika sreča, tako slabo razvit jezik, pa cel ducat slovnice, poplava prijetnega čtiva, ki le razveseljuje duha in srce! Kaj more škoditi, če je vse ostale literature komaj za pest! Pravopisnega reformatorja nadmojstri pri Slovencih drug reformator in oba menita, da bosta v potu svojega obraza skovane čire čare iz svoje učene kuhinje vsilila ljudstvu ali celo vsem Slovanom! V babilonski zmešnjavi slovenskih pravopisov so najpametnejši tisti, ki ostajajo lepo pri starem. Če pa bi se Slovenci že odločevali za kak nov pravopis, naj se ravnajo po Čehih in Poljakih in sprejmejo znake *c, s, z, č, š, ž*, kajti tako bodo dvignili svojo in njihovo tiskarsko obrt. Toda nikar naj se ne zgodi, da bi tak sprejem zagovarjal suh slovničar. Če kdo, naj ga prične uvajati kak dober in priljubljen pisatelj, kak Prešeren.

Se nekaj misli o prevodih v Čbelici, nasvet, naj bi Slovenci prevajali predvsem iz ostalih slovanskih literatur, kajti tako bi tudi njih jezik težje zavijal na stranska pota, predlog, naj bi pri svojem pesnenju sprejeli mesto naglasne antično mero dolžin in kračin, ki sta jo v češko pesništvo uvedla Čelakovský in Palacký, hvala dragocenosti narodnih pesmi in nato zaključek, v katerem je češki preroditelj bodril Slovence in zlasti mladino k pospešenemu delu: nada domovine ste, zato nadaljujte z utrjevanjem jezika, tega vašega dragocenega zaklada in se ne pritožujte nad maloštevilnostjo čitateljev. Prva hvaležna publika bodo Vaši rojaki, druga — kako vzvišena misel! — onih *šestdeset milijonov Slovanov*, ki Vaših boljših spisov nedvomno ne bodo prezrli. Ne cepite se, temveč skupno gojite svojo



zemljo. Vam samim bo kot prvim prinesla največ koristi. V tem živite srečno!

Kako vzvišen nauk za Vraza. Kako prijetne besede, vse kot odgovor na vprašanja, ki so v njem samem že dolgo čakala odgovora. Tu so govorila čustva, ki so bila povsem enaka njegovim čustvom, le da so si znala najti določen smisel in izraz. Zanj je bil članek cel program: *slovenska in slovanska delavnost pomenjata torej eno, kajti ena objema drugo*. Naravni izliv literarnih prizadevanj posameznih pokrajinskih središč je v slovenski skupnosti, naslonjeni še dalje na večjo slovansko enoto. Literat opusti brezplodna slovničarjenja in se posveti resničnemu pesniškemu delu! In — kar je bilo Vrazu morda še najopazljivejše — nosilec novega življenja pri Slovencih ne bo mogla biti starejša generacija, ki je zapustila le malo dediščine in hodi celo po krivih, škodljivih poteh, temveč mladina, njegova generacija, on sam. Ko so se mu tako odpirale sanje, ki so kazale vse v novi luči, in dajale življenju nov smisel, je prišel že drugi sunek.

Čelakovskemu je v Ljubljani odgovoril Čop. Predvsem je prevedel njegov češki članek v nemščino, da ga spozna tudi kranjska publika, a priliko porabil za več, za opredelitev pojava Čbelice v slovenskem življenju in za razlago, kakšen namen so z njo prav za prav imeli njeni izdajatelji, česar v Čbelici sami ne bi mogli storiti. Obširni članek je izšel v ljubljanskem nemškem listu *Illyrisches Blatt*.

Pokazal se je strožjega ocenjevalca slovenskega življenja kakor Čelakovský. Tudi ti članki izdajajo človeka, ki se je moral vrniti iz velikega zapadnega sveta ter uživanja njih izgrajenih kultur s tisočletno tradicijo v sredino malega zamudniškega naroda. Načel je vprašanje tam, kjer so ga pričenjala vsa razpravljanja dobe. Res, slovenski knjižni jezik se je v čistosti in slovnični pravilnosti v zadnjih desetletjih zelo izpopolnil. Toda mar moremo imenovati „popoln“ jezik, ki ne obsega drugega besednega zaklada, kakor tisto, kar ga ima v dnevni rabi kmečki človek? Jezik dobi mesto kulturnega jezika šele, ko postane izrazno sredstvo višjih krogov življenja in znanosti, kar slovenščina še ni. Nosilci razvoja v taki smeri so izobraženci, a slovensko življenje je v tem revno, ker je v slovenskem slovstvu le nekaj osamljenih pojavov, ki so gradili tradicijo: Pohlinove in Devove Pisanice, dve Linhartovi igri in nekaj posvetnih pesmi. Vse ostalo je služilo doslej le pouku ljudstva. V obravnavi kulturno-zgodovinskega vidika slovenskega razvoja je opredelil Čop pomembnost Čbelice prav s tem, da je namenjena izobražencem.

S tem je prešel na področje literature. Ko je bil njen smoter v službi ljudskega utilitarizma, je imela literatura svoje vidike vred-



notenja. Sedaj se je izpremenil njen smoter in izpremeniti se mora tudi njeno vrednotenje. Tudi za slovensko pesništvo naj obvelja načelo sprostivne moralističnih ovir, ki jih je ustvarila skrb, da ne bi prihajale preprostem kmetiškemu ljudstvu v roke knjige, ki bi mogle izpremeniti njegova utrjena нравna načela, sloneča na vzgojnih smernicah cerkve. Prav zato, ker Čbelica ni namenjena kmetom in med njenimi naročniki ni zastopnikov tega stanu, je nepopustljivost moralističnih ozirov tem manj upravičena. Slovensko pesniško izrazoslovje mora do oblike, kot jo imajo vsa tuja slovstva pri obravnavanju erotičnih snovi, kakor mora sploh umetno pesništvo sprejeti v meje svojega obsega vse izraze človekovega čustvenega in razumskega doživljanja.

Programu vsebine je priključil smernice oblikovne strani slovenskega pesništva. Teoretiku je tu z dejanjem utrl pot pesnik in Čopu ni bilo treba drugega, kot prikazati delo, ki ga je v kratkih letih obstoja Čbelice opravil Prešeren. Z orisom zgodovine, posebnosti, notranje zakonitosti in uporabnosti stalnih pesniških oblik soneta, stance in tercine, ki jih je rabil, oziroma nekatere sploh šele uvedel Prešeren, je pripravil Čop za domače čitatelje in mlade pesnike, ki jim je bila predvsem namenjena Čbelica, šele pravi uvod v pojmovanje lepote in bogastva umetnega pesništva.

Vrazu, ki je iz svojih posebnih vzrokov tenko prisluhnil tej važni diskusiji, so bila z obema člankoma enako nepričakovano kakor jasno obrazložena vsa bistvena vprašanja slovenskega kulturnega položaja. Bil je premlad, preveč odmaknjen središču in družbi v njem, da bi dobro razumel vso tehtnost izpovedanih misli, vendar se mora imenovati srečno naključje, ki ga je seznanilo hkrati na obe strani, enako pritegajoči njegovo pozornost. Ko je Čelakovský že poslal osebno neznanemu Prešernu več izvodov svojega članka, a Čop njemu ljubljanski časopis s prevodom in odgovorom in se je med njimi začelo razpletati dopisovanje, je posegel v dogodke iz Gradca tudi Vraz.

Sedaj se je opogumil. Res je pisal Čelakovskemu in se predstavil: zbiralec slovenskih narodnih pesmi, mlad pesnik, prevajalec. Nadaljeval je razpravljanje o kranjskih razmerah in ozkosrčni duhovščini tam, kjer ga je iz ozirov na cenzuro pred javnostjo prekinil Čop. Pismo je moralo izdajati veliko skrb, da bi se prilagodil obravnavanim vprašanjem, saj je popolnoma zamolčal graške razmere in mlado štajersko družbo in namignil le na svoje bodoče sodelovanje v Čbelici... Za boljše poznanje Slovencev je priložil nekaj slovenskih knjig in opozoril še na druge.



Odgovor iz Prage je bil tak, da bi ga bil moral vreči v naročje Ljubljčanom, tudi če sam ne bi imel na srcu stvari, ki so ga gnale k Čbeličarjem. Čelakovský je še enkrat poprijel nit, ki jo je dalje razpredal Vraz: pri njih na Češkem jezuitski pobožnjaki in nemškutarski jožefinci vse bolj izumirajo, mlajša duhovščina pa je nekaj boljša. Morda je večje napadalnosti kranjske krivo tudi dejstvo, da je za nekaj milj bližja sveti stolici? Sicer je bilo pismo precej vzgojno in pisano v duhu, ki je le potrdil Vrazove smeri razvoja: ponovno poudarjena potreba slovanskega zblizanja z lastnim primerom, ko se s slehernim slovanskim govorom bavi z enakim veseljem, nagovor k učenju češčine, navodila za zbiranje narodnih pesmi in obžalovanje, da ni najti človeka, ki bi pričel isto delo pri Hrvatih in Slavoncih. Nekatere podrobnosti pisma pričajo, da je spoznal stvarnost Čopovih misli o posebnosti slovenskega kulturnega in družbenega življenja. Njegov program tiska za inteligenco je zato skušal še izpopolniti s programom ljudskoprosvetne vzgoje na laični, in ne kot dotlej nabožni podlagi, in opozoril Vraza, da so imele pri Čehih na prelomu stoletja, ko so vladale slične razmere kakor sedaj na Slovenskem, velik uspeh Gessnerjeve idilične povesti, ki bi jih bilo prevajati tudi za Slovence. Dalje je predlagal novost, ki bi mogla imeti celo večji pomen kakor pesniška Čbelica: zakaj ne bi poizkusili s pol poljudnim, pol znanstvenim četrtletnikom, za kar bi bilo treba pridobiti za urednika Čopa, saj je škoda, da ostajajo za Slovane neizrabljeni zakladi njegovega znanja. Za Vraza je bil namig, naj bi sprožil vprašanje, ki bi ga Čelakovský težje načel pred Čopom samim, prezdoden, saj ni opazil pomembnosti, ki bi jo lahko imel za Slovence list, ki bi razširil dotedanje slovnično in pesniško udejstvovanje na vse slovstvene panoge in odpiral tudi s samostojnim slovenskim tiskom razglede, ki jih je mogel dobiti Slovenec tedaj le s pomočjo drugih jezikov, predvsem pa bi ustvaril najboljše pogoje za nastanek slovenske proze, literarnega in znanstvenega jezika.

Pač pa je imel poseg Čelakovskega v slovenske razmere pri Vrazu za posledico poleg splošne tesnejše naslonitve na osrednji slovenski okoliš in jasnejšo opredeljenost, kako naj se v bodoče uredi razmerje med slovenstvom in slovanstvom, tudi dve neposredni novosti.

Prvič voljo slediti predlogu, naj bi Slovenci, če se bodo že odločili za zamenjavo svojega pravopisa, sprejeli češkega. Poziv, naj bi ga v tem primeru pričel uvajati kak priljubljen pisec, je Vraz brez pridržkov izvedel v dejanje in začel rabiti za pisanje sičnikov in šumevcev znake *c, s, z, in č, š, ž*. V njegovem pismu Čelakovskemu v marcu ali začetkom aprila 1833 je nova pisava nastopila svojo pot



med Slovenci. Bilo je to tesno v dneh, ko je Čop pričel na Kranjskem z objavljenjem svojih silovitih člankov z zagovorom stare bohoričice „Slovenska abecedna vojna“ borbo proti pravopisnim reformatorjem Metelkovega kroga in kasneje tudi proti Kopitarju. Na Štajerskem je bila dajničica v največjem razmahu, ker jo je v drugi polovici 1831 osvojila tudi šolska oblast, toda jo je sedaj že pričela slabiti Murkova slovnica. Tako se je 1833 zavozljal boj kar štirih razširjenjših pisav med Slovenci in minula bodo leta ostrih borb, dokler ne bo ena izmed njih prevladala in vnovič vzpostavila enotnosti v slovenski grafiki.

Druga novost je bila Vrazova pot za dviganim Prešernom. Poznal je Čbelico že pred opozorilom, toda imela ni zanj tolike mikavnosti, da bi jo bil posnemał. Njegove najstarejše pesmi so nastale pod vplivom šolske poetike, ki ga je vzgajala ob vzorcih iz antike in navajala k pesnikovanju v utrjenih formah klasicistične latinske ali nemške ode in meri težkega heksametra. Nemška umetna poezija je te oblike že davno prešla in nadomestila s prostejšimi, ostale pa so še vedno globoko zasidrane v šolskih metrikah. Vrazovi poizkusi te vrste so bili jezikovna vaja začetnika v slovenščini, ki jim je le težavno dognati smisel in vsebino. V celih odstavkih le tu in tam preblisne drobec, ki je za silo razumljiv, vse ostalo je natrpano zamotane stavčne stave in novo skovanih izrazov. Kar se je ohranilo poleg poizkusov prevodov iz šolskih izdaj Homerja in Vergila, izpričuje le zelo raztrgano podobo. V nekaterih primerih takega pesnikovanja kljub temu že izstopajo prvi odmevi domovinskega čustvovanja.

Ko je Čelakovský sedaj opozoril na Čbelico in ji odredil zavidno mesto v slovanski skupnosti, je Vrazu odprl tak nov svet, da se je sunkoma odvrnil od vsega dotedanjega. Že samo dejstvo, da imajo kranjska prizadevanja svojo vrednost tudi za vse Slovane, bi v njegovem slovanstvu vzbudilo željo, da bi tudi sam nekaj doprinesel k daljnosežnemu dejanju. Še več je pomenila zanj trditev, da bo nosilec novega mlajša generacija. S tem je preusmeril tok sanj iz najmočnejšega kompleksa Vrazove duševnosti, pesniške ambicioznosti, nepomirljivega, tesnobečnega čustva, ki ga je obvladalo bolj kot katero koli drugo, a ni našlo nikjer pravega izhoda. Značaj gimnazijskih pesmi ga ni mogel dolgo zadovoljevati, a v domači štajerski tradiciji ni našel vzorov, ki bi jih mogel posnemati. Sedaj je nevzdržno bruhnilo iz njega in na samem papirju s konceptom pisma Čelakovskemu se nam je ohranila pesem, ki je ključ za razumevanje njegove duševnosti. Pod dolgovezno obliko pripovedne ode je zavita naslednja preprosta misel: dovolj je tvojega skrivanja, čas je, da stopiš pred Slovence! Pusti svoje klasične vzore, kajti Grki in Rimljani so pomrli in je zamrl z njimi tudi njihov jezik. Loti se petja, ki bo v skladu



s časom! Pesnitev ima že v naslovu „Gor na Parnás, na Parnas“ izpovedano jedro novega programa. Spoznanje je moralo priti v trenutku, kajti v verzih, ki jih je narekovalo, se gnetejo še povsem različni elementi: oblika ode, misel po Čelakovskem in dialog, ironija in vmešavanje pravopisnega vprašanja po Prešernovi „Novi pisariji“, kar daje pesmi docela raztrgan značaj. Pisana je bila že v novi češki grafiki, dokaz, da se je Vraz odločil uvesti jo tudi v svoje slovensko delo. Od teh dogodkov dalje ga je Prešernov vpliv povsem obvladal.

Kakor so bili nebogljeni prvi poizkusi novih pesmi, so vendar pomenjali v razvoju lokalnega štajerskega pesništva docela novo smer. To ni bila več pesem, ki bi slavila le lepoto kmečkega stanu, opisovala vsakega posebej poklice podeželja in letne čase ter vzgajala služinčad v pokorščini gospodarjem, kar je bila vsebina posvetnih pesniških zbirk, ki jih je dobivalo v roke ljudstvo. To ni bilo več moraliziranje v verzih, ki bi prav tako kot nedeljske pridige učilo ljudi misliti ob dnevnem delu na oni svet, kjer naj si zaslužijo raj, svarilo hlapce pred krčmami in pretepi, dekleta, naj si ohranijo devištvo, in gledalo v erotičnem življenju, „smradlivi lubezni“, le pregreho. Dajnkove kmečkoutilitarne in dušebrižne verze in Volkmerjeve vinske napitnice je začela izpodrivati pesem s popolnoma literarnim obeležjem in snovmi individualnega čustvenega sveta. Naj je bil korak še tako slaboten, nesamostojen in tudi še nejasen, je že dejstvo, da se je odvrnil od domače tradicije in iskal vzorov v svetu prave poezije, pričalo, da med obema smerema pesništva ni mostov, ker zaključujeta obdobje vlade ene in pripravljata nastop druge.

Prva leta Vrazovega graškega življenja so že nakazovala smer razvoja, v katero so se razmere iz vse družbe zasukale edinole njemu, in ki je že kazala bolj na življenje literata kot študenta. Prvi razred filozofije je še izdelal v redu, a v drugem padel. Toda tudi v tretjem letu, ko je že ponavljal fiziko, drugi letnik filozofije, ni popravil svojega položaja, kajti v drugem polletju se sploh ni prijavil k izpitom. Zanemarjanje šole pada v dobo po izidu članka Čelakovskega. Za jesen ga je čakalo torej leto, ko bo drugič repetent v istem razredu. Preveč je vznemirjala literatura njegov begotni duh, da bi se mogel osredotočiti na šolo. Najbrže se je sedaj pričelo zanj življenje, kakor ga je opisal kasneje Muršec, da se je nekoč hranil vse šolsko leto s kruhom, da bi si prihranil čim več denarja za nakupe knjig. Zveza, ki jo je ustvaril, in novi, omamni načrti, ki so se mu nato rodili, so ga nagnili, da se je z večjo vnemo pripravljal na izvedbo namere, ki sta jo v preteklih počitnicah zasnovala z Murščem. Ko pride novo poletje, bi potovala na Kranjsko in obiskala Ljubljano.



## GOR NA PARNÁS, NA PARNAS!

*Gor na Parnás, na Parnas! — Ne čuješ ti krika gorečih  
zdajnih Slovincov? — Hiti vsak plest nevenljivih si vencov. —  
Čemu pa ti tak skrivno sediš u hižici voskoj,  
i ne podigneš glavé, z' pisarji slave deliti?*

*Roda si krepek Slovénc u zibeli zvolen že slavi,  
'z maternih ziz slovenšine med i mleko si zizal,  
perva bla reč, na jezik ki djal njo um ti, slovenska,  
i mej svinjárih nabrál znanovito si kop'je verborum;  
bister i tebi je um, po školah si sploh emenént bil.*

*Dobra so omína to, razglášaj, da že pisáriš  
lorber sadit bude vsák za opletati umno ti čelo,  
neizbrislivo pečát budu vdubili klasiciteta  
pismam tvojim še prej, kak vrezati budeš pisek tvoj.  
Glej nam pisem zahód in jug prinaša množino,  
kakor tolčé vihér. — Sramožlivost svetú dene škodo.*

*Kak pisariju počel bi, ne veš ti, je izgovor prazen.  
Gosek je na Slovenskem zadost si teči domo po  
perje; vnuč je povsód i papír tega voljo ne dragi;  
skoro polič je černila za groš. — Či tega si spravil  
z' tím gospodari lepó. — Piseka ne porezavaj —  
Pikinje „ij“ ne treba, ne nosi černila na pótrat —  
Nové' sprej vsem svetujem ti, se alphabeta posluží,  
listóv deset jezér či trebalo bi ti papira,  
devet jezér in devet desét i devet njih zadost' bu.*

*Čemu pa zmirom čepiš po dnevu in noči pri knjigah  
sklučen, al' meniš, da boš ti slavo štejoč le pričakal.  
vsak se bori, a čemu ne ti za krèljuto samo?"*  
*Sramožlív si zdehne mladen'c i mu odgovóri:*

*Jas pisáriti, jás, ki uma še nisem obružil  
z' branom grečkih modric i njih prijatne pitomke,  
mojega kril še ni okreplil poleta ze mozgom  
gerčkih obrázov, serdcé še medú Hyblejskeg'ne puno,  
da prosodije bi čista i čerstva tekla mi reka,  
da pevčarije bi vir dušeč mi šumél ino sladek,  
pisem ki ne bi si znál zadóst še obružiti s ščitom,  
kter bi ostrih pušic odvráčal kritike grozne.*

*Čemu pregadaš mi od oružjá nesi spámeten prej že.  
Grek da pomagal ti bó, ti meniš, al' stara Rimljanka?  
Grek bil slepi pogán krivovérni bli stari Rimljani,  
slaba pomoč je Rimlján celó nikaka so Greki,  
Grek je umrél umrél je z njim jezik je norc se ž njim trudi.  
Mislam bo tvojim le rum dal krila, čim rum ti predragi,  
te pa žganice napíj se, orelnim boš letom se zdignil,  
z' njenoj dostignil boš pomočjój posvetne višine,  
tvá prosodija čerstvéj bo svete od apokalipse,  
boš z derznostjój Pindárskoj bludil med zvezdah po zraku,  
Kritike ojster scer nož je, al' lahko ostroto vtopiš mu,  
piši molitve, de knjig premalo še je molitvenih,  
če pa létati se ti rači, péj halelúje.*

*Kad pa te glava serbí posvetnega pisati česar,  
(al nad tím te svarim) le piši ála Žan-Pável,  
nebo te nórc vumél, al' nobén, nebo suditi mogél,  
Bodeš po takem slovél, i pisár boš zaničúvál nož.*

Toda slučaj, ki bo poslej igral v Vrazovem življenju tako pomembno vlogo, je posegel v tem letu drugič v njegova snovanja in načrt prekrizal, kajti na pot mu je prinesel še novo srečanje.

Naj je bila mlada štajerska generacija v navdušenju, s katerim je govorila o narodnih stvareh, tudi nekoliko različna od starejše, ni bilo v letih, ko se je družba oblikovala, v njeni miselnosti še ničesar nevarnega. Bolj kot starejša je znala ceniti kranjsko literarno delo in spoznavala pomembnost gojitve slovenske skupnosti tako v jeziku, pisavi kot kulturnem življenju sploh. V tem je bil povsem naraven razvoj, a svež le zanos, s katerim so razpravljali o narodnostnih stvareh. Kar so prinesli novega, je bil razveseljiv napredek prerodnega procesa na Štajerskem. Seme ljubosumnega tekmovanja med pokrajinami in poudarjanja ločitve, zasejano med Slovence z avstrijsko pokrajinsko delitvijo, ni vzkliko v njih, šli pa so celo v nasprotno smer, k iskanju zvez z ostalimi Slovani in poudarjanju skupnosti. Vseslovanske miselnosti so se študentje navzeli šele po vseučiliških mestih. Njeno bistvo je bilo v radosti nad slovanskim prerodom in veri, da se bodo znali prav z delovanjem mlade generacije vključiti v prebujeni slovanski krog tudi Slovenci. Nosilec novega življenja je postajala pretežno laična skupina kot iniciativnejša, toda tudi mladi štajerski duhovniki in teologi niso zapadli moralistični ozkosti, k čemur je pripomoglo pač tudi prostodušnejše življenje po vinorodnih vzhodnih štajerskih gričih z ozko povezanostjo z ljudstvom, kar jih je delalo preprostejše in manj dogmatične. Največ pa je k temu pripomogla prerodna miselnost, ker si v nji niso nasprotovala mnenja, v katero smer naj se razvije kulturno delo, katere panoge naj skuša pritegniti, česa naj se izogiba.







## DRUGO POGlavJE

### VRAZOV STIK Z ZAGREBOM IN LJUBLJANO

**K**RATKO preden so se razšli graški študentje leta 1833 na poletne počitnice, je potoval skozi mesto mladi Hrvat Ludvik Gaj, diplomiran jurist in praktikant pri banskem stolu v Zagrebu. Vračal se je z daljšega bivanja na Dunaju, kjer je čakal na sprejem pri cesarju, da bi prosil dovoljenja za izdajanje političnega lista z literarno prilogo v hrvatskem jeziku. Sedaj se je vračal v Zagreb. Ko se je poštni voz ustavil v štajerskem središču, je iskal dijaške družbe, saj je bil pred leti sam graški študent. „Po dveh besedah sva se spoznala,“ je napisal kasneje Vraz o srečanju z leto starejšim Hrvatom, katerega je po imenu pač poznal, saj je nekoč pripadal družbi „ilirskega kluba“.

O čem sta govorila na sestanku? Do kolikih podrobnosti je Gaj informiral Vraza o svojih zagrebških prijateljih, s katerimi je prav tedaj pripravljaval velik prevrat v hrvatskem političnem življenju, in koliko Vraz svojega sobesednika o slovenskih vprašanjih in svojih namerah?

Oba južnoslovanska naroda, čeprav neposredna mejaša, sta imela docela različno politično preteklost, a deloma tudi različno socialno strukturo in gospodarski položaj. Slovenci so spadali že od zgodnjega srednjega veka, ko so jih zavojevali frankovski knezi in kralji, a rimska cerkev pokristjanila, v okvir vzhodnega nemškega cesarstva in kasneje habsburške monarhije, v kateri je bilo njih narodnostno ozemlje razdeljeno v več pokrajinskih enot, ki so jih ločeno vladali z Dunaja. Hrvatje so imeli za seboj pestro zgodovino vznika

in propasti več lastnih državnih tvorb. Težišče samostojne hrvatske države je bilo najprej ob Jadranskem morju, a se kasneje preneslo na severovzhod v južne predele panonske ravnine, v Posavsko Hrvatsko. Imeli so vrsto kraljev narodne krvi, po težkih notranjih bojih po smrti zadnjega člana hrvatske vladarske dinastije Trpimirovičev pa so izbrali za kralja Hrvatske in Dalmacije ogrskega kralja Kolomana. V sožitju, ki ga je bilo poslej živeti Hrvatski in Ogrski, so si Hrvatje zagotovili državno obliko kraljevine, ločene od kraljevine Ogrske, s katero jo družijo zgolj kraljeva oseba. Po vladi dveh ogrsko-hrvatskih dinastij, Arpadovičev in Anžuvincev, so zasedli po bitki pri Mohaču 1526 izpraznjeni prestol Habsburžani. Sredi XVII. stoletja je pričel dunajski dvor s centralistično akcijo, ki je hotela izenačiti položaj obeh kraljevin s položajem avstrijskih dednih dežel, akcijo, ki bi Hrvatsko izravnala s stanjem, v kakršnem so bile slovenske pokrajine od začetka nemške oblasti. S to dobo je pričela Hrvatska dolgotrajen in naporen boj za ohranitev svoje politične samostojnosti. V njem so se Hrvatje naslonili na enako ogrožene Madžare, toda šli pri tem predaleč in dopustili, da so se deloma zabrisale njih državnopravne razlike od kraljevine Ogrske. Ko se je po smrti cesarja Jožefa II. (1790) germanizatorični in centralistični pritisk z Dunaja omilil, so za Hrvatsko kmalu Madžari prevzeli vlogo raznarodovalca. Plemstvo na Ogrskem se je uprlo nemškemu poizkusu z madžarizacijo javnega življenja, v katerem je začelo nadomeščati mrtvo latinščino, družabni in literarni jezik gornjih družbenih plasti, z narodnim jezikom, toda to ne le na Ogrskem, temveč tudi na Hrvatskem, obenem pa zanikati pravice Hrvatske kot samostojne kraljevine. Ogrsko-hrvatski sabor je postal s tem prizorišče težje hrvatske borbe, kot je bila ona s Habsburžani.

Hrvatsko politično zastopstvo, katerega so sestavljali predstavniki visoke aristokracije, cerkve in plemstva, se je branilo z vztrajanjem pri mrtvi latinščini. Ljudstvu so bile visoke plasti, ki so ga vladale in živele v preostankih stare, mednarodne latinske kulture, preveč odmaknjene, da bi mogle seči po enakem orožju, zagovoru uvedbe hrvaščine v treh hrvatskih pokrajinah. Pritisk na južnega slovanskega sosedo z zahtevo uvedbe madžarščine za uradni in šolski jezik je Madžarom do 1830 že toliko uspel, da so tri hrvatske županije, zagrebška, križevačka in varaždinska sklenile, naj skupni ogrsko-hrvatski sabor uzakoni sklep o uvedbi obveznega učenja madžarščine v vseh hrvatskih šolah, s čimer so spravile v največjo nevarnost politično in kulturno individualnost Hrvatov. V začetku XIX. stoletja jim je grozila dvojna nevarnost: od habsburške in madžarske strani. Bolno mesto hrvatskega političnega življenja je



bila tudi historična delitev v tri upravno in duhovno ločene enote, *regna Dalmatiae, Chroatiae et Sclavoniae*, med katerimi je bil v širokih krogih vseh plasti močnejši občutek pokrajinske individualnosti kot hrvatske narodne zavesti.

Neenak politični razvoj je ustvaril v teku stoletij pri Hrvatih in Slovencih v narodnostnem oziru tudi različno družbeno strukturo: tam izgrajeno družbo od spodnjih plasti kmečkega ljudstva do lastnega plemstva in velikašev hrvatskega rodu; pri Slovencih le kmečko in deloma obrtniško plast, a nad njima komaj še tanko mrežo inteligence, ki je bila po večini v službi cerkve. Skoraj vsa fevdalna družba na slovenskem ozemlju je bila tujerodna. Razlika pa je bila tudi v gospodarskopolični funkciji obeh ozemelj. Hrvatske pokrajine so imele v preteklih stoletjih izredno težko nalogo zidu Evrope pred turškim navalom, nalogo, ki je terjala neizmerno človeških žrtev in izpreminjala pokrajine v neprestano vojno ozemlje ali vsaj neposredno zaledje. Slovenske zemlje so bile po svojem značaju izrazito prehodne, saj so tvorile izhod monarhije na morje, zato se jih je laže dotaknila civilizacija.

Kot je bilo njiju politično stanje različno, sta imela oba naroda poleg slične cerkvene organizacije znatno podobnost v kulturnem oziru. Oba sta pripadala skupini literarnih zamudnikov. Tako slovensko kot kajkavsko slovstvo je imelo do te dobe v svojem knjižnem zakladu pač najnujnejše ljudskoprosvetno slovstvo, a še ne zrelih umetniških del. Vendar je do nastopa Gajeve skupine slovenski prerod zajel ne le globlje, temveč tudi širše med inteligenco in ljudstvo kakor hrvatska kajkavska književnost. Imela pa je Hrvatska kulturno zakladnico, ki bi mogla postati ob tesnejšem sožitju vseh hrvatskih pokrajin znova največje važnosti za njen kulturni razvoj. To je bila stara, že preživela dubrovniška literatura in literatura severnejših dalmatinskih mest, ki je ustvarila pod vplivom od onstran morja Hrvatom bogato pesniško tradicijo v narodnem jeziku.

Proti 1830 je nastopil v hrvatskem političnem življenju nov vpliv.

Po stopnji razvoja sta tičali Hrvatska in Slavonija globoko v fevdalizmu in njegovi stanovski ureditvi: zemlja pretežno v lasti veleposestniške aristokracije, politične pravice v rokah plemstva, bremena na ramah spodnjih plasti. Tako do Ogrske kot do hrvatskih pokrajin še niso prodrle socialne zahteve po reformi zemljiške posesti. Zaradi agrarnega značaja dežel se jih tudi ni polastil val industrijske delavnosti, ki je tedaj že zajel na rudah bogate severne avstrijske dežele. Mesta niso dobivala pritoka, ki bi krepil meščansko in delavsko plast, a plemstvo je živelo v svojem ozkem obzorju



provincialnega življenja s podedovano samoumljivostjo socialnih pravic. Tuje so mu ostale težnje po gospodarskih izpremembah in neznani vsi veliki miselni napor v zapadnih, vse bolj meščanskih državah po enakomernejši razdelitvi dobrin in izenačeni možnosti šolanja ter s tem kulturnega dviga.

V mrtvilu odmaknjenih provinc je v tako ozračje ostro zarezala misel o nujnosti nadomestitve konvencionalnih oblik življenja z modernejšimi, ki so se uveljavljale v naprednejših deželah okoli Hrvatske. Nedvomno je najbolj zrahljal tla primer Ogrske same. Tudi Ogrska je doživela svoj narodni prerod, ki se značilno ni pričel z gospodarskimi in političnimi izpremembami, temveč z delom redkih izbrancev. Proti latinski kulturi je bilo treba izoblikovati madžarski knjižni jezik z vsestranskim besednim zakladom in na njegovi osnovi ustvariti začetke književnosti. V sklenjeni fevdalni strukturi madžarske družbe je bil začetnik književnosti preroditelj plemiškega porekla Franc Kazinczy (1759–1831). Njegov način dela je bil prav tak, kakor ga srečujemo pri slovenskih preroditeljih. Moral se je osredotočiti na jezik in sestaviti slovar, agitatorično delo je pletel z obsežnim dopisovanjem, književnost gradil s pesnikovanjem, čeprav ni bil nikak umetniški dar. Važno se mu je zdelo seznaniti vase zaprto Ogrsko s plodovi zapadnih kultur, zlasti nemške, zato je tudi mnogo prevajal nemške pesnike. Šele od tu dalje se je prerodna misel z nujnostjo svojega posplošenja prenesla na vse panoge javnega življenja.

Tudi na Hrvatskem sta tičala plemstvo in cerkev globoko v latinski kulturi in tudi tam se je pričela javljati misel preosnove na narodno podlago pri slovstvenem delu. Že kakih sto let so posamič vstajali iz vrste drobnih kulturnih delavcev zagovorniki izpremembe jezikovne prakse. Tla so bila godna, zato je moral madžarski politični pritisk le pospešiti pričetni razvoj in v odporu strniti težnje poedincev v skupni napor za splošno uveljavljenje hrvatskega jezika v knjižni in družabni rabi. V istem času, kakor se je zbiral slovenski graški krog, se je v Zagrebu našla in utrjevala družba enako mladih ljudi. Njen zarodek je bil v „ilirskem klubu“ v Gradcu 1828, dijaški družbi, kateri so pripadali med ostalimi Srb Mojsije Baltić, Hrvatje Kurelac, Gaj, Demeter in nekateri Slovenci (Matjašič, Muršec, Kočevar). Hrvatje so ostali zvesti načrtom, ki so jih tam kovali. V dobi, ko se je njih politično predstavništvo vse bolj uklanjalo madžarskim zahtevam, je znal mladi krog prenesti kulturne težnje tudi na politično polje ter s tem preusmeriti vse javno življenje.

Največ je k temu doprinesel Gaj. Miselnost hrvatske regeneracije ga je prevzela še za srednješolskih let, zato je kasneje, ko se je



posvetil juridičnemu študiju, iskal v knjižnicah vseučiliških mest tudi gradiva o hrvatski preteklosti. Pot za tem ga je privedla z Dunaja v Gradec in od tam v Pešto, kjer se je seznanil s Šafařkom, Karadžićem in Kollárjem. Iz skrbi za usodo Hrvatske, iz velike podvzetnosti in vplivov novih mentorjev, predvsem Kollárja in poljskega slavista Kucharskega, s katerim je Gaj potoval po Hrvatski, je nastalo že 1830 v Pešti drobno hrvatsko-nemško delo „*Kratka osnova horvatsko-slavenskog pravopisa*“, v katerem so že prve klice gibanja, ki se je kasneje razvilo. Gaj je v njem na osnovi Kopitarjevih misli o nujnosti sporazuma za enotno grafiko med zapadnimi Slovani (*Slavische Grammatik*, 1808, stran XXVII) predlagal, naj bi se iz nacionalnih in političnih razlogov tudi Hrvatje oprijeli češkega pravopisa. V enotni pisavi je videl najuspešnejše sredstvo za zблиžanje Slovanov in razširitev panslavizma, to je „goreče želje, da se vsi slovanski bratje v jezikovno literarnem oziru kolikor mogoče zedinijo“.<sup>1</sup> Končni cilj slovanskega zблиžanja mu je bil isti kot Kollárju: *po tej poti se bo polagoma zvaril veliki slovanski jezik v štiri glavne dialekte, katerih slovstva bodo skupna dobrina vseh Slovanov.*

Vseslovske primesi Gajevega programa so imele sicer svoj daljni megljeni cilj, a važnejše od tega je bilo, da se je nato lotil organizacijskega dela, s čimer se mu je posrečilo ustvariti iz prerodne miselnosti *politično gibanje*. Znal je zbrati okoli sebe skupino mladih ljudi in imel srečo, da se jim je pridružil šestdesetletni grof Janko Drašković. Idejne temelje mladih, ki so sloneli na miselnosti slovanskega preroda in potrebi hrvatske borbe proti ogrožajočemu madžarskemu nacionalizmu, je grof Drašković izpopolnil z demokratičnimi in liberalnimi načeli. Kulturen, razgledan in svobodoumnega svetovnega nazora (v njegovi zagrebški knjižnici so bila dela Rousseauja, Montesquieuja, Helvetiusa in Voltairea), je znal dati prizadevanju mladega Gajevega kroga poglobitev in družabni sijaj, ki je v veliki meri doprinesel k uspehu.

Mladi jurist meščanskega porekla Gaj in aristokrat grof Janko Drašković sta si nekako razdelila delo: iniciator je prevzel organizacijsko stran, grof Drašković je postal tvorec političnega programa novega hrvatskega gibanja. Pred novim zasedanjem ogrsko-hrvatskega sabora je izdal 1832 brošuro „*Disertacija iliti Razgovor darovan gospodi poklisarom zakonskim i budućem zakonotvorcem kraljevinah naših, za buduću Dietu ungarsku odaslanem, držan po jednom starom domorodcu kraljevinah ovih*“, ki utrjuje politični postopek moderne Hrvatske. Prevrat je pomenjal že prvi stavek bro-

<sup>1</sup> Gay L. *Kratka osnova*... str. 22/23.



šure, v katerem je stari grof utemeljeval, zakaj je za politično razpravo načelno opustil diplomatsko latinščino in izbral „naški“ jezik.

Za svojo dobo nenavadno zrel in obsežen Draškovičev program bi se dal po svojih sestavinah razdeliti v naslednje elemente: ljudsko-prosvetnega, narodnostnega, gospodarskega in politično borbena. Nekateri deli so mogli nastati le v poznanju naprednih zemelj zapadne Evrope, kjer je politično in gospodarsko življenje zavzelo liberalnejše oblike kot v absolutistični Avstriji, drugi ob premišljanju hrvatske zgodovine in trenutnega političnega stanja. V dobi, ko je bilo predstavništvo Hrvatske le glasnik koristi družbenih plasti, ki so imele svoje politično zastopstvo, je bil stari aristokrat mnenja, da morajo biti ti izbranci v službi vsega naroda brez razlike vere in rodu in da je največja nujnost časa dvig ljudske prosvete. Misli, s katerimi je očitno podiral stanovske razlike. Glede hrvatskega narodnostnega vprašanja je zagovarjal zedinjenje vseh historičnih pokrajin, Hrvatske, Slavonije in Dalmacije, a tudi Bosne in mesta Reke, po kateri so imeli Madžari iz gospodarskih vzrokov posebne težnje. Izrekel je zahtevo po popolni pravici Hrvatske, *da se vlada sama* in da edino cesar potrjuje sklepe hrvatskega sabora. Utemeljil jo je s historičnim pravom, češ da Hrvatska ni bila nikdar osvojena, temveč je prostovoljno stopila v državno zvezo z Ogrsko. V vsem javnem življenju naj se Hrvatje oprimejo hrvatskega jezika.

Doba po napoleonskih vojnah je bila za Avstrijo doba naglega razvoja manufakture v industrijo in ustvaritve velikih trgovskih zvez. Toda hrvatske zemlje so bile odmaknjene od glavnih prometnih žil in skoraj brez naravnih rudnih zakladov, zato niso mogle imeti položaja, kot so ga imele na primer severne pokrajine monarhije, kamor sta dvor in nastajajoči kapital vložila velike vsote za industrializacijo. Grof Drašković je moral videti razliko, ker je želel tudi za Hrvatsko dotoka tujega kapitala, ustanavljanja industrij in ureditve denarništva z zavodi, ki bi dajali deželi neoderuških posojil. Opozoril je zato na gospodarske posebnosti Hrvatske: lego ob morju ter proizvodnjo volne, vina, tobaka, konoplje in živil za izvoz. Uprl se je davčnemu ključu, ki so ga začeli uvajati na Hrvatskem Madžari z izenačenjem Hrvatske s svojo deželjo, češ da je zemlja mnogo manj rodovitna, a prebivalstvo trpi k temu še zaradi turškega pritiska na Vojno krajino. Končno je vsebovala brošura vrsto konkretnih navodil za politično borbo, v katero je morala hrvatska delegacija na bližnjem zasedanju sabora.

Ves Draškovičev politični program nove Hrvatske preveva duh prosvetljenosti, ki se odvrta od stanovske Hrvatske kakor tudi od Avstrije in kaže na ideal Anglije z njenim parlamentarizmom in jasno



zakonodajo. V današnjem veku da je znanost tako napredovala, da sta celo nebo in zemlja izgubila svoje tajne. Tudi za vladanje je potrebno znanje... in ni lahko ravnati usodo ljudstev.

Gajevega zasnova, izenačenje Hrvatov v pisavi z ostalimi zapadnimi Slovani, je imela še povsem literarni značaj. S sodelovanjem grofa Janka Draškovića je dobilo gibanje že izrazitejši politični podarek, ki bo rasel, kolikor bolj bo zajemal širše kroge. Pri volitvah v požunski sabor je bil grof Drašković izbran kot edini hrvatski zastopnik v zgornjo, velikaško kurijo, mladi pripadniki Gajevega kroga, ki kot meščani niso imeli političnih pravic, pa so spremljali delegacijo kot tajniki. Med 1830 in 1832 je Hrvatska tako preživela poleg vznika novega kulturnega gibanja tudi začetek političnega preroda, ki je utrdil nove smernice za cela desetletja. Gaju se je zdelo predvsem potrebno ustanoviti političen list z literarno prilogo. Prošnjo na ogrsko namestništvo in cesarja so mu že podprle, čeprav ne brez boja, vse politične oblasti na Hrvatskem: šest županij ter mesta Zagreb, Varaždin, Križevci in Krapina.

\* \* \*

Nobeni znaki ne govore, da bi Vraz podrobneje poznal hrvatski razvoj zadnjih let ali kazal do slučajnega srečanja z Gajem kako zanimanje za razmere v sosednji zemlji.

Pač pa sta imela osebni stik z Gajem še po razidu nekdanje slovensko-hrvatske graške družbe dva druga mlada Slovenca, Matjašič in Murko. Gaj je zapustil Gradec v poletju 1828 in se v prihodnjem šolskem letu vpisal na pravo v Pešti. Prav takrat je Matjašič prestopil s filozofije v graško bogoslovnico. Kljub krajevni ločitvi se je prijateljstvo ohranilo. Med Gajevo mladostno korespondenco je Matjašičevo pismo, poslano iz Ptuja 23. oktobra 1829, ki odpira pogled na Gajevo razmerje do Matjašiča in sploh Slovencev v teh letih. Matjašič je moral v počitnicah po prvem letniku teologije obiskati prijatelja na njegovem domu v Krapini, kjer je navezal zelo topli stike tudi z njegovo družino. Gaj je takrat pisal svojo knjižico s predlogom za sprejem češkega pravopisa. Po Matjašiču je hotel pridobiti zanj tudi Slovence. Razšla sta se z Gajevo obljubo, da bo v bližnji bodočnosti vrnil obisk v Ptuj, a Matjašič pri svojih vzhodnih štajerskih rojakih poizkusil srečo z Gajevim predlogom. V mislih je imel starejši, odločilni krog javnih delavcev, duhovnikov, ki so imeli prav takrat žive debate o pravopisu. In uspeh? Do razgovora z Dajnikom ni prišlo, njegovo delovanje pa je izpolnjeval predlog, ki ga je sam stavil 1824 v svoji slovnici in v zadnjih letih naglo utrjeval z izdajanjem šolskih in nabožnih knjig ter pesmaric. Boril se je za

priznanje lastnega pravopisa. Mnenje večine Slovencev, s katerimi je Matjašič govoril, je bilo, da se bodo držali starega pravopisa, dokler se kak nov ne bo popolnoma utrdil in ne bo sprejet v šole. Nekdo da mu je dejal, novi predlog mu ugaja, toda kaj bi z zopet novo cepitvijo? Župnik Cvetko iz Limbuša je priznal le, da mu Dajnkove ruske oblike črk niso všeč. Samemu Matjašiču so se zdele posamezne črke Gajevega predloga „odlične in krasne“, a je vendarle iskal kakega mostu do Dajnka in še Metelka. Odgovor Gaja ni mogel zadovoljiti in korespondenca je prenehala.

Znova je poizkusil Gaj pri Murku. Želel je, da bi izdal svoj slovar v češki grafiki. Delo je izšlo v bohoričici s krepko podčrtanim poudarkom, da se Murko zavestno oprijemlje slovenske knjižne tradicije. Ob bivanju na Dunaju se je sestal Gaj sedaj bržčas še s tretjim iz nekdanjega kroga, Kočevarjem, ki pa je bil že ves pogreznjen v svoj medicinski študij.

O čem sta torej mogla govoriti ob novem srečanju s Slovenci na koncu junija ali v začetku julija 1833 v Gradcu Gaj in Vraz?

Od prejšnjih stikov s Slovenci se je do tega leta Gajev odnos do njih že znatno izpremenil.

Temeljna misel vseslovanstva, da so vsi slovanski jeziki le dialekti enotnega in občega slovanskega jezika, je imela za posledico, da so njeni pripadniki zmanjševali razlike med jeziki in mislili, da more slovanski inteligent zlahka obvladati vse. Kovali so slovnice, ki bi veljale za vse, in nove jezike, v katerih vsakega bi se za olajšanje sporazuma zlilo več manjših. Tako je nastala Kollárjeva teza o štirih glavnih slovanskih jezikih. Ko jo je Gaj v svoji „Kratki osnovi...“ prilagodil za Hrvate in iskal možnosti za razširitev nove grafike, se je obrnil brez ovinkov na Slovence:

*„O da bi se naši vrli bratje na Štajerskem in Kranjskem rajši odločili in zavzeli za našo skupno stvar, kot pa kovali iz napačnega patriotizma ali enostranske blodne domišljavosti nove pismenke, ki nasprotujejo literarnemu slovanstvu; naj bi se mesto nepotrebnih, samovoljnih novotarij, ki le razkosavajo ljudstva, rajši oprijeli dobrega, kar Slovani že imamo. Le po poti preprostega edinstva bomo dospeli do literarnih ciljev“<sup>1</sup>*

Gaj je imel pri tem predlogu v mislih le sprejem enotnega pravopisa in ne tudi enotnega jezika, a program, kot ga je izpovedal, še samo ‚literarni‘, ali v današnjem pomenu besede *kulturni* značaj. Grof Janko Drašković mu je dve leti nato v svoji brošuri dodal *političnega*:

<sup>1</sup> Gaj, *Kratka osnova*... 23; ponatis v Dokumentih, Gradja XII, 232, 3.



„Hrvatje morajo zahtevati zedinjenje vseh svojih pokrajin: Hrvatske, Slavonije, Vojne krajine, Dalmacije in Reke... takrat bomo enoten dvomilijonski narod. Potem je možno še več, da se s časom z našo pomočjo povrne v naše naročje še Bosna, kjer živi toliko naših družin; kakšno upanje za naš narod! In ker je vsakemu srcu dovoljeno upanje in vsakemu jeziku prošnja, naj nam bo dovoljeno upati in prositi Boga še to, da se z visoko milostjo naših kraljev z nami združi dežela, ki se sedaj Ilirija imenuje in govori jezik, podoben našemu. Ni dvoma, da bo tako ilirsko kraljestvo, ki bo štelo tri in pol milijone duš, vredno svojega imena in močno; kroni bo prineslo to večnih koristi...“<sup>1</sup>

Kulturni iniciator in politični ideolog hrvatskega gibanja sta torej skušala že od vsega začetka pritegniti Slovence v območje hrvatskega boja. Kljub veliki zapletenosti in strasti pravopisnih bojev in pokrajinskega separatizma, ki se je javljal ob njih, program v mejah, kot jih je določil Gaj, ni bil neizvedljiv. Slovencem enotna zapadno slovanska grafika ne bi škodovala in več takrat Gaj ni hotel. Grofa Draškovića so vodili bistveno drugačni vzroki. Njegova brošura je bila bojni klic hrvatskemu političnemu zastopstvu, naj se upre madžarskemu raznarodovalnemu poizkusu in izpremeni ves način dotedanjega vodstva politike. Pred začetkom velike borbe, ki je bila s tem napovedana, je tehtal sile. Proti približno trem in pol milijonom Madžarov s političnimi prednostmi v najboljšem primeru dva milijona Hrvatov. V skrbi pred neenako borbo je krenil v smer, ki jo je utrdila miselnost slovanske skupnosti. Od tod njegov poziv na združenje upravno ločenih hrvatskih historičnih pokrajin, priključitev Bosne, ki je bila pod Turki in Reke. Če je bil že ta program težko izvedljiv, je bilo uresničenje misli na priključitev Ilirskega kraljestva, to je Kranjske, Koroške, Goriške, Trsta z okolico, Istre in Kvarnerskega otočja (mislil je nedvomno tudi na slovensko Štajersko) za svojo dobo neverjetno. Grof Drašković se je skušal izogniti konfliktu, ki bi nastal z oblastmi v monarhiji ob poizkusu razširitve resnejše propagande, z omejitvijo, da bi se mogla izvesti le s pristankom vladarja. Pri upoštevanju restavracijskih razmer v Avstriji, funkciji in položaju, ki so ga imele slovenske pokrajine v sestavu monarhije in socialne strukture družbe na Slovenskem, za Draškovićevega program, v kolikor se je nanašal na Slovence, ni moglo biti kaj upanja, da bi se izvedel.

Vrazova reakcija na srečanje z Gajem ne kaže, da bi spoznal v prvem razgovoru vso daljnosežnost sodelovanja Slovencev s Hrvati.

<sup>1</sup> Janko Drašković, *Disertacija*... 8; ponatis v Gradji XII, 301.



Gaj najbrže sploh ni govoril mnogo o Slovencih, a več o izpremibi, ki je nastala z njegovo akcijo na Hrvatskem, kar je Vraza tako prevzelo, da je sklenil takoj v nastopnem poletju obiskati pravkar odkrito deželo. O novem znanstvu in upih, ki so mu zrasli, je napisal Kočvarju na Dunaj navdušeno pismo, da se je ta veselja zjokal nad razmahom, ki čaka Slovane. Tudi njemu se je zdel Gaj največji živeči Hrvat, ker on je „Horvate na pravi pot upelal, bez njega bi Horvati Madžari bili. Gajev Um je zburkal plemenito kerv horvatsko, te je rešil od narodne smerti.“<sup>1</sup> Za velikega vseslovana Kočvarja je imela Gajeva aktivnost svoj poseben pomen v tem, da so bili s hrvatsko priključitvijo narodnostno prebujeni vsi Slovani od severa do juga (Bolgarov ni imel v svojem pregledu) in je bil s tem sklenjen predodni krog. Njegov *ideal slovanstva*, kakor je to imenoval, je bil s tem izpolnjen.

Takoj v počitnicah je Vraz izvedel svoj sklep. Obiskal je Gajevo rojstno mesto Krapino ter dalje Samobor, graščino Mokrice pri Brežicah in Zagreb. Predstavil se je Hrvatom predvsem kot slovenski pesnik in zbiralec narodnega blaga. Bodoča urednika hrvatskega političnega lista in literarne priloge, Gaj in Rakovac, sta ga povabila k sodelovanju, za kar naj bi pridobil tudi ostale štajerske Slovence in organiziral zbiranje narodnih pesmi, ki bi jih objavljala *Danica*. Res je obljubil Rakovcu, da mu bo po povratku v Gradec poslal svoje pesmi.

Hrvatska je napravila nanj izreden vtis. V vseh slojih prebivalstva je ugotovil navdušenje nad domovino in narodnostjo in odpor proti Madžarom. V kavarni je slišal le hrvatski jezik, v družbi literatov razgovore o velikih načrtih z listom, hrvaškimi gledališčem itd. Z njimi vred se je predal prvemu zanosu in sklenil takoj pobratimstva. Posebno močan vtis je napravila nanj nova, še ne objavljena Gajeva budnica

Još Hrovatska ni prepala,  
Dok mi živimo,  
Visoko nam bude stala,  
Kad njo sbudimo itd.,

ki so jo širili od ust do ust; bila je prvovrstno propagandno sredstvo, sposobno odpirati s svojim preprostim udarnim značajem ideji hrvatskega političnega preroda pot v množico. Ob taki Hrvatski mu je postalo žal Slovencev zaradi njih narodnostnega spanja; možnost razvoja je videl le v enotnosti s Hrvatsko in njenimi težnjami. Nabral

<sup>1</sup> Kočvar, nedatirano pismo Vrazu, v zagrebški vseuč. knjižnici.



si je vrsto novih hrvatskih knjig, se vrnil na Štajersko in jih začel takoj razdajati. Že čez teden dni je nameraval znova nazaj na Hrvatsko.

Ne da se izpričati, da bi jo bil res še enkrat obiskal, toda propadel je tudi načrt potovanja v Ljubljano. Na povratku iz Hrvatske je obiskal v Središču še kaplana Matjašiča in bil gost v hiši učitelja Karničnika, „vernega slovenskega brata“. Kar je še preostalo počitnic, jih je porabil doma in posebno pridno zbiral narodne pesmi. Mnogo ohranjenih zapisov izvira iz tega poletja. Na jesen se je vrnil v Gradec, kjer se je nemir, povzročen ob prvem obisku Hrvatske, počasi polegel.

Ustalili so se tudi njegovi pogledi na novo vprašanje. Tudi njemu je bil hrvatski jezik v skladu z vseslovansko teorijo le dialekt, a kadar mu je bilo govoriti o Hrvatih, je rabil izraz hrvatski narod, ker ga je strogo ločil od svojega. Na poživitev sosednje zemlje je gledal z istega vseslovanskega stališča kakor Kočevar, saj pada prav v to dobo njegova najizrazitejša manifestacija take miselnosti, iskanje enotnega vseslovanskega jezika, ki ga je pisal v pismih Muršču. To je obenem doba vnetega študiranja ruščine in rusificiranja imena Fras v *Jakob Konstantin Frasov*. Aktivni delež, ki ga je doprinesel k napredku hrvatskega gibanja, je bil le v propagandi za hrvatski list, o katerem je zagrebški krog menil, da bo pričel izhajati z letom 1834. Za nabiranje naročnikov je skušal pridobiti tudi svoj krog; do novega leta jih je imel res dvanajst. Če ga je Gaj ob obisku opozoril na svoj predlog za sprejem nove grafike, ga je Vraz prehitel, ker jo je že uporabljal. Ob prvem srečanju si vseslovanska, slovenska in hrvatska miselnost niso nasprotovale.

Po povratku v Gradec se je lotil, podžgan s hrvatskim primerom, svojega literarnega dela s še večjo vnemo kot dotlej. Če so bila pretekla leta leta negotovega tipanja, si je sedaj ustvaril načrt, ki razodeva jasnost, dober čut za literarna vprašanja, okus in predvsem smisel za aktualno. Raztezal se je na tri področja. V *evropske literature*, iz katerih je hotel izluščiti najboljše, na *narodno pesem* raznih Slovanov in na *Prešernovo umetno pesem*. Prvo in drugo je skušal presaditi s prevodom na slovenska tla, v tretjem ustvariti sam ob Prešernovi pesmi svojo pesem. Ker so se k tem trem smerem pridruževali še trenutni vplivi, je bilo leto zanj polno naporov in napetosti.

Nekaj let kasneje je sam napisal, da je v tej dobi pazljivo čital Goetheja, Uhlanda, Chamissa, Rückerta, Grüna in Lenaua, dela



modernih pesnikov nemškega in deloma avstrijskega Parnasa torej. V ostalini so se ohranili prevodi ali odlomki iz Goetheja, Schillerja, Žukovskega, Mickiewicza, Thomasa Moora, Byrona, Lamartinea in Mathisona ter prepisi in prevodi iz Grimmove zbirke *Silva de romances viejos*. Vraz ni prevzel miselnega sveta katerega navedenih pesnikov, niti njegovega enotnega pogleda na življenje, vsebinskega ali motivnega bogastva, načina izražanja ali dikcije in izbrane oblike, temveč vedno le posamično pesem, ki mu je zlasti ugajala, odkrušen drobec celote. Med prevodi prevladujeta epska in razpoloženska pesem, manjka pa erotična lirika. Sprejemanje je šlo bolj v širino kakor v globino, dasi kaže izčiščen okus in čut za pesniška dela resnične vrednosti, saj med pesniki, ki jih navaja, ni nikogar, ki bi ga čas prekril.

Stopnjevano zanimanje tudi za tuje narodne pesmi, ki ga je kazal v tej dobi, je le znak še vedno rastočega zanimanja za slovanstvo. Ker jih ni le prepisoval, temveč jih z veliko naglico prevajal v slovenščino, je soditi, da je gojil neke načrte, ki so šli že preko kolektivnega čustvovanja njegove in zagrebške družbe. Kot vsi tedanji literarni krogi je zlasti cenil srbske narodne pesmi. Imel je prvo in drugo knjigo Karadžičeve lipske izdaje z naslovom *Narodne srpske Pjesme* (II 1823, I 1824) in prevedel iz njih v slovenščino vrsto krajših ženskih pesmi, izmed junaških iz druge knjige pa obsežno „Zidanje Skadra“, ki je za svojo dobo zelo dober prevod. Vraz je ohranil oblikovno čistost izvornika, bil sploh zelo veren verzu, smislu in dikciji narodne pesmi in dotiral izrazno sposobnost svojega jezika do meje, ki je ni dosegel nikjer drugje. Prav zaradi skrbi pri prevajanju se mu je pokazal jezik narodne pesmi v vsej svoji bogati izraznosti in gibkosti, s čimer je dobil zanj posebno važnost kot *pravi vir vsakega pesniškega jezika*, kar je ostalo eno njegovih osnovnih načel tudi pri umetnem pesništvu.

Tretja smer je imela zopet povsem osebni značaj, a za uspeh od vseh treh največji pomen.

Prešernov delež v prvih treh zvezkih *Čbelice* je bil tolik, da je imel Vraz mnogo izbire. Čopovo opozorilo na umetnost in oblikovno dognanost njegovih pesmi ga je šele prav nagnilo, da je začel razmišljati o potrebi harmonije med vsebino in obliko ter o učinkih, ki jih lahko vzbudi še sama zunanja podoba pesmi. Za divjo rožo, kakršen je rasel, je bila analiza oblik umetne pesmi in odkrivanje površnemu pogledu skritih lepot in izraznih sredstev, kot za nikogar na Slovenskem, prava šola pesništva. Najbrže bolj podzavestno kot zavestno se ji je podredil z enako vnemo, kakor se je vedno predal vsemu novemu. Ta posebna lastnost omogoča ob primerjanju pre-



ceniti njegovo ustvarjalno sposobnost, obenem pa sili slediti njegovemu življenju korak za korakom, ker je le tako mogoče razpoznati in časovno ločiti mnogotere prepletajoče se vplive.

Vsega je bilo pri novem vzorniku: romanc, sonetov, balad, zabavljic in epigramov. V vsebinskem oziru zelo osebni svet, kjer so si znale najti izraza kljub strogim pesniškim oblikam najbolj intimne izpovedi srca. Drugje zopet napeto dejanje, v verze zajeto samo neposredno življenje, kjer je dogodek prehiteval dogodek in je pesnik, sproščen vseh težav, le pripovedoval. In še dalje ironija, s katero se je lotil vprašanj, ki so najbolj vzburkavala ljubljanski literarni krog, slovničarje, cenzuro in nasprotnike prosvetnega in kulturnega dela, prinesel tako zamotano stvar, da se ji ni videlo pravega konca, preprosto na čisto dnevno luč in jo odpravil z orožjem, ki je moralo biti za nasprotnika najhujše, z osmešenjem. Raznoter, razgiban svet, ki je žarel v več smeri, objemal hkrati zelo različna področja, a bil predvsem skrajno nepomirljiv, sedaj zastrt in zagrenjen, sedaj zopet veder, lahkoten in razigran, toda vedno enako samsvoj, različen od vsega drugega, močan le iz sebe in kot njegov besedni izraz tudi sam nedostopen. Vsega preveč za gimnazijskega poeta, ki je imel v sebi le dve struni: zanos in ambicijo.

Nekaj pesmi moremo staviti v dobo po prvem obisku Hrvaške in pred nastopom novih vplivov, ki sicer razvoja niso izpremenili, pač pa prinesli vanj nekaj novih elementov. To je predvsem poizkus posnetka Prešernovega „Slovo od mladosti“, nekaj epigramov in dve precej dovršeni pesmi, katerih ena je tudi datirana z 12. januarjem 1834.

V sebi zaključeni pesimistični pogled na življenje, ki ga je Prešeren vtisnil svoji prvi pesmi v *Čbelici* in ponazoril z izkustvom svoje dotedanje življenjske poti, je Vraza zamikal pač zaradi motiva mladosti. „Mladost“ je bila zanj določen pojem, oznaka njegove generacije proti starejši, ki jo je sam često poudarjal v svojih pismih, a srečal tudi pri Čelakovskem in Čopu. Motiv, njemu vsekakor vreden upesnitve. Prešeren ga je prinesel v zvezi, ki se je morala zdeti Vrazu nenavadna. V težkem, morečem občutju nečesa izgubljenega, kar se več ne vrne in s čimer je zvezano še veliko razočaranje. Vrazu tuj svet. Morda je doumel ob branju globino doživetja, v svojo pesem, ki jo je zgradil na istem motivu, je mogel rešiti le neznamen odsev resničnega čustva. Čutil je mračno razpoloženje Prešernove pesmi, toda ko ni mogel vzeti ničesar podobnega iz svojega notranjega življenja se je zatekel h konvencionalnemu motivu slovesa, da z njim ponazori žalost. Tako sta se v njegovem posnetku združila namesto enotnega močnega čustva dva povsem različna elementa, slovo ma-



tere od sina in slovo od mladosti. Neznatna, slabotna intuicija pri človeku, ki je prešel precej čez dvajseto leto. V tej dobi refleksivni liriki ni bila kos niti sila njegovega umskega, niti čustvenega doživljanja.

Prešernovo „Slovo od mladosti“ je dobilo mesto med pesmimi, ki jih je Čop navedel kot oblikovni vzorec svoje vrste in sicer za stanco. Vraz je v svoji „Odstavit materi je težko sina...“ obdržal enajsterec in se poizkusil tudi v osemvrstični kitici z začetnimi rimami *a b a b*, ki bi jim moralo brez prekinitve slediti *a b c c*, toda najbrže obupal, da bi mogel na ta način dograditi pesem, in jo je zato razbil v štirivrstične kitice z nepopolnimi rimami. Vsebinskemu udarcu je sledil še oblikovni.

Drug primer je romanca „Milica“, posnetek istoimenske Vodnikove pesmi, ki jo je Vraz bral v tretji knjižici *Čbelice*. Vodnik riše s svojim prostodušnim realizmom, domačnostjo in vedrostjo dekleta tik pred poroko. Še enkrat je prešla v mislih vse dogodke, očeta in mater, ki sta jo silila k možitvi, taščo, bodoči dom in fanta z njunim prvim srečanjem: *Sreča me, rekla sem; /Kaj sem nek rekla?/ V lice zapekla sem, /Pa domov tekla!/* — in se sredi vseh priprav, bale, skrinje, kuhe in česanja naenkrat ustrašila, kaj bo, če ženina ne bo? Oh, umrla bo in čakala združenja gori na nebu. To zadnjo kitico je poprijel Vraz, težji, nemirnejši, nagnjen k romantiki, temnim barvam in dramatični sceni, mlad poet. Pri njem se vse že prične na grobu. Ljubi je umrl in ljubica čaka le, da bo tudi njo objela smrt, prijeten pokoj. Misel, ki se tolikokrat vrača v tej byronski dobi. Tudi v izpremeh oblike je sledil istim notranjim nagibom, ki so izpremenili ton njegove pesmi. Poskočnico, s katero se je poigral Vodnik, je zamenjal s štiristopičnim nadštevilnim jambom, ki ga je poznal iz narodnih pesmi. Njegove vrstice so se s tem razširile, dojem pesmi je postal težji, trudnejši. Ker je Vrazu manjkalo bogastva in iznajdljivosti pri tvorbi, je poprijel za vsako sredstvo, ki ga je našel pri drugem, tu po premem govoru. Vodnik ima dialog, ki dela skupno z vrsto vprašalnih stavkov pesnitev nadvse živahno. Vraz otožen razgovor dekleta s samim seboj, monolog, ki zavzema nad polovico pesmi in še poudarja žalost grobnega razpoloženja. Vendar je kljub vsem slabostim ta pesem najboljše, kar se je ohranilo iz prve dobe. Njen dvojnik „Trdosrčnost devic“ je vsebinsko kakor oblikovno še slabotnejša in izdaja napor, da bi se približala narodni. Ti dve pesmi sta bili vsaj do neke mere dovršeni. Vse ostalo so le drobci, kratki, bežni, negotovi zapisi.



I

(Transkribirano iz bohoričice.)

Odstavit materi je težko sina,  
odstavit težko fanta ljubici  
Po mladenčtvi odstavat tak spomina  
mi težko, kde le cvele radosti.

Zapstonj se soprotiviš misel grozni,  
nje nit' vsegamogočnost ne vkrotí.  
tem menje gane njo pogum tvoj božni  
ah vura! vnese drago ki mladost.

Tovarše mile, b' mogel zapustiti  
kak angelji k mem serdču zvesti bli,  
za skerbi za dolžnosti zameniti,  
mir slobodnost? Mogoče tega ni.

Tolžit, serdce le sme zdihvati  
po nji hlepeno oko solziti,  
ruho k poslovi milo celovati,  
zdihleje in za nji pošilati!

Jedino materi kak odžalilo  
Da troha sinka kondrastih lasí  
In zaročniku lice drage milo  
z' obrazmi fant' mi me spomen tiši.

II

ROMANCA

MILICA

(Transkribirano iz bohoričice.)

Na grobi ljubiga sedela  
Je Milica in plakala,  
Na grobi rožice je plèla,  
In solzami je škropila.

„Je draziga oko vgasnilo  
„Z' življenjom ki m' obsinilo,  
„Sercé se vroče vledenilo  
„Na katerim moje skakalo.

Nad grobom raslo drevo milo,  
Nad grobom verh povésilo;  
In grob in rožice senčilo,  
Jim sončice odvráčalo.

„Ah tiho blaženi spoméni!  
„Radostnih dnevov tu ni več!  
„Ah preč je preč, — koj život veni. —  
„Koj smertni me prebodi meč! —

„Zakaj ste rožice blednule  
„Poves'le glav'ce žalostne  
„Kmal' čerstve skoro se osule,  
„Tla s' cvetjom bote pisale?

Pri grobi zdihvajè sedela,  
Nebó u modro gledala,  
Na grobi rožice je plèla,  
In solzami je škropila.

„In tak bom skoro jaz venula,  
„Gov'rila tožna z' radostjoj,  
„Lopáta v' zemljo me zasula,  
„Prijatni me sprejel pokoj.

Nje roke so jè oskerbele  
Pol leta, ter osule so:  
Za leto dni so spet pricvele  
Ter njeni grob že kitile.

### III

#### TERDOSERDČNOST DIVIC

(Transkribirano iz bohoričice.)

Mislil sem vsaka kaj dvica  
V nedrah mâ raho serdcè  
Zmiram nedolžna kak ptica  
Ger'ca de gledkala me. —  
— — — de gledkala me. —

Rahe in mile, sem mislil,  
In poskočil kak otrok. —  
K' vročim si persam jo stisnil,  
Zalka ki m' prišla do rok. —  
— — — mi prišla do rok. —

Kdo bi vse ver'val, sem menil,  
Klèl Simonid jih je sce,  
Al terdoserdčen kaj sklenil,  
Pismo je sveto le ne. —  
— — — je sveto le ne. —

Kušniti htel sem ji uste, —  
Glav'co m' odmeknila je,  
Kričala: Puste me puste! —  
Rokam' in branila se. —  
— — — in branila se. —

Nel' terdoserčne so dvice? —  
Sodite urno fantje!  
Gerlice rahe so ptice  
Dvice al sove so vse. —  
— — — al sove so vse. —

### IV

#### EPIGRAMI

(Transkribirano iz bohoričice.)

Biser ne mečte svinjâm, stoji u zakoni svetem  
pisano. Pazi i ti komur odpret' maš sercé.  
Le ne odkri prostaku misli tve tajnih zakladov,  
hranit jè taki ne vé, net mu te zlata je prid.

Vadi tve žile si sploh in bolj v' obnašanji strada,  
in si lehkotit nehaj stališa, ampak le terp'.  
zmeni se dob, preverži s' obsod, in ne lagko na boljše,  
in ako stradat ne veš, v'hujem ti kak bo tedaj.

Dragi, ne čudi se zlo', rotè kaj popi theater.  
Je, nenavidi de slab močnemu, šega svetù.



Močnejši kot v reflektivni in pripovedni pesmi je bil Vraz v epigramu, kateremu je dal vsebino s kratko, ostro domislico, ki je silila tudi k izbranejšim izrazom in zunanji jedrnatosti („Biser ne mečte svinjam...“, „Vadi tve žile si...“, „Dragi, ne čudi se zlo...“). Zgnetena oblika in jedko izražena misel pričata, da mu je ironija privrela z večjo prirodnostjo in lahkoto kot lirična pesem.

Fragmentarnosti Vrazovega dela je kriva v veliki meri težava, s katero je pisal. Naglo je ujel domislek ali v spominu preoblikoval tuj verz, toda pot do pisane oblike mu je bila izredno težavna. Zato so njegovi papirji črtani vseprek in mnogo popravljeni, stava tako nenavadno zapletena, da se lastne pesmi popolnoma razlikujejo od njegovih gladko tekočih prevodov. Sam je bolešno čutil to svojo slabost in nekoč zapisal, da mu misli zmrznejo, preden dosežejo papir, a drugič opisal, kako je vso noč naprezal ogenj domišljije za neko pesem, in bil zjutraj nesposoben napisati pošteno pismo. Prav iz dobe po povratku v Gradec imamo primer jalovosti takih naporov. Obljubil je bil Rakovcu pesmi za bodočo Danico, toda kmalu spoznal, da se je prenaglil. Dolgo je odlašal z odgovorom, toda končno na Silvestrovo, ko je v prihodnjih dneh že pričakoval prve številke novega lista, sporočil, da je pregledal drobtinice svoje „pevčarije“ in videl, da ga je nagnila v obljubo le premočna domovinska ljubezen. V opravičilo je opisal način svojega dela: „*Kadar me svojevolutna umetnost obide, nemam vseli piseka do rok; i da ona moja dušo hitro preide, se i njeni obrazi v' moji pameti terdno poprijeti ne morajo, i kaj v migu blaženem njenega obhajanja ne naznamenim, je surovo, neobtesano — ne scela, — i pozneje tesanje se taki pozna.*“<sup>1</sup> Pesnik torej, ki je bil ves odvisen od trenutne intuicije, pesnik, ki mu je nagel domislek ustvaril verz, a manjkalo daru, da bi pesem dogradil in dognal do zunanje popolnosti.

V tem je razlaga jemanja od vsepovsod, kar daje njegovemu delu značaj izrazitega eklekticizma. Od tod toliko potrebe po čitanju tujih avtorjev, ko je z znanjem skušal nadomestiti slabost ustvarjalnega daru. Neprestano srečujemo v njegovih drobcih odraze posameznih Prešernovih motivov, oblik, verzov in opazljivejših misli, a včasih celo izrazitejših besed. Načitanost pa je v njem kmalu rodila kritičnost, s katero je gledal tuja dela, in ki bi morala ob nadaljevanju razvoja v taki smeri prevladovati vedno močnejše in izpodrivati pesnika. Že v prvem pismu Rakovcu, ko je moral mesto svojih pesmi poseči po prevodu Vergila, se je v istem hipu postavil za kritika zagrebških pesnikov. S Hrvatske je prinesel Stoosove, Vukotinovi-

<sup>1</sup> Vraz, pismo Rakovcu 31. decembra 1833, Gradja III (1901) 260.



ćeve in Marićeve pesmi, vseh treh domoljubnih poetov Gajevega kroga. Menil je ob njih, da bi se moralo hrvatsko pesništvo ogledati po češkem, ki je v sintaktičnem oziru naslonjeno na ljudsko govornico in rabi za knjižni jezik bolj govor vasi kakor mest, ki so tudi pri njih pod tujim vplivom. Navodila, ki jih je dajal Hrvatom, v še jarkejši luči kažejo njegovo lastno nemoč, kajti po istih smernicah bi se moral ravnati predvsem tudi sam. Vprav jezik je bil namreč največja slabost njegovih pesmi.

Prvič ni mogel biti več knjižni slovenščini. Vaška šola pri Sv. Miklavžu s knjigami v vzhodnem štajerskem govoru, mariborska gimnazija z nemškim učnim jezikom in Gradec mu niso mogli ustvariti nikake podlage zanj, temveč je bil pri tem navezan zgolj na svoje čtivo. Če je bil težak v letih 1824 do 1828, to je v dobi, ko je začel pesniti, Prešernov položaj, in mu ni preostalo pri težnji, da izrazi v svojem jeziku vse odtenke doživetij, drugega, kot da se nasloni na svoj domači vrbenjski gorenjski govor, je bil Vrazov položaj še težji. Zato je v njegovem besednem zakladu polno dialektičnih primesi, a v pismih enako kakor v pesmih tudi sintaktičnih posebnosti. Zaradi metričnih zahtev verza je delal Vraz jeziku mnogo sile. Če primerjamo pesmi, ki so bile zložene v klasicistični obliki in one, nastale pod vplivom *Čbelice* ter prevode, opazimo, da so zadnje popolnoma gladke in nimajo danes za nas nerazumljivih mest, medtem ko je jezikovna stran drugih slabotna, a prvih povsem nečista. Tudi za Vrazovo mladostno delo velja, da je bil v izrazu jasen, kadar je vedel, kaj hoče povedati, nerazumljiva mesta pa se krijejo z onimi, kjer je imel oblikovne težave ali kjer je bilo treba najti določeno rimo. Vraz si je v takih primerih pomagal preprosto s skovanko, ki se ji da smisel le uganiti. Težavo pa so mu delali zlasti tudi abstraktni pojmi, kjer je moral šele iskati primernege izraza (*stališe, mladenčtvo, slobodnost, poslov*), kar pa je bil le prehoden pojav kulturno nerazvitega jezika. Izogibal se je dovolj dosledno raznih lokalnih oblik (*net* za niti, *taki* za tudi), čeprav mu je ponekod ušel celo člen *un, una, uno*; njegova posebnost pa je knjižna raba oblik *zapstonj, tolžiti, zerdcalo, serdce, kondrasti lasi, hlepeno oko, dremec* itd. Če ne bi bilo njegovih gladkih prevodov, bi morali misliti, da mu je v prvi vrsti borba z jezikom onemogočala oblikovno čistost pesmi in povzročila neprestano mešanje ritma in pomanjkanje dobrih rim. Tako bo pravilnejša sodba, da ga je le prevelika ambicioznost silila k oblikovanju snovi, za katere je bil notranje in v pesniškem jeziku preslaboten.

Pomagal si je pri tem na najrazličnejše načine, a zlasti s sredstvom, ki mu ga je nudila stara dubrovniška literatura. S potovanja



po Hrvatskem je prinesel najbrže eno izmed novejših izdaj dubrovniških pesnitev, po vsej priliki Gundulićeve „*Suze sina razmetnoga*“ (Dubrovnik 1828) in prevzel iz nje skrajšane oblike *tvê, tvîh, te, kih* itd., za tvoje, tvojih, tebe, katerih itd. Izposojene oblike ne bi imele tolikega pomena, če ne bi dajale Vrazu možnosti, da z njimi krajša predolge stopice in verze. Zato jih je sprejel domala kar v splošno rabo. Novi element je bil za slovenski knjižni jezik povsem neorganičen in je še povečal Vrazovo že itak veliko sintaktično zastranitev od ljudskega govora.

Da so bile jezikovne hibe Vrazovega pesnikovanja bolj individualne kot splošno štajerske, ki bi izvirale iz razlik knjižne tradicije, priča poleg jezikovno boljših Košarjevih pesmi in pesmi nekaj mlajšega Dragotina Šamperla tudi Miklošičevo norčevanje iz Vrazovega pesniškega jezika, ki je poeta zadelo tako v živo, da je za neko dobo skalilo celo njiju pristržno razmerje.

Na koncu 1833 ali v začetku 1834 se je lotil Vraz tudi pisanja proze. V ostalini so se ohranili trije koncepti, izmed katerih je le eden prišel preko prvih vrst, a kaže tudi ta le najprimitivnejši začetniški način pisanja. Omembe so vredni odlomki le, ker so prvi poizkus slovenske izvirne proze, ki je ljubljanski Čbelični krog ni gojil (z izjemo Prešernove namere pisanja novele, omenjene v pismu Čelakovskemu 14. marca 1833). Nastali so nekaj let pred Ciglerjevo „*Srečo v nesreči*“.

Ko se mu je tako nabiralo pesniško gradivo, se je odločil po novem letu 1834, da bo poizkusil doseči pismeno zvezo s Čopom. Pogum so mu vlili zlasti Čopovi članki o abecedni vojni. Pismo, pisano v slovenščini, je pričelo tam, kjer je bil za Vraza v zadnji pomladi stik prekinjen, pri sprejemu *Čbelice* med Čehi. Toda medtem, ko je bil koncept zanj še ves vseslovanski in opisoval radost, ki jo morajo občutiti severni Slovani ob spremljanju življenja južnih, a obenem razkrival Vrazov lastni, prekipevajoči zanos, je bilo pismo, kakršnega je 24. januarja 1834 odposlal, že povsem streznjeno in stvarno: nesrečni slovenski abecedni prepir ne bo mogel škoditi *Čbelici*, dokler bosta ob nji Čop in Prešeren; čeprav je pisec neznan in brez slave, se ne more vzdržati, da ne bi sporočil Čopu občudovanja, ki ga goje tudi štajerski Slovenci do ljubljanskega literarnega almanaha in kako jih žeja po njegovem sladkem medu. V vsem ostalem je prinašalo pismo le dve novici povsem slovstvenega značaja, vest, da popravlja Murko svoj slovar in si zelo želi Čopove recenzije, ki mu jo je v pismu napovedal Kopitar, in drugo o izidu madžarske slovnice za prekmurske Slovence. Kakor Čelakovskemu je tudi pismo Čopu zamolčalo vse o mladi štajerski družbi, premislil pa se je Vraz



tudi, da bi sporočil o svojem lastnem načrtu, katerega je že razvijal v konceptu, načrtu, da bo pisal slovensko zgodovino. Češko grafiko koncepta je zamenjala v pismu samem bohoričica. Čopov nemški odgovor je bil enako trezen. Sukal se je okoli *Čbeličinih* težav s cenzuro in pravopisnega vprašanja, ki da mu že preseda. Z njim je bila ponudena zveza sprejeta. Zveza, ki je pomenila obenem neposredni stik Prešernove družbe z mlado štajersko generacijo in še dalje, novo utrditev stika med Štajersko in Kranjsko.

Zdi se, da Vraz ni čutil slabosti svojega pesnikovanja in se ni zavedel težav, ki jih bo imel za svojo utrditev. Med ohranjenimi mladostnimi papirji kažejo nekateri, s kakšnimi silami v sebi se je imel boriti. Začel je na praznem listu nalogo iz geometrije ali aritmetike. Izdelal je nastavek, nato ob rob pripisal verz. Geometrični liki in sinusi so nekaj časa tekli vzporedno s pesmijo in skupaj polnili list. Toda verzi so rabili širši in širši prostor in od naloge je ostal le dober namen.

Kljub mnogemu času, ki ga je dajal literarnemu delu, ga je v tem letu pričela resneje skrbeti šola. Dve leti jo je zanemarjal in že drugič ponavljal fiziko. Tudi če bi izdelal razred, so se mu odpirale težke perspektive. Po dovršeni filozofiji (današnjem sedmem in osmem gimnazijskem razredu) je nameraval na juridično fakulteto. Toda določbe za vpis so zahtevale, da mora imeti kandidat v obeh letnikih filozofije vseskozi prvo oceno, on pa je imel v prvem drugo. Zato ga je čakalo po končanem drugem letniku ponavljanje prvega. Tri leta mlajši Miklošič je bil že v drugem letniku prava. Tovariši so opozarjali Vraza na nevarnosti takega študiranja. Miklošič zopet z jedkim epigramom „*Raje uči se filozofije / Lepe, in ne kvas' filologije*“, Kočevar s svojimi zreli nasveti: „Ne zamerte mi, kaj i Vas spomenim, da i Vi se nekaj vučite, kaj de Vam kruha doneslo. Človek more jeden stanoviti stališ imeti, te zna za svoje domorodce mnogo storiti. Tak i Vi, Vam od narave dobra glava dana, kaj bi en imeniten stališ dostiči mogli. Kak bi Vam te lahko bilo, za Slovence mnogo dobrega storiti. De bi nam Cesar slovensko akademijo deržal, te bi si neštiri Slovenec z' tim samim Slovenstvom kruha služiti mogel; tak pa da v' drugih okolicaž živimo, moramo drugač skrbeti, kak bi našim domorodcom hasniti bilo.“<sup>1</sup> Pod vplivom takih glasov in skrbi je Vraz v drugem polletju 1833/34 nekoliko popustil literarno delo, potrgale po so se tudi njegove vezi s Hrvatsko, ker kljub hrepenenju ni prejel Rakovčevega odgovora na svoje pismo, v katerem je med drugim poročal o uspehih propagande za zagrebški

<sup>1</sup> Kočevar, pismo Vrazu 12. februarja 1834, zagrebška vseuč. knjižnica.



list. Tudi z Gajem je bil stik pretrgan. Zato je sledila prvemu navdušenju ohladitev, ki je občudovanje izpremenila v užaljenost. Z Vrazom je delil taka čustva tudi Kočevar, ki tudi po svojem dunajskem tovarišu in pripadniku Gajevega kroga Demetru ni mogel dobiti nobenih vesti o razvoju v Zagrebu. O Gaju je menil, da mnogo obeta, a malo stori, da pa ga vendar ni soditi slabo, saj je vžgal na Hrvatskem „sveti ogenj, ki gori sedaj Hrvatom na čast“. Prvo razočaranje ga je še bolj utrdilo v zavesti, da morajo kot ostali narodi tudi Slovenci skrbeti za svoj dvig. Medsebojno razmerje Slovencev in Hrvatov je videl v vzporedni rasti obeh narodov: „Horvacko ime bode za 20 let poštenje imelo, a i Slovenci bodo hvalevredni, če svojo literaturo gojili bodo, kajti znam, kaj nobeden jakših Slovincov na drugo mislil ne bo kaj nekaj opraviti kaj slovenskoj literaturi čast donese.“<sup>1</sup>

Ko v začetku 1834 tudi *Novine* niso izšle, ni imela mlada slovenska družba več mesecev nobenega stika s Hrvati. A tudi medsebojno se je nekoliko razredčila. Večina mladih duhovnikov je imela z graškimi študenti in Kočevarjem tesnejši stik itak le o počitnicah, a v tem letu Vraz ni dobival odgovorov niti od Muršca, sicer najrednejšega dopisnika. Še o počitnicah sta z vso vnemo nabirala narodne pesmi in ko je Vraz odhajal, je prepustil delo Muršču. Toda ta je bil kmalu premeščen v Ptuj, kjer je imel še manj časa kot na vasi. Z vnemo se je lotil le študija poljščine, ker je našel v novem kraju nekaj poljskih beguncev. Pač pa je živo delovala graška družba za nakupovanje knjig in si naročila najbrže tudi dva lista, ki so ju čitali, *Časopis Češkega muzeja* in *Letopis srbski*. Izmed knjižnih pojavov sta družbo zanimala predvsem dva: četrti zvezek *Čbelice*, ki je bil napovedan že za pomlad 1833, a do konca leta še ni izšel, in zagrebški list. Niti za prvega niti za drugega niso vedeli, da sta pripravljena, a ju zadržujejo oblasti.

Dvakrat je Vraza prišlo v tem letu veselje za potovanje. Prvič v marcu 1834, ko je bil doma na Štajerskem in pisal Gaju, da bi ga obiskal v Krapini, a ni dobil odgovora. Gaj je prejel pismo prepozno in se opravičil: prihodnjič naj se ravna po hrvatskih navadah in pride brez čakanja na odgovor. Ko se je to izjalovilo, je najavil za april svoj prihod Kočevarju na Dunaj. Tudi tu se je zgodila nerodnost, da je pismo potovalo mesec dni. Ko ga je Kočevar prejel, se je začudil: kaj bo na Dunaju pred sklepom šolskega leta, ko je treba študirati? Vendar je prihod pozdravil. Na koncu maja je Vraz svojo napoved ponovil in prejel prijateljsko Kočevarjevo pismo: naj-

<sup>1</sup> Kočevar, pismo Vrazu 12. februarja 1834, zagrebška vseuč. knjižnica.



bolje bi res bilo, da pride in ostane na Dunaju, bo že našel kakih instrukcij. Če bo imel doma dovolj denarja za prvega pol leta, bo dalje skrbel zanj on sam, saj je sedaj v boljših denarnih razmerah, kakor je bil v času, ko je prišel gori Murko. Vzroki tega Vrazovega potovanja so nejasni, ker niso ohranjena njegova pisma in se ne da reči, ali je mislil na potovanje ali preselitev. Najbrže so ga gnali iz Gradca šolski neuspehi. Tako je razumel njegovo namero Kočever in menil, da bo imel Dunaj zanj tudi literarnih prednosti pred Gradcem, saj je gori več slovanskih študentov. Ves načrt potovanja je Vrazu preprečila „nevljudna“ policija, ki mu ni hotela izdati potnega lista.

Spomladi 1834 je prevzel Vrazovo pesem v dobi med začetkom dopisovanja s Čopom in obiskom Ljubljane nov, močan vpliv.

V prvih dneh aprila mu je prišla v roke druga izdaja Kollárjeve knjige sonetov *Hči slave*, izišla sredi 1832. Bilo je to nedvomno najpopularnejše delo svoje dobe med Slovani.

Herderjev filozofski nazor o poslanstvu Slovanov je bil tu prelit v pesniško obliko. S pomočjo raznih historičnih opor, politične zgodovine slovanskih narodov, izgub ozemelj, izročil narodnih pesmi ter slovanske mitologije, kakor jo je odkrivala ta v dobi zelo gojena znanstvena panoga, si je ustvaril Kollár obsežno rodoljubno snov in jo prepletel z ljubeznijo do Mine, pesniškega ideala, ki se mu je rodil iz spomina na hčer nemškega pastorja, v katero se je bil zaljubil za svojega študiranja v Jeni. Bila naj bi poosebljena hči boginje Slave. Svojo snov je obdelal v štiristo sonetih, razdeljenih na več spevov, katerih vsak nosi ime slovanske reke: I. Zala, II. Laba, Ren in Vltava, III. Donava, a IV. in V. Lete in Aherona. Tako je obšel od severa do juga po pokrajinah vse slovanske zemlje. Opeval je, kolikor se je mogel seznaniti z njih literaturo, zgodovino in tedanjim stanjem, a v zadnji dveh spevih ustvaril k temu slovanska nebesa in pekel. Na pesnitev je vplivalo več velikih evropskih literarnih stvaritev. Byronov romantični in grenki *Childe Harold* je bil s svojim orisom potovanj po Grčiji, Italiji in Španiji, zemljah starih zatonelih kultur, vzorec za pot po nekdanjih slovanskih pokrajinah, ki so bile sedaj ponajveč v oblasti Nemcev, Lavra in Beatrice sta bili vzor Kollárjevi Mini, idealu žene. V pesnitvi se zato prepletata dva ljubezenska motiva, do domovine in do Mine. Zaključnima spevoma Leti in Aheronu, ki ju v prvi izdaji še ni bilo, je služila za vzorec Dantejeva *Božanska komedija*. Sodobnikom ni bilo važno pomanjkanje izvirnosti pesnitve. Nenavadni uspeh, ki ga je izdaja doživela, priča, da je bil času in stopnji razvoja slovanskih narodov primernejši in trenutno potrebnejši navdušujoč tekst, ki je v umetniški



obliki tedanjega okusa izpovedal, kar je ležalo na srcu zatrtim slovanskim narodom. Moč *Hčere Slave* je bila v zanosnem čustvu in njeni panslavistični misli. Kollár se je šolal v Jeni, kjer je videl, kako je misel mlade Nemčije, pangermanizem, skupno z zahtevo po politični svobodi vplivala na dijaštvo. Ob primerjanju sto drobnih potočkov, ki so posamič tekli po slovanskih zemljah, in nemškega zanosa, je zasanjal, da bi se morali tudi poedini slovanski naporj strniti v en sam tok, mogočno reko. Bil je sin malega naroda, Slovak. Kaj bi moglo njegovo neprosvetljeno ljudstvo brez političnih pravic in moči proti mogočnemu madžarskemu in nemškemu pritisku? Iz zavesti te nemoči je izvirala klica panslavizma, ideje o kulturnem združenju vseh Slovanov in skupnem nastopu Rusov, Poljakov, Čehov, Hrvatov, Srbov, Lužičanov in kar jih je še bilo. Najmanjši narodi so se najbolj predajali sanjam o moči in veljavi združenega slovanskega rodu, najslabotnejši so najbolj potrebovali zaveznikov.

Čitanje *Hčere Slave* je v več ozirih globoko zarezalo v Vrazovo mišljenje in delo. Dotlej je imel le meglene predstave o slovanstvu in se navduševal za vse. *Sedaj se mu je jasno izgradila panslavistična misel, za katero je bilo godno vse v njem.* Bil je sin malega naroda, ki bi se iz svojih sil ne mogel otresti nemštva. Bil je mlad in iskal velikih rešitev z enim mahom. Bil je po naravi optimist in zanesenjak, sam poln velikih načrtov, zato je zlahka veroval v ustvarljivost Kollárjevih idej. Zanj je imela misel o veliki slovanski enoti vsebino, ki je ni nič motilo. Ker sam ni videl prave meje med jeziki, saj se je obenem učil vseh in iskal zvez povsod, ni mnogo mislil na objektivne razlike zgodovine, nravi, jezikov, kulture, razvojne stopnje in tisoč drobnih značilnosti, ki ločijo narod od naroda. Zanosni Kollár mu je postal pravi prerok bodočnosti slovanskih narodov. Prevezela ga je želja, da bi ob priliki potovanja na Dunaj obenem „poromal v Pešto k njegovim nogam“.

Poleg idejnih je prinašala knjiga vrsto neposrednih vplivov. Kollár je v svojih sonetih prehajal slovanski svet, risal raznolikost narodnostnega boja pri posameznih narodih in seveda omenjal imena ter vlogo poedinih predstavnikov. Tako je našel Vraz pri listanju Slovence Vodnika in Janšo, a tudi svojega rojaka Dajnka in, kar ga je najbolj navdušilo, v slovanskih nebesih v krogu vseh, ki so imeli zasluge za svoj narod, že mladega Gaja! Po več mesecih molka mu je nemudoma napisal pismo in poslal sonet, ki govori o njem. Ni opazil, da je bil Slovak radodaren ob večini Slovanov, a skop, ko je govoril o Slovencih in kazal neznanje, ki je bilo za mali, najzapadnejši in zato najbolj izpostavljeni južni slovanski narod že žaljivo. Omenjal je Slovence le ločeno po pokrajinskih imenih in kar dve



deželi, Štajersko in Koroško, uvrstil med trojico zadnjih, ki še niso ničesar doprinesle k prebujenju Slovanov. Vraz ni mislil na krivico, ki jo je s tem napravil Kollár celi vrsti štajerskih in koroških preproditeljev, pač pa ga je celo opajala vloga, ki bo v takih razmerah pripadla njegovemu krogu in njemu samemu. To potezo očitujejo kasnejša pisma tujcem, ki so mogli biti enako slabo poučeni o slovenski preteklosti kakor Kollár.

Blagodejen pa je bil vpliv, ki ga je imelo nanj opozorilo na pretečo nemško nevarnost. Vraz se je šolal sicer v čisto nemških šolah in bil kot vsa slovanska mladina izpostavljen ponemčevanju, toda dotlej ni kazal, da bi ga to vznemirjalo. Sedaj sam dalje opozarja, da postajajo z nemško vzgojo slovanski otroci pol Nemci, in da so le redki, ki so se mogli ubraniti temu vplivu. Ljudstvo da govori na Štajerskem še dovolj čisto narečje, toda skrunijo ga nemško vzgojeni pisci. Opozorilo na nujnost iskanja obrambnih sredstev proti nemštvu je bilo med vsemi zelo raznovrstnimi Kollárjevimi vplivi na mlado štajersko generacijo najplodnejše.

Razen v miselno usmeritev je Slovakov vpliv posegel tudi v Vrazovo pesem.

Soneti so mu bili dotlej nekako tuji. Ni se mogel prav približati ljubezenski vsebini, s katero jih je pretežno napolnil Prešeren. Sedaj je ustvaril s to obliko Kollár elegično budnico z motivi domovinske ljubezni, kakršna je bila Vrazu nad vse blizu. Dikcija Slovakovih sonetov je bila preprosta in lahka, da je bilo tudi posnemanje preprosta stvar. Ko je delo prečital, se jih je lotil tudi sam. Sonet je postal njegova priljubljena oblika. Neposredno po čitanju so nastali trije Vrazovi soneti. Prvega je naslovil na Kollárja samega. Zakonodajalec Slovanov, rešitelj! Ko je izpregovoril v Tatrah, je bilo čuti odjek njegovega glasu tudi v Slovenskih goricah, deželi torej, ki ni poslala še nikogar k materi Slavi. Prerokov glas je začaral tudi njega. Takoj tu je Vraz povzel za domovino češki izraz *vlast*, ki se bo odslej obdržal z nekaterimi drugimi v njegovem pesniškem jeziku kot viden znak slovanstva. V nadaljnjih sonetih je izgrebel slovensko preteklost, ki je Kollár ni poznal. Slovenci smo imeli pač veliko zgodovino, saj smo odločili v svojo korist boj z Avari, toda vnuki niso vredni svojih dedov. Proti žalostni sedanjosti pod peto germanizacije se je trudil prikazati mnogo častnejšo preteklost, ko so Slovencem vladali kralji domačega rodu Samo, Varuh, Godomer in Prvina, izmed katerih je bil seveda le prvi zgodovinska osebnost. Z idealiziranimi poizkusi rekonstrukcije slovenske zgodovine se je Vraz podal popolnoma na Kollárjevo pot, le da se je omejil na svoj narod.



I.

KOLLARU

*Slovanski prorok, naroda spasilcel!  
Imenuvál kak bi Tvê usta svate?  
'S kíh med i mleko zvira, usta zlate  
Nazivle vsak je matere čestitel.*

*Kak gromno reč govoril zakonitel  
Ki v pušči z' njoj je vižal terde brate,  
Zionskega če tožca strune vnate  
Z' njoj spojejo se, glas je tvoj, učitel!*

*Kad Tva se reč na Tatrah raz-hrumila  
V' Slovenskih bil goricah odglas čuti,  
Kde veščna moje uho začarila.*

*Me duše pol Ti dolžen, kaj mam dasti  
V' obét, ki Teb' ne vreden nogvic zuti,  
Zvun mojga serca na oltarèk Vlasti. — — —*

II.

SLOVENSKA ZE SINMI

*Slovenska o bezsinna vboga mati  
Nadloga njena velkša od Niobne  
S' rodila sine v' lici seb' podobne,  
al s' nje ne dajo serca se zravnati.*

*Baš trikrat — stokrat sram Vas bodi, brati  
Nad materjo gučite reči zlobne  
Prodali Nemcom moč, na kamne grobne  
Vam vdolbil vnuk bo: Bli so Herostrati!*

*Davnost inako hranila je pleme,  
Ki, zdignulo, čestilo materinu  
Avarskega i jarma steplo breme.*

*Ta zirte, — bli krepostni so očaki,  
I trud njih slaven, — ter se pri spominu  
Sprrašajte: Smo pravniki njim jednaki? — — —*

### III

(Transkribirano iz bohoričice.)

*O Samo, Varuh, Godomer, Pervina,  
Vi v' tamnoj noči zvezdice bliskave  
da b' znal, kjer perstenè Vas svate glave  
ta zval Slovenje vsakiga bi sina.*

*Tam celuval prah vlastniga b' spomina  
od bregov cvetnih Drave, Mure, Save,  
Spomenuti b' se mogli Vaše slave  
naj spet bi se vkresila materina.*

*Ah vtiši se sercé! To prazna nada;  
Že deco mačuha vso prestvarila  
na grobi clo de mater zaničuje,*

*Do rajskih stolov de se doglasila  
revnost — serdé bogovje — Plače Lada,  
zakrívle Živa se — Perun pa strelo kuje.*



Ob utrjeni, strogi formi soneta še bolj izstopajo slabosti njegove pesmi. Z jasnejšo vsebino se je sicer polagoma čistila tudi oblika, toda še vedno je bil v zadregi za izbiro izraza, če je rabil rimo. Zato si je pomagal z umetnimi tvorbami, kakršne so izrazi *vkresitel*, *čestitel*, *zakonitel*, *spasitel*, nastalimi pod novim vplivom. Vse preširoko je pojmoval pravice pesniške svobode in nasilno ustvarjal dvozložne rime in aliteracije tam, kjer jih jezik nima. Tako so nastale (deloma tudi pod dubrovniškim vplivom, ki ima v besedah mnoge široke *â*-je) k *zlate*, *brate* tudi oblike *svate*, *vnate*. Kolikor je v jeziku napredoval, ga je sproti kvaril s svojevoljnostmi.

V posnemanju novega vzora in pospešenem šolskem študiju mu je končavalo šolsko leto in se približala doba, ko je nameraval v velikih počitnicah 1834 izvesti svoj stari načrt, obiskati v Ljubljani krog Čbeličarjev. Stik s Hrvaško in Kollárjev panslavizem sta okrepila njegovo slovanstvo in s tem posredno tudi odnos do kranjskega kulturnega središča. Zanj *Čbelica* v slovanskem svetu ni imela tekmeča, saj bi nikjer ne mogel najti vzorov slovenske pesmi, bila pa je tudi edino, s čimer je mogel predstaviti Slovence tujcu. Kakor v preteklem letu Čelakovský, mu je dal sedaj tudi Kollár pobudo za tak poizkus. Od svojega graškega tovariša Čeha Petere je izvedel, da je Jožef Roštlapil, češki pesnik, ki ga je našel v *Hčeri Slave* ob Gajevi strani, nekako njegovih let, ker je še teolog v semenišču v Kraljevem Gradcu. Drugič je doprinesel Vraz svoj delež k utrditvi stikov med južnoslovanskimi in češkimi kulturnimi delavci. Poslal je Roštlapilu tretjo knjižico *Čbelice* in Gajevo *Slavoglasje*, spremljano s prekipevajočim pismom, ki je izdajalo vse posebnosti njegove duševnosti in miselnosti tistih tednov: slovanski zanos, nezadovoljstvo nad nemškimi kulturnimi vplivom na slovenskem Štajerskem, pomilovanje domačih pisateljev, ki ne izdajajo drugega kot slovnice in molitvenike ter se prepirajo za abecedo, poudarjanje potrebe učenja slovanskih jezikov, brez katerih pomoči zaman čakamo rešitve, opozorilo na Prešerna, ponudba pobratimstva, želja, da bi mu čim bolj približal slovenske razmere — vse ena sama mešanica elementov Kollárjevih in Čopovih misli, prepojena z veliko slovansko ljubeznijo.

V mesecih, ko je bil prvič pod neposrednim in zato najmočnejšim Kollárjevim vplivom, ni čutil v naukih panslavizma osti, ki bi zahtevala, da se odpove svoji narodni individualnosti. Tudi v tem je delil le miselnost svojega kroga.

Na počitniškem potovanju v poletju 1834 je končno prinesla Vraza pot prvič v Ljubljano. Našel je Prešerna, Čopa in urednika *Čbelice* Kastelca in preživel v njih družbi dneve svojega ljubljansko



skega bivanja. Potoval je preko Hrvaške, čez Krapino do Podsuseda in Samobora ter šele od tam na Kranjsko. Spotoma je v Prežeku obiskal Smoletov grad.

V Ljubljani se je zgodilo prvič, da se je Vraz o nečem pogajal. Prišel je z določenim namenom. Kjer koli je hodil dotlej, je z značajem, o katerem so sodili tovariši, da mu je dana posebna sposobnost pridobivanja drugih, ogreval ljudi za slovanstvo in se nad vsako novostjo sam navduševal najbolj. Zanos idealista mu ni dal do mirne presoje stvari. Domišljija mu je neprestano prekipevala stvarnost, a če je naletel na ovire, nerazumevanje ali malodušnost, ga je objela nasprotna skrajnost čustev, razočaranje. Ne za dolgo, ker je kmalu spet prevladal v njem nagon udejstvovanja. Skrb, kako bi pripravil svojim pesmim pot v *Čbelico*, ga je v Ljubljani prisilila, da je govoril stvarno in se osredotočil na jezikovno vprašanje.

Glavno oviro sodelovanja z ljubljanskim krogom je videl v razlikah med knjižno slovenščino kranjskega kroga in svojim govorom. Zato je v družbi Prešerna in Čopa načel to vprašanje, dasi pri tem najbrže ni povedal, kaj je pravi vzrok, ki ga je silil k razgovorom. Razpravljanje se je vršilo v glavnem med Čopom in Vrazom; v splošnem sta oba želela, da bi prišlo do enotnega knjižnega jezika Slovencev. Čop je imel takrat že za seboj težko abecedno vojno s pristaši novotarja Metelka, v kateri je z zagovorom bohoričice proti novim črkam popolnoma uspel. Toda tu se je srečal z novim težkim vprašanjem. Že v prejšnjih razpravljanih je bilo težišče na polglasniku, ki je bil pisan v nekaterih besedah z *e* (*pes, ves*), v drugih z *i* (*sim, našim*), a se je enako izgovarjal. Da bi napravil konec dvojni pisavi istega glasu, se je že odločil za opustitev vseh samoglasnikov, ki jih niso govorili na Gorenjskem, ker je pač mislil, da govore tako po vsej Sloveniji, ko mu je Vraz prebral Prešernov „Sonetni venec“ v svojem štajerskem govoru s čistim izgovorom vseh *e*-jev brez vokalne redukcije! Čop je priznal upravičenost štajerske pisave v točkah, kjer se je zaradi različnega izgovora razlikovala od kranjske, in obljubil, da jo ob priliki pohvali kot vedno dosledno.

Ves obširni kompleks dialektičnih razlik in razlik knjižne tradicije Kranjske in Štajerske sta osredotočila in omejila zgolj na dve točki, dosledno pisavo *e*-ja za polglasnik in pisavo samoglasnika *o* mesto *a* v primerih *zbogom* za dotedanje *zbogam*, s čimer se je Vraz zadovoljil — čeprav mu s tem ne bo pomagano mnogo, ko bo sedel nad svojimi papirji in pripravljaj pesmi za *Čbelico*. Storjen je bil prvi korak za zблиžanje, več pa ni hotel in mogel doseči. Zaradi pesniškega sodelovanja se je dogovoril s Kastelcem, da bo poslal po



povratku na Štajersko nekaj pesmi za peti zvezek *Čbelice*, ki je imel tedaj iziti, in še, da si bosta odgovorila na vsako prejeto pismo. Toliko zaželena vrata so se mu torej odprla brez odpora, najbrže še preden je Prešeren, Čop ali Kastelic videl kak njegov rokopis. Obisk je moral smatrati za uspešen, a vse nadaljnje bo zaviselo od pesmi, ki jih bo poslal. Če je napravil Vraz resen vtis, so se ga morali v Ljubljani razveseliti, saj je že pred letom potožil Prešeren Čelakovskemu, da se število sodelavcev pri *Čbelici* manjša in da so začeli tisti, ki so ostali, pešati. A tudi z ožjega, štajerskega stališča je moral biti gost s svojim poročilom o novi, številčno močni generaciji, ki je rasla ob Murku, razveseljiv pojav. Osrednji kranjski krog do težkega vprašanja slabotnega kulturnega življenja v ostalih okoliših ni bil ravnodušen, kakor so dovolj zgovorno pričala Prešernova poročila iz Celovca za tamkajšnjega bivanja v letu 1832. Še v januarju pred Vrazovim prihodom je moral priznati Čop Šafařku, ki je iskal zvez s Štajersko zaradi svojega narodopisnega dela, da mu razen Murka ne ve svetovati nikogar. Sedaj bi se z novim, živim dotokom razmere v nekaj letih lahko zelo izpremenile.

O Vrazovem prvem obisku Ljubljane se je ohranilo le malo gradiva. Pač pa se je kasneje v svojih pismih Prešernu spominjal jezikovnih diskusij, toda v koliko se je sicer približal mladi popotni graški študent deset let starejšemu Prešernu? Kot je lahko dobil v njem velikega mentorja v pesniškem delu, je našel v Čopu izredno razgledanega poznavalca evropskih literatur, s katerim je mogel imeti načitani Vraz razgovore, za kakršne v Gradcu ni bilo prilike. Po povratku je sporočil svojim tovarišem pozdrave ljubljanskega kroga, kar bi govorilo, da je pripovedoval o mladi štajerski družbi. Toda ali sta tudi Prešeren in Čop govorila o svojih pogledih na slovenske razmere? Vraz je prišel v Ljubljano zelo navdušen za Kollárjev panslavizem. Mu je Čop ponovil misli, ki jih je pred letom napisal v svoji polemiki o pravopisni reformi, da se le *mali* slovenski narodi ukvarjajo z mislimi na enoten slovanski pravopis, a Poljaki, Rusi itd., da se le malo menijo za pisave pri ostalih narodih in tudi nimajo zato nikakih vzrokov? Kar je pri njih boljših glav, so zaposlene z drugim kot s slovničnimi prepiri.

Iz Ljubljane se je Vraz tudi vračal preko Hrvatske. Obseg Gajevga gibanja se je tam še vedno širil. Medtem ko je doma val narodnega prebujenja začel zajemati del plemiške in meščanske družbo, je politična delegacija na požunskem saboru, ki je zasedal od 1832 do 1836, odbijala poizkuse madžarizacije Hrvatske. Boj so vodili pod geslom *regeneracije Hrvatske*. Literarna družba je mislila predvsem na list, za katerega je končno dobil po mnogem čakanju



Gaj dovoljenje v juliju 1834. Vzrok, ki je dovedel vlado in cesarja k izdaji dovoljenja za politični list v hrvatskem jeziku, je bil v glavnem dvojen. Zaupna poročila policijskemu ministru Sedlnitzkemu so govorila o zaostalosti hrvatskega ljudstva, do katerega ne more inteligent, ker le slabo obvlada domači jezik. Če bi ga znala duhovščina, bi bilo njeno delo mnogo lažje in uspešnejše, ker bi mogla ljudstvu globlje vcepiti versko-moralno vzgojo, za kar sedaj manjka poglobitveno sredstvo. Na Hrvatskem bi bilo to tem bolj potrebno, ker je obstojala resnična nevarnost, da se bosta s prodiranjem madžarščine vtihotapila med Hrvate tudi radikalizem in protikatoliška miselnost, ki jo je razširjal novi madžarski liberalizem. Dunajska vlada ni nasprotovala izoblikovanju narodnih jezikov pri Slovanih, če je imelo tako delo prednost, da bo ohranilo v ljudstvu konservativno miselnost. Poročila o Gajevi osebnosti in načrtih so zanikala možnost, da bi njegov list širil nauke, ki ne bi bili v skladu s takimi težnjami, zato za vlado v tem oziru ni bilo zadržkov za ugoditev prošnji. Naravnost sililo pa jo je k okrepitvi Hrvatov vse močnejše prodiranje madžarščine, za katero so se skrivali načrti, ki so se zdeli Dunaju nevarni. V trenju med dvema večjima silama je Gaj uspel s prošnjo za politični list, dunajska vlada pa si je s cenzuro zagotovila, da njegovo delo ne bo moglo dobiti oblike, ki bi ji postala neprijetna.

V takem razpoloženju je bil Vraz sprejet z odprtimi rokami. Z Gajem sta se dogovorila, da bo pred izidom lista poskrbel za propagandni oglas v *Gratzer Zeitung*. Ker je bila vsa njegova pozornost obrnjena na Ljubljano, ki je napravila nanj zelo ugoden vtis, se je omejil po povratku le na skrb za razširitev novega lista in njegove literarne priloge po Štajerskem. Gaj je kmalu po njegovem odhodu izdal poziv na naročbo *Novin Horvatskih, Slavonskih in Dalmatinskih* ter *Danice*, kjer se je obračal tudi na Slovence. Pozabil pa je na dogovor z Vrazom, ki tudi sam ni izvršil svoje obljube, ker je sodil, da cenzura ne bi dopustila slovenskega prevoda proglosa. Šele po izidu prve številke se je nemudoma obrnil s pismi na tovariše po Štajerskem s pozivom na naročbo. List bi morali dobivati preko Varaždina, kjer bi prevzel celotno pošiljko za vzhodno Štajersko kaplan Matjašič iz bližnjega Središča, ki bi liste posamič pošiljal dalje. Gaj je namreč zanemaril kraje pod avstrijsko upravo, ker ni prijavil svojega lista poštni upravi, ki je sprejemala vsako leto v začetku januarja naročila za liste, pobrala denar in jih nato dostavljala naročnikom. S tem je zelo otežkočil Slovincem naročilo njegovega lista.

Pomen *Danice* za Slovence je opredelil Gaj sam v oglasu, kjer je zagotovil, da bo prinašala prispevke tudi v drugih „ilirskih na-



rečjih“ in ne le v hrvaščini. Na podlagi tega zagotovila je Vraz vršil propagando in naglašal, da bo pomen novega lista za Slovence isti, kakor če bi izhajal na Štajerskem, ako bodo držali Hrvatje svojo obljubo. Gaj in Vraz sta si torej zamišljala hrvatsko-slovensko razmerje v obliki *sodelovanja Slovencev* v zagrebškem literarnem listu *s slovenskimi* prispevki; zvezo med obema narodoma bi ustvarjal predvsem literarni stik, ki bi varoval jezikovne individualnosti.

Doma je mladi krog vse bolj zapadal letargiji. Literarnega dela je bilo malo, le Murko je pripravljajl za tisk neke „bombastične pridige“, kakor jih je imenoval Vraz. Pač pa je delovala družba za nakupovanje knjig, vsaj Kočever je z Dunaja redno plačeval svojo dvajsetico kot določeni mesečni prispevek. Gradčani so dobili novega vestnega poročevalca o knjižnih novostih po dunajskih knjigarnah v medicincu Matiji Prelogu. Nedvomno je preložil breme na rame mlajšega tovariša Kočever. Prelog je bil zopet po svoje slovansko zaneseno usmerjen. Učil se je srbščine in cirilice in posebno vneto poročal o knjižnih novostih pri Srbih, za kar družba dotlej z Vrazom vred ni kazala zanimanja. V krog je bil z njim pritegnjen nov pasiven spremljevalec, tudi ta ožji ljutomerski rojak. Izmed vprašanj, ki so bila v zvezi z organizacijo slovenskega življenja na Štajerskem, je bila v jeseni 1834 zopet aktualna redna zasedba stolice slovenskega jezika v Gradcu. Mesto je imel že nekaj let začasno Koloman Kvas, pri katerem je Vraz stanoval. Izmed mlade graške družbe so se natečaja 17. decembra 1834 udeležili Murko, Miklošič in Caf, ne pa tudi Vraz, ki bi bil izmed mlajših po svojih organizacijskih sposobnostih in zanimanju za literarna vprašanja pri izpopolnitvi svojega jezikovnega znanja pač najprimernejši kandidat. Trpko je občutil, da se ni mogel potegovati za mesto, kajti od vseh prosilcev bi imel najmanj formalne izobrazbe, saj je bil tega leta znova le „modroznanstva poslušatelj v prvem leti“, ali „logičan“. Mesto je sedaj stalno pripadlo Kvasu.

Z izidom zagrebških *Novin* in *Danice* je dobila družba novo poživitev. Ko so izšle 6. januarja 1835 prvič *Novine*, so sprejeli na Štajerskem njih izid z istim zanimanjem, kot so vsako leto izpraševali študente, ki so se vračali iz Gradca, o nadaljnjem zvezku *Čbelice*. Celo Klajžar se je sedaj oglasil, ker bi rad vedel, kakšne so *Novine*, kakšna je njih vsebina in kakšen nauk, kajti od varaždinskih dijakov je čul, da jih pravi Hrvatje ne cenijo. *Danica* sama se je neprestano obračala tudi na Slovence. Že proglas je obetal, da bo raziskovala življenje vseh *Ilirov*, to je južnih Slovanov, čeprav je naštevala Slovence navadno le po pokrajinskih imenih. V nekem članku jih je naštela v okviru velike slovanske družine skupno 1,240.000. Nasprotno

so mogle prinašati *Novine* kot političen list, vezan na informacije dunajskega uradnega tiska, redna poročila o Slovencih le v okviru „Ilirske“, to je avstrijske upravne enote Kraljevine Ilirije. Močnejše kakor neposredna gojitev stikov je deloval na štajersko družbo narodni zanos, katerega je bila polna sleherna stran *Danice*. V pesmih in člankih sta se od vseh izrazov najpogosteje ponavljala ‚*domovina*‘ in ‚*domorodec*‘ — prav tisto, kar je toliko opajalo njo samo.

S pojavom *Danice* v začetku 1835 je vstopil v vzhodno štajersko družbo nov činitelj, ki bo ustvarjal njene vezi s Hrvatsko. Njen vpliv je bil toliko večji, ker proti njemu ni imela Ljubljana za neko dobo postaviti ničesar.







### TRETJE POGLAVJE

## KONFLIKT MED PESNIKOM IN UREDNIKI

**R**BISK mesta, kjer je slišal le slovensko govorico, ki jo je redko zmotil „glas kukavice sredi slavčjega petja“, in znanje s Prešernovim krogom sta le še pospešila Vrazov razvoj zadnjih let, ko je bilo težišče njegovih prizadevanj v želji, da bi se uveljavil kot pesnik.

Ljubljana je napravila nanj vtis, ki ga ni mogel zabrisati Zagreb. Toda saj se med tema dvema središčema zanj ni nič odločevalo. Nujnost izbire je bila starejša in se je nanašala na dve drugi možnosti: *ali bo sledil lokalni štajerski tradiciji, ali osrednjemu slovenskemu okolišu?* Tudi, če bi se odločil za prvo, bi vnašanje obrobnihih elementov še ne pomenjalo zloma s kranjsko literarno tradicijo, ker bi se jezikovne posebnosti omejevale le na nekatere razlike. Če bi se to zgodilo, bi v nadaljnjem tako kranjski kot štajerski knjižni govor vodile težnje po enotnosti. Toda najaktivnejši predstavnik mlade štajerske generacije se je odločil za drugo pot. Zavestno je krenil v jeziku kakor v načelni izbiri literarnega programa, ki je temeljil na poudarku umetniške vrednosti proti ljudsko utilitaristični in moralistični, na pot, ki so jo utirali iz ljubljanske literarne družbe predvsem Prešeren, Čop in Kastelic.

Vse leto po obisku je bilo v znamenju novih naporov za zблиžanje in posvečeno predvsem pripravam pesmi za *Čbelico*. Tesnejšo prilagoditev izpričuje že tako zunanji in za dobo izrazit znak, kakor je opustitev češke grafike in zopeten sprejem bohoričice v dosledno

rabo. Še bolj zgovorno je presenetljivo dejstvo, da se je šel učiti slovenskega knjižnega jezika k njegovemu prvemu viru, k Trubarju, in se lotil iz prevoda Matevževega evangelija izpisovanja besednega zaklada.

Najopazljivejši razvoj je doživela njegova pesem. Kollárjev vpliv je zopet domala minil, panslavistična misel se vrača le še kot resnično doživeta tožba nad tem, kar je nekoč prosta in razsežna domovina bila in kar ni več, a ne v obliki nakitenih zgodovinskih utvar. Toda v sestavu pesmi predstavlja ta snov sedaj manjšinski kompleks, kajti Vraz se nam kaže v novi podobi: *biti skuša predvsem liričen ljubezenski pesnik*. Kar ne spada iz njegovih novih pesmi v ta okvir, je le še pot za Prešernom v njegovi drugi najizrazitejši smeri, polemični pesmi s smešenjem pravopisnih reformatorjev. Tretja važna novost pa izvira iz programa, ki ga je Prešeren sicer nakazal z delom, a Čop z besedo podal slovenskemu pesniku: potreba, da se pesem z vsebinsko obogatitvijo z individualnim čustvenim svetom obogati tudi v svoji zunanji podobi.

Že na pot v Ljubljano je vzel s seboj, kar se mu je dotlej nabralo in je smatral godno za objavo. Bile so to romanca „Milica“, „Trdosrčnost devic“, že znani trije sonetje o Kollárju in morda še kaj. Da jih ni tudi izročil uredniku *Čbelice*, je bil vzrok bržčas v Prešernovi in Čopovi sodbi o Kollárju in panslavizmu, ali pa v tem, da je bilo časa dovolj do tiska petega zvezka *Čbelice* in je hotel dati pesmim popolnejšo obliko. Zagotovil je Kastelcu, da jih pošlje po pošti.

V Gradcu se je premislil in lotil novih del.

Moralo je biti v prvih zimskih mesecih, ko je bil tam Prešernov prijatelj Andrej Smole. Vraz je porabil priliko in mu izročil za Kastelca svojo prvo pošiljko pesmi. Poznanje te zbirke je velike važnosti za pravilno presojo odnosov Prešernovega kroga do Vraza, vendar se v Ljubljani med zapuščino Čbeličarjev ni ohranila. Vprašanje, koliko so Čop, Prešeren in Kastelic upravičeno ali neupravičeno zavlačevali z Vrazovim sprejemom med Čbeličarje, je moralo zato ostati ne le nerešeno, temveč skoraj nenačeto. Vendar kaže pregled njegove mladostne ostaline, da je skoraj izključeno, da bi bil Vraz poslal kot prvo kako drugo zbirko kot šest pesmi, „Prijazna roža je cvetica . . .“, „Me milek krilma vnesel do potoka . . .“, „Oziram kda po skalnem se grebeni . . .“, „Ovadicila“, „Ognjena kara“ in „Ak hočeš znat' kak pisala bo naša . . .“, s skupnim naslovom „Zmes“. Ohranile so se v prvem prepisu na čisto, ki ga je še popravljjal in zato vdrugič prepisal ter šele tega odposlal.



Skupina pesmi kaže v vsebinskem kakor oblikovnem oziru vse znake novega. Le v sonetu „Oziram kda...“ se vrača v motivu Kollárjev vpliv, vendar zveni iz pesmi, z izjemo jezikovno slabe tretje kitice, pristno doživetje. Štiri pesmi veže kljub zunanji različnosti skupna erotična osnova. V prvi občudovanje dekliške lepote, v drugih dveh sonetih neka služba ženski pod Amorjevimi pokroviteljstvom, ki pa jo je težko razumeti, ker je pesem po jeziku in obliki korak v preteklo. Za madrigal „Ognjena kara“ je dal motiv Prešeren z vrsto iz druge „Gazele“: „... Zakriti jezo ni ti moč ljudem“ (objavljeno v *Čbelici* IV), ki je Vrazu vzbudila prisposodbo o božji jezi, ki pošilja strah v brezbožne hrame na zemljo, ponazoritev jeznih pogledov, ki jih je pesnik deležen iz oči dekleta, ki ga neusliščan ljubi. Po vsebini se pridružuje k tem tudi epigram „Ovadjivka“, zadnja pesem iz skupine pa spada med satirične na pravopisne boje. V nji se je držal Vraz Prešernovega soneta „Črkarska pravda“ bolj, kot bi se ga smel za samostojno pesem.

V obliki se zrcali enaka skrb za prilagoditev ljubljanskemu krogu. V šestih pesmih *pet različnih oblik*: tercine, sonet, distih, madrigal in neka Vrazova svojevrstna. Razen madrigala, ki je bil Vrazova novost, je vse rabil Prešeren, a Čop nanje opozoril v svojem članku, kar je nedvomno gnalo Vraza k tolikemu poudarku zunanosti pesmi. Toda sposobnosti, ki jih je zato imel, programu niso bile kos. Zgradba pesmi je ohlapna in nepopolna, ker izbrane oblike niso izvedene do kraja, a tudi rime so se vse preveč mešale in ob koncu pesmi sploh vrstile, kot je pač prišlo. Mesto svojevrstnih oblik dubrovniške literature je izbral sedaj za regulator števila zlogov v vrsticah moderno vokalno redukcijo, jezikovni pojav opuščanja izgovora nekaterih samoglasnikov v kranjskih govorih, ki ga je videl ponekod pri Prešernu. Ker njegov govor v nasprotju s Prešernovo gorenjščino tega jezikovnega pojava ni poznal, ni ločil, na katerih mestih je redukcija upravičena in pisal n. pr. poleg *jagoda* tudi *jag'da*. Ritmične zahteve enajsterca, ki ga je razen v epigramu povsod uporabil, so še vedno izpreminjale sintakso in ustvarile množico nerazumljivih mest. Svojevrsten je izvor zadnje pesmi, posnetka „Črkarske pravde“. Prešeren ima sonet, Vraz se je odločil za obliko, ki ji je bila vzorec neka zelo spolzka ljudska pesem iz njegovih domačih krajev. Ob priliki si jo je zapisal med svoje zbirke narodnih in sedaj prevzel iz nje motiv krajevnega naštevanja, mu dodal le ponavljajočo se rimo „kaša“ in nekaj smiselnih izprememb in nova, po predmetu za dobo efektna pesem je bila gotova. Tem pesmim je bil priključen še epigram „Bogastvo slovenskega jezika“, zopet nov dokaz večje Vrazove miselne kot čustvene ostrine ter daru za kratko in jedko pšico.

I

ZMES

(Transkribirano iz bohoričice.)

*Prijazna roža je cvetica  
v rumeni plajš okriljena,  
mej cvetjom barvanim kraljica.*

*Cvetiček nežen i vijola  
u moder pert oblečena  
ozirka s' ljubnim okom 'z dola.*

*I jagoda obraz ma gladek,  
rumene so ji ličica  
in duvni, tečni sad in sladek.*

*Od vjólce, rož'ce, jag'de pustne  
Milej nje oči punčica  
cvetej Nje licà, slajše ustne.*

*Ne od kopriv Vam vjola raji  
Od oseta il rožica?  
Lakomci po jagodni slaji!*

*Čem' téj Vaš men se jezik žali  
če ziram v' oči zercala,  
če lic Nje cvet mâ struna hvali?*

*Čem' stranski Vaši so pogledi,  
če krepil z' Nje me ustnama  
lakomci po jagodnem medi!*

II

*Me Milek krilma vnesel do potoka  
ki volno snaži se obrazom dvice,  
blizota al ne zmislit' dala zroka,  
odprèl ki k' dragi umom bi dverice ...*

*Zalosten mudim in oči in peti  
od vrat premilih scer neradovolne.  
Mi kipile so persa serda polne,  
al Milek me nehàl, kaj tej začeti? —*



Nezvestemu sem htel serditi,  
Al djanja so načine božjâ skriti,  
Pojóč men' pripelal njo bog v' naroče,

Pod drevjom tihim nihče vpeliniti  
ni mogel ustnic, Njenih slaje vroče  
kaj v pričo bi rodbine blo mogoče.

Na kake sliš me Milek vodi steze,  
na ostre skale, po-kih ternje klije,  
zasoplenem d' serdcé mi silno bije,  
opešana mi pēta komaj leze.

Junaka mir in slavni lorbor venči,  
in verna ljuba, de na reve zabi;  
al meni ne hladila,  
če ravn' nadaja sploh me k' trudam vabi.

Kdar spod klobuka zirka me, k' njo senči  
to, mislim, de boginja je mâ Mila  
al ne, 's Olympa prišla ki k' Trojani,

Zakaj če hčem objer' Njo, v' Njo zažgani,  
Pred meno kak Nioba se vkameni. —  
Pomorte, bratje, revnoj u nadlogu meni.

### III

Oziram kda na skalnem se grebeni,  
pojmenuvale ki ga usta slavne,  
kak trudno se nad gore srebroglavne  
naklanja solnce, nje rumeni!

Kda zrem na polje, marni v' kem Sloveni  
očaki naši ruli loge davne,  
in pušče prestvorili v' njive ravne,  
se serd v' serdci vlastenskem budi se meni. —

Krog razpresterta obilnosti ruha,  
znanuje zlatovalno klasje kruha,  
na gor korénji tersa sadek dragi.

Zemelni raj to, al ni rajskih dnevov,  
vse nemo, ne nekdanjih hvalospevov,  
pregnali angelje de slavne — vragi. —

## IV

## OVADILICA

Kaj sem skrivno terpel samo ljubi no Muzi ja vròčil.  
Ljuba m' ohran'la tajnost, Muza p' ovad'la obà.

## V

## OGNJENA KARA

## MADRIGAL

Po grehih bog pošila grozne kare,  
V' bezbožnih hrame svê žareče strele,  
Svim bliskom lomi malikov oltare.  
Al ktere, dvica, so pregreške vnele  
Nad menò v serdci ti nesmi'lno jezo?  
Nedolžne oči tvò svetòst kaj zrèle,  
Kaj derznil te čestit', — zbudil s' tim jezo? —  
De karaš me, kak bog Gomorcov stezo.

## VI

Ak hočeš znat' kak pisala bo naša  
Akademija zdajna slovo „kaša“  
kaj bo povsod Slovencom razumeti „Kaša“  
Prav pazi. — Ne verh krivoverno „kafha“ —  
ne po Vogerskem dolgem gnusnem „kasha“ —  
Po Štajarskem ne, novem kratkem „kaya“,  
ne Kranjsko po estetsko — gladkem „kawa“;  
kaj od Gorice do Šoprona kaša,  
in od Bilaka do Lotmerga „kaša“  
bo razumeti vsim Slovencom „kaša“  
Ne bo pisala kafa, neti kasha,  
Ampak pisat bo mogla zdajna naša  
Akademija, vsim Slovencom kaša,  
de razumet' bo, kaj nekdanja kaša,  
na mesto štireh kaš le kratka ka<sup>h</sup><sub>γ</sub><sup>sh</sup> a.  
III

## VII

## BOGASTVO SLOVENSKIGA JEZIKA

Naj Arabčàn z' obilnostjòj i Grek se košati jezika  
Mojga ponaša mi Nemc naj i sromaštvo Rimljan.  
Kolko pa mata besèd za „Kreutz“ ino „Cruz“ vaj vprašam?  
Jaz Slovenc mam krish križ ino krix ino kriš.



Zbirka je imela ob tolikih hibah, miselni revščini in razklanosti, ki jo je izdajala, neko relativno ceno le za Vrazov razvoj. Ljubljanski krog jo je moral sprejeti s pomisleki, saj mu je bil njen jezik tuj, pesmi ponekod sploh težko razumljive, brez poleta in daru, a k temu še slabo posnemanje boljših. V Vrazov prilog je govorilo zgolj dejstvo, da bi bil prvi štajerski sodelavec *Čbelice*.

Ko je odposlal to skupino pesmi, ni čakal odgovora, temveč nadaljeval z delom. V začetku februarja 1835 je imel pripravljeno že novo (pesmi so datirane): štiri sonete, ki jim je dal naslov „Zvončki“. S pošiljko je hotel umakniti prvo. V mesecih se mu je izkristalizirala nova misel. Leta 1831 je v drugem zvezku *Čbelice* nastopil Prešeren s štirimi soneti in razkril pred slovensko družbo svoj notranji svet z iskrenostjo, ki je dotlej v *Čbelici* in tudi sicer ni bilo. Vsebina teh sonetov, ki so kasneje razširjeni dobili naslov „Ljubeznjeni sonetje“, je bil osebni Prešernov problem, nevračana ljubezen. Sonetje za slovenski svet niso bili nenavadni le po svoji dognani umetniški obliki, temveč predvsem tudi po neposrednosti umetnikove izpovedi: „*Že trideseto leto prede Parka, / nobena me še d'vica ni ljubila*“, je tvegala napisati Prešeren. Sedaj je hotel Vraz ob dejstvu, da prvič javno nastopa, ponoviti Prešernov korak. Izbral je isto zunanjo obliko in jo napolnil z vsebino svojega notranjega sveta. Prvič je pel iz sebe. Če odstranimo zelo nečiste primesi izraza in izluščimo iz sonetov vsebino, se nam odkrije ta njegov svet. Tvojim žlahtnim pevskim žilam, brat, je potrebna pobuda. Široka je cesta do zaslug, in če boš živel domovini, ne bo življenje izgubljeno. Z vso močjo brani narodnost, s tem boš dal svoje ime v narodovo naročje; tvojo barko bo v pristanu sprejela *mati Slava*. Soneti naj pojo bratom o bratskih čustvih, o vsem, kar ti gori v prsih. Evropa je dozorela, dosegla moška leta, toda naše ljudstvo je ostalo nedorasel otrok, ker nima prave hrane. Tvoje delo, pesnik, naj bo drzna in ostra javna kritika, ki jo izziva in opravičuje kosmata vest družbe. In zaključni sonet: iskra v njegovem srcu gori kot slama, kam ga bo pripeljal sveti ogenj? Bo našel svoj počitek pri materi, ali bo obešen, ustreljen? Ga bo sram, če bo tako končal življenje? Tudi Krist je umrl na križu.

Misli, kot jih je nanizal, so zbrane ponekod sicer brez prave notranje povezanosti, često ga je vodil le slučajen domislek, toda vendar razkrivajo znane osnove. Zopet je v ospredju vprašanje njegovega javnega nastopa, kateremu daje sedaj, ko mu sprejem v ljubljanski Čbelični krog ni več dvomljiv, že opredeljenejši namen: služba domovini in javna kritika. Nič bi ne bilo končno napačnega na teh osnovah pesmi, če ne bi bila povsem nesprejemljiva njih oblika. Vraz

I

ZVONČEKI

(Transkribirano iz bohoričice.)

13. svičana o 6tih rano 1835.

*Brat treba žlahtnim žilam Tvem pobuda;  
Zaslug do lépih cesta je široka,  
če vlasti služiti sil bo tvih odlóka,  
ne bo življenja Ti požerla gruda.*

*Ze vsoj močjoj bran' narodnost brez truda,  
naj nam ne zgine ko obraz, ki róka  
prostakova ga maže, ter mu póka  
po trakih lépih dež in tolča huda.*

*V naroda krilo den' imena seme,  
bo črstev cvet doklil ko bršlen trava,  
kaj ga nebò zadušilo lét pleme.*

*Al pred, v zatoke kak dotegnoj barko,  
kde ga objela blaga mati Slava,  
po spakah se móčil Kraljevič Marko.*

II

*Vas, zvončeki, poženèm od veselja,  
med brate neste bratovske mi glase,  
kaj 'z čutkov se splode jih v nadrah zrasede,  
zahit' me kmal v nebò, kmal v pekel pelja.*

*Od sinov od pradedov davnih z selja  
kak naše se radujo z petjem krasede,  
kih lice sram, neskrunost kiti pase . . .  
vse vse njim glaste kaj srdca povelja.*

*Evropa moške leta že dorasla,  
ker krepka hrana njej, kolkor nji treba;  
njo modrost včijo ne sam v očanašu.*

*Al naš polk 'stane gingav fant, bez masla,  
ker skleda mu bez črstvega in hleba,  
ter pšete v usta mu le mlečno kašu.*



### III

*Prè — pero Ti preostro brez poštenja,  
brez srama duh — me dražit čejo z bajem,  
kak pes vogrski pocestniku z lajem  
preti, kmal de ne vzeme mu življenja.*

*Postal bi l'z perom graja dok ne henja?  
Ne! zvonček še naván, — le z koračajem  
derznó dalj! To še ne s' tvim bratcom z krajem,  
naj odemì se z njim pravice senja.*

*Le vi ste zrok: v kosmate se kožuhe  
lopùh lovì, in rad od njih ne loči,  
al bele, gladke se ne prime ruhe.*

*Tak slušte na moj glas, ne bote gluhi;  
Kožuh norij če slečete, ni moči  
na gladko kožo se prijet lopuhi.*

### IV

*Gorì m' gorì vbogo srdcè: ko v parem  
če slame hiti iskro, kviško švigne  
prót nebu s srdcom vnet se duh mi zdigne,  
nasolzen zdolej tam nehaje jarem.*

*Položil narav iskričico žarem  
u nadra majhnim al to z očma migne,  
njo vpahno! z tvim jezikom ki vse prigne  
pastir ko tlečo gobo v listji starem.*

*Oj sveti ogenj! kam še boš me vodil?  
Naj najdem tó kre matere počitek,  
k' nji sem priklenjen, z vlasti me ne diži.*

*Bo mahal z menoj veter alj me vgstil  
tresk pušk šesterih. — Ak tak skončaš žitek,  
Te l' sram? Ne clò sin božji vmrl na križi. —*

*Okoslav Slovenovič.*

ni imel daru za refleksivno liriko te vrste. Zapletel je jezik do tolike nerazumljivosti, da bi bile pesmi, objavljene v *Čbelici*, čitateljem neužitne. V prvih njenih zvezkih je prispeval le Jakob Zupan nekaj pesmi v sličnem izumetničenem jeziku, toda celo njegovo delo je bilo jasnejše. Vrazovi sonetje so po številu stopic pravilni, tudi ritem ni prekinjan, dasi so naglasi nekaterih lokalizmov v opreki z naglasi knjižne tradicije, pravilna je tudi izbira rim v prvih dveh kiticah (*abba*) in dobra v zaključnih (*cde, ede; cde, cde*). Hibe so v jeziku in preslabotnem ustvarjalnem daru. Sonet zahteva zgovernosti metafor, ki naj ponazore, kar more v pripovedni obliki povedati pesnik le v kratkih orisih čustev in misli. Metafora razširja snov, jo bogati, podčrtava in dviga s svojo silo čutnega in ne razumskega. Prešernovi sonetje, ki so bili vzorec Vrazovim, so bili po večini zgrajeni tako, da sta bili prvi dve kitici ena sama prispodoba, ki je nakazala, kar je hotel povedati pesnik v obeh sklepnih kiticah. Vraz se ni držal pravila in je rabil primere, zelo slabe primere, povsod. Kaj je hotel povedati z ono iz druge kitice prvega soneta, kaj s Kraljevičem Markom? Primeri naroda z neodločnim fantom in mlečno kašo in družbe z ogrskim psom, ki napada popotnika, sta neokusni. Tudi sklepna prispodoba o žrtvi, ki jo bo moral doprinesti zaradi svojega dela, ni na mestu, ker tudi v restavracijski Avstriji pesnika za tako delo niso čakala vešala. Novo zbirko je podpisal Okoslav Slovenovič, da bi že ime samo manifestiralo njegovo usmeritev.

Vzporedno s tem delom so se mu množile zasnove, s katerimi si ni dajal truda, da bi jih tudi dovrševal, a bi mogle biti nekatere osnove boljših pesmi, kakor so bile poslana ali pripravljene za *Čbelico*.

Med njimi je n. pr. sonet „U vsake krog se persa radost vnela“, ki je po osnutku že iz leta pred obiskom Ljubljane, a je šele sedaj dobil dovršenejšo obliko. Res je naslonjen na Prešerna, toda ne mogel bi nastati, če Vraz ne bi podoživljal ljubezenskih čustev, ki zvene tu pristno, iskreno. Morda so ti verzi že odsev lastnega novega doživetja. Jasnost v izrazu, ki jo je tu dosegel z jasnostjo pripovedovanja, je še popolnejša v pesmi, ki ima s svojo pripovedno obliko v njegovem delu povsem izjemno mesto, romanca o Zimburgidi, posnetku „Turjaške Rozamunde“. V nji se je skoraj popolnoma približal jasnosti svojih prevodov. Čeprav je pesem kopija, kaže vse značilnosti Vrazove miselnosti. Njegov postopek je bil preprost. Ob Prešernovem vzorcu je našel sorodno vsebino, obdržal glavni motiv iskanja ženina za bogato nevesto, a zamenjal vzporednega, nalogo Ostrovrharju, naj vpleni turško lepotico, sestro bosenskega paše, s priljubljenim motivom turnirskega boja, ki ga je poznal iz narodne in tuje umetne pesmi. Prešeren je izbral v svojem realističnem čutu



I

*U vsake krog se persa radost vlela  
veselje z' vsakeg' oka blisketalo,  
grenkobe kaplic v sercah ne ostalo  
de harmonija sladkih strun zapela.*

*Al' men' serce i um žalost zavjela  
bokalov cink, plesavcov hrupa malo  
me gane, strun brnenje še me djalo  
tolžnejga — bolj še rana me bolela.*

*Kak nečutliv u zimskem grobi spava  
metul, stopè al mraz kad sončni traki  
se prebudi zleti na cvetje taki*

*Tak svet radosti mi bes te ne dava,  
al vmah ožari se serce, oko moje,  
kad tekno čarne se men ustne tvoje.*

II

(Transkribirano iz bohoričice.)

*Slovi severnih u krajih  
'Slovi širom po Evropi  
'hčerka vojvode 'z Masovje  
dvica angelj po podobi.  
Vrake strune srebro berni  
k' časti njeni in zalosti,  
vsaka pripovest le slavi  
Zimburgidine čednosti,  
njena slava se raznaša  
jugi, sevri, na zahodi,  
K' nje junakov priromari  
lici več kak k' božjem grobi.  
Težko kaj junaka najti  
na Masovskem k' ne bil dvori.*

*Pravili od slavne dvice  
vneti ter v domajnih zborih;  
neka nenavidla čer in  
žena take cvet lepsti.  
Slavo to pernesel v Štajar  
pevic bil ki na Masovskim.  
Serce gane vsim junakom  
serce gane in vajvodi  
hče tud' vidit to lepoto,  
k' dalnem sevr su se napoti.  
Vzeme sabo tri junake  
ki mu bli bi u nevolji  
skušene tri svetle kneze  
ki mu bili bi k' pomoči.*

Pride severne u kraje  
Spreme ga Masovc radgostni  
mu postreže gospodično  
kak le strega pri Slavoncih  
tri gosti ga bele dneve  
tri med njimi tmave noči.  
K' česti mu po čertem dnevi  
da turnir po čerti zorji.  
Prišli od treh sveta krajov  
konjenikah hrabri tropi.  
Visoko na dičnih linah  
dvic sedelo krasnih v' zbori,  
al blednule vse pri  
Zimburgidini lepoti,  
kakor kda na svečo sija  
sonce, ubledjena gori.  
Šibka kakor breza zrasla,  
njena ličica dve roži  
oči svitile jasni zvezdi  
ustnice pa bersti rožni  
lasi Amorove zanjke  
in obervi njegovih stolci.

Zemljo kak potres, tak ona  
vsim junakom serca stosi.  
Zbernil trobentni glasi,  
jen za drugim v' splot stopi,  
z' nje obrazom v' serci velem,  
Vse zmagval vitez na konji.  
Spet zberne trobente glasi,  
kliče naznanik po zbori:  
Se — l' noben ne derzne skušat  
s' tim konjikom, ga premoči?  
Širom vsi molče junaki.  
Kliče vitez ter v' oploti:

Res ni najti več junaka  
kaj oral bi pesik zobmi?  
Širom vsi molče junaki,  
'Vmah visok junak u tropi  
hiti se na belca, da izjaše  
za prostor poprosi.  
Kdo junak je ti železni  
zdaj ki derzen v' oplot stopi?  
v uha si šeptale dvice  
'z ust do ust in šlo v okrog,  
Pač je škoda za junaka,  
mogel kaj bo tem' odstopit,

'z oplota ponosen krači,  
zgolj dobička k' nji ne grede,  
zgolj zakova k' nji ne stopi,  
reče nji besede take:  
Oh lepota, sončnem oki  
ki je znana ti najzalša  
Večno sonce mojmu vroki,  
htela ak bi me ljubiti'  
(Te za zaročnico prosil,  
htela z' meno it k' poroki

Res mu dade čer Masovic  
blagoslov da njima očin  
zraven in čuda blaga  
Spela za Dunavo valno  
srečno si njo proti domi  
lep u Štajar v' beli Gradic,  
kde pravični njemu stoli.  
Res bla milodarno sonce  
ljubno ki sijalo polki  
ker bla mati žlahti srotam,  
jo ljubila žlahta vbožci.



za prizorišče dogodkov znan dolenski grad, Vraz v svojem slovanskem čustvovanju staro zgodovinsko snov, v kateri je predstavil tasta, srednjeveškega vojvodo z „Masovja“, kot gostoljubnega Slovana. Njegov junak ni oseba iz domače slovenske štajerske zgodovine, temveč vitez z ozemlja nemškega dela Štajerske, ki res pripelje lepo slovansko nevesto v svoj beli gradec. Vrazova snov je zgodovinska in kaže, da jo je oblikoval poleg Prešernovega vpliva tudi še vpliv Kollárjevega izkopavanja slovanske preteklosti. Skušal je rekonstruirati bogato slovansko davnino tudi za ozemlje, ki ni poslalo še nikogar k materi Slavi. Pokrajinski patriotizem se je tudi tu družil z vseslovansko ljubeznijo, ista čustva torej, ki jih ugotavljamo v vsem njegovem delovanju. Iz ostalega gradiva, ki izvira bržčas iz te dobe, je omeniti še zabavljico „Pisarji naši so klopotci“ ter osnutka dveh erotičnih v Prešernovem duhu, „Kje zelen šlar...“ in „Ne pojem ji na srci...“, ki se s klenostjo nekaterih verzov približujeta izrazu epigramov.

Številne pesmi, ki so se mu nabrale, so Vraza že proti koncu 1834 navdihnile z mislijo, da bi tudi štajerski krog izdal svoj almanah. Povedal jo je Miklošiču, ki je bil takoj ves pripravljen, in sporočil na Dunaj Kočevarju. Tudi tega je navdušila „zlata misel“, da ji je pel hvalo in slavo, saj ga je prepričala, „da ne samo jas in nekaj popov, ker se več dela ogiblejo, temoč tudi drugi in jakši ludi po slovenski mislijo“.<sup>1</sup> Sprejem je bil po tem takem med tovariši ugoden. Novi slovenski literarni list bi se imenoval *Cvetlice z' vertov vsakega izobraženega*, torej bil kot *Čbelica* namenjen inteligenci. Poleg graškega kroga bi sodelovali trije kranjski dunajski študentje Zupanc, Čop in Mažgon, ki jih je pridobil Kočevar, Vraz pa je sedaj povabil še Kastelca, katerega ime je bilo po *Čbelici* dobro razširjeno, in Prešerna. Glavno vsebino almanaha bi dala vrsta prevodov iz Byrona, Graya in še nekaterih Angležev, Goetheja, Schillerja, Mickiewicza, Lamartinea, Petrarce ter španskih romanc in novogrških pesmi, katerih prevode sta po večini že pripravila Vraz in Miklošič. Najzanimivejše delo je bil vsekakor prevod začetka tretjega speva Dantejeve Božanske komedije, ki pričenja z napisom na vhodu v pekel. Do pepelnice, ki je padla 1835 na 4. marec, je končal Vraz že 46 tercijn. To ni le najboljše, temveč oblikovno tudi najčistejše in po izrazu najpopolnejše, kar je dotlej pesniškega napravil. Za objavo v *Cvetlicah* so bili pripravljene bržčas tudi prevodi tujih narodnih pesmi, poljskih krakoviakov in maloruskih kolomijk iz zbirke *Piesni polskie i ruskie ludu galicyjskiego*, ki jo je izdal v Lvovu 1833 Va-

<sup>1</sup> Kočevar, pismo Vrazu 3. januarja 1835, v zagrebški vseuč. knjižnici.

I

(Transkribirano iz bohoričice.)

*Pisarji naši so klopotci  
ki se obračajo proti jugi  
če pa zapihne proti zdoci  
al odkod juže veter drugi  
Je zločestočo včinit grdo  
al vseh zločestoč zločestoča,  
je zločestočo hvalit gladkim perom.*

II

(Transkribirano iz bohoričice.)

*Kje zelen šlar, kje zelen šlar? si kličem,  
kip jegov zapisan mi v srcu zlati  
po ulicah, ko deb' me strupnim bičem  
vest huda gnala, trudna noga klati  
po oknah m' leče vid, kmal de s' ne skvarja,  
več zelenade zazre, al ne šlarja.*

*Ni v mesti najt mirù, mi mika nogo  
v široko poljè v prostor prostem oki:  
ne najde tam počitka srce vbogo.  
vsak cvet in list pričini je solz potoki:  
hlepeni po košuti dalni jelen  
men pa na misli zmirom on šlar zelen.*

*Kje si mirù hladilo? knjig vzemem v roko,  
ne najdem vrste ki b' me odžalila,  
zamakneno v nje zatrmi se oko.*

III

*Ne pojem jih na srci vlast ki nosé  
če krenem kamen če razklati človek  
ne bij po njem z lesenim majhnim maččom.*

*Jaz sim zatočil zvonce žmetnim plesam,  
resnico z perom trdim sem omožil,  
ker glas moj bije k hrapavim ušesam.  
Vam hvala, Vam poročim glase vlastne*

*Vi bli ste meni, kar so ranam mastne  
hladila, ljubce bitje ljubezniku  
kaj sloboda človeku, kaj vozniku  
prijateljkinje v ječi misli lastne.*



clav z Oleska (Zaleski), a graška družba imela v svoji knjižnici, in slovaških iz Kollárjeve zbirke *Narodnie zpiewanky čili pjsne swetske Slowaku u Uhrach* (Budín 1835). Krakoviaki, navadno dvovrstične kitice z lirično ali poskočno vsebino, so mu ugajali pač zaradi svoje preproste in prožne oblike. Izbral jih je iz obsežne zbirke brez posebnega reda le po okusu petdeset in jih prevedel. Tem se je do srede maja 1835 pridružil še prevod vrste kolomijk in slovaških popevk. Obliko krakoviaka je prevzel tudi za svojo lastno pesem, nagnetel vanjo novo snov iz erotičnega doživetja, ali pa tudi vsebinsko posnel narodne pesmi, in s tem ustvaril novo pesniško vrsto, ki ji je dal ime „pesmičke v duhu narodnem“. Prvi primeri posnetka krakoviaka so nastali takoj s prevodi in sicer deset štirivrstičnih verzov z naslovom „Rožmarinci“.

Namera ni bila v ničemer naperjena proti ljubljanskemu krogu, saj niso hoteli tekmovanja. Če bi bili prevodi v *Cvetlicah* na višini, kakor je ni odrekati nekaterim Vrazovim (*Božanski komediji*, Karpínskoga „Pomladi“, Goethejevem „Ribiču“, srbskim narodnim itd.), bi pomenjal almanah novo pridobitev in napredek v razvoju slovenskega slovstva. Izbor pesnikov, med katerimi ni nikogar, ki bi ga čas prekril, a ni niti Kollárja, kaže za svojo dobo izčiščen okus in razgled. Misel ni bila izvedena, čeprav se je Vraz bavil z njeno realizacijo več mesecev z največjo vnemo in pripravil res mnogo gradiva. Po prvem neuspelem poizkusu se je vračala v raznih oblikah.

Ker sta Miklošič in Vraz že nekaj let prevajala tuje pesnike, a se je Vraz prav po obisku Ljubljane odločil za izdajo, je verjetno, da so ga k temu nagnili razgovori s Čopom, saj je bil to povsem njegov program. Vraz je njegove misli o ozkosti slovenske literature poznal že iz člankov, potreba njene poglobitve do pravih estetskih vrednot pa je bila po vsej priliki tudi predmet ljubljanskih razgovorov.

Kljub vsej vnemi in veselju s pripravami za nastop v *Čbelici*, Vraz najbrže ni opustil misli na sodelovanje s slovenskimi prispevki v zagrebški *Danici*. Svojemu obširnemu poročilu Gaju o graških razmerah iz jeseni 1834 je namreč priključil tudi dve pesmi, „Nevoljno ženitev“ in „Prodaj in kup“, s prošnjo, da bi mu Gaj sporočil o njiju svojo oceno. Takih pesmi da ima trideset do šestdeset. Opomba je zvenela kot ponudba, za katero pa se je skrival strah, če bo predmet ugajal. V Vrazovi ostalini ni pesmi s tema naslovoma in ni izključeno, da nista bili umetni, temveč zapisa narodnih ali prireditvi, zlasti še, ker je navedeno število pesmi za njegovo tedanje gradivo previsoko. Gaj svoje ocene ni poslal. S to pošiljko so se pričeli stiki med Vrazom — pesnikom in hrvatsko literaturo.



Sredi dela, literarnih načrtov in šolskih skrbi se je dogodila spomladi 1835 v Vrazovem osebnem življenju velika izprememba. Ze nekaj časa je doživljal prvo ljubezen.

Zgolj literarno se je z mislimi nanjo bavil že preje, nekako pred dvema letoma, ko je v Prešernovih ljubezenskih sonetih zlasti opazil tožbo, da ga še ni ljubila nobena žena, in, dvaindvajsetleten, posnel one verze skoraj dobesedno v neko svojo pesem. Nedvomno je nastala njegova prva erotična izpoved le pod zunanjim vplivom, najbrže pa jo je že podprla prebujajoča se sila dozorevanja, ki se je javila pri njem dovolj pozno. V kasnejših pesmih se je erotična primes zopet izgubila. Znova se pojavi šele v njegovem četrtem graškem letu.

V biografskih podatkih ali pismih manjka njena sled, razkrivata pa jo nemirno življenje v drugem polletju 1834/35, ko se je odpravil sredi šolskega leta domov na slovensko Štajersko, in pesem, v katero je zelo globoko zarezala. Ta nam daje do neke mere tudi vpogled v njen razplet. Dekle, ki jo je ljubil (ime ji je bilo Roza), je živelo v njegovem domačem kraju ali bližnji okolici. Vnel se je zanjo najbrže za obiska na domu v zadnjih počitnicah in ljubezen je potekala do nove pomladi brez pretresljajev in, kot se zdi, najbrže celo v medsebojni harmoniji. V pesmih ni njenega odraza. Tedaj pa je prišel dogodek, ki ga je dvignil iz Gradca in prignal sredi aprila 1835 domov, kjer se je zadržal kakih štirinajst dni in se zelo nesrečen vrnil. Dekle se je odločilo, da se poroči z drugim. Bolest je rodila vrsto pesmi.

Novi svet je svet vroče ljubezni in obupa. Prvi odgovor na dekletov nenadni sklep je bil izbruh čustev tolike elementarnosti, da jim ni bilo primere v Vrazovem dotedanjem delu in ne v pesmih, ki jih je mogla doba postaviti k Prešernovim. V temnem razpoloženju se mešajo spomini s trpko sedanostjo, ko bi pesnik rajši videl svojo drago mrtvo, kakor da se je zanj prezgodaj osul nje cvet. Nezadržano ljubezensko izpoved, ki sedaj že ni mogla ničesar več popraviti, je obrnil v versko smer in želel ponovnega združenja na onem svetu in se tako v pesmi prvič približal vdani katoliški miselnosti, posebnosti sodobnega nemškega romantičnega pesništva. Toda kot se misli o ljubezni in smrti nista mogli več razdružiti, se je verska uteha takoj razblinila in dobila tako uporen značaj, da je bila na meji med kletvijo in molitvijo že bližja kletvi. Dve pesmi prve reakcije je poslal v Ljubljano in sta se tako ohranili med papirji urednika *Cbelice*. V drugi od njiju, „Nevesti“, nastali v Ilovcih ob zadnjem razgovoru z nezvestim dekletom, so namreč verska čustva zbudila v njem ne-



I

ŽALOSTNICA

*Bla si mlada, bla si prosta,  
ko, ki ne še sonce sulic  
vanj sipalo rožin cvét,  
ko ki zlinjeni metulic  
gane krilca ran polet —  
tíj mi dala móke dosta  
ktere čutil dolgo let.*

*Dala sercu móke dosta;  
kmalo vrelo, kmalo stalo  
medlevaje nekokrat,  
ustne péle Tvojo hvalo  
kím nektara nehtla dat.  
Tvoja šega lépa prosta —  
misel neče je nehat.*

*Tvoja šega lépa prosta —  
al istina, al bla senja?  
proč je proč na véke proč,  
slaba le ostala tenja  
spet se skrila zarja v noč:  
to mi dalo móke dosta,  
da je v cvétju cvét že proč.*

*To mi dalo móke dosta,  
kar ni vtergala smert niti  
prej ko huda bórja cvét,  
sméla b' z božjih skledic piti  
v raj pernesši čisti cvét:  
varoh bila bi Ti tam prosta  
med do kraja stliskih let.*

V. C. v Radgoni 12. dan malega travna 1835.

II

(NEVESTI)

(Prva kitica se ni ohranila.)

*V kakim zdaj živiva vreme  
bó se brž zakrilo v mrake:  
pop ti djal pelinca seme  
v srce — škoda duše take! —*

*Proč dó sladki té prilizki  
nêsh net okom ni ljubít sméla;  
sinek visil bó na zizki,  
z mlekom kral lépoto téla.*

*Čuj! — ker boš prezgodej sama,  
men prezgodej večni časi:  
skleni k sebi me rókama,  
trikrat vij kol mene lasi.*

*Naj štric tvojga moje óko,  
naj na srcu srce vpije  
naj ogènj, ki spi globoko,  
ustna s ustnicoj prelije.*

*Dovolj še mi toti vžitek  
kratek vžitek, té pa — srečno —  
té naj spreme me počitek,  
ki me v vlast premekne večno.*

*Ko bóm že namir na blanji  
ležal bléd naskriž — rokama,  
spet, če mal v posvetni sanji  
blo ti vžitka, zbud' ga nama.*

*Z lica pečolat mi zgoni,  
— nâj se strašít ustne modrel. —  
ustam usta spet povrni,  
koj bóš oživelá odre.*

*Begnóla bó smrt splešena,  
(Kreposti se ogne hudo,)  
dok kre mene boš, ljublena  
nebó djala me pod grudol*

V Ilvcih 25. malega travna V. C.

navadno drzen domislek, ki se je mogel roditi le v zelo razdvojenem umu. Mladi pesnik si je želel še enkrat, preden bo „pop“ s poroko z drugim zasadil pelinovo seme v dekletovo srce, da bi ga objele njene roke. Pogled utopljen v pogled, naj srce kriči srcu in se notranji ogenj z ustnice na ustnico prelije. Ta kratek užitek, nato pa naj umre in leži s sklenjenima rokama, dokler se ne bo dragi v posvetnih sanjah zahotelo obnoviti užitka. Takrat bo s poljubom pregnala smrt z mrtvih ustnic. Res zastira jasnost pesmi neknjižni jezik in ji manjša vrednost, toda zastreti vendarle ne more ne pristnosti izpovedi tesnobnih čustev, ki so morale vreti z veliko eruptivno silo iz razžaloščenega, obupanega srca, ne neprikrite čutnosti in že kar sposobnosti naturalističnega slikanja življenja, kar je vse dokaz o razvijajočem se resničnem pesniškem daru. Oblikovna in jezikovna dognanost novih pesmi se ne razlikuje od prejšnjih, saj že zaradi kratkega časovnega razmika nista mogli doseči večje popolnosti. Novo je le, da je znal Vraz neposredno iztisniti osebno bolečino v pesniško obliko. Razvoj vedno tesnejših stikov s kranjskim literarnim središčem in z njim rastoča spretnost v obvladanju verza bosta mogla izpopolniti vrzeli, izvirajoče iz slabosti tradicije knjižnega jezika, medtem ko bi razlik med darom pesnika in naporu, ki so jih doprinašali z verzificiranjem Vrazovi tovariši, ne mogel premostiti najboljši namen. V dobi, ko so smatrali pesnikovanje za splošno dolžnost narodno prebujenega inteligenta, je bil tem večje važnosti tudi med Štajerci dar, ki bi bil sposoben narodno politično vrednost pesmi z njenim prerodnim poudarkom dvigniti v umetniško.

Ko se je vrnil v Gradec in se čustva niso hotela umiriti, si je dajal duška z novimi pesmimi. Temačna strast prve reakcije se je obrusila in ostala je žalost. V takem razpoloženju je nastala cela vrsta drobnih zapisov in zlasti poizkusov sonetov, a izmed dovršenejših pesmi „O polnoči“ in „Oko in srce“. V njih se nekatere misli neprestano ponavljajo, med njimi najpogosteje misel na smrt, ki ga v teh mesecih ni hotela zapustiti in se mu vedno znova vsiljevala kot edina dobra rešitev. Težnjo po pozabi je vsakokrat zopet prevpila jasna predstava telesne podobe ljubljenega dekleta, ki ga je sedaj toliko bolj idealiziral, kolikor bolj se je časovno od nje odmikal. Drugič si je nasprotno ob spominu na nekdanjo povezanost obnavljal dogodke, svaril pred lepim obrazom in obtoževal ponosito gizdavost. Obenem, ko se mu je tem bolj dvigala slika, čim bolj jo je dušil, ga je mučil občutek obupne samote. Začel ga je prevzemati fatalizem, prepričanost o zli usodi. Zelo dolgo je trajal notranji napor za umiritev. Počitniški obisk domačega kraja mu je še poglobil bolečino. Skoraj



## I

## O POLNOČI

(Transkribirano iz bohoričice.)

*Polnoči — spat neče oko,  
slavček toži se nad vózo,  
žal v srcu pevle globoko,  
ko te ko še bil sim z Rozo.*

*Pomenki na pamet sladki  
shajajo ko megle traki:  
Ljubav silna, dnevi kratki,  
bo več blaženi kter taki?*

*Nè — nè — nede nazrt vreme,  
ne dà prednjih vžitkov šake  
ter let se kopiči breme  
dok pod njim ne tonemo v rake.  
Tiho srdce! Let ne mora  
niti sam Bog nam povrnót.  
Misel, vkraj s prešlosti morja!  
daj nam inam se obrnót!*

*Kje sem jaz — oh kjer je Ona?  
Al še Ji moj kip nazočen?  
Ni mi lista, ni poklona,  
ki od nje tak davn odločen.*

*Zdaj Je zemca mirno spava,  
Sladek sanj Ji duša senja;  
alj men budì trudna glava,  
razmišlavat Je ne henja.*

*Bo skor ljubvi misel spala,  
ki mi žalom srdce mori,  
mort bo mi pred smrtna hala,  
pred mi sodni den o zori.*

*Naj bo — saj ko m' ruho zdajno  
pomladila milost Boža  
ter bo v srcu leskla sjajno  
Ljubav — zlato pismo „Roža“.*

## II

## OKO IN SRDCE

*Oj srdce, srdce, poveda mi,  
kaj pomene Tvoji poskoki?  
ne Teb več ljubo v nader jami?  
Varno je v jih jački globoki.*

*Oj oko, oko, poveda Ti,  
čem odevle solzni Te šlarik  
čem modró mrenco zret treptati.  
Stod zret milo v sveta kolbarik.*

*Oj tiho, tiho srdce srečno!  
Kjer tam sjajno anjelsko tólo,  
tà čutim hlepenost nelečno.  
Tu kraj mojih zemc zlo vrelo!*

*Oj tiho, tiho oko prosto,  
henjaj da s tvojoj praznó togo,  
kàr Teb solz pride, šiláš gosto,  
men, mal de ne vtopim se vbogo.*

*To men gorje, de zdihvat morem,  
tožne šilam Teb poslanike:  
de móglom vmret od žala vskorem  
vmret neznano tihom brez dike.*

*Tak pravi srdce, pravi oko,  
vednem kregu skorom ne konca,  
vonder pa kar družga djalo moko:  
Zrok je le žgalinam žar sonca.*

pol leta po dogodkih, 20. septembra 1835, je bil še vedno v mreži obupa, kajti takrat je še enkrat predelal najbrezupnejšo svojih pesmi in ji dal še konkretnejšo obliko, ki jo je kasneje prevedel tudi v srbohrvaščino in objavil z naslovom „Preprošenoj“ v svojih „*Guslah i tamburah*“ (1845).

Pesmi ljubezenske nesreče iz 1835 predstavljajo v Vrazovem mladostnem pesniškem delu skoraj zaključeno celoto in tudi višek njegovega slovenskega pesniškega dela, kar se ga je ohranilo. Le ponekod še zablesti iz njih posebnost Prešernovega verza. Vsebina, ki je bila neposredni izliv zelo stopnjevanega čustvovanja, ni več potrebovala opore; po treh ali štirih letih raznih posnemanj je krenil Vraz na samostojno pot. Skoraj bolj kot Prešerna se čuti v dikciji ponekod vpliv Dantejeve *Božanske komedije*.

Ob skrbeh osebnega sveta in tako izrazito erotičnem značaju pesmi je ostalo le malo mesta mislim na domorodno liriko. Zato se je iz te dobe ohranila le „Moja vlast“, tretja sestra pesmi „Oko in srce“ in „O polnoči“, ki je s svojo žalostjo nad potujčeno zemljo enako pesimističnega razpoloženja kot ljubezenske pesmi. S tem se je v teku let zgodilo prvič, da se je moralo kolektivno občutje generacije, kakršnega sta predstavljala slovanska navdušenost in slovanska domodnost, umakniti individualističnemu čustvovanju, v katerem je motiv osebne nesreče izpodrinil narodno. Sunkovitost, s katero se je izvršil preobrat, priča, da so bila le Vrazova čustva njegova gibalna sila, toda novo smer bi mu bilo kljub poznanju tujih literatur vendarle težje sprejeti, če je ne bi utrla v slovenski literaturi pred njim Vodnik in Prešeren.

Bogato pesniško delo je sililo Vraza, da je neprestano mislil na ljubljanski krog. Toda to je bilo že v dobi, ko urednik *Čbelice* ni posvečal svojemu almanahu tiste skrbi, ki bi bila potrebna za njegovo nadaljnje izhajanje. Minulo je leto, kar je izšel četrti zvezek, toda Kopitarjeva jeza, nasprotovanja ljubljanskih moralistov in nato v poletju še smrt Čopova so toliko delovali na Kastelca, da je vse bolj zavlačeval s pripravami za peto knjižico. Ko Vraz ni dobil na pošiljko po Smoletu odgovora, ga je začelo to vznemirjati. S svojim značajem, ki ni poznal skepticizma, ne lahkoumnosti pri narodnih stvareh, ni mogel misliti, da bi nekdo, ki je ustanovil literaren list, popustil. Iskal je vzrokov za Kastelčev molk v posebnem razmerju do njega, razmerju, ki ga je tako pogosto očital svoji okolici, namreč, da se zanj živa duša ne zmeni. Med mnogimi pismi, ki jih je namenil v Ljubljano, začel, a ne dokončal, je tudi osnutek, kjer kar naravnost



očita Kastelcu namišljeno ravnanje: „Vaše pero je preskopo — name zira ko mačoha na sirotico...“ Toda elegično pismo mu je prešlo v verze, čim ga je pričel:

Al to še bi vse pretrpel  
to še ne nar veči hudo,  
de b' le vedel, de b' le vedel  
kak še kaj se čbelco ljubo.  
Čas odhaja, čas prihaja  
tak že prešlo mescov dosti,  
alj mi noče odgovorit.

Toda ves nemir ni bilo tolik, da bi mu mogel povzročiti resne dvome v sprejem med Čbeličarje. Ugibal je le, kakšen bo ta sprejem in sodil, da ga bodo Štajerci dolžili kranjčenja, a ljubljanska literarna družba zaradi ohranitve polnih vokalov hrvatenja (glej pesem „Slovenec kaj rekel bo...“, ki je morala nastati kmalu po povratku iz Ljubljane, ker je pisana na istem listu kot izpisi iz Trubarja). Ko se je že proti poletju 1835 končno odločil in napisal Kastelcu pismo (če je koncept, objavljen v njegovem *Zbranem delu V*, 145/8, tudi oddal) z vprašanjem, če pesmi že tiskajo, jih je sicer grajal in jih imenoval šušmarije, se iz njih celo norčeval, toda to je bil smeh zadrege, ki je krila veliko radovednost. Pač pa si je želel, da bi njegove pesmi popravili ali mu jih poslali nazaj v popravilo. Ob *Čbelici* so mu zrasli toliki upi, da je hotel pritegniti k sodelovanju tudi svoje tovariše iz graškega kroga. Kastelcu je poslal zato tudi nekaj Miklošičevih in Šamperlovih pesmi, ter nekega tretjega akademika, po vsej verjetnosti Cafa, prepričan, da bodo tudi te godne in sprejete. Ni se pa mogel odločiti, da bi poslal tudi svoje nove pesmi razočaranja. Šele, ko mu je zunanji povod nudil z odhodom nekega znanca Ahčina v Ljubljano novo priliko za stik, mu je z zapisi dvanajstih narodnih in nekaj kratkih erotičnih, ki jih je uvrstil pod skupen naslov „Pesmičke v duhu narodnem“, poslal tudi svoje najboljše pesmi nesrečne ljubezni.

Tako kot je Vrazovo razmerje do Ljubljane obetalo najboljši razvoj in budilo upanje na mnogo tesnejše stike obeh glavnih slovenskih kulturnih okolišev v bodočnosti, kot sta jih imela v preteklosti, je metal prve, čeprav sedaj šele rahle sence, na medsebojno razmerje Kastelčev molk. Ni sicer odklanjal pošiljk, le prekomoden je bil, da bi odgovarjal. Medtem ko je neznanu, kakšna usoda je doletela po njegovi odločitvi prvo pošiljko, je gotovo, da je imel namen sprejeti iz druge, ki mu jo je prinesel iz Gradca Ahčin, pesem, nastalo v aprilu v Ilovcih, kajti le v tak namen jo je mogel popravljati v prejetem rokopisu. Črtal pa je tam „Žalostnico“, ki je nastala ob „Nevesti“, pač zaradi prevelikih jezikovnih razlik, razvlečenosti in ponavljanj. Toda Vraz o tem ni izvedel ničesar, najsi je bil sporočila

I

MOJA VLAST

*Misel m' vlasti kip razgrne —  
žalom sred srдца zapisan:  
na — nj vihrele vihte črne,  
alj še ni vondar lep, nezbrisan.*

*Vsa Je trava samo cvetje  
ves kraj same so nebesa  
vse besede samo petje,  
vsak stopaj obraz le plesa.*

*Ne, ne, mladenc, to le senja,  
glej kaj istina je zdajna:  
vse naspak — to kanba, tenja,  
vlast Ti globoko že rajna.*

*Tenja? Kje pa te vlast moja?  
Ni tù moj' zibelka bila?  
Bla je, dok bla zibel tvoja,  
alj zdaj ptujka s' jo vsvojila.*

*Volno z tamtód le vozglednež  
spet, kjer zvezdic polna streha,  
ko na deski že prebledneš,  
v žilah trudna krv t' opeha.*

*Gorjè, krv še m' silno bije,  
ne bo skor do kaple skradnje?  
Bij, bij, dobíj, naj se m' zlije.  
Naj Ji blažna kostka padne.*



## II

(Transkribirano iz bohoričice.)

Slovinc kaj rekel bo, kda drobte moje  
perkazale se bodo mu, (pazlive  
med ljudstvo bodo šle, kak zajc na njive  
kde straži detele lisica svoje  
ne dà jè skusit, sama i ne skusi  
al nevošliva gleda, kakor vene  
in veselí kda cveti s' prerumenè.)  
kak Prótej to Vam, čujte čem proreči.  
Ne bodo radi moji derzni Muzi  
in nèdo včas' neradi njeni reče,  
nek karal bo jò neki derznil hvalit,  
in nekim bo dopalo se nje žalit'.  
Moj Štajarc bo lakonsko kri'ko trobil,  
Svim učencom: Zlo krajnči, ga ne štéte.  
Zaljubljen Krajnc v' kratkočo, bo sonete  
zazrevši djál: Pre débelo zarobil  
jih v' hrovatsko čòho. Mu malo v' naše  
romat' Athene, in Rotarske kaše  
je treba snet', dotečas naj ne hodi  
med naše klasike mej čbeličane  
de s' hrovatijò Krajnčije ne zbrodi,  
in srota kda bez ж —g' in 8 — ga vgori. —  
Bez plajša snažnega med Quintiljane  
tak suvali jò bojo od gostvanja.  
In kda med grozne bo jezika varhe  
se zablodila — trde Aristarche  
in slobodni nje rimi in nje djanja  
ki ne so zmerjene po njih kopiti  
ah kak ter bode nji z' njih nogtov priti.

še tako željan. Prav tako ni bilo odgovora na vabilo za sodelovanje pri *Cvetlicah*, a tudi kranjski dunajski študentje niso poslali svojih prispevkov. Mažgon je izročil v poletju svoje pesmi sploh Kastelcu, vendar pa v jesen obljubil Gradčanom drugih prispevkov.

Drugi Vrazov načrt tega leta je bila *izdaja slovenskih narodnih pesmi*. Namera je bila resna. Imel je več zapiskov kot dotlej kateri koli slovenski zbiralec in bil zato upravičen, da prav on predloži v knjižni obliki obsežnejši slovenski prispevek k tej v dobi toliko slavljeni panogi narodove tvorbe. V knjigo je hotel sprejeti 120 do 140 pesmi; že dovršeni rokopis je obsegal 22 pol. Pesmi bi imele v dodatku oznako narečij, kjer so bile zbrane in razlago pomena besed, ki jih ni bilo v Murkovem slovarju. Ko je Vraz iskal založnika, so imeli graški knjigarnarji zaradi nevarnosti izgube proti izdaji pomisleke. Zato je sklenil, da jih bo izdal na svoje stroške in razpisal prednaročbo. Pismu Kastelcu v juniju 1835 je že predložil oglas z vsemi podrobnostmi. Sporočal je v njem, da bo rokopis v najkrajšem času predložen dunajski cenzuri. Delo je zaustavil v počitnicah Gaj. V zvezi z lastnim zbiranjem narodnih pesmi je tudi kritika izdaje Ahacljevih *Pesmi po Koroškim ino Štajarskim znanih* (Celovec 1833), ki jo je pripravil 1834 najprej za graški list *Der Aufmerksame* in nato za *Čbelico* v mnenju, da bo razširila svoje področje tudi na prozo in poročila. Zavzel se je za načelo, naj bi narodne pesmi zapisoval v obliki, kakor jih je ohranila tradicija, in je zato odrekel Ahacljevim ljudsko pristnost. Članek, ki sicer ni doživel objave, je Vrazov prvi resnejši poizkus literarno-kritične obravnave, a če je nastal pred pripravo prvih pesniških pošiljk za Ljubljano, sploh prvo, kar bi iz njegovega peresa izšlo v javnost.

Vse te zasnove so zelo dvignile njegovo samozavest. Dasi je bil včasih negotov sodbe ljubljanske družbe o svojih prvencih, je kazal proti graškemu krogu in ostalim znancem videz popolnega uspeha. Razmišljanje o slovenskem kulturnem življenju in njega višini ga je dovedlo do tega, da je postavil delo mlade graške družbe, o katerem javnost ni mogla vedeti ničesar, saj ni dotlej tiskala niti vrste, proti vsemu dotedanjemu slovenskemu slovstvenemu prizadevanju. Trdil je, da vsi še živeči slovenski pisci, razen Ravnikarja, Jarnika in Prešerna, niso omembe vredni. Naj Slovencem ne bo žal, da se tako malo oglašajo, več pa naj si svobodna Slovenija obeta od mladega rodu, ki se ni zadovoljil le s šolskimi modrostmi, temveč se v klasikih in modernih knjigah naučil ob iskanju resnice in pravice tudi ljubezni do svojega rodu in pripravljenosti za duševne in telesne žrtve. Vzrok, da ta mladina še ni vstopila v javno življenje,



je videl le v njeni veliki kritičnosti do lastnega dela: občinstvu hoče nuditi le literaturo, ki bo povsem zadovoljila čas.

Tako se je Vraz začel pripravljati na boj dveh generacij, mlajše proti starejši, in pripisal namišljenemu nasprotniku pomen, ki ga ni imel. Začel je čistiti vinograd, kjer je manjkalo delavcev, in je bilo opravila za vse. Vendar pa daje slutiti njegov ostri nastop proti starejšim piscem, da je bila z načrtom izdaje vrste prevodov evropskih lirikov v slovenščino velika misel: *mala literatura naj se oplodi ob najboljšem, kar je dal evropski duh*. Če bi mogel v Ljubljani Prešeren vztrajati pri javnem delu in ne bi smrt ugrabila Čopa, bi se njun program dviga slovenske literature na umetniško višino z Vrazovim posredništvom razširil tudi na slovensko Štajersko. Vraz je s svojim organizatoričnim in literarnim delom nedvomno zavestno sledil njenemu mentorstvu, a k temu že takoj sedaj pokazal največjo mero samostojnosti in razumevanja globokega pomena njiju reformatorskega dela. Od tod je razumljiv njegov ostri nastop proti Murku zaradi ponatisa Volkmerjevih jezikovno nečistih in duhovno revnih pesmi in fabul. Videl je v tem izdajstvo programa generacije in Murka kljub mladosti proglasil za miselnega pripadnika starejše generacije. Pri ostalih tovariših je skušal vzdržati zanimanje za narodne stvari, kar se mu je do neke mere tudi posrečilo in je bil vsaj nekoliko utemeljen optimizem, s katerim je predstavljal svojo generacijo tujcem. Pri organizacijskem delu se je mogel ponašati celo z neko novostjo. Pripravil je v Gradcu tečaj za učenje ukrajinščine, v katerem je imel štiri učence. Ambicioznega učitelja so na jezik opozorile narodne pesmi, ki jih je prevajal. Za jesen se jim je obetal še Miklošičev tečaj poljščine.

Še v eno panogo slovstva se je vpletel Vraz v tej pomladi, v ljudsko povest. Že Murko je pred vstopom v semenišče nameraval prevesti za graškega založnika Greinerja vrsto *Schmidovih povesti*, vendar tedaj ni prišlo do izvedbe načrta. Sedaj je ponudil Greiner delo Vrazu, ki naj bi pripravil svoje tovariše, da bi skupno prevedli enajst povesti; honorar, ki ga je nudil, je bil precej visok, pet goldinarjev za tiskovno polo, kar bi zneslo za enajst zvezkov preko dve sto petdeset goldinarjev. Vraz je ponudbo sprejel in hotel pritegniti k delu Muršca, Matjašiča, Miklošiča in učitelja Karničnika.

Podjetje je bilo svojevrstna novost, s katero so prvič prehajali iz kroga pasivnega zanimanja in literature k delu za ljudsko prosveto. Pesmi in jezikoslovje, to je bilo za šolanega človeka, drobne zgodbe o krepostnem življenju pa je sestavljal njih avtor, augsburški kanonik, da jih je bral po nedeljskem popoldanskem nauku širokim



množicam vernikov, ki so z največjim zanimanjem srkale vase to pol nabožno, pol posvetno hrano. Skoraj sproti, kakor so zgodbe izhajale v drobnih knjižicah, so jih prevajali v jezik svojega ljudstva vsi trije slovanski kulturni okoliši. Na Štajerskem Dajnkov pristaš kaplan Anton Lah, v Ljubljani metelkovec Jožef Burgar in v Celovcu Slomškov krog v bogoslovnici. Sedaj naj bi se jim pridružil še Vrazov krog z obsežnejšim načrtom, kakor so bili vsi dotedanji. Celokupna evropska proza, kolikor se je je dotlej nabralo, ni vzbudila na Slovenskem toliko odmeva, kakor povesti Krištofa Schmida. V čem je bila njih prednost in kaj so lahko nudile ljudstvu, da so mu nadomeščale vse ostalo slovstvo? Na stopnji kulturnega razvoja je imelo v vseh pokrajinah šele prve knjige. Od začetka stoletja sem so se na nemškem knjižnem trgu pojavljale Schmidove knjige, ki so nauke iz katekizma o krščanski ljubezni, potrebi vere v Boga in nrvnem življenju po načelih cerkve oznanjale tudi v literarni obliki. Njih avtor je zložil ginljivo zgodbo o dobrih otrocih, skrbnih starših, krepostni grofici in nasprotnih temnih silah, ki so vodile zle ljudi, in jim vsakokrat dodal primeren nauk. Hudobnost je povzročila mnogo solz in gorja, toda končno jo je vedno premagala čednost. Duhovščina, ki je imela v svoji oblasti ljudsko prosveto, je videla v takem slovstvu dobrega pomočnika pri svojem dušnopastirskem prizadevanju in poskrbela, da so te knjižice prihajale v obilni meri med ljudstvo. Vraz je stopal pri prvem nagibu, da dobi tesnejši stik s širšimi plastmi, le po utrjenih, starih stopinjah.

Kljub mnogemu literarnemu in nešolskemu delu je v tem letu vendarle končno vnovič napravil korak dalje na svoji počasni, grenki študijski poti. Z zaključkom šolskega leta 1834/35 je po petih letih končno dovršil oba letnika filozofije in dosegel pogoje za vpis na juridično fakulteto.

Ko so prišle počitnice, se je po tem bogatem letu znova odpravil na pot. Z Miklošičem sta se namenila na nov obisk v Ljubljano, vendar je odpotoval sam in izbral kakor navadno smer čez Hrvatsko. V njegovi dobi so bili študentje vajeni popotovanj, saj sta bila Dunaj in Gradec daleč od Slovenskih goric. Ko je prišlo sedaj že tretjič, da se ni več zadovoljil le s potjo domov, ampak hotel potovati tudi večino počitnic, so se mu obiski pokazali v obliki, ki ji bo odslej zvest vse svoje kratko, nemirno življenje, in ki jo je ob priliki, najbrže prav v tem poletju ujel v verz in bežno zapisal med svojimi papirji:



Ti pa narprej id' k bratu prek Ivance  
ki med in mleko toči, ter mu reci:  
Nas pošle brat, in ti nas bratom pošli.  
Zročil nas radogostno bo med znance  
ki večno kolo vode, ter vas prec  
rokvali bodo rekši: Dobro došli.

Ivanščica je pogorje, ki loči Dravsko polje od dolin obeh Krapin. Vraz je izbiral hribovito pot preko Ormoža in Jesenja na Krapino, ali pa preko Središča na Varaždin in dalje po veliki cesti po Zágorju proti jugu. Spričo gostoljubnosti hrvatskih kmetov je bilo prijetneje potovati po hrvatskih zemljah kot slovenskih. Kakor pred dvema letoma se je tudi sedaj zgodilo, da so ga zadržali v Zagrebu. Kar ni videl hrvatske družbe in imel z njo pismenega stika, so se tam razmere z izhajanjem Novin Hrvatskih... in Danice zopet znatno izboljšale.

Odšel je na Hrvatsko sredi avgusta in se vrnil šele čez mesec dni, 15. septembra. Pri prejšnjih obiskih so se nanašali razgovori le na splošne stvari, ker je bil mladi Slovenec v Zagrebu le prehodno in ni mogel z ničemer doprinesti k organizacijskemu delu zagrebškega kroga. Sedaj je bila stvar drugačna. *Danica* je potrebovala sodelavcev, zato se je Gaj potrudil, da bi ga pridobil zanjo. Težava ni bila v Vrazovem morebitnem odklanjanju, saj je sprejel vabilo že za svojega prvega obiska pred dvema letoma, temveč v tem, da je zahteval Gaj sedaj hrvatskih prispevkov, medtem ko je 1833 zagotovil, da bo tiskal v *Danici* tudi slovenske. Izjava v oglasu iz konca 1834 je ostala za vedno osamljen dokaz njegove dobre volje sodelovanja s Slovenci brez zahteve po žrtvi njih jezika. Pred dvema letoma bi Vraz v prvem ognju navdušenja za prebujeno Hrvatsko laže ustregel novi Gajevi zahtevi kakor sedaj, ko je imel za seboj obsežno slovensko delo in se sploh „brez meje veselil vsega, kar se je tikalo napredka našega narečja“<sup>1</sup>. Vendar je na ljubo prijatelju in ilirskemu voditelju pristal, da napiše *na deset kranjskih pesmi po eno ilirsko*. Zaenkrat je izročil slovensko prireditev neke kratke srbske narodne, kakršnih je več posnel iz Karadžičevih zbirk.

Poleg sodelovanja v *Danici* je Gaj tudi želel, da bi napisal kak slavospev hrvatskemu gibanju. Tudi tega v razgovoru ni bilo mogoče popolnoma odkloniti, pač pa je naknadno iskal izgovora in se pismeno otresel obljube. Pisal je Gaju:

„Bašti bi Ti mogel na-me srditi, ako bi vtegnol in ako nebi tvoje vlastensko srdce žolča in srda prazno bilo — misleč, zakaj jas Tebi vči-

<sup>1</sup> Oznaka, posneta po Vrazovem pismu Roštlapilu, okoli 9. julija 1835, Djela V 135.



njenega obeta tak dolgo ne spolnim in moje slovenske dolžnosti ne zveršim. Ne nepriložnost in mrzka brezčutljivost do materine so pričine moje nemosti, ampak detenska nesreča, ki me je bogužal letos zadela, mnoge domačje nepriložnosti so za-me silen zrok. K tem se pridruži moje slabo ime, katero še je v lupini neznanovitosti sključeno, v našem Štajeri (ne prekriži se pri-tom imeni) je več važnih Slovincov, katerih imena so že lupino prekluvale in že na krilih knjižstva mejo naše države preletele, ti bi znal tvojim plemenitem počitku slavno hvalo zapeti in tvoje potne trudne naplati — jas vboga prmaruha — sem proti njim le muha — pa vkraj s timi sresnimi palcami jezika — inachi bi slobodno rekel, da mi Tvoja Danica še ne srca segrela.“<sup>1</sup>

Če poznamo Vrazovo naravo, ki ji je bila skrajnost v vprašanjih te vrste bližja kakor kritičen preudarek, vemo, koliko napora ga je stala zavrnitev. Tudi sedaj ni tvegaj Gaju naravnost izpovedati svojih pomislekov, da bi kot Slovenec slavil njegovo delo, ki je bilo v Vrazovih očeh še samo hrvatsko, temveč se je rajši ogradil za izgovor o domačih razmerah in svoji nepomembnosti. Stvar ga je spravila v zadrego. Da bi nekoliko ugladil razlike, je pohvalil Gajevo literarno delo in njegove pesniške prispevke v Danici, naglasil njen pomen za utrjevanje bratstva med Slovani, in šele za božajočo roko povedal svoje pravo mnenje o njegovih namerah:

Lepo se mi dopadne duh Tvojih slovesnih pripomočkov, ki so nas v pesmah tak lepo, privabljivo pobratili — radi mi u Vaše kolo stopimo al vonder prosimo nehajte nas za Hrovate imeti, to ime nam zmirom zdajno mejo Horvatskega na pamet prinosi, in na našo zibel opominja ki je le tokraj. Ti maš srce lahko čutiš kak težko je njene mile glase pozabiti. Bolelo bi te da bi kdo rekel Ti si Polak al Rus al Čeh al Krajnc pusti zmisli ime Horvat. Tak je tudi naj rodstva kraj mili, ako je ravno mali in bezslavni in ne tak prostoren, pa clo voznik težko vežo zapusti v kateri je vonder mnogo grenkih dnevov potrošil. Nehajmo vse pridavke, Horvat, Krajnc, Gorotan, Štajarc, Dalmatinc itd., to nas loči, kajti vsak bi rad svoj kraj na prvenstvu videl. Mi smi vsi sini južne Slavie. To ime je pre-občestno boš mi morti proti djal — Jas pa rečem da je to ime samo južnih Slavov, severnih ime je — Slovani ali Sloveni.“

Nasprotovali sta si torej dve stališči. Že znano Gajevo, ki je hotelo združiti v hrvatsko politično enoto pokrajine Hrvatsko, Slavonijo in Dalmacijo ter sosednje dežele, med njimi slovenske, in Vrazovo, kjer se je goreč Slovenec priznaval k južnoslovanski etnografski skupnosti brez volje, da bi se zato že odrekal svoji narodni individualnosti. Proti nameri pohrvačenja je Vraz razvil program prikrojenega Kollárjevega nazora in ustvaril iz njegove vseslovanske Slavije dve novi imaginarni narodnostni tvorbi: „Slovani“ ali „Sloveni“ so severni Slovani, kar ostane so „južni Slovani“.

<sup>1</sup> Vraz, osnutek pisma Gaju iz 1835, vseučiliška knjižnica v Ljubljani.



Kljub ideološkim razlikam, ki so ostale pri ustnih razgovorih v Zagrebu zaradi nepomirljivosti prvega in popustljivosti drugega neizgovorjene, so se v tem poletju začele spletati tesnejše vezi med Vrazom in hrvatskimi voditelji, pač po Gajevi želji. Najbrže je bil šele sedaj predstavljen tudi grofu Janku Draškoviću, ker ga doslej ni omenjal, a po tem obisku Hrvatske naročal zanj v pismih Gaju svoje poklone. V tem poletju se je spoznal tudi z mladim Ljudevitom Vukotinovićem, pesnikom Gajevega kroga, ki mu je postal kasneje iz vse hrvatske družbe najtesnejši prijatelj. Z urednikom *Danice*, Rakovcem, ga je obiskal na posestvu njegovega očeta v Lovrečinu v Slavoniji. Dalj časa se je zadržal tudi pri Mariji Bistrički v Zagorju, kjer ga je v samostanu sloveče hrvatske božje poti pridržal prijazni opat Ivan Krizmanič, vnet pristaš novega gibanja, sam prevajalec iz angleščine in mecen. Zanimali so ga razgovori s štajerskim študentom.

Nič več ni bilo po vsem tem časa, da bi nadaljeval svojo pot še tudi v Ljubljano.

Moral se je vrniti v Gradec, le spotoma se je ustavil v domačih krajih zaradi izdaje povesti Krištofa Schmida. Vsaj Miklošič v Gradcu in Muršec na slovenskem Štajerskem sta ponudbo sodelovanja pri prevajanju sprejela. Vidik, pod katerim so izbrali povesti, je bil le ozir na njih obsežnost, ker bi prevedli iz bogate Schmidove zakladnice le krajše, čeprav manj znane zgodbe. Tudi se niso ozirali na tiste prevode, ki jih je knjižni trg katerega izmed slovenskih kulturnih okolišev že imel, saj je bila vključena v novi program celo povest „*Pomoč v sili ali leseni križec*“, ki jo je v istem letu izdal v Radgoni z Dajnkovim pravopisom prav za njihove rojake na vzhodnem Štajerskem kaplan Lah. Kulturna razmejitev s Kranjsko in Koroško pa je bila itak do take mere utrjena, da niso računali z možnostjo prehajanja tiskov za širše ljudske plasti iz enega okoliša v drugega.

Jesen 1835 je prinesla v Vrazovo življenje znatne izpremembe. Vpisal se je na pravno fakulteto. Študij ga sicer ni veselil, a mu ni preostajalo drugega, kajti na vratih sleherne laične kariere, ki je zanj prihajala v poštev, so zahtevali spričevala. Druga važna izprememba je bila ločitev od Miklošiča, ki se je preselil okoli 10. avgusta 1835 v hišo grofa Władysława Ostrowskega za domačega učitelja. Njegov novi gospodar je bil poslednji poljski državni maršal; svojo domovino je zapustil leta 1831 in živel v Gradcu v pregnanstvu. Miklošič je prišel s tem v hišo aristokrata in zavednega Slovana, kjer



se bo dodobra naučil novega slovanskega jezika in imel še več prilike za zbranost pri svojem študiju jezikoslovja in literature. Že v poletju se ni več vrnil domov, ker je imel v Gradcu odprto biblioteko grofa Feistritza z 2000 deli, kjer je bral med drugim tudi gospo Staëlovo. Prihod v hišo poljskega državnika ni bil pomemben le za mladega študenta samega, temveč tudi za gospodarja, ker mu je mogel postati inštruktor obenem posrednik s slovanskim narodom, ki je bil najbližji njegovemu zatočišču. Res se je v prihodnjih letih začelo kazati zanimanje grofa Ostrowskega za Slovence in sploh za slovanski jug.

In nato dogodek, ki bo kljub svoji neznatnosti mejnik v Vrazovem življenju.

Za 36. številko *Danice* (z dne 12. septembra 1835) je uredništvo priredilo pesem, ki jo je pustil Vraz v Zagrebu in natisnilo z naslovom „Stana i Marko“. Bila je to lirično-epska balada po vzorcu srbskih narodnih o Kraljeviču Marku, v kateri se junak odpravi na svojem Šarcu nad sovražnika, poseka v enem dnevu tisoč glav in se vrne k svoji dragi, da jo ljubi tja do zore rane. Ohranila se je slovenska oblika pesmi, ki odkriva značilno ozadje nastanka prvega slovenskega prispevka k „ilirizmu“.

Vraz je v tej dobi rad posnemal narodne pesmi. Nekaj „pesmic v duhu narodnem“ je poslal v začetku počitnic tudi Kastelcu v Ljubljano. Med „Preljo“, ki se je izmed njih ohranila, in slovensko varianto kasnejše „Stane i Marka“ je popolna sorodnost v posnemanju dikcije narodne pesmi, zelo kratki, zgneteni obliki in razigrani frivolnosti, s katero je prežeta vsebina. Pesem, kakršna je bila objavljena v *Danici*, pa je v zunanji obliki povsem izpremenjena. Poleg dejanja je le tu in tam še ohranjen kak prvotni verz, sicer se je dolga hrvaška štirivrstičnica bolj primaknila nazaj k svojemu vzoru in prvotnemu viru. V vsem Vrazovem mladostnem delu je to edini primer, da je neko svojo pesem pretil v čisto novo obliko. Slovenska „Mica in Marko“ ima le 18 verzov, objavljena „Stana i Marko“ 17 štirivrstičnih kitic. Značaj pesmi je izpremenjen, ker je izgubila frivolnost, njena oblikovna in jezikovna dognanost pa je tolika, da bi jo lahko smatrali za kako varianto narodne. Morda se je zbral k predelavi Vraz na Gajev nagovor, naj bi napisal kaj v „ilirščini“ in pustil prvi poizkus v Zagrebu v še čisto nedovršeni, „surovi“ obliki, kot je pisal. Njegova tedanja oblikovalna sposobnost ni dosegala niti v slovenščini stopnje čistosti, v kakršni je pesem izšla, kaj šele v hrvaščini. Vraz temu jeziku ni bil več in se dotlej tudi ni bavil z mislijo, da bi v njem kaj pisal. Pesem je moral pripraviti za izdajo Gaj, ali kateri njegovih ožjih sodelavcev, najbrže Ivan Mažuranić, Vrazovo začudenje nad izpremembo in veselo presenečenje, ki ga je



I

*Oje joje no prejoj!  
hodi da sem Marko moj!  
Kaj je to prot iz-hodi?  
Kaj je to prot zahodi?  
Al je to živi plamen?  
al je to krvavo morje?  
To je ne živi plamen,  
to ne krvavo morje.  
Turki grejo z izhoda  
Turki grejo z zahoda.  
Urno leska Markov meč  
Turkom seka glave preč.  
Ko je prišel že večer,  
njih naštel ravn' tri jezer.  
Solnce zhaja za goro  
Marko a k Micki domo  
se v mehko postljo ležeta  
do belga dne se ljubita.*

obšlo ob čitanju, pa se po vsej priliki ni nanašala samo na prevod, temveč tudi na prireditve. V tem primeru pravi avtor kulturnopolitično zelo važne pesmi „Stana i Marko“, prvega dokumenta o slovenskem pristanku na bistveno zahtevo Gajevega ilirizma, zahtevo po enotnem jeziku, ni več Slovenec Vraz, temveč njegov prvi hrvatski urednik.

Pesem je bila tuj element v *Danici*. Stoos, Vukotinović, Gaj, Mažuranić, Mihanović, Topalović in ostali so peli le budnice, napitnice in slavospeve novi Hrvatski in njenim veljakom, zlasti Draškoviću, in pozivali na slogo. Okus publike ni bil drugačen. Zahtevala je prav takih pesmi. V prvih duških omame nad narodnostjo ni bilo čuti v bučnem hrupu davorij lirične pesmi. Tudi narodna pesem se je uveljavila šele kasneje, proti koncu letnika, ko so domači pesniki pričeli usihati in so za izpolnitev stolpičev prav prišle daljše pesmi o carju Lazarju, carici Milici in Kosovski devojki iz Vuka Karadžića. Zbirk lastnih narodnih pesmi Hrvatje niso imeli in so bili zaman vsi pozivi Čelakovskega in Šafařika k zapisovanju. Pri takem literarnem okusu prispevek neznanega pesnika iz Štajerske za hrvatske čitatelje ni mogel biti razodetje.

Za Vraza nasprotno končno izpolnjen večletni up. O trenutku, ko bo bral tiskano svojo prvo pesem, je neprestano sanjal vsaj že od 1832, mislil ob vsakem novem pesniškem pojavu predvsem nase, vse primerjal s seboj, trpel, ker je bilo v slovanskem svetu toliko slavnih imen, a ni bilo njegovega, obenem pa so se mu doslej izjavili vsi poizkusi, da bi se razglasil. Sedaj se je vse to naenkrat, čisto nepričakovano, brez velikih napovedi izpolnilo. Le če poznamo bolešno grenkobo, ki ga je razjedala po neuspehlih naporih za uveljavljanje, moremo razumeti, zakaj jo je sedaj ubral čez drn in strn za prividom, ki mu ga je ustvarila prva objava. Z enako hlastno naglico, kakor je moral pred poldrugim letom sporočiti Gaju veliko novico, da je dobil po Kollárju mesto v slovanskih nebesih, mu je sedaj ponudil samega sebe: „*Srečno, srečno, mili brate, ne zabi z pameti Tvog brata Stanka, koji Ti obljubil je medju desetimi pesmami kranjskimi jedno po obščem illyrskom spisati kaj pak Ti sad obljubi s radostjo medju desetimi illyrskim samo jednu kranjsku.*“<sup>1</sup> Nikakih razgovorov s Hrvati, nikakih premišljanj o slovenskem narodnem vprašanju, nikakih spoznanj, da njegovo enomilijonsko ljudstvo ne sme živeti samo sebi in se izražati v jeziku, ki mu je prirojen, če hoče, da se obdrži, sploh ničesar, kar bi zadevalo koga drugega kot njega samega, le sreča mladega literata, ki je videl tiskano svojo

<sup>1</sup> Vraz, pismo Gaju 11. oktobra 1835, Gradja VI 309.



prvo pesem, prekipevajoča sreča zadovoljnega samoljubja. Kaj bi mogle proti tej novi strasti, za katero je stal ves, kakršen je bil, misli, ki jih je pisal še pred nekaj meseci in stal za njimi takrat z enako notranjo prepričanostjo, kakor danes za nasprotnimi: „Po takem načini misliva v Gradci Slovence s tim obuditi, se vsem Slovenskim jezikom priučovati in je na cesto napeljati, lepoto in obilnost našega lastnega narečja v pamet vzeti in spoznati, katero bi se še slobodno se sestrami v red postavilo bilo, da bi jemu solnčece milši sijalo blo“<sup>1</sup> — kaj bi mogel sedaj ta lepi program težaškega dela utiranja poti, izpovedan celo tujcu in Kollárjevemu rojaku, proti vrtoglavici prve literarne slave? Ne, misli, ki so Vraza sedaj zajele, so bile povsem drugačne. Kaj sodijo njegovi dobri bratje o „Stani i Marku“? Naj mu Gaj ne zameri, saj ga bo razumel, drago bi mu bilo vedeti o odmevu.

Vendar je bila v vsem veselju tudi grenka kaplja.

Gaj je podpisal pesem s „*Stanko Vraz, Ilir iz Štajera*“. Graški študent *Jakob Fras* je v teku let nekajkrat izpremenil svoje ime. Najprej ga je pod vplivom študija ruščine pisal z *Jakob Konstantin Frasov*. Leto kasneje mu je dodal po svojem rojstnem kraju psevdonim *Cerovčan* in ga kmalu izpopolnil v *Slednin Fras — Cerovčan*. Tako se je podpisoval dve leti. V začetku 1835 ga je znova malo predružačil v *I. Stan. Vraz - Cerovčan*. Iz nemškega imena je nastalo s tem slovensko. V *Danici* je dobilo končno obliko, kot ga pozna zgodovina in kot je prešlo v splošno rabo še za Vrazovega življenja, čeprav niso oblasti Jakoba Frasa uradno nikdar prekrstile. Vraz sam je začel uporabljati svoje novo ime doslednejše v prvi polovici 1837, čeprav mu je bilo to zlasti v korespondenci s prijatelji neprijetno. V *Danici* bi se bil podpisal najbrže samo s kratico V. C., ki jo je rabil v tej dobi, ali celotno Vraz-Cerovčan. Gaj je imel s svojevrstnim podpisom svoj poseben namen.

Zagrebski krog je skušal hrvatsko gibanje prvič razširiti po ozemlju treh kraljevin Hrvatske, Slavonije in Dalmacije, in drugič dokazati svojim rojakom, da so sosednje pokrajine res tudi voljne za priključitev. Kako naj pri tem ravna, ga je podučil Šafařík. Predvsem naj poizkusi doseči pri južnih Slovanih splošno priznanje enotnega ilirsko-hrvatskega pravopisa. Kot sredstvo za pospeševanje bi dobro služili članki v *Danici*, ki bi naj bili pisani, kakor da prihajajo iz tujine in bi zagovarjali njegovo uvedbo. Nikar naj pa ne misli na kako zlitje vseh jezikov, ker bi to pokopalo ves načrt. Morda bo tudi do tega kdaj prišlo, v petdesetih ali sto letih, toda za sedaj ne

<sup>1</sup> Vraz, pismo Roštlapilu o. 9. julija 1835, Djela V 149.



sme dalje kakor do enotne pisave, a pri knjižnih jezikih kvečjemu še do bližanja v slogu in posameznih izrazih. Gaju je bil tak postopek prepočasen. Z enim samim mahom je skušal iz *misli* o velikem ilirskem kraljestvu ustvariti *resničnost*.

Prvi korak k cilju je napravil s Slovincem Vrazom in z Dubrovčanom Ferićem. V *Danici* sta se oglasila „Ilir iz Štajera“ in „Ilir iz Dubrovnika“, dveh skrajnih točk Gajeve „*Velike Ilirije*“, kot bi hotela povedati, da prinašata k hrvatski celoti vsak svoj del zemlje, ki s to literarno manifestacijo izpričuje, da pristaja na novi hrvatski politični program. Tak vtis so imeli vsi sodobni bralci *Danice* in tudi vrsta kasnejših generacij, ker so tudi za Dubrovčana ugotovili šele v najnovejši dobi, da je bila njegova pesem potvorba. Glede Slovencev je zadostovalo, da je pisal njih zastopnik v hrvaščini in se podpisal z Ilirom, pri Dubrovčanu se je zdelo Gaju potrebno nanizati zgovornejših dokazov. Res je bil Ferić Dubrovčan, toda umrl je že 1820. Gaj ali kateri njegovih sodelavcev je vzel iz njegove zbirke *Georgii Ferich Rhacusani Fabulae ab illyricis adagiis desumptae. Rhacusae 1794* dve pesmi in ju prenesel v ilirsko ozračje s priporočili sloge in enotnosti.

Vraz je nedvomno opazil Gajev račun. S strahom je sprejel zlasti podpis, ker se mu je zdelo, da bo naletelo njegovo ilirstvo med rojaki na odpor, ker že dotlej ni srečeval z njim med njimi mnogo prijateljev. Ko je obvestil o tem Gaja, je plaz že drsel. V popolnem nasprotju z njegovim navdušenjem so sprejeli v Gradcu pesem odklonilno. Prijatelj Miklošič, duša njegove mladosti, ga je proglasil za izdajalca. Za Murka je vedel Vraz, da mu bo pritisnil žig heretika, čim bo prebral pesem. Obsodbe so ga zelo zadele. Pisal je Gaju, pisal Kočvarju in potožil nad „delirnimi Ilirci“ (tako je sedaj imenoval Slovence), ki jih je v Gradcu poleg gornjih dveh še več, ki ga preganjajo in odklanjajo vse, kar pride iz njegovega peresa — kakor bi se prav ne zavedal, zakaj odpor. Ko bo izvedel ves slovenski Štajer za graško sodbo, ga bodo preganjali in zaničevali in se ga morda celo dejansko lotili. Takrat, je napovedal Gaju, bom spravil skupaj svoje stvari in prišel v Zagreb.

Gaj je molčal, Kočvarja je nagnilo pismo, da je *prvi med Slovenci* točno opredelil svoje razmerje do ilirizma. Povzel je nauk vseslovanskega zbližanja in se izrekel za kulturno zedinjenje južnih Slovanov, ki naj bi se izvedlo na ta način, da bi se posamezni narodi zanimali za literaturo drug drugega in medsebojno spoštovali jezikovne individualnosti; slovstvo naj bi gojili vsak v svojem knjižnem jeziku, ki jih je imenoval po tedanji šegi narečja. V Vrazovi pesmi ni videl kakor Miklošič narodne izdaje, temveč le dokaz dobre volje in



pripravljenosti, da se Slovenci s Hrvati kulturno zedinijo, čeprav govore oni drug jezik. Vraz ga je rabil le kot jezikovno vajo, da se preizkusi v svoji spretnosti. Pristavil je še, da ga ni sam niti povsem razumel. Sedaj je na Hrvatih, da spoštujejo posebnosti slovenščine. — Medtem ko je dala Vrazu povod za pristanek na Gajevo ilirstvo le osebna literarna ambicioznost, predstavlja Kočevarjeva izpoved prvi zavestni pristanek iz *narodnih in kulturnopolitičnih* vzrokov, toda obenem se njegovo pojmovanje ilirizma bistveno razlikuje od pojmovanja Gajevega kroga. Kočevar je prišel do svoje miselnosti po poti panslavizma, ki je predvideval v okviru velike slovanske kulturne enote poleg treh drugih tudi *južnoslovansko kulturno skupnost*. Nanj ni vplivalo hrvatsko gibanje, katerega bistveno politično primes je le slabo poznal in se zato tudi ni izrekel za politično ali upravno združitev južnih Slovanov, temveč romantično vseslovansko rodoljubje, ki se ga je navzel iz slovanskega tiska in še bolj od svojih zanosnih dunajskih slovaških in čeških tovarišev, kakor sta bila Vrhovský in in Dvoržáček. Iz bistvene razlike pogledov, kaj naj predstavlja pojem ilirizem, *je izvirala tudi razlika v glavnih težnjah obeh ilirizmov*. Gaj je hotel, da bi Slovenci opustili svoj jezik in prevzeli knjižni jezik Hrvatov, čeprav tega še ni tvegala izpovedati, pač pa skušal dejansko izvajati. Kočevar, da bi gojili Slovenci tako svoj jezik kot svojo literaturo, in je to tudi zagovarjal s tolikim zanosom kot nihče iz mlade štajerske družbe. Oboje, njegova vroča ljubezen do razvoja Slovencev in individualnosti njih jezika ter vseslovansko čustvovanje, je izviralo iz istega domoljubja, ki ga je sedaj oklenil v *ilirstvo*, kar mu je pomenilo toliko kot močnejše, večje, samozavestnejše slovanstvo. V Vrazu, ki se je predajal le splošnim dojmom, niso mogle vzbuditi razlike kakih razmišljanj, temveč je mogel razbrati iz Kočevarjevega odgovora le pristanek na svoj korak.

Prva objava ga je napolnila z upom, da bo stalno sodeloval v *Danici*. Vse v njem se je izpremenilo. Ker Gaj mrzi sonete, bo pisal rajši „zvonce“. Prvo dvanajstorico bo posvetil Vukotinoviću. Poslal je takoj vzorce novih pesmi. Iz Vukovih narodnih pesmi in slovarja istrskega leksikografa Voltiggija *se je pričel učiti z veliko vnemo novega jezika*. Njegova pisma so postala naenkrat hrvatska, in sicer takoj v *štokavščini*, čeprav je bila zelo začetniška in nepopolna zaradi slabih knjižnih vplivov in slovarja, ki ni imel za svojo osnovo jezika ozemlja, ki je govorilo štokavščino. Tudi bohoričico je znova zamenjala češka grafika. Toda to so le zunanja, najvidnejša znamenja globljih pretresljajev, ko mu je postala Hrvatska čez noč *obljubljena dežela*. Z vsakim pismom je poslal Gaju nekaj novih pesmi, nekatere že v ilirščini, jeziku, v katerem je v primerih *srce, smrt*,



*prsi, zrno, črno*, kjer je po tedanjem slovenskem pravopisu pisal polglasnik *e* (*serce* itd.), nadomestil *e* z *a* (*sarce, smart* itd.). Ker je bil tudi sicer jezik zelo slab, je naprosil Gaja za izpopolnitev te strani pesmi. Gajevo odklanjanje lirične ljubezenske poezije je obrnilo razvoj Vrazove pesmi v smer, kakršno je zastopala romanca o Zimburgidi, in tako se je ohranila še ena pesnitev z vplivi „Turjaške Rozamunde“, toda pisana že v novem jeziku. To je bil prvi osnutek „Zore i Bogdana“, ki jo je mnogo kasneje objavil v zbirki *Glasi iz dubrave žerovinske*. Dejanje romantične epske pesnitve iz časov bojev s Turki se godi na Turjaškem gradu in tudi Vrazovi junakinji je bilo ime Rozamunda. Z njo je hotel ustvariti Vraz novo pesem po vzorcu „Stane i Marka“. Poleg tega sta se ohranila še dva druga zasnutka lirsko-epske pesnitve „Stanjko ino Jelena“ in „Belotinska ljubav“. Vendar *Danica* ni objavila nobenega njegovega prispevka več. Vzroki za to so bili v osnovni razliki med značenjem njegove poezije in poezijo večine zagrebškega kroga, a Gaj sam je s prvo pesmijo dosegel svoj namen.

Na Silvestrovo 1835 je končno Vraz sam prekinil negotovo razmerje z obvestilom Gaju, da mu je zdravnik zaradi očesne bolezni prepovedal delo pri luči, poleg tega pa da ima mnogo učenja.

Ko je moral že spoznavati, da *Danica* njegovih stvari ne objavlja, se je v decembru znova vrnil k pripravam za izdajo slovenskih prevodov Krištofa Schmida. Prvi zvezek naj bi šel po prestani cenzuri v tisk po veliki noči 1836. Prvi je prevedel svoj delež, povesti *Kresnico* in *Kanarček*, Miklošič. Celo Murko se je veselil izdaje, češ da bo izpolnila, kar je sam pred tremi leti obetal. Kakšnih koncesij in skokov je bil sposoben Vraz in kako neobčutljiv je lahko postal za vprašanja, ki so bila sicer zanj kakor za druge nedotakljiva, kaže primer, ki se je dogodil v decembru 1835 ob tem prevajanju. Dal je takrat Muršču nova navodila za delo in sicer, da lahko prevaja Schmidove povesti v *lokalnem vzhodnem štajerskem narečju!* Naj se je zgodilo to po Murščevi tožbi o težavah s knjižno slovenščino ali na željo založnika, je vendarle odločitev za pot za Dajnkom po vsem, kar je biló, nenavadna in nelogična.

Tudi načrt izdaje Krištofa Schmida je ostal le lepa misel. Tokrat je odpovedal Muršec z opravičilom, da ima kot kaplan v Ptuju mnogo opravila, in prosil, da ga razrešijo še tega križa. Vraz je v nadomestilo zanj poizkusil še s svojim graškim tovarišem Stuhcem, toda z izjemo Miklošiča ni nihče v redu izvršil prevzetega dela.

Sploh je postajalo z družbo iz leta v leto težje. Še vedno so slovansko čustvovali, še vedno so kupovali knjige, še vedno so jim



bili „muz slovenskih glasovi veselje“,<sup>1</sup> toda to je bilo poleg drobnega dela domala tudi vse. Krog je trpel, ker ni dobival naraščaja. Med mlajšimi študenti se Vrazu ni posrečilo vzbuditi niti toliko zanimanja, da bi se naročili na *Danico*. Moral se je opravičevati Gaju s tožbo, da pač na dan razmečejo s kvartopirjenjem in pitjem, kar bi zado- stovalo za leto naročnine, a naročnine ne zmorejo. Z veliko trpkostjo je občutil razliko med zavednostjo hrvatske in slovenske mladine. Med njegovimi znanci, ki so pokazali kako zanimanje za narodne stvari, je novo ime le Vaclava Hessa, ki pa je bil morda po rodu Čeh. Tudi Štefan Kočever je sedaj že končaval medicinski študij in se odpravljal za kruhom v domovino. Mnogo je izgubil graški krog tega leta s smrtjo filozofa Dragotina Š a m p e r l a , po rodu od Sv. Vrbanu pri Ptuju. Vzela ga je tuberkuloza. Njegove pesmi kažejo večji li- rični dar in čistejši izraz, kakor tedanje Vrazovo delo. Iz ostaline je predsmrtni sonet „Vi slabe žile...“ pretresljiv dokaz, kako glo- boko je bila miselnost dobe zasidrana v posameznikih. Vera v dvig domovine je še v zadnjih urah prevpila trpkost življenja nesrečnega študenta.

Ob boleznin in smrti prijatelja je doživel Vraz svoj drugi tisk. Šamperl je bil prevedel za založnika Greinerja Jaisovo mladinsko knjigo, a omagal, preden je izšla. Vraz je moral prevzeti korekture dela, ki mu ga je že prvotno ponudil založnik, a ga je iz študijskih skrbi odklonil. Sedaj mu je dodal poziv za zbiranje narodnih pesmi in napisal uvod. Zopet ni mogel zamolčati svojega problema: „V moji pisarnici se že toliko originalnih in prenešenih pesmi vučenih živih i pokojnih ljudi nabralo je, da bi že lahko ž njih (ne lažem, če rečem) najmanje tri čbelice natisnoti dal“<sup>2</sup> je opozarjal nase. Delo je izšlo v začetku avgusta 1836 z naslovom *Navuk v peldah. Lepe sgodbe in koristne povesti za otroke od P. Ilga Jaisa*. Kot preva- jalec je naveden Šamperl, pod Predgovorom in Pridavkom (o zbi- ranju narodnih pesmi) podpisan Jakob Cerovčan. Delo je izšlo v bohoričici.

Na pravni fakulteti Vrazu ni šlo v šolskem letu 1835/36 bolje kakor na filozofiji. Od treh obveznih predmetov prvega letnika, sta- tistike, naravnega prava in kriminalnega, se je pač pripravil za prvega, a pri izpitu deloma tudi zaradi profesorjeve mržnje do Slo- vanov znova padel. Pojavil se je z brki in profesor ga je poslal, da se vrne, ustrezajoč akademskim predpisom. Ko se je oglasil drugič, tudi tako ni šlo. Po neuspehu pri prvem predmetu ostalih dveh sploh ni polagal. Prvo leto je bilo izgubljeno.

<sup>1</sup> Lovro Vogrin, izjava v pismu Cafu 29. februarja 1836, ZMS II, 213.

<sup>2</sup> Jakob Cerovčan, Pridavek, *Navuk v peldah*, 1836, stran X.



Že na koncu junija 1836 je Vraza popustila napetost proti Hrvatom. Neuspeh s Schmidovimi povestmi, prekinjen stik z Ljubljano, nič tiskanega, težavno študiranje, ki ga je bil, „priklenjen na pedantovi verigi“, do grla sit, poletje z novimi željami potovanj, vse to ga je nagnilo, da je napovedal Gaju svoj obisk. Nekaj je doprinesel k ponovnemu zbližanju Gaj sam, ker ga je na potovanju skozi Gradec iskal, čeprav ne našel. Sestal pa se je z Murkom in Cafom.

Kot doslej ob slehernem srečanju, se je tudi sedaj znova zasukalo Vrazovo mišljenje. Predvsem je prišel Gaj z novimi predlogi za Slovence in posebnimi nalogami za Vraza.

Hrvatsko gibanje je prešlo v tem letu doma v novo fazo. S proglasom za prihodnji letnik svojega časopisa je Gaj v decembru 1835 izpremenil dotedanje *hrvatsko* gibanje v *ilirsko*, ki naj zajame vse južne Slované. Pozval je s pesniško primerom o liri z raztrganimi strunami, ki naj bi predstavljale Koroško, Gorico, Istro, Kranjsko, Štajersko, Hrvatsko, Slavonijo, Dalmacijo, Dubrovnik, Bosno, Črno goro, Hercegovino, Srbijo, Bolgarsko in doljno Ogrsko (Vojvodino), te pokrajine k politični združitvi pod nevtralnimi imeni. Izraz „*Ilirec*“, „*ilirski*“ je v literaturi že dolgo služil kot oznaka za Hrvate in tudi južne Slované sploh in šele na koncu XVII. stoletja je Pavel Ritter Vitezović utrdil za isti pojem tudi izraz „*hrvatski*“; bil je torej v slovstvenih in uradnih spisih vseh treh kraljevin dobro znan. Pri Slovencih ga je zlasti razglasila Napoleonova politična tvorba Les provinces illyriennes, a tudi Kraljestvo Ilirija, avstrijska upravna enota iz dela slovenskega ozemlja te dobe. Pod imenom Ilirci so v dobi splošno razumeli prvotno avtohtono prebivalstvo Balkanskega polotoka, katerega neposredni potomci so bili vsi južni Slované. Med vzroki, ki so dovedli Gaja do odločitve, ni bila le težnja, da bi pritegnil tudi Srbe in Slovence, temveč predvsem notranja neskladnost treh hrvatskih kraljevin. Gaj je v začetku hotel, naj bi imelo gibanje hrvatski značaj, to je, da bi združilo pod enotnim vodstvom in imenom tri glavne hrvatske pokrajine, ki so bile etnična skupnost, a jih je politična zgodovina ločila. Kmalu je moral spoznati, da Slavonija in Dalmacija nista voljni za podreitev. Tako je poiskal novo ime, v katerem bi se kot enakovredni stopili vsi hrvatski člani in kmalu še dalje ostale južnoslovanske dežele. V novem smislu je izpremenil naslov svojega lista iz *Novine Horvacko-Slavonske-Dalmatinske v Ilirske Narodne Novine*. Druga važna izprememba je bila *opustitev kajkavščine* za hrvatski knjižni jezik in sprejem *bosensko-hercegovske štokavščine*, ki jo je bil predlagal Vuk Karadžić tudi za knjižni jezik Srbov. *S tem je bilo začeto dejansko izvajanje jezikovne enot-*



*nosti med Hrvati in Srbi*. Štokavščina, ali z novo oznako tudi *ilirščina* imenovana, bi bila bodoči jezik vseh južnih Slovanov.

V Hrvatski sami je akcija napredovala, toda Srbi v Kraljevini in v Ogrski so ostali hladni, a tudi med Slovenci ni bilo pravega odziva. Ves odmev ilirizma se je omejil na Vrazove neobjavljene prispevke za *Danico* ter na nekaj naročnikov na zagrebški list. „*Ilir iz Štajera*“ je ostal osamljen in nič ni kazalo, da bi se hoteli Slovenci katere koli pokrajine sami iz sebe tesneje prisloniti k Hrvatom.

V izpremenjenih okoliščinah se je Vrazu v družbi zagrebških prijateljev za hip v novi jasnosti zablisnilo zamotano jezikovno vprašanje. Gledal je stvari takole: *s sprejemom štokavščine so Hrvatje opustili svoj jezik; prav tako jo je Vuk Karadžić ustoličil za knjižni jezik Srbov namesto dotedanje slavenosrbščine; torej so tudi Srbi opustili svoj jezik. Štokavščino je sedaj imenoval ilirščino. Vse je bilo na dlani . . . V korist ilirizma sta oba naroda opustila svoja jezika in se oprijela novega, višjega. Kranjci, Štajerci in Korošci naj slede njih vzgledu.* Nič ni upošteval razlik med razmerjem hrvatskih knjižnih govorov do štokavščine in razmerjem slovenščine do štokavščine. Zelo važno je dejstvo, da ni pravilno razumel Gajeve jezikovne reforme, ker ni smatral, da so z njo zagrebški ilirci sprejeli za svoj knjižni jezik *živ govor določenega ozemlja*, temveč mislil, da bo bodoča južna slovanščina vsrkala vase elemente raznih govorov in bo torej po svojem nastanku *umetno zvarjen jezik*. Sam se je v dobi, ki je neposredno sledila novim sklepom, zlasti ogreval za primesi starega *dubrovniškega knjižnega jezika* kot lepega literarnega jezika, kar je kmalu tudi rodilo spore med njim in uredništvom *Danice*. Ne da pa se izpričati, da bi se zavzemal tudi za primesi slovenščine (biló svojerodnega govora, biló knjižne kranjščine), kar bi bilo z njegovega novega stališča naravno in kar je res hotela kasneje peščica Slovencev, ki so sodelovali pri teh razpravljanjih.

Ko so se mu stvari tako razbistrile, se je v razgovorih skupno z Gajem odločil za živejšo akcijo med Slovenci. Dobi naj v propagandne namene brezplačno dvanajst izvodov *Danice* (dotlej so vsi slovenski naročniki s sodelavcem Vrazom vred vestno plačevali naročnino), da bo štajerska mladina vsaj opozorjena na težnje ilirizma. S tem bo izvršen že prvi korak k njegovim ciljem. Ker je po povratku iz Zagreba skušal pridobiti za ilirizem tudi starejše slovenske literarne delavce, je bilo najbrže dogovorjeno tudi to. Naloga, ki ga je sedaj čakala, je bila zanj tako mikavna, da so mu ušli stavki o suhem kranjskem ovsenjaku, za katerega ne bo zamenjal sladkorja in oranž, in ne mostarskega grozdja in sladkih smokev od kotorskih

obal za koroško trnino — primera, ki naj ponazori razmerje med slovenščino in lepoto srbohrvaščine. Omama mu je zakrila razsodnost. Pisal je Gaju, da mu je vseeno, če njegova vila ne bo pela Slovincem, da poje le doljnim Ilircem.

Osebnogovarjanje po prijateljskih zvezah v teh mesecih že ni bil več edini način, s katerim je začel pridobivati hrvaški ilirizem pozornih spremljevalcev v slovenski sredini. Pojavil se je ob njem vpliv ilirskega tiska, zlasti *Danice*. Šele s tem se je prav pričel pravi idejni poseg novega hrvaškega gibanja in njegovega kulturnopolitičnega predloga v širino slovenske družbe. Odprla se je doba diskusij. Koliko je njegov program sprejemljiv tudi za Slovence? Kakšna naj bo prilagoditev njegovih jezikovnih načel?

\* \* \*

*Komu nije za slogu, on je protiv Bogu!...* Za tako nedotakljiv, nad vsak dvom vzvišen, je *Danica* venomer proglašala osrednji nauk miselnega vala, ki je res skrival v sebi moč, da je premikal iz tečajev politiko hrvaških fevdalcev in prekvašal družbo s povsem novim čustvovanjem. Vse, kar je pisala, se da zajeti v eno samo geslo: *Narodnost in sloga!* Od koder koli se je javil dopisnik, naj se je podpisal *Ilir iz Hrvatske*, ali *Ilir iz Slavonije*, *Ilir iz Dalmacije*, je ponavljal njegov članek samo misli, o kakršnih so enako strastno govorili že vsi pred njim. Vse je bilo podrejeno enemu samemu zakonu, da je treba sedaj, ko so se po stoletjih zavedeli svoje narodnosti, z navdušenjem nadoknaditi zamujeno. Vsi članki v *Danici* so izraz enega samega duha, istega duha, kot je okoli 1833 in 1834 vodil Kočevarjevo pero pri pisanju zanosnih pisem graškim tovarišem. Vse osebno ni pomenilo nič, vse skupno vse. Nikjer mirnega pisanja; prišlo je kot vihar in zajelo vse v vrtinec, kjer bobni besed in rožljanja z orožjem. Pesem *Danice* je zgolj budnica, nاپitnica, ali bojna pesem ilircev. Še tam, kjer se v nji pojavi dekle, nastopi, da se bo ob rami svojega viteza z mečem borila proti sovražnikom ilirstva:

Počuj! — naši  
Jur se bliže!  
Bojnim trublja  
Glasom stiže!  
Berzo mili! skup' na vruga,  
S tobom ide tvoja draga!<sup>1</sup>

Za javno življenje se je ustvarila povsem nova morala, ki je više od vseh osebnih vrlin cenila domorodnost. Vsem, pesnikom kot

<sup>1</sup> — — — vič, Ilir iz Ilirije, Polazak Ilirskog viteza na nepriatelja Domo-vine svoje u vreme rata, *Danica Ilirska* IV 31—2.



drobnim dopisnikom, je narekovala iste misli, jim silila v pero enako izražanje, posredovala isti besedni zaklad. Ob bučni domoljubni pesmi je našla svoje vidno mesto le še vladarski hiši vdana patriotska lirika. Z vsako tedensko številko *Danice* je Gajeva propaganda s svojim udarnim, neposrednim načinom pisanja pristavila k zgradbi SLOGE nov temeljni kamen.

Izvod *Danice* je že nekaj časa prihajal tudi na Koroško. Od tam je prišel prvi odmev.

Skoraj istočasno, ko je v Gradcu po 1830 rasla nova štajerska generacija, je v celovškem semenišču začel prirejati tečaje slovenskega jezika mladi spiritual Martin Slomšek, po rodu iz spodnjega Štajerskega. Skupina teologov je postala s svojim voditeljem kmalu vir obnovljenega kulturnega življenja celovškega okoliša. Iz dobre deseterice vidnejših Slomškovih učencev bosta dva kasneje imenovana v zvezi z ilirizmom: Matija Majar in Valentin Orožen. Slomškov program je ostal bližji tradiciji prerodnega dela starejše generacije, kakor mladih Štajercev, zato pri celovski mladini ni sunkov v izredno. Razvil se je v smer nadaljevanja pesniškega dela podučne, moralistične in zabavne vrste, zlasti pa razširil na oskrbo širokega mladinskega in ljudskega čtiva, kjer bi se družilo vzgojno s prijetnim. Iz teh dveh komponent se je razvil njih knjižni program: 1833 je izdal s Slomškovo oporo profesor Matija Ahacel *Pesmi po Koroškim ino Štajarskim znane*, ki je zaradi svojih načel izzvala že znano Vrazovo kritiko, a od 1832 dalje tudi vrsto prevodov Krištofa Schmida. Njih delavnost je bila toliko, da je imelo koroško ljudstvo v tej dobi že več Schmidovih povesti kakor kranjsko ali štajersko. Stvarnost prizadevanja in vnema, s katero so se vadili v boljšanju svojega knjižnega jezika, sta bili dovolj močni oviri, da niso mogli nauki, ki jih je širila *Danica*, buditi med njimi močnejših odmevov. *Danico* si je v Celovcu naročil bržčas dr. Jakob Zupan, bivši sodelavec Čbelice, duhovnik in profesor, ki je moral živeti zaradi svojih čudaštev tam v pregnanstvu.

Kar se ni zgodilo v središču, se je zgodilo v provinci. Iz Celovca je izvod *Danice* nadaljeval pot do župnišča v Blatogradu, na skrajno mejo, do katere je nad Vrbskim jezerom segal slovanski element. Tam je deseto leto župnikoval Urban J a r n i k, pesnik, buditelj, jezikoslovec, zbiralec narodnega blaga, Slovan in vnet pobornik stikov med tako ostro ločenimi slovenskimi pokrajinami — delavec na vseh poljih, ki so se vsiljevala na nezorani ledini. Ze nekaj desetletij je na njem slonelo pretežno breme narodne organizacije



slovenske Koroške. Sedaj se je njegovo življenje že nagibalo, bil je star dva in petdeset let, njegovo delo te dobe pa se je sukalo največ krog jezikovnih in slovničnih vprašanj. Zagovorniku jezikovne skupnosti vsega slovenskega ozemlja je dal Gajev predlog še širše, južno-slovenske jezikovne skupnosti, snovi za *sanje*, kakšen razvoj se bo poslej odprl.

S kitajskim zidom ločene dežele, zaprte v sklenjeni krog svojega provincializma, se bodo seznanile. Konec bo tujinstva, tema predsodkov bo izginila, med ljudstva bo zasijala svetloba prosvetljenstva. Hrovati so imeli z začetkom srečno roko, ker so vez med gornjimi in doljnimi Iliri. *Medium tenuere beati!* Vas je poklicala narava, da boste posredniki med nami Slovenci in med Srbi, kajti tudi vi pripadate škofiji Metodovi in tudi na vaše očete so šle besede, ki jih je zapisal Nestor v svoj letopis: „Slavjani se veseljahu, kad su velika děla Božja u svojem jeziku slušali“.<sup>1</sup> Od vseh strani slišimo klicati „Sloga! Sloga!“ Toda kaj je sloga? Sme biti sloga samo v skladnosti misli, ne pa tudi v slovnični enakosti? Tu je tista točka, v kateri vlada danes v trojici ilirskih ljudstev razdor. Razdor, ki mora izginiti, da ne bo ostala „sloga“ prazna želja in da dospemo do svojega cilja.

Primerjal je razne knjižne rabe, ki so se vrstile v Danici od kajkavščine do nečistih mešanic, in novi predlog za splošen sprejem štokavščine z jezikovnim gradivom raznih slovanskih jezikov in etimologijo ter prišel do sklepa, da se sme razviti bodoči skupni jezik le po načelu: *In necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus charitas*. In ko je bilo še vse negotovo, ko se je še vse odločevalo, ko je bila velika nevarnost, da bo obveljalo kaj nepravilnega, ko je vedel, da govori svojim bratom ilirskim in prijateljem slovanskim, ki bodo dobro namero svojega zemljaka raje izvedli, kakor zavrgli, je sestavil svoj predlog.

*In necessariis unitas*. Slovenski in provincialno-hrvatski (kajkavski) govor imata nekatere lepše in pravilnejše sklone kakor srbski (štokavski) — zakaj se potem utapljati v srbizmu? Kdo more brez odpora poslušati oblike *jelenima* in podobno v dajalniku, mestniku in orodniku množine? Nadomesti naj jih slovenska oblika *jelenom, pri jelenih, z jeleni*. Enako je v ženski sklanji po primeri *knjiga*. Druga točka zadeva glagol, tvorbo prihodnjega časa z besedico *ću!* Ker ga tvorita severna ilirska narečja drugače, bo neko dobo potrebno, da se bodo gornji ilirci učili doljne ilirščine, a doljni gornje. Ostalih osem točk se nanaša na razne drobce: ureditev pra-

<sup>1</sup> Bratomir Dolinski, Dopis iz Koroške, *Danica Ilirska* 27. februarja 1837.



vopisa, uvedbo zvalnika, brez katerega vendar nista mogoča ne pesem, ne razgovor, izgubljenega imperfekta itd. Brez ureditve teh vprašanj je skupni jezik nemogoč.

*In dubiis libertas.* Med oblikami, ki naj ostanejo knjižnemu govoru na svobodno izbiro, dokler splošena raba sama ne bo uredila vprašanja in jih izločila, so: dvojnost kočnega *l*-a in *o*-ja: *bil* : *bio*, *bel* : *beo*; roditelj srednjega spola *-ega*, *-iga*: *-oga*; ženski dajalnik (v nekaterih primerih) *-oj* (*i*) : *-ej*; glas *ć*; *o* : *u* v primerih *zob* : *zub* itd.; soglasniške skupine *pln*, *dlg*, *slza*, *tlst*; oblike *znade*, *stade*, *imade* pri spodnjih Ilirih; *kteri* : *koji*; *jaz* : *ja*; *kaj* : *što*.

*In omnibus charitas.* Del predloga, ki se ni nanašal na slovnično stran vprašanja, temveč tolmačil Jarnikova goreča čustva ob veliki zasnovi. Zlasti je bil srečen nad pristankom Srbov na skupni program, o čemer mu je pričal nek „Ilir iz Srbije“ v Danici. Le enega načela ne sme skupnost zavreči: „*Nobeno naše narečje ne sme utoniti v drugem, temveč sprejme vsak od drugega tisto, kar bo po splošnih pravilih slovanskega jezika spoznano za najboljše; tako bo nastal iz vseh še živih in očiščenih zgradb splošni ilirski jezik, ki bo lep in blagoglasen, bogat in tako dvignjen, da bo slavno živel skozi mnoga bodoča stoletja.*“<sup>1</sup>

Z velikimi zamudami je prihajal izvod *Danice* do župnišča v Blatogradu, kajti prej je krožil po cele mesece v Celovcu. Tako je avtor prvega slovenskega predloga za umetni južnoslovanski knjižni jezik izvedel šele v avgustu 1836 za članek „Osnova slovnice slavjanskog narečja ilirskoga“, ki je izšel že v marcu tega leta v *Danici*. Z njim je Vjekoslav Babukić, štokavec sredi Gajeve kajkavske okolice, normiral za Danico novi knjižni jezik na štokavski osnovi. S tem je prehitel Jarnika, ki je prav tako namenil svoj obsežni izdelek petih pol Gaju in Danici. Tudi v Babukićevi ureditvi se ni bilo vse kot treba, toda čas, dragoceni čas, je vendarle izgubljen . . .

Vraz je kmalu po povratku v Gradec poročal o učinku svoje propagande. Nič ni moglo biti konkretnega o mladi družbi. Znova ji je vžgal speči ogenj za literaturo, da je mladina po graških šolah zopet navdušena za narodnost. Vidnejši je bil uspeh pri nekaterih predstavnikih starejše generacije. Na poti skozi domače kraje je obiskal v Mali Nedelji župnika Antona K r e m p l a , prerodnega delavca iz vrste štajerskih duhovnikov, ki so si lokalno prizadevali okoli prvih začetkov književnosti. Bil je znan Kremplu že od otroških

<sup>1</sup> Bratomir Dolinski, Dopis iz Koruške, *Danica Ilirska* 25. februarja do 11. marca 1837.



let, ko je prišel po neuspehu v prvem gimnazijskem razredu iz Maribora nazaj v pripravljalni tečaj za latinsko šolo v Ptuj, ki ga je vodil kot tamkajšnji kaplan. Pri srečanju z aktivnim delavcem na polju ljudske prosvete se je Vraz zavedal, da bi bila pripravljenost za sprejem nove češko-ilirske grafike še močnejši dokaz kulturne preusmeritve k ilirizmu, kakor volja za sprejem novega jezika. Tako globoko je zarezala v duhove pravopisna vojna. Po povratku v Gradec je vedel povedati Gaju, da mu je Krempl res obljubil staviti nek svoj novi tisk v mariborski tiskarni že v novi grafiki, s čimer bi bil led prebit in ilirski misli utrta steza med štajerske Slovence. Poleg Krempla se je mogel pohvaliti še s tremi novimi pristaši ilirizma: s Kolomanom K v a s o m, pri katerem je stanoval, davčnim kontrolorjem Ferdinandom D o m i n k u š e m, že nekaj let prijateljem mladih, zlasti Kočevarja, in z nekim B r e g a r j e m. Vsi sami Vrazovi ožji rojaki. Poročilo je obetalo več, kakor se je mogel nadejati v tako kratkem času pri Slovencih Gaj.

Glas o Jarnikovem jezikovnem predlogu je prinesel nek Korošec tudi v Gradec. Novica ni bila dobro posneta, kajti Vraz je iz nje razbral, da se zavzema koroški župnik za zopetno uvedbo kajkavščine in se je temu v pismu Gaju odločno uprl. Sklenil pa je, da bo poizkusil dobiti z Jarnikom neposredni stik. Potreboval je njegove pomoči tudi za članek o vojvodskem stolu na Gosposvetskem polju, važni domovinski snovi, ki bi jo morala obravnavati *Danica*.

Pismo je zateklo Jarnika v razpoloženju, ko mu je Babukić podrl vso stavbo upov; pismo, kakršnega je pisal Vraz, kadar je pridobival in navduševal ljudi — vse v bujnih barvah.

Ta mladina, koliko življenja! Macte virtute! Kakšna ljubezen do jezikovnega študija! Do vsega, kar naj daje dobremu ljudstvu hrane in izobrazbe. Da, in na njej slone vsi upi, da bo žalujoči materi v tolažbo in podporo, da bo gojila klico, zbudeno iz dolgega zimskega spanja, ji prinašala toploto in dajala do svetlobe, da bo mogla veselo rasti, čeprav bodo žetev iz nje doživeli šele prihodnji rodovi.

Vzpodbuden sprejem, ki ga je doživela Vrazova ponudba zveze pri starem koroškem voditelju, ga je mogla le še učvrstiti v njegovem delu in miselnosti. Jarnik ni pozabil podčrtati, kako pogubna je pokrajinska cepitev med Slovenci, ki pa so jo v zadnji dobi pravopisni boji še poglobili, mesto da bi jo skušali premostiti.

Tako je bil v znamenju prodirajočega ilirizma ustvarjen nov stik med Štajersko in Koroško.

Jarnika samega so Vrazove vesti o utrjevanju ilirizma med štajersko mladino in o njenih neposrednih zvezah z Zagrebom nagnile, da je vendarle odposlal Gaju svoj jezikovni predlog. Zavedel se je,



da bo pot novega jezika med Slovenci prav taka, kakor novega pravopisa: „Hrvatje so se že odločili za prikrojeni češki črkopis in menim, da jih bodo hoteli Štajerci kot neposredni mejaši posnemati, nato pa bo postala težnja dedna.“<sup>1</sup> Kljub novemu razkolu, ki bi ga povzročil Jarnikov predlog, če bi se zanj zavzela večina bodočih slovenskih pripadnikov ilirizma, se je Gaj odločil za njegovo objavo. Polagal je malo važnosti na odtenke ločenih jezikovnih mnenj, kajti njegov cilj je bil političen. V prispevku Bratomira Dolinskega so zanosne izjave veselja nad južnoslovansko skupnostjo pretehtale nevarnosti Avguštinovega trojstva v bodočem skupnem jeziku. Gaj je tudi tu ravnal s tisto uvidevno modrostjo, s katero je v tej začetni dobi sprejemal v *Danico* dopise v najrazličnejših knjižnih jezikih in z najrazličnejšimi predlogi — če so prišli iz pokrajin, ki jih je bilo treba šele pritegniti v ilirsko skupnost. Čas in sredina jih bosta prekvasila s svojim, asimilirala.

Po Vrazovem načelnem pristanku k programu ilirizma bi se zdelo, da se bo še tesneje priključil zagrebškemu krogu. V nasprotju s tem predstavlja njegovo pesniško in organizacijsko delovanje proti koncu 1836 in v letu 1837 veliko *mešanico smeri in zvez*, v kateri so v *ideoloških vprašanjih odločevali vplivi, ki niso bili načelnega značaja*.

Vzporedno z akcijo in nje uspehi je moral namreč doživljati s strani Zagrebčanov že tudi nova razočaranja. Prvič niti Gaj niti kdo drugi ni držal obljube, da bo na vsako prejeto pismo tudi odpisal. Vraza je tako postopanje lahko zelo razorožilo. Velik entuziast je bil zanj zelo občutljiv. Tako so z zanemarjanjem trgali stik. Tudi dvanajstih brezplačnih izvodov *Danice* mu niso pošiljali.

Drugič se jezik v *Danici* ni skladal z njegovo predstavo bodočega skupnega jezika, ilirščine. Ker se mu je zdelo pisanje Gaju že preveč brezupno, se je obrnil na Ivana Mažuranića, Gajevega pomočnika pri urejevanju *Danice*, ki je imel pri pregledovanju in popravljanju rokopisov vpliv na njeno jezikovno stran. Pritožba se je nanašala na čistost jezika in na nekatere določene oblike. Hrvatsko slovstvo je bilo na stopnji, ko se je zaradi splošnega oprijemanja narodnega jezika vprav začelo razširjati na vsa področja umskega dela. Iz prejšnjih dob podedovani jezik za to ni mogel imeti dovolj bogatega besednega zaklada, kar je povzročalo piscem velike težave. Česar niso imeli sami, so skušali ustvariti umetno ali si izposoditi pri sosedih. Doba gesel vseslovanskega prijateljstva in združenja južnih Slovanov je na Hrvatskem odprla vrata češki, poljski in srbski knjigi,

<sup>1</sup> Jarnik, pismo Vrazu 5. decembra 1836, Letopis Matice Slovenske 1877, 151.



iz katerih so si pisci *Danice* pomagali z neznanimi izrazi. Tem tujim primesim se je Vraz sedaj uprl in to s toliko odločnostjo, da je že grozil. Sam bo sicer ostal kljub vsemu naročnik, toda ljudem postaja list nerazumljiv, in zopet bodo odpadli v Slavonce, Hrvate-Zagorce in Štajerce! Dalje je hotel izsiliti uvedbo nekih novih oblik: če piše Gaj *sardce, smart, umarl* pod dubrovniškim vplivom, zakaj ne piše tudi *podoban, karv?* Zagovarjal je dosledno pisavo *a-ja*, kjer se je vokal razvil iz starega *ъ-a*. To je bil vpliv etimološke šole na Vraza, posledica take jezikovne reforme pa bi bila oddaljitev od ljudskega govora in izoblikovanje umetnega jezika za knjižni jezik. Vraz je rabil pod vplivom dubrovniške književnosti take oblike že sam v svojih pesmih. Toda obenem smo tu že pred novim dejstvom, ki je zanimivo, ker kaže, kako neizčiščen je bil čas in kako naglo so se v njem menjavali nazori. Na istem mestu je izpovedal še druge zahteve glede razvoja ilirskega knjižnega jezika in preko njega še dalje, glede smeri vsega literarnega dela.

Naperil je kopje *proti dubrovniški literaturi*. Pogumno dejanje, kajti „ilirski klasiki“ so dobili v hrvatskem prerodu najvišjo ceno. Doživljali so nove izdaje, Gajeva družba je videla v njih izraz velike narodne tradicije, mladi pesniki so hodili k njim v šolo. Vraz je pokazal na njih ranljivo mesto. Po okusu in umetniški vrednosti so najvišje od vsega, kar smo doslej imeli Slovani, toda *njih jezik je danes ljudskemu govoru tuj*, nasploh pa zelo mešan z italijanskimi primesmi. Proti kultu dubrovniške tradicije se je izrekel za nasprotno skrajnost, *za naslonitev na srbsko narodno pesem* z njenim naravnim ljudskim govorom, proti renesančni izumetničenosti in togosti za živahnost in neposrednost, ki naj jo po anonimnih ljudskih oblikovalcih posname tudi sodobni pesnik. Obenem je bila to kritika tedanjega srbskega knjižnega jezika, ali na ilirski strani nadaljevanje boja, ki sta ga v srbski družbi sami vodila Dositej Obradović in Vuk Karadžić. Zgolj literarno je Vraz zajel novi program v naslednji obrazec: ljudstvo je preprosto in ni, da bi ga hranili z visoko umetniško hrano; dokler ne doraste, so zanj povest o pojočih vilah in hrabrih junakih. Ne le smer jezikovnega razvoja, temveč tudi umetnostno načelo prirejeno po obzorju, ki ga je obsegala narodna pesem.

Vrazov predlog za uvedbo novih oblik je moral vzbuditi v uredništvu *Danice* začudenje. Komaj so zavrgli knjižni jezik kajkavskih piscev in se v korist skupnosti s Srbi odločili za nekaj drugega, že prihaja znova Vraz z zahtevo, naj v govor štokavščine vneso elemente enega prejšnjih, ki ga je literatura davno opustila. Misel na umetni jezik jim je bila sploh tuja, saj pri Hrvatih daleč ni bilo toliko razpravljanj o njem kakor pri Slovencih, zato jim ni bil



zanimiv niti Jarnikov prvi, niti Vrazov drugi predlog zanj. Ves kasnejši razvoj Vrazovega razmerja do hrvatske družbe bo pokazal, da tudi Vrazovi literarni nazori niso bili sprejemljivi ne Gaju, ne Mažuraniću.

Tretjič je poleg teh drobnih vzrokov nezadovoljstva še vedno zijal med Vrazom in zagrebškimi literati stari prepad, kakšna naj bo pesem v *Danici*?

Od „Stane i Marka“ niso objavili nobene njegove pesmi. Obtičali sta dve pošiljki iz jeseni 1835, tretja, ki jo je pustil v Zagrebu v počitnicah 1836 in opomnil nanjo Gaja s pismom 10. novembra in še četrta, poslana Mažuraniću 15. decembra 1836... Vse pesmi so bile hrvatske. Proti koncu 1836 mu je postalo ravnanje prijateljev že zelo, zelo neprijetno. Letnik bo zaključen, a ne bo imel niti ene njegove pesmi.

V ozadju Vrazove močnejše navezanosti na Hrvatsko izza zadnje jeseni je bilo namreč še nekaj, kar je in bo po sili svojega vpliva igralo poleg tlačene pesniške ambicije drugo najvažnejšo komponento njegovih velikih odločitev. Graški študent se je v Samoboru kraj Zagreba zaljubil v hčer tamkajšnjega trgovca, Ljubico Cantyli. Bila je po materini strani Gajeve sestrična, dve leti mlajša od Vraza in šla v tej jeseni proti štiri in dvajsetemu letu. Po nekem sporočilu jo je Vraz opazil že pred več leti v Gradcu, kjer je bila na obisku pri svojem stricu lekarnarju in dajala hlapcu naročila v hrvaščini. V Rakovčevi ostalini v Zagrebu se je ohranila celo pesem „Uzpomeni g. 1832 — gospodični Ljubici K.....evoj“, ki s svojim datumom govori, da je bilo poznanstvo že zelo staro. Kasneje je mogel videti Ljubico tudi v Krapini pri drugem stricu lekarnarju, Gajevem očetu. V Samoboru je nastala v zadnjem poletju, leta 1836, ko se kljub drugačnim dogovorom in obveznostim ni mogel odtrgati od tega kraja, vrsta novih pesmi. Ponovil se je primer iz prejšnjega leta, ko mu je nesrečni zlom prve ljubezni široko odprl intuicijo. Vrazova slovenska kot hrvatska pesniška produkcija je v zadnjem letu precej oslabela, toda sedaj nenadno zopet vzplamtela pod silo novega doživetja.

Zopet je ljubezen edini, venomer se ponavljajoči motiv, ki ga oblikujejo pristna, doživeta čustva. Sedaj gre pesniku le za izpoved, prav nič za formo — za izumetničen verz, bogastvo posode, v katero je zajeta vsebina. Vzel je verz poljske narodne pesmi krakovjak, dvakrat po štiri kratke kitice, in ga je obdržal skoraj brez izjeme v vseh pesmih, spesnjenih Ljubici. Dal jim je tudi enotni naslov *Djubilije*. Beseda je turškega porekla in pomeni granatno jabolko. To



je končna in popolna osvoboditev od Prešernovega oblikovnega vpliva in Čopovega programa. Načela, ki jih je teoretično zagovarjal v pismu Ivanu Mažuraniću so bila tu izvedena v pesmi. A obenem, ko je zavrzel, da je umetniška podoba pri tvorbi pesmi enakovreden element z iskreno izpovedjo in da je pestrost oblike že del bogastva pesmi in tudi sama dokaz ustvarjalne sile, je ostal v drugem, vsebinskem oziru Prešernu zvestejši kot kdaj poprej. Sedaj, ko mu je že drugič pomagalo lastno doživetje, se je končno sprostil in krenil v smer, ki jo je v slovenski pesmi z dejanjem in obrambno besedo s toliko silo in predanostjo klicu v sebi zagovarjal Prešeren. In to je bila cepika, ki jo je Vraz sedaj prinesel v moderno hrvatsko literaturo. Tudi njegov boj ne bo lahak.

Bolj kot kdaj prej si je želel objave novih pesmi. Toda njih značaj je bil v popolnem nasprotju z vsem, kar je bilo z zadovoljstvom sprejeto v *Danici*. Gajev narodni utilitarizem je iskal le navduševalnih budnic, a če je teh primanjkovalo, tiskal rajši vzorce stare dubrovniške literature in narodne pesmi, kakor novo erotično. Opravičeval je to s šolo, ki da je potrebujejo mladi pesniki za vzgojo čistosti jezika in izvirnosti. To mu je odobril celo Šafařík, a tudi publiki je arhaizem ugajal. Ker pa so sestavljali večino naročnikov duhovniki, se mu je pridružil še drugi vzrok odpora proti erotični pesmi, vprašanje o njeni moralni vrednosti. Vraz je odpor te vrste zajel v stavek, ki naj bi ga izrekel kot kritiko ljubavnih pesmi v *Danici* kak star zágorški ali slavonski pater: „Kaj je meni za to, je-li Vukotinović tako ali drugače zaljubljen?“ Odklanjanje izvirne poezije je najbolj zadelo vprav Vukotinovića in Vraza, ki se je sedaj, ko se je mogel ponašati z zaslugom, da je koristil ilirskemu gibanju „u gornjih stranah“, odločil, pripraviti Gaja za izpremembo prakse v *Danici*. Pisal mu je naravnost:

*„Zakaj Ti ne bi sprejemal v svoj list ljubezenskih in drugih lahkih pesmi, s katerimi se mami mladina k čitanju in s čitanjem k domoljubju, to tem bolj, ker je Danica edini časopis, torej enciklopedičen, ki je dolžan obsegati vse panoge znanja. Kadar bomo imeli že več različnih časopisov in leposlovne liste, almanahe, tedaj bo mogla danica zasledovati svoj enostranski cilj — cilj trezne buditve domoljubja — dokler pa nimamo kot edino Danico, nam more biti, kar je v državi en sam univerzalni minister.“<sup>1</sup>*

Znova je Gaj stavljajl na preizkušnjo Vrazovo potrpljenje. Nekaj mesecev kasneje je ta končal mučno čakanje na kak odgovor s sklepom, da ostane sam, kot je bil, da pa naj bog nje obdari z duhom vzajemnega prijateljstva, a v bodoče, bratje, se bo varoval

<sup>1</sup> Vraz, pismo Gaju 27. januarja 1837, Gradja VI 315.



brezuspješnega pošiljanja pesmi. Tudi sedaj je sledila, že *tretjič*, poletju vročičnih sklepov zimska ohladitev. Z rastočim občutkom razočaranja in delno odvrnitvijo od Zagreba je poizkusil zopet utrditi stik z ljubljanskim krogom.

Zveza s Čbeličarji je bila pretrgana po Kastelcu v poletju 1835, ko ni ničesar odgovoril na pošiljko, ki jo je prinesel Ahčin. V Ljubljani so pač poznali Šamperl-Vrazovo izdajo „*Lepih zgodb*“, toda Prešeren kot da ne bi vedel, kdo se skriva za psevdonimom Cerovčan. Ko je pisal v avgustu 1836 Čelakovskemu poročilo o slovenskih knjižnih novostih, je namreč omenil tudi „nekega Cerovnika“, ki da je napisal uvod slabemu prevodu zelo otročjih Jaisovih povesti in obetal izdajo štajerskih narodnih pesmi. Iz tona opazke zveni nezaupanje. V orisanih razmerah je v zadnji tretjini 1836 Vraz obnovil pismeni stik. Zopet je poslal Kastelcu s spremnim pismom nekaj pesmi: popravljeno „*Žalostnico*“ iz prejšnjega leta in tri sonete „*Perjateljima na ptujem*“, „*Ples*“ in „*Razločeni*“. Popravki prve obsegajo le nekatere jezikovne izpremembe. Kastelic jo je pred letom črtal, a sedaj popravljaj, kar je znak, da jo je imel namen sprejeti v peto knjižico *Čbelice*. Ni pa našla milosti v Vrazovih očeh druga pesem razočarane slovenske ljubezni, ona pesem grenkega obupa iz Ilovcev, na katero se je sedaj nanašalo naročilo: „Če sem Vam jih poslal še več, jih prosim razen 12. narodnih, ignorirajte.“ Med Vrazovim tedanjim in sedanjim duševnim stanjem je stala podoba novega dekleta; kaj ga je motilo, da ni hotel videti tiskane svoje najbolj doživete pesmi? Neprijeten spomin ali skrb ob novi ljubezni? Vsekakor je odpoved nov znak, kako sta bila pri njem povezana življenje in pesem. Od poslanih sonetov se v enem vrača domovinska ljubezen, ostala sta erotične vsebine in zgovorni priči njegovega takratnega zunanjega in notranjega življenja. „*Ples*“ je moral nastati ob eni tistih večernih družabnih prireditev, ki se jim je začel predajati sin jeruzalemskih goric v Gradcu v teh letih z veliko slastjo. Iz novega sveta je ujel v pesem trenutke plesnega vrtinca, znal slediti ritmu plesalke z ritmom verzov in ustvaril s svojevrstnim motivom in drobnimi opazovanji vtis trenutnega razpoloženja, pravo impresionistično pesem. Realistični snovi je sledila tudi jezikovna stvarnost, kar je le izboljšalo pesem. Manj neposreden, ker je bolj refleksiven, je zadnji sonet; pisala so ga čustva za Ljubico. V daljnem mestu „*se obrača srce drugemu Odiseju na jug*“. Po jeziku in obliki spada pesem k slovenskemu delu, po vsebini v veliko skupino hrvatskih *Djulabij*. S pošiljko je nakazana že tudi razlika med njego



hrvatsko in slovensko pesmijo: tam enotna oblika in vse pesmi izraz enega samega razpoloženja, tu nadaljevanje vsebinskega in oblikovnega eklekticizma, ki pa je počasi že prehajal v izvirne vrednote.

Za Kastelca je bila važna predvsem jezikovna stran pesmi, ker bi le v tem mogle naleteti na odpor med čitatelji *Čbelice*. Še vedno je bil Vraz globoko v štajerskem govoru, toda napredek v osvojitvi knjižnega jezika je bil nad pričakovanje velik. Lokalno so barvane le še oblike besed, v sintaksi pa se je toliko izpopolnil, da so že redka nerazumljiva mesta. Kar jih je, so tam, kjer mu je delala težavo oblika. Z nadaljnjo sprostivijo intuicije bi se boljšal tudi jezik. Razmik od prvencev do zadnje Vrazove slovenske pošiljke, ki se nam je ohranila, je znašal štiri leta. Kljub nekaterim trdovratnim napakam (skrajševanje besed n. pr. *jam* za *jaz bom*, popačenkam itd.) je moralo novejšo delo štajerskega literata vzbuditi tudi v Ljubljani optimističnejšo sodbo.

Kmalu za pošiljko se je pojavil sam. Kaj ga je dvignilo sredi šolskega leta in zime na nenadno pot?

Vso jesen je bil v Gradcu nemiren. Komaj se je vrnil s počitnic, se je sprijaznil z mislijo, da ga bo zopet zapustil in sprejel mesto domačega učitelja v Mariboru. Začele so ga prevzemati resne krušne skrbi; študij se mu ni premaknil nikamor, a z očetovo smrtjo na kraju 1834 so se mu po vsej priliki poslabšale tudi domače razmere. Pravo bi še nadalje študiral kot privatist. Gaju je pisal, da ga mesto mika zato, ker bi lahko izkoristil lepo priliko, ki bi se mu najbrže nudila za stik z mariborsko mladino. Zastonj ji bo ponudil vse svoje znanje in domorodnost. Se je odpravil iz Gradca, v Mariboru spoznal, da mu mesto ne prija ali ga sploh ne dobil, in šele tu sklenil, nadaljevati potovanje v Ljubljano? Ga je vodila želja, da bi izpopolnil svojo zbirko narodnih pesmi, ki jih je nameraval izdati, s kranjskimi zapisi? Težnja po ponovni utrditvi zvez s Čbeličarji?

Vse to se je mešalo v njegovih ljubljanskih dneh. Sele iz Ljubljane je javil Gaju, da mu bo ostati v Gradcu. Da je pridno prepisoval narodne pesmi, priča zbirka 46. strani *Cvetje Ljubljansko*. O vsem ostalem govorita zgolj dva vira: kasnejša pismena zveza, ki jo je imel z ljubljanskim filozofom Antonom Žakljem, in kratko obvestilo Gaju: „Sedaj sem pri dr. Prešernu, ki rad posluša Tvojo Glogovkinjo, poje in popolnoma soglašja z našimi načrti. — Zelo obžalujem, da je toliko star, da si ne more tako osvojiti ilirščine, da bi v njej kaj junaškega napisal. Jeseni Te namerava posetiti.“<sup>1</sup> Za Gajevo družbo je morala biti nepričakovana novica njenega sloven-

<sup>1</sup> Vraz, pismo Gaju 27. januarja 1837, Gradja VI 315.



skega agitatorja vprav daljnosežnega pomena, če ji je pripisovala tisto važnost, ki bi jo lahko imela, toda obenem je izjava o Prešernovem pogledu na ilirizem v popolnem nasprotju s kasnejšim razmerjem. Razumeti jo moremo, če si vzpostavimo in predočimo stanje, kakršno je bilo v Ljubljani nekako med 18. in 28. januarjem 1837, ko je bil Vraz na obisku.

*Delavska knjižnica v Ljubljani*

Prešeren je poznal štajerskega študenta po njegovem prvem obisku pred tremi leti in po pesmih, ki jih je nato pošiljal. Razdalja med njim ter Prešernom in Čopom je bila velika. Odtlej se je Vraz vezal na dve strani, o čemer Prešeren ni bil poučen. Vtis o njegovi, novemu hrvatskemu gibanju naklonjeni usmeritvi je mogel dobiti le iz zadnje pošiljke pesmi Kastelcu, kjer je Vraz opomnil, da jih je pisal v češko-ilirskem pravopisu, ker se ga je že privadil. Morda so pripovedovali o graških razmerah tudi študentje, ki so se vračali v Ljubljano. Tudi ni čisto izključeno, da bi opazil objavo „Stane i Marka“. Javna ilirska propaganda v začetku svojega drugega leta v Ljubljani ni zavzela obsega kot na Štajerskem in najbrže nihče ni čutil, da bi mogla biti nevarna slovenščini. Saj je Prešeren sam poklonil leta 1836 izvod Krsta pri Savici zagrebškemu literatu Ivanu Babukiću s posvetilom: „Gospodu Babukiću, Iliru s Slavon'je, dr. Prešeren, Ilir iz Kranjske.“ Če ga je Vraz sedaj podrobneje informiral o svojih zvezah z Gajevim krogom in izdal tudi o svojem pisanju v hrvaščini, ali želel slišati iz Prešernovih ust odobravanje, je moral biti ta pač zelo previden v izjavah štajerskemu gostu. Pretirano poročilo, ki ga je v takem primeru napisal Vraz Gaju, bi bilo v skladu z njegovimi preoptimističnimi vestmi, kadar mu je bilo govoriti o svojem propagandnem delovanju med Slovenci. Kot vzrok prihoda v Ljubljano mu je po vsej priliki navedel le zbiranje narodnih pesmi. Prešeren mu je dal v prepis svojo lastno zbirko in ga kot zbiralca predstavil tudi grofu Antonu Auerspergu, pesniku Anastaziju Grünu, ki se je zanimal za slovenske narodne pesmi v želji, da bi jih prevajal.

Desetdnevni obisk v Ljubljani je zbližal Vraza s Prešernom do prijateljstva, v katerem sta se celo pobratila. Ustvaril je tisto medsebojno pažnjo, ki ju bo odslej kot človeka vezala mimo vseh razlik pogledov na narodnostna in literarna vprašanja, čeprav prav nič vezala v kritiki. Mogli bi jo kljub starostni razliki imenovati intimno in prirčno. Dalje mu je vlil novih upov v *Čbelico*, ker je moral videti voljo za nadaljnje izdajanje, a dokaz kranjske literarne aktivnosti predvsem tudi v Prešernovem *Krstu pri Savici*, ki je izšel v preteklem letu. V Ljubljani so bile njegove hrvatske in slovenske literarne težnje še v nekakem ravnovesju. Od tu je še enkrat pozval Gaja, naj sprejme



v *Danico* njegovo ljubezensko liriko. Nato je sledila hrvatski oseki slovenska plima, kajti iz Ljubljane se je vračal tudi sam poln slovenskih načrtov.

Zopet v Gradcu, je že do 8. februarja končal novo predelavo svojega prevoda dela *Božanske komedije*, ki s spretnostjo verzifikacije, preciznostjo izraza in čistostjo jezika prekaša vse, kar je napisal slovenskega. Obenem je to njegovo zadnje večje slovensko delo, ki nam je danes znano, kajti naslednje pošiljke v Ljubljano so se v ostalinah izgubile. Po prireditvi Danteja se je lotil propagandnega dela. Nikdar ni nihče zunaj Ljubljane s sistematično akcijo prodal toliko knjig *Čbelice* in *Krsta pri Savici*, kakor Vraz te pomladi v Gradcu in na Štajerskem. Po povratku je pismeno povabil Prešerna, naj mu pošlje 24 izvodov *Krsta pri Savici*, a ko je pošiljka prišla, je imela pridejanih tudi devet polnih izvodov *Čbelice*. Vraz je del tega poslal preprosto dalje Muršču v Ptuj in nanj prevalil skrb za razprodajo, ostalo pa sam razposlal prijateljem in znancem, tako Kočevarju, Horvatu in Cafovemu korespondentu Lovru Vogrinu, ki je en izvod poslal dalje Matjašiču. Nekaj je razprodal tudi med Gradčane. V Mariboru je dobil Vraz tudi stik s srednješolci, ki ga je podprl s prav istim načinom, kot so ga v Gradcu sami gojili: skrbel je poslej, da je dobila njih gimnazijska knjižnica važnejše tiske.

V zvezi s propagando za obe umetniški deli je Vraz presadil na Štajersko misel, ki bi odprla novo smer mladi družbi, če bi jo bila sposobna in voljna sprejeti. Ne kmečkemu sloju, *temveč meščanstvu posvetimo svojo skrb*. Vzbudimo domovinsko ljubezen v srednji plasti, kajti le tam se bo obdržala in razcvela. Sami smo meščani in mislimo, kot mesto misli, je pisal o svojem krogu, nasprotno je kmet preveč preprost, da bi se mogel povzpeti k nam, prav tako kot se mi ne moremo z dušo in telesom vživeti v njegovo življenje. Pisanje za kmeta je afektacija, zato v njem ni ne živosti, ne življenja. Težavno se je vživeti v njegov miselni krog, mnogo se trapiš, preden zanj kaj napišeš, in ko napišeš, vidiš, da si oblekel le debelo čoho, duša in obraz sta ostala prejšnja. Zato ustvarjajmo literaturo za meščanstvo in ga vzgajamo za nosilca narodnega preroda. Že pod tem vidikom je izrazil Muršču željo, naj bi razprodal obe ljubljanski izdaji med ptujskim meščanstvom.

Tako je doživelo Čopovo spoznanje o *nujnosti razvoja razredne diferenciacije* med Slovenci in o potrebi naslonitve slovenskega prerodnega procesa na meščanstvo svojo regeneracijo pri Vrazu. Zanj je tako nenavadno ne po odločitvi, temveč po tem, da je sploh razmišljal o vprašanju, ki je sicer ležalo čisto zunaj kroga njegovega zanimanja, da bi bilo popolnoma jasno, da mu je nove misli posre-



doval Prešeren, tudi če ne bi imenoval v zvezi njegovega imena. Ker jih bo kmalu pozabil ali vsaj ne uvajal v življenje, so bolj značilne kot zopet novo opozorilo na njegovo veliko prilagodljivost k tuji miselnosti in kot žarek, ki osvetljuje, da je Prešeren še tudi po Čopovi smrti porabljal priliko, če se mu je nudila za razširitev skupnih spoznanj.

Za literarno delo Vrazu neposredno po povratku v Gradec ni ostajalo časa. Rezultat potovanja v Maribor in brezuspešnega iskanja priložnostnega kruha je bilo, vse govori za to, spoznanje, da mu ne kaže prav ničesar drugega, kot zbrati sile in dovršiti pravo. Lotil se je z odločno voljo študija in v tem odrival vse ostalo. Dasi je sam obvestil o tem Muršca, so morali v domačih krajih izvedeti tudi po drugi poti o izpremembi, ki se je v njem izvršila; način, kako so jo odobraval, priča, da je ležalo breme njegovih zaostankov na vseh tovariših. Matjašič mu je iskreno pisal: „*Meni se jako veseli, da si Ti drugač v — Gradcu, i da se, kak se dohaja, pravo vučiš. Vuči se njih marljivo i segurno, i rajši drago Slavianstvo na nekši čas odstavi, i se vse moči skerbi, da se pred Nemci, ker i tudi naj pervo na vučenost Tvojiga stališa gledajo, vu neogovorljivo poštenje postaviš, da bude potlam Tvoja reč vu Slavianstvu s-tim velkšo moč imela.*“<sup>1</sup> Res je opravil sredi marca „po tridesetih dneh visenja na križu“ izpit iz evropske statistike (delal ga je tretjič), in se lotil učenja za naslednjega iz avstrijske statistike, ki bi mu moral slediti še izpit iz kriminalnega in končno naravnega prava. Takoj ko je imel prvo breme za seboj, je začel pripravljati gradivo za *Čbelico* in narodne pesmi za grofa Auersperga. Misel na slovensko objavo ga je prevzemala s tolikim veseljem in nestrpnostjo, da je vprašal s prvo pošiljko narodnih pesmi Prešerna, če ne bi mogel spraviti nekaj njegovih balad tudi v *Illyrisches Blatt*. Še preden je mogel prav priti odgovor, je že sledila druga pošiljka. Za grofa Auersperga se je nabralo 67 narodnih pesmi, balada „Drvar“ je bila za *Illyrisches Blatt*, za *Čbelico* štiri nove pesmi, vsaj dve od njih soneta („Kaša“ in „Lepota“). Spremljale so jo vesti o vrsti zasnov in dejanj, ki pričajo, da je bil zopet v eni svojih vročičnih dob.

Z baladami je prešel v novo panogo, k epski pesmi. Pot iz subjektivnega doživljanja k risanju objektivnega se mu je zdela zaradi osnovnega nasprotja obeh zelo težavna. Ko je dobil s *Krstom pri Savici* tudi vzorec večje pesnitve, bi ne bil več mladostni Vraz, ako ji ne bi poizkusil ustvariti dvojnika. Načrt zanjo je že napravil, le zaradi mere da se še ni mogel prav odločiti. Tercinska bi ga utesnje-

<sup>1</sup> Matjašič, pismo Vrazu 22. marca 1837, zagrebška vseuč. knjižnica.



vala, zato bo izbral pač proste verze. Ko se je Prešeren zanimal za štajersko življenje, je poročilo prineslo vesti o več važnih novostih. Na mariborski gimnaziji je mlad študent, nečak graškega profesorja slovenskih tečajev Kvasa, ki ga splošno imenujejo slovenskega Homerja, ker piše epos. V Gradcu devetnajstleten filozof z velikim filološkim, estetskim in zgodovinskim znanjem, ki piše poleg pesmi originalno dramo.

Njegov krog sam pa se je odločil, ustvariti *Cbelici* vrstnika.

Zgodbo je opisal Vraz tudi Muršču. Nekega večera so se sprehajali trije prijatelji Miklošič, Vraz in najmlajši, Vrazova nada Trstenjak, po graških ulicah in govorili o Slovanih. Ko so jih med seboj primerjali in tarnali nad slovensko zaostalostjo, je Miklošič prinesel iz pozabe staro misel: kaj ne bi mogli, ko se Čbelica nikakor ne prikaže, mi sami poslati med Slovence nekaj, kar bi vleklo nase željne oči? Naglo so dali novemu almanahu ime *Metulček* in določili sodelavce: Vraza, Trstenjaka, Miklošiča in Prešerna, ki naj da vsemu skupaj peroti. Ustanovili so pravo literarno delniško družbo. Nihče, niti Ferstl niti kdo drugi, bi tega ne založil, a za tisk je bilo potrebnih šestdeset renskih goldinarjev srebra. Tako so se odločili, da bo dal vsak deset, za nadaljnje tri deležnike pa povabili dr. Kočevarja in kaplana Matjašiča in Muršca. Izkupiček bi si enakomerno razdelili. Za blagajnika so določili, „zakaj mi nismo za ta posel, da smo študentje“, davčnega kontrolorja Dominkuša. Poslali so pisma v deželo: zbirajte naročnike!

Podjetje se je zataknilo pri alfabetu. Vse je bilo preskrbljeno, ostalo je le še vprašanje, kako naj se tiska, v bohoričici ali v čeholirici? Vraz in Trstenjak sta bila za novi pravopis, baccalaver Miklošič se mu je z vso silo uprl. Prav tako kot po objavi „Stane i Marka“ je bila tudi sedaj razlika načelna.

Ilirec Vraz je skušal obrniti borbo v prid svojemu nazoru in je iskal podpore. Najprej z inozemskimi avtoritetami. Nas ni Slovence opominjal Šafařík, naj se oprimemo nove grafike? Ni ruski dvorni svetnik, učeni Köppen, zagotovil, da se je bodo počasi oprijeli tudi Rusi? Ni pisal Danec Rask, da je to najčednejši pravopis ne le med slovanskimi, temveč med pravopisi vsega sveta? Nato je iskal zaveznikov med tovariši. Vabilo Muršču k soudeležbi je imelo poleg namena, da ga pridobi za podjetje, še namen, postaviti Miklošiča pred izbiro, ali pusti, da vse propade, ali pa privoli v novi pravopis: „*Pišite mi Te zatorej poleg če privoljíte, kaj samo s tim pogodkom privoljíte, če bodo se za te peneze knige v novem pravopisi na svetlo davale*“.<sup>1</sup> Ker

<sup>1</sup> Vraz, pismo Muršču 24. aprila 1837, Djela V 160.



ima tudi Kočevarjev odgovor izrecno podčrtan pogoj o novi grafiki, ni dvoma, da je prejel enako vabilo. Pismo Matjašiču in njegov odgovor sta izgubljena.

To so bili načrti, a vse, kakor da se je zarotilo. Iz neznanih vzrokov Metulček ni izšel, dasi je bilo gradiva zanj dovolj. Razen že dogovorjenih bi prispeval nekaj zanj še kaplan Globočnik, pesnik, ki ga je Kočevar odkril v Podčetrtku.

Brezuspešnemu zagonu v Gradcu so se pridružile kmalu še vesti iz Ljubljane, ki so vnovič podrle vse Vrazove upe.

Vprašanje objave pesmi ni bilo edino, ki mu Vraz ni mogel na kraj. V nihanju med Zagrebom in Ljubljano ga je spomladi 1837 prvič začelo vznemirjati tudi narodnostno vprašanje.

Z novo utrditvijo zvez z Ljubljano bi moral nastopiti čas preizkušnje simpatij za hrvatski ilirizem. Toda mladi pesnik kulturno-političnih vprašanj ni motril kritično, dasi je o njih dovolj razmišljal. Sledil je preprosto dalje obema smerema svojih teženj, želji, da bi se Slovenci priključili ilirski skupnosti in sprejeli novi jezik, in drugi, da bi se uveljavil kot slovenski pesnik. Dokaz, da ni prav čutil, kako dve skrajnosti nista in ne moreta biti trajno združljivi. Posledica nejasne presoje stvari je bila še večja notranja razklanost kot dotlej. Leto 1837 je vse v njenem znamenju. Doba desetmesečnega oklevanja, ki se je končno zaostrila v razid Vraza in Prešerna. Zelo kratek, toda za Vrazove velike odločitve zelo važen čas, v svojih podrobnostih dovolj zapleten.

„Jaz Slovenec se Vam Slovincu s Slovincem vtečem ter Vas za Slovence prosim, kaj bi se Vi za Slovence per Slovinci vtekli...“<sup>1</sup> Besedna igra iz prijateljskega pisma, ki ne bi prišla na misel štajerskemu Slovincu, za katerega skupno narodno ime ne bi imelo čara vabljive novosti in predvsem polne vsebine. Tako je bilo Vrazovo razpoloženje v začetku marca 1837, mesec dni po vrnitvi iz Ljubljane. Takrat še ni imel za seboj prvega izpita in je šele z nestrpnostjo čakal, da si pribori prostost za pripravo novih slovenskih pesmi.

Prav tedaj je izhajal v *Danici* Jarnikov članek s predlogom umetnega južnoslovanskega jezika. V uredništvu so ga razdelili na tri številke: 25. februarja, 4. in 11. marca. Ko je prva po dobrem mesecu dosegla Vraza, je napisal Prešernu diplomatsko pismo: „V 8. številki letošnje Danice je psevdonimen dopis iz Koroške, naslovljen na dr. pl. Gaja, v katerem je voščil pisec s proroškim zanosom

<sup>1</sup> Vraz v pismu Muršču 4. marca 1837, Djela V 152.



vso srečo njegovim patriotičnim podvzetjem in predlagal v svrhu večje splošne razumljivosti nekatere izpremembe ilirskega jezika, zlasti v deklinaciji, kar gotovo ne bo padlo med osat in trnje.“<sup>1</sup> Njegov avtor ne more biti nihče drugi kakor Jarnik, o tem da priča slog sestavka, poleg tega pa se zdi Vrazu, da na Koroškem sicer sploh ni človeka, „katerega duh bi se mogel povzpeti preko mej in črt, ki jih je potegnila človeška slabost med nami, južnimi Slovani, in tvegati tja čez ter presojudati stvari le po skupnem značaju, ki nam ga je vtisnil Bog.“ Kam je merila zatajitev, da dobro ve, kdo je avtor članka in da je imel pri njegovem izidu celo svoj delež posredovalca, kam lepa laž o ugodnem sprejemu med Hrvati, ko pa je vendar sam v pismu Gaju prvi odklonil Jarnikov predlog? Namen mu je posvečeval sredstvo. Jarnikov uspeh ga je nagnil, da je hotel spraviti na njegovo pot še Prešerna. Za nekaj stopenj bi mogel dvigniti dobro ilirsko stvar, če bi o delu ilircev napisal prijateljsko pismo Gaju ali kar članek za *Danico*, kjer bi jih javno pohvalil. Toda članek bi moral biti zelo slavospeven, kajti *Danica* je le ženskega spola, čeprav prekaša navadne žene. Moral bi govoriti mnogo o svobodi, domovini, narodnosti, slogi — vse omiljeno z Bogom in milosti polno cesarsko hišo. Ilircev je vse samo srce. Tak članek bi jih navdušil in v njih pomiril predsodke, ki jih imajo proti severnejšim bratom. Daj, prijatelj, izvrši moj predlog, če ni združen s preveč odpo- vedmi... Vabilo torej, na kakršnega je sam pred dvema letoma od- govoril Gaju z odklonitvijo.

Tri tedne kasneje, 23. aprila, je vzniknila misel izdaje Metulčka. Rodila jo je moreča zavest slovenske zaostalosti, njegova naloga bi bila izpolniti vrzel, ki je nastala v domačem slovstvu in sploh javnem življenju s prenehanjem *Čbelice*. V ta načrt je skušal že naknadno, po dogovoru, vnesti Vraz primes zbližanja z ilirizmom, in sicer s tiskom v novi grafiki. Ker je vedel, da ji je Miklošič nepomirljiv nasprotnik, in to ne iz ozko slovničnih, temveč kulturnopolitičnih in jezikovnih razlogov, je skušal nadvladati njegov vpliv. Tudi tu je posegel po sredstvu, ki meče senco na njegovo ravnanje. Vabilo Muršcu in Kočevarju, ter pač tudi Matjašiču, ni imelo samo namena, da bi jih pridobilo za sodelovanje pri podjetju, temveč tudi, da bi si Vraz dobil za Miklošičevim hrbtom zaveznikov, s katerimi bi ga postavil pred odgovornost za uspeh podjetja. Če bi Miklošič slutil, da je žrtev od Vraza organizirane silitve, bi bilo njuno intimno pri- jateljsko razmerje pač lahko zelo skaljeno. Oporo za nastop proti bohoričici je dal Vrazu tudi Šafařk s člankom o Babukičevi slovnici

<sup>1</sup> Vraz, pismo Prešernu, 2. aprila 1837, Prešeren I 316.



v *Časopisu Češkega muzeja*, ki ga je ponatisnila *Danica*, kjer se je ostro izrekel proti množici pravopisov na slovanskem jugu, češ vsak kraj, vsak kot, vsako desetletje in vsak pisec ima v njem že svojo posebnost in povrhu še lastno slovnico. Za ozdravitev bolezni je potrdil Gajev lek in še podprl z dokazi, na katere se je skoraj dobesedno naslonil Vraz.

Kljub dejanjem, ki so tudi v dobi novo poživljenega slovenskega literarnega dela izdajala trdno voljo po zблиžanju z ilirsko skupnostjo, v Vrazu samem stvari niso hotele tako na čisto. Predvsem ni mogel posneti iz miselnosti svoje okolice, katera pot bo povsem prava. Gaj je hotel nekaj, v kar Prešeren, Kastelic, Murko in Miklošič očitno niso hoteli. Nekje med obema skrajnostima pa se je razvrstil niz mnenj večine znancev.

Nekaj je bilo jasno: *da prodira tudi med Slovenci nova pisava* in da je krog njenih pristašev nedvomno vedno večji. V tej dobi so jo poleg njega samega že pisali: Kočever, Jarnik, Muršec in Matjašič, prijatelja sta ji bila profesor Kvas in mladi Trstenjak.

Toda ali je pomenjal sprejem nove pisave že tudi sprejem novega jezika? Nedvomno je vzbudilo hrvatsko gibanje veliko občudovanja in veselja med štajerskimi prosvetljenci. Isti ljudje, Muršec, Matjašič, Vogrin, Hrovatin, Horvat itd. pa so z očmi enakega veselja gledali tudi na Kranjsko. Če bi se primerjalo zanimanje, ki je vladalo za *Čbelico*, z onim za *Danico*, bi *Čbelica* znatno zmagala. Muršec je v najkrajšem času prodal dvanajst njenih popolnih izvodov in pisal še po nove, medtem ko si *Danica* ni mogla ustvariti večjega kroga naročnikov. Izpričati se da, da so jo prejemale na slovenskem Štajerskem samo Matjašič v Središču, Muršec v Ptujju in Kočever v Podčetrtku. Težko je slediti stopnji utrditve, ki so jo dosegli med štajerskimi Slovenci nauki iz *Danice*. Je bil izjemen primer zanosnega kaplana Jakoba Horvata iz Velike Nedelje, katerega „srce je ljubilo glasovitega modrijana Prešerna“,<sup>1</sup> obenem, ko mu je bila kranjščina še premalo popolna in si je več obetal od bodoče ilirščine? V nasprotju z nedognanim vprašanjem ilirizma je imela tradicija slovenske kulturne in jezikovne skupnosti med Gradčani dva zelo odločna in jasna zagovornika, Murka in Miklošiča, obe najmočnejši osebnosti mlade družbe. V domačih krajih pa je kazal prav tako čisto slovensko miselnost Muršec, čeprav ni bil nasprotnik nove grafike. Vse bolj se je zdelo, da se bosta iz sprejema ilirskega jezika in ilirske pisave izčistili dve ločeni vprašanji. Ostali tovariši so se še najbolj čutili „*Slavjane*“, pojem, ki je obsegal splošen prerodni zanos.

<sup>1</sup> Horvat, pismo Vrazu, 31. maja 1837, zagrebška vseuč. knjižnica.



V tej nejasnosti in boju nasprotujočih se misli se je Vraz obrnil 18. maja 1837 v Prago na Šafařka. Poslal mu je, kar smo imeli Slovenci tedaj reprezentativnega, Čbelico in Krst pri Savici, ter nekaj svojih zapisov narodnih pesmi, se ponudil za dopisnika in brez ovinkov zastavil vprašanje: Kaj menite o opustitvi slovenskega jezika in literature?

Šafařik je neznanemu mlademu Slovencu odgovoril:

*„Vprašujete me, kaj menim o opustitvi slovenskega jezika in literature? Rajši bi slišal Vaše mnenje. Preoddaljen sem, da bi mogel soditi o tem. Le zdi se mi, da je pri Slovencih ugasnilo kar vse življenje: kje in kaj naj se obudi in razgiba, kjer nič ni? Na vsak način obžalujem nesrečo jezika v ljudskih ustih. Vsako narečje ima z ozirom na celoto važne zaklade, ki so njegova svojstvenost. Ti ohranijo svojo vrednost tudi takrat, če se kak ljudski govor ne more povzpeti do knjižnega jezika“.<sup>1</sup>*

Če je Vraz pričakoval, da bo dobil povsem trdno navodilo, ga je odgovor iz Prage razočaral in prej posvaril, kakor pa podkrepil. Očitek nedelavnosti je meril prav tako lahko na Štajersko, kakor na Kranjsko, torej posredno tudi na njegovo generacijo, medtem ko sinu naroda, katerega jezik naj bi bil žrtvovan, Šafařik ni tvegala ponoviti misli o potrebi večje jezikovne sloge in opustitve one cepitve *ad infinitum*, katero je v svojem članku grajal, temveč ga je opozoril rajši na izgubo, ki bi bila doprinesena z žrtvijo jezika. Vraza to ni moglo zadovoljiti, saj je odgovor prevalil odločitev in z njo odgovornost nazaj na njega kot Slovenca samega.

V več drugih ozirih je bila nova zveza zelo pomembna. V Šafařiku je našel Vraz končno veljavnega Slovana, ki se je njegove podvzetnosti razveselil, ga sprejel s popolno resnostjo in postavil proti njegovi enako močno svojo prizadevnost. Človek, ves po Vrazovem okusu. Pohvalil mu je češko grafiko in prejete zapise narodnih pesmi, za katere je obljubil, da jih bo objavil v *Časopisu Češkega muzeja*, kateremu je bil urednik. Obljubil je dalje poročilo o *Kranjski Čbelici* in *Krstu pri Savici* in naročil Vrazu prvič seznam vseh slovenskih knjig, ki so izšle v zadnjih štirih letih v Gradcu, in drugič slovenska in nemška imena rek, potokov in mest na Štajerskem in rek in potokov na Kranjskem in Koroškem, kar je rabil za svojo etnografsko karto. Po brezuspešnih poizkusih z Gajem in Kastelcem si je Šafařik obetal, da si bo z Vrazom vzgojil po Čopu prvega rednega korespondenta in znanstvenega pomočnika na slovanskem jugu.

Že ko je imel Vraz v rokah to pismo, se je začelo razpletati tudi njegovo razmerje do Kranjske. Njegovi pošiljki pesmi iz začetka aprila je sledil ljubljanski molk. Po dveh mesecih čakanja je ves

<sup>1</sup> Šafařik, pismo Vrazu 28. maja 1837, zagrebška vseuč. knjižnica.



razorožen in obupan pisal Kastelcu pismo, ki bi moralo buditi sočutje in vest. Kakšna so sploh sredstva, ki bi jih pripravila do odgovora? Kaj ne vedo, da ne gre za njegovo osebo, temveč za slovensko stvar, ki jo je možno gojiti le z obojestransko pripravljenostjo? Ne vedo, kako strašna so neodgovorjena pisma? Nemir, ki ga je opisal ob zavesti neurejenega jezikovnega stanja, se je nanašal sploh na vse njegovo razmerje do Ljubljane in zlasti tudi na ilirsko vprašanje: „Kaj je vzrok, da se v pisavi tako zelo oddaljujemo, da često jaz ne Vas, Vi pa mene ne razumete? Vzrok tiči pač samo in edinole v preprostem dejstvu, da me Vi ne vprašate, kam hočem jaz, niti mi ne odgovorite, če se drznem vprašati jaz Vas, kam mislite kreniti Vi.“<sup>1</sup>

V dveh naglih, zaporednih pismih je nato dobil Prešernov odgovor, odgovor, ki je neizbežno vodil v novo krizo. Grofu Auerspergu štajerske narodne pesmi menda niso posebno ugajale. Vrazovih pesmi ne morejo sprejeti v objavo v nemškem *Ilirskem listu*, ker bi bile kranjskim čitateljem preveč nerazumljive, saj se čujejo take tožbe celo o njegovih. Sam ne more sodelovati pri Metulčku, ker nima novih pesmi, lahko pa ponatisnejo, kar je bilo objavljenega v *Illyrisches Blatt*, ako jih to ne moti. In končno je poročal Prešeren, da se mu zdi, da *Čbelica* ne bo več izletela. Čeprav je odgovarjal z veliko skrbjo, sam pohvalil Vrazove pesmi, se zanimal za delo posameznikov na Štajerskem, želel njih knjižnemu podvzetju vso srečo, se le bal, da bo to mons parturiens in jih s prijateljsko besedo bodril, je moralo v juliju 1837 Vraza vnovič objeti razočaranje. Cenzurni pritisk na *Čbelico*, ki se mu je Kastelic vdal in s katerim se je moral sprijazniti Prešeren, je tako zamoril obenem s kranjskim tudi največji štajerski poizkus vzpona zapoznele zemlje iz teh desetletij. Sedaj ko je Prešeren uvidel, da postaja stvar z Vrazovim narodnopolitičnim tipanjem resna, se je končno odločil za opustitev vzdržnosti v sodbah o ravnanju mladega štajerskega prijatelja. S skepso nad vrednostjo njegovih iskanj se je tudi v tem družila skrb, da ne bo po kritiki zamrlo še tisto malo štajerskega kulturnega življenja: „*Namera naših pesmi in siceršne literarne delavnosti ni druga kot gojitev materinščine; če imate Vi drugačen smoter, ga boste težko dosegli. Združitev vseh Slovanov v en knjižni jezik bo ostala najbrže skromna želja. Ne bo se Vam tako lahko posrečilo dvigniti na prestol filološke samovlade štajersko-hrvatski dialekt. V ostalem pa je tudi napačno stremljenje boljše kot ravnodušnost do vsega domovinskega.*“<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Vraz, pismo Kastelcu 10. junija 1837, ZMS XIII, 46.

<sup>2</sup> Prešeren, pismo Vrazu 5. julija 1837, Prešeren I, 321.



S tem so bila v zasebni korespondenci izluščena vsa vprašanja med slovanstvom, ilirizmom, štajersko cepitvijo ter slovensko skupnostjo in tabori ostro ločeni med seboj. Vrazu je ostala izbira, kje se bo umiril.

Prešernova odklonitev ilirskega jezika je napravila nanj zelo močan vtis. Odpisal mu je in zanikal, da bi bil kdaj verjel v enoten vseslovanski jezik, še manj, da bi bil kdaj hotel dvigniti svoj vzhodni štajerski dialekt v knjižni govor, kar ni povsem odgovarjalo resnici. Pisal je, da je imelo vse njegovo prizadevanje le namen, prinesiti enotnost v obliko jezika, ki se imenuje knjižni jezik. Ponovil je svoje predloge izprememb, ki jih je že 1834 zagovarjal pred Čopom: dosledno pisanje samoglasnika *e* na mestu polglasnika, ki so ga tedaj zaznamovali neenotno z *i* ali z *e* (primer *kupec*); v orodniku ednine samostalnikov moškega in srednjega spola naj se piše *o* mesto *a* (primer z *Bogom*). Dvojnost pisanja *i* in *e* da vede v štajerskih govorih, kjer ljudstvo točno izgovarja vse samoglasnike, le v zmedo in nejasnost. Ker Kranjci v izgovoru ta samoglasnik opuščajo, jim bo itak vseeno, da-li je pisan z *e* ali z *i*. Znova na te zahteve izvedeno vprašanje enotnosti slovenskega knjižnega jezika vseh okolišev je bila vsekakor prav pojmovana potreba, da bodi knjižni jezik višje in skupno izrazno sredstvo narodne celote, a obenem brez vsake primese jezikovnega vseslovanstva ali Gajevega poizkusa vsilitve srbskohrvatskega knjižnega jezika, kar je postajala štokavščina. Take rešitve slovenskega jezikovnega vprašanja se ni dotaknil ne Prešeren, ne Vraz, kar priča o toliki njeni neprirodnosti, da nista o njej niti razpravljala. Vraz je zaključil svoj odgovor z razmišljanjem o pomenu jezika za narod, ki je bilo dotlej morda najzrelejše slovensko gledanje na to osrednje vprašanje narodove rasti:

*„To so v splošnem moji pogledi na stvar in to mnenje dele moji štajerski bratje ne le mojih let, temveč ljudje, ki so v teh nazorih osiveli. Do njih bo prišel vsak razumen človek, ki bo uvidel, da se more rešiti narod pred popolnim izkoreninjenjem le po poti svojega jezika; ki bo uvidel, da brez njega ni mogoča narodna zavest in brez narodne zavesti ne krepost — razen pohlevnosti, slepega strahu pred jezo božjo itd. — Kdo je kriv senčnih stvari našega ljudstva? Ti sam veš odgovor. Nekateri še vedno mislijo, da bodo dosegli vse z nemštvom. Toda kaj je bilo storjenega od Jožefa sem? Izobraževati narod v tujem jeziku je — v primeri rečeno — toliko, kot pričakovati od vinske trte boljših sadov, če jo cepiš z orehovo vejo ali z jablano. Tuja cepika se bo ali posušila, ali pa jemala hrano, ki je potrebuje trta za uspešno rast in pri tem sama pičlo životarila. Če hočemo izobraziti svoje ljudstvo, nam bo to uspelo le v materinščini. Če pa nočemo po nepotrebnem cepiti svojih sil, se moramo skupno truditi za enotnost jezika ali vsaj njegovega oblikoslovja. Ker sta stava in besedni zaklad važna za celoto, ju moramo trpeti in uporabljati v medsebojni*



*liberalnosti. Združenje nam je tembolj potrebno, če pomislimo, da nas pri najbolj sangviničnem računu ni več kot milijon. Kako potrebna je enotnost! Saj ne gre za nič več in nič manj, kakor za Hamletov biti ali ne biti. —*"<sup>1</sup>

Po lastnem pričevanju, izpovedanem z vsem poudarkom, je šlo v avgustu 1837 Vrazu torej še vedno za dosego istih izprememb knjižne slovenščine v prid štajerskim govorom kakor leta 1834 in ves jezikovni problem se je sukala le v tem okviru. Dvanajst dni po tem pismu je na popotovanju po Koroški in Štajerski v župnišču v Solčavi napisal nekaj verzov v občudovanje Savinjskih planin in jih podpisal z dvojnimi podpisom: *Jakob Cerovčan Slovenec z Slovenie in Stanko Vraz Ilir iz Velike Ilirije*. V tej dvojnosti, pripadnosti k slovenski in obenem veliki ilirski enoti je zapopaden njegov tedanji narodno-politični nazor.

In vendar je prešlo takoj nato težišče vseh vprašanj, tudi jezikovnih in narodnostnih, po usodnem naključju popolnoma drugam.

Vsa ta pisma, razgovori, ideološka razmotrivanja, obiski in iskanje zvez, to je bila literatura. Res so se vezale z njo vse ambicije. Toda sedaj je pljusvalo v njem še nekaj drugega, kar je imelo še drugačno, večjo silo. V njem se je sprostil element, ki je sleherno srečanje, pogled, prigriz, vsak droben dogodek dneva zvezal z novimi čustvi v verz, da je v njem vse pelo lepe, a tesnobne ljubezni. Ko je bil lani za počitnic v Samoboru in živel nekaj časa v neposredni bližini Ljubice Cantyli, je napravil nanjo v oni kratki dobi nič manj kot 113 pesmic! Kakšne so mogle biti kot hrvatske, če je bila ona Hrvatica, če je prihajal že kar redno vsako leto, da jo vidi, na Hrvaško, in bi ji mogle priti pred oči le, če bi bile objavljene v hrvatskem listu. In tega si je tako silno želel. Še po povratku v Gradec se mu je do časa, ko je pisal gornje pismo Prešernu, nabralo novih 36 pesmic. „*Ja sam sin domači, lišen domovine . . .*“, je pisal v njih sam. Vzporodno z gradivom za Čbelico je raslo torej vso pomlad tudi hrvatsko pesniško delo, ki pa ga je skrbno skrival. Nova čustva so bila tako eruptivna, da je bila iz pesmi izbrisana skoraj sleherni sled domovinske ljubezni. Šele, ko se je vrnil jeseni 1836 na Štajersko, in niso mogle nastajati več ob neposrednih dogodkih dneva in naglih psiholoških izpremembah dveh mladih ljudi takih čustev, ko tudi ni mogel več zajemati motivov iz narave in okolice, ki jo je obdajala, so z oddaljenostjo dobile neko elegičnost. Takrat se je brezupnemu klicu srca, „da mu prisnubi mir“, pridružila primes slovanske žalosti, ki s svojo tožbo o potujčeni zemlji, spominja na vzdušje Kollárjevih

<sup>1</sup> Vraz, pismo Prešernu 1. avgusta 1837, Prešeren I, 325—6.



sonetov. Ko je kasneje, leta 1840, prišel do tega, da je mogel te pesmi izdati, je bilo samo prvih za celo zbirko (*Djulabije I*) in drugih iz zadnje pomladi za tretjino druge.

V takem stanju mu je bil šolski študij še napornejši. Vendar je vztrajal in opravil na koncu julija 1837 še izpit iz avstrijske statistike, za katerega si je bil določil termin že za junij. Toda dalje ni mogel, čeprav se je trudil z obupno voljo. Prosil je dovoljenja, da sme polagati ostalo jeseni. „Mene velja vsak izpit nekaj let življenja,“ je pisal v svojem zadnjem pismu Prešernu in mu s popolno zaupljivostjo orisal svoj res ne lahki položaj. Brez veselja za pravo, je moral dajati ves čas, ki bi ga rad porabil za drugo, izpitnemu študiju le zato, da si dobi za vstop v življenje neko propustnico. Čezmurni napor za manj kot povprečni uspeh so mu zelo oslabili zdravje. Celo profesor je uvidel nesmiselnost študiranja pri človeku, ki se ne more predati predmetu, in mu nasvetoval, naj si poklic prebere. Toda kam? Ker je Vraz vedel, da mu je Prešeren znanec, ga je prosil za jesen, ko mu bo polagati še preostala predmeta, za posredovanje in priporočilo. Nato se je odpravil znova na Hrvaško, to pot po ovinku preko Koroške, kjer je hotel spoznati Urbana Jarnika in zbrati podatke za članek o vojvodskem stolu na Gosposvetskem polju.

Razmere, ki jih je našel v Zagrebu, so se nekoliko razlikovale od onih v prejšnjih letih. Danici je začelo primanjkovati domačega izvirnega gradiva, da si je moral urednik pomagati s prevedenimi članki. To ji je dajalo po prispevkih precej vseslovanski značaj. Nič bolje ni bilo s pesmijo. Domovinski liriki Stoos, Mažuranić, Rakovac in drugi so se s svojimi bobnečimi verzi že zelo izčrpali in prispevali v letnik le po eno, dve pesmi. Vrstila se je številka za številko, ki je bila brez novega pesniškega prispevka. Zadrego je reševala rubrika *Razno cvetje iz izverstnih pesnikah ilirskih*, kjer so ponatiskovali pesnike starejših dob. V takih razmerah si je utrl dostop v *Danico* Vukotinović s svojo zgolj erotično liriko (pesmi „Stanak za cernooku“ 2. februarja in „Na Jelku“ 26. avgusta 1837) in s tem pripravil pot tudi Vrazu. Urednik Rakovac je sedaj brez posebnih ugovorov sprejel njegove ljubezenske pesmi in začel 2. septembra 1837 objavljati prve „*Djulabije*“ s podnaslovom „Zlomci. Fragmente“. Drugič se je zgodilo, da se je graškemu poetu nanagroma odprla *Danica*. Raznim Ilirom iz Horvatske, iz Slavonije, iz Bosne itd. se je vnovič pridružil Stanko Vraz, Ilir iz Štajera. V krog hrvatskih pesnikov je vstopil z njim človek presenetljivo prožnega verza, žive, sočne oblikovalne sile in jezika, lahkotnejšega od izraza vseh domačinov. Kar je pred Gajem in ostalimi zagovarjal z besedo, je



sedaj odprl pred široko hrvatsko in ilirsko družbo. Izlil ji je pesem ene same človeške strune in jo pel, bolni slavec, nenehoma, nepomirljivo:

*Ljubavi, ljubavi!  
Odkud tvoja sila?  
Sad me nosiš nebom,  
Zemljom sad nemila:  
Sad činiš da čeznem  
Nebeskom razbludom;  
Sad opet, da ginem  
Bijen bolju hudom.<sup>1</sup>*

Naj je Vraz občutil literarni prodor kot velik in prepričevalen, niso bili ti dnevi njegovega hrvatskega bivanja dnevi sreče. V bližnjem Samoboru, ki ga je tudi sedaj obiskal, so se razvijale stvari na način, ki je neizbežno vodil v njegov drugi notranji zlom. Romantični štajerski študent je stal s svojim pojmovanjem življenja na enem bregu, samoborska lepota na drugem. Ne le, da ni moglo biti govora o vračanju ljubezni, temveč se je prav sedaj pojavil v najneugodnejšem trenutku, tik pred njeno poroko. Ostala bo v umerjeni meščanski sredini, njen ženin je ljubljanski trgovec Edvard Engler. Kaj je imel tu iskati bedni poet? Razvoj teh odnosov je precej nejasen. Ni prič o njegovih srečanjih z Ljubico Cantyli in samoborsko družbo, niti o njegovem duševnem stanju. Neka drobna, neznatna značilnost bi mogla poleg pesmi samih izdati ure, o katerih je molčal svojim prijateljem: na skalah samoborskih grajskih razvalin so opazili kasneje osnutke Djulabij, ki jih je tja pisala Vrazova roka. V začetku oktobra ga najdemo že v Zágorju pri Mariji Bistriški. Leži bolan v neposredni sosesčini samostana, na plemenitaškem posestvu, kjer so bili njegovi gostitelji ‚noble de Kerčje‘, Štauduarjevi. V negi mlade gospodinje, nečakinje bistriškega opata, se mu zdravje vrača. Ko ni več v Zagrebu, ga zopet preganjajo literarne skrbi; pošilja Rakovcu nadaljnje pesmi in s strahom zabičuje, da se ne sme zgoditi, da bi ga premestili s čelne strani *Danice* v notranjost, kajti čitatelji bi po tem sklepali, da nadaljnje pesmi ne dosejajo prvih. Tako je še negotov uspeha in občinstva. Res si ga ni mogel pridobiti. Vajeno je patriočne lirike in hoče zato navdušujočo pesem. Poet je prešel kritiko lahkotno in ji anakreontsko odgovoril v Danici s pesmijo „Odgovor bratji, što žele, da pěvam davorie“:<sup>2</sup> poj, komur se da, o kraljih in junakih, moja lira tega ne zmore in bo pela dalje o ljubezni. Bil je pač na drugi ravnini kakor hrvatski literati in množica spremljevalcev njih naporov, ki v ilirizmu niso gledali literarnega

<sup>1</sup> *Danica Ilirska*, 6. septembra 1837.

<sup>2</sup> *Danica Ilirska*, 25. novembra 1837.

vprašanja, temveč gibanje, ki je hotelo dati hrvatskemu političnemu življenju novo smer. Težje motnje je začela povzročati Vrazu že po povratku v Gradec stara slabost zagrebškega kroga, zanemarjanje pismenih zvez. Ogorčen, ker zopet ni dobival ne *Danice*, in odgovorov, je vrgel na tehtnico vso pomembnost, ki si jo je pravkar pridobil: „Dopiraju Vam ove reči do serdca ili ni — meni mora biti sve jednako, jerbo čini mi se, što ne počutim manje domorodnosti nego ikoj od Vas osrédnih Ilirah, te u sléd toga nedam sobom kako-god metati — bireć kako meću se dečáci kamenjem i prahom. Vi sudite da jesam ja u vèrugah, i metnem, da i Vi pravo sudili, — je baš čovèku i u v è r u g a h moći s l o b o d n o m biti.“<sup>1</sup> Razburjanje, ki Zagrebčanov pač ne bo omajalo. Važnejše je bilo, da so še dalje objavljali njegove Djulabije.

Tako se je v pozni jeseni 1837 Vrazu le razvozljal zapleteno osrednje vprašanje njegovega mladostnega življenja, od literarnih razmer toliko zatirana pesniška ambicija. Potekalo je šesto, morda sedmo ali osmo leto, kar so se mu nabirali verzi in ostajali, če izvzamemo epizodo z objavo „Stane i Marka“, vsa ta leta brez odtoka. Sedaj mu je bila *Danica* končno trajno odprta. Jezikovni problem je postal zanj s tem preprost. Do knjižne hrvaščine je imel približno prav toliko kot do knjižne slovenščine. V obeh jezikih je napredoval in v obeh potreboval tudi urednikove pomoči, zlasti v hrvaščini, kakor dovolj nazorno kaže okorni slog odlomka gornjega pisma. Ko se je sedaj odločitev po zunanjih okoliščinah nagnila k hrvaščini, je z brezobzirno odkritosrčnostjo in s trdnostjo, ki je dotlej v tem vprašanju nikdar ni imel, pisal 19. novembra 1837 Prešernu:

*„Računal sem na Tvoj pristanek k mojim nazorom in na tem gradil možnost, da bo slovenska literatura životarila dalje. Ker se pa to ni zgodilo, sem se od pretekle pomladi sem umaknil z nehvaležnega polja, ki sem ga pet let z vso ljubeznijo obdeloval, in se pridružil navdušenim mladim Ilircem. Nimam se namena vrniti. S Slovenijo sem opravil, zlasti, ker sem na zadnjem popotovanju izgubil, kar sem med leti 1832—36 slovenskega napisal. Od preteklega leta pišem le ilirsko, kar ima mojega g. Kastelic, je zato smatrati za opera posthuma.“*

Koliko netočnosti! Kakor da bi hotel utajiti veselje, ki so mu ga še spomladi dajale priprave gradiva za novi zvezek *Čbelice*, kakor da bi hotel utajiti negotovost pravilne poti v jeziku. Kaj bi mogel sedaj Prešeren proti silam, ki so ravnale njegovo življenje? Kaj bi mogel, tudi če bi se podvizal z odgovorom in zagotovil, da bo ustregel njegovim željam glede izprememb knjižne slovenščine? Kaj

<sup>1</sup> Vraz, pismo Rakovcu 21. oktobra 1837, Gradja III, 265.



bi mogel, tudi če bi poznal pravo ozadje in resnične vzroke nove odločitve in skušal odstraniti njih škodljivi vpliv?

Po vrnitvi v Gradec ni dolgo vztrajal v vseučiliškem mestu. Ljubica Cantyli se je 19. oktobra res poročila in dvignila v njem nov val obupa. Čim je opravil z izpitom, se je znova podal domov na slovensko Štajersko, kjer je v suhi, zasneženi zimi, ves sam s seboj, še pred božičem pomnožil zbirko Djulabij za šestdeset novih pesmi. Še vedno ga je gnala ista strast.

To je zgodba prestopa 27 letnega jurista Stanka Vraza v kulturni krog hrvatske sredine.





#### CETRTO POGlavJE

### VRAZOVA PRESELITEV NA HRVATSKO

**Š**AFARIK in Gaj... Dva kometa na slovanskem nebu, napovedovalca nečesa velikega. Pojavila sta se na dveh med seboj oddaljenih točkah in ne svetita le oba proti istemu središču, temveč na vse strani krog sebe...<sup>1</sup> Okoli teh dveh osi slovanskega sveta je sedaj začelo teči Vrazovo življenje. Vse bolj je odkrival, da je bodočnost tam. Vedno močneje je v njem prevladovala stran spoznanja, ki je videla pravo bujnost razvoja le v graditvi mostov med razdrobljenimi delci in učvrstitvi velike slovanske enote. Kakor že nekoč, kmalu po prihodu v Gradec, ob vseslovanskih sanjah ni moglo obdržati zanj nobene cene drobno prizadevanje za dvig domače ljudske skupnosti, tako je tudi sedaj plahnela vrednost slovstvenega dela v slovenskem okviru. Redki, neznatni pojavi dobre volje, ki so se kazali na Štajerskem in Kranjskem, so se razblinili ob vtisu vpliva in veljave, kakršno so imeli v neprimerno širšem občestvu politični in literarni vodniki Čelakovský, Šafařík, Kollár, Gaj in ostali. Njegova zveza s Prešernom in po njem s starejšo kranjsko generacijo se je po dopisovanju ohranila, notranje je pretrgana. Smer dela je različna in različni so tudi cilji. A tudi Gajev ilirizem ni pridobil zase vsega Vraza. Bolj kakor na Zagreb, je njegov pogled uprt na Prago, *srce slovanstva*. Jezikovno se štajerski poet priznava k južnoslovanski skupnosti, idejno k vseslovanski. Ni si izgradil zato kakih izrazitih miselnih dognanj, izhodišče njegovih

<sup>1</sup> Župnik Krempl v pismu Vrazu 15. februarja 1838, zagrebška vseuč. knjižnica.



sklepov ni razumsko spoznanje, da je tak razvoj boljši in edini naraven, temveč čustvo, zanos, potreba po narodnostni afirmaciji, ki bi bila nagla, sunkovita, ki bi z enim mahom ustvarila iz slabotnega trenutnega stanja močno, silno kulturno skupnost vsega slovanskega elementa.

Posledice zveze s Šafařkom so bile prav take, kakor so bile posledice zveze z Gajem in Prešernom: sedaj je nanj prenesel svoje sanje. Literarno sodelovanje v *Časopisu Češkega muzeja* s prispevki slovenskih narodnih pesmi in poročili o kulturnem življenju na slovanskem jugu si je zaželel razširiti v neposreden in trajen osebni stik. Zato je v poletju 1837 sklenil, da bo z novim šolskim letom nadaljeval svoje pravne študije v Pragi. V Gradcu je imel hrvatskega tovariša Nauma Malina, prav tako gorečega Slovana, s katerim bi se skupaj preselila. Malin je svoj sklep izvedel, Vrazu ga je preprečila bolezen, ki ga je zadržala na Hrvatskem tja do prve tretjine oktobra in je zamudil začetek šolskega leta v Pragi. Tako se je znova vpisal v Gradcu kot privatist in s Prešernovim posredovanjem pri profesorju Edlauerju res takoj po povratku opravil oba izpita, ki sta mu od poletja še preostala za dovršitev prvega letnika prava. Rabil je zanj dobri dve leti.

Komaj so izšle v *Danici* prve Djulabije in še preden je utegnil zbrati gradivo za Šafařka, je dobil od onstran že novo vabilo. V Pešti je pripravljaj Hrvat jurist Šandor Gyaly ili r s k i a l m a n a h. Načrt je bil velikopotezen. Zbrati pesnike z ozemlja celotne velike Ilirije in izdati skupno zbirko v novem jeziku, a k tej še dodatek s prispevki v ostalih priznanih slovanskih narečjih. Denarna kalkulacija, ki je določila almanahu izredno visoko ceno treh forintov za izvod (knjižica *Čbelice* je veljala dvajset krajcarjev), priča, da bi bil zbornik po obsegu zelo zajeten. Kje bi moglo najti tako podjetje bolj navdušenega pristaša od Vraza? Tudi načelno program mladega Gyalya pri Vrazu po objavi Djulabij ni naletel na nasprotnika: „Samo složno, — sve za dom — n a r o d n o s t, — vse za nesretnu Iliriju i s l o b o d u, — uzajemnost i sloga neka nas vodi.“<sup>1</sup> Enak glas iz Pešte, kakor ga je čul iz Zagreba in Prage, je le še pospešil odločitev. Tudi sicer je bil Gyaly še radikalnejši od Gaja, kajti izrecno je vabil po Vrazu v svoje kolo tudi Slovence, Prešerna, Kastelca, Murka in druge, le da bi pisali v ilirščini. O literarni Kranjski ga je informiral Slovak Boleslavín Vrchovský, bivši dunajski tovariš kranjskih pravnikov Čopa, Mažgona in Zupanca. To je bil prvi povod živega Gyalyjevega zanimanja za osrednji slovenski okoliš in poizkus

<sup>1</sup> Gyaly, pismo Vrazu 16. septembra 1837, zagrebška vseuč. knjižnica.



pritegnitve njegovih slovstvenih delavcev. Drugi, s poudarkom načelne strani, je izviral iz nove Kollárjeve pobude za vseslovansko skupnost, ki jo je Gyaly posnel takoj ob njenem rojstvu v Pešti in sedaj prvi posređoval tudi Vrazu. Obenem z gradivom za *Danico* je Vraz pripravljaj še gradivo za almanah. Gyalyjeva želja ni šla le za pesmijo, temveč tudi za prozo, in je morda v tem vzrok, da se je odločil raje za dva prevoda, poljsko pripovedko „Jaga i Puža“ in ruski „Prevaren u računu“ in „Rajska ptica“. Nadzorstvo nad jezikovno stranjo svojega dela je prepuščaj Rakovcu in šel pri tem tako daleč, da mu je poveril v prevod kar slovenske pesmi. Iz Gradca je povabil k sodelovanju poleg Prešerna tudi mladega Poljaka Emila Korytka, ki je živel od začetka 1837 v Ljubljani v pregnanstvu, in za katerega je bil izvedel od Miklošiča, da tudi pesni.

Po Gyalyju je dobil Vraz tudi neposredni stik s Slovaki. To pot ni bil on prvi, ki je iskal zveze, temveč sin drugega malega naroda na slovanskem zapadu, mlad Slovak, prav tako kot on sam ves navdušen nad napredovanjem narodne zavesti. Po obetajočem pismu, ki ga je Vraz napisal Gyalyju, je našel Vrchovský pripadnika naroda, ki mu je postal simpatičen že po dijaških predstavnikih na dunajski univerzi, in ni mogel, da bi mu ne sporočil, kako živo se razvija življenje mladine v Bratislavi. Izdali so almanah *Plody*, osnovali knjižnico s 400 deli, bili po gorečnosti in delavnosti vzor vsej slovanski mladini — za Vraza odmev prav tistih čustev in smeri delavnosti v drugi slovanski deželi, ki jih je izdajalo graško življenje samo. Nov dokaz, da je vseslovanska skupnost možna realnost.

V Pragi je Malin res navezal osebne stike s Šafaříkom. Opisal ga je Vrazu kot starejšega človeka, že oslabiljenega preveč misli in pisanja, ostroumnega obraza, zelo nesrečnega z bolno družino. Da toži nad Kranjci, ki ne vzdržujejo zvez in jim nemarnosti ni oprostiti, saj kaže, da v njih ne more goreti nobena ljubezen. Sedaj bo Vraz ta zveza. Praga je Malina v nekem oziru presenetila: med šolskimi tovariši sami nemško čuteči, v popolnem nasprotju z gorečimi brati v Gradcu. In v samotarskem življenju brez prave družbe se je slu stožilo.

Zaveza z Gajem, zveza s Šafaříkom, zveza s Pešto in po njej Slovaško. Skrb okoli novega jezika. Priprava gradiva za *Danico*, za Gyalyjev almanah, za Šafaříkovo znanstveno in publicistično delo. Notranja razklanost, izvirajoča iz nesrečne ljubezni do hrvatskega dekleta. Grenka razočaranja z Ljubljano. Tegobe študija, za katerim je že vstajalo grozeče vprašanje družbenega izobčenca: „Čas različne dare v svojem kanjeri nosi, še tudi Vam eno debelo pogačo — eno mastno faro pernesti znà, kde bode Vam narav kroz okno



grozdje ponujala, kak n. pr. per Svetinjah; kde bode mleko teklo, če bote si nemarno deklo vzeli, ki bo Vam po dojitvi s dukli črez prag kapala itd. O! to še vse bo, še perle kak bom jaz kakšni terdi kosič kruha mel!"<sup>1</sup> Vse sami vzroki, ki so ga odnašali od slovenske sredine. Proti nemiru, ki ga je moral vzbuditi pogled vase, je bila misel na slovanstvo olajšanje.

Če bi se Vraz tedaj vprašal, kdo mu bo med Slovenci sledil, bi bil z odgovorom v zadregi. Zato je sklep o prestopu, s katerim je gnal stvar v skrajnost, tovarišem zamolčal in obvestil o njem le Prešerna.

Tudi po življenjskem položaju je zevala med njim in tovariši že velika razlika. Z izjemo Murka in mladega Trstenjaka so bili že vsi pri kruhu.

Kočevar je dobil mesto okrožnega fizika v Podčetrtku na štajersko-hrvatski meji. Sedaj je izvršil obljubo, ki jo je dal nekoč Vrazu. „Z apostolsko vnemo“ se je lotil pridobivanja nezavedne inteligence v celjskem okrožju in bil nad uspehi „ponosen, kot da je ustvaril nov svet“. Njegovo delo bo poslej drobno delo narodno prosvetljenega inteligenta med ljudstvom, do katerega še ni prodrla misel narodnega dviga. Kmalu po prihodu na svoje prvo službeno mesto se je zapletel v mrežo ljubezni tiste vrste, kjer si prideta v navzkrižje srce in revščina, trpel, da so nastale tedaj nekatere redkih njegovih pesmi, in se umiril, ko se je poročil srečneje, kakor „bi priženil milijone in je dobil ženo, ki zna ljubiti, kakor zna malokatera žena.“<sup>2</sup> Ta srečni dom bo sedaj Vrazu pogosto pribežališče.

Življenje zdravnika dr. Kočevarja je primer nastajanja prve generacije slovanske narodno zavedne meščanske podeželske družbe sredi preteklega stoletja. Po svojem idealizmu je bil enak Vrazu in širil v svojem okrožju vse, nad čemer se je navduševala Štajerska, v tej dobi seveda Danice in Novine. Iz njegovih pisem se da posneti, da je imel prefinjenejši literarni okus kot ostali deželani iz družbe, saj je bil Vrazu med štajerskim in zagrebškim krogom najdoganjivejši kritik svoje dobe. Po nekaterih drobnih črtah se da slediti pri njem tudi globlji filozofski izobrazbi in odmevu nove svetovno nazorne usmeritve, ki je bila sicer še tuja mlademu štajerskemu krogu; zagovarjal je moderni nauk svobodoumja proti okosteneli filozofiji, ki jo je s svojih stolic učila tudi graška univerza. Bližina hrvatske meje je vplivala nanj, da se je pričel vse bolj približevati novi hrvatski miselnosti, kar bo tem pomembnejše za razvoj Štajerske, ker je postal v celjskem okrožju glavni opornik domoljubnega dela.

<sup>1</sup> Vraz, pismo Muršču 18. februarja 1838, Djela V 167—8.

<sup>2</sup> Kočevar, pismo Vrazu 1. junija 1837, zagrebška vseuč. knjižnica.



Drugi Vrazov prijatelj, ptujski kaplan Muršec, je s svojim izrazito slovenskim mišljenjem predstavljal v narodnopolitičnem oziru nasprotno skrajnost miselnosti generacije. Vraz se mu ni mogel približati s svojo novo usmeritvijo in tudi ni skušal vplivati nanj. Toda tudi Muršca so trgale od vsakega prerodnega dela poklicne skrbi. Prav v dobi, ko je Vraz že javil Prešernu svoj prestop, se mu je Muršec opravičeval, da ležita v prahu dva letnika *Danice*, ki ju je prejel, a ju ne utegne prečitati, in bosta prišli že tretja in četrta knjiga, preden bo mogel pregledati polovico prve. Pač pa je bil najboljši razpečevalec slovenskih knjig. Na to svoje „tiho sejanje slovenščine“, kot je to delo imenoval, je bil ponosen in srečen, ker je oddal več knjig kot Slomšek. Znal je združiti narodnostno in dušnopastirsko prizadevanje, česar ni zakrival Vrazu: „To bode Bogi ino slovenšini sad perneslo. Kde se slovenšina k' božji besedi v' spripovesti ali lepi molitvi slovinskem serci perbliža, naj hitrej korenino no klico požene — ino se naj hitrej klasi“.<sup>1</sup> S takim delovanjem se je Muršec vse bolj bližal delu starejše generacije. Poleg Miklošiča je ostal v narodnostnih in jezikovnih nazorih najbolj realističen, saj se je otrešel vseh sanj. Značilno je zanj tudi to, da je obdržal zelo dobre stike s sorodnim Murkom.

Miklošič in Murko sta šla svojo samostojno in izgrajeno pot dalje brez posebnega oziranja na trenutne naloge, ki so se vsiljevale mladi generaciji. Drugi je po vstopu v semenišče študiral mirno in dobro; ko se je rešil v uravnani tok življenja in podredil silam družbe, je le ena poteza značaja izdajala, da njegov razvoj ni bil preprost kot pri ostalih: ohranil je neko kritičnost in jedkost do vsega, tudi do razmer med duhovščino. Sloves dobrega lingvista ga je spremljal kljub nedelavnosti dalje. Po končanem bogoslovju je dobil vplivno mesto tajnika graškega škofa, kjer je mogel pospeševati ali ovirati tudi razvoj vprašanj, ki so prišla v zvezo z ilirizmom. Nasprotja med Vrazom in njim se niso polegla.

Miklošič je šel naglo pot kariere. Končal je pravo in dobil izpraznjeno mesto profesorja filozofije na graški univerzi, še preden je imel doktorat. Obenem, ko je vzbujal s svojim znanjem občudovanje tovarišev, jih je vznemirjala druga njegova lastnost. Kočevar jo je takole izrazil Vrazu: „Bog ne daj, kaj bi nas Miklošič zapustio. On bode za našo slavo in slovstvo važne stvari pripravio, či bode hteo. Či njegova glava za nas sjublenu bode, kda bode druga njegovej jednaka izišla? — Je se bojim za Miklošiča, njegovo častiljubje ga od slovenstva daleč odpelati grozi. Tisto čast, kera njega

<sup>1</sup> Muršec, pismo Vrazu 2. marca 1838, ZMS VII 134.



pri Slovencih čaka, ne bode pri Nemcih nikdar zadobil. Meni se dobro vidi, či čujem, ka je Miklošič zarad svojega znanja v' Gradci glasoviten, al to mi nemre prav biti, kaj moram čuti, da je na slovanstvo pozabio. Morebiti pa je to zadnje ni resen, on bode, či enkrat profesor ali advokat postane, tudi za Slovence pisao. Tolko časa bode mu njegov posel pustio, da bode tudi za naše slovstvo delao."<sup>1</sup> Potorej, ki jo je šlo pred njim in za njim toliko slovenskih inteligentov, ki so jim bile razmere v malem, nesamostojnem narodu z neizgrajeno družbo preozke, in ki jo je šel, kar je bilo za Miklošiča važno, tudi njegov vzor Kopitar. Kočevarju in ostalim je krenitev nanjo povzročala skrbi, da gre za narodno odpadništvo.

Ostali, kot Klajžar, Matjašič, Knuplež, Vogrin, Horvat itd., so bili le bolj ali manj zvesti spremljevalci, sami netvorni, ali vendar dobrodošli narodni delavci. Izmed njih je kazal posebno zanimanje za slovanske jezike, zlasti za ruskega in srbskega, še v tej dobi Lovro Vogrin, kaplan v Mariboru, vendar pa mu je primanjkovalo za študij potrebnih knjig. Bil je Cafov ožji rojak, rojen 1810 v Senarski vesi pri Sv. Trojici, in zato prijateljsko še najbolj povezan z njim, medtem ko je literarne pomoči pričakoval od Vraza. Kakor so postajale vezi med nekdanjimi šolskimi tovariši vse rahlejše, vendar sami z novim stanjem niso bili zadovoljni, o čemer priča na primer tedanja Klajžarjeva tožba, da se v takih razmerah slovanstvo ne bo rešilo iz svoje teme.

Večkrat je naneseo Vrazu, da je poročal o svojih tovariših. Če so bila ta pisma pisana Gaju, so skušala prikazati življenje, kakršnega ni bilo. Najbolj neugodno je vplivalo, da se družba še vedno ni hotela obnavljati z novinci. Vraz si je sicer prizadeval, da bi dobil z njimi stike, a naletel na gluha ušesa, „kakor bi trkal na grobove“.<sup>2</sup> Med graškimi teologi teh letnikov ni imena, ki bi izstopilo v slovstvenem življenju. Vrazovi upi so se strnili izmed mlajših zgolj na filozofa Davorina Trstenjaka. Bil je doma iz Kraljevcev od Sv. Jurija ob Ščavnici, sedem let mlajši od Vraza. Načrti, s katerimi je presenetil v Gradcu in o katerih je poročal Vraz tudi Prešernu, so imeli svoje korenine že v mariborskem gimnazijskem delu. Ker je našel v Vrazu svojega novega literarnega mentorja, je bil najbližji tudi njegovim jezikovnim nazorom.

V tej dobi se je vrnila Vrazu vera v Cafa. Tako zapleteno nejasno je že postalo njegovo etimologiziranje, da ga je smatral za zemsko izgubljenega. V novejšem času se je vrnil od iskanja pravirov evropskih jezikov k proučevanju skupnosti jezikov Velike Ilirije. K

<sup>1</sup> Kočevar, pismo Vrazu 29. decembra 1837, zagrebška vseuč. knjižnica.

<sup>2</sup> Vraz, osnutek pisma Jarniku med 4. in 10. aprilom 1838, Djela V 172.



prav tistemu torej, kar bi lahko odkrilo temelje in z njimi upravičenost umetnega ilirskega jezika. Cafovo delo je dobilo s tem vse drugačen pomen in Vraz, ki sicer ni kazal nikdar posebnega zanimanja za strogo jezikoslovna vprašanja, je postal naenkrat pristaš njegovih filoloških načel. Odmev tega je bilo že pismo Prešernu, s katerim se je odpovedal slovenščini, in v katerem je mogel navesti kot edino stvarno utemeljitev sprejema ilirščine dejstvo, da se na slovansko jezikovno skupnost vendar ne sme gledati kot na votlo zidavo v oblake.

V mrtvilu, ki je vladalo okoli novega leta 1838 na Štajerskem, je skušal obnoviti Vraz tudi stik z Antonom Kremplom. Malonedeljski župnik je še vedno sestavljal svojo štajersko zgodovino, katere tisk v Gajevi tiskarni je Vraz napovedal že po prvem stiku v jeseni 1836, čeprav takrat najbrže še ni vedel, za kakšno delo gre. Krempl je s svojim načrtom utiral slovenskemu slovstvu pot v novo panogo, znanstveno publicistiko v domačem jeziku. Nagib so mu dale lokalne štajerske zgodovine v nemškem jeziku, med njimi zlasti Mucharjeva, ki so obravnavale preteklost pokrajine z nemškega, slovanskemu elementu neprijaznega stališča. Krempl je posegel v obrambi po enakem sredstvu. Ničesar ne bo ostal dolžan zagrizenim nemškim in madžarskim sovražnikom Slovanov in bo razbral vse, kar bi moglo pokazati njegovo ljudestvo v čim boljši luči, zlasti dobo, ki bi bila nekoč mogla roditi gospodstvo Slovanov od Baltiškega do Jadranskega morja... Da bi bilo delo čim učinkovitejše, je hotel posneti vsebino vsakega poglavja na zaključku v pesem, kjer se bodo mogle sprostiti misli v prost tek. Poslal je Vrazu nekaj poizkusnih poglavij z zagotovilom, da se ne bi branil češkoilirskega pravopisa, ako bi bil Gaj pripravljen izdati delo. Po štiri in dvajsetih letih duhovniške službe sicer ne spada več med mladino, toda saj je nova pisava preprosta in kaže, da se ji bo posrečilo združiti slovanske rodove v pismu. Zelo je cenil Gaja in Šafařika, o Štajerski pa menil, da so ji na poti razne ovire, ki zastavljajo njen razvoj; vendar pa bi se morda dalo kaj izboljšati. Vraz je bil s Kremplovo usmerjenostjo zadovoljen. Ker je bilo s starejšim župnikom težavno ohraniti stalno pismeno zvezo, kakršno je imel z vrstniki, je poslal kot drugega v boj prijatelja Cafu. Slavospev, ki ga je ta napisal Kremplu, je bil tolikšen, da pisec štajerske zgodovine res ni mogel drugega, kot kljub starostni razliki ponuditi Cafu prijateljstvo in sodelovanje z mladim krogom.

Tudi v Kremplovem pristopu k mladi družbi se je očitoval že novi vpliv, ki je s pomladjo 1838 znatno pospešil tok razvoja v ilirsko smer.



Z izjemo Jarnikovega vseslovanskega in z njim ilirskega entuziazma ter skrajnih Vrazovih izpovedi, so bili vsi dotedanji predlogi jezikovnih izprememb v svojem jedru le *težnja po izpopolnitvi slovenskega knjižnega jezika*. Vodilno čustvo, ki je gibalno štajerske Slovence, je bilo prav tisto, ki je sililo Slomškov krog v celovški bogoslovnici, da je pošiljal na knjižni trg v zadnjih letih vedno nove izdaje in ki je bilo tudi gibalna sila kranjskega slovstvenega dela: trpko spoznanje o kulturni zaostalosti Slovencev. Kolikor je bilo simpatij za novi pravopis, so bile izraz veselja nad zблиžanjem Slovanov. Le Gaj in Vraz sta hotela istovetiti pristanek na njegov sprejem s pristankom na „ilirski“ jezik, prvi zavestno, da bi ustvaril svoj načrt, drugi v najboljši volji, ko je hotel s svojim značajem, ki je dajal vedno več, kot je v resnici mogel dati, ustreči prijateljem v Zagrebu.

Vrazov sklep prestopa iz jeseni 1837 je bilo dejanje individualnega značaja, izvirajoče iz vzrokov, ki so iz vse družbe vodili edinole njega. Ko bi minil prvi žar razpoloženja, ki ga je povzročil, bi moral sklep omiliti, sicer bi tvegala razkol med svojo potjo in potjo tovarišev.

Prav takrat mu je prišel na pomoč Jan Kollár, ko je še za stopnjo poglobil misel na možnost slovanske kulturne skupnosti.

\* \* \*

Slovaški pastor iz Pešte je izdal istega 1837 leta knjigo, ki je vzbudila v slovanskem svetu še večjo senzacijo kakor pred leti njegova Hči Slave. Naslovil jo je *O literarni vzajemnosti med Slovani*, oziroma z daljšim notranjim naslovom *O literarni vzajemnosti med raznimi rodovi in narečji slovanskega naroda*. Delo je izšlo v nemškem jeziku v Pešti.

Vodilna misel te znanstveno propagandne razprave je ostala ista, kakor je bila v *Hčeri Slave*, le da je v tem svojevrstnem filozofskem spisu obširneje utemeljena, kakor je mogla biti v pesnitvi,

Čas in razvrstitev narodov pri izvršitvi njih velikih zgodovinskih poslanstev nalagata Slovanom, da prevzamejo vodstvo človeštva. Zgodovinski razvoj je pokazal vznike, rasti in umiranja raznih narodov, katerih vsak je zapustil svojo dediščino. Grki in Rimljani so ustvarili človeštvu svojo pogansko-nacionalno antično kulturo s posebno umetnostjo, znanostjo in vzgojo. Ko se je ta preživela, so postali nosilci kulture germansko-romanski jeziki, v katerih je bila ustvarjena germansko-krščanska kultura; njeni znaki so romantičnost, viteštvo in sentimentalnost. Čas in dozorelo človeštvo terjata sedaj *univerzalno kulturo*, prepojeno zgolj *človečanske miselnosti*. Njen



nosilec more biti le *svež* narod, kakršen so Slovani, kajti evropski zapad se je preživel. Kot dokaz za to je navedel Kollár viške sodobne kulture z njenimi čustveno bohotnimi izrazi romantike, katere glavni znak je byronizem, ki ga je označil takole: „Čezmerna umska izobrazba ali prenasičenost, pretirana čutna razdražljivost in iz teh izvirajoča utrujenost duha in topost čustev, tak je značaj naše dobe.“<sup>1</sup> Na taki poti Evropi ni napredka! Čas kliče Slovane, ki so za novo funkcijo popolnoma usposobljeni. Prvič po svojem velikem številu in razširjenosti, drugič, ker so pri njih osredotočene vse krščanske religije, pravoslavje, rimski katolicizem in protestantizem. Tretjič družijo slovanščina prednosti antičnih in modernih jezikov in je s svojo grško-rimsko, to je klasično metriko in germansko-romansko akcentuacijo najprikladnejši jezik za pesništvo. Verzi v njej so polni prostosti, lahkotnosti in gibkosti. Poslanstvo Slovanov bo v njihovem vodstvu k *humanosti*. Razvoj življenja človeštva je razvoj *razuma* in odkrivanja *notranjega življenja* in Slovanom bo pripadla naloga, da ju ustoliči na človeškem vladarskem prestolu.

Filozofija slovanskega mesijanizma ni bila nova, toda nova so bila navodila, ki jih je izdelal Kollár Slovanom za doseg visokega cilja. Kakršni so Slovani danes, niso sposobni za izvedbo svojega poslanstva. Razcepljeni so na kopico rodov in njih jezik na kopico narečij. Kulturno so premalo tvorni in premalo močni, ker so brez medsebojnih stikov in vezi. Odpomoč, ki jo je predlagal, je zajel v izraz *slovanska vzajemnost*, nauk o medsebojnem slovanskem spoznavanju in podpiranju. Izdelal je za njeno gojitev vrsto konkretnih navodil: v vseh glavnih mestih slovanskega rodu naj se ustanove slovanske knjigarne; slovanski pisatelji naj izmenjavajo svoja dela; ustanavljajo naj se stolice za slovanski jezik; osnuje naj se splošen slovanski literarni list; odpirajo javne in zasebne knjižnice z vsemi slovanskimi tiski; rabijo primerjalne slovnice in slovarji vseh slovanskih narečij; izdajajo zbirke narodnih pesmi in rekov; odstranjujejo tujke in tuje oblike iz narečij; končno naj se določi enoten slovanski pravopis.

Kollár je poudaril, da ima njegov program izključno kulturni in ne politični značaj in ponazoril miselnost, ki naj vlada v političnem oziru med Slovani, s primerjanjem dveh Slovencev, Linharta in Kopitarja. Prvi je zapisal v svoji *Zgodovini Kranjske* (Ljubljana 1791), da Slovani pa številu in moči nadvladujejo ostale narode v avstrijski monarhiji in bi morala veljati Avstrija enako kot Rusija za slovansko državo, če bi bila v državoslovju navada, da bi ime-

<sup>1</sup> J. Kollár, *Ueber die literarische Wechselseitigkeit der Slawen*, stran 69.



novali državo po narodu, na katerega sili temelji njena mogočnost. Kollár se je uprl takemu politično borbenemu slovanstvu in pokazal kot vzor razmerja, ki naj ga ima Slovan do države in dinastije, na Kopitarjevem odnosu, izraženem v neki opombi njegove slovnice: „Radodarnost Njegovega Veličanstva cesarja Franca I. je zagotovila p. Stulliju potrebno pomoč za sestavo ilirskega slovarja. Res ima slovanski podanik avstrijskega cesarja nekaj pravice na tople in oživljajoče sončne žarke vlade, kajti med 20 milijoni, ki žive v tej enoti, je trinajst milijonov samih Slovanov, ostalih sedem Nemcev, Madžarov, Židov itd.“ Kollár ni hotel, da bi imela vzajemnost kako politično primes, gojila težnje po združenju raznih slovanskih delov, ali da bi bila celo leglo „demagoških spletk in revolucionarnih uporov proti deželnim vladam in vladarjem, iz česar nastajajo le zmede in nesreče“. Zaradi poudarjanja, da vzajemnost ne more biti nevarna oblastem v monarhiji, so tudi Kolláru kasneje očitali prelojalen avstroslavizem, čeprav so bile njegovim omejitvam krive deloma tudi cenzurne prilike.

Koristi, ki jih je Kollár obetal z vzajemnostjo, so bile mnogotere. D u h o v n o, kar se tiče narodne vzgoje, se bodo toliko hitreje in srečneje razvijale literature, kolikor večji bo krog čitateljev. Z vzajemnostjo bo ves narod smatran za družino z veličastno, ogromno kulturno stavbo in blestečim slovstvom. G o s p o d a r s k o se bo silno razširil knjižni trg za knjige v glavnih narečjih. J e z i k o v n o bo bogatelo vsako narečje iz resnično slovanskih virov in se izoblikovalo do svoje najčistejše stopnje, ko bo izmetalo vse barbarizme, latinske, germanske, madžarske, tatarske in druge tujke. Zaradi razsežnosti jezikovnega ozemlja bodo vsa narečja bogatela in plavala v preobilici besednega zaklada. Za to ni treba drugega, kakor da se medsebojno izpopolne in razdele svojo stvaritev v s e d e m globokih in bogatih žil, namreč 1. staroslovanski cerkveni jezik, cirilski kot glagolski, 2. dragoceni jezik novoodkritih literarnih fragmentov iz starih časov n. pr. Kraljedvorskega rokopisa, Igorjevega pohoda, poljskega psalterja, dubrovniškega rokopisa itd., 3. današnji ruski knjižni jezik, 4. ilirski, 5. poljski, 6. češki in 7. jezik narodnih pesmi, ljudskih pravljič in rekov in provincializmi raznih dežel in podnarečij. P o l i t i č n o bi imeli Slovani svoje korist v tem, da bi prenehali slovanski upori proti vladarjem drugih narodnosti, kajti vzajemnost bi odstranila ali vsaj zelo zmanjšala težnje po združenju raznih slovanskih rodov. Prenehale pa bodo tudi vojne Slovanov proti Slovanom in njih medsebojni prepiri. Tudi tekmovanj med narečji ne bo, ker bo imelo vsako svojo prednost: to ljubkost, ono heroizem, tretje zopet očarljiv klasično metrični ritem.



Jezikovno razdelitev na sedem glavnih narečij, to je knjižnih jezikov, od katerih pa so praktično prihajali v poštev za rabo le štirje, je narekovalo Kollárju pravila, po katerih naj se odslej ravnaajo Slovani. Inteligenco je razdelil na tri stopnje. Najnižja bi morala poznati poleg svojega vsaj še eno narečje, splošna pa bi morala biti večša vseh, najvišji pa bi pripadal pisatelj, ki bi moral obvladati vsa glavna narečja. Le kdor bi ta pogoj res izpolnil, naj bi vzel v roko pero in pisal. Za veliko poslanstvo, ki čaka Slovane, „stotine ne veljajo, le milijoni“.

Malemu narodu, kot smo bili Slovenci, je novi Kollárjev nauk postavil na glavo vso kulturno stavbo. Knjižne slovenščine ne bi bilo več, a Slovenec, ki bi hotel postati pisatelj, bi imel pisati v ilirščini, novem umetnem jeziku, ki bi se po smernicah navodil šele razvijal, obenem pa bi moral biti v pisanju večč ruskega, poljskega in češkega jezika.

Vraza je prvi opozoril na knjigo s pismom dne 16. septembra 1837 Gyaly. Sam je lahko bral članke o vzajemnosti že leto preje v Danici, kjer jih je objavil Gaj po češkem listu Hronka s Kollárjevimi in svojimi dodatki. Toda v njegovih dotedanjih pismih in pesmih ni sledu kakega vpliva. Le enkrat je rabil izraz vzajemnost, ko je v zadnji pomladi v dobi ohladitve z Zagrebom, očital Gaju, da ne tiskajo njegovih pesmi. Minulo je precej časa, preden je videl knjigo samo, ker vse leto 1837 ni sledu, da bi jo poznal. Moral jo je dobiti v Gradcu, ko se je o božiču tega leta znova vrnil od doma. Napravila je nanj tak vtis, da se mu je zdelo, da jo mora prebrati sleherni Slovan. Nemudoma se je lotil posla in že do srede februarja razpečal dvajset izvodov. Gotovo so bili prvi kupci njegovi graški tovariši, a iz slovenske Štajerske je prišel prvi odgovor iz Limbuša, kjer je bil tedaj Matjašič za kaplana in poročal 6. januarja 1838, da sta jo z župnikom, narodnim buditeljem Cvetkom, prebrala z velikim spoštovanjem. Vprašal je, če jih ne bi vzajemnost pripravila do tega, da bi si medsebojno izposojevali knjige — predlog, ki ga je kasneje graška družba res sprejela. Dalje so se vrstili Muršec, Horvat, Vogrin, Krempl — kolikor se jih pač da izpričati po ohranjeni korespondenci. Muršču je pisal Vraz, da je razburila knjiga v Gradcu kri vsem Slovencem, in jo proglasil za slovanski evangelij: kadar se bo to zgodilo, dvignite svoje glave in glejte, kajti kraljestvo božje je blizu! Ptujski kaplan je menil, da pri njih sicer ne bo povzročila take puntarije, ker je kri postana, srca so zaspana in meso slabo, a glave bo vendarle razvedrila; razpečal jo bo po Halozah od farovža do farovža in preko Drave tja do velikonedeljskega brega.



Z največjo energijo prijetno delo, s katerim Vraz ni propagiral le Kollárjeve knjige, temveč tudi ilirizem, je moralo roditi uspehe v tedanjih mrtvih graških razmerah. Imel je za to darove, ki so bili podobni Gajevim. Kakšen je bil učinek na posameznike, kaže primer kaplana Horvata, ki je v odgovor na slavošpev Kollárju in ilirizmu odgovoril s slavošpevom na agitatorja Vraza.

Kollárjeva knjiga je povzročila resnično pravi prevrat v mišljenju dela inteligence štajerskih Slovencev. Ko danes tehtamo njeno vsebino, Kollárjevo vero v oblast Slovanov nad zapadno kulturo, poizkus nasilja nad vrsto slovanskih narodov, predlog za umetno zvaritev raznih jezikov in opustitev drugih, predlog za vseslovansko kulturno organizacijo z odpovedjo vsake politične agitacije za popolno in ne le kulturno samobitnost tistih Slovanov, ki še niso imeli svojih držav, in množico drugih misli, ki bi prišle v spor z naravnimi zahtevami življenja, če bi bile izvajane, ne moremo reči drugega, kakor da Kollár ni vplival toliko s svojim predlogom bodoče ureditve, kot s samozavestjo moči, s katero je pisal svojo knjigo. O Slovanih je imelo vse le neke meglene pojme, a v bodoči organizaciji ni bilo toliko zanesljivih in stalnih ustanov, ki bi skrbele za medsebojno spoznavanje, da bi negotovost skoraj odpadla. Olajšan bi bil študij jezikov, o katerih je bilo že tudi sedaj vse prepričano, da jih je treba obvladati, dasi jih ni dobro nihče obvladal. Slog Kollárjevega pisanja je bil v vsem tako trden, da so mu slepo sledili prav zato, ker je bilo v dobi toliko nejasnosti. Slovenci pač niso opazili, da jih Slovak skoraj ne pozna in zato lahko žrtvuje njih jezik in kulturno stavbo, lahko pa so opazili rešitev tako zamotanega in spornega vprašanja, kakor je bilo vprašanje slovanskega pravopisa.

*„Toda za božjo voljo, zakaj ne? odgovarjamo mi; kaj so črke vezane na neko narečje s privilegiji, monopoli, juramenti in prokletstvi? Kaj ni dovolj, da nas ločijo dežele, narečja, vere, pravopisi, kaj naj napravimo neprehodne pregraje še iz črk? Kako ozkosrčno in nevzajemno!“* je vzklikal, ko se je izrekel za opustitev starih pisav in iztaknil vrsto nenaravnih primerov iz raznih pravopisov, kakor na primer dubrovniško pisanje *gghgnjevno* za *gnevno*. V taki luči se je morala zdeti malenkostna tudi „kranjska“ obramba znakov *zh*, *ch* in *sh*.

Prav takrat, ko je bilo vse v Gradcu pod svežim vtisom Kollárjeve propagande slovanskega zблиžanja, ali za Slovence osvoboditve načel ilirizma, je prišla s severa že nova pobuda. V *Ost und West* je objavil Šafařík članek „*O novejši ilirski literaturi*“, v katerem je tudi on nasvetoval Slovincem, naj sprejmejo novo grafiko. Tudi te prilike Vraz ni izpustil. Naročil si je dvajset izvodov lista in jih razposlal



kot preje Vzajemnost: Vogrinu, Matjašiču, Muršču, Horvatu, Pessleru in drugim. Pomagal mu je pri tem delu graški bogoslovec četrtega letnika Jurij Stuhec. Enako delo, kakor ga je zasledoval s slovansko usmerjenimi članki v listih, ki so izhajali v nemškem jeziku, Šafařík, je hotel opraviti Vraz tudi sam s prispevkom v lokalnem graškem listu *Der Aufmerksame*. Napisal je zanj sestavek „Opombe k slovanski literaturi“ z orisom stanja slovanstva in ilirstva in z razlago novega pravopisa. Članek je izšel 3. aprila 1838, a 19. aprila v novi grafiki že tudi Trstenjakova slovenska prigodna pesem za rojstni dan cesarja Ferdinanda I. Vrazu sta pomenili objavi največji uspeh. Videl je v njiju javno proglašeno novo smer. V juliju je spravil v list še ponatis Šafaříkovega članka, čeprav ne brez težav, ker ga je cenzura zadrževala nad pet tednov, za kar je Vraz dolžil škofovega tajnika Murka.

Za uspešen prodor češkoilirske grafike je bilo velike važnosti, da si je spomladi 1838 tiskarna Leykamovih dedičev v Gradcu naročila iz Prage nove črke s strešicami. S tem je bila podana tudi tehnična možnost tiska. O novosti je poročal Vraz Šafaříku 24. maja, torej že dober mesec po objavi Trstenjakove pesmi, kjer so prišli ob novih potrebah prvič v zadrego s tiskarno in si pomagali za šumevce z ležečo vejico nad črko.

Naglo so se pokazali prvi uspehi. Večina Vrazovih prijateljev in dopisnikov se je za novo ogrela ali mu vsaj ne nasprotovala. Izpremembo je ugotovil Vraz celo v graškem bogoslovju, kjer je vzbudil po njegovi navedbi članek v graškem listu veliko zanimanje. Le eno se mu ni hotelo posrečiti. Da bi ustvaril kako organizirano skupnost. Po iniciativnem predlogu, ki ga je dobil od Matjašiča, je sanjal o bralnem društvu. Zopet je Miklošičev drugačni nazor preprečil izvedbo. Branil se je pristopiti k društvu takih smernic, z njim pa je potegnil še profesor Kvas. Vraza samega je pri misli podpiralo pač tudi to, da je imel v družbi s Trstenjakom že naročene štiri liste: *Časopis Češkega muzeja*, *Květy*, *Danico* in *Ost und West*.

Zavestno se je priključil mladi skupini sedaj župnik Anton Krempl in videl svojo prednost zlasti v tem, da bo sposoben doprinašati denarne žrtve za dobro stvar mladih. Vraz si je prizadeval, da bi novi pravopis sprejeli posamezni slovstveni delavci. Krempl je šel korak dalje in pričel akcijo, da bi dobil češkoilirski črkopis za slovensko Štajersko uradno priznanje. Vedel je, da bo uspeh stvari najhitreje zagotovljen, če jo predpišejo oblasti. Kot malonedeljski okrožni šolski nadzornik je predlagal vrhovnemu šolskemu nadzorniku, sekovskemu škofu, in nekaterim okrožnim nadzorništvom, naj se potrudijo za uvedbo novega pravopisa v štajerske šole.



Ko je iz Gradca poizvedel po Cafu, da mu akcija pri graškem konzistoriju ni uspela, je hotel pridobiti drugo uradno oblast, štajerske deželne stanove. V šolah, ki so mu bile poverjene, je sam takoj uvedel novi pravopis z litografiranimi predlogami; kasneje ga je hotel razširiti tudi na čitanke. Delokrog se mu je zdel še preozek. Zato je svetoval, naj bi ustanovili list, z imenom *Tednik*, ki bi prinašal poleg jezikoslovnih člankov tudi zgodovinske, fizikalne, zemljepisne, gospodarske in zdravstvene, a sodelovali naj bi še Slomšek, Jarnik in Ljubljčančani. Skrbeti bi morali predvsem, da bi se vzbudila ljubezen do knjig v kmečkem ljudstvu, kar da ni nemogoče, kajti „po čemer enkrat znanstveniki glasno kličejo, bo kmalu izvedeno“.<sup>1</sup>

S svojim programom ljudske prosvete in širšemu krogu dostopnega tiska s sodelovanjem vseh slovenskih okolišev je nakazal Krempl osrednji slovenski problem svoje dobe, kateremu bodo skušali Slovenci zadovoljiti šele v prihodnjem desetletju z *Novicami*. Naloga je bila za graški krog pretežka. Vraz, ki mu je šel poziv, se ni nikdar lotil njene izvedbe. Krempl s svojim korakom ni izpodkopaval toliko bohoričice, kot v vzhodni Štajerski razširjenejši pravopis dajničico. V novi pisavi je videl sedaj uresničenje želje po zbližanju, ki ga je imenoval *slogu slovansko*, kar bi bilo v skladu s Kollárjevim predlogom. Toda obenem, ko je pozival na delo za prvo, je izrecno rekel: „... pišimo v bodoče čehoilirsko, skušajmo biti v slogu kolikor mogoče čisto slovenski in se priključimo drug k drugemu“.<sup>2</sup> Češkoilirski pravopis in skupni slovenski knjižni jezik — to naj bi bil program, ki bi ga izvedli mladi!

Po svojem načelu se je tudi sam ravnal. *Zgodovino Štajerske* je pisal kot dotlej v slovenskem jeziku, a v novi grafiki. Ko je pošiljal pisma o pristanku in odstavke bodoče knjige svojim mladim prijateljem, ni nihče pazil na te omejitve, ki pa so v resnici dajale vsemu novemu prizadevanju zgolj značaj nove faze v starem, dolgotrajnem štajerskem pravopisnem boju.

Vraza je trgalo od šolskega študija v novem letu tudi delo, ki si ga je naložil iz zveze s Šafařkom. Praški slavist je pripravljaval etnografsko karto slovanskih dežel, za kar mu je obljubil Vraz svojo pomoč. Ker bi bilo potrebno sodelovanje vseh treh okolišev, se je obrnil za kranjski del na Kastelca in Prešerna, a za zapadni del mariborskega okrožja na prijatelja Matjašiča. Koroški delež je prevzel Jarnik, ga s Slomškovo pomočjo opravil in sam odposlal v Prago.

<sup>1</sup> Krempl, pismo Vrazu 18. junija 1838, zagrebška vseuč. knjižnica.

<sup>2</sup> Krempl, pismo Muršču 22. junija 1838, ZMS VI 125.



Svojo nalogo je prijel Vraz širše, kakor jo je zastavil Šafařík. Izdelek, ki ga je 24. maja 1838 odpravil na Češko, ni vseboval le zaželenih slovenskih imen, temveč celotni narodopisni oris slovenske Štajerske z razmejitvijo okrajev, opisom njih dialektičnih posebnosti, obleke, nravi, običajev, narodnega blaga, pesmi, ljudske glasbe in umetne literature. Čelakovský ga je pred leti opozoril na važnost zapisovanja narodnih pesmi. Šafařík sedaj posredno vzpodbudil k zapisu ostalih narodopisnih značilnosti štajerskih Slovencev in usmeril s tem njegov razvoj še bolj v stran iskanja ljudske pristnosti, proč od umetne pesmi in civilizacije, h kateri sta ga obračala Čopovo in Prešernovo mentorstvo. Vrazova presoja o uspehu posvetne literature med štajerskimi Slovenci je sedaj polna dvoma: „*Slovenska literatura se bo tudi težko utrdila, deloma zaradi številnih odtenkov pravopisa, deloma zaradi nepomembnosti kroga čitateljev, saj dvomim, da bi jih našli 30—50.*“<sup>1</sup> Še te redke interesente za knjigo je proglasil Šafaříku za pripadnike velikoilirske smeri v pisavi in literaturi, za kar ne bi mogel najti tedaj prepričevalne potrditve med štajerskimi Slovenci samimi; bolj kot ti, mu je položil trditev na jezik Jarnik, ki mu je res pisal, da vzbuja rast ilirske literature največje upe in da vidi v Danici pot, na katero se bodo stekle usode južnih Slovanov.

Preko Prage je skušal Vraz poseči še dalje v slovanski svet in dobiti zvez z Rusijo. Malin mu je poročal o zanimanju, ki ga kažejo Rusi za slovanski zapad s pogostimi potovanji na Češko in v ostale dežele. To ga je nagnilo, da je prosil po Malinu Šafaříka in v Pragi se mudečega ruskega potnika Kastorskega za posredovanje pri ruski vladi, da bi mu poslala v dar ruskih knjig. Prav tako, kot se ni obnesla ta akcija, se Šafařík tudi ni dal zaplesti v drugo, po kateri naj bi posredoval pri najvišjih posvetnih oblasteh na Dunaju za uradno uvedbo nove grafike na Štajerskem. Šafařík je menil, da se mora dobra stvar izvršiti naravno, sama iz sebe.

Pred poletjem 1838 je Vraz vnovič z veliko uslužnostjo poročal Gaju o uspehih svoje ilirske propagande. Videl je njeno glavno pridobitev v ugodno sprejetem članku in pesmi v lokalnem graškem listu ter Kremplovi akciji za novi pravopis. Tudi to pot je bil velik optimist in menil, da je duh graške mladine dober in bo dala prihodnje leto Štajerska *Ilirskim novinam* podvojeno število naročnikov.

Razen s Cafom se je sedaj pohvalil z Miklošičevo sprijaznitvijo z ilirizmom. Uči se novega jezika, pod okriljem znamenitega Slovana (Kopitarja) se je lotil sestavljanja vseslovsanske slovnice. Vraz je najavil za jesen njegov obisk v Zagrebu in opozoril Gaja na pomen,

<sup>1</sup> Vraz, *Geo-ethno- u. topographische Uebersicht der Slaven in Steiermark* (1838), objava v ZMS I 100.



ki bi ga imela popolna pridobitev, če bi se jim posrečila. Kakšna izpremema se je izvršila med pomladjo in poletjem 1838 z Miklošičem? Vraz bi ne mogel poročati nekaj, kar ne bi imelo osnove; previdna stilizacija zopet kaže, da preusmeritev še ni bila dokončna.

Neka zveza se vsiljuje iz Miklošičevega stika z grofom Ostrowskim. Za tega je Vraz naročil 11. marca 1838 pri Gaju *Novine in Danico* in želel, naj mu pošljejo tudi vse starejše letnike; nedvomno je opravil posredništvo mesto Miklošiča. Pozno zanimanje grofa Ostrowskega za hrvatski politični in literarni list govori, da se tudi sedaj ni javilo samo iz sebe, temveč ga je moral nekdo vzbuditi, pač Korytko iz Ljubljane, s katerim je dobil Ostrowski stik. Vtis, ki ga je napravila na grofa Ostrowskega *Danica*, se je moral prenesti tudi na domačega učitelja in od tod so najbrže izvirale njegove nove simpatije. Od te dobe se da slediti tudi nekim neposrednim stikom mlade graške družbe s hišo grofa Ostrowskega, ki se je začel tudi sam baviti z zbiranjem gradiva za etnografijo štajerskih Slovencev. Kakor koli se je že pretehtala Miklošičeva miselnost v smer ilirizma, ni bilo to pomembno le osebno zanj, temveč vsaj za vso graško družbo; propagator Vraz je ostal sedaj na prizorišču, če izvamemo Murka, sam, brez predstavnika nasprotne kulturnopolitične tendence.

Dva izvoda *Vzajemnosti* je poslal Vraz po neki zagrebški knjigarni tudi v Ljubljano, in sicer Prešernu in Smoletu. Razmere med pristaši ilirizma in ljubljansko Prešernovo družbo so se spomladi 1838 zaostrole, ker je posegel vanje Gaj sam.

Ko se je pričel mladi Poljak Emil Korytko uvajati v ljubljansko družbo, je našel v Prešernu človeka, pripravljenega za medsebojno učenje slovenskega, oziroma poljskega jezika. Vezi so se še utrdile in Korytko se je kmalu toliko vživel v nove razmere, da je začel zbirati slovensko folklorno blago. Pri tem je iskal tudi zvez z Vrazom. Do prve polovice 1838 je imel že toliko gradiva, da je mogel misliti na izdajo slovenskih narodnih pesmi. Vprašal je Gajevo tiskarno v Zagrebu po pogojih tiska; izbira govori, da ga niso mogli voditi pri tem zgolj poslovni nagibi. Odgovor, ki ga je od Gaja prejel, je bil ves v duhu Kollárjeve kulturne slovanske vzajemnosti in hrvatskega političnega ilirizma. Hrvatski voditelj je odklonil tisk dela, ki bi imelo kranjski ali slovenski značaj, in to z utemeljitvijo, da imajo tudi etnografske zanimivosti svoje vire v južnoslovanski, oziroma ilirski skupnosti. Pod vtisom besed o kranjskem provincializmu in kranjskem separatističnem duhu se je odločil Prešeren, ki je pismo bral, da bo proti Vrazu opustil nepristopnost, s katero



se je varoval dotlej. Zavrnil je Gajev napad kot neupravičen, saj ni imel nikakih vzrokov za svojo obsodbo, ker ni od izida *Danice* sem izšlo nobeno kranjsko literarno delo, ki bi v odkriti ali prikriti obliki napadlo ilirizem. Šele sedaj je povedal svoje pravo mnenje, češ da se mu zdi, da mislijo Gaj in ostali slovenski literatje resno s svojo idejo o zlitju slovenskega in ilirsko-srbskega jezika, ali bolje o opustitvi slovenskega. Napovedal je članek za *Ost und West*, v katerem bo zagovarjal nasprotno mnenje kot Vraz, Kollár in Šafařík, „seveda v izrazih, ki ne bodo omejili zaslug teh gorečih slavistov“.<sup>1</sup>

Do javnega Prešernovega odgovora ni prišlo, Kollárjeva knjiga pa je dala Vrazu gradiva za dokazovanje o upravičenosti prestopa k ilirizmu. Nanizal je vrsto novih argumentov.

Ne vem, kakšne pomisleke bi mogel imeti Prešeren proti tako potrebni literarni vzajemnosti med Slovani? Že zgolj upoštevanje maloštevilnosti slovenskega ljudstveca mora nagniti Slovence k sosednjemu plemenu. In dalje, kaj je narod, ki se pri ustanavljanju svoje literature in duhovne samostojnosti ne naslanja na neko vzvišeno idejo? Kje naj mi vzamemo tako idejo? Mar iz junaških del svojih prednikov? Saj nimamo nobene zgodovine! Slavna dejanja naših dedov je izbrisalo s sveta preseljevanje narodov, ki je opustošilo slovenske pokrajine. Jo moremo iskati v svoji številčni moči? Žalostni primeri slovstev številčno slabih Nizozemcev, Portugalcev in Dancev, ki so bili nekoč mogočni vladalni narodi, pričajo, da se zaradi maloštevilnosti ne bomo dvignili med kulturne narode. Kaj naj ustvarimo mi, podjarmljeni, če niso mogli ničesar ustvariti gospodarji? Literatura, ki ne temelji na „pozitivni osnovi“, kakor pravi Šafařík, je mrtvorojena.

To so bili Vrazovi novi vzroki za „literarno priključitev“ k drugemu slovanskemu rodu, čeprav je ponovil, da veruje o nadaljnji razvojni moči ‚tako imenovanega slovenskega jezika‘ — ako ga bodo poglobili s pridnim proučevanjem ostalih slovanskih dialektov. Priznal je celo neko vrednost opoziciji, kakršna je bila Prešernova in enako mislečih, ker bodo ohranili pozabljenja marsikaj, kar je ostalo dotlej neopaženega, čeprav ne bodo s svojimi nazori nikdar zmagali.

Nova opravičila so se pojavila v Vrazovem pismu Prešernu dne 1. avgusta 1838. Prešeren nanje ni odgovoril in tako je ostalo vprašanje dve leti odprto, dokler ga ni 1840 znova povzel Vraz. Medtem je teklo življenje svojo enakomerno pot dalje.

\* \* \*

<sup>1</sup> Prešeren, pismo Vrazu 19. junija 1838, Prešeren I 332.



Leto 1838 pomenja po intenzivnosti in uspehih višek Vrazovega propagandnega dela med Slovenci. Ne po zaslugi literarnih, temveč organizacijskih uspehov je postal osrednja osebnost štajerskega življenja. Njegove zveze so segale enako na Koroško in že tudi do mlade generacije na Kranjskem.

Ne da se povsem rekonstruirati, kako je bil vzpostavljen stik. Ko se nam v sredini 1838 odkrije, je Vraz že sredi živahne korespondence s študentom drugega letnika ljubljanske filozofije, Antonom **Ž a k l j e m**, rojenim 14. oktobra 1816 v Žireh, torej čistim Kranjcem. Najverjetneje je, da sta se spoznala za Vrazovega drugega obiska v Ljubljani. Morda je Vraz sam in namenoma iskal znanstev z ljubljansko dijaško družbo, najmlajšo kranjsko generacijo, da jo informira o Zagrebu. V licejski knjižnici, kamor je zahajal, je bilo prilike za stik dovolj, saj se je nahajala v gimnazijskem poslopju. Če je res pridobival tudi med njo pristašev za ilirizem, mu je moglo biti v pomoč, da razmere na Hrvatskem med ljubljansko mladino niso bile neznane, kajti redno vsako leto se je vrnilo več študentov, ki so obiskovali hrvatske šole. Po večini so bili Beli Kranjci, ki jim je bil Karlovac za prva gimnazijska leta zaradi bližine priročnejši, nekaj pa je bilo med njimi tudi Kranjcev.

V šolskem letu 1837 so bili v prvem letniku filozofije: Alojzij Colnar (Zollner) iz Metlike, Hrvat Matija König iz Otočca, ki je prišel z gimnazije v Vinkovcih, Miha Nemanič iz Metlike, Valentin Peterlin iz Preserij, Vincenc Rajčić iz Voloske, ki je študiral preje na varaždinski gimnaziji, ter Škofjeločan Jakob **V o l č i č**. V drugem letniku je bil Primož **Ž e m v a** iz Zgornjih Gorij, ki je končal logiko prejšnje leto v Zagrebu, in z njim štirje tovariši, ki so se šolali v Karlovcu, a bili sedaj drugo leto v Ljubljani: Peter Grabrijan iz Adlešičev, Marko Kraševc iz Črnomlja, Lovrenc **P i n t a r** iz Selc in Anton Zajc, uradniški sin, rojen v Zagrebu. Ti študentje so bili na Kranjskem prvi glasniki novega hrvatskega gibanja, to tem bolj, ker se mu je na Hrvatskem ravno mladina vdajala najbolj. V takih okoliščinah je mogel prinesiti Vraz le novico, da je zavzeta zanj tudi štajerska mladina in ji dati posebno vabljenost s svojim lastnim primerom, ko je znal najti ne le stik z mladimi hrvatskimi voditelji, temveč postal tudi njih prijatelj. Vendar je močnejše kot misel na ilirizem vezala Vraza v teh prvih začetkih z mlado ljubljansko družbo skupna trpka zavest nedejavnosti kroga Čbeličarjev.

Sredi 1838 se je javil Vrazu še drug ljubljanski korespondent, filozof France **M a l a v a š i č**, rojen 18. avgusta 1818 v ljubljanskem predmestju Gradišču, po študijah leto za Žakljem. Slovensko pismo pravi, da sta brata ene matere Slave sinova, vžgana istega duha in



nosita v srcu isti namen. So tudi že brali Kollárjevo Vzajemnost? Poročilo je tožilo nad kranjskim mrtvilom in prinašalo nekaj ljubljanskih literarnih novic, mladi korespondent sam pa se je zlasti zanimal za Ilirske Narodne Novine in Danico. Za Vraza nov človek, ki bi pristopil v njegov krog in toliko važnejši, ker je bil Ljubljčan.

V Zagrebu se je v teku prejšnjih počitnic ustvarila Vrazu še ena zveza in sicer s celovškim spiritualom Slomškom. Prišel je na obisk k Hrvatom, da bi se neposredno spoznal z njihovim delom in težnjami. Vraz mu je bil v Zagrebu dobrodošel vodnik, stik se je s pismi ohranil dalje, a sicer Slomšek ni imel namena priključiti se ilircem. Nadaljeval je v svoji smeri s prosvetnim delom v koroškem in kmalu vseslovenskem okviru.

V novih počitnicah se je Vraz takoj napatil znova na Hrvatsko, sedaj že v zavesti, da se je ilirska miselnost na Štajerskem že znatno utrdila, in obenem, da je slavljen ilirski pesnik. Med novostmi, ki jih je opazil v Zagrebu, so bili literarni uspehi nekaterih prijateljev. Izdajali so svoja dela ob največjem zanimanju publike. Tako so bile Vukotinovićeve *Pesme i pripovedke*, ki so v juniju izšle, takoj razgrabljene. Ves prevzet nad ognjem domovinske strasti na Hrvatskem je poročal Cafu dogodek o plemenitašu Metelu Ožegoviću, ki je pripeljal iz Zagreba v Varaždin 200 izvodov Vukotinovičevih pesmi in jih na mah prodal, toda kupcev je bilo toliko, da je zmanjkalo blaga in so si ljudje kradli knjižice. Zlasti ženski svet da je ves navdušen. Optimizem o usodi knjige na Hrvatskem in obsegu izdajateljskega dela je bil sicer za razmere, kot so res bile, prevelik, saj je bila celotna knjižna žetev v letih od izhajanja Novin majhna, le nekaj knjig, toda Vrazova pisma na Štajersko so postala pravi slavospev novi Hrvatski. Bila so pisana kar v hrvaščini. Ob knjigah, ki so izšle ali bile v tisku, je tudi njega prevzela misel, da bi kaj izdal. V zadregi, v katero je s tem prišel, se je izpovedal Cafu: Tako mi duše, zares sem mnogo začel, toda nisem dogradil. Nekaj nima pete, drugo ne glave in tretje ne srca. Sedaj se je sam zavedel fragmentarnosti, te največje slabosti svojega dela. Tudi Kočevar ga je v nekem pismu na koncu 1837 že opozarjal, da bi bil čas napisati kaj večjega, biló v prozi, biló v rimani besedi.

Poletje v Zagrebu je še bolj utrdilo vezi s Hrvatsko. Slovenec Vraz je sedaj z ilirskimi literati eno, potuje ž njimi po provinci, deli njih družbo in prijateljstva, se veseli novih ilirskih pridobitev in vabi v Zagreb svoje slovenske tovariše. Cafu je sporočil, da se Gaj zanima za njegov *Etymologicon*, zaradi česar ga bo hrvatski voditelj spotoma obiskal, ko se bo vozil prihodnjič na Dunaj. V zastopniku



„gornjih ilircev“ je sedaj dozorel sklep, da bo izdal kot svoj doprinos k prerodu, ki ga je sodoživljal, najvrednejše, kar smo Slovenci po merilu dobe v krogu Slovanov imeli, n a r o d n e p e s m i.

Ko se je v septembru 1838 vrnil znova v Gradec, tam ni našel več Miklošiča. Po več kot enoletnem opravljanju supleture na stolici za filozofijo na graški univerzi je v juniju tega leta dosegel doktorat iz filozofije, toda nato pustil mesto in se preselil na Dunaj, da bi se posvetil juridični karieri. Za njegov odhod je bil odškodovan z družbo, ki se je jeseni zbrala številnejša kot kdaj poprej. Poleg nekaterih Čehov in Poljakov so bili zlasti številni Hrvatje iz obmejnega pasu, med katerimi je bil tudi pesnik in prevajalec Ivan Trnski, ki je že nekaj objavil v Danici. Vraz se je nadejal, da bodo ognjevitih Hrvatje, vsi zavzeti za ilirstvo, vplivali na njegove hladne slovenske tovariše in podprli njegova lastna prizadevanja. Res se mu je sedaj, ko je imel nove pomočnike in ni bilo več Miklošiča, ki bi nasprotoval, posrečilo, da so uresničili misel, ki mu jo je dal v pretekli zimi ob čitanju Kollárjeve knjige Matjašič. 18. oktobra 1838 so na obisku v Maria Trost v graški okolici, kjer je kaplanoval bivši tovariš Košar, sklenili ustanovitev *Slovenske čitalnice*. Namen ji je bil pospeševati znanje slovanskih jezikov in izposojati slovanske knjige, ki bi si jih nabavljali iz prispevkov članarine. Za predsednika je bil izbran Vraz.

Graška čitalnica ni bila organizacija, ki bi zrasla iz sebe med slovensko štajersko mladino, temveč je bila po poli sestra ilirskih čitalnic, ki so jih tedaj ustanavljali po Hrvatskem. Težišče prizadevanj se je med ilirci preneslo na delo za družbeni prerod, ki naj bi sledil literarnemu in političnemu. Tudi v tem je prevzel ideološko delo grof Janko Drašković in izdal 1838 brošuro *Ein Wort an Illyriens hochherzige Töchter über die ältere Geschichte und neueste Regeneration ihres Vaterlandes*, ki naj bi pridobila predvsem ženstvo za osvoboditev hrvaščine kot družabnega jezika in za pritegnitev k narodnemu delu. Potrebno pa je bilo najti tudi obliko društev, v katerih bi se shajali domoljubi in se mogli organizirati. Tako je bila ustanovljena na koncu 1837 v Varaždinu prva Ilirska čitalnica, ki so ji takoj sledile druga v Karlovcu, tretja v Križevcih (med njenimi ustanovitelji je imenovan na prvem mestu Vrazov prijatelj Ljudevit Vukotinović) in končno kot četrta zagrebška, ki jo je organiziral grof Drašković. Njih pravila pravijo, da jim je namen razširjati čitanje časopisov in knjig ter koristnih nauk.

Matjašič je povzel svojo idejo čisto svežo po Varaždinu, s katerim je imel na prejšnjem službenem mestu v Središču nepretrgan stik, Vraz pa se je pokazal takoj pripravljenega za presaditev hrvat-



ske družabne novosti tudi na slovenska tla. Zlasti ga je vzpodbodla slovesna propagandna svečanost ob ustanovitvi zagrebške čitalnice, ki ji je za jesenskega obiska prisostvoval. Tudi v razliki imen in programa hrvatskih čitalnic in graške se kažejo razlike prerodnega gibanja v obeh središčih, čeprav so na slovanski značaj graške vplivali nekateri češki člani. Po družbi za skupno nakupovanje knjig iz prvih let Vrazove literarne poti je bila graška čitalnica prva organizacija, ki je vezala posameznike v celoto.

Še ena zveza se je spletla Vrazu jeseni 1838 po povratku v Gradec. Iz Celovca je prejel pismo neznanega bogoslovca, Josipa D r o b n i č a , s prošnjo, naj pošlje Kollárjevo Vzajemnost „nekemu vnetemu Slavjaninu z imenom Mayr“, duhovniku krške škofije. Knjige da ni možno dobiti v celovških knjigarnah. Pismo je bilo pisano s skrbnim naporom, da bi mu avtor obvladal knjižno hrvaščino, in je zatrjevalo, da bo imel izvod Vzajemnosti, ki bo prišel med koroško duhovščino, večje uspehe kakor vsi, ki so prišli v celjsko okrožje ali sploh na Štajersko, čeprav je tam majhno število ljubimcev ilirske književnosti. Po Ljubljani torej še ponudba iz Celovca. Res je imel Vraz na Koroškem prijatelja v starem župniku Jarniku in spiritualu Slomšku, toda kdo je vžgal ta novi ogenj, ki je obetal večji žar, kot sta ga zmogla za novotarije stari preroditelj in trezni Slomšek? Biografija bogoslovca Drobniča pravi, da je bil doma od Sv. Heme ob Sotli, to je v neposredni bližini Podčetrтка, kjer je razvijal okrajni zdravnik Kočevar svojo propagando. Po tej zvezi je prišel celovski teolog do *Novin* in *Danice* in izvedel za dušo ilirizma med Slovenci, Stanka Vraza. Drobnič je končal filozofijo 1834 v Gradcu in bi ga lahko osebno poznal, toda v pismu se izrecno opravičuje, da mu piše tujec, pač pa imenuje Kočevarja in ponavlja celo njegove besede, da ne bo trošil denarja za knjige, ki niso tiskane v ilirskem pravopisu.

Vrazu so se tako v oktobru 1838 zbrale v rokah vse niti, ki so vezale Slovence na ilirizem. S predsedstvom graške čitalnice je postal tudi formalno predstavnik in tolmač miselnosti svojega kroga, edini je imel zveze z mlado ljubljansko družbo in sedaj še celovško, a bil tudi za Zagreb, Prago in Pešto stalni informator o Slovencih. Starejša generacija ni iskala novih zvez s tujino, a stare zanemarjala, kolikor jih je imela, zato je naletel prizadevni Vraz, kjer koli je poizkusil, na ugoden sprejem. V svoji drugi strani, pri slovstvenem delu, se je od počitnic povsem osredotočil na svoj novi načrt. Opo-gumljen z uspehom zagrebških knjižnih izdaj in gnan od strahu, da bi ga kdo prehitel, se je odločil za naglo izdajo narodnih pesmi. Pot je bila varnejša kakor pa nastop s svojim lastnim pesniškim delom.



Zbiranje narodnih pesmi je bilo poleg lastnega pesniškega dela druga rdeča nit, ki se je nepretrgana vila skozi vse Vrazovo življenje graških let.

Začel je zgodaj, takoj, ko se je pričel resno baviti z literarnim delom in imel do te dobe že 350 do 400 zapisov in z njimi 300 melodij. Postal je s tem najbolj sistematičen zbiralec svoje dobe pri Slovencih; njegova zbirka je bila daleč najbogatejša. Z leti so se mu nabrali celi svežnji zapisov, ki jih je prenašal iz ljudskih ust bežno in s svinčnikom na male lističe in kasneje znova prepisoval. Pregled debelih map zapuščine začudi, koliko je bilo pisanja. V kolikor slone Štrekljeve *Slovenske narodne pesmi* na starejših zapisih, slone predvsem na bogatem Vrazovem delu.

Najprej je zapisoval le v domači okolici in imel nekaj stalnih žensk, ki so mu pele. Kasneje je domače zbirke izpopolnil s kranjskimi, koroškimi in zlasti prekmurskimi. Dasi je bilo zanimanje za narodno blago toliko razglašeno, da je mislil nanj vsak izobraženec, je zbiralec zadeval med ljudstvom vendarle na največje ovire. Narodno pesem je zaradi njene erotične vsebine preganjala cerkev in jo skušala izpodriniti z nabožno. Zato je kmečki človek utihnil, čim je pristopil „gospod“, a za gospoda smatral vsakogar, ki je šel v mestne šole. Pri zbiranju se je moral zato Vraz najprej truditi, da je odstranil nezaupanje. Težave, ki jih je pri tem imel, je nekoč opisal Gaju:

„Odševši, pravim, s Krapine sem neki radostni časek pri mojej rodbini med našimi brati slovenskimi v okolicah moje zibelji potrošil, poslušavši i spisavši z velkšinoj pesmi mojih spevoljubnih sosed. Sram me je skoro spovedati, kaj je meni do letošnega doba nemogoče bilo pozoja, ki je zaklad njihovih čarnih pesem stražil, z njih serc pregnati. Največ pa so mi ožmečile pevkinje same k ljepemu cilu dosegnuti. Njih prostost se serca ne derznula meni pesem, ki se ljubezni tičejo, predpevati in ž njimi mojiga serca zburkati. Alji da sem njim letos nazoči pravil, kaj se nečem popotiti i nje prosil mi erotične pesmi popevati, kterih znanovito dosti malo, so mi nektere (neradovoljne vendar, da njim je nekokrat kerv v lica nastopila) pele“.<sup>1</sup>

Če je bila Vrazu juristu pot do ljudske pesmi tako težka in je moral, da jo je čul, zagotavljati, da ne bo duhovnik, je bila še mnogo težja njegovim mladim duhovniškim tovarišem. V svojem rodoljubju so skušali ohraniti, kar so morali obenem preganjati. Ker pa so bili neprestano v stiku z ljudstvom in trajno na podeželju, se je Vraz ponovno trudil, da bi jih pridobil za pomočnike pri zapisovanju, toda uspehi so bili neznatni.

<sup>1</sup> Vraz, pismo Gaju 26. oktobra 1834, Gradja VI 307.



Druga težava je bila v načinu zapisovanja. Narodna pesem se je v dveh ozirih lahko upirala okusu dobe: po svojem jeziku in po obliki. Isto pesem sta peli dve vasi različno. Katero varianto naj zapisovalec sprejme kot pravilno? In drugič so hoteli videti v narodni pesmi utrjen ritem in mero in si dovoljevali popravke, kjer je ljudsko izročilo pustilo po njih sodbi pesem nepopolno. Vraz je bil sicer za svojo dobo dovolj veren zapisovalec, ki si ni dovoljeval večjih nasilij, saj ga je na potrebo nepotvorjenih zapisov že zelo zgodaj opozoril Čelakovský, vendar si je često tudi on dovoljeval nasilje.

Ko so se mu od počitnic do počitnic množile zbirke, je prenašal z vedno večjo nestrpnostjo, da so slovanski zbiralci objavljali zbirke raznih narodov, le ne slovenskih in to kljub obilici, ki se je ohranila med ljudstvom. Zato se je že zelo zgodaj odločil za izdajo. Prvo sled takega sklepa najdemo na koncu 1833, ko je priganjal Muršca k nabiranju, češ da bi mogla izdati pesmi in pripovedke še v istem šolskem letu. Leto kasneje, v začetku 1835, je že pisal oglas za naročbo in se odločil, da jih bo izdal na lastne stroške. Na Gajevo posredovanje je stvar odložil in sklenil, počakati njegove tiskarne. Medtem so po tuji roki našli objavo nekateri njegovi zapisi. Najprej jih je nekaj prevedel v nemščino šolski tovariš Hiazynth v. Schulheim za graško *Steiermärkische Zeitschrift*, nato Anastazij Grün za zbirko *Volkslieder aus Krain*. Zlasti proti grofu Auerspergu je ravnal Vraz z vso ustrežljivostjo, se veselil prevodov in nemške objave, a doživel znano razočaranje. Izpremenil pa se je položaj, ko je izvedel za Korytkovo namero izdanja slovenskih narodnih pesmi in ko ga je Korytko celo naprosil za prepustitev zbirk. Odklonil je prošnjo in utemeljil, zakaj je zavlačeval z izdajo, pač pa je bil pripravljen, prepustiti svojo zbirko narodnega blaga. Odkrito je priznal, da obžaluje, ker si nista po tem načinu razdelila področij. Korytkove priprave so poleg razmer na hrvaškem knjižnem trgu nagnile Vraza, da je pohitel z izdajo.

Jeseni po povratu iz Zagreba je šel še v Prekmurje izpopolniti svoje zapise, bival nato kratko dobo ob vpisovanju v novo šolsko leto v Gradcu in se v drugi polovici oktobra znova podal v Zagreb. Nič posebnega ni hotel s svojo potjo. Želel je biti le v neposredni zvezi s tiskarno, da bi se delo zaradi tehnične strani tiska ne zavlačevalo. Morda je bil tak tudi dogovor, ker bi bilo za Gajevo tiskarno pošiljanje korekturnih pol v Gradec, v deželo pod drugačno upravo, zamudno in nevarno, saj pošte niso bile zanesljive.

Vraz ni nameraval, kar se je sedaj zgodilo. Minuli so meseci, pol leta, leto, in ni se vrnil v Gradec. Najprej je čakal, da pride delo v tisk, in v tem živel življenje, kot ga je živel vsakokrat, kadar



je prišel na obisk na Hrvatsko. Zastopnik „gornjih ilirov“ je moral biti navzoč v vseh ilirskih družbah in pri vseh domoljubnih prireditvah, ki jih je bila cela vrsta (rekviem ob dvestoletnici Gundulićeve smrti, prva uprizoritev Kukuljevićeve drame, domorodni ples pravnikov, narodni ples v reduti, opera z ilirskimi vložki itd.). V novembru ali v začetku decembra je bil teden dni na obisku pri pobratimu Vukotinoviću v Križevcih, o božiču pri opatu Krizmaniću v Bistrici, kjer je obolel in obležal. Sredi januarja 1839 ga najdemo zopet v Zagrebu, takrat so prišle njegove narodne pesmi res v tisk, toda obenem je doživel prvo razočaranje z Gajem.

Vse, kar sta dotlej izmenjala misli o izdaji in založbi, je moralo biti le neobvezen razgovor. Vraz najbrže ni posvečal vprašanju niti dovolj pažnje, ker ga je zavajal Vukotinovićeve uspeh, in si spričo takih razmer na knjižnem trgu ni delal skrbi, kdo bo delo založil, prevzel obveznosti proti tiskarni in nevarnosti izgube. Gaj je nekoč, ko ga je vabil, naj počaka, pač govoril, da bo v Zagrebu lahko najti založnika. Še Korytku je zatrdil Vraz, da bodo izšle njegove narodne pesmi v Gajevo založbi. Sedaj ne le, da ni bilo o tem govora, temveč je terjala Gajevo tiskarna denar takoj, ko je prevzela delo in utemeljevala to z izgubo, ki da jo je imel Gaj z nekaterimi drugimi domoljubnimi tiski. Sedaj ne prevzamejo dela več na upanje. Vraz se je znašel v stiski.

Pisal je po denar možu svoje sestre, Francu Mohoriču, ki je imel domačijo v Ilovcih na Štajerskem, toda odgovora ni dobil. Prosil je za posojilo prijatelja Kočevarja in se udal v usodo: „Vse mi prorokuje, da bom pri tej izdaji mnogo izgubil. Toda bilo, kakor bilo! na vsak način hočem izdati na svet plod svojega šestletnega truda. Če izgubim tudi polovico, gre v imenu božjem — na žrtvenik domovine.“<sup>1</sup> Šele dva meseca kasneje je prejel Kočevarjev odgovor z obžalovanjem, da mu družina jemlje toliko denarja, da nima v denarnici več kot deset forintov in ne more poslati ničesar. Napotil ga je k svojemu nekdanjemu tovarišu na dunajski medicini, ilirskemu literatu Demetru, pri katerem naj si izposodi na njegov račun 20 do 30 forintov. To je bilo v kratki dobi, kar je bil v Zagrebu, že drugo pismo, ko mu je moral Kočevar odkloniti denarno podporo, oziroma jo odložiti. Prva prošnja, ki pa se ni nanašala na izdajo pesmi, je bila še izpred božiča.

Ne bile bi potrebne omembe te drobne posebnosti prvih mesecev Vrazovega življenja v Zagrebu, če ne bi dajale osnovne značilnosti vsemu njegovemu življenju na Hrvatskem v kasnejših letih.

<sup>1</sup> Vraz, iz pisma Kočevarju 15. januarja 1839, Djela V 187.



Iz poteka vsega razmerja do Hrvatske se razume, da ni prišel iskat v Zagreb kruha, saj ni niti slutil, da se bo tam zadržal, kot tudi ne kakršnega koli mesta v uredništvu *Novin* in *Danice*. Gaj ni nikdar denarno podpiral Vraza, in ga ni nikdar sprejel v svojo službo. Ves Vrazov odnos do *Novin* je bil le v tem, da si je pustil pošiljati pisma na naslov uredništva. Ko je odhajal iz Gradca, ni vedel za svoje bodoče zagrebško stanovanje, kasneje bi bil v zadregi, če bi ga kdo vprašal po stalnem naslovu.

Tisk prvih treh pol je šel v Gajevi tiskarni dovolj naglo od rok. V začetku aprila 1839 so stavili že četrto polo, ko je prišlo do krajšega zastanka. Vraz je bil odšel vnovič na obisk v Bistrico. Že sedaj se je začelo, oziroma po počitniških navadah nadaljevalo, kar bo druga značilnost njegovega nemirnega življenja na Hrvatskem, ko ne bo imel prav za prav doma nikjer in bo povsod doma. Opat Krizmanić je bil sam velik ilirec in vnet sobesednik literatov, ki so radi prihajali na obiske v Bistrico, toda tam je bila še njegova mlada nečakinja Pavlinka, kasnejša Gajeva žena, in družina Štauduar: Vekoslav Štauduar, vlastelin v Krčih, tudi vnet za hrvatski prerod, veliki sodnik varaždinskega okrožja in zato mnogo od doma, in njegova mlada žena Dragoila, druga Krizmanićeva sorodnica. V družbi, kjer je bil tudi „gornje ilirski“ literat sprejet s popolnim gostoljubjem, je preživel v aprilu pravo selsko idilo. Kljub skori pomladi jih je zamedel sneg. Vraz ne more nazaj v Zagreb in piše uredniku *Danice*, Rakovcu pismo: „... Gledam skozi okno in kličem Pavlinki: Jam satis nivis! itd., toda sneg pada in pada, pada kot da se je na nebu raztrgala množica vreč. —“ Zamudil je veliko soarejo pri grofu Janku Draškoviću, kjer bi moral zastopati svojo pokrajino, preložil korekture na rame profesorja Antona Mažuranića in, vedno uslužen, izpolnjeval za vse v Bistrici naročila. Sedaj je tu začel svoje propagandno delo. Naročil je *Ost und West*, češki *Květy* in *Severno pčelo*, „... da bi jih lahko razkazal in napravil tudi tu kaj v korist naši stvari“. Rakovac ga je zavračal, da v Bistrici ne rabi nikake literature, ker hodi tudi v ljubezenski poeziji praksa vedno pred teorijo, tam s Pavico lahko filozofira, s kaplani teologizira, s Štauduarjem filologizira, s Pavlinko poetizira. Idila se je vlekla dalje, Vrazu se ni dalo oditi in tiskarna je ustavila delo. Mesec kasneje ga najdemo v domačih krajih, kjer mu je zaradi neozdravljive bolezni po večurnem napadu epilepsije umrla sestra. Obetal si je, da bo podedoval pet sto srebrnih forintov. Za nekaj časa bi ga rešili denarnih skrbi. V Gajevi tiskarni stavijo sedaj sedmo in osmo polo, knjiga jih bo imela trinajst, in Vraz mora nazaj v Zagreb.



Tako se je počasi odtujeval Gradcu. Z vsakim dnem se je pogreznil globlje v hrvatsko družbo, tamošnje literarne in politične razmere, in vzdrževal zvezo s Slovenci le po svojem domu in prijateljih, ki jih je pustil v vseučiliškem mestu in na spodnjem Štajerskem. Proces dejanskega prestopa bo trajal še daljšo dobo, kajti še dolgo se je smatral za graškega študenta, ali kakor se je včasih v zagrebškem jeziku podpisoval, jurata. Šele jeseni 1840 se je sprijaznil z mislijo, da svojega študija najbrže ne bo nikdar več nadaljeval.

S tem se je obenem odpovedal vsakemu krušnemu poklicu.

\* \* \*

Razmere, ki jih je Vraz zapustil v oktobru 1837 v Gradcu, so bile za razširitev panslovske in ilirske miselnosti med mladino ugodnejše kakor kdaj poprej.

Nova Kollárjeva knjiga je vsebovala povsem konkretna navodila za delo slovanskega zbližanja. Med študenti sta bila Poljak Anton Krudowský in Čeh Vaclav Bezpalec, ki sta posredovala zvezo s severom. Nekaj hrvatskih tovarišev je zastopalo jedro Gajevih ilirskih pokrajin. Dijaška družina naenkrat ni imela več slovenskega, temveč slovanski značaj. Nasprotno med slovenskimi študenti ni bilo izrazi-tejšega zagovornika potrebe utrditve slovenske skupnosti, kakršen je bil nekoč Murko ali še nedavno Miklošič. V vrsti mlajših z izjemo Trstenjaka sploh ni bilo vidnejše postave, ki bi prerasla sredino: vse sami prizadevni dijaki. V izbiri naslednika pri organizaciji bralnega društva se je Vraz torej v zadnjem hipu odločil zanj.

Tudi Davorin Trstenjak je prišel v Gradec z mariborske gimnazije. Tam je imel mladega profesorja R. G. Puffa, ki je bil sicer nemški literat lokalnega kova, a se v skladu z miselnostjo dobe živo zanimal za slovanstvo. V študentu so profesorjeva opozorila vzbudila smisel za slovenščino in po nji za ostale slovanske jezike. Ko se je udomačil v vseučiliškem mestu, sta se vlogi zamenjali.

V Gradcu je Trstenjaka naglo prevzel nekdanji Kočevarjev zanos. „*Sedaj živim neprestano v kraljestvu Slave in sicer v nepopisnem zadovoljstvu in neizrekljivi slasti. Slovanski jezikovni študij mi je postal strast, še več, reči moram da sveta dolžnost.*“<sup>1</sup> Njegova informativna pisma bivšemu profesorju so nam ostala najboljši vir o razgledih in hotenjih graške družbe. Med jeziki je imela v Trstenjakovih očeh posebno veljavo poljščina, tako kot jezik številnega in znamenitega naroda, kot zaradi svoje zvočnosti, gibkosti in bogastva izrazov. Trstenjak je imel prav razsežen in svež razgled po slovanskih literaturah. Pri predavanju estetike na mariborski gimna-

<sup>1</sup> Trstenjak, pismo Puffu 5. februarja 1838, ČZN XI.



ziji Puff ni mogel navesti za rusko slovstvo nobenih vzornih literarnih del in je zato izrekel kratko sodbo: Rusi nimajo nič! Bivši dijak mu je sedaj mogel izpopolniti znanje z opozorilom na Puškina: „Njegove pesmi, polne težke naveličanosti življenja, smešijo svetovni red z globljo razklanostjo kot njegov angleški vzor“, in na vrsto odličnih drugih ruskih pesnikov in mislecev: Žukovskega, Deržavina, Dimitrijeva in Lomonosova, Bulgarina, Bestuževa, Kozlova in zgodovinarje Karamzina, Köppena, Polevoja, Pogodina. Enako na vrsto poljskih, čeških, srbskih in dalmatinskih književnikov. Res je čudovito, kako raste slovanske literature, kako naglo dobivajo vsa plemena svoje klasike, kako mladostno in vendar krepko se vzpenjajo k vedno višji izobrazbi. Skrb za boljše poučevanje na mariborski gimnaziji v slavističnih strokah ga je vedla še dalje. Sam v stiskah, da je iz denarnih razlogov kmalu zašel v največje težave, je obljubil mariborski gimnazijski knjižnici slovnice vseh glavnih slovanskih jezikov, literarno zgodovino, za vsak jezik vsaj po eno pesniško in prozaično delo in k temu še letnike najboljših slovanskih časopisov... Vloga mentorja ga je tako prevzela, da je prenesel nase vse, kar se je v resnici nanašalo na Vraza: v Zagrebu ga je za obiska v zadnjem poletju opozoril Vuk Karadžić na potrebo zapisovanja slovenskih narodnih pesmi... Prešeren mu je sporočal neke vzpodbudne vesti o Grünovem delu za slovanstvo... Seveda je delal tudi verze, posojal slovanske knjige, navezal obilo korespondence, se družil le z domovinsko usmerjenimi slovanskimi študenti. Zapisuje narodne pesmi. Ilirski pisatelj Stanko Vraz bo sprejel v svojo izdajo tudi nekaj iz njegove zbirke. Mnogo je sam. Bivši mariborski tovariši so mu pre-flegmatični in premrzli za dobro stvar. V gledališče bi hodil rad, toda hodi redko, kajti hrani se zgolj z osladnimi dovtipi; sploh so Gradčani neprefinjeni. V sferah, kamor sta ga dvignila mladost in zanosno čustvovanje za slovansko bodočnost in veličino, se mu je videlo početje ljudi ničevno, smešno in pritlikavo.

Na človeka take miselnosti in narave je padla Vrazova izbira namestnika za dobe odsotnosti. Ob odhodu je bila ustanovitev Slovanske čitalnice sklenjena, dasi še ni pričela s poslovanjem. Trstenjaku je pripadla naloga pridobitve članov. Od njih bi imel zbrati prvi denar za nakup knjig in naročnino časopisov. Res se je kmalu nabralo do dvajset članov, ki so se sestajali štirikrat tedensko k učenju raznih slovanskih jezikov. Po prvem Trstenjakovem poročilu Vrazu so se tudi oni ogrevali zlasti za poljščino, katere tečaj je vodil pač Krudowský, in ilirščino, niso pa imeli mnogo smisla za vseslovanščino. Program je bil torej ves v duhu Kollárjeve zahteve, da naj slovanski inteligent obvlada več ‚glavnih narečij‘.



Člani so se delili v prave graške in v zunanje. Sredi februarja 1839 je kazal seznam prvih naslednja imena: Slovence Feliksa Krambergerja, Matijo Vehovarja, Antona Pungartnika, Jurija Straha, Lojzeta Šparavca, Jurija Cvetka, Jožefa Ulago, Antona Misjo, Martina Trstenjaka, Emerika Bratušo, Lovra Vogrina in Jakoba Košarja; Hrvate oz. Srbe Ivana Trnskega, A. Teodorovića, M. Tecilašića, Rubelića (Rubelli), Poljaka Krudowskega in Čeha Bezpalc. Član je bil še E. Haladi. Štirje tovariši se dotlej še niso odzvali vabilu: Popović, Sladović, Strafella in Mayer. Od zunanjih so pristali na članstvo: Krempl, Matjašič, Muršec, Pessler, A. Mahač iz Ptuja in pater Maks Majerič. Vabilo so dobili še naslednji štirje nekdanji pripadniki graškega kroga, ki pa dotlej še niso odgovorili: Caf, Klajžar, Kajnih in Strajnšek.

Vseslovanski značaj društva je bil podčrtan s pogojem za pristop, po katerem je moral član obvladati kak slovanski jezik, vseeno katerega. Isto osnovno značilnost vseslovanske usmeritve kaže tudi njih seznam časopisov, ki so jih hoteli naročiti: 1. štirje češki listi, *Časopis českého Museuma*, *Květy*, *Hronka* in *Časopis pro katoličké duhovníctví*; 2. en poljski, *Rozmaitości Lwowskie*; 3. dva srbska, *Serbske narodne novine* in *Narodni list*; 4. dva ilirska, *Ilirske narodne novine* in *Danica*; 5. slovenska priloga k ljubljanskemu nemškemu listu *Carniolii*, ki je bila napovedana za začetek 1839 ter k temu še štiri nemške liste, ker govore o slovanski književnosti: *Der Adler*, *Ost und West*, *Carniolia* in *Wiener Zeitschrift*. Kakšnega mnenja je bila družba, ki se je sestajala v Trstenjakovi dijaški sobi v zimi 1838 do 1839 v vprašanih slovenskega literarnega delovanja, se ne da točno reči, vendar pa so najbrže vsi slovenski člani delili vrsto Trstenjakovega rodoljubja, ki si je izsililo pot na dan ob priliki Vrazove izdaje narodnih pesmi. Želel je, naj bi v uvodu pisal tudi o minuli hegemoniji bohoričice in dajnčice in o novem času za borbo za novi pravopis, toda obenem svetoval Vrazu, naj bi poleg tega povedal nekaj o Čopu in dobi *Čbelice* ter podčrtal vse, kar je „naše“, da bi se pokazala Slovenija pred svetom čim lepšo in srečnejšo. Kljub temu, da je tu nadvladal domači patriotizem vseslovanskega in ilirskega, je bil goreč pristaš Vrazovega programa. V njiju dopisovanju so se vrstila le pisma v ilirskem jeziku, ki ga je le izjemno zamenjala nemščina, kadar pisec ni bil pripravljen za napor, kakršnega je terjalo vsako pismo v novem jeziku.

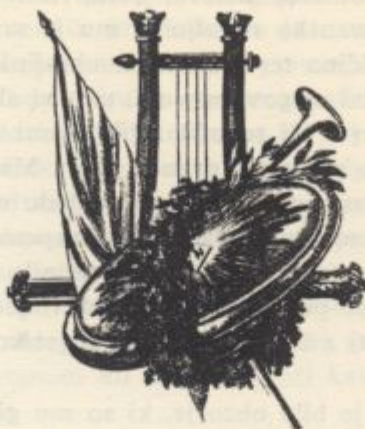
Graško Slovansko čitalnico je pokopal denar, ki ga je zbral od članov Trstenjak. Ni minil niti mesec, ko se je opravičil zunanjemu prijatelju Cafu, da jim je policija prepovedala sestajanje, ker se ji

je zdelo društvo nevarno, češ da ima političen značaj. Skušal je na ta način zakriti nedelavnost čitalnice, kateri je bil pravi vzrok v tem, da Trstenjak ni mogel naročiti knjig in časopisov, ker je nabrani denar porabil. Pred Gradčani je skušal urediti neprijetno zadevo tako, da si je iz skrinje, ki jo je pustil Vraz, izposodil nekaj slovanskih knjig in jih razdal med člane kot dela iz knjižnice, toda to ga je le odbilo od Vraza. V stiski, v katero je zašel, je videl svojo rešitev v vstopu v semenišče. Kljub nezadovoljstvu in obžalovanju kroga, zlasti še Muršca, graška čitalnica po svoji začetni nesreči ni več oživela.

S tem je bila uničena zadnja sled Vrazove graške organizacije in strta obenem Trstenjakova literarna delavnost. Ni prinašala zrelih vrednot, toda iz mrtvila nove generacije, ki jo je dala slovenska Štajerska, so se dvigali vsaj njegovi bujni načrti. Šele sedaj se bo čutilo, kakšno praznoto je pustil za seboj Vraz.







#### PETO POGLAVJE

### PROTI KULMINACIJI ILIRSKEGA VALA

**T**UDI po preselitvi je ostal Stanko Vraz glavni opornik, na katerem je slonela ilirska propaganda med Slovenci. Da je nanoslo in je zapisal temu gibanju celó svoje življenje, je še učvrstilo njegov osrednji položaj.

Ko ga je hrvatska družba sprejela na koncu 1838 medse, da ga poslej trajno obdrži, je bila njegova notranja rast v glavnih črtah že povsem izoblikovana in dograjena. Čeprav mu je bil formalni šolski študij v vseh graških letnikih izredno naporen in kljub resnemu trudu povsem neuspešen, mu je izvenšolsko zanimanje prineslo široko obzorje, dasi odprto le v eno smer. Ta edina smer je bila literatura. V krogu štajerskih študentov je še prevladovala nad ostalimi področji javnega dela, v Zagrebu bila že v senci ob politični aktivnosti Gajevega kroga in nje prodornih uspehov. Vendar se je mladostna predanost pesmi, izživljanje v čustvih lastnega sveta, in iskanje vsega, kar je to delo plodilo, tujih literarnih del, kritike, slovstva, že tako zajedlo v Vrazovo mehko, na svoj način zelo subtilno naravo, da prilagoditev hrvatskemu življenju že ni mogla več izpremeniti njegovega razvoja. Ostal je, kakršen je bil prišel.

Pot do splošne izobrazbe preko literature se je pokazala pri njem kot uspešna. Ob prihodu v Zagreb je razumel in deloma tudi

govoril izmed zapadnih jezikov poleg nemškega, ki ga je v pismu obvladal itak bolje kot svoj materin jezik, francoski, angleški, španski in italijanski. Slovansko rodoljubje mu je vrsto še izpopolnilo s poljščino, deloma češčino ter ruščino in ukrajinščino. Iz teh jezikov so se ohranili v ostalini njegovi prevodi, prepisi ali zapiski. Da ni prevajal zgolj po slovarju, ali se učil tujih pesmi na izust brez siceršnjega znanja jezika, priča na primer zapis Mickiewiczevih kitic v župnišču v Solčavi, ko je navdušen ob pogledu na Savinjske planine na pamet zapisal pol soneta, ki ga je Poljak spesnil v navdušenju nad Krimskimi gorami. Izpremembe, ki so se vrinile Vrazu ob netočnem spominu, kažejo, da je poljski jezik sam dovolj dobro poznal. Vrsto je treba še izpopolniti z dvema klasičnima jezikoma iz šolskih klopi in z ‚ilirščino‘.

Enako obširno je bilo obzorje, ki so mu ga do te dobe posredovala tuja literarna dela. Izboru pesnikov, katere je v graških letih bral ali prevajal in moremo to izpričati, sta se pridružila v zadnjih še dva, katerih značaj je bil tak, da bi mogla imeti nanj največji vpliv: Puškin in Béranger. O prvem pri Vrazu samem dolgo ni zaslediti poznanja, toda če ga je že v začetku 1838 poznal Vrazov literarni gojenec Trstenjak do tolike mere, da je o njem lahko sporočal obširno in dobro karakteristiko, ga je moral poznati tudi Vraz. Takoj po prihodu na Hrvaško pa ga je prevajal. Drugi mu je postal v teh letih ljubljenec.

Razen v literaturo, nista vzgoja in sila lastnega razumskega spoznanja Vrazu odprli bogatejših pogledov. Nobenih znakov ni, ki bi govorili, da so njegov miselni svet prevzemali še kaki drugi valovi sodobnih evropskih miselnih tokov kot Kollárjev slovanski mesijanizem. O položaju malega naroda v obroču velikega nemškega imperija, trdoti njegovega življenjskega boja in težkem slovenskem nacionalnem vprašanju ni globlje razmišljal. Avstrijskemu cesarju, vladarju absolutistične države, je bil v srcu predan državljan. Socialna struktura slovenskega ljudstva, ki je imelo izgrajeni le dve spodnji plasti, ga ni vznemirjala, in nič ne kaže, da bi se bil navzel kakih misli o potrebah socialnih reform; celo za prosvetlitev svojega ljudstva ni kazal sin veljaka iz jeruzalemskih goric zanimanja, ki bi bilo enakovredno njegovemu velikemu čutu za zgolj literarna vprašanja. Jemal je književnost kot nekaj v sebi zaključenega, namenjenega ozkemu krogu izobražencev, a nedostopnega preprostemu ljudstvu. S tem se je srečeval le ob počitnicah, ko je hodil po vaseh in zapisoval narodno blago, pri čemer je kazal zanimanje le za folklorno stran, v katero ga je uvedla literatura s poudarjanjem cene bogastva, ohranjenega v narodni pesmi slovanskih ljudstev. Kakor je imel pro-



nicav čut za literarne novosti in za vrednoto, ni imel smisla za miselna razglabljanja o bistvenih življenjskih vprašanjih. Filozofija mu je bila tuja; v redkih primerih, ko je o nji izpregovoril, je izpregovoril le z zasmehom in z omalovaževanjem poudaril njeno nerazumljivost. V verskem oziru je strogo ohranil miselnost katolicizma, ki so mu jo posredovali kot otroku in ki je ni v letih prestopa in kasneje nič vznemirjalo in nič vzvalovilo. Odpor proti vrsti duhovniškega delovanja, ki so ga kazale nekatere zgodnje slovenske pesmi, je moral biti, tako kot mnogo drugega pri njem, le zunanje prevzet literaren vpliv, ki se je kmalu zabrisal. Kadar pa je nasprotno nanesla prilika, da je uporabil primero s področja verske miselnosti, je ni opustil, temveč rad zapisal stavek, ki bi ga ne zapisal, kdor bi zapadel verskim dvomom ali odporu proti katerim koli postopkom cerkve kot institucije.

Enako pa ga tudi ni vznemirjalo, da je začela dajati osnovno črto njegovemu pesniškemu delu prav tista stran, proti kateri so tedanji cerkveni krogi čutili največ odpora, erotična pesem. Prav zato ne, ker jo je povzel literarno in ne filozofsko, ko bi videl, da se z njo odpira celo novo področje spoznanju slovenskega in enako hrvatskega človeka, ko se mu bo pogled sprostil ozkosti, v katero sta ga dotlej vklepali predanost in popolna podrejenost življenjskem načinu, kakršnega so za ljudstvo želeli cerkveni krogi, in videl v svobodnem mišljenju, drugačni vzgoji, novemu vrednotenju čustev itd. nov smisel življenja, skratka, ko bi tedanje življenje moralističnih spon zamenjal pogum harmoničnejšega miselnega razvoja človeka. Iz te slabosti umske doganljivosti je izviral zanimivi dualizem Vrazovega dela in življenja, ko se je z literarnim radikalizmom družil splošni miselni konservativizem. Z veliko čuta za literarna vprašanja, ni imel čuta za politična, družbena, socialna in svetovno-nazorna. Boj ljudstev za ureditev države, ki bi dajala neke možnosti lažjega življenja tudi neplemiškimi plastem, konstitucionalizem, demokracija, svoboda opredelitve — vsa ta časovna gesla so ostala zanj neopazena. Tudi v boju Poljske ni videl drugega kot boj enega izmed slovenskih narodov za samostojnost, ne pa tudi upora nekega ljudstva proti carju samodržcu.

Domače razmere, graška vzgoja, splošna raven slovenskega štajerskega razvoja tedanje dobe so bile omejitve, iz katerih kroga se Vrazovi miselni razgledi za mladosti niso mogli prebiti.

Kljub popolnemu predanju literaturi, tako po delu kot po življenju, bi bilo Vraza po njegovi zavestni miselni usmeritvi težko uvrstiti v katero koli skupino sodobnih umetniških zapadnoevropskih gibanj. Kot ni bil razmišljujoči tip človeka, ki bi hotel priti na dno



ideološkim in načelnim bojem dobe, tudi ni iskal romantičnih ali drugih teoretičnih del, v katerih bi hotel zasidrati svoje pesniško poslanstvo. V zadnjih graških letih bi bil lahko neposredna priča novega literarnega in umetnostnega nazora, za katerega se je borila skupina Sturm und Drang, toda v njegovem delu, zapiskih in pismih ni niti odraza tega. Pač pa kaže Vrazovo pesniško delo samo vrsto odtenkov značilnosti sodobne poezije, zlasti odmevov raznih slovanskih pojmovanj pesnikovih nalog, njegov način življenja pa vprav značaj popolnega romantika.

Čim hitreje dovršiti študij, dobiti mesto in si zagotoviti gmotno stran življenja — take so bile ambicije kmečkih fantov, ki so prišli z Vrazom v graške šole. Odpovedati se službi, izbegavati zakon in družino, žrtvovati se narodu, živeti ves literaturi — tak je bil življenjski program, ki se je počasi izčistil v Vrazu in kateremu se je v letih prestopa res povsem zavestno predal.

Govorimo najprej o njegovem razmerju do žene in družine. V Vrazovem življenju zasledimo erotični moment in zrelost zelo pozno. Šele v štiri in dvajsetem letu doživi prvo ljubezen in z njo takoj tudi prvi zlom. Ko rana še ni zaceljena, se vžge za novo dekle. Narava nove ljubezni je silovita in viharna, toda obenem taka, da lahko govori o nji v pismih svojim literarnim prijateljem in lahko rabi primero, da tako hrepeni po izidu prve številke literarnega lista, kot po Ljubičinih ustnah. Novi oboževanki dela pesmi, za katere si ničesar bolj ne želi, kakor da bi prišle v javnost, čeprav so za dobo in razmere tako konkretne, da bi mogla sličnega literarnega dela nevajena sredina najti v njih dovolj vzrokov za spogledovanje. Tedne se zadržuje v njeni neposredni sosesčini in izkorišča domorodno gostoljubje za pesniško aspiracijo, ki ne najde razumevanja niti v krogu enako mladih hrvatskih vrstnikov. Sredi njegove najbolj vroče ljubezni se mu že drugo dekle poroči — brez slehernega ozira na svojega trubadurja. Takrat in še tri leta kasneje jih objavlja in izdaja, kakor da ne bi imeli nobenega stika z življenjsko resničnostjo, kakor da bi bili zaživel neodvisno, sami iz sebe. Kakor je bila sicer ljubezen nepomirljiva, se zdi, da jo je nekje na sredi nadkrilila literatura. Je kdaj pesnik sploh mislil, da mu bo vračana, ali je videl vedno v središču le samega sebe, s v o j o strast in s v o j o bol?

Kakor potek ni bil navaden, si tudi izteka ni nikdar mogel misliti na način, kot ga je življenje utrdilo.

V pozni jeseni 1838 se je poročil njegov prijatelj Ljudevit Vukotinić, kot on ljubezenski pesnik. Takrat mu je napisal Vraz nekako naslednje pismo:



„... Čakal bi še dalje, če me ne bi dosegel glas, da se nameravaš oženiti in sicer že takoj to zimo. Prijateljstvo mi vsiljuje pero, da Ti pišem to pismo. Seveda vem, da se boš poročil iz ljubezni. In sicer zakaj? Da bi jo utrdil, kajne? Toda tega vendar ni mogoče doseči z zakonom, nasprotno, s tem jo boš le oslabil ali celo umoril, saj je vendar prav zakon najučinkovitejše sredstvo proti ljubezni. Zavest ljubezni je nekaj nadčutnega, nekaj, kar prestavi človeka v nadzemski svet. Nebo, prikazano na visoko vzpeti freski, ki jo sme človek motriti z občudovanjem in le iz daljave, če noče, da je kaznovan; nestrpnega in nenasitnega, ki jo potegne v resničnost, razočara in mu pokaže le obraz navadne vsakdanjosti. To je primer z zakonom. Ves vroč mladenič, ki gre hlastno v zakon, zastrupi le svoje veselje in preprostost, postane v mladosti starec, censorque minorum, suženj, ki se mu vlečejo na vsak korak verige. Najdejo se sicer zagovorniki zgodnjih zakonov, ki brez dokazov trde, da so otroci, spočeti iz mladostne sile, telesno in duševno razvitejši kot otroci iz moških let. Lahko je tak primer pri mirnih, a sicer telesno močnih mladih ljudeh, toda za duhovno razgibane ljudi, to je pesnike, v katerih ceh spadaš po nekaj tiskanih pesmih tudi Ti, trditev iz fizičnega sveta ne velja. Pri resničnih pesniških duhovih je samo genij sposoben posneti najboljše. Navdih osredotoči najmočnejše sile v možganih in jih tam iztroši. Živce do skrajnosti napne in prenapne, nakar sledi vedno trudnost.“<sup>1</sup>

Po Vrazu sme biti torej pesnikova ljubezen le platonična in enostranska, njegov poklic pa terja popolne podrejenosti vseh življenjskih okoliščin. Predvsem odpoved. Da ohrani v sebi vir intuicije, napetost, se mora pesnik odrekati ženi in stopnjevati čustvenost do višine, ko si mora najti svoj izliv v blesteči, čutno sladki besedi, v skrivnosti verza, ki zna vgnesti v eno nemir misli in izžarevanje čutov. Vraz sam se je po neuspešni ljubezni do Ljubice poslej dolgo dejansko ravnal po svojih načelih, kar pričajo vsa njegova srečanja z ženami.

Leta po preselitvi v Zagreb so bila zanj v erotičnem oziru izpolnjena s svojevrstno navezanostjo na gospo Dragoilo Štauduarjevo. Popotni ilirski brat se je tam udomačil do tolike mere, da je svobodno prihajal in odhajal. Bolezen, ki ga je napadla o božiču 1838, ko ni bilo druge poti, kot da mora ostati v oskrbi Štauduarjeve družine, ga je uvedla v intimni rodbinski krog, iz katerega se poslej ni več iztrgal. Rodoljubna navdušenost, s katero so v Bistrici spremljali hrvatski prerod in ilirsko akcijo, mu je uglasila pot in dala barvo temu razmerju: gospodinja je postala štajerskemu študentu in literatu „posestrima Dragoila“, in vrsta domoljubnih proslav je prinesla še priliko za tikanje. Odnos Dragoile Štauduar do Vraza je bilo nekako materinsko čustvo skrbi za tega nemirnega, živega brezdomca, Vraz je gledal v nji svojega najboljšega prijatelja in zaupnika iz vse hr-

<sup>1</sup> Vraz, nedatiran koncept pisma Vukotiniću, ohr. v ljublj. vseučiliški knjižnici.



vatske družbe. Tudi v tem je slovanski zanos v njem prevpil človeka, da najbrže ni čutil erotične podlage njiju razmerja, vendarle pa mu je navezanost na Dragoilo za dolgo dobo nadomestila čustva ljubezni in izpolnjevala potrebo po ženi, ki je prihajala poslej na dan le v bežnih, prehodnih srečanjih.

Drug odraz zavesti posebnega poslanstva v sebi je bil njegov način življenja. Na Hrvatskem se ni nikjer trajno udomil. Kadar se je oglasil, je imel v Zagrebu stanovanje v hiši rodoljubnega odvetnika Gavre Jakopovića na Harmici, sedanjem Jelačićevem trgu, toda bil je bolj ptica selivka. Menjaval je med Zagrebom, Bistrico, Slavonijo, kjer je živel pri Vukotinoviću, in Podčetrtkom. Povsod je bil gost, ki je prinesel v hišo poleg svežih literarnih in političnih novic, vedrega optimizma. Dobro je pripovedoval, povzdigoval razpoloženje, širil svoje nauke in k temu iskal navdihov za svojo pesem, ki je dobila v prvih letih bivanja na Hrvatskem vse bolj značaj priložnostnega kovanja stihov. Tudi okolica je videla v njem predvsem pesnika, občudovala njegovo znanje jezikov, poznanje tujih literatur, se priključevala njegovemu zanosu in brez pridržkov pristajala na povsem svojevrstno ureditev življenjskega načina, ki jo je znal ohraniti zase povsod. Z vsem je kazal, da je človek knjige in poet. Ko je Vukotinović kasneje po mnogih letih obujal spomine na skupno mladost, je podčrtal to s podrobnostmi njegovega načina življenja, po katerih niti pri jedi ni odložil knjige in se razvadil s čitanjem ob krožniku, a intuicijo zelo rad lovil zvečer, ko je ugasnil svečo in se predal sanjarjenju ter v temi zapisoval verze. Podnevi je potem popravljal in pilil, dolgo dopoldne poleževal, pil kavo v postelji. Način pesniškega dela graških let, ko mu je dober trenutek ustvaril misel za verz, ki ga je naglo in bežno zapisal v svoj sveženj papirjev, katerega je vedno nosil s seboj, je ohranil tudi v kasnejših letih in ostal zvest drobnim pesmi, ki ni zadostovala za velike koncepte in izvedbe.

Ob čem je pri načinu življenja, ko ni ne imel, ne iskal zaposlitve, prav za prav živel? Vsako jesen je šel domov v jeruzalemske gorice in prodal vino, ki ga je pridelal v vinogradu, podedovanem po očetu. To je bil njegov edini stalni vir dohodkov. Literarno delo mu ni neslo ničesar, pač pa odnašalo, saj je sam kril izgube svojih zbirk. Dohodki trgatve niso zadostovali za vse leto, toda stalnega gosta po treh ali štirih domovih širom Hrvatske oziroma v Podčetrtku niso vpraševali po denarju. Tudi med hrvatskimi literati v tem oziru ni imel enakega, slavjanskemu gostu pa so bili morda prav zato odprti domovi, ker ni bil Hrvat, temveč zunanji, novo pridobljeni član „ilirskega kola“.



Nemiren literat brez meščanskega poklica, veljajoč še neko dobo za študenta, a obenem človek, ki si je znal pridobiti sloves uspešnega književnika — to je bila v očeh sodobne hrvatske in slovenske družbe sodba o gorečem propagatorju ilirizma med Slovenci.

Vse leto po preselitvi, to je do konca 1839, je poteklo Vrazu v skrbeh okoli izdaje narodnih pesmi. Knjižica je šla iz tiskarne sredi avgusta, toda Vraz je začel organizirati prodajo že dokaj preje. Dobil je dovoljen odgovor od Drobniča, naročilo za trinajst izvodov, od kaplana Ravnikarja iz Semiča, Malavašiča iz Ljubljane za petnajst izvodov, Šafařika iz Prage za dvajset, od tam tudi zagotovilo bivšega graškega tovariša Malina, da nabira naročnike, enako še od Kočevarja iz Podčetrčka za deset izvodov, profesorja Stankovića iz Djakova in Kaznačića iz Dubrovnika. Zaradi narodnih pesmi je imel zvezo še z zdravnikom dr. Gottweisom iz Ormoža in Djordjem Kalundžićem iz Pešte. Knjižna občina, na katero se je obračal Vraz, je obsegala torej celotno Ilirijo, v kateri so dali jedro naročnikov Slovenci, zlasti še, ker med imenovanimi še niso všteti Vrazovi bližnji prijatelji. Slovanstvo je zastopala praška literarna družba. Tudi v organizaciji knjižnega trga se je ravnal Vraz po Kollárjevih naukih in res skušal razširiti slovenske narodne pesmi, skrite za ilirskim naslovom, enako po vseh južnoslovanskih pokrajinah, ki so že imele zvezo z zagrebško akcijo. Drugo skupino naročnikov je videl v sloju, ki je dobil po Kollárju najvišje mesto na lestvici v narodni zavesti prebujene družbe, v pisateljih južnih in severnih Slovanov. Prvi odgovori so bili od nekod nekoliko skeptični, tako na primer iz Dubrovnika, vendar ne odklonilni. Program slovanske vzajemnosti je po teh znakih kazal, da bi mogel postati stvarnost.

*Narodne pesni ilirske* z gradivom iz Štajerske, Kranjske, Koroške in Prekmurja, je Vraz posvetil Vuku Karadžiću. Bila je to tiha oddolžitve za vse, kar so dale Vukove zbirke Vrazu in njegovemu krogu velikega v prvih mladostnih letih. Čas se je že odmikal. Ko je Naum Malin v Pragi izvedel za namero, se ji je uprl z najostrejšo zavrnitvijo: Vuk je Srb, ki hoče vse posrbiti, a Vraz ima dovolj zaslužnih Hrvatov, ki so vredni časti, Gaja, grofa Draškovića. Če pa bi hotel politično zrelo postopati, bi jo posvetil človeku, s katerim bi se vnovič povečalo število Ilirov.

Rešitev jezikovnega vprašanja ni skrivala za Vraza več nobene nemira. K „Dobrovoljnemu Slovincu“, ki mu je bil posvečen za ‚ilirskim‘ poseben slovenski uvod v bohoričici, se je obračal z zaupljivo, toplo besedo, ki naj bi tudi njemu ugledala pot do velikih,



cvetočih polj ilirske literature, kjer se bosta nekoč srečala: Zakaj je izdal knjižico v višjem ilirskem narečju? Že nekaj let prepričan, da je nečimurno vse pisanje v slovenščini, ki ni namenjeno zgolj preprostemu ljudstvu, jo je pisal v narečju, ki ima mnogo klasičnih knjig, ki ima najblagoglasnejši in najbogatejši govor med vsemi slovanskimi, ki obeta bogato duševno hrano, kakršne Slovenci v svojem jeziku ne bodo nikdar deležni, kajti manjka jim pisateljev ...

Doljnim Ilirom in ostalim Slovanom je hotela kratka vseslovenska jezikovna tabela obrazložiti posebnosti „ljudskega govora“ zbranih narodnih pesmi, ki jih je predajal v skupno last.

Z izdajo, kakršna je izšla, je Vraz šele začel svoje delo. Sto štirinajst pesmi je bil le mal del zaklada, ki ga je imel. Hotel je nadaljevati z novimi snopiči, ki bi jih kril z dohodki iz prodaje prvega. Tako bi počasi izdal vso svojo obsežno zbirko, ki jo je v dobi tiska prve knjige z veliko vnemo še izpopolnjeval. Prosil je za pošiljko koroških narodnih pesmi Drobniča, ki se je obrnil dalje na Majarja, zapise belokranjskih je obljubil Ravnikar.

Zopet enkrat so mu razmere, ki jih ni bil nikdar voljan upoštevati, prekrizale velike načrte. Prodaja ni šla, kakor si jo je zamišljal. Računal je, da se mu bo pričel takoj po izidu knjižice stekati denar. Zagotovil je bil Gaju naglo plačilo petdesetih forintov na račun tiskarniškega dolga. Nakazil iz Prage, Pešte in Djakova, na katera se je najbolj zanašal, do novembra 1839 še ni bilo. Iz zadrege ga je za prvo silo rešila zgodnja prodaja vina iz domačega vinograda. Počasi so začela prihajati mesto denarja celo za naročene izvode opravičila, da se njegove narodne pesmi slabo prodajajo. Po dobrem letu še ni imel kritih stroškov. Vera v moč novega knjižnega trga, ki je predstavljala njegovo poglavitno oporo pri sklepu za ilirsko skupnost, je doživela ob prvi preizkušnji zlom. Za zunanji svet je imel stvarno razlago dejstva. Čelakovskemu je potožil, da je vzrok neuspeha v tem, ker so izobraženi Slovenci po Štajerski, Kranjski in Koroški ponemčeni, a „dolenji Ilirci“, Hrvatje, premladi, da bi znali dostojno ceniti tak trud. Toda: greh bi bilo izpregovoriti v Iliriji o tem!

Bolj kot literarna in politična, je Vraza v Zagrebu zamamila družabna stran življenja. Pravkar je bilo iz vodstva izdano geslo po zbližanju in poenotenju južnih Slovanov. Imelo je še vse vabljalivosti svežega, zaželenega. Kamor koli je stopil, ni predstavljal sebe, temveč svoje ljudstvo, kako pristaja na hrvatski program. Hrvatska družba je videla vso zimo 1839 v njem štajerskega literata, ki je prišel v Gajevo tiskarno, da tiska slovensko delo v ilirskem okviru: ilirska tendenca v naslovu, spremni tekst v hrvaščini, torej ilirščini. Blestel



je v družbi. Damski svet je z njim oživel, hotel francoske konverzacije, ga vabil po posestvih in mreže znanj so se razpletale. Obračali so se nanj s prošnjami za priložnostne verze, voščila, tudi nagrobnike. Iskali so ga. Vse to je ustvarjalo ozračje, ki je njegovi naravi prijalo in mu bogato nadomeščalo trpkosti graških let.

Vraza niso odtrgali od slovenske sredine načelni razlogi. Bila je lakota po življenju.

Sam potek dogodkov se je razvijal s preprosto usodnostjo, dano iz njegove narave. Ko je bil v avgustu 1839 tisk narodnih pesmi končan, ni imel več opravkov v Zagrebu. Vrnil se je domov na Štajersko, prav kot bi prišel po zaključenem šolskem letu na počitnice. Jeseni bi moral zopet v Gradec. Nadaljevati pravne študije . . . drugi letnik. Ko je prišel čas, ni bilo več volje, ki bi zadostovala za odpravo na pot, ki je obetala samo napore.

In tako je 20. oktobra 1839 nenadno sporočil Rakovcu, da se je odločil preživeti še tudi bodoče leto v Zagrebu. Vzrok za to mu bo povedal ustmeno, le zagrebška dekleta naj pripravi, kajti preplesal bo z njimi do onemoglosti; kdor je enkrat okusil hrvatski kruh, ga ne more pozabiti. Počakal je trgatve, prodal še pred njo vino in ko je prejel denar, poslal del 13. novembra iz Ilovcev Gaju na račun tiska, a mu zamolčal važnejši sklep, za katerega je bil prosil tudi Rakovca, naj ga obdrži zase in ne sporoča Gaju. Nobenih neposrednih vzrokov ni bilo za ohladitev, le tista intimnost, s katero se je 1833 in 1834 pričelo prijateljstvo med njima, se je izgubila. Teden nato ga najdemo že na poti k Vukotinoviću v Slavonijo. Iz Križevcev je vnovič pisal Rakovcu, kako se veseli sodelovanja v diletantski družini zagrebškega ilirskega gledališča, kjer bosta tekmovala v tenorskih partijah. Vnovič je zabičal, naj ne razglaša, da je zopet na Hrvatskem. Morala ga je navdajati z veliko tesnobo misel, kako ga bo sedaj sprejel Gaj. Proti sredi decembra 1839 je končno z vzhodne strani dosegel Zagreb, ki ga ni poslej več trajno zapustil. Sam se je odtlej redko podpisal za jurista, dober poznavalec njegovih razmer, Trnski, ga je že 29. novembra 1839 naslovil z novim „Realitäten Besitzer“; nasprotno so ga imeli Kočevar in sorodniki v Podčetrtku za graškega jurista še dolgo.

*Delavska knjižnica v Ljubljani*

V pismu zamolčani literarni vzrok nove vrnitve v Zagreb je bila po vsej priliki namera ponatisa prvega dela „*Djulabij*“ v samostojni knjižici, kajti v letu 1840 je to njegovo edino pomembnejše delo. Ob sebi je umljivo, da zaradi tega tiska ni bila ravno potrebna Vrazova prisotnost v Zagrebu.

Kmalu po prihodu v Zagreb je zadela Vraza težka nesreča. Postal je žrtev življenjskega načina, ki ga je zvalil nazaj na Hrvatsko.



V vrsti bučnih ilirskih proslav in prireditev, ki so si v zimski dobi sledile v Zagrebu, je povabil Jurij Jurinić, zanosni rodoljubni župnik iz Moslavine, mlade vrhove ilirskega političnega in literarnega kroga, Gaja, Rakovca, Babukića, Vukotinovića in Vraza, naj bi se udeležili gostije, ki jo bo njim na čast priredil. Poslal je ponje v Zagreb svoj voz. Vukotinović nam je ohranil podroben opis dogodka.

Zbralo se je mnogo sveta iz vsega okoliša in ves dan in vso noč se je jedlo, pilo, slavilo, pelo in plesalo. Mladi Zagrebčani so opravili svojo domorodno dolžnost in zjutraj jih je trudne znova naložil gostoljubni domačin, da jih zapelje nazaj. Bila je huda zima, a cesta zelo slaba. Premraženi so večkrat sešli z voza in nadaljevali peš, da bi se ogreli in pospešili počasno vožnjo. Po povratku so trije obležali. Gaj je dobil hripo, Rakovac vnetje pljuč, Vraz pa hud prehlad, kateremu se je pridružil tifus. Skrbni negi žene odvetnika Josipovića, pri katerem je našel streho, in prijateljev ter zdravnika Mraovića, se je posrečilo, da so ga ohranili pri življenju, toda ko je po nekaj mesecih boleznj vstal, je imel na pljučih odprto rano. Zdravemu štajerskemu študentu izpred nekaj let je po nekaj manjših boleznih nesreča iz zime 1840 končno izpodkopala zdravje. Tudi Rakovac se odtlej ni več rešil pljučne boleznj.

Med Vrazovim odhodom na Hrvaško in sklepom, da izostane še za leto, je kal ilirske miselnosti na slovenskem ozemlju že toliko pognala, da se je vzdrževala in tudi širila samostojno, brez zunanjih organizacijskih pobud iz Hrvatske. Izoblikovala so se tri ločena središča: na Štajerskem, v Celovcu in v Ljubljani.

V Gradcu Vraz po Trstenjaku ni imel med slovenskimi študenti tovariša, ki bi poprijel razpadajočo organizacijo. Izmed bogoslovcev in filozofov se ni nihče tesneje oklenil starejših študentov. Nova generacija je bila še pasivnejša od večine prejšnje in izpričevala še manj dobre volje. Ne kaže, da bi bil Vraz mogel skleniti ob počitnicah za bivanja doma kako novo znanstvo, ali da bi vsaj poizkušal obnoviti zavoženo delo za graško čitalnico. Če bi ga resnično skrbela usoda ilirizma med Slovenci, in če bi bil hotel videti sadove svojega nekajletnega truda, bi se bil moral vrniti v Gradec. Ko je izvedel za Trstenjakovo nesrečo, ga je zelo razburila, v počitnicah doma že ni kazal več starega zanimanja za graške in sploh slovenske štajerske razmere. Prevzel ga je novi svet. Dajal si je skrbi s propagando in razprodajo narodnih pesmi, toda sicer so postala njegova pisma Slovincem mnogo redkejša in kar je še važnejše, brez iniciativega ognja, ki jih je nekoč odlikoval.

Vendar je imel med graškimi tovariši prijatelja, ki bi hotel nadaljevati vsaj z eno vejo: Ivana Trnskega. Vraz ga je bil vpeljal pri



kaplanu Košarju in tja v Maria Trost je hodil pogosto „slavizirat“, kakor so imenovali domoljubne razgovore. Mladi Hrvat ni mogel preboleti, da je zaspala misel na *Metulčka*, in je še spomladi 1839 menil, da bi vzel sam stvar v roke, ji dal morda hrvatski naslov *Leptiri* in pripravil sam gradivo. Vraz je pri njem uveljavil svoj nagib h kritiki, ki se je že vsa leta razvijal vzporedno s pesniškim delom in se šolal zlasti ob tujih literaturah. Še tik pred poletjem 1839 mu je poslal Trnski v pregled in oceno nekatere pesmi, namenjene za novi almanah, kar priča, da sta se odločila vendarle izvesti staro namero. *Leptiri* bi imeli sedaj ilirski, oziroma hrvatski značaj. Namera je za novo ime obogatila vrsto neizvršenih načrtov graškega dijaštva.

Razblinjena dijaška družba ni bila vse, kar bi moglo med štajerskimi Slovenci tedaj s simpatijami spremljati ilirizem. Ostali so Vrazovi starejši prijatelji. Toda kje je zanje meja, ko so odobraval v njem sprejem novih črk in kje je ona, ko bi že odbili zahtevo po popolni odpovedi svojemu knjižnemu jeziku? Drobcu, po katerih moremo trdno sklepati o njih nazorih, so neznatni. Še najbolj v skrajnost je šel Miklošič, ko je poslal Vrazu v Zagreb v letu 1839, po vsej priliki kot odgovor na vabilo, pismo s prilogo več pesmi, namenjenih nekemu Vrazovemu almanahu, pač *Leptiru* — oboje v „ilirščini“. Daleč od doma in prijateljev je sedaj tudi sam sledil Kollárjevemu predlogu rabe ilirščine za Slovence, a v pesmi sami slavil delo kroga *Danice*.

Z letom 1840 je Caf naročil pri uredništvu *Novin* zase in za soseda kaplana Antona Jarca list z njegovo literarno prilogo in vprašal še, če bi prevzela Gajeva tiskarna naročilo nekaj malih tiskov z novo grafiko, ki bi jih v njegovi fari razdelili za nagrado šolski deci ob sklepu leta. Imelo bi to svoj pomen, ker bi se na ta način začela uvajati nova pisava v štajerske šole, kar bi bilo, končno, pogoj za njeno razširitev.

Oroslav Caf (v tej dobi si je prevzel krstno ime, ki se mu je zdelo bolj slovansko kakor Jurij) je bil edini iz nekdanje graške družbe, ki si je poleg Vraza izdelal svoj program in mu ostal zvest. Tudi njegov stik z ostalimi tovariši ni bil preveč živahen, oni z Vrazom vedno za daljšo dobo prekinjan. Njemu je bil Gajev ilirizem preveč odmaknjen, njegovi načrti so bili preveč različni od lastnih, da bi bila možna skladnost in vzporedna rast. Odobraval je le novi pravopis, podpiral vse, ki so si dajali truda z njegovo utrditvijo med Slovenci, toda to je bil le bežen drobec proti delu, ki mu je izpolnjevalo življenje.



Proti koncu 1840, ko je potekalo sedmo ali osmo leto, kar se je ves predal študiju čudovite medsebojne povezanosti slovanskih jezikov, je že zamenjal misel, da bi napisal njih skupno slovnico, z načrtom, da bo napisal njih skupni slovar, v s e s l a v j a n s k i e t i m o l o g i c o n. Toda ko je imel že za čudo blaga, ko je bilo vse zbrano že primerjano s sanskrtom, ko je že vse razporejal in pregledoval le še neke ilirske in slovenske knjige, je opazil, da i l i r c i še nimajo p o p o l n e g a slovarja. To ga je napotilo, da je opustil široki program in se odločil, da bo sestavil zgolj slovenski slovar. V treh mesecih je imel že dve sto korenov, ki jih ni bilo v Murku. Z vso silo se je lotil dela in ga organiziral. Hodil je okoli kmetov in zapisoval, dobil iz vseh okoliških krajev deset „besêdoberačev ino slovoispytavcov“, a k temu je prihajal k njemu še vsak dan nek vinogradnik, pil svojo žganjico in se pustil izpraševati.

Mimo živih je imel še knjižne vire. Ob teh naj izpregovorimo o drugem polju njegovega delovanja.

V Framu, vasi pod Mariborom, je ustanovil nekako v drugi polovici 1840 čitalnico. Čitalnico, kakršne so ustanavljali po hrvatskih mestih in s kakršno so poizkusili študentje v Gradcu, a ki bi jo sam imenoval r a j e b r a v n o d r u Ź i n o. Član ji je postal, kdor je vložil kaj denarja; nabralo se jih je blizu štirideset. Prihajali so vsako nedeljo po večernicah, bravci ino plahe bravkinje, in menjali bukvice. Nakupili so si jih petdeset. *Matiček se ženi*, *Varh* in knjige takega plemena še niso bile za njih duše, lahko pa jim je dajal kaplan v roke Vodnikove slovenske pesmi. Razlika jezika kranjskega okoliša jim ni delala težav, prav tako malo skrbi bohoričica. Do tu bi bila framska čitalnica iz konca 1840 vzgleden primer, kaj je lahko napravil za dvig ljudske prosvete na vasi prizadeven dušni pastir, toda komu so bili namenjeni časopisi *Allgemeine Zeitung*, *Grätzer Zeitung*, *Časopis českého museuma*, *Ost und West*, *slovaški Przyjačal ludu*, *Archiv der Zukunft* ter k temu še po en francoski in italijanski časopis, ki jih je imela naročene, in ki so stali denarja, da je moral framski kaplan s skrbjo gledati na svoje gospodarstvo, saj je pridal k skupni blagajni iz svojega kmalu po ustanovitvi čitalnice že osemdeset srebrnih forintov? Z Mariborom je imel le slabotne zveze. Izredni stik s sodobnimi središči slovanstva in civilizacije, ki ga je imel pravi izbranec med slovenskimi vasmí, Fram, je mogel biti ustvarjen le za potrebe prizadevnega filologa samega in njegove stanovske tovariše v okolici.

Na ta način si je Caf zbral v Framu pač skoraj vse, kar je v novejši dobi v prozi in pesmi slovenskega izšlo in si izpisoval besedni zaklad. Po večletnem blodenju po vseslovanskih poteh je prišel



nazaj tja, kjer je bilo v teku skoraj tristoletnega slovenskega knjižnega delovanja s slovarjem že tolikokrat pričeto, a redko z zaključenim in izdanim delom tudi dovršeno. Ko se mu je pot tako zožila, delo osredotočilo na en sam slovanski jezik, se je lotil prav za prav nezavedno nadaljevanja tradicije, ki je segala pri Slovencih od protestantov, preko Megiserja do preroda, do Pohlina, Gutsmana, Kumerdeja, Zoisa, Vodnika, Murka in med njimi še vrste drobnih delavcev iz istega področja. Le, da ni vedel, koliko dela je bilo pred njim že opravljenega. Imel je pred seboj le najnovejši Murkov slovar, a ni poznal nekaterih izdaj Megiserja, ne Pohlinovega, ne Gutsmanovega slovarja, kaj šele, da bi vedel za vrsto rokopisnih priprav. Njegov pogled je bil dotlej tako čvrsto uprt v slavljanstvo, v veliko enoto, predmet tolikih sanj dobe, da ni uspel seznaniti se z ožjim slovenskim razvojem. Dasi je imel dovolj stikov, sprejemal obiske Slomška, poznal stanje na Koroškem, bil prijatelj z graškim profesorjem Kvasom in kuratom Rižnarjem, vedel, kaj dela Krempl, ga tudi pripadniki starejše generacije niso opozorili na vrzeli v njegovih razgledih. Tako se ni seznanil niti z raznimi pripravami za slovar, ki so jih opravili njegovi ožji štajerski rojaki ali gradivom, ki je bilo zbrano z njih ozemlja: Narat - Modrinjak - Jaklinovo akademijo iz 1804, Primčevim slovenskim društvom iz 1810, Jaklin in Primic sama, Cvetko, še pred temi Zagajšek itd.; kje šele, da bi vedel, kakšni zakladi mnogoletnega dela so se ohranili po Vodnikovi smrti 1819 v rokopisnem gradivu, ki je tačas ležalo pri Metelku v Ljubljani.

Če bi ostal Caf vseskozi zvest sklepu, v katerega ga je potisnilo odkritje, da „ilirski“ slovarji in Murkov ne vsebujejo vsega besednega zaklada, in delu, ki se mu je nato predal, zapisovanju iz ust ljudstva v Framu in okolici, bi se mu samo ob sebi izčistilo načelo empirizma pri slovarskem delu. Do njega bi mogel priti tudi po drugi poti. Če bi bral filološke razprave novejše dobe z zagovorom takega načela iz odpora proti starejši smeri, ki je dovoljevala slovničarju umetne tvorbe besed. Caf v svoji knjižnici ni imel filoloških del, z izjemo slovarjev starejših knjižnih jezikov s hrvatskega in srbskega ozemlja. Tako je bila namera, sestaviti slovar slovenskega jezika zopet le prva stopnja pri njegovem delu, ko je hotel sleherni slovenski koren primerjati tudi z ilirskim in dalje z ruskim, češkim, poljskim in končno staroslovenskim jezikom. Slovar je tudi v novem zasnutku iz konca 1840 oziroma začetka 1841 kazal na izrazito vseslovansko usmerjenost avtorja; Caf je menil, da ga bo končal v dveh letih.

Zanimivo je, da je Vraz, ki ni bil filolog, spoznal slabosti prijateljevega dela ter ga skušal spraviti na boljšo pot izkušnje. Njegov vpliv v teh vprašanjih je bil preslaboten. Neko drugo srečanje iz te



dobe bi moglo odpreti Cafu oči. Bil je to obisk ruskega profesorja Preisa, ki je v aprilu 1841 potoval skozi Maribor in Fram na jug. Videl je delo in se obenem, ko je občudoval njegov obseg, z vso silo uprl njegovim načelom. Sestava *Etymologica Slavica* z vseslovanskim značajem se mu je zdela vsaj za petdeset let prezgodnja, ker nimajo niti posamezni narodi zanesljive podobe svojega jezika.

Osnove Cafove usmeritve so bile po vsem tem zelo različne od Gajevih. In vendar je tudi ilirizem pustil v njem odraz, ki je bil sicer slabotnejši kakor zavest slovanske jezikovne skupnosti, a bi vendar lahko ustvarjal nade, da bo podprl utrditev hrvatskega gibanja med štajerskimi Slovenci. Naslov slovarja bi bil *Gornje - Ilirski rečnik*. To je bilo povsem v skladu z Gajevimi težnjami, manj s tem, da ga je sicer sam vedno imenoval „slovenski rečnik“. Toda že pri izbiri črk je bil framski filolog zopet svojih misli in kolebal med zagrebško in ljubljansko pisavo. Še negotovejši je postal, ko je prišel še dalje do vprašanja odločitve zaradi jezika. Vraz ga je sicer nagovarjal, naj piše slovar v ilirskem jeziku, toda odgovora na to ni dobil in Caf ni opustil slovenščine. Najbolj značilno zanj je pač, da med vsemi slovanskimi časopisi njegova čitalnica ni imela zagrebškega, čeprav je bil najbližji, a tudi sam je imel naročene *Novine in Danico* le kratko dobo in jih nato opustil. V isti sapi, ko je pošiljal Vrazu pozdrave za zagrebške prijatelje, Gaja, Moysesesa, Mažuranića, Babukića, Rakovca in ostale „goreče domorodce“, ni spremljal njihov dela. Kljub temu je stavil po Trstenjakovi odповedi Vraz prav nanj vse nade.

Izmed ostalih Štajercev se je v marcu 1840 zanimal kaplan Valentin Orožen iz celjskega okoliša, bivši Slomškov gojenec v Celovcu, ako bi Gaj tiskal v Danici tudi kake slovenske pesmi. Zveza med njim in Vrazom je bila ustvarjena po Kočevarju.

Kljub resnično slabotnim stikom, ki so jih imeli štajerski prosvetni delavci z Gajevim krogom in celo z Vrazom v dobi, ko je dosegal na Hrvatskem ilirizem svoj vrhunec in nudil najradikalnejši Slovenec s sprejemom novega jezika najboljši zgled za posnemanje, bi bila vendarle napačna sodba, da so bili že ravnodušni do ilirizma. Pojmovali so ga bolj literarno kakor politično, zato so se zadovoljevali z zvezo, ki jo je vzdrževala Danica, se veselili in z zanimanjem spremljali tudi Vrazove pesniške prispevke v „ilirščini“, a več ne bi mogli. Nihče iz nekdanje družbe ni bil literarno tvoren, da bi za objavo pesmi potreboval list. V takih razmerah je pridobival vpliv bolj v širino kakor v globino. Najboljši primer miselnosti je odmev ilirizma, kakor se je zrcalil pri dr. Gottweisu, središkem zdravniku, ki ni bil nikak prerodni delavec, a vendar inteligent med štajersko



podeželsko družbo. Vraz mu je kot osebnemu znancu poslal v dar izvod narodnih pesmi. O ilirščini je bil Gottweis mnenja, da jo bodo štajerski Slovenci lahko razumeli in bodo Vrazove zveze z Gajem imele nek uspeh, čeprav je ozemlje Slovanov sicer mnogo preobsežnejše za enotni knjižni jezik, kakor se je izoblikoval Nemcem, Francozom in Angležem. Kakor vsi drugi, je tudi dr. Gottweis ob „ilirščini“ poudarjal obenem jezikovne lepote slovenščine in bi mu torej bolj prijala zmes, ki bi upoštevala oba jezika — zopet nov predlog za umetni južnoslovanski jezik.

Vse se je gibal neprestano v istem tolmunu nejasnih želj, različnih možnosti, predlogov, ki pričajo, da bistva Gajevega ilirizma med domačini na Štajerskem vendarle ni nihče ne poznal, ne priznal. Videti je le, da se je peščica inteligentov neprestano odbijala od dveh tečajev, biti ljudstvu razumljiv in slediti panslavističnim načrtom, nihala sem ter tja, bila bližja prvemu idealu, kadar je izdajala knjige ali se kako drugače v delu udejstvovala, a drugemu, kadar je govorila načelno, kar pa je bilo zelo redko. Še največ je dosegal Vraz po vsej verjetnosti ob počitnicah, ker je skoraj izključeno, da ne bi iskal tovarišev. Kaj je od tega ostalo, tudi če mu je eden ali drugi pritrjeval? Izpričati se da le, da je v domačih krajih rasel ugled Vraza kot pesnika in literata.

Na svoj način se je razvijalo razmerje med njim in Kremplom, edinim iz starejše generacije, ki je brez pridržkov podprl mlade in se lotil posla za razširitev grafike pri jedru, pri šolstvu. Svojo štajersko zgodovino je že toliko končal, da je po Vrazovem posredovanju poslal rokopis v Zagreb Gaju v pregled, založbo in tisk. Pristal je na češkoilirsko grafiko. Ko je v septembru 1839 izvedel, da se mudi Vraz zopet v domačih krajih, ga je s silno ljubeznivim pismom povabil na obisk in želel izvedeti, kako so odločili o njegovem prapovpisu. Štiri mesece kasneje je porabil drugo priliko, voščil srečno novo leto in zastavil isto vprašanje. Po zopet štirih mesecih čakanja je dobilo tretje pismo v aprilu 1840 zelo oster ton; obžaloval je, da mu niso poslali rokopisa vsaj nazaj, da bi ga mogel dovršiti in dati natisniti domači tiskarni. Podobno pismo je pisal tudi Gaju. Kremplov sklep, da odtegne rokopis ilircem, ni bila zgolj grožnja, s katero bi hotel pospešiti odločitev. Spomladi 1840 ga je že bolj zanimalo, kako ga bo sprejela graška cenzura, kakor kaj sodijo o njem v Zagrebu.

Bil je za Korytkom drugi s slovenskega ozemlja, ki je hotel natisniti v Gajevi tiskarni delo v slovenskem jeziku. Tudi njegov poizkus se je počasi izpreminjal v enako brezuspešen napor za sporazum, v kakršnem je končal Korytkov. Le Gaja je sedaj toliko izmodrilo, da se je varoval ostrejšega nastopa in je z odgovorom



preprosto zavlačeval. Grozila je nevarnost, da se bo že drugič izkazalo, kako nemogoče postane sodelovanje Slovencev in Hrvatov v trenutku, ko začenja dobivati oprijemljivejšo konkretnjšo obliko.

Neprijetna izkušnja, ki jo je Krempl doživljal z „Zagrebčani“, ga je zopet vrnila Štajerski. Opaziti je pri njem črto, ki je v tako izraziti meri ni bilo pri nobenem zastopniku mlajše generacije, izraz zavesti o nepravilnosti nemškega ravnanja s Slovenci. V ničemer se ni izpremenilo tisočletno sovraštvo nemštva proti Slovincem, še vedno nimajo zanje drugega kot prezir, niti sedaj, v devetnajstem stoletju!, jim ne priznajo, kar so sami imeli že v devetem, šol z narodnim jezikom — je pisal v tej dobi.

Prvi se je malonedeljski župnik iz starejše štajerske generacije navdušil nad novo smerjo slovanskega zблиžanja in prvi je sedaj prehajal na pot slovenskega odpora proti nemštvu. Človek, ki je preživel mladost v obdobju duhovne vlade Jožefovega prosvetljenstva, človek, kateremu je dihal vsak stavek izpod peresa prepričanje o potrebi humanosti v človeški družbi, a ki je obenem pripadal narodu, katerega sila je bila neznatna proti oblasti političnega gospodarja, je dajal svojemu protestu le še obliko grenkega razočaranja in obžalovanja.

Drugo središče slovanskih simpatij za ilirizem se je razvijalo v Celovcu. Na Koroškem so živeli štirje možje, ki bi mogli postati njegovi oporniki: Jarnik, dr. Zupan, Drobnič in Majar. Župnik v Blatogradu je bil že star in njegov ogenj je pojemał. O dr. Zupanu so sodili mladi, da ima ognja, še preveč ognja, toda njegovi nazori so tako zmedeni in odlikuje ga tolika trma v njih zagovarjanju, da več škodi, kakor koristi.

Drobnič je bil 1838/39 že v četrtem letniku bogoslovja in se pripravljaj na odhod iz Celovca. Goreč, kakršen se je pokazal, je tak tudi ostal, pisal v svojih pismih le ilirščino, iskal med celovškimi tovariši naročnikov za Vrazove narodne pesmi, postal njegov koroški zaupnik, posredoval nabiranje narodnih pesmi, toda tožil, da ga pri tem povsem ovira semeniško življenje: V njem se preprosto ni mogoče svobodno gibati! Ni mogoče izvršiti svojih nalog!

Takrat so bila že druga pleča uprta v voz. Propagande se je oprijel Ziljan Matija M a j a r. Ko je po Drobničevem in Vrazovem posredovanju le dobil Kollárjevo *Vzajemnost*, je napravila nanj enak vtis kakor na Vraza. Odtlej datira njegova skupna akcija z Drobničem, s katero sta hotela mlajšo generacijo koroškega okoliša seznaniti s panslavizmom in ilirizmom. K prvemu izvodu *Vzajemnosti* sta jih dobila še nekaj, dalje tudi več Draškovičevih brošur *Ein Wort an Illyriens hochherzige Töchter*; obe deli sta začeli krožiti po Ce-



lovcu. Odmev je bil dober in ni se jima zdelo, da je izzvenel v prazno. Večina se sicer ni hotela pridružiti Majarjevi slavjanski miselnosti ter je prebirala knjigi zato, da spozna, s kakšnimi utemeljitvami sta avtorja branila upravičenost slovanskega obstoja. Hoteli so se oborožiti proti sovražnikom Slovanov, ki jih je bilo na Koroškem mnogo. Kot tako sredstvo sta imeli knjigi uspeh. Koliko številna je bila občina, ki jo je vznemirjala nemška nevarnost in je segala po sredstvih protipropagande, ki bi okrepila slovenski položaj na izpostavljeni narodnostni meji? Drobnič je nabral za Vrazovo knjigo, še preden je izšla, trinajst naročnikov, a trdil, da bi jih mogel dobiti več. V celovski bogoslovnici je bilo krog trideset teologov s slovenskim imenom. Med tema številoma se je moralo gibati število zavestnih privržencev slovenske miselnosti v prihajajoči generaciji, kateremu je treba prišteti še starejše prerodne delavce.

Za utrditev ilirske miselnosti na Koroškem je bil največja pridobitev Majar sam.

Sled za razvojem miselnosti v prilog ilirizma nas je vodila do slej pretežno po štajerskih pokrajinah, kjer se je vžgalo zanj prvo zanimanje, kjer je dobila nova slovenska kulturnopolitična usmeritev prve zagovornike, kjer se je tudi najbolj utrdila. Nekako z leti 1839 in 1840 doživi slovenski ilirizem značilno izpremembo: *njegovo težišče se je preneslo na Kranjsko.*

Proces se je vršil počasi, saj ga ni povzročil ali pospešil nikak dogodek. Enako počasi, kakor je začela v Gradcu po Vrazovem odhodu in na slovenskem Štajerskem po razrahljanju vezi med že dozorelo in novo prihajajočo generacijo prejšnja skupnost razpadati, so se na Kranjskem strnjevali pogledi, ki so iz konflikta dveh utrjenih nazorov, moralističnega rigorizma ter potrebe po umetniški svobodi in vrednosti, iskali poti v nekaj novega. Ni se sicer obetal kulturnega boja tiste ostrosti, kakor jo je imel prejšnji, ki sta ga vodila Čop in Prešeren, saj nove miselnosti ni izpovedovala močna osebnost. Kranjske simpatije za ilirizem so se razvijale zgolj iz ljubezni in vere v slovanstvo in so imeli bolj značaj upanja v boljšo slovansko bodočnost, kakor programatične zahteve po političnem združenju s Hrvati in ostalimi južnimi Slovani in po sprejemu skupnega jezika.

Prav zato, ker je imela miselnost staro tradicijo, je težko ugotoviti, kam vse je prodrla in koga je zajela. Bila je nekaj, kar si je inteligent v dobi izobraževanja osvojil mimogrede, počasi, in mu je prešlo v meso in kri. Slovanska skupnost je bila pojem, ki ni imel prehodne politične veljave in ne takih ciljev, temveč objemal narodnostne in psihološke razlike proti germanski in romanski entiti,



kazal na skupno poreklo in sorodno zgodovino vseh vej, ki so se v teku stoletij razvile, in imel v tej dobi zlasti še svoj posebni poudarek v narodno obrambnem pomenu in vedrih perspektivah, ki so se obetale veliki skupnosti zaradi njene številčne moči in svežosti. Odraza vere v tako slovanstvo ne najdemo samo v taboru, ki je začel kazati ilirizmu prijazna nagnenja, temveč tudi med najostrejšimi nasprotniki njegovih jezikovnih tendenc. Prešeren je zaostрил Črtomirov nagovor v Uvodu *Krsta pri Savici* vprav v misel o slovanski bodočnosti: „*Narvèč svetá otrôkam slíši Sláve*“, kar ne more biti nikak slučaj, temveč z ostalimi primeri te vrste le dokaz, kako trdno realnost je videl v skladu s svojo dobo tudi on v slovanstvu. Korytko, ki je prvi imel konflikt z Gajem, je hotel tiskati svoje slovensko delo že v grafiki, ki bi zbližala tako južne Slované med seboj kakor s Čehi. Prva knjiga kranjskega ozemlja, ki je bila natisnjena v novih črkah, je izšla izpod roke pripadnika Prešernove družbe.

Slovanska miselnost je bila deležna enake usode, kakor slovenska prerodna aktivnost, omejitve na vrhno plast družbe. Njen skrajni odraz, simpatiziranje s hrvatskim ilirizmom, je zajel še ožji krog ljudi. Iz Prešernove generacije se da sploh samo za enega človeka, Ravnikarja, reči, da je v prvih letih ilirske propagande zunaj hrvatske meje pristal na program, kot ga je izrekel za Slovence Gaj. Širši krog je zajel ilirizem šele v mlajši generaciji.

Izpregovorimo najprej o zanimivi osebnosti, Matevžu Ravnikarju. Bil je kmečkega porekla, doma iz Poženika v cerkljanski fari na Gorenjskem, rojen 31. avgusta 1802, dve leti mlajši od Prešerna. Po petnajstih letih ljubljanskega šolanja je postal 1825 duhovnik, nato pa so ga škofovi dekreti naglo selili iz kraja v kraj, da je v nadaljnjih dvanajstih letih prekrižal vso Kranjsko od enega roba do drugega in dodobra spoznal deželo in govore: prvo službeno mesto je dobil v Železnikih, blizu tedanje kranjsko-goriške meje, dalje v brezniški fari, od koder je bil doma Prešeren, dalje v Stari Loki, Pivki na Notranjskem, od tam se je selil na Dolenjsko, na Goro pri Ribnici, kjer se je za pet let umiril. 1839 so ga končno poslali za kooperatorja v Semič v Belo Krajino. Ni ga vznemirila odprava na hrvatsko mejo, prav nasprotno, kakšna slast, tam bo najlepša prilika za čitanje ilirske *Danice!* Doživel je razočaranje. Ko je prišel, se je napotil k duhovnemu sosedu onstran meje, da bi si izposodil list, in dobil v svoje presenečenje odgovor, da nima pomena učiti se novotarij, ki jih sedaj razširjajo po Hrvatskem neki mladi ljudje. Novi semiški kaplan ni bil človek, ki bi takoj odnehal. Pisal je Gaju. Na Kranjskem da je do sto petdeset ljudi, ki bi se naročili na *Danico*, a so preplašeni, kajti je razširjeno mnenje, da je ni mogoče dobiti



brez *Novin*. Ker so *Novine* političen časopis, bi formalnosti za njih naročbo nanesele, da bi stale na Kranjskem visok znesek štirinajstih forintov. Ljubitelji ilirskega jezika so po večini mladi ljudje, ki so šele končali šole in bi jim bilo to predrago; morala bi se najti rešitev, da bi lahko prejeli le literarno *Danico*.

Nenadna zveza je odkrivala nove možnosti za uspeh ilirizma na Slovenskem, kajti sto petdeset naročnikov in s tem sto petdeset posredovalcev, ki bi se sami od sebe priključili krogu, je bilo več, kot si je mogel kdo v zagrebški družbi obetati od Kranjske. Pismo semiškega kaplana je bilo pisano v „ilirščini“, kar je že kazalo na način bodoče jezikovne ureditve.

Gaj je predal stvar zastopniku „gornjih Ilirah“ v Zagrebu. V razmotrivanjih med Vrazom in Ravnikarjem, ki so sedaj sledila, je dobil slovenski ilirizem v začetku 1839 nekaj novih teoretičnih odtenkov.

Ko je dobil Vraz zopet priliko in možnost temeljitejšega pretresa ilirizma in medsebojnega razmerja Hrvatov in Slovencev, je zopet izpremenil svoje poglede na jezikovno vprašanje. Vse kaže, kako je izprevidel, da enostranska rešitev z opustitvijo slovenščine ni dobra, ker preprosto ne bo obveljala. Zato je sedaj predlagal ureditev, na katero je namignil že v uvodu Narodnih pesmi ilirskih: Slovenci naj bi se odločili za jezikovni dualizem: širokim krogom namenjeno slovstvo, to je katekizme, molitvenike, prve šolske knjige itd. naj bi izdajali Kranjci, Štajerci in Korošci v kranjskem knjižnem jeziku, vse višje slovstvo, literaturo in znanost v ilirščini.

Ravnikar ni bil tako jasen. V eno in isto pismo, v pismo, s katerim je prav hotel Vrazu podrobno in natančno obrazložiti svoje poglede na vprašanje, se mu je v teku obširnega razpravljanja vrnila ne ena, temveč več rešitev.

„Odkritoserčno rečem, tudi meni ni všeči, kakor drugim Kranjcam ne, u Danici brati: gledao, vidio itd.“ — oblike s tako končnico so bile srbohrvatske, Ravnikar bi rad videl slovenske: gledal, videl.

„Dvobrojnik ali dvojstveno število se na Kranjskim povsot upotrebljava. Povsot torej dva Kranjca pravita: Midva sva bila; vidva sta bila... Škoda, da te kranjske lepote ni u Danicu!“ — želel si je torej umetnega jezika, po katerem naj bi vsak obstoječih prispeval, kar je imel „posebno lepega“.

„Vaše razločenje slovesnosti v dve grani mi je jako ušeči. Katekizme, molitvenike itd. naj bi Kranjci, Štajerci in Korošci po kranjski pisali... vender je pa treba, da vsi ene čerke rabimo...“ —



Vrazov novi predlog posebnega slovstva za ljudstvo in drugega za inteligenco sprejet in še izpopolnjen z nujnostjo enotne grafike.

Svojih misli je postal Ravnikar šele pri jeziku za inteligenco: „Od raznih strukov učenosti je po ilirsko pisati, naj piše Kranjc, Hrovat ali kdor si bode zmed njihovih bratov. Ali pisanje tacihi knjig je še grozno težavno, ker nimamo za to še vsiga perpravljeniga. Narpopred mislim, bi bilo treba in koristno če bi kdor h' Ilirji spadamo: Kranjci, Serbi itd. vsak od svojiga izrečja (Dialekt) slovar spisali, potlej bi mogli iz teh posebnih slovarjev en sam sploh slovar ilirskiga jezika sestaviti, v katerim bi to opustili, kar bi kdo slabjiga ptujiga ali nepristojniga imel, če bi že vsak popred svojiga ne očistil. Enako bi bilo pred treba pismenosti ali gramatike od sploh iliršine, ktera bi tudi to obsegla, kar imamo gornji Ilirci ali pa turški Slavenci boljiga. Kar bi se potrebniga v Iliriji nikeri ne dobilo, to bi mogli Českiga ali pa Moškovitarskiga uzeti, kakor bi učen ilirski zbor potrebno spoznal. Z vsim tem bi pa za iliršino še ne bilo vsega dela konec, ampak tudi u bukvah bi jo mogli potlej čistiti in utemeliti, kakor drugi narodi z' svojimi jeziki po bukvah počno.“

Ravnikar je s tem znova predlagal sestavo umetnega južnoslovenskega knjižnega jezika, ki naj bi sprejel besedni zaklad vseh jezikov. Zlili bi se v enoto, kar bi še zmanjkalo, bi vzeli iz češkega in ruskega jezika, slovnico novega jezika bi šele napisali. Vrazu bi bil predlog nesprejemljiv. Toda Ravnikar ga je tudi sam skušal omiliti:

„Z' vsim tem, kar Vam tukaj pravim, pa nočem reči da bi mogla iliršina kaki ričet ali brodlja biti, ktera bi zadnjič ne bila ne hrvaški ne kranjski, ne serbski ampak tudi to trdim, de je potrebno eno izreko (Dialekt) poglavitno postaviti. To ste Vi že storili, ker ste dobrovniško in serbsko poglavitno izvolili...“<sup>1</sup>

Pristavek, ki preklicuje vse, kar je hotel raneeje, in ki v bistvu vendarle pristaja na Vrazov predlog sprejema „ilirščine“ za slovenski literarni jezik. Ker je to potrdil še na drugem mestu s stavkom, da bosta „srbščina“ in „dobrovščina“ za slovenski jezik isto, kar sta toskanščina in saščina za italijanskega oziroma nemškega, moramo gledati v tej izjavi kot na popoln pristanek kranjskega inteligenta na Gajev ilirizem.

Tudi o črkah je imel Ravnikar ločeno mnenje. Z estetskega vidika mu niso ugajale strešice in bi za šumnike raje rabil pri južnih Slovanih Metelkove znake, toda se tudi v tem odločil za pravno pot: „Za kake tri čerke se mi ne bomo prepirali“. Nov znak, da se je že odmikal čas abecedne vojne in so se polegla nepomirljiva nasprotstva.

<sup>1</sup> Matevž Ravnikar, pismo Vrazu 20. januarja 1839, ČZN VII 289—94.



Kakor se je za zagrebški krog nenadno pojavil, je semiški kaplan, človek, o katerem moremo upravičeno domnevati, da je bil v svoji generaciji izjema, tudi umolknil. Zveza z njim se je že na koncu januarja 1839 pretrgala. Za vznik njegovih simpatij za ilirizem je značilno dejstvo, da do te dobe še ni bral Kollárja, in pri njem torej niso verjetni zunanji vplivi.

Opozorilo na veliko število mlajših Slovencev, ki so si želeli s posredovanjem *Danice* stikov z zagrebškim vodilnim krogom, je moralo znova vzbuditi v Vrazu spomin na mlado ljubljansko dijaško družbo. Filozof Malavašič mu je že v poletju 1838 sporočil, da nameravajo ustanoviti ljubljanski dijaki z začetkom 1838/39 svoje društvo. Po obetajoči zvezi z Ravnikarjem je Vraz v začetku 1839 obnovil stik z njim.

Priča ljubljanskega življenja ni mogel povsem potrditi optimističnih Ravnikarjevih napovedi o zanimanju za ilirizem na Kranjskem. Ves Malavašičev svet se je sukalo še vedno okoli Prešerna, Čbelice, Čopove smrti, Kastelčevih načrtov za novo izdajo Linhartovih dveh komedij in Vodnikovih pesmi, Blasnikove napovedi slovenske priloge ljubljanskemu nemškemu listu, in tožil, da je življenje, ki je že tako lepo obetalo, zastalo. Zagrebške razmere so mu bile mikavne le po veliki delavnosti in rad bi imel, da bi v moralnem oziru vplivale na mrtvo Ljubljano. Gaj in Drašković naj bi posredovala, da bi se ljubljansko življenje otreslo mrtvila in res izvedli načrti, ki jih je narodno prebujeni del družbe že poznal.

Za Vraza je bilo to zelo malo in moral bi skleniti račune tudi nad kranjsko mlado generacijo, če ne bi Malavašičevo poročilo o razmerah v Ljubljani vendarle dajalo tudi nekih izgledov za napredek ilirizmu naklonjene miselnosti. Predvsem se je Kastelic trudil, da bi tiskal Blasnikovo novo slovensko časopisno prilogo v novi grafiki. Dalje je pridobil Malavašič petnajst naročnikov za Narodne pesmi ilirske. Najvažnejše je bilo, da dijaška družba ni kazala odpora niti proti *Danici*, niti proti listom ostalih Slovanov. Bila je od Korytkove smrti zanje le v zadregi, ker ni imel nihče ničesar naročenega, da bi ji posojal. Malavašič si je dalje skušal izprositi še kako češko ali ilirsko slovnico ter slovarje.

Vraz je moral hitro spoznati, da so razmere med ljubljanskim dijaštvom na las podobne onim v Gradcu iz dobe, ko je s svojo mladostno podvzetnostjo poprijel za organizacijo štajerskih študentov. Le med vrstami je mogel brati, da morajo biti nekaj boljše razmere v ljubljanskem semenišču.

Ravnal je po svojem starem načinu. Poslal je Malavašiču vrsto „ilirskih“ knjig, da bi jih poprodal med tovariši, oskrbel je pošiljanje



*Danice*, pisal o potrebi sloge, skupnosti, strpnosti in pomembnosti, ki jo ima za vsako narodno gibanje mladina. Po enem, dveh letih je gledal že sadove svoje podpore: iz ljubljanskega semenišča so mu začeli prihajati glasovi, da je zanos za ilirstvo na Kranjskem velik, a tudi *Danica* je pridobila sodelavca iz Kranjske.

Bil je to Beli Kranjec Jurij K o b e , posvečen 13. avgusta 1837 in nato do 1843 kaplan v Semiču, Novem mestu, Fari pri Kostelu in Sv. Križu pri Kostanjevici, od konca 1839 dalje Vrazov dopisnik. Z letom 1840 je začel prispevati v *Danico* članke narodopisne in domoljubno zgodovinske narave.

Za nove zveze z mlajšo kranjsko generacijo je bil že daljšo dobo prekinjen stik med Vrazom in Prešernom. Zadnje so bila Vrazova utemeljevanja prestopa na podlagi Kollárjeve *Vzajemnosti* iz poletja 1838. Ko so izšle narodne pesmi, jih ni poslal naravnost Prešernu, temveč odpravil z ostalim tudi petnajst izvodov na hrvatsko-štajersko mejo pri Podčetrtku, kjer jih je prevzel Kočevar in šele on odposlal v Ljubljano. Vraz se je hotel s tem izogniti težavam, ki jih je imela v dobi stroge cenzure in nadzorstva tiska na deželnih mejah knjiga.

Tako je pripadlo Kočevarju izreči nekaj o spornih pogledih. Ni skrival, da je ilirec, a bolj važno kot zagovarjati potrebo sprejetja ilirizma, se mu je zdelo poudariti, da je srečen, ko imajo Slovenci pesnika, kakršnega med Hrvati in Srbi ni. Res bi ilirska literatura pridobila, če bi se pridružil Gaju, toda je edini, ki bo mogel dvigniti slovenščino v knjižni jezik.

Posiljka, ki jo je dobil Prešeren v razprodajo, ga iz več vzrokov ni mogla osvojiti: slovenske narodne pesmi objavljene kot „ilirske“; med njimi nekaj zelo slabih zapisov izdanih brez njegovega dovoljenja kot njegovih in enako nekaj kot Kastelčevih. Ker ni vedel zbirki niti cene, je oddal le nekaj izvodov prijateljem.

Literarno življenje je v tej dobi v Ljubljani zopet zaživelo. Že Malavašič je poročal Vrazu o novih Kastelčevih namerah, z letom 1840 pa je posegel v slovstveno življenje ob Prešernu še Smole in se z veliko vnemo lotil izdajateljskega dela. Izšle so *Vodnikove pesmi*, ki jih sam za življenja ni uspel zbrati v enotno izdajo, Linhartova prireditev *Matička* in Smoletov prevod Garrickovega *Varha*, cenzuri pa so bile predložene še Richter-Linhartova *Županova Micka*, Smoletov prevod iz angleščine *Norénje sreče* in Malavašičev prevod Kotzebueve *Brandschatzung*, *Stiska*. V programu je bilo še enkrat izdano vse, kar je smatral Čop, da ima v dotedanjem slovstvu literarno vrednost. Še važnejše kot odrska dela je bila prošnja za odobritev *Ilirskih novic*, političnega lista, ki bi izhajal dvakrat tedensko,



in njegove literarne tedenske priloge *Ilirski Merkur*. Smole je tako pridružil prizadevanju Kordeša za *Slovenske novice* s prilogo *Zarja* in tiskarja Blasnika za *Zoro*, še novo, ki naj bi izsililo od policijskega ministrstva na Dunaju dovoljenje, da bi dobili tudi Slovenci svoj politični in literarni list. Za urednika Smoletovega, kakor menda tudi Blasnikovega literarnega lista, je bil mišljen Prešeren. Če bi bilo razmerje osrednjih dunajskih oblasti 1840 do Slovencev enako, kakor je bilo okoli 1834 do Hrvatov, bi dobi miru, ki je sledila letom izhajanja *Čbelice*, sledila doba izredno poživljenega literarnega dela, ki bi se vršilo pod Prešernovim idejnim in Smoletovim organizacijskim vodstvom. Gmotno stran podvzetij bi prevzel Smole, kakor je prevzel izdajo Vodnika, Linharta in Varha. Prešeren je tedaj preživel konec dobe „treh let srečne ljubezni“, v kateri je nastalo le malo novih pesmi.

V tako razpoloženje dela in pričakovanja je prišlo v septembru 1840 v Ljubljano novo Vrazovo pismo, s katerim je hotel obnoviti dve leti pretrgan stik. Napetost ob prestopu se je medtem v njem unesla. Bil je pripravljen celo na delen umik. Dopustil bi dve slovstvi, eno za ljudstvo, drugo za inteligenco. Pisal je predvsem zaradi denarnega izkupička, sporočil, da je opustil študij in se preselil na Hrvaško, izrazil veselje, ker je videl, da je tiskal Smole obe dramatični deli tudi v češko-ilirski grafiki, s čimer je bil led končno tudi na Kranjskem prebit, in poročal še o napredku narodne stranke na Hrvaškem ter o svojih lastnih stvareh.

Toda v Prešernu se odpor proti Vrazovemu prestopu medtem ni podel. Moralo ga je glodati vsa ta leta, kajti kako bi sicer izbruhnilo iz njega s tako nevzdržno silo ob prvem povodu, kar je bilo novo pismo štajerskega literata. Po neki poti je izvedel, kakšen je za Slovence njegov novi predlog. Sedaj je pustil vnaprej vse obzire, ki so dajali prejšnjim pismom ton zadržanosti, in pisal odkrito in naravnost. Tako je doživela diskusija o umestnosti Vrazovega prestopa svojo kulminacijo šele pod konec leta 1840, tri leta po dejanskem prestopu.

Prešeren Vrazu v pismu 26. oktobra 1840:

*Da puščamo svojo „pritlikavo literaturo“ v vseh tistih njenih vejah, ki ne izhajajo neposredno iz življenja ljudstva, spati, upamo, da nam boste Vi, pluralis majestaticus, hvaležni. Ako si morda dopisuješ s Kollárjem, Šafaříkom itd. jim, prosim, sporoči to razveseljivo dejstvo. Zelo razveseljivo bi bilo, če bi se pri nas slavizem pogubil, kajti tako bi bile njegove bodoče veličine rešene naporov, ko bi se morali ne učiti, tem-*



več samo površno poznati narečje, ki mu manjkajo zelo mnogi moderni izrazi, ki pa bi moglo vendarle razsvetliti marsikatero njim ne več jasne derivacije in konstrukcije. Kar se knjižnega jezika tiče, smo „Gornji Iliri“ še zelo mladi, zato je pametno, če počakamo uspehov tujih preizkušenj. Španski dialekt morda ni bolj oddaljen od italijanskega, kakor je slovenski od srbskega, češki od poljskega, francoski od italijanskega ali španskega. Kakor hitro se bodo ti zljili v eno, upam, da bomo tudi mi češko, poljsko, rusko, tem preje srbsko, če že ne govorili, vsaj brez predhodnega študija razumeli. Camoens bi bil vendar, ako že ne panromansko, lahko pisal vsaj špansko, saj sta si španščina in portugalščina morda tako blizu, ali celo bližje, kot slovenščina (kranjska-koroška-štajerska slovanščina) in *provinciálna hrvaščina*, nedvomno pa bližji kot bi smela biti slovenščina *eklektični* ilirščini. Si *Deus pro vobis, quis contra vos*; pomislite vendar, da je bil lahko usmrčen tudi Kristus, da pa občuduje apostol Pavel z vsemi drugimi apostoli vprav vstajenje kot največji čudež in da pravi Homer, bolje biti svinjski pastir, kakor vsem mrtvim skupaj ukazovati.

Vrazov odgovor:

Nikakor ne morem biti Tvojih nazorov o stremljenjih ilirskih literatov in njih slovanskih prijateljev. Neoilirizma ni, da bi oviral pokrajinsko-ilirska prizadevanja, še manj, da bi jih udušil. Le v to dvomi, da bi se mogla kaj bujnejše razcveteti. Nihče ne dvomi v oblikovalno sposobnost slovenskega dialekta; tudi ne dvomi nihče v pravilnost primerjave španščine s portugalščino na eni in srbo-ilirščine s sloveno-ilirščino na drugi strani, ki si jo postavil. Le nič bolj trajnega ne more prorokovati previden slovanski etnolog sloveno-ilirski literaturi. Še mimo silnega vpliva germanizma o Gornji Iliriji, manjka osnova možnosti za procvit izoliranega slovenstva.

Reci mi, koliko kupcev boš našel v milijonu Slovencev za znanstveno ali leposlovno delo v domačem narečju? in koliko bi se jih dalo pri najbolj sangviničnem računu nadejati za bodočnost? Nikdar ne toliko, da bi bili kriti tiskarski stroški, tem manj, da bi mogel slovenski pisatelj iz izkupička svojih del častno živeti. Dokler nimajo literati kakega naroda vsaj *t e g a u p a*, ni literature. Kultura sleherne jezikovne skupnosti, ki hoče v svetu kaj veljati, se mora naslanjati na ljudsko gmoto vsaj 5.—6. milijonov. Madžari imajo 3—4 milijone prebivalstva, a se kljub svojemu velikemu bogastvu in največjim žrtvam bogatih ne morejo dokopati do kake po-



membnosti. Ozrimo se na manjše evropske narode, na Portugalce, Nizozemce, Dance itd., kako bedno vlogo igrajo pri vseh svojih Camoensih itd. na področju umetnosti in literature. In to so vladalni narodi, kaj naj hočemo tujcu služeči Slovenci? Ne dvomim v možnost slovenskega Camoensa, morda se nam rodita dva, trije ... toda sledila bodo (po sestradanju teh treh) stoletja slovstvene suše. —

Nič drugega nam Gornjim Ilircem ne preostane, kakor da se, če hočemo ostati Slovani, priključimo bratom na jugu, kar nas ne bo stalo niti toliko naporov, ako se tega s srčnostjo iskreno poprimemo, saj so nam po jeziku najbližji. (Pritrdil boš pač, da si po jeziku in značaju nismo bolj oddaljeni, kakor so si Hannoverjani in Saška, ali ta in nemška Štajerska.) Nič drugega nam ne manjka kot resnosti. Če se moremo tako dobro naučiti nemščine, francoščine itd., zakaj se ne bi mogli najbližjega sorodnega narečja? Seveda pa je treba zato opustiti duh neenotnosti. — (Pismo 15. dec. 1840.)

Med Prešernovim pismom in Vrazovim odgovorom je umrl, zadet od kapi, 30. novembra 1840, Andrej Smole.

Za Čopom in Korytkom že tretji Prešernov prijatelj, ki ga je iztrgala zla usoda v trenutku, ko so bili na njegovo sodelovanje vezani veliki načrti. Še enkrat je ostal Prešeren sam.

\* \* \*

Osrčje, katerega ogenj je izžareval svojo toploto čez rob Hrvatske tudi v slovenske pokrajine, je v letih po 1834, kar je dobilo delo Gajeve družbe značaj široke javnosti, dovršilo v svojem ljudstvu resnično izredno delo.

Postajalo je stvarnost, kar so bile v hrvatski zavesti komaj slutene sanje redkih posameznikov in ob Gajevem nastopu zgolj smeli zanos peščice iz mladine. Kar so doživele v sebi tri pokrajine do 1840, je bilo prevrednotenje življenjskih enot, resnični duhovni prerod, ki je iz fevdalno pojmovane družbe začel ustvarjati v širokih plasteh zavest moderno pojmovane narodnosti, zavest hrvatstva.

Gaj je šel pot, kakor da bi delal po izgrajenem sostavu.

Najprej je uredil obe osnovni kulturni vprašanji, *pravopisno in jezikovno*. Dotlej so Hrvatje v vseh treh kraljevinah rabili sicer vsi latinski črkopis, toda za gotove glasove ali skupine glasov v vsaki svoje znake. V Dalmaciji se je še obdržal pravopis dubrovniške literature in severnejših dalmatinskih mest z vplivi od onstran morja. Kajkavci so imeli v ožji kraljevini Hrvatski pravopis pomešan z



elementi madžarskega. Tudi slavonski pisci so pisali svojo štokavščino v posebnem odtenku pravopisa, ki mu je dodal v letih tik pred Gajevo reformo še novo varianto Andrija Brlić. Isto delitev so izdajali tudi knjižni jeziki vseh treh kulturnih središč. Oboje, pravopis in jezik, je ustvarjalo največjo oviro za prosto prehajanje knjig iz pokrajine v pokrajino. Tudi plodovi kulturnega udejstvovanja so ostajali v mejah delitve pokrajin. Z odločitvijo za uvedbo češke grafike je rešil Gaj obenem več vprašanj. V najožjem okviru je odstranil ovire med tremi enotami in to na način, da ni nobena vsilila lastnega drugim; ljubosumna obramba svojih posebnosti v vsaki pokrajini je bila ena izmed najmočnejših pregraj skupnosti in je še dolgo motila napore za zблиžanje. Drugič je bila ustvarjena možnost, da se na isti način priključijo tudi ostali deli južnih Slovanov, ki so rabili latinsko grafiko z lastnimi pravopisi: Bosna, del Srbije in razne slovanske pokrajine. Zgolj za Slovence Gajeve uvedba dosledne rabe češke grafike v Novinah in Danici z začetkom 1836 ni bila novost, je pa seveda v odločilni meri doprinesla k njeni razširitvi tudi med Slovenci. Prvi pogoj za dostopnost knjige in pisma je bil s tem ustvarjen.

Še daljnosežnejšega pomena je bila reforma v izbiri knjižnega jezika. Kakor s sprejemom češke grafike, je tudi s sprejemom Vukovega govora za hrvatski knjižni jezik z eno potezo odstranil ovire med H r v a t i. Le, da je sedaj neprimerno več žrtvoval: jezik dubrovniške književnosti, ki je bila največji duhovni zaklad Hrvatov, in jezik novejšega kajkavskega slovstva, ki se je razvilo v zadnjih stoletjih. Razen izročila narodnih pesmi, niso za to Hrvatje sprejeli nikake vidnejše literature. Tako v Primorju in Dalmaciji, kakor v Zágorju in v Zagrebu, ki se je počasi razvijal v hrvatsko središče, bi se morala inteligenca novega knjižnega jezika šele priučiti. Gajev sklep je bil izraziti znak volje, da se približajo Hrvatje Srbom in podpro Vukove napore za reformo srbskega knjižnega jezika, ki jo je skušal izvesti z zamenjavo preživelih cerkvenoslovanskih prvin z živim jezikom iz ust ljudstva. Bila je to vélika manifestacija težnje po skupnosti, največji napor, ki je bil dotlej napravljen v zgodovini, da bi se južni Slovani zopet združili. Hrvatska sredina je sprejela Gajevo odločitev o izpremembi dotedanjega hrvatskega gibanja v ilirsko in nadomestitev kajkavščine z bosensko-hercegovsko štokavščino z zelo mešanimi čustvi. Toda sklep poedinca je mogel obveljati le, ker je bil storjen v okviru gibanja, ki je prevzemalo večino.

Val svobodnejšega občutja, ki ga je sprostil zlom tradicije latinskega jezikovnega in kulturnega oklepa ter miselne podrejenosti tujenarodni fevdalni oblasti, je prinesel s seboj prva literarna dela



izza renesančne dalmatinske književnosti. Res je bila literatura v službi „narodnosti“, oziroma v službi politike. Toda to je bil prehodni pojav. Z Vukotinovićem se je pričela vrsta čistih pesnikov, ki jim bo morala biti sled za doživetji osebnega sveta vrednejša, kakor čustva kolektivnega zanosa. S tem, da je Gaj začel izdajati literarni list, ustanovil lastno tiskarno, oskrbel založbo, ustvaril v plasti, ki se je zanimala za prerodno delo, potrebo čitanja domačih slovstvenih del, so bili dani prvi temelji razvoja narodne književnosti. Slabost prvih začetkov je bila le v tem, da je obstojalo delo pretežno le iz člankov in drobnih prispevkov za Danico.

Organizaciji kroga sodelavcev in piscev je sledila kulturna organizacija družbe na narodni podlagi. Pri tem je imel Gaj največjo oporo v grofu Janku Draškoviću, katerega visoki socialni in gmotni položaj je bil v tedanjih razmerah neprecenljivega pomena za uspeh. Po številkah Danice sledimo skozi nekaj let sistematični akciji za ustanovitev najvažnejših kulturnih institucij, ki so postale žarišča novega kulturnega programa Hrvatov za izgraditev narodnostne stavbe: čitalnice, izišle iz Draškovićeve zamisli: „Moja stara jè želja Društvo Mudroznansko kod nas uvesti, u kojem bi mogli i jeziku, i pravopisnosti pomoći“;<sup>1</sup> ilirske Matice, kot organizacije za izdajanje knjig, hrvatskega gledališča, hrvatskega muzeja, ustanovitev stolic za hrvatski jezik itd. Ni dal ravno Gaj sam zamisli za vse ustanove, ustvaril pa je zanje osnovo.

Po teh institucijah in prenosu tihega, kabinetnega prerodnega dela v družabno, na prireditve, gledališče, „bésede“, ki so se tedaj uveljavile, na narodne zabave, je Gajev krog vcepil novo miselnost zagrebškemu meščanstvu ter v nekaj letih izpodrinil nemški razgovorni jezik v družbi s hrvatskim. Šele s prodorom v množico je hrvatski prerod pridobil tisto veliko prednost, ki jo je imel pred sodobnim slovenskim.

Nad kulturnim in družbenim prerodom se je vse bolj stopnjeval hrvatski politični boj.

Kakor je Gaj v *Danici* vedno naglašal, da je ilirizem literarno in kulturno gibanje (o čemer je pričala *Danica* z vsako svojo stranjo), in poudarjal le „narodnost“ in „slogo“, njega samega izvajanje tega programa ni moglo utešiti. Pritegnila in zamamila ga je nad drugim kmalu vloga političnega voditelja. Ob prvih Vrazovih stikih s hrvatsko literaturo smo morali ugotoviti, kako škodljivo je postajalo zanjo načelo, naj bo in za neko dobo še ostane le v službi narodnega prebujenja. Neopazno se je izvršil razvoj, ko je šla od teh začetkov prav

<sup>1</sup> Grof J. Drašković, pismo Gaju 2. marca 1835, Gradja VI 51 (transkribirano iz stare grafike).



takrat, ko bi že morala na samostojno pot umetniških ciljev, še korak dalje, v službo političnega vodstva. Vse preveč je bilo v *Danici* slavošpevov voditeljem, zlasti Draškoviću in Gaju. Krog pesnikov se je pri izbiri, ali naj še dalje skrbi za razširitev nove miselnosti v raznih plasteh hrvatske družbe, ali pa skrbi za njeno poglobitev v izrazu, vsebini in vzdušju, po večini odločil za prvo. Tako ni samo v široki javnosti, temveč tudi med literati prevladalo prepričanje, da je najvažnejše politično delo. Borbi proti Madžarom, ki jo je neposredno vzbudila, je ostala Gajeva akcija verna vsa leta svojih uspehov.

„Ilirci“ formalno niso bili politična stranka. Gaj in ostali kot ljudje meščanskega porekla niti niso imeli političnih pravic. Kljub temu je ilirizem prekvasil tudi vse politično življenje. Jedro prvotnih kulturnih teženj je prešlo na rodoljubne slavnosti, v županijske skupščine in kmalu v manifestacije ceste. Odkar so začeli nastopati ilirci politično, se je pričelo med njimi in delom hrvatske družbe, ki ni odobraval njih programa, ostro trenje, ki je končno dovedlo v začetku 1841 do ustanovitve nove hrvatske stranke. Njeni idejni temelji so bili v zagovoru sporazuma med Hrvati in Madžari, celo prijateljstvu do madžarskega kulturnega prodiranja, ali pa zgolj v odklanjanju Gajeve izpremembe hrvatskega gibanja v ilirsko, kar da je vzelo deželi njen hrvatski značaj. Nasprotnika je združilo zanimanje vsega, kar je uvedel ilirizem. Izrekli so se za stari pravopis in za kajkavščino, a Gajeve novosti proglasili z vsemi, ki so že dotlej kazali nezadovoljstvo, za „vlaške“, za srbske. V Gajevi akciji so videli poizkus, da bi spraval Hrvate pod Dunaj, jih zedinil z avstrijsko upravnopolitično enoto Ilirijo, torej predvsem s Kranjsko, ali pa pod Rusijo. S tem so se mešala opozorila na davčne, gospodarske in verske nevarnosti za Hrvate in svarila pred možnostjo izgube municipalnih pravic. Svarila pa so se nanašala tudi na Gaja samega, da je premlad, nima premoženja, javnega mesta, ni plemič in nima plemstvo od njega pričakovati nič dobrega. Jedro nove stranke je bilo malo turopoljsko plemstvo. Ilirci so jo imenovali madžaronsko.

Kmalu je Gaj organizacijsko izpopolnil svojo stranko. Narodna noša s „surko“ in „crvenkapo“ je postala njena uniforma, izpopolnjena z orožjem, katerega nošnja je bila dotlej privilegij plemstva. Izbral je tudi ilirski grb, polmesec z zvezdo. Ceste so postale prizorišče velikih parad in demonstracij.

Ideološko delo obrambe proti „madžarofilstvu“ je v ostri časopisni polemiki prevzel predvsem urednik Danice Rakovac. Njegova brošura *Mali katekizem za velike ljude* (Zagreb 1842, v hrvatskem in nemškem jeziku) razpravlja v oprijemljivi obliki vprašanj in odgovorov z nasprotnikom na način, ki se ne zadovoljuje



s sredstvi, ki morda ne bi zasekala v živo. Po nji je bila „horvacko-ugarska stranka“ orodje panmadžarizma, ki je hotel na razvalinah ostalih narodnosti dvigniti madžarsko ter razširiti ozemlje madžarščine in protestantizma. Nasprotno je bil zajet Gajev program v težnje: hočemo svoj jezik, svojo literaturo, pravico, da v svojem jeziku prosvetlimo ljudstvo, da obdržimo municipalna prava: Hrvatje bodo kot dotlej živeli z bratskimi Madžari pod ogrsko konstitucijo, toda ne marajo biti število, s katerim bi drug narod večal svojo moč.

Pri Rakovcu se je že kazalo pojmovanje ilirizma, ki je postajalo realnejše in se že začelo oddaljevati od skrajnih izpovedi Gajevega in Draškovičevega programa: za literaturo je pač zagovarjal „ilirizem“, pri politiki mislil na Hrvate.

V letih, ko je ilirizem pri Slovencih začel zanimati in zajemati vse tri glavne okoliše, je bila Hrvatska razcepljena v dva kulturno-bojna tabora in vse dogajanje v javnem življenju v senci velikega dvoboja. Gibanje je s tem prešlo iz propagandne faze v konkretniji boj za politične postojanke. Hrvatski ilirizem je doživel svoj višek.

Velik delež pri njegovem uspehu je imela naklonjenost, ki sta mu jo izkazovala vlada in dvor. Že pri izdaji dovoljenja za politični list je odločila Gaju v prilog okolnost, da je v avstrijskem državnem okviru madžarsko vprašanje določalo ravnanje s Hrvati. Ob izjemni milosti v vrsti slovanskih preroditeljev, ki jo je užival z Dunaja, je sanjal tridesetletni hrvatski voditelj stvari, ki so šle še daleč čez doseženi uspeh.

Že v jeseni 1838 je Gaj za svojega bivanja v Berlinu našel pot do vodje ruske tajne službe grofa Benkendorffa. Skušal je dobiti po njegovem posredovanju denarno pomoč ruske vlade za *Novine in Danico* in svoje tiskarniško podjetje, a obenem tudi za izvedbo velikopotezne politične izpremembe na Balkanu. Grofa Benkendorffa je stvar zanimala. Naročil je Gaju, naj izdela pismen predlog za carja.

Gaj je pripravil dva memoranduma. Zlasti drugi ga osvetljuje kot človeka fantastičnih načrtov. Predlagal je Rusiji, da pripravi zanj upor med Slovani Balkanskega polotoka in ji priključi njih ozemlje. Orisal je razmerje, ki ga čutijo na slovanskem jugu do velike severne države kot občudovanje slovanskega ideala vlade, ki je v samodržtvu; v malem se kaže ta oblika tudi v slovanskih zadrugah, kjer ima starešina neomejeno oblast, člani pa so dolžni otroške poslušnosti. Nasprotje tega je francoska in angleška državna ureditev, ki jo označujeta demokracija in ustavnost. Med južnimi Slovani propagirajo te ideje največ Madžari, zato je med



Slovani potrebna nasprotna agitacija za Rusijo. Morala bi se zadovoljiti dva stanova, plemstvo in kler, ljudske množice pa so v dveh ozemljih južnih Slovanov same silno nezadovoljne in bodo rade sledile klicu: v Vojni krajini, kjer Nemci duše slovansko narodno čustvovanje, in v Srbiji, kjer je vse nezadovoljno z vlado kneza Miloša. Pisal je o svojem delovanju, da mu je že v veliki meri uspelo pridobiti ilirske pokrajine za Rusijo. V vojni med Rusijo in Anglijo, ki se bliža, si mora ustvariti ruski car oporišče na Balkanu. Ozemlje je važno iz strateškega ozira (Jadransko in Sredozemsko morje) in gospodarskega bogastva (drage kovine, rude, naravni pridelki, les). Akcija bo nedvomno uspela, zanjo je potrebno pridobiti le visoke funkcionarje slovanskega porekla, ki jih je dovolj med častniki po deželah in na meji, med katoliško in pravoslavno duhovščino in med narodnimi prvaki. Dalo bi se storiti to s podkupninami. Dalje je pripraviti ljudi in gradivo, udar sam bi se izvršil z brzino, ki ne bi dala sovražniku časa, da bi se zbral. Upor bi se začel v Bosni in Hercegovini, ki sta pod turško upravo, ter v Vojni krajini, ostalo „Ilirijo“ bi pridružil Rusiji Gaj. Kneza Miloša bi ali odstranili, ali pridobili za primerno sodelovanje. Za priprave bi potreboval dokument s polnomočjem „naše rusko-slovanske vlade“ in tri milijone forintov, ki naj bi jih nakazala ruska vlada.

Predlog je izdajal ali popolno nepoznanje, ali popolno neupoštevanje evropskega političnega položaja. Ruski vladar Nikolaj I. je bil steber sil strogo konservativnega in absolutističnega duha, ki so sestavljale Sveto zvezo. Bil je politično zezvan z Avstrijo in Turčijo, z obema državama, za katere je ponudil Gaj, da pripravi oborožen upor, a tudi z Anglijo, katere vojni spopad z Rusijo je po Gaju grozil. Ko ni bilo odgovora, je poslal Gaj 1839 v Rusijo svojega zaupnika, bivšega avstrijskega častnika Štefana Herkalovića, ki tudi ni uspel. Leto nato, 1840, se je odpravil Gaj sam v Rusijo in predal dva nova memoranduma s prošnjo za podporo svojim podjetjem in opozorilom na predlog iz 1838. Ni mu uspelo pridobiti ruske vlade, pač pa mu je ruska akademija poklonila 5000 rubljev kot nagrado za prizadevanje na slovanskem jugu.

Daleč od velike politike in ves tuj njenim vprašanjem je Vraz proti toku skušal naprej po svoji poti.

Le, kolikor so ga v družbah sprejemali kot novičarja iz zagrebškega vodilnega kroga, je odgovarjal in pripovedoval o napredku. Kdaj pa kdaj, če so ilirci slavili velik uspeh, je bilo tako poročilo prevzeto splošnega navdušenja. Sicer je ostal *homme des lettres*. V



drugem letu svojega hrvatskega gibanja je izdal v samostojni knjižici ponatis ljubavnih pesmi iz *Danice* z istim skupnim naslovom: *Djubilabie, Ljubezne ponudbe za Ljubicu* (1840). Tudi svoje drugo samostojno knjižno delo je izdal na svoje stroške. Z rastočo literarno slavo se je večala želja, da bi z izdajanjem nadaljeval. To je bil sedaj novi smoter njegovega življenja. Po boleznih se je čutil zelo oslabiljenega in ni verjel, da ji je res ušel. Slutil je zgodnjo smrt in se z načrti podvzival, kakor da bi hotel čim preje dovršiti naloge.

Predvsem bi izdal rad nov zvezek narodnih pesmi, ki bi mu kasneje sledil še tretji, najbrže zaključni. Nič več ni pričakoval kake zaslombe v Gajevem podjetju, niti tvegala tiska na svoje stroške. Ni skrival, da je prvo knjižico sprejela hrvatska javnost hladno; eni so se pritoževali nad vsebino, drugi nad ceno. Z odobravanjem so jo pozdravili le zunanji krogi, o čemer so mu pričala poročila v *Ost und West, Adlerju, Moravii* in v *Carniolii*. Izkušnja ga je učila, da narodna pesem v domačem svetu nima cene. Zato se je pri novem načrtu obrnil na javno organizacijo, ki so jo ilirci ustanovili v podporo razcvitu književnosti, na zagrebško čitalnico. Želel je doseči pri predsedniku grofu Janku Draškoviću, da bi ali prevzela skrb za kritje tiska, ali sklenila, naj se vsak član obvezno naroči na izdajo, ter priporočila to tudi ostalim čitalnicam. Našla naj bi način, kako zagotoviti, da ne bi z izdajo vnovič sam trpel izgube, ko mu je itak že zbiranje pesmi požrlo dovolj denarja. Opravičeval je prošnjo s pomembnostjo, ki jo imajo narodne pesmi za narodno kulturo in književnost, saj so temelj, na katerem sloni vse drugo. Tudi v tem se je zrcalil novi Vrazov umetnostni nazor, ki je v nasprotju z mišljenjem graških let ob ljudski tvornosti zapostavljal vrednost umetne pesmi in se s tem povsem približal enemu načel slovanske romantike, a med Slovenci zlasti Kopitarju. Več upravičenosti kakor pri Slovencih, kjer bi bilo načelo nasprotno Prešernovemu in Čopovemu programu, je imelo pri Hrvatih, kajti tam je pomenjala naslonitev na narodno pesem zlom s tradicijo posnemanja dubrovniških pesnikov. Kot drugi razlog, ki ga sili, da hiti, je navedel svojo bolezen. Brez vsakega prikrivanja skrbi, ki so ga trle pri pogledih na bodočnost, je pisal grofu Draškoviću: „Prišli bodo boljši časi, ko se bo tem stvarjem upravičeno dajala višja cena, toda takrat mene ne bo več niti za to, niti zo ono bolela glava.“<sup>1</sup> Še bolj drastično Gaju: „Če ga moreš podpreti tudi Ti, tedaj odpri svoja zlata usta, da se odpro njih zlata vrata, kajti če me hočete podpreti pri mojih naporih, tedaj mi dajte v živa usta, v mrtva mi ne bo treba. —“<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Vraz, pismo grofu Janku Draškoviću 20. januarja 1841, Djela V 210.

<sup>2</sup> Vraz, pismo Gaju 13. januarja 1841, Gradja VI 325.



V januarju 1841, ko je to pisal, se je že mogel pohvaliti, da ima za tisk pripravljen rokopis drugega zvezka narodnih pesmi. Rad bi ga spomladi izročil tiskarni. Zbirke so se mu v zadnjih dveh letih še pomnožile z nekaj koroškimi, ki jih je prejel od Majarja ter Jarnika ter kranjskimi Andreja Smoleta. Vendar je bil v njih delež Kranjske in Koroške proti štajerskemu neznamenit in v naslednjih zbirkah bi bilo enako težko imenovati vsebino „gornjeilirske“ narodne pesmi, kakor je to bilo v prvi, že izdani knjižici, kjer si je moral pomagati z vsem, kar je pač imel, in zato prenesti Prešernov očitek.

Zopet se je vmešal slučaj in iznenada ponudil najlepšo priliko za izpopolnitev vrzeli, ki so zijale v njegovih zbirkah. Nov. svež dih je zavel v njegovem svojskem, vsemu izrednemu na stežaj odprtem življenju in izneveril bi se sebi, če bi se mu kljub težavam in nevarnostim ne predal.

Hrvatsko je obiskal v marcu 1841 mlad Ukrajinec Izmail Ivanovič Sreznjevskij. Njegova pot med zapadne in južne Slované je sledila važni izpremembni ustroja ruskih visokih šol. Vseučiliški zakon iz 1835 je določal ustanovitev novih stolic „za zgodovino in literaturo slovanskih narečij“ na ruskih vseučiliščih. Ker za mesta ni bilo domačih kandidatov, so skušali pridobiti najprej jezikoslovce drugih slovanskih narodov, ki bi se preselili v Rusijo (Šafařka, Čelakovskega, Hanko), a se nato odločili za vzgojo lastnega naraščaja. Tako so po 1837 potovali na zapad Osip Maksimovič Bodjanskij, kandidat za moskovsko univerzo, Sreznjevskij za harkovsko in Peter Ivanovič Preis za dorpatsko. Nekaj let srečujemo njih imena, odmeve obiskov v raznih slovanskih mestih, njih zanimanje za jezike, narodopisje in starine pri vseh slovanskih narodih. Sreznjevskij je od 1839 počasi potoval od severa proti jugu in se preko Prage, Dunaja in Gradca približal zemljam južnih Slovanov. Mimo Kopitarja, s katerim na Dunaju ni imel prijaznega srečanja, se je spoznal s Slovenci v gostilni dunajskega predmestja, kjer je čakal na popravilo svojega poštnega voza. Kranjski vozniki so tam prepevali ob citrah češkega muzikanta svoje pesmi. Ko je Sreznjevskij naročil polko, so „furmani“ vstali in tudi zaplesali. Zapisal si je pesem in se spustil v slovanski pogovor. Razumeli so ga. Na nadaljnji poti je v Gradcu spoznal Kvasa in Murka, od katerega je izvedel, da pripravlja drugo izdajo svoje slovnice in sicer v novem pravopisu, ter ilirskega poeta Trnskega, v Mariboru „do brezumja v Slované zaljubljenega“ Puffa, nato pa so si ga podajali iz kraja v kraj slovanski domoljubi. Videl je v Limbušu Cvetka in Matjašiča, v Framu Čafa, užival gostoljubnost ptujskih duhovnikov, ki je prešla vse meje, enako je bilo pri dekanu Dajniku v Veliki Nedelji. Nato je pred Varaždinom v Dajnkovem



spremtvu prestopil slovensko-hrvatsko mejo. Prečkal je torej Vrazovo pokrajino. Že tu je doživljal stvari, kot jih ni doživel med zapadnimi Slovani. V Zagrebu in v gosteh po plemiških dvorcih je bil nato priča prekipevajočemu življenju, ki ga je ustvarilo Gajevo gibanje. Kot Rusa ga je sprejel Gajev krog nad vse navdušeno, da se je odkrila Sreznjevskemu na daljnem jugu dežela, tako slovanska in panslovanska, kot nobena druga; vse en sam žar.

Presenečenje se je vrstilo za presenečenjem. Ne le, da se je s svojim velikoruskim govorom mogel sporazumeti z domačo inteligenco, temveč je dobil vtis, da razume njegov jezik tudi kmečki živelj. Tako zatrdilo mu je dal vaščan iz okolice Zagreba ob priliki izleta, ki so jih prirejali z njim ilirci, in pristavil sodbo, da je njegov jezik, ki je bil v resnici ruski, hrvatski, a nikakor ne kranjski, kajti tega da ne razume živ vrag. Ruski jezik, politična Rusija, njih car in celo vera, vse je bilo na Hrvatskem v enaki časti. Iz nobene slovanske pokrajine, kar jih je obhodil, niso sporočala njegova pisma v Rusijo tako nenavadnih vesti.

„Gorečnost učenja ruskega jezika je strašna. Našega carja ljubijo kakor Boga, Rusov ne manje. Če bo šlo tako dalje, res ne vem, kaj bo čez dvajset let. Ne le tu (t. j. v Zagrebu), v vsej Hrvatski, Slavoniji, deloma Dalmaciji in dalje je ves mladi rod za Ruse. Madžari se nas nasprotno boje in nas sovražijo. Mnogi me prepričujejo, da sem danes poglobitni predmet zagrebških razgovorov: eni so zame, drugi proti meni. Le nihče si ni predstavljal, da sem tako majhne rasti: vsi so si mislili Rusa kot velikana, z glavo pod strop.“<sup>1</sup>

Ilirce in Ruse je ločila vera, toda niti ta ni bila tolika pregraja, da bi je ne prepljusnil val. Dogodilo se mu je, da so ga med vsemi ostalimi vabili k sebi na obisk tudi bogoslovci zagrebškega katoliškega semenišča. Odzval se je. „Obkrožila me je množica mladih ljudi in me gledala na vse oči. Eden je izrekel nekak pozdravni govor — in potem so se pričeli hvaliti, da se uče raznih slovanskih jezikov, eni — češkega, drugi — ruskega. Zlasti ruščine se uče z zavidno pridnostjo. O njih rodoljubju ni niti, da bi govoril. In čeprav so katoliki, enako spoštujejo pravoslavlje kot vsi tukajšnji domoljubi.“<sup>2</sup>

Vsi v Zagrebu so vneto stregli gostu, toda poglobitni posredovalec nove sredine mu je postal Vraz. Najprej ga je seznanil z obiskom Bistrice in Zagorja še s hrvatsko provinco, nato mu je predložil, da ga spremlja po Kranjski, Koroški in Primorski.

Na pot sta se podala s poštnim vozom proti Beli Krajini 31. marca 1841, v času, ko je obsavsko ravnino začela zajemati

<sup>1</sup> Sreznjevskij, pismo materi v Harkov na koncu marca 1841, Живая старина III/I (1893) 37; gl. Dom in svet.

<sup>2</sup> Sreznjevskij, iz istega pisma materi, istotam str. 36.



prva pomlad in so okoliški samoborski griči že zeleneli. Skoraj do hrvatsko-slovenske meje ju je spremljal mladi Ivan Mažuranić. V Karlovcu so jima tamkajšnji ilirci priredili slavnostno večerjo. Bilo je šampanjca na zdravje vseh in vsakega, kakor je ugotavljal vedno znova presenečani Sreznevskij, in mnogo domovinskega petja. Vraz si je na tamkajšnjem magistratu preskrbel potni list. Dokler je bil v območju graškega gubernija, je moral izpolnjevati uradne papirje s pravim krstnim in rodbinskim imenom, Jakob Fras, sedaj se je tudi oblasti predstavil s prikrojenim literarnim, a kot poklic navedel: advokat. Za študenta je bil s svojim ena in tridesetim letom (v potni list jih je dal vpisati 29) pač prestar, literat ni bil za oblasti noben poklic. Isti videz je hotel obvarovati tudi med Slovenci, zato je novi naslov rabil na potovanju dalje. Z enako razkošno gostoljubnostjo sta bila sprejeta na drugi postaji, velikem posestvu plemenitaša Jurija Vraniczanyja v Jurjevu. Gospodarja ni bilo na vasi, toda izdal je za gosta vsa naročila in tudi tu ni šlo brez šampanjca. Že v Jurjevu se je pričelo delo: za Vraza zapisovanje narodnih pesmi, za Sreznevskega zbiranje gradiva za dialektološki študij in razne folklore, ljudskih noš, običajev in načina življenja. Imela sta z ljudmi težave in si pomagala z denarjem in sladkorjem. Očesu Sreznevskega, vaju izpremembi, ni ušla beda tamkajšnjih kmetov.

Tretjega dne zvečer sta končno ostala sama v Metliki, kamor ju je pripeljal Vraniczanyjev oskrbnik. Že takoj na slovensko-hrvatski meji so se jima odprli bogati viri ljudske tvornosti. Dva dni trajajoča nadaljnja pot v Ljubljano je Sreznevskega že dobro seznanila z novim ljudstvom in njegovim jezikom. Od zanimivih pol uskoških vasi pod Gorjanci, do malomeščanske sredine, kakršno sta videla v Novem mestu z njenim hladom, dolgočasnostjo, visokimi cenami za tujce in domoljubjem, ki se je osredotočalo pri duhovščini, ter življenjem bogate dolenjske kmečke hiše v Pljuski, kjer sta drugič prenočila.

V Ljubljani sta si najela sobo v hotelu Zur Stadt Wien in porabila nekaj dni za ogled mesta, licejske knjižnice, kazine itd. Vraz je seznanil Sreznevskega s Prešernom in njegovo družbo: dr. Crobathom, Kastelcem in nekaterimi profesorji. Zopet niso načelne razlike, ki so se tako ostro odražale v pismih, v ničemer kalile medsebojnih osebnih odnosov. Za velikonočne praznike, ki so se približali, je dr. Crobath povabil oba gosta v Kranj, da vidita, kako praznuje gorenjska vas in prideta sama v stik z ljudstvom. Bili so v okolici, zapisovali narodne pesmi ter obiskali tudi župnika Blaža Blaznika v Naklem. Po povratku v Ljubljano je zadela Vraza nesreča, ki je prekrižala vse načrte in ga odtrgala od Sreznevskega.



Napori potovanja so ga vnovič položili v posteljo. Vrnila se mu je vročica. Sreznevskij je čakal nekaj dni, nato pa sam nadaljeval pot v Celovec in Ziljsko dolino, Rezijo, na Goriško, v Vipavo in Trst, a Vraz je dobil zavetje v vrtni uti Kastelčeve hiše na sedanjem Kongresnem trgu. V skrbi za okrevanje mu je v dobri zdravniški negi minil v Ljubljani ves april in del maja. Deset dni ni zapustil postelje, nato preživljal dneve v samoti, bral, pisal, po peti uri zvečer pa je prihajal iz pisarne Prešeren, da sta odšla skupaj na izprehod; večere je puščal Vraz v njegovi gostilniški družbi.

Ko je ozdravel, je vzel Ljubljano za izhodišče potovanj po še neznanih ali slabo poznanih predelih slovenske zemlje. V drugem tednu maja je obiskal v Ribnici narodno zavedno rodbino graščaka in mecena Rudeža, ki se je sam mnogo bavil z zbiranjem narodnih pesmi, ostal tam nekaj dni in vmes obiskal tudi Kočevje. Nato je hotel v Trst in Gorico, da bi prestregel Sreznevskega in si ogledal Notranjsko, a se v resnici po 18. maju odpravil s poštnim vozom čez Ljubelj. Za svoje potovanje po Koroškem se je hotel opreti na obe starejši zvezi, na Jarnika in Majarja. Zato je z ljubeljske ceste nadaljeval proti Celovcu in še dalje proti jezikovni meji, v Jarnikovo župnijo Blatograd. Od tam, *ex partibus infidelium*, iz nevernih strani, kjer so Slovenci gubili svoje ozemlje v dobro Nemcem in je veljalo za sramoto, če je starka učila otroke svojega jezika, je krenil ob severnem robu Vrbskega jezera dalje po Koroški. Teden kasneje, pod konec maja, ga najdemo v Bistrici v Ziljski dolini v Majarjevi družbi. Dalje je obiskal Kanalsko dolino, od koder je hotel zopet nazaj, a ga je srečanje z rezijsko družino v Žabnici, ki jo je „pragmatički izprašal“, nagnilo, da je vendarle izvedel namero, ki jo je bil zaradi pomanjkanja denarja in težav potovanja že hotel opustiti, da obišče tudi *terro incognito* slavjanske družine, znamenito Rezijo.

Že v Zagrebu je čul od Italijana, častnika iz avstrijske vojske, da so Rezijani po poreklu Rusi, a ni verjel, toda čul je isto sodbo na Kranjskem in Koroškem. Sedaj jo bo sam spoznal. Ni se ustrašil pustih in neprijetnih planinskih predelov, kjer je ležal še sneg, trdo pešačil deset ur in res dosegel siromašno dolino, kjer so ga imeli za čudo in niso mogli doumeti, kako je mogel priti k njim človek le zato, da bi spoznal njih jezik, čul njih pesmi, zapisal običaje. Spčetka sploh ni razumel njih govornice. Toda po nekaj dnevih se je privadil dialektu in si razporedil njegove značilnosti, ki jih je tudi objavil v poročilih v Danici. Nato se je skozi nered furlanskih vasi prebijal nazaj. Mimo Višarj, kjer ga je ogorčilo, ko „so ljudje živeli od matere božje kakor od molzne krave“ in je zahtevala kmetica za



očenaš, ki ga je Vraz želel slišati v dialektu, desetico, je zopet dosegel Trbiž in obrnil v dolino Save. Njegov novi cilj sta bila Bled in Bohinj. V krajih, ki so danes tujsko prometna središča, Ratečah, Podkorenu, Kranjski gori in Bledu, ter današnjih industrijskih Jesenicah, je moral občudovati z lepoto narodnih noš tudi poštenost kmečkega življa in izredno nizke cene, ki jih je plačeval za prehrano in vožnjo. Na Bledu je našel odprt dom pri gostoljubnem Prešernovem stricu, ki je imel tam posestvo, se nekoliko zadržal, nato pa znova odpravil čez Karavanke. Imel je dogovorjen nov sestanek z Jarnikom in Majarjem. Z Jesenic mu je bilo sedaj na pot čez vrhove Rožce in Golice, bili sta seveda še v snegu, ki jo je prehodil z vodnikom, najetim v dolini, v petih urah. Na vznožju na koroški strani ga je že pričakoval Majar s svojim župnikom. Prespali so v Rožu, nato sta z Majarjem nadaljevala pot proti Blatogradu. Imeli so namreč še važno delo: Jarnik je bil izvedel, da je nekje v hribih nad Muto onstran Labudske doline kamen s starim napisom, ki je najbrže glagolski. V dobi, ki je z veliko vnemo iskala starih rokopisov, hlastno odkrivala spomenike preteklosti in se zlasti pri Slovanih iz vseh ved najbolj zanimala za zgodovino, bi bila taka najdba zelo važna, ker bi potrdila, da so tudi na slovenskem ozemlju rabili glagolico. Vprašanje je bilo eno izmed velikih spornih vprašanj dobe.

Vtis, ki so ga nove dežele zapuščale v Vrazu, je bil nadvse ugoden. Ne bi se moglo reči isto o vtisu, ki ga je sam puščal za seboj. Potoval je v nenavadni obleki, kavinatorjavi in rdeče podloženi surki in crvenkapi, noši hrvatskih kmetov ob Kolpi. Res je bil to odmev uniform Gajevih pristašev, kakor so se začele pojavljati ob manifestacijah po zagrebških ulicah, toda na Kranjskem se je oblačil inteligent le v meščansko suktnjo mednarodnega kroja. Tudi so se Kranjci v splošnem brili in po tem so jih razpoznavali na Hrvatskem, Vraz pa si je pustil rasti precej dolgo brado, brke in zalisce. Intelligent, ki se je spustil z njim v razgovor, je kmalu izvedel, da tudi z narodno nošo propagira ilirsko miselnost, toda ljudstvu je ostalo to zakrito. Eksotična zunanost je bila tako povod nepretrgane vrste zapletljajev. Kjer je vozil poštni voz, je obleka nenavadnega potnika privabljala k oknu radovedne obraze. Kakor se je zdel Vrazu tako zabaven ljubljanski govor, ki je neprestano mešal med slovenske besede nemške popačenke, da je hodil ob dopoldnevih na trg poslušat razgovore gospodinj z okoliškimi kmeticami, tako je bila nenavadna za Ljubljance Vrazova noša in se je po cestah vse obračalo za njim. Otroci so imeli zopet svoje z njegovo brado. Težke izkušnje je imel z zaprtim gorskim ljudstvom po Gorenjskem. Pod ljubeljskimi klanci je izstopil iz poštnega voza, da bi navezal razgovor z zadnjimi



Kranjicami. Naletel je na starko, „ki ga je imela menda za samega živega hudiča, in pobegnila, ljuta kakor kača“. Enako druga, tretja. Mnogo svetlejši značaj se mu je odkril pri Koroščih. Vasi povsod s slovansko lipo. Vraza je to navdušilo. Kogar koli je srečal na cesti, mu je zaklical po ilirski Božju pomoč! In Korošci so z radostjo sprejemali njegov pozdrav, se ustavljali in ga izpraševali: Kdo je? Od kod je? Kakšnega rodu in kakšnega kolena? In ko jim je odgovarjal, da je iz Hrvatske blizu turške meje, so se čudoma čudili, da govore tam jezik, ki je tako podoben slovenskemu. Vso pot po Koroški je imel občutek, da ga spremlja vzhičenje. Še pred Lepaljo vasjo (Pontebo) se je ustavil pri gruči otrok, ki so igrali rižo. Od hiš ga je zagledala prva žena in takoj je bila zbrana okoli njega vsa vas, dvajset žensk. „Od kod? Od turške meje? Božja mati! —“

Vraz je za vsega potovanja po Slovenskem obdržal obraz, ki si ga je privzel v dveh letih življenja na Hrvatskem; nastopal je kot „Ilirec“. Le v stiku s kmečkim življem, ki ni mogel razumeti, kaj izraz pomeni, se je označeval za Hrvata. Govoril je le ‚ilirski‘, slovenščino pa smatral v skladu s Kollárjevo in svojo ideologijo samo za ilirsko podnarečje. Tako je sedaj ni več ločil od srbohrvaščine. Umetna zmes, ki se je je sam priučil in jo govoril in pisal, mu je bila enako ilirski govor, kakor vsakteri od dialektov, ki jih je slišal na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem, ter kakor slovenski knjižni jezik. Za svojo tezo je našel celo novo oporo v sami Ljubljani med slovstvenim delom kranjskega okoliša. Po Danici jo je sporočil ilirskim bratom: „Med kranjskimi rokopisi licejske biblioteke so najznatnejši tri slovnice gorečih pokojnih domorodcev J a p l j a , K u m e r d e j a i n L i n h a r t a . J a p l j e v a gramatika je za nas tem važnejša, ker poziva svoje rojake k slogi pod okrilje enega edinega literarnega jezika in pravopisa za vse južne in zadonavske Slavjane. Bojuje se za *ilirsko* ime kot za najslavnejše in najprikladnejše in priporoča k temu B o h o r i č e v o ortografijo kot najdoslednejšo, in to z ozirom na še oblačno vreme njegove dobe s polnim pravom. Japelj je bil V s e s l a v j a n i n , razumel je tudi ostala slovanska narečja, na katera se sklicuje na mnogih mestih svoje slovnice. Le da siromak ni mogel dočakati uspeha svojega truda“.<sup>1</sup>

‚Ilirski‘ jezik mu je bilo ono, kar je brala lepa kmetica v dolenski Pljuski, ‚ilirščina‘ jezik kmetov iz okolice Kranja, ki ga s Sreznevskim nista mogla zaradi opuščanja vokalov razumeti in sta se mu do solz nasmejala, v nemškem in ‚ilirskem‘ jeziku je sestavljala ljubljanski muzejski kustos Freyer svoj zemljevid Kranjske, ilirščino

<sup>1</sup> Danica Ilirska 1841, stran 100.



je imenoval jezik, ki ga je čul v Ribnici z lece, v ilirščini je pela narodne pesmi skupina delavcev, ki jo je srečal pred Celovcem. Tudi slovenske zgodovinske znamenitosti je smatral kratko za ilirske in delal nekaj izjeme le pri imenu Slovencev samih, ker jih je zdaj imenoval 'Ilirce', zdaj Slovence. Pri njem v prejšnjih letih ni bilo ugotoviti primerov, ki bi kazali, da je zapadel mnenju o enotnem slovanskem jeziku, ki bi dajal tudi možnost izdaje enotne slovnice. Sedaj je pisal v svojih popotnih poročilih za Danico, da Kranjska v filološkem ni zanimiva samo za ilirski jezikovni študij, temveč sploh za slovanskega, ker je najti v govorih preprostega ljudstva skoro vse slovanske oblike.

V najvišji meri odločilen je bil sedaj tudi vpliv, ki ga je imel nanj popotni drug. Sreznevskega je dvignil od doma novi val ruskega slovanofilstva, ki je bil tedaj že tako močan, da je narekoval vladi izpremembo v prosvetni politiki; prav on sam je postal eden njegovih glasnikov na zapadu. Misel o potrebi zблиžanja in prilagoditvi malih narodov k velikemu se mu je še poglobila v Pragi v krogu domoljubnih čeških romantikov. Ko je prestopil slovensko mejo, je imel svoj kulturnopolitični program za Slovence izdelan, še preden je poznal njih vprašanja in razmere. Že takoj ob srečanju z Murkom v Gradcu je ob vesti o ponatisu njegove slovnice pisal v Prago Hanki: „V novi izdaji bo rabil ilirski pravopis. Dal Bog! Če bi ga štajerski in kranjski Slovenci splošno sprejeli, bi to že zadostovalo za njih literarno zблиžanje z ostalimi Iliri, toda to je bilo pri njih doslej toliko kot bob ob steno. Bratje po krvi, pod istim cesarjem in vlado, bi mogli in morali biti bratje vsem drugim Ilirom. Tu ne smejo obveljati krajevne posebnosti narečij preprostega ljudstva, temveč so nasprotno dolžni, da prispevajo k izoblikovanju skupnega knjižnega jezika.“<sup>1</sup> Iz izjave ne zveni Sreznevskega zavest, da pri Slovencih v oni dobi, če bi se oprijeli njegove želje, ne bi šlo več za ljudske govore, temveč za namerno opustitev svojega že izoblikovanega knjižnega jezika in sprejem drugega. Za Vraza je skrivalo občevanje z občudovanim sinom velikega ruskega naroda nevarnost, da se bo ponovil že znani pojav z Gajem izpred nekaj let, ko bo laže nekritično sledil vsaki tuji misli, kakor pa se ozrl na svoje ljudstvo, ki njegovim naglim literarnim izpreminjanjem ni moglo slediti.

Vrazovo največje in obenem zadnje neposredno srečanje s slovensko skupnostjo in njenim osrednjim delom je v takih okoliščinah potekalo v romantičnejšem vzdušju kakor kdaj poprej.

<sup>1</sup> Sreznevskij, pismo iz Zagreba Hanki 20.—30. marca 1841, Письма къ Вячеславу Ганкы, 959.



V stiku z inteligentom, ki je vedel za slovanstvo, ni bilo nič izrednega, če je šel nekdo tudi v zunanjih znakih do skrajnosti. Tako je Vraz doživel povsod dober sprejem. Na Koroškem sta se njegovega obiska Jarnik in Majar resnično razveselila. Župnik v Blatogradu je bil že star in ga v prvem hipu ni več spoznal; imel ga je za ruskega potnika Preisa. Kaplan Majar je postal ilirskemu gostu najboljši tolmač življenja svojih rojakov Ziljanov in bil srečen, da ga je mogel seznaniti z njih pesmijo, plesi in npravjo. Vraz je samo občudoval vse to bogastvo, ki ga je našel v obrobni slovenski pokrajini in obžaloval le, da ni pripeljal s seboj glasbenika Livadića in slikarja Stroja, Slovenca, ki se je v zadnjih letih naselil v Zagrebu. Jarnik se je pomaknil še bliže k ilirizmu in po tem obisku tudi sam prevzel za dopisovalni jezik z Vrazom ilirščino.

Od ostalih znancev je poiskal Vraz v Vuzenici ob Dravi dekana Slomška, a se zadržal le kratko uro, ker se je že podvizal. V Limbušu pred Mariborom nato kaplana Matjašiča, kjer pa je prišel v prepir z njegovim župnikom Cvetkom. Cvetko je bil v skupini, ki je dobila spomladi 1838 po Vrazovem posredovanju v roke Kollárjevo *Vzajemnost*. Takrat je gledal po Matjašičevem poročilu z največjim občudovanjem na zlate bukve. Po treh letih so se njegovi nazori o ilirizmu toliko izpremenili, da ga je povsem odklanjal in odobral Kopitarjevo pobijanje Gajevih reform. Že s Sreznevskim je prišlo do besednega dvoboja, enako z Vrazom. Pod neugodnim vtisom spora, za katerega se je skušal prepričati, da ga je zakrivila le Cvetkova prepirljiva narava, je naglo zapustil Matjašičev dom in nadaljeval pot do Maribora. Tam je poiskal profesorja Puffa in se tudi sam prepričal, da je goreč ljubitelj slovanstva. Iz Maribora ni nadaljeval znane, v mladosti tolikokrat premerjene poti proti Ptuju in svojemu domačemu kraju, temveč ubral najkrajšo pot proti Zagrebu. Bila so to leta, ko je vzhodna Štajerska izgubila zanj mnogo nekdanje mikavnosti. Ustavil se je še v Framu pri Cafu in ga zatekel pri slovarkem delu (tedaj je zbiral zlasti botanično gradivo) ter prevzel narodne pesmi, ki jih je Caf zanj precej nabral. Vrazova pot v „gornje strane“ se je nato zaključila pri Kočevarju v Podčetrtku. V tednih, ko je v Ljubljani čakal na povratek zdravja, se je seznanil še z drugim Rusom, ki je kot Sreznevskij potoval po slovanškem jugu, s Preisom.

Na treh mestih je bil Vraz v teku svojega štirimesečnega potovanja priča napredka in utrditve ilirske miselnosti ali simpatij za ilirizem med Slovenci: v *Ljubljani*, *Ribnici na Dolenjskem* in v *Celovcu*.



Po drugi noči, prebiti pod streho hotela Zur Stadt Wien, je nekdo v zgodnjem jutru potrkal na vrata sobe obeh potnikov. Tudi v Ljubljani se je ponovilo, kar je Sreznevskij doživel v Zagrebu. Vstopili so trije bogoslovci, pozdravili in začeli svoj nagovor v dobri hrvaščini. Vraz je menil v prvem hipu, da ima pred seboj Dalmatince. Toda bili so Kranjci Lovro Pintar, Jakob Krašna in Anton Žakelj, ki ga je Vraz že poznal. Prva dva sta bila teologa četrtega letnika, Žakelj sedaj v tretjem. Prišli so povabit predstavnika ilircev in njih pesnika, naj pride skupaj s Sreznevskim na obisk v semenišče. Presenečeni Vraz si je zapisal v svojo beležnico njih imena in obljubil. V semenišču sta našla gosta celo družbo teologov, ki je bila vsa navdušena za ilirščino in jo deloma tudi dovolj dobro govorila. Vraza samega je dogodek tako presenetil, da ga je opisal v pismu Dragoili Štauduarjevi kot posebnost. Drugič je naletel na simpatije za ilirizem v Ribnici, kamor sta prihajala na obiske h graščaku Rudežu vikarja Jožef Žemlja iz samotnega Ambrusa v Suhi krajini in njegov sosed iz Strug Jurij Ilinič, „ki sta tolika domorodca in občudovalca ilirščine, da znata na pamet skoraj vse Danice, kar jih je izšlo.“<sup>1</sup> A tretjič zopet med bogoslovci in sicer v Celovcu. Seme, ki ga je tja presadil Drobnič, je v dveh letih že toliko pognalo, da je Vraz ob svojem prvem potovanju skozi mesto obiskal semenišče in navezal prijateljstvo z več teologi. V svojih pismih spominja imeni Ulage in Korošca, a tudi Zorčiča. Zlasti v prvem si je pridobil novega razpečevalca svojih in sploh ilirskih knjig.

Vsa ta srečanja so mogla Vrazu pričati, da ilirizem vendarle pronica med Slovence, dasi ga osrednji kranjski krog ni sprejel in so se tudi drugod našli nasprotniki. Vendar ustvarja njegovo ravnanje vtis, da sedaj ni zasledoval teh vprašanj z istim zanimanjem kot pred nekaj leti. Tam, kjer so se pojavila, jih ni sprožil on, temveč je gledal ob njih le tuje navdušenje, dasi je sam edini nosil ilirsko obleko. Sam se ni izpremenil, toda kaj je bolj značilno za njegov novi razvoj kot to, da na vsej dolgi poti ni nikogar pridobival za ilirizem, da ni bil nihče izpostavljen njegovi propagandi. Še v marcu je pisal Cafu, da je najboljši svet, ki ga more dati Slovincem, oni, naj se čim tesneje združijo s Hrvati in Srbi, kajti to da zahteva njih malostevilnost, lega zemlje in zgodovina, dasi je res slovenski jezik po svojem slovničnem ustroju in oblikah tak, da bi se lahko razvijal samostojno. V boleznih je bila to nekaka njegova duševna oporoka, katere izvršitev je želel, da bi izvedel po njegovi smrti Caf. Sedaj je bil na svoji najdaljši poti med Slovenci in vendar je sklenil le malo novih znanstev, ki ne bi bila slučajna srečanja s podeželsko duhovščino.

<sup>1</sup> Vraz, pismo Dragoili Štauduar 12. maja 1841, Djela V 231.



Le ob Prešernu se ni mogel vzdržati, da ne bi sporočil na Hrvatsko vsaj rahlo optimističnih vesti, ne sicer *Danici*, pač pa Dragoili Štauduar v Bistrico: da bere ilirsko in mu sam tolmači, česar ne razume.

Njegova pažnja to pot ni bila posvečena slovanski inteligenci; načelnih razgovorov o narodnosti ni tiral na ostrino. Ustvaril se mu je nov ideal slovanskega literata, ki je bil, razvojno gledano, prav za prav korak v preteklo. Zadovoljil se je z zapisovanjem narodnega blaga, da reši pozabe, kar je dragocenega ohranilo ljudstvo.

Po idealistični poti romantičnega poudarjanja vrednosti in lepote pesniškega dela, ki ga je doba imenovala pravo ljudsko pristnost, je prišel tudi na Kranjskem in Koroškem v stik s plastjo, za katere življenje sicer ni kazal zanimanja, s kmečkimi slojem.

Narodne pesmi je zapisoval v Metliki, v Preski, v okolici Kranja, Ribnici, po Koroški, v Reziji, na Bledu in po hribovitih predelih na obeh straneh dravske doline, kjer je zaključeval pot. Gosposki človek, ki je izstopil iz poštna kočije ali prišel s svojo bisago peš v vas in se nastanil v vaški gostilni ali premožnejši hiši in želel, da bi mu peli pesmi, ki jih je cerkev preganjala — kako bi ne bilo prigodb! Le v Metliki in zlasti na Koroškem, kjer je bil v družbi domačina Majarja, so bili veseli, da so lahko pokazali svoje pesmi in plese tudi pred tujcem, sicer se je imel boriti z veliko kmečko nezaupnostjo. Navadno sta jo premagovala denar in vino. Tako so se morala končavati srečanja med zanosnim inteligentom te dobe in kmetom v razpoloženju, ki je zelo merilo na smešnost in bilo obenem težko. Nagovarjanje k prepevanju je pogosto vodilo do grotesknih scen, ker so hoteli ljudje iz tujčevih svojevrstnih zahtev izbijati svoje male koristi (primer iz okolice Kranja, ko se je pohlepni kmetič delal molčečega bebca, dokler mu ni dr. Crobath razvezal ust s pijačo), a obenem gledali nanj kot na čudaka, saj jim je ostalo globlje ozadje njegovega prizadevanja nerazumljivo. Vendar je bil razmak med obema slojema tolik, da Vrazu delo ni bilo neprijetno. Potovanje mu je bilo le odkrivanje ljudske tvornosti v izročilu narodne pesmi, v okusu narodnih noš in k temu še odkrivanje jezikovnih zapletenosti. Kar je bilo ostalega, je vzel z vedre strani. Le zelo siromašni predeli, kakršen je bila Rezija, so ga navdali z mislijo o naporih, ki jih mora doprinaršati kmečki sloj na nerodovitni zemlji, sicer se je predajal mladosti. V prijateljskih, zelo izčrpnih, dolgih in prostodušnih pismih Dragoili je nenavadno mnogo opisov srečanj z dekleti, okoli katerih so se pletle mnoge ure potovanja; v njegovi popotni beležnici so se še po sto letih ohranili odrezki ženskih kodrov, popotne trofeje mladega galana. Pot so mu grenile le grozeče pretnje novih povratkov bolezn. Kolikim nevarnostim je bil izpostavljen! Njegova



obleka, noša ravninskih kmetov, je bila prelahka za gorsko pokrajino in je v nji mnogo zmrzoval. Ne enkrat ga je v aprilskem menjavanju vremena do kože premočil dež in minule so ure, preden je dočakal, da se je obleka na njem posušila; hodil je po krajih, kjer je ležal še sneg; nato zopet po pripeki, toda zaradi načetih pljuč ni smel uživati pijače. Alkohol uže od nekdanj ni bil prijazen. Vendar je imel občutek, da so ga napori potovanja okrepili, da so se mu mišice utrdile in mu vrstile moč. Še iz Maribora, že proti kraju poti, je pisal, da čuti, kako se mu zdravje vrača. Dejstvo, da ga Slomšek v Vuze-  
nici ni takoj spoznal, tako zelo ga je v nekaj letih izpremenila bo-  
lezen, priča, da bojazen pred smrtjo ni bila neupravičena.

Ko se je tako po treh mesecih potovanja po slovenski zemlji na koncu junija 1841 vračal proti Podčetrtku, je bil za dvoje bo-  
gatejši: za novo zbirko narodnih pesmi, ki jih sicer ni dobil, kolikor si je obetal, a bil vendarle z nabranim zadovoljen, in za silno tožbo po Hrvatski. Eden izmed refrenov, ki se je pojavljal v vseh nje-  
govih številnih pismih. Dve leti je užival Hrvatsko. Dve leti je bil ločen od Slovencev. Sedaj je lahko primerjal eno in drugo osredje in odločitev, kakršna koli že bo, bo dokončno zvezala njegovo usodo z enim ali drugim. Sedaj vprašanje ni bilo več kulturnopolitično, niti ne več jezikovno. Segalo je mnogo globlje, v korenine psihološke strukture obeh narodov. V Vrazu je vstalo to spoznanje v popolni zavesti in to je bil sedaj ob njegovem poslednjem velikem srečanju s Slovenci novi kriterij za odločitev.

*„Baš je udario orkestar. Kolo se sastavi i uhvati. Nu to Ti nije bilo kolo, kao što smo naviknuti u Zagrebu. U Zagrebu ako i čovjek vidi tuđji valcer igrati, pa mu već zaigra u nogama, da i on htio nehtio očima traži, kamo bi išo te molio: ‚Izvolite, krasna gospodično, jednu turu‘, jerbo vidiš da tancajućim seva vatra iz očuh, jerbo oni tancaju duhom i tĕlom. A tu? Devojke lepe, momci lepi, da se jih skoro nagledati nemožeš, a tancaju? bez svake strasti — baš kao da bi išlo za kuluk ili tlaku. — E zlatna posestrimo! tu sam Ti prviput podpuno uvidio, šta je narod bez narodnosti. — Telo od devojakah krasno; dostojno za roditi spasitelja, ma duša? — ne! nema je! I junaci lepi, tanki i visoki: momci od oka; nu izpod ovih tudjokrojnih haljinah f r a k a h itd. nekuca nikakvo srce. Iz ustih samo glase one po europejskom universalnom kalupu slivene reči i prirječja. Ni sam mogo bez nekakve tuge gledati ove krasne slovenske — ilirske stase, morao sam uzdahnuti: ‚Kud si pošla mati Slavo, iz ovih hramovah?‘ Istina Bog! Čini se svaki takov momak kao crkva koju je ostavio Bog. — — —“<sup>1</sup>*

Opis plesa, ki mu je prisostvoval v Prešernovi družbi v ljubljanski kazini. Iz razpoloženja enega večera, enega trenutka zajeta podoba razlik osnovnih črt duševnosti dveh narodov, ki sta imela

<sup>1</sup> Vraz, pismo Dragoili Štauduarjevi 10. maja 1841, Djela V 227—8.



sicer pred več kot tisočletjem svojo skupno domovino, ki pa ju je ločil kasnejši razvoj in oblikoval vsako zase v samoniklo enoto. Hladnost in umerjenost slovenskega meščanstva, prevzem civilizacijskih posebnosti zapadne in srednjeevropske družabnosti, govor, obleka, način in mera izdajanja čustev in čutov, temperament, v vsem v sebi zaključen svet — ves drugačen od hrvatskega. V skladu s svojo celotno miselnostjo in deloma tudi z miselnostjo dobe je videl Vraz vzrok teh razlik v neenakem upoštevanju narodnega čustvovanja v družabnem življenju. Toda ali ni bila z miselnostjo slovenskega preroda prežeta ljubljanska družba drugačna? In nasprotno, ali ni bila tudi hrvatska posebnost v prerodu slovanskih narodov, zajem širših plasti, že posledica vrste svojevrstnih socioloških in psiholoških faktorjev hrvatskega življenja?

Tudi ostra Vrazova reakcija na ljubljanski način življenja ni izvirala šele iz tega dne. To so prav ista prekipevajoča čustva, ki so ga v začetku 1833 gnala za zvezo s Čelakovskim, ki so ga razdvajala, ko se ni mogel uveljaviti s svojo pesmijo in kasneje tirala v obup nad kranjsko mirnostjo ob Gajevi hrvatski akciji, ki so mu, končno, narekovala vse njegove nagle sklepe.

Usedlina popotovanja po Slovenskem se je tako izlila v nov slavospev Hrvatski. Ko je odhajal iz Zagreba, se je poslavljajal s težkim srcem, toda šel, ker da tako zahteva korist domovine. Imel je občutek, da gre na veliko pot. Toda misel na Hrvatsko ga ves čas ni zapustila in le njej so veljala njegova najintimnejša in najbolj žarka čustva. 11. aprila je pisal iz Kranja Dragoili Štauduarjevi: „Hrvatska se mi je omilila kakor mati, kakor sestra, kakor draga. Nikjer drugje ne morem mirno misliti razen na Hrvatskem, nikjer mirno spati razen na Hrvatskem, niti nočem nikjer drugje umreti kakor na Hrvatskem. Naš pregovor pravi: ‚Daleko od očiuh, daleko od srca‘ ali ‚što oko nevidi, srce nepoželi‘. Vendar je to laž. Če za koga je resnica, zame ni. Meni je Hrvatska tem bližja srcu, čim dalj mi je od oči. Povej Ti to soncu na Hrvatskem, oblakom hrvatskim, vetrovom hrvatskim, in vsemu, kar je hrvatskega.“ 27. junija Babukiću iz Maribora: „Čim bliže sem hrvatski meji, vse bolj hrepenim po sveti zemlji Zrinjskega in Draškovića in ostalih slavnih mož, po sveti zemlji, ki jo bom poljubljal, ko jo zopet doseže moja noga. Vi ne veste, kaj imate, ne veste, pod kakimi krili bdite in spite. Hrvatska je kot zdravje, ki ga začenja človek ceniti takrat, ko ga nima. —“<sup>1</sup>

Besede, kot jih ni v teh letih pisal o svoji zemlji noben Hrvat.

<sup>1</sup> Odlomka obeh pisem iz Djela V, stran 220 in 252.



Po prihodu v Podčetrtek in 10. avgusta končno v Zagreb, se je Vraz po dolgi poti umiril. Umirila pa se ni uradna korespondenca, ki jo je po pisarnah upravnih oblasti sprožilo njegovo potovanje po deželah avstrijskih Slovanov.

Že proti koncu poti, pri sestopu s hribov na koroško - štajerski meji na levem bregu Drave, kjer se je poslovil od Jarnika in Majarja, je prišel Vraz v samotno hribovsko naselje Sv. Jakob pod Soboto. Kraj je ležal že tostran slovensko-nemške jezikovne meje. Ustavil se je v krčmi, kjer so ga začudeno pogledali, ko je začel v svojem jeziku izpraševati po narodnih pesmih. Znali so le malo slovenskih. Prešel je na narodne običaje in jih pisal v svojo beležnico. Eden prisotnih je vprašal:

Bos schraiben?

Eto čuješ i vidiš šta pišem.

Ber hot ghassen?

Nastal je prepir, zahtevali so, naj neha s pisanjem. Ko je le nadaljeval, je oni odšel in se čez čas vrnil s človekom važnega obraza.

Hoben s' an Pos?

Po oklevanju mu ga je Vraz izročil; kmetje v gostilni so trdili, da je vaški sodnik. Toda v Karlovcu izdani potni list je bil latinski. Nihče ga ni razumel. Morali so k župniku. Bil je Slovenec, ljubezniv človek in sprejel je tujca z gostoljubnostjo. Prihodnjega dne je Vraz pot brez težav nadaljeval in moral celo zagotoviti župniku, ki ga je pospremil iz vasi, da mu bo iz Zagreba pisal, kako je potoval in kaj je tam novega. Incident na slovenskem ozemlju je bil s tem poravnán.

Morda ni bil niti edin. Sporočilo, ki se je ohranilo o Vrazovem srečanju z okrožnim komisarjem Jugovitzem v Beljaku, kateremu se je zdel Vraz s svojo nošo, jezikom in knjigami nevaren potnik, govori, da je moral imeti neke težave tudi tam. Vendar se je njegovo potovanje končalo brez neprilik — kar se ne bi bilo zgodilo, če ne bi bil zadajal hrvatski ilirizem avstrijskemu policijskemu ministrstvu toliko skrbi, da je bila Vrazova pot po Slovenskem v njegovi celoti le neznatna epizoda, in če bi ministrova pisarna hitreje poslovala. Ne da bi bil Vraz vedel, je dobro polovico poti visel nad njim Damoklejev meč, ki bi mogel naglo ohladiti njegov entuziazem in predčasno zaključiti obisk slovenskega ozemlja.

Glas o njegovem potovanju je prodril na Dunaj do cesarjeve pisarne. Ne le Sedlnitzky, tudi monarh je imel organizirano na Hrvatskem poročevalsko službo. Cesarjev tajni zaupnik je bil zagrebški fiškal Zerplak. Skoraj istočasno z Vrazovim in Sreznjevskega odhodom v Belo Krajino in dalje, je šla v njegovem poročilu o gibanju in tendencah ilirizma tudi vest o potovanju na najvišje državno



mesto. Že 15. aprila 1841, prav, ko je Vraz bolan obležal v Ljubljani, je poslal cesar prepis zaupnikovega poročila policijskemu ministru z nalogom, naj zadevo preišče. Okoliščine Vrazovega potovanja so bile z dunajske perspektive toliko težje, ker je potoval v družbi ruskega profesorja, enega tistih, nad katerim je najčujneje bdel avstrijski strah pred utrditvijo simpatij za Rusijo med Slovani v monarhiji. Previdnost in širokogrudnost, ki jo je narekoval Sedlnitzkemu njegov pogled na hrvatsko politično akcijo, sta zadržala naglo postopanje proti prvemu primeru poizkusa ilirske propagande med Slovenci, na katerega je bil z zaupnikovim poročilom opozorjen dvor. Sedlnitzky je pač poizkušal po svojih lastnih zaupniških poteh, „confidentiellen Wegen“, pronikniti globlje v ostala zapletena vprašanja ilirskega razvoja, na katera je opozarjal cesarja njegov poročevalec Zerplak, naročil obširne referate svojim zaupnikom Moysesu, Klobučariću in Schrottu, ni pa hitel z izdajo naloga na podrejena mesta, da bi poizvedovali o Vrazovih poteh, oziroma potrebno ukrenili, če bi se jim res zazdel politično sumljiv.

Tako je Vraz že davno zapustil slovensko ozemlje, ko je Sedlnitzky sledil tudi delu cesarjevega naročila, ki se je nanašal nanj. Šele 5. oktobra je poslal guvernerjema v Gradcu in Ljubljani nalog, naj se zbero informacije o Vrazovih izletih na Kranjsko, Koroško in Štajersko. Poročilo cesarju je navajalo pravilne podatke o Vrazu: študent, ki je menda štajerskega porekla, a je opustil šolanje, se pridružil Gaju in sedaj razširja po navedenih pokrajinah pesmi v ilirskem jeziku z namenom, da bi z njimi pridobival pristašev ilirizmu. Guvernerja sta predala nalog dalje policijskim ravnateljstvom in okrožnim glavarjem in ti dalje okrajnim komisarjem. Tako so začele poizvedovati za Vrazom kot političnim osumljencem v drugi polovici oktobra politične oblasti v mestih Gradcu, Ljubljani, Celovcu, Celju in Mariboru ter v provinci. Zbrati je bilo podatke o njegovem početju, raziskati zveze, nadzirati oziroma zapleniti njegova pisma. V primeri potrditve suma bi ga pridržale oblasti v Zagrebu.

Začela se je korespondenca.

Prvi je odgovoril okrajni komisar v Podčetrtku, Herzog, ki je bil Vrazov ujec in Kočevarjev prijatelj. Ne, Urazsa (tako je cesarjev zagrebški zaupnik v madžarski grafiki pisal Vrazovo ime), študenta, ni bilo v Podčetrtku. Več je vedel njegov sosed, okrajni komisar v Kozjem, Finžgar. Da, v preteklem poletju je bil v Kozjem neki N. Frass (morebiti Wrasz), baje doma iz ormoškega okraja, 20—24 let star, visok, krepkega telesa, podolgovatega, zagorelega obraza, z močnimi brki ter zalisci in brado, v obleki kavine barve, čepico ter



z ilirsko slovnico v žepu. Prišel je na kegljišče Woschischniggove gostilne, toda ker je bil v družbi dr. Kočevarja, se ni zdel sumljiv in ga oblast ni dalje nadzirala. Frass je študiral v Gradcu pravo, a ga pustil in se pridružil nekemu Gaju, ki v Zagrebu ureja Danico... Veliko razburjenja je vzbudila preiskava v Celovcu. Tam je policija izvedla pri teologih Ulagi in Zorčiču v semenišču preiskavo in pri prvem zaplenila več izvodov Vrazovih pesmi in neko pismo, ter ga zaslišala. Prejeli so nalog, da mora izročiti ravnateljstvo vsa pisma, ki bi prišla od Vraza, policiji. Tudi ravnatelj je s svoje strani posvaril bogoslovce pred Vrazom, češ, pojavil se je z ruskim profesorjem, a Rusija pošilja svoje komisarje med avstrijske Slovane pod pretvezo, da študirajo jezike, le zato, da bi pridobila njih simpatije in si jih priključila. Sličen je bil postopek oblasti v Gradcu. Le v Ljubljani se je preiskava ob nečem ustavila. Dasi je spadala pod isto instanco ilirskega gubernija kakor Celovec, ni gradiva, ki bi pričalo, da so podrejeni uradi res vršili preiskavo.

O preteči nevarnosti je prejel Vraz prvo obvestilo iz Gradca in sicer proti koncu oktobra 1841 od Trstenjaka. Tega je informiral pisar samostana Rein, Martin Miheljak, ki je moral imeti po neki poti precej natančen vpogled v korespondenco med gubernijem in nižjimi oblastmi. Pismo je napovedalo aretacijo, če poizvedovanje utrdi, da je bil sum ilirske propagande med Slovenci upravičen. Vraza je vest enako močno osupnila, kakor prestrašila. Ker se sam ni nikdar zavedal, da je v njegovem delu lahko tudi politična primes, se ni čutil niti najmanj krivega. Premislil je, kdo bi ga mogel prijaviti in zvalil krivdo na srečanje s celovškim komisarjem. Da se opere, se je kljub delu, ki ga je tedaj imel s svojo novo zbirko pesmi, odločil za takojšen odhod v Gradec. Čim bliže je prihajal svojemu nekdanjemu vseučiliškemu mestu, tem večji je bil strah; v Gradec je vstopil že v moreči zavesti, da se vračal ne bo. Imel je srečo. V pisarni policijskega ravnateljstva je našel bivšega šolskega tovariša in sestavila sta protokol, kakor bi pomirljivejšega ne sestavil Vraz sam. Odgovor štajerskemu guberniju, oziroma Sedlnitzkemu, ki ga je podpisal policijski ravnatelj Anton Krametz v. Lilienthal, je tako pokazal Vraza v najsimpatičnejši luči: mladi človek, ki se piše prav za prav Jakob Stanislav Fras, je končal dva letnika prava v Gradcu, a se že med študijem s posebno ljubeznijo posvečal študiju slovanških jezikov in izdal nekaj pesmi. Tedaj mu je ponudil njegov mladostni prijatelj Gaj, urednik Kroatie, naj postane njegov sodelavec. Zagotovil mu je dohodke in Vraz je zapustil vseučilišče, se posvetil beletrističnemu delu in se preselil v Zagreb. Še sedaj je tam v Gajevi službi. V zadnjem času je izdal dve zbirki svojih pesmi in eno



hrvatskih narodnih. Ker je po rodu Štajerec, njegov pokojni oče je bil vinogradnik pri Ljutomeru, ima zlasti po spodnjem Štajerskem, kjer se govori slovanski jezik, mnogo prijateljev in bivših tovarišev. Namen potovanja mednje je bila prodaja knjig, cilj torej denaren in ne političen. Poročilo se je končalo s prav tisto opredelitvijo Vrazovega slovanofilstva, ki je bilo avstrijski vladi še lahko znosno: „Vzrok njegovega vnetega študija slovanskih jezikov je njegova naravna ljubezen do njih, brez najmanjše sledi kakega nacionalnega entuziazma“. Seveda pa bo policija še nadalje pazila nanj.

Vsa poročila, ki so se končno stekla v policijskem ministrstvu, so se skladala v orisu namenov Vrazovih obiskov avstrijskih dežel: ali je prodajal svoje pesmi, ali nabiral narodne. Tudi najrigoroznejše poročilo celovškega komisarja Prochazke ni moglo navesti kakih deliktov. Celjski okrožni glavar Waldheim pa je sploh pripomnil, da je v pet in pol letih svojega službovanja na tem mestu mogel ugotoviti tako malo odobravanja ilirske skupnosti, da se celo Kranjci in Štajerci, ki pripadajo isti narodnosti, gledajo z neprijaznimi očmi kakor tujci. In on je bil politično upravni predstojnik ozemlja, ki je neposredno mejilo na Hrvate.

Nekaj pomirjen se je vrnil Vraz v Zagreb in šele tam spoznal, kakšni nevihti je prav za prav ušel. Ljubljanski teolog Žakelj mu je pisal, kaj je bilo v Celovcu. Najbrže, da bi jih posvarili, so od tam sporočili vest v ljubljansko bogoslovnico. V Ljubljani so se sumu čudili. Niti Vraz, niti Sreznevskij nista za obiska kaj govorila o političnih načrtih Rusije. Kateri modri Avstrijec bi mogel misliti na tako nezvestobo? In kakšnih koristi bi imeli od Rusov? Mar je Rusija sposobna, da bi nam dajala zakone, ki bi bili v skladu z našo pravico in našimi navadami? Iz Podčetrтка je prišlo zaupno Kočevarjevo poročilo: vsi okrajni komisarji so dobili nalog, naj nadzirajo Vrazal. Sedaj je izvedel tudi zgodbo komisarja Herzoga, svojega sorodnika. Ni mogel dolgo vzdržati trditve, da „Urasza“ ne pozna, ker mu je poslal celjski glavar odgovor, ki ga je dobil iz Kozjega. Izpremenil je nato taktiko ter karakteriziral nečaka na način, ki bi odrinil od njega vsak sum, toda smatral nato za nujno, da ga po Kočevarju resno opozori. Vrazu so morale biti zelo neprijetne težave, ki jih je povzročil prijateljem v Podčetrtku, saj je mislil, da ne bodo izvedeli za zasledovanje. Niti na poti v Gradec, niti na povratku se ni oglasil v kraju, ki mu je bil sicer drugi dom. Tudi sedaj Herzog ni opustil prilike, da bi ga zopet ne povabil, vendar se je zdelo Kočevarju potrebno, nasvetovati prijatelju nekaj realizma: če pride na Štajersko, naj se obleče „nemško“ in naj ne hodi nikamor brez potnega lista.



Preganjanje, ki mu je grozilo, izpodkopati ugled na vseh straneh; negotov strah, kaj ga čaka; zavest, da mu bo poslej obiskovanje dežel tostran hrvatske meje otežkočeno; konec sistematičnega nabiranja narodnih pesmi, ki ga je šele začel; odpor proti oblastem, ki vidijo v takem delu nevarnost za državo — vse te misli so se mu gnetle v glavi, ko se je po enem letu nerednega življenja, prej bolezen, nato potovanje, za novo stalnejšo dobo spuščal v Zagreb. Bolezni in raznotere izkušnje so obrusile zanos prvega prihoda. Le literat in celo vedno bolj literat je videl v zapletenosti vzrokov novih dogodkov le zlobo in neumnost. Svoje razočaranje je sedaj izlival v zaupno intimna pisma posestrimi Dragoili:

„Iz vsega tega vidiš, draga Dragoila, da je Tvoj pobratim — razglašen in proslavljen bolj, kot so ga mogle razglasiti doslej njegove tri knjige. Tožno pri tej slavi je le to, da je slava, ki ji pravi Nemeč ‚eine traurige Berühmtheit‘. Iz vseh teh pisem, ki me stanejo skoraj dva forinta, vidim, da je kriva tej slavi — zopet le neumnost in zloba, ki je nad menoj oprala svoje grde roke. Prišel sem na Kranjsko, Štajersko in Koroško, da bi zbiral narodne pesmi, raziskal in zapisal običaje, toda zloba in neumnost sta obrnili tako, da sem prišel med ljudstvo sejat Bog ve kakšnih pesmi. Glej zločin veleizdaje. Da spoznate, koliko nam je naklonjen germanizem, naj vam navedem, da je v denunciaciji poleg ostalega tudi tole: ‚er kommt über die Gränze um dem aussterbenden Illyrismus Anhänger zu suchen.‘ Torej je ilirstvo zločin, ali nekaj, iz česar se zločin rodi. —“<sup>1</sup>

Epizoda Vrazovega srečanja z velikimi vprašanji Avstrije na slovanskem jugu se je končala s poročilom Sedlnitzkega cesarju dne 4. avgusta 1842. Čakal je in odlašal tako dolgo, da ga je že prehitel cesarjev pismeni opomin. Tudi sedaj je priključil Vrazovo vprašanje kot zaključni člen k obširnemu referatu o celotnem kompleksu ilirizma. Sodba je bila za Vraza ugodna. Poročila o njegovih pogostih obiskih avstrijskih dežel so pomirjevalna. Če se bo še pojavil, so izdana navodila, da ga bodo nadzirali.

Tako je našla Vrazova usmerjenost s svojo popolno nemuzičnostjo za politična vprašanja potrdilo tudi v najvišjih državnih aktih.

<sup>1</sup> Vraz, pismo Dragoili Stauduarjevi 14. decembra 1841, Djela V 279—80.







## ŠESTO POGLAVJE

### LJUBLJANA POSTAJA SREDIŠČE

**Š**E enkrat mladina. Kakšen nov nemir! Kakšen nov zalet! Kako vročičen napor, da bi ujela korak, se povzpela na višino sodobnega, dosegla najnaprednejše in tudi sama ustvarila zanos, ki je delal pri sosedih čudeže. Ponovil se je primer izpred desetih let. Stajerska generacija izza 1830, ki se je takrat v svojih najizrazitejših predstavnikih pod vplivom vzpona pri severnih Slovanih predala najsmelejšim vseslovanskim sanjam, je odrasla. Ker se ji po prvih omamah ni posrečilo ustvariti življenja, ki bi jim bilo po svoji notranji sili, po svoji intenzivnosti doživetja enako, ni zapustila tradicije, ki bi mogla biti ideal za napore nove generacije. Taka tradicija je nastala s Prešernovim delom v Ljubljani. Prav zato, ker je njen tvorec umolknil in ker desetletje po njegovi ustvarjalni dobi ni bilo kaj enakega, je mlada generacija čutila padec. Hotela ga je izravnati. Hotela je še enkrat življenja, ki bi se razcvetelo v polno. In ker je nek zakon v mladini, da seže vsakokrat po najvišjem, po najradikalnejšem, po najpogumnejšem, kar more dati doba, zakon, ki ne upošteva tradicije, ne vidi nemožnega in ne prizna pravice obstoja oviram, je tudi ona segla po idealu, ki je bil prav v tistem hipu v območju njenih razgledov najvišji, po idealu burnega razmaha v vse smeri življenja v sosednji južnoslovanski pokrajini.

Tako smo na začetku štiridesetih let priča novemu pojavu. Štajerska, kjer je vzniknil slovenski odtенок ilirizma, se v širini svoje odrasle generacije ne more izreči za popolni sprejem ilirskega programa, bilo v Kollárjevi kulturni, bilo v Gajevi politični koncepciji.

Njena mlada generacija je slabejša od prejšnje; vseslovanski val nima več moči, da bi jo potegnil s seboj, hrvatski ilirizem je prešel v zrelo obliko, ki zanjo nima vzdušja novega, napetega in zato ne prave privlačnosti. Sedaj raste na Kranjskem rod, ki so ga začele prevzemati vročične sanje, že enkrat tako značilne za Štajersko. V desetletju so se nekoliko izpremenila gesla; postala so nekaj konkretnejša, zato ožja. Iz dežele v deželo se je nekoliko izpremenil značaj akcije. Besede enih in drugih so nekaj različne, toda njihov duh je isti. Tudi ta generacija je hotela čudežev. Tudi ta generacija je zelo mnogo zaupala. Tudi ona je verovala v magično moč slovanstva.

V njej bi se prav za prav morala, kljub mladosti, že bití dva zametka slovenskega življenja: avtohtoni slovenski in drugi, ki je iskal rešitve zunaj slovenskih mej. Pred sodbo o tem je treba pogledati stvari zelo od blizu: previsoka, preveč daljnosežna je bila Čopova in Prešernova zamisel slovenskega življenja o potrebi postopne izgraditve obeh plasti slovenske družbe, meščanske in kmečke, preveč evropski nazor, kako mora mala sredina z vsem naporom stremeti za doseg nivoja civilizacije in kulture narodov s tradicijo, da bi ji mogli slediti kmečki sinovi, ki so v novi generaciji napolnili ljubljanske šole. Smela bi bila misel, da je mogel rahli začetek Čopovega publicističnega dela že pognati kake kalí. In vendar se je, kot bomo videli, celo tudi to zgodilo. Toda to so prefinjena spoznanja razmišljanj o usodi malih narodov, rezultat prevelikih naporov duha, kako bi se dokopal do jasnosti v toliki zapletenosti množice vprašanj, da bi jih mogla reševati prva mladost. Družbeni uspeh Prešernovega in Čopovega dela še ni bil tolik, da bi jim mogla posredovati taka spoznanja intuitivna doznava stvari. Preveč vročična je bila strast, s katero so se vrgli v novo, kar naj bi bilo rešitev iz nastale omrtvelosti, da bi bili mogli opaziti, kako ni več mogoče opustiti jezika, da se ozremo samo na to osnovno točko ilirskega programa, v kateri so bili izpovedani tako tanki utripi človeškega srca, kakor je bilo to v Prešernovi pesmi. Ko niso vstali javni nasprotniki ilirizma, ki bi stvari objasnili, razmejili, do kje sega slovanska vzajemnost, ki še krepi tudi Slovence in z njimi ostale male slovanske narode, in kje se začinja meja, ko bi se moral narod odpovedati tvornosti svojega duha, če bi se ji predal, se ji je mlada ljubljanska generacija vrgla v naročje enako brez pridržkov, kot nekaj prej del štajerske. Zato je bil njen duh enako mlad, enako drzen, enako prenapet. Tudi zanj ni skrbi, da se bo v boju s konkretnostmi življenja obrusil; da bo v žrtvi doprinesel in izgubil svojo kapljo vroče srčne krvi in se rešil v preprosto zakonitost svoje



sredine, ki so jo mejili štirje nepremakljivi sociološki faktorji: nedvignjena kmečka sredina, vplivna moč cerkve ter države pod nemškimi vodstvom in končno še dejstvo, da more razvoj ljudstva le po svoji naravni poti.

Radikalna narodna mladina — ki se zbira v semenišču. Kakšno nasprotje! V enem tečaju slast po novem, v drugem težnja ohraniti vse konservativne moralne in življenjske prvine pri moči, na oblasti. Tam sunek v neznano, tu varnost podedovanih predsodkov proti vsemu novotarskemu, še več, proti vsem poizkusom, kamor koli premakniti težišče družbe od trenutne uravnovešenosti dobe. Kako nemogoč pojav bi bil to v družbi z razvito socialno strukturo, in nasprotno, kako lep primer, da nosi vsak drobec v sebi zakonitosti svoje sredine, oziroma svoje celote. Tudi po generaciji petega desetletja XIX. stoletja se je še izvršil prenos tradicije slovenskega življenja, po kateri so bili duhovniki najštevilnejši narodni delavci. Razvoj k vsestranski izgraditvi slovenske družbe in s tem zvezani laizaciji inteligence še ni toliko napredoval, da bi se večina borbene nove generacije, ki je prišla v višje šole, zbrala drugje.

Tradicija v enem se je vezala s tradicijo v drugem. Kakor je bil nazor v kranjskem kulturnem razvoju nov, tako tiči vsa generacija sicer še globoko v miselnosti preteklih dob; sama kulturna preusmeritev ne zadostuje, da bi se mogle v bistvu izpremeniti slovenske razmere. Ker tudi kranjska skupina ilircev ni imela močnejših osebnosti, saj se ni mogla ponašati niti s svojim Vrazom, ni ustvarila v novi zamisli kakih literarnih vrednot. Tako je v slovenskem razvoju ohranila značaj povsem prehodnega pojava.

Čitavni zbor v Seminari, o katerem je Malavašič obvestil Vraza že v začetku 1839 in katerega delo je mogel videti za svojega tretjega obiska Ljubljane Vraz tudi sam, je postal v letih 1839 do 1843 središče vzgajanja kranjskih pristašev ilirizma.

Njegov način dela je bil prav tak, kot skoraj pred desetletjem graške Slovenske družbe ali kasneje Slavjanske čitalnice. Prvič je s skupnim članskim denarjem kupoval knjige in naročal časopise, drugič skrbel za jezikovni pouk ilirščine. Od obeh poizkusov graške organizacije se je razlikoval po tem, da je bil njegov jezikovni in s tem kulturnopolitični program ožji: tam vseslovanstvo in učenje vrste slovanskih jezikov, tu ilirski program in iz njega izvirajoče učenje ilirščine. Res so kazali zanimanje tudi za ostale slovanske jezike, saj je Malavašič n. pr. iskal 1839 češko slovnico, toda v tako neznatni meri, da je razlika na dlani. Na začetku, ko se je novi nazor v Ljubljani šele oblikoval, je še vplivala vseslovska usmerjenost. Takrat je Malavašič še pisal: „Danica ilirska in narodne novine bodo



s veliko radostjo brane in tako bi bili tudi vsih drugih narečjev slavianskih časopisi in inaci člani slovesnosti sprejeti, de bi li mladi Slovenci jih v roke dobili ino se uveriti mogli, de inostranski jezici slavianski vsi tako krasoto in lepoto imajo, kakoršino ima ilirski“.<sup>1</sup> Prvi, ki so se začeli predajati novemu, so še doživeli val, ki je prinesel izpremembo, dasi se jih neposredno ni več dotaknil. Drugi, ki so bili pridobljeni že po teh, niso več čutili razvojne kontinuitete. Izgubili so nit od slovanstva k ilirstvu in videli glasnike novega le še v drugem. ~

Bistveno razliko v pojmovanju ilirizma med štajerskim in kranjskim krogom je povzročilo različno okolje. Vrazova družba je bila v Gradcu in na Dunaju v stalnem neposrednem stiku s češkimi tovariši in s češkim tiskom. Njen razgled je segal zato široko po slovanskem svetu. Ljubljanska zaprta v svoj ozki pokrajinski krog, v katerega ni v obilnejši meri prodrila niti tuja pisana, niti govornjena beseda. Njeno obzorje je zajemalo domače življenje in k temu le še življenje soseda, s katerim so imeli stik, s študenti, ki so prihajali od tam, in po Danici. Vsiljevala bi se misel, da je v tem že tudi časovni razvoj, ker je že minevala doba najmočnejše vseslovanske propagande. Toda tudi Ravnikar, človek Prešernove generacije, ni poznal Kollárja. To je le izprememba, ki jo je doživljal vseslovanski val na poti od svojega središča, Češke, proti obrobim slovanskim pokrajinam.

Evangelij je moral dobiti tudi nove odtenke. Rastočo ljubezen za ilirščino je res posredovalo spoznanje, ki ga je širila Danica, da nesloga ne velja, toda v spokojnem življenju kranjskega okoliša semeniška mladina ni čutila niti toliko narodne ogroženosti kakor obmejna štajerska. Njen ilirizem je hranila romantičnejša vera: ilirščina po lepoti visoko nadkriljuje slovensko podnarečje. Glasovi tega se ne morejo meriti z *lepozvočnostjo* ilirščine. Prešeren je pred leti nekaj izbrusil narodno pesem o lepi Vidi in jo objavil v *Čbelici*. Ko je Vraz iskal gradiva za svojo drugo pesniško zbirko, *Glase iz dubrave žerovinske*, je porabil tudi Prešernovo „Lepo Vido“ in jo prevedel v ilirščino. Zgolj s tem prevodom se je posrečilo prepričati teologu Žaklju nekaj Kranjcev o siloviti razliki v lepoti obeh narečij!

Glavna gibalna sila, ki je pomagala ilirski miselnosti na Kranjskem, je vendarle ista, zaradi katere se je že Malavašič ob prvem stiku z Vrazom oziral po pomoči od zunaj: moreča skrb zaradi domače zaostalosti in nedelavnosti, od katere so se vse oči obračale k Hrvatom.

<sup>1</sup> Malavašič, pismo Vrazu 25. marca 1841, ČZN VII 297.



Organizacijski razvoj ljubljanskega ilirskega društva je bil preprost in je rasel počasi. Ko je Vraz pozimi 1837 obiskal Ljubljano, bi mogel kot s filozofom Žakljem priti v stik še s tedanjim teologom tretjega letnika Jurijem Kobetom. Razen njega so bili med 73 teologi v ljubljanskem semenišču le še trije, ki so se preje šolali na Hrvatskem: Jernej Peterlin iz Ribnice in Ivan Križe iz Kočevja, oba v zadnjem letniku, ter Jožef Bevk iz Sorice v drugem. Le Kobetovo ime se je ohranilo v zvezi z ilirizmom. V novem šolskem letu (1837/38) sta prišla v semenišče zopet dva novinca iz Škofjeloškega okoliša, ki sta se vrnila iz Karlovca: Janko Potočnik iz samotnega Sv. Lenarta nad Selcami in Lovrenc Pintar, rojen 2. avgusta 1814 v Selcah samih. *Ta dva sta bila na Hrvatskem že priči začetkov uveljavljenja Danice.* Potočnik je končal retoriko 1835, Pintar 1836. Z njima je vstopil v semenišče tudi nekoliko starejši Jakob Krašna, rojen 17. julija 1810 na Črnem vrhu, ki sicer ni študiral v Karlovcu, a jima je bil rojak. Z začetkom 1838/39 sta se pridružila štirim teologom iz škofjeloških hribov še dva ožja rojaka, Vrazov korespondent Anton Žakelj, rojen 14. oktobra 1816, doma iz Dol v ledinski župniji, in Jakob Volčič, ki je tudi študiral retoriko v Karlovcu, a bil v razliko ostalim rojen v Loki sami, vendar enako kmečkega porekla. Šest ožjih rojakov je bilo duša akcije, ki je na začetku tega leta dovedla do ustanovitve Čitavnega zbora v ljubljanskem semenišču.

Še leto, in organizacija se je povezala še tesneje. Ilirsko društvo je dobilo tudi formalno vodstvo, kajti tedaj mu je stopil na čelo Lovro Pintar, a tajniške posle prevzel Jakob Krašna. Deputacija, ki se je predstavila Vrazu onega jutra v hotelu Zur Stadt Wien, je imela že vse pravice zastopstva edinega društva ljubljanskih teologov. S tem se je ustvarilo novo središče ilirske propagande po slovenskih pokrajinah.

Pojav Matevža Ravnikarja, ki je presenetil na koncu 1838 Gaja z vestjo, da je na Kranjskem do sto petdeset inteligentov, ki se toliko zanimajo za ilirizem, da bi si naročili Danico, se je zdel nerazumljiv. Od kje je črpal semiški kaplan v svojem odmaknjenem kraju taka poročila? Uganko razreši dejstvo, da je bil tja imenovan tudi mladi Kobe, ki je pravkar zapustil ljubljansko semenišče. Prišel je s tako novimi vestmi, da je njegov starejši drug na meji med deželama menil, da mora ustvariti most med obema središčema. Dalje je zveza segla po nekih poteh z Žakljevo korespondenco že tudi v celovško semenišče. Žakelj je 1841 dobro poznal tudi ribniške novosti, saj je vedel, da je najvišji dunajski cenzurni urad odklonil dovoljenje za tisk Žemljevi romantični povesti v verzih, „Sedem sinov“. Toda



ne le v Belo Krajino, na Koroško, na Dolenjsko, temveč že tudi v povsem novo pokrajino je pljusnil val, na P r i m o r s k o , kjer dotlej razen med Hrvati, živečimi v Trstu, ni bilo opazati odmeva ilirizma.

Komaj je bilo ustanovljeno ljubljansko ilirsko društvo, je že dobilo svojega dvojnika v Gorici. Tudi tam se je pojavilo zanimanje za novo hrvatsko smer med teologi v semenišču. Res je v Gorici živel stari narodni buditelj, kanonik Stanič, katerega je skušal prav v tej dobi spraviti Jarnik zaradi narodnega blaga v zvezo z Vrazom, toda vznik organizacije mladine, ki je bila povsem enaka ljubljanski, bi nam ostal nejasen, če ne bi sledili korakom škofjeloške družbe, ki je v Ljubljani pripravila tako izrazito preusmeritev duhov. Po svojem drugem letu bogoslovja je Volčič zapustil Ljubljano in prestopil v goriško semenišče. Bilo je to na začetku šolskega leta 1840/41. Dobro leto kasneje je bil duhovniški naraščaj goriške nadškofije enako dober odjemalec ilirskih knjig, kakor ljubljanski.

Delovni program obeh novih ilirskih organizacij si ni zastavil za cilj kako tvorno literarno delovanje, kakršnega so si vedno želeli v Gradcu, temveč le izobrazbo široke sredine kranjske in primorske inteligence za sposobnost sprejema ilirskega knjižnega jezika. Zato je vodja ljubljanskega društva vesel, ko more po dveh ali treh letih delovanja ugotoviti, da so si z organizacijo vzgojili rod, ki dobro govori in piše ilirski jezik, ki si sploh med seboj dopisuje ilirsko in se na svojih sestankih razgovarja le v ilirščini. Sam je toliko prevzet veličine novega programa, da se podpisuje „Lovro Pintar, kranjski ilir do smerti“, a prijatelja Žaklja, ki je s svojim prizadevnim entuziazmom prevzel v ljubljanski družbi nekako vlogo, ki jo je imel v graški Kočevar, označuje s stavkom „On živi samo za slavjanstvo“.<sup>1</sup> Kranjsko kakor goriško društvo se je v taki miselnosti izživljalo iz leta v leto le v nakupovanju knjig in skrbi za učitelja ilirščine, ki naj bi bil po možnosti Hrvat.

Število članstva ljubljanskega društva je doseglo v začetku 1843 dvajsetorico, to je dobro četrtnino vseh ljubljanskih teologov. O goriškem ni podrobnejših poročil, ohranila so se le imena nekaterih vidnejših pristašev: poleg Volčiča še Janka Ferjana, Pipana, Kocjančiča, Drobniča. Pritok bivših karlovških študentov v ljubljansko semenišče je bil enakomeren tudi še po 1838/39: 1840/41 se je vpisal Matej Govekar iz Smlednika, 1841/42 Josip Stritar iz Lašče in 1842/43 Luka Jeran, rojen 16. oktobra 1818 v Javorjah v Poljanski dolini. Govekar je izstopil že po prvem letniku teologije, Stritarja najdemo že kmalu po vstopu v semenišče med naročniki

<sup>1</sup> Pintar, pismo Vrazu 20. marca 1843, ČZN VII 303.



ilirskih knjig, a Luki Jeranu, novemu Škofjeločanu v družbi, je pripadla naloga, da bo po odhodu starejših ožjih rojakov iz semenišča prevzel organizacijsko delo. Kot nikjer na Kranjskem, z izjemo mejne Bele Krajine, je nastala v škofjeloškem okraju tradicija, da so se šolali gimnazijci v Karlovcu, tam sprejeli ilirski nauk in se vrnilo na nadaljevanje študij v Ljubljano ne le sami polni zaupanja v možnost jezikovnega zблиžanja, temveč z največjo voljo posredovati svoje spoznanje tudi drugim. Vprav presenetljivo je, da odkrijemo eno od obeh značilnosti, šolanje na Hrvatskem ali škofjeloško poreklo, skoraj pri vseh vidnejših mladih Kranjcih, katerih imena srečujemo v zvezi z ilirizmom. Vezi škofjeloške družbe so bile pač prijateljske, osebne. Po poti, ki jo je šel eden, je stopil tudi drugi. Kako močno pa je pospeševal voljo za sprejem novega knjižnega jezika študij na hrvatski gimnaziji, kaže med ostalim tudi primer gubernijskega uradnika Litijčana Jožefa Ravnikarja, ki je zapustil gimnazijo v Karlovcu že leta 1832, tedaj star komaj ena in dvajset let, a je po desetih letih še obdržal stik s tovariši, ki so šli za njim isto srednješolsko pot in se kot laik vezal s semeniško družbo.

Iz kakšnih ilirskih, slovanskih ali slovenskih del je zajemala ljubljanska družba svojo miselnost, se ne da v podrobnosti slediti, ker so se ohranili le neznatni zapisi knjižnega zaklada, ki se je v letih zbral. Jeran je poročal Vrazu okoli novega leta 1844, da dosega mesečni promet v izmenjavi čtiva petdeset knjig, skupno pa ima knjižnica 206 del. Po tem, kar je omenjenega v raznih naročilih, se je njih miselni svet gibal v naslednjem štirikotu: med periodičnim ilirskim tiskom, med knjižnimi novostmi zagrebškega trga, ki jih je posredoval Vraz (zlasti veliko zanimanje je vladalo za pesniške zbirke, n. pr. za *Tamburaše ilirske*), med nabožnim tiskom, ki je izhajal v ilirščini (primer pogosto povpraševanje po delu *Jezgre kerstjanske bogoljubnosti*) in končno med najvažnejšimi deli slovanskega knjižnega zaklada, kakršne so bile n. pr. Šafařkove *Starožitnosti*. Raven ljubljanske knjižnice ustvarja vtis, da je bila manj izbrana kakor pred leti graška. Iz vsega je kazala svoj obraz vodilna misel, ki je stremela za znanjem jezika in ne tudi za umetniškimi delom. Za goriško družbo je ohranjenih še manj poročil. Kolikor se je ohranilo pisem, so pisali ilirski jezik: Žakelj, Pintar, Krašna. Kobe, Jeran...

Pri organizaciji s toriščem v semenišču je važno razmerje cerkvene oblasti do njenega obstoja in delovanja. Ilirsko društvo sicer ni bilo nikjer prijavljeno, toda imelo je svoje sestanke, svojo knjižnico, naročene časopise. V vseh letih 1839 do 1844 ne kaže, da bi delala hišna oblast propagandi za ilirizem med duhovniškim naraščanjem kake težave. Tudi preiskava zaradi Vraza ni imela po poti



oblasti v semenišču nobenega odmeva, če je sploh dospela do njegovega vodstva. Glas o njej je dobil le Žakelj po zaupnem pismu tovariša teologa iz Celovca, toda val strahu se je ob njem ustavil, kajti odločil se je, da je za usodo in uspeh ljubljanskega društva bolje, če o Vrazovi nesreči med tovariši nihče ne izve. Ko je Vraz okusil neprijetnosti srečanja z oblastmi, se je zbal tudi za ljubljanski krog in nevarnost njegovega početja. Dobil je obenem začuden in samozavesten odgovor: Kaj nam hoče ravnateljstvo? Zakaj ne bi smeli imeti naročenih Novin in Danice? Saj ne delamo v Ljubljani nič, kar ne bi bilo dovoljeno vsakomur — učimo se ilirščine in spoznanja narodnosti, kakor vi, mili bratje ilirski!

Enako kakor štajerski in koroški prijatelji ilirizma, tudi ljubljanski in z njimi goriški niso videli v ideologiji zблиžanja ničesar drugega kot ozek jezikovni problem, brez širše politične zveze in posledic. Povsod na Slovenskem se je s tem uveljavilo le kulturno pojmovanje ilirizma, katerega glasnik je bila Danica, sposobna preiti vse cenzurne oblasti, nihajoča med domoljubnimi ilirskimi budnicami in neprestanimi visoko patriotičnimi slavospevi cesarju in vladarski hiši, ne pa kake večje, daljnosežnejše zamisli Gaja ali grofa Draškovića. Razgled mladih duhovnikov, ki so se na Kranjskem in Goriškem v nemali za ilirizem, sploh ni poznal nikakih drugih vprašanj, kot Kastelčevo delavnost in živo zagrebško knjižno izdajateljsko udejstvovanje — oboje enako literarnega značaja. Kar jih loči od Štajercev, je, da so bili brez pridržkov pripravljeni sprejeti štokavščino za svoj knjižni jezik. Bistva hrvatskega ilirizma niso poznali, odprlo pa se jim tudi še ni spoznanje, da je golo kulturno delo na narodni podlagi oslabiljeno brez vzporednega političnega in gospodarskega utrjevanja. Morda je kdo med njimi zaslutil potrebo ostrejšje načelne obrambe v narodnostnem oziru, to je potrebo boja proti nemštvu, toda taka morebitna spoznanja niso rodila še nobenega dejanja.

Kolikor se je v teh mladih glavah odražala miselnost dobe, je bila to še povsem doba romantičnega narodnega zanosa.

V isti dobi je pisal Trstenjak iz graškega semenišča:

„Pri nas je vedno mrkobnejše in temačnejše, celo svetilke po hodnikih gore že slabotnejše in motnejše, če ugasnejo te, ne bomo več sinovi luči, ampak teme v pravem pomenu besede. Nedavno sem poprosil ravnatelja, da bi mi naročili iz knjižnice Glagolita Clozianus, toda, da bi imel kaj opravka, kakor je rekel, mi je dal Lichtblicke aus dem Priesterleben znane Hohenloha, katerega egoistični jezik in samoljubje sta me bolj motila, ko krepila, prav nič pa me ne poučila. In še to me včasih tlači, da pri tovariših ne najdem nikakega sočutja, nikakega smisla za znanost, vsaj ne pri večini, nič drugega kot grobe predsodke, surovosti ali slepo papigovanje. Prava revščina je.“



Nikoli v zadnjem desetletju ni bilo tam posebno razgretih glav, a tisti, ki so taki prišli, so se za zidovi internata umirili in prevzeli z načinom življenja tudi način mišljenja, ki ni iskal ne skrajnosti, ne novotarstev v kraljestvu človeških misli. Vendar tesnobne zaprtosti in nagnjenja k duhovniškemu rigorizmu pri otrocih proustužnega ljudstva vzhodnih štajerskih goric nismo mogli ugotoviti; morda so sedaj vse bolj okostenele oblike javnega življenja v predmarčni Avstriji začele ožiti tudi razmere v graškem semenišču. Lahko je tudi uporna Trstenjakova narava teže prenašala strogost odpovedi, kakor večina tovarišev in morala s tem le še izzivati vodstvo k večji pažnji ravnanj. Toda globoka izprememba v miselnosti nove generacije vendarle ni bila zgolj Trstenjakova utvara. Še bolj kot v splošnih razgledih kaže svoj obraz iz pojmovanja narodnostnega vprašanja.

*„Moji slovenski tovariši, trobijo v' kozji rog' in če jim predoči Vogrin, da bi lahko kaj storili, sleherni odgovori, da že zna toliko slovenski, kolikor rabi za kmete — ...“<sup>1</sup>*

Kdo iz bivše graške družbe bi bil lahko govoril v takem jeziku? Kdo bi bil lahko omejil skrb za svoj jezik na to najnižjo mero *zanimanja iz službene dolžnosti*? V plimi in oseki narodnega čustvovanja na slovenskem Štajerskem je bila to ena izmed osek, na pogled toliko nevarnejša, ker je zajela mlado generacijo, ki je bila doslej že nekaj rodov prva v izrazih ljubezni do svojega. Vsiljuje se vprašanje, kaj je moglo povzročiti padec? Mar predhodna generacija ni sejala v naslednjo, ali je hotel slučaj, da je padlo seme na trda tla?

Razgled po starejših delavcih, ki ga je imel Trstenjak v območju Gradca, ni dal vedrejše slike. Muršec živi kot abbé, maître d'enfant, življenje zase. Košar prevaja v nemščino nekega fracoskega pridigarja za čiste zlate in pušča vnemar domovino, ki nič ne plačuje. Lovro Vogrin daje svoj čas pripravam teološke disertacije, nadarjeni Pessler se je zapletel v pravde. Le Murko se je zopet vrnil k delu in pripravlja drugo izdajo svoje slovnice. Sedaj so proniknili v širšo graško družbo in tudi do Trstenjaka glasovi o njegovi preorientaciji bliže k ilirščini in novi grafiki.

Po tvornem slovstvenem delu se slika mnogo ne izpremeni, če jo izpopolnimo še z ostalo Štajersko. Ob Murku je tam zaznamovati le Cafovo neumorno zbiranje slovarskega gradiva in Kremplovo predelovanje Dogodivščin.

Tudi ilirizem ni napredoval v koraku, ki bi bil v sorazmerju z njegovim razcvitom na Hrvaškem ali z zaletom za dobe vpliva Kollárjeve *Vzajemnosti*. Še vedno je za Vrazom edini Kočevar v

<sup>1</sup> Trstenjak, pismo Cafu 18. decembra 1841, ZMS II 222 in 223.



Podčetrtku kazal voljo popolnega sprejema ilirščine za svoj višji občevalni jezik, sicer je nova misel le počasi pronicala dalje. Razen njega in Vraza okoli 1841 ni bilo nikogar, ki bi rabil v pisnih ilirščino, tudi Trstenjak se je vrnil k nemščini, a ostali so pisali največ v svojem jeziku. Le ena zveza se je spletla v tem času med vzhodno Štajersko in Zagrebom. Dajnko, osrednji predstavnik jezikovne separacije, je pokazal voljo za zблиžanje z ilirci. Odkar so oblasti v drugi polovici 1838 prepovedale rabo dajničice za šolske knjige, je njegova izdajateljska in sploh narodno probudna delavnost uplahnila. Kljub zagrenjenosti in prejšnjemu popolnemu odklanjanju Gajeve jezikovne in pravopisne reforme je našel Vraz na svojih obiskih domačih krajev med 1838 in 1840 priliko za stik in razgovor z užaljenim velikonedeljskim dekanom. Medtem ko je neznan potek srečanj, se je ohranil prvi glas o preusmeritvi in pada v dobo obiska Sreznevskega. Ruski potnik je bil gost tudi pri Dajniku, ki ga je priporočil dalje v Zagreb Gaju in Vrazu. Pismo, posredovano po Sreznevskem, je prineslo Vrazu poročilo o eni najvažnejših zmag češkoilirske grafike na Štajerskem: potrebno bo še dobro razgovorov, toda Gajeva tiskarna se dviga, njene črke so lepe, in odločil sem se, da ji pošljem nekaj malega v delo, a s časom še več — je pisal Dajnko. Res je tiskarna še v teku 1841 izvršila prvo naročilo, tisk 500 izvodov „*Pesmi na grobu nedužnega deteta*“, a Dajnko v podrobnosti formuliral svoj odnos do ilirizma: češkoilirska grafika se od moje razlikuje prav za prav le v treh črkah, š, ž in č, zato sem ji vedno bolj naklonjen, zlasti, ker vidim, da jo najpreprostejši kmečki ljudje zlahka beró; še vedno je mnogo odličnejša kot stara Bohoričeva na Kranjskem. V grafiki se je torej prav iz odpora proti Kranjski podredil ilirizmu. Ne pa tudi v jeziku. Menil je, da je za vse Slovane skrajni čas, da začno misliti na pravo literaturo, ki pa je ni mogoče ustvarjati v jeziku, ki ne bi bil blizu kmečkemu ljudstvu. Zato se je izrekel proti sprejemu ilirščine in ohranil za svoj knjižni jezik vzhodni štajerski govor, ki ga je pisal že dotlej.

Bistvenih izprememb tudi ta zveza ni prinesla na slovenskem Štajerskem; pospešila je le rabo nove pisave in splošne simpatije za ilirizem, ki so ostajale v tem okviru. Glavno točko ilirskega programa za Slovence, sprejem jezika, je celo otežkočila, ker se je znašel sedaj na isti črti, kakor so stali Krempl, Caf, Murko in večina štajerskih Slovencev: *ilirizem pomenja sprejem češkoilirske pisave*. Da ni hrvatska miselnost med Slovenci napredovala močnejše tudi v svojem bistvenem programu, je deloma tudi Kopitarjeva zasluga. Njegov avstroslavizem in katolicizem sta mu narekovala ostre in polemične odklonitve Šafašikove in Kollárjeve vseslovanske



miselnosti, predvsem pa Gajevih narodnopolitičnih in jezikovnih načrtov, kar je prišlo do izraza zlasti v knjigi iz 1839 *Hesyhii Glossographi et...*, kjer je posvetil Gajevim reformam celo poglavje.

V stanje, ki ni bilo ne napredek, ne mrtvilo, a ki je kazalo, da se Štajerska počasi izmika iz vplivnega območja ilirske akcije, je v prvi polovici 1842 Vraz še enkrat poizkusil vnesti novo zanimanje za zagrebško delovanje.

Zanj je bilo tudi leto 1841 izpolnjeno z vseskozi neurejenim življenjem. Takoj po prihodu v Podčetrtek je končal priprave za novo zbirko lastnih pesmi, ki jih je naslovil po svojem domačem kraju, poslal rokopis tiskarni, se sam vrnil v Zagreb, a ga moral kmalu zopet zapustiti zaradi poti v Gradec. Nova pesniška zbirka je izšla že v avgustu, oziroma v septembru 1841. Šele, ko se je proti sredini decembra drugič vrnil v Zagreb, so mu izpremenjene zunanje okoliščine kazale na potrebo večje umiritve. Tudi samega so že nekaj časa prevzemale misli, ki so mu narekovalle isti sklep. Zato smo pred novim mejnikom Vrazovega življenja. Zaključuje se triletna doba, ki se je začela na koncu 1838 z ono potjo v Zagreb, ki mu je povsem izpremenila življenjski tok, in ki jo obeležuje en sam neprekinjen nemir in niz slučajev. Sedaj ni odtrgan od slovenske zemlje le po lastnem nagibu, temveč mu otežkoča tesnejši stik z njo tudi nadzorstvo oblasti.

Bolj kot to ga vežejo na obljubljeni deželo novi veliki načrti. Česarkoli se je na Hrvaškem v treh letih po preselitvi oprijel, vse je bilo le nadaljevanje dela, kakršnega je začel že na Štajerskem. Najprej je bila presajena na nova tla umetna erotična lirika, nato skrb za sistematično zbiranje narodnih pesmi, ki naj bi v „gornjih stranah“ Velike Ilirije ustvarilo delo, ravno Karadžićevemu na jugu in Čelakovskega, Zaleskega in drugih na severu. Vraz je bil prepričan, da je izpolnil vrzel potrebe poklicnega zbiralca narodnega blaga, ki jo je za Slovence poudarjal tudi Prešeren. Z opravljeno potjo po slovenskih deželah in gradivom, ki ga je k prejšnjemu zapisal, so bili njegovi načrti te panoge literarnega dela do znatne mere utešeni in sedaj je želel le še prilike, ko bi nabrano predal javnosti. Na prošnjo, ki jo je poslal na naslov Ilirske Matice grofu Janku Draškoviću za podporo pri nadaljnjih zvezkih narodnih pesmi, ni dobil ugodnega odgovora. Zato ni mogel misliti na ponovitev poizkusa, ki ga je tvegala s prvim zvezkom in doživel polom v svojih računih, saj ni dobil denarja niti za polovico naklade. Misel na nadaljevanje izdaje narodnih pesmi se mu je s tem za neko dobo odtujila. Bolj si je želel literarnega dela samega.



Pesniška žetev zadnjega slovenskega obiska je bila vrsta novih „Djulabij“, še vedno v enotni obliki krakovjaka, v katerih je zajel spomin na drobna popotna srečanja in razmišljanja po Kranjski in Koroški. Tudi v tem delu se prepletata erotična in domoljubna, ilirsko navdihnjena snov. Vendar so dosegle te pesmi objavo šele po Vrazovi smrti. Zbirka *Glasi iz dubrave žerovinske*, ki jo je po povratku predal javnosti, je še bolj kot *Djulabije* primaknjena k narodni pesmi. Lirično izpoved o lastni duševnosti je zamenjala pripovedna pesem, ki ji je motiv sicer ljubezen, a snov posneta pretežno po junaških dejanjih narodnih pesmi, ki so narekivale tudi obliko. Vraz jo je imenoval balado, pesem epičnega dejanja, ki mu mora odgovarjati tudi jezik. Kar po svoji liričnosti ni šlo v okvir, je dal v drugi enotni cikel romanc. Novi pesniški program je povsem zavesten in nameren. V uvodu opomb se je ozrl nanj kot na nekaj, kar je najpravilnejše in najboljše za razvoj ilirske književnosti in kar tudi javnost tako sprejema: „Kar se tiče njih duha, sodim, da ne bo tuj čitatelju, kajti tudi pri tem so bile narodne pesmi moje neprestane spremljevalke in učiteljice.“<sup>1</sup> V skladu s tem je sprejel v zbirko nekaj predelav narodnih pesmi, tudi Prešernovo „Lepo Vido“, a za druge posnel snov, kot bi jo mogla rabiti narodna pesem. Odras vpliva, kot ga je imelo nanj odkrivanje starin in domače zgodovine, je med baladami v pesniški obliki obravnavana zgodba celjskega Friderika in Veronike, povzeta po Valvasorju, prinos k vzajemnosti pa po en češki, poljski in ruski prevod. Po lepoti izraza, a zlasti po notranji moči, človeški vrednosti izpovedi in po dognanosti zbirka zelo zaostaja za poezijo, nastalo iz ljubezni do Ljubice Cantyli.

Z *Djulabijami* in *Glasi iz dubrave žerovinske* je izročil pretežno večino dovršenega dela — in zopet imamo pred seboj Vraza iniciatorja, sedaj že v čisti hrvatski sredini.

Na jugu so imeli poleg Danice v provinci še nekaj listov, pri katerih se je skušal uveljaviti, sedaj z uspehom, sedaj z neuspehom; vodil je o tem obsežno korespondenco. Že 1839 se je bavil tudi z načrtom, da bi sam izdal *Almanah ilirski*. Morda je bil s tem mišljen tudi *Leptir* Trnskega, verjetneje pa je, da je snoval Vraz samostojno. Literati ožjega Gajevega kroga so se tedaj zelo trudili, da bi oskrbeli ilirsko družbo z najpotrebnejšimi jezikovnimi in slovstvenimi deli (slovarjem, slovnico, izborom starejših pesnikov itd.). Vraz je hotel z izdajanjem modernega pesniškega zbornika prispevati svoj delež k tem naporom, obenem pa izvesti tisto točko

<sup>1</sup> *Glasi iz dubrave žerovinske*, Djela II (1864) 103.



§ 19 Kollárjeve *Vzajemnosti*, ki je določala med ostalim programom ustanovitve skupnega vseslovanskega literarnega lista s članki v štirih glavnih narečjih, ilirskem, češkem, poljskem in ruskem. Po njem bi izhajal osrednji publicistični organ vseslovanskega gibanja v Zagrebu, v ilirski sredini. Vrazov poizkus iz 1839 je bil edini svoje vrste, ki se je ravnal po črki za Kollárjem. Trnski, dubrovniški literat Anton Kaznačič, ilirska pesnica Dragoila Jarnevičeva so že poslali svoje prispevke. Tudi Miklošičeve dunajske pesmi bi mogle biti za ta almanah in ne za *Leptire*. Značilno je bilo, da se Vraz ni obrnil na tedanje sloveče ilirske pesnike, kar govori, da je rasel njegov načrt ob strani dela Gajevega kroga. Lahko tudi, da pri njih ni našel razumevanja za vrsto svojega podvzetja. Izvedbo je takrat prekrižala bolezen, toda misel je zorela v Vrazu dalje in dobivala vse jasnejšo obliko: ilirskemu kulturnemu življenju je potreben literaren in znanstven zbornik, ki bo pospeševal umetno pesem in prozo, kakršno zahteva pravi ilirski narodni duh, družil pisatelje vseh vej velike Ilirije in skrbel še dalje za sistematično poročanje o kulturnem življenju ostalih slovanskih rodov v smislu nauka o slovanski vzajemnosti. Važno se mu je zdelo zlasti, da list ne bo namenjen zabavi, temveč znanosti, našlo pa bo v njem mesta vse, kar se nanaša na narodno življenje (pojmovano v romantičnem duhu): narodne pesmi, običaji, pripovedke. Po treh letih bavljenja z narodno pesmijo se je njegov literarno-teoretični nazor zaostрил v zahtevo, da sme izhajati umetna pesem le iz narodne.

Obenem, ko sta padali vrednost in izvirnost Vrazove pesmi, je rasla njegova druga komponenta, *vzgojno kritični nagon*, ki se je javljal v obilni meri že v graških letih. Dobra volja, biti svetovalec vsem mladim pesnikom, ki so v velikem številu rasli pod okriljem hrvatskega prerodnega gibanja, in literarna načitanost sta ga res napravila za nekakega literarnega arbitra Gajevega kroga.

Misel na *nov literarni list*, ki bi bil neodvisen od Gajeve Danice, je prinesel Vraz v podrobnosti izdelano s potovanja po Sloveniji. Kmalu po povratku v Zagreb je pridobil zanjo Rakovca in prvič, ko je prišel iz Slavonije na obisk, tudi Vukotinovića. Sklenili so, da si bodo uredništvo delili in tiskali časopis v lastni založbi.

Druga velika naloga, ki se ji je sedaj posvetil, je bila *organizacija ilirskega knjižnega trga*. Predstava Hrvatske, ki z navdušenjem konzumira knjige, se mu je pod težo trpkih izkušenj povsem razblinila. Pri izdaji svojega tretjega dela, *Glasov iz dubrave žerovinske*, ki ga je tiskal prav tako kot prvi dve na lastne stroške, ni mogel vzdržati, da ne bi v knjigi sami z vso odkritostjo izpregovoril o



vprašanju. Poglavitno krivdo slabega razvoja ilirske književnosti je videl v tem, da na Hrvaškem ni knjigotržcev, ki bi razpredli mrežo prodaje in našli pot do kupcev. Tu je bil obziren, v svojih pismih je rabil zanje najostrejše izraze, kajti ni jim mogel odpustiti, da prodajajo nemške knjige, ne sprejemajo pa v prodajo domačih. Samo ena pot se mu je zdela za izboljšanje uspešna: če bi se našlo domoljubno društvo, ki bi si zadalo nalogo razprodaje domačih del. Dokler tega ni, literatu ne ostane drugega, kakor da požre sramoto in ubira pot od človeka do človeka za tistih nekaj grošev, ki jih terja za svoje delce.

Ko so bile stvari že povedane, se je lotil takega dela in sicer v velikem slogu. Predvsem je objavil seznam prenumerantov; na Hrvaškem je bila navada, da je avtor vsako delo razpisal in vnaprej iskal naročnikov. Naj javnost vidi, kdo podpira ilirsko knjigo! Nato je skušal razplesti po vsej Veliki Iliriji zaupnike, ki bi mu nabirali naročnikov, v zameno pa je sam prevzemal prodajo najrazličnejših knjig v zagrebških krogih in povsod tam, kjer je imel zveze.

V prvih mesecih 1842 je sredi takega dela in načrtov znova iskal zvez z vsemi tremi središči na Slovenskem, in sicer za oboje, za sodelovanje v svojem časopisu in za razširitev knjižnega trga. S tem je nastopila doba nove Vrazove propagande ilirizma med Slovenci, kajti z ilirsko knjigo je morala prodirati ilirska misel.

Ljubljana je imela z Ilirskim društvom strnjen svoj krog konsumentov ilirskih knjig, čeprav število kupcev ni bilo veliko. Vraz je stavil vse upe na Štajersko. Zemlji, ki jo je tolikokrat sam preizkušal s sličnim delom, je tudi sedaj veljal novi poizkus.

Iz vrste treh zaupnikov, ki jih je zapored imel na Štajerskem, Muršca, Trstenjaka in Čafa, je bil nekoč daleč najzanesljivejši prvi. Muršec je v decembru 1839 zapustil svoje kaplansko mesto v Ptuj in se preselil za domačega učitelja v plemiško hišo v Gradec. Tedaj je Vraz prejel zadnji obračun knjig, ki jih je bil poslal v razprodajo: od 200 *Vedežev* je bilo prodanih 75, od 30 Vrazovih *Narodnih pesmi* 3, od 60 izvodov *Hvale nadvojvodi Ivanu* 10, obležala sta dva starejša letnika *Danice*. Zanimanje za Vrazove ilirske knjige je bilo na Štajerskem nezatno.

Odtlej je bil njun stik poldrugo leto prekinjen. Obnovil ga je šele v preteklem poletju, že po povratku s potovanja, Vraz, ko je iskal naročnikov za svoje pesmi. Niti praktični nasvet, ki ga je dal, naj pregleda Muršec duhovniški šematizem in izlušči iz njega prijatelje, niti osebna Vrazova zadeva, da je vendar neprijetno, če v domačem kraju, prav po reku non propheta in patria, ne poznajo



njegovega dela, nista mogla napraviti iz Muršca starega prizadevnega tovariša. Odgovor je bil povsem odklonilen: v novem kraju ni priložnosti, kot je bilo na pretek v prejšnjem, ni časa za obiske, niti volje do predsob in zvoncev. Mogel mu je poslati le imeni dveh naročnikov, svoje in Lovra Vogrina. Po pol letu, ko je dobil tudi od Cafa brezupno pismo o mrtvilu na Štajerskem, je Vraz poizkusil še enkrat. V oglasu, ki so ga izdali za *Kolo*, kakor se je imel imenovati novi literarni časopis, je med ostalimi zaupniki širom 'Ilirije' preprosto navedel za Štajersko Muršca in ga vnovič prosil pomoči. Res, Trstenjak je mnogo pokvaril in zapravil vse zaupanje, toda da ga ne bi mogel znova pridobiti Muršec, če bi ga podprla še Murko in Vogrin? Širjenje ilirskega tiska ne skriva v sebi ničesar, kar bi bilo nevarno pred državnimi oblastmi, saj je vse v Zagrebu podvrženo strogi cenzuri. In še dalje je poizkušal, da bi znova utrdil oslABLJENO postojanko: sedaj, ko se je Murko že sam odločil za novi pravopis, ali ne bi posadil na glavo krone svojih zaslug in porabil svoj mogočni vpliv za dosego njene uvedbe v štajerske šole? Hrabril je Štajerce s Kranjci, pri katerih da je videl mnoge vplivne zaščitnike novega pravopisa. Vsemu ostalemu se je končno pridružilo še prizadevanje, da bi dobil v Muršcu, Murku ali mlademu Ivanu M a c u n u, o katerem je bil slišal, ilirskega dopisnika za Štajersko.

Novi poziv je Muršca omajal in s tem je bil led prebit. Vnovič se je lotil ilirske prodaje in jo organiziral po okrožjih: v Gradcu si je dobil pomočnika v Trstenjaku iz semenišča, v Ptujju Ivana Klajžarja, v Radgoni kaplana Jurija Tutka, novince pri delu za ilirsko propagando, v Limbušu za Maribor in okolico Matjašiča. Akcija je prinesla samo iz Gradca v prvih treh tednih *Kolu* petdeset naročnikov. Vraz je našel v seznamu imena svojih starih prijateljev in znancev Kvasa, Košarja, Murka, Vogrina, Trstenjaka, dr. Matijo Robiča, profesorja z graškega bogoslovja, itd., nekaj novih imen, a predvsem imena 21 teologov, četrtno semenišča! Mlada generacija morda torej le ni bila tako zelo brezbrizna, le poti do nje sicer niso dovolj iskali. Rezultat je izvalil Vrazu enega prvih njegovih slavonspevov Slovincem: „Zagotavljam Vas, če bi imeli še 8 do 9 takih zlatoustih domoljubov v naših gornjih stranah, bi bili Slovinci gospoda in vladarji ilirske literature; koliko bi pri tem pridobili naša literatura in narodnost, more zdravo razsoditi samo tisti, ki ve, koliko glave in prilike imajo naši Slovenci, da bi z inteligenco nadkrilili ostale ilirske brate, le, če bi jih prevzel oni vseustvarjajoči in vseživljajoči duh — duh narodni“.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Vraz, pismo Muršcu 20. maja 1842, Djela V 296.



Slabotnejši, kakor sta se mogla nadejati Vraz in Muršec, je bil odziv iz province. Matjašič je načelno prijel Kolo, še preden ga je videl, nagnjen po čitanju Glasov iz dubrave žerovinske, ki jih je dobil tudi po Murščevem posredovanju. Odgovor, ki ga je sporočil na vabilo, se je glasil:

„Na Stankovo kolo predbrojiti za sdaj nečem: meni se terdno zdeva, da se on, slavnoga spomina, na totem Koli dalje dopelati neče, neg od ljubavi do objimanja ino celovanja, i od ovoga opet k' onima. Ako pak se varam, i ako oče 'z-njega kaj druga biti, ne bom gledal na 2 ali 4 dvajšice“.<sup>1</sup>

Točno deset let po skupnem drugovanju v Gradcu začetek velike ločitve duhov. Pri Vrazu umetnostni nazor, ki je iskal pesniškega izraza vsem odtenkom človeške miselnosti in čustvovanja, zato tudi erotičnemu življenju, na drugi strani moralistični nazor, ki iz vzgojnih ozirov tudi v literaturi ni dopuščal ničesar, kar bi ne mogel duhovnik dati v roke vsem, tudi otroku. Morda je tlelo na Štajerskem med duhovščino že dalje časa proti Vrazovi pesmi, kako tudi ne, saj je bila popoln prevrat dotedanjega, do jasnega izraza je prišlo nezadovoljstvo sedaj prvič. Da ga je izpovedal član njegove in ne starejše generacije, je slučaj, ki pa mu moremo slediti: Matjašičev župnik je bil v Limbušu Franc Cvetko, sam starejši prerodni pesnik, vendar s „precejšnjo nabožno noto“ in po miselnosti „strogo cerkvenega duha“. Do neprijetnega srečanja med njim in Vrazom je že prišlo zaradi ilirizma, sedaj se mu je pridružilo še drugo zaradi vsebinske strani njegove pesmi, kajti Matjašič je ravnal nedvomno pod njegovim vplivom. Pred desetimi leti je vzpon narodne misli obetal, da bo v naletu premagal tudi vse ostale težave, izvirajoče iz slovenske duhovne zaostalosti, sedaj se je napetost pričela polegati, z njo pa se je začelo zopet odkrivati pravo stanje stopnje slovenskega razvoja. Muršec prijateljevega odgovora ni sporočil dalje Vrazu.

*Kolo. Članci za literaturu, umjetnost i narodni život*, je izšlo v prvi polovici maja 1842. S precejšnjo zamudo razpošiljanja ga je avgusta prejela tudi Štajerska. Muršec je dobil o njem kot prvo Klajžarjevo sodbo: „Prenumeranti se vekši del švarajo vsi, kaj malo ali nič ne zastopijo, ino meni se samem zdi, da bi znali toti gospodje nekaj nači, ino če očejo si čitaocev nabirat, kaj bol zanimivega pisati.“<sup>2</sup> Desetorica naročnikov, ki je tu s primerom izpodbijala pogosto Vrazovo trditev, da sta si njegov domači govor in ilirščina zelo blizu in da poslednjo razumejo

<sup>1</sup> Matjašič, pismo Muršču 16. maja 1842, ZMS VI 117.

<sup>2</sup> Klajžar, pismo Muršču 10. januarja 1843, ZMS VI 115.



tudi kmetje njegovega okoliša, so bili duhovniki: Martin Medved, Ivan Weixl, Anton Šerf, Martin Strajnšek, župnik Blaž Kosi, Vid Munda, Maks Majerič, Pavel Kancler in Jakob Ornig. Dasi je bil Klajžar sam nerazpoložen proti Zagrebu, ker mu niti Gaj, niti Vraz nista odgovarjala na pisma, s katerimi je 1841 povpraševal zaradi naročbe *Danice*, njegovo poročilo ni moglo biti netočno, kajti sam se je iz sebe zanimal za to, kaj delajo „lubi brati Slavjani“? Ugotoviti je po tem kot po drugih dejstvih le, da je v širini štajerske družbe prodiral jezikovni realizem.

Prav iz dobe, ko je Vraz skušal tudi na Štajerskem uveljaviti svoje literarno *Kolo*, se nam ponuja primer izdaje, ki je z njim vred tekmovala za naklonjenost čitateljskega kroga in šla prav tako skozi roke Gradčanov. Bilo je to Slomškovo delo *Blaže in Nežica v nedeljski šoli* (Gradec 1842), izdano v 4000 izvodih in namenjeno nedeljskemu pouku na podeželju. Program prve ljudskoprosvetne vzgoje in domače govorice si je mogel z njo primerno laže osvojiti ob kmetu tudi štajersko duhovščino, kakor pa literarno kritično in ilirsko *Kolo*.

Težko je slediti, kakšen neposreden odmev sta imeli Vrazovi pesniški zbirki s *Kolom* sicer na Štajerskem. Sloves mu je nedvomno rasel, toda kakega literarnega vpliva ni imel. Zanimanje, ki bi raslo iz sebe, se je še najbolj zbiralo okoli nekaterih drugih ilirskih izdaj, zlasti *ilirskega slovarja*, ki so ga napovedovali iz Zagreba. Nanj so se naročili Muršec, Vogrin, Macun, Franc Simonič, kaplan pri Sv. Križu pri Ptuj, in dr. Gottweis. Filološka panoga je bila še vedno v ospredju zanimanja štajerske inteligence. Le pri Muršču samem je po novem tisku z Vrazom nastopila izpremema miselnosti, ki ga je močno približala k ilirizmu. Muršec je bil vedno umerjen ter spravljiv in ni ljubil skrajnosti. Zdi se, da ga tudi sedaj niso vodili kaki zaključki premišljevanj o narodnem vprašanju, temveč ga je potegnil za seboj le literarni in družbeni uspeh ilircev. Izpremema se je izvršila tako neopazno, da ni menjal niti dopisovalnega jezika, kar velja sicer kot prvi znak prestopa; ugotoviti jo moremo le iz bežne opazke ob Blažetu in Nežici, da bi bilo delo, prevedeno v čisto ilirščino, pravi zaklad za štajersko ljudstvo. V poletju 1842 so se njegove simpatije za ilirsko stvar še poglobile, ker so ga na prehodu skozi Gradec obiskali trije hrvatski književniki Vukotinović, Kukuljević in Seljan.

Uspeh novega Vrazovega posega v življenje slovenske Štajerske je ostal tudi leta 1842 za napredek ilirizma jalov. Edini Muršec — vse drugo negotovo, če ne nasprotno. Sedaj je izvedel Vraz tudi za nadaljnjo usodo Miklošičeve sprijaznitve z ilirizmom



iz dobe po preselitvi na Dunaj. Druži se s Kopitarjem, je njegovih misli, sta kot Orest in Pilad; je torej vnovič v taboru sovražnikov ilirizma. V razmerah, ki niso dajale nobenih upov, se je Vraz, kot nekoč Kočevar, zatekel k mladi generaciji: „Vse čakam in čakam, da se rodi in pojavi v našem slovenskem Štajeru mladič z dobrim peresom in prežet domorodnega duha, toda vse zastonj!“<sup>1</sup> Ponavljal si je imena mladih, vpraševal. Pričakoval je človeka, ki bo zrasel na Štajerskem in šel pot za ilirizmom. Da je praznota, ki je zevala, le raza za njim samim, se ni zavedal, kot tudi ni vedel, da bo trajala vse dotlej, dokler ne bo nov val prinesel nekaj osvežujočega in naravnega, čemur bo lahko slediti.

Droben žarek dobre volje se je prav tedaj zopet pokazal v graški bogoslovnici: teologi — Slovenci so si osnovali knjižnico...

V tej dobi je dobivalo svoj razplet tudi Kremplovo razmerje do ilircev.

Spor, ki se je spomladi 1840 med njim in Gajem tako zaostрил, da je zahteval Krempl nazaj svoj rokopis štajerske zgodovine, da ga izpopolni in izroči domačim cenzurnim oblastem, je takrat končala tiskarna s tem, da mu ga je res vrnila. Po enoletnem popravljanju se je Kremplu srd polegel. Morda je bil vzrok za to v splošni naklonjenosti k ilirizmu, morda je upal, da bo zagrebška cenzura milejša kakor graška z njegovimi polemikami proti nemškimi štajerskim zgodovinarjem, ki jih je bila knjiga polna, morda so ga vodili denarni razlogi. Po letu prekinjenih odnosov je pisal Vraz in obžaloval lansko ostrost ter vnovič ponudil delo v tisk Gajevi tiskarni, čeprav se je že pogajal tudi s konkurentom Hirschfeldom. Zopet je minilo leto brez dogodkov, ko je prišel čas, da je Vraz potreboval Krempla. V stiski za slovenske sodelavce *Kola* mu je pisal spomladi 1842 po izidu prve knjige, ako bi mogel prispevati za *Kolo* kako poglavje iz *Dogodivščin*. Krempl je ponudbi ugodil in napovedal za konec maja ali začetek junija svoj prihod v Zagreb. Prinesel bi rokopis in končno uredil zaradi tiska, pri čemer naj bi mu Vraz ugladil pot do cenzorja Moysesa in prevzel korekture. Druga knjiga *Kola*, ki je izšla okoli začetka oktobra 1842, je res prinesla poglavje o Štajerski v dobi frankovskega podjarmljenja Slovencev in boja z Avari, ki ga je izbral iz dela Vraz sam in mu dodal opombe o avtorju. Napovedal je izid celotnega dela iz Gajeve tiskarne za začetek 1843. Medtem ko je sam prevedel objavljeni odlomek v ilirščino, bi izšlo delo po njegovih besedah v „narečju mariborskega okrožja“. Ko so bile prve pole knjige že dotiskane, je zagrebška

<sup>1</sup> Vraz, pismo Muršču 28. decembra 1842, Djela V 325.



cenzura v decembru 1842 odklonila delu odobrenje. Vraz je tolmačil prepoved kot posledico vse večjega madžarskega pritiska na Hrvatsko.

Kremplova dobra volja za sodelovanje je dobila s tem po petih letih upanja, ko jo je že itak majalo zagrebško oklevanje, svoj končni udarec. Čudno je to, da malonedeljskega župnika ni toliko zadela cenzurna prepoved kot zavest, da Gaj in tovariši z njegovim delom niso zadovoljni, a ne povedo, kaj jim na njem ne ugaja. Tako je visel na svojem delu, da tudi sedaj ni odnehal, temveč bil pripravljen zgodovino predelati še enkrat — toda naj mu Zagrebčani, cenzura ali Vraz vendar iskreno izrečejo svoje pomisleke! Iz vsega Gajevega razmerja do Slovencev je jasno, da so mogli biti njegovi zadržki zgolj v Kremplovem nepopolnem pristanku k ilirizmu. Manj kritičen je bil sedaj Vraz, ki je še tudi po prepovedi, v tretji knjigi *Kola*, izišli v marcu 1844, nadaljeval z objavo poglavja, ki ga je bil začel v drugi. Čudno je pri tem, da mu cenzura ni delala težav, ko je prišlo med tem vendar do prepovedi ilirizma, ostrejšega nastopa proti narodni stranki in z novim cenzorjem do še manjše tiskovne svobode.

*Dogodivšine štajerske zemle* so izšle končno v oktobru 1844 v Gradcu (z letnico 1845) in vzbudile velik odpor pri Nemcih. Na Hrvatskem pa je pridobil rokopis, dokler je še ležal tam, Kremplu občudovalcev, za katere sam ni izvedel: po cenzurni prepovedi so se v januarju 1843 odločili navdušeni zagrebški semeniščniki, da si ga bodo prepisali. In na kraju istega leta je začel mlad duhovnik v samostanu Rušnovu pri Djakovu, kaplan Luka Ilić, pesnik Oriovčanin, pisati po njem ‚dogodivščino‘ Slavonije.

\* \* \*

Vzpon ilirizma je bil v začetku 1843 nenadno presekán z zunanjim posegom v hrvatske razmere. Zlom ga je doletel na točki, ko je še vedno rasel in se šele bližal svojemu vrhu. 11. januarja je izšel na Dunaju kraljev ukaz, ki je v Hrvatski in Slavoniji prepovedoval rabo izrazov ilirski, ilirizem in Ilirija in s tem zaključil obdobje hrvatskega prerodnega gibanja, ko Gajeve akcija ni vključevala le treh hrvatskih pokrajin, temveč tudi sosednje. Sklep vlade je bil za vse slovenske okoliše enako nepričakovan.

Odločitev so izzvale vse bolj zaostrene javne razmere na Hrvatskem. V odloku je bilo poudarjeno, da cesar ne želi preprečevati razvoja narodnega jezika, dokler ne prestopi mej zakona, da bo tudi branil hrvatske municipalne pravice proti vsem napadom, ne more pa dopustiti, da bi se pod videzom obrambe narodnosti sejalo med podaniki seme ogorčenja in cepitve. Res je bilo težišče ilirizma že dolgo



na političnem življenju, ki se je razraslo v najhujšo dnevno borbo med narodno in madžarofilsko stranko. Tekmovanja za zmage na županijskih skupščinah in za oblast v treh kraljevinah so se končavala že z oboroženimi spopadi. V prepletajočih se težnjah Gajeve stranke, pobornikov Madžarske in avstrijske notranje in zunanje politike, so razmere v Zagrebu prerasle popustljivost Dunaja proti ilirizmu. Čeprav je Gajev tisk skušal ohraniti videz, da gre le za naroden in književni prerod in vzdrževal dokaze o podvrženosti Dunaju in cesarju s hvalospevi na člane dinastije v *Danici*, je vendarle vlada začela slediti poročilom, ki so ji prihajala od vseh strani in govorila o pravih Gajevih namerah.

Turški upravitelj v Bosni, Vedžihi paša, se je pritožil pri hrvatskem banu, da sestavlja neki Latin iz Zagreba, po imenu Gaj, pisane stvari in jih pošilja v Bosno z namenom, da zaneti upor. Pismo bosenskega namestnika je prišlo v roke Metternichu. Zavezniški ruski dvor je po svojem dunajskem poslaniku sporočil vesti o Gajevih načrtih. Papežev nuncij je iskal pomoči pri vladi proti rusko-slovanski propagandi med mlado hrvatsko duhovščino. Tajna poročila so že dolgo svarila Sedlnitzkega.

Prepoved je težko zadela vse v Zagrebu. Vse je gledalo v njej katastrofo hrvatske politike, zapravljeno naklonjenost dvora in zmago madžarizmu vdane stranke. Grofa Drašković in Oršić sta hitela na Dunaj, da rešita vsaj čitalnice. Ilirske Narodne Novine so dobile takoj zopet naslov Narodne novine, a knjižna priloga *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*. Obtožbe krivde so se zgrnile osebno na Gaja. Očitali so mu brezglavost, ko se je s posegom na Kranjsko, Štajersko in Koroško vpletel v notranja vprašanja Avstrije, a s pritegnitvijo Bosne, Srbije in Črne gore še s Turčijo, namesto da bi ostal s svojim političnim programom v mejah *illyricuma hungaricuma*. Grof Drašković je obžaloval, da se je Gaj podal na pot, na vsak način postati politični voditelj, čeprav za to ni bil zrel. Moral bi bil ostati pri književnem delu; koristil bi sebi in celoti. Očitki čezmerne ambicioznosti so bili splošni. Govorili so celo o njegovi osebni nepoštenosti, zopet drugi, da je hlepel po dosegi plemiške časti. Vsem Gajevim nasprotnikom na čelu se je znašel priseljenec Vraz. Iz njegovih pisem se črpajo glavne osnove obtožbe proti mlademu hrvatskemu voditelju.

V Vrazovih odnosih do Gaja je ločiti od srede leta 1842 dalje, ko je začel rasti iz razlike njunih načel in mnenj zelo resen spor, dve povsem različni strani pogledov na hrvatsko javno življenje: politično in literarno.



Kakor načelno ni nikdar priznal upravičenosti, da bi se hrvatska in ilirska narodno probudna akcija razširila tudi na politično področje, je vendarle tudi Vraza z vsemi drugimi zajel val političnega navdušenja nad zmagami ilirske stranke in ga pritiral celo do največje mržnje proti nasprotnikom. Njegova pisma ponujajo dovolj primerov takih čustev. V juliju 1841 je zadovoljen poročal češkemu literatu Erbenu, kako je zagrebška mladina sprejela Gaja, ko se je vrnil s potovanja po Dalmaciji, z bakljami, godbo in pesmijo „Nek se hrusti šaka mala“. V marcu 1842 je hvalil Muršcu zagrebške razmere, Čehu Zapu zmago ilirske stranke na zagrebški županijski skupščini, v maju ironično namigaval Šafařku o izpremembi razpoloženja pri madžaronih, ki postajajo ob ilirskih zmagah vse bolj mehki — človek ne najde časa, da bi na ulici odzdravljaj vsej tej fini gospodi! V juniju je poročal Kukuljeviću, ki se je mudil na Dunaju, o uspehih ilircev kot o razveseljivih uspehih lastne stranke, v delovanju nasprotnika pa videl le intrige, laži in lokavosti. Ob umestitvi novega hrvatskega bana, ki je pomenjala za ilirce začetek nesreče, ker je zavzel do njih neprijazno stališče, je poslal Muršcu 19. oktobra navdušen opis ceremonielnega sprejema, ves srečen od bleška uniform hrvatskih fevdalcev. Še 28. decembra 1842, niti dva tedna pred prepovedjo ilirizma, je pisal istemu prijatelju:

„Tu živimo v vekovečni borbi svoje narodnosti z madžaromanijo, doslej, hvala Bogu, še dobro. Kar zadeva bodočnost, zaupamo v pravičnost Boga in dvora in zakonitost svojih prizadevanj. Dabogme, da pri tem ne spimo na mehkih pernicah; no, kdor si hoče zgraditi trajen in močan dom, ne sme štediti z žulji in težkim znojem. — Približuje se predpust, to nam daje priliko, da na večerih pozabljamo skrbi dneva. Vsak ponedeljek je soareja pri našem prevzvišenem škofu, ki je naše gore list, ob petkih pri novem banu, kjer se shaja ugledna zagrebška gospoda brez razlike narodne veroizpovedi. Vsako sredo je soareja pri našem starešini, presv. grofu Janku Draškoviću, kjer se shajamo sami domorodci. Toda na prijateljske pogovore se zbiramo tudi pri drugi domoljubni gospodi, kjer se ne pije drugega kot filindža čaj (Holländer Thee) in kade cigare. To je naše sedanje družbeno življenje.“<sup>1</sup>

Vendar Vraz v teh svojih čustvih ni bil vedno optimističen. V vse ostrejšem boju je včasih slutil, da ne bo končalo srečno. Vznenmirjal ga je sedaj pojav, ko se je vse zatekalo v politiko, sedaj skrb, da je politika presmela. V prvem primeru se je tolažil: Kaj se tiče mene? Jaz sem šuma in nepotrebne kričanja sit in prepuščam tem razmršenim časom, da izmečejo, kar je nečistega, in osnažijo, kar naj ostane. V drugem se je zaupal, ko ni videl v dejanskih prilikah pravega izhoda, svoji ilirski miselnosti, neki mistiki in božji previd-

<sup>1</sup> Vraz, pismo Muršcu, Djela V 324—5; tam tudi ostala omenjena pisma.



nosti, ki je sličila s svojo vero, da se ne more zgoditi malemu narodu v njegovih upravičenih težnjah ničesar hudega, Herderjevi veri v poslanstvo utrditve slovanske oblasti nad zapadno kulturo:

„Pri nas gre že nekaj let vse zopet počasi. Letošnje leto je obetalo mnogo sadov, toda poslednja restavracija je potegnila ljudi na povsem drugo področje. Bomo videli, kaj bo tu zmogla razglasena dosedanja vsestranost znamenitega vodje. Bo tudi tu ostal gospodar? Moram Vam priznati resnico, da že davno več ne zaupam modrosti modrecov, temveč v milost in pravičnost Boga, ki ima v rokah srečo narodov, in ki ne da, da bi propadel dober in nedolžen narod, najsi hodijo njegovi voditelji od samozavesti in oholosti tudi po glavi. Tudi naš največji rodoljub, Mecen, vodja itd. je Bog, kajti če ne bi bilo njega, bi že davno zabredli in propadli.“<sup>1</sup>

Ostre besede o vodji, ki blodi, so že merile na Gaja. Vraz bi se ne zaplel do tolikega nasprotovanja in celo sovraštva do svojega ilirskega mentorja, če bi bil v zagrebškem krogu enak med enakimi in spoznaval v sebi iste potrebe glede razvoja hrvatskega življenja kakor ostali. Vsi so živeli v najnaravnejši zavesti, da sta bila jezikovni in literarni prerod le začetek širšega preroda, ki je moral po nujnosti stvari same zajeti celokupno življenje hrvatske družbe. Ilirski program je bil zanjo le pot, ne cilj. Napori boja, ki so jih začeli okušati, so kazali le, kako velika in težka je bila naloga, ki se je je lotil Gaj, kakor je entuziazem hrvatske meščanske družbe, ki ga je neprestano spremljal, odkrival v vseh letih, kako se množica raduje njegovih uspehov. Posamezni pristaši gibanja so pač spoznavali nevarnosti, v katero se je Gaj podajal, toda do razsula ilirizma ni bilo čuti iz njih vrste kritike, ki bi skušala zajeziti Gajevo delovanje in vpliv. Vedeli so pač za njegove težave, ki so bile težave hrvatske družbe: voditelj, ki ni bil plemič, v dobi, ko je s svojo fevdalno ureditvijo priznavala politične tradicije le plemstvu; hrvatski narodni boj naperjen tako proti madžarizmu kot germanizmu, a bojevan v senci milosti dunajskega dvora...

Vraz je bil po svoji miselnosti izjema v vsej hrvatski družbi; edinemu je bil Kollárjev nauk svet, edini je terjal le literarnega dela in edini je iskal bolj zvez po slovanskem svetu, kot pa utrjeval domače postojanke v boju proti Madžarom. Zavest osamelosti in nemoči, ki je morala iz tega izvirati, ga je tako razjedala, da je postajal že intrigantski. Medtem ko se je gibal v Gajevi družbi, rad veljal za pripadnika najožjega voditeljskega kroga in v njem molčal o svojih pomislekih, v pismu ni opustil prilike, da je švrknil po Gaju, zlasti ne v pismu raznim zunanjim slovanskim prijateljem. Tega, da se

<sup>1</sup> Vraz, pismo Erbenu 5. avgusta 1842, Djela V 312—3.



v njegovem in Gajevem delu bijeta dva programa, ni hotel spoznati, ker bi si moral priznati, da je s svojimi mislimi na slovanskem jugu zelo osamljen.

Konflikt, ki je prodril na površje ob priliki prepovedi ilirizma na političnem področju, je bil le prenesen z literarnega.. Tam se je začel ob *Kolu*, svoje kali pa je imel daleč v dobi, ko je bil Vraz še graški študent.

*Kolo* je tiskala Gajeva tiskarna, oglašala sta ga njegova *Danica* in *Novine*. Pod površino stvari niso bile tako čiste.

Novi literarni zbornik, ki ga je bolj ob moralni kakor dejanski Rakovčevi in Vukotinovičevi pomoči pripravil Vraz, je imel za svoj cilj še vedno isto širjenje kulturnega panslavizma, kakor ga je s svojo *Vzajemnostjo* določal Kollár. Vendar se je v nečem razlikoval od načrta almanaha iz 1839. Po vsebini je bil še vedno vseslovanski, ker je Vraz vestno in z uspehom organiziral dopisnike iz Češke, Poljske, Srbije in Slovenije, toda po jeziku vseskozi ilirski, kajti vse tuje dopise so v uredništvu prevedli v štokavščino. Zavedel se je, da to ni več čisti Kollárjev program, temveč prilagoditev, toda zagovarjal jo je kot združenje ilirske ideje z idejo razumne, naravne vseslovanščine (v pismu češkemu dopisniku Zapu 3. junija 1842). V praksi v hrvatski sredini se mu je torej pokazalo, da bi pripadniki „ilirskega narečja“ ne bili dobri konzumenti za revijo v vseh glavnih narečjih, čeprav je v istem hipu zagotavljal, da je učenje ostalih glavnih narečij pri ilircih prav zdaj v modi. K izpremembi Kollárjeve zamisli ga je vodil še drug razlog. *Kolo* je moralo kot ilirski zbornik posvečati več pažnje ilirski književnosti, kakor ostalim; zato je naprosil na primer češkega poročevalca Erbena (8. junija 1842), naj bo s češko literaturo pregleden in se omeji na splošne smernice, brez orisov podrobnosti. Sicer zelo počasi, toda ozir na stvarnost je vendarle pronical v Vrazovo ideologijo.

Izraziti vseslovanski značaj časopisa je bila prva razlika med *Kolom* in *Danico*. Vodilna idejna misel Gajevih listov, ponavljanje potrebe sloge, ki se je nanašala seveda le na razmerje treh kraljevin in obrobnih dežel, je stopila v nji zelo v ozadje. Le Rakovcu se jo je zdelo važno in umestno poudariti. Storil je to v uvodu, kjer je pisal, da je *Kolo* odprto vsem piscem, le da ne pišejo proti duhu sloge in zdravega napredka, ter v pesmi „Sloga“, ki začenja:

*Sloga! — da — ta da je sloge bilo,  
Nebi mi sad, žtono jesmo, bili:  
Trulo, tromo, razderano tilo,  
Sebi tudji, a nikome mili.*



Sicer so pesmi v prvem zvezku *Kola* ali odsev narodnih s slovanskim poudarkom ali idealistično erotične.

Druga razlika je izvirala iz Vrazovih literarnih in estetskih nazorov ter z njimi zvezanim vprašanjem, kakšen naj bo ilirski knjižni jezik. *Kolo* predstavlja za Vraza nov velik korak za idealom „svetih in vzvišenih“ narodnih pesmi kot vzora vsake umetne pesmi, tako po jeziku, kakor po obliki in tudi vsebini. V prvih letnikih *Kola* ni prevoda tuje umetne pesmi — niti sence odtenka velikega knjižnega programa graških let. Še je blestel v njem spomin na čas, ko mu je bila vcepljena misel, kako bi se morale tudi literature slovanskih narodov oploditi z vsebinskimi in oblikovnimi elementi velikih zapadnih literatur, toda prepričevalna moč nauka je že tako oslabela, da se je v njem zvarila v novo rešitev: „Naša vroča želja je, da bi s Kolom dvignili svojo književnost in jo približali okusu in duhu ostalih bratov Slovanov, ki so bližji evropski kulturi...“<sup>1</sup> — kakor da bi mu mogle narodne pesmi Čehov res približati le kaj tistega evropskega duha, na katerega so merile besede, in kakor da bi bila ta posredna pot krajša in učinkovitejša. Pod uredništvom literata, katerega estetski nazor je temeljil ves v lepoti narodne pesmi, je dobilo *Kolo* kot svojo drugo posebnost značaj narodopisnega zbornika. Še izraziteje kot pesmi so dajale *Kolu* tak obraz študije s prispevki o narodnem blagu in jeziku. V razmerju do *Danice* je pomenjalo to bojno napoved duhu dubrovniške književnosti.

V tej zvezi je pomenjalo *Kolo* tudi *novo fazo v borbi za končni izraz hrvatskega književnega jezika*. Z načelom naslonitve na srbsko narodno pesem je moralo obveljati tudi načelo doslednega sprejema Karadžićevega jezika brez vnašanja oblik in besed stare dubrovniške literature. Delo, začeto v obeh pesniških zbirkah, *Djulabijah* in *Glasih iz dubrave žerovinske*, je dobivalo s časopisom, ki bo izhajal periodično, mnogo vplivnejšo veljavo. V veliko oporo pri utiranju te poti je bil Vrazu Sreznevskij, ki je s svojim naravnim čutom, a brez vpliva patriotizma, pod katerim so se Hrvatje oklepali svojih Dubrovčanov, moral spoznati, da novo slovstvo in jezik ne moreta za preživelo obliko izpred nekaj stoletij. Njegova pomoč je bila tem pomembnejša, ker ni bila le osebna, ampak je prevzel vlogo tolmača Vrazovega upravičenega nezadovoljstva z Gajem tudi pred Čehi in mu s tem utrdil ugled zunaj Hrvatske, kakršnega je v domačem boju zelo potreboval. Z izredno jasnim jezikom je razsojal Sreznevskij vprašanje pred češko in s tem vso slovansko javnostjo: „Če bodo novoilirski pisatelji posnemali dubrovniške, bo to prav tako, kakor

<sup>1</sup> Vraz, pismo Erbenu 8. junija 1842, Djela V 307.



če bi sodobni ruski začeli posnemati pisatelje iz dobe Katarine II, ali današnji Francozi Francoze XVIII. stoletja. Vraz to razume in gre po svoji poti z ravnim, smelim korakom.<sup>1</sup>

Tretja razlika je zadevala kakovost pisanja. Iz rednih književnih pregledov, ki so bili ob začetku novega poizkusa še samo poročila, se je moralo razviti knjižno ocenjevanje, ki slovsstva ne bo le hvalilo, temveč tudi vrednotilo. Vraz se je tega dela lotil namerno in ga imenoval z njegovim pravim imenom k r i t i k o (v pismu P. J. Preisu 10. februarja 1842, Djela V 281). Bil je prvič rabljen v hrvatski literaturi. Njegov pisec se je zavedal, na kakšno pot se podaja:

*„Tudi to ima svoje težke neprijetnosti. Težko je namreč objektivno presoјati stvari tam, kjer pisatelji še niso vajeni čuti gole resnice. Taka je bila doslej navada tudi pri nas. Vsaka nova knjiga, pa bila tudi najslabša, se je hvalila, a pisatelj koval v zvezde. Toda sedaj, ko je naša književnost že v osmem letu, je res skrajni čas, da se pisci že enkrat odstavijo od sladkih sis, se jim slečejo otročje plenice, in se začno postavljati na svoje mladostne noge. Da, moja slavna gospoda in prijatelji! treba je prekoračiti ta Rubikon, ako hočemo doseči Kapitol prave narodne kulture; moramo se osvestiti, zastaviti besedo o vprašanih naše književnosti in se pogovoriti o njih trezno, ne glede na prijateljstvo, sorodstva in druge okoliščine. Ali doprinesemo to žrtev, ali pa se pogreznemo in ostanemo iz veka v vek v enem in istem kolobarju kakor muha brez glave. Drugega izhoda ni. Torej brez zamere v božjem imenu! — —“<sup>2</sup>*

Tudi to je bila povsem sveža cepika hrvatske literature in duhovnega življenja sploh: napovedovala je skorajšnji pričetek boja proti domoljubnemu diletantizmu.

V vsakih razmerah bi pomenjal Vrazov poizkus delitev duhov, v vsakih razmerah bi strnil krog sebe krog pristašev, a proti sebi večji, družbeno trdnejši obrambni zid proti novotarstvu, proti rušenju veljavnih vrednot. Toliko bolj v literarno in svetovnonazorno nediiferencirani gmoti ilirskega rodoljubja, ki je živelo vse za en edini cilj, bilo boj na eni sami fronti, se zadovoljevalo z vzdušjem: en hlev in en pastir.

Rokopis prve knjige je bil oddan tiskarni takoj v začetku 1842. Gaj se je lahko v svojem podjetju seznanil z njegovo vsebino in načinom pisanja. Že 27. januarja je dobil od ilirskega prijatelja Stjepana Hergovića iz Varaždina začudeno vprašanje, če je mogoče, kar se je razneslo po mestu, da se je trojica odtrgala od Gaja in namerava svojo lastno, nasprotno pot? Tudi Vraz je že v začetku februarja tožil o ovirah, kakršnih se niso nadejali. Vendar se je

<sup>1</sup> Sreznevskij v pismu Hanki 15. avgusta 1842, namenjenem za objavo v Casopisu českého muzeuma (1842, 301—2).

<sup>2</sup> Vraz v kritiki Topalovićeve zbirke slavonskih narodnih pesmi „Tamburaši ilirski...“, Kolo I (1842) 125.



vsem trem urednikom posrečilo zbrati visoko število 600 naročnikov; tiskali so *Kolo* v 700 izvodih, prav toliko, kot je Vraz sam tiskal svojih pesmi. Ko je *Kolo* izšlo, je nastal vihar. Vraz je dolžil ščuvanja Gaja in se pomilovalno odvrčal od velike, slavne roke, ki tajno priliva ognju... Voilà un grand homme bien petit! Res je moral čutiti Gaj odpor tako proti smeri novega zbornika, kakor do njegovega pojava samega, kajti izvijal mu je žezlo edinega vladarja v ilirski književnosti in politiki. Prav tako pa je morala čutiti odpor vsa ilirska sredina, saj se *Kolo* ni omejilo le na novo literarno kritiko, temveč se z velikim pogumom lotilo tudi družabne, s čemer je v živo zadelo vse ilirsko rodoljubarstvo.

V *Kolu* je namreč izšel tudi daljši Vukotinovičev članek „Še nekaj o narodnem balu“, ki ni tvegala povedati nič manj, kakor da je zlagan ves način hrvatskega ilirizma z njegovimi proslavami, damami v modnih oblekah, narodnimi nošami, penečim šampanjcem, ki se preliva za narod, vzhičenimi domoljubnimi pesmimi na Bog zna kakšno bodočo veličino, z narejeno hrvatsko konverzациjo, čezmernim hvalisanjem itd. „Kaj je kje na svetu smešnejšega, kakor je takšenle bal-patriot, ki se šopiri po dvorani, kakor da je napravil za narod Bog zna koliko — ko je bil dobre in široke volje! — Nikari se sami še dalje ne varajmo!“<sup>1</sup> Vprašanje samo je bil načel Vukotinović v *Danici*, kjer mu je odgovoril kaplan Pavao Stoos, prav tako ilirski pesnik, z zagovorom misli, da so rodoljubne svečanosti potrebne in da bi morala začeti prevzemati hrvatska meščanska družba zapadne oblike družabnega življenja, zapadno obleko itd. *Kolo* je proti temu menilo, da je potrebneje saditi narodnost v srca, kajti preveč svéta je, da bi bilo treba mamiti zanjo ljudi s plesi, ker ni in ne sme postati stvar okusa in mode. Prilika dana, se je pisec lotil tudi še pojmovanja sloge, nedotakljive vrednote ilircev: *SLOGA*, dá, toda ne taka, ki sili vse odobravati, ne cilj, temveč *s r e d s t v o*, o katerem se lahko j a v n o pogovorimo, katera pot je najboljša.

Tako se še ni pisalo na Hrvatskem iz lastne vrste. Dvigniti proti Vrazu na noge itak razburjeni Zagreb iz 1842 je bilo lahko delo. Nekaj posameznikov, ki hočejo uvesti nad skupnostjo duševni despotizem, ki žalijo zaslužne ilirske literate! Za Vraza so se pričeli mučni dnevi. Dogodilo se mu je na cesti, da ga je napadel srednješolec. Iz semenišča mu je skrivoma poročal zaupnik teolog Luka Ilić, da gori tam kakor vulkan: gonja se je razširila kot saracenska kuga, vse čita *Kolo* in išče opor za nove obtožbe, celo taki, ki se niso nikdar zanimali za književnost! Izšla je knjižica *Čudnovate diple*, ki je

<sup>1</sup> Lubor Travnicki (Vukotinović), *Još nešto o narodnom balu*, *Kolo* I 143.



opravila z novimi reformatorji ilirske književnosti in družbe z grobim smešenjem. Vraz se je skušal zateči k svojim češkim prijateljem, naglo umaknil nov sličen kritičen članek, ki ga je napisal o izdajah za ilirsko gledališče in že poslal Šafařku, ter se tolažil, da je kritika potrebna kakor vsakdanji kruh, kajti sicer se bodo ilirci pogreznili v blato srbsko in staro hrvatsko. Vedel je, da se bo nemir polegel in tudi, kako mu je ravnati: „*Za sedaj velja stati pokonci kakor Guliver v zemlji Liliputancev*“. Kakor Guliver v zemlji Liliputancev... Le človek, ki je v sebi spoznal veliko razdaljo, ki ga loči od sredine, more napisati tak stavek. Tak bo poslej Vrazov občutek v hrvatski družbi.

Dobre vesti so prihajale v vso tegobo le iz Prage, od koder mu je poročal Šafařk, da hvalijo *Kolo* vsi, Jungamnn, Hanka, Palacký. Res se je nemir polegel, le število naročnikov je padlo do druge knjige Kola na dve sto. S tem se je tisk tretje zavlekel za polno leto. Vrazov načrt je bil velik; izdati že v teku 1842 tri do štiri knjige. Hrvatska družba mu ga je popravila. Medtem ko je *Kolo II* še uspelo iziti tega leta, se je tretja knjiga zavlekla tja v začetek 1844, čeprav je šla pod tisk že na koncu 1842 ali v začetku 1843. Z umerjenejšim, stalnejšim življenjem v Zagrebu, ko je bil navezan le na svoje skromno premoženje in ne več neprestani gost, so se začele javljati poetu tudi lastne denarne skrbi in s tem zvezane življenjske težave, ki so samo še večale njegov žolč.

V tako napetost literarnih razmer je zarezala prepoved ilirizma. Vraz je ni mogel sprejeti drugače, kakor jo je sprejel:

„Po vsej priliki je tudi do Vas že dospel oni tužni glas, da je z lastnoročnim pismom cesarjevim ukinjeno ime ilirsko. Povod temu sta dala vika in barbarizem, s katerim so skušali nekateri domoljubi uvesti to ime tudi v politično življenje. Konec je torej imena, katerega smo dvigali tako pozorno, s toliko skrbjo in ljubeznijo, in to zlasti po krivdi človeka, ki je vžival zaupanje vsega naroda, toda ni delal in postopal s tem z razumom, ni poslušal in uvaževal nasvetov drugih, temveč ravnal vse v pohlepu za nečim, kar se ne more izgovoriti brez gneva in groze. Sedaj si je zapravil glavo, toda škoda, da je pri tem zadal največjo rano tudi narodu, ki ga je oboževal, kakor svojega Boga. Gajevi listi ne nosijo več ilirskega imena; zabranili so mu ga tem laže, ker ni imel zato nobenega dovoljenja, temveč je l. 1836 z enim mahom izpremenil nar. novine *hrvatske*, za katere je dosegel privilegij, v ilirske. Domoljubi, ki so vedeli za to nepravilnost, so ga nagovarjali, naj prosí dovoljenja, ki bi ga bil tudi dobil; toda zastonj. Ni jih poslušal: sedaj smo do vratu v kaši. Pišite mi kar najhitreje. Bog bo dal, da bo zopet vse dobro. Mi književniki še nismo klonili.“<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Vraz, pismo Trnskemu 28. januarja 1843, Gradja I 248.



Globokim pretresom na Hrvaškem je iz vseh slovenskih pokrajin odgovoril odmev, ki je nosil v svojem malem svetu vse znano bistvo razlike med hrvaškim in slovenskim ilirizmom.

Izpremenjena Danica, ki je prinesla vest zunanjim krogom, je izšla prvič 21. januarja 1843. Dva meseca kasneje je imel Vraz odgovor na prepoved že iz vseh središč, kjer se je na Slovenskem oblikovala inačica zagrebškega nauka. Razen enega, so izdajali vsi, da se nihče med Slovenci ni zavedal pomena, ki ga je imel ilirizem za politični in s tem splošni prerod hrvaške družbe in da ni bil nihče prav poučen ne o njegovih javnih, ne o prikritih straneh. Prvi je odgovoril Kočevar, po mišljenju povsem soroden Vrazu: Lepo čast so Vam prinesle vaše crvenkape! Obesite politiko na klin in se držite literature, sicer boste godni za umobolnico! Pol kollárjevski nazor, pol provincialni strah, ki se je zaglodal tako do kosti v vdanega podanika Avstrije, da v svojem čutu za dovoljeno ni slutil, kako velike stvari se lahko skrivajo v naporih hrvaškega političnega boja.

V Ljubljani so pač videli, da je v vprašanju ali poraz ilirske politike, ali opustitev programa in povratek k stari politiki Hrvatske, Slavonije in Dalmacije, toda naivno si je utvarjal majhno pomembnost avstrijske prepovedi Pintar, ko je menil, da bosta grofa Drašković in Oršić lahko znova izposlovala dovoljenje ilirskega imena. Muršec se iz Gradca v svojih malih poročilih o uspehih in neuspehih prodaje knjig ter novicah med duhovščino sploh ni dotaknil prepovedi ilirizma. Izmed Slovencev, ki so bili v stiku z Vrazom, je do neke mere razumel pomen avstrijskega dejanja le Krempl, ki ga je tolmačil kot poraz Hrvatov v dvoboju z Madžari in kot prepoved ilirske ideologije. Videl je v tem kletev, ki večno leži nad Slovani. Njegove misli so bile globoko prepojene Herderjevega nazora o miroljubnosti Slovanov, o moralni ceni njih dobre nravi in o pomenu poslanstva humanosti, kljub temu pa je menil, da bi se morali Hrvatje, četudi s silo, otresti Madžarov, teh vsiljivih azijskih nestvorov. Vrednotenje narodov po lestvici zaslug za človeštvo je imelo v njem velikega pristaša. Matija Majar je menil s Koroškega, da naj se imenuje *Danica*, kakor hoče, njenega ilirskega imena ne pogreša, da ostane le njihova, narodna.

Tako smo pred novo posebnostjo slovenskega ilirizma. Medtem ko je matičnemu hrvaškemu zadan udarec, ki je prisilil Gaja za neko dobo k opustitvi ilirskega programa in delnemu umiku iz političnega življenja, živi slovenski dalje ne glede na miselnost središča, iz katerega je ilirizem izšel. Vraz je v prepovedi videl potrditev



pravilnosti svoje kulturne smeri in jo hotel vzdržati dalje, četudi sam in morda celo proti toku izpremenjene hrvatske politike. Slovenci, ki so se šteli za ilirce, niso videli niti tega dvoboja in preprosto vztrajali dalje v miselnosti, ki je bila že nekaj let zelo različna od hrvatske.

Tako sledimo poslej ilirskemu poizkusu na Slovenskem, ki je samostojna akcija Slovencev brez osrednje hrvatske podpore. S Hrvatsko ga veže le Vrazova osebnost.





### SEDMO POGlavJE

## VSESLOVANSKA KULTURNA VZAJEMNOST V PRAKSI

**P**ETLETNO obdobje po prepovedi ilirskega imena, od začetka 1843 do marčne revolucije 1848, je minevalo v hrvatskem političnem življenju v novih skrbih obrambe pred rastočim madžarskim nacionalizmom. Propaganda za veliko južnoslovansko politično zamisel je morala utihniti. Gaj je izgubil svoje vodilno mesto v dnevnem političnem in idejnem boju. Vse se je zopet ustalilo v okviru starega hrvatsko-madžarskega ustavnega boja okoli obrambe hrvatskih municipalnih pravic. Nosilec novega, mlado meščanstvo, ki je v desetih letih organiziralo narodno stranko, sprostilo v boju z madžarskim nacionalizmom plaz hrvatskega nacionalizma in izpremenilo stoletno smer hrvatske politike, je zaradi fevdalnih razmer prisiljeno k vlogi opazovalca, kako skuša družabno višja plast, imeteljica političnih pravic, na županijskih skupščinah in v saboru vendarle ohraniti deželam njih hrvatski značaj. Pravice hrvatskega bana, zedinjenje hrvatskih zemelj, obnova ločenega hrvatskega namestniškega sveta, ki bi bil enakopraven z ogrskim, in predvsem splošna uvedba hrvatskega jezika za državni jezik ter njegovo poučevanje v višjih šolah so točke programa narodne stranke. Obenem ji je voditi v Hrvatski sami težko borbo z Madžarom naklonjeno domačo stranko.

V preizkušnji moči pri volitvah v zagrebško županijo v juliju 1845 se je pokazalo, da narodna stranka „madžaronski“ ni kos. Njen zbor, hrvatska inteligenca, duhovščina in del plemstva, ki je pristal



na Gajev program, ni odtehtala številčno močnega podeželskega plemstva, ki so ga nemirna zadnja leta opozorila na politične pravice, katere je preje zanemarjalo, in privedla na volišče. Razburjenje se je stopnjevalo do dogodkov, ko je na Markovem trgu vojska streljala v množico. Zmaga madžarskega krila pri volitvah je grozila, da bo odplavila vse pridobitve zadnjih let. Tedaj je v hrvatsko-ogrsko trenje znova posegel dunajski dvor ter z merami upravnopolitične vrste onemogočil madžarski stranki, da bi izkoristila volilno zmago. Med konservativnim, desnim krilom narodne stranke in vladnimi krogi je prišlo do tihega sporazuma, ko je Avstrija zopet podprla Hrvate v boju proti Madžarom. Po 1845 je tako zavlдалo v hrvatskem političnem življenju zatišje in je vodilni plasti, narodno usmerjeni aristokraciji, višji duhovščini in nekaj inteligentom, uspelo izvesti več važnih sklepov, med njimi na hrvatskem saboru v oktobru 1847, da naj diplomatski jezik latinščino tudi na Hrvatskem zamenja narodni jezik. S tem je bil uspešno zaključen dolgi boj za prevlado med latinskim, madžarskim in hrvatskim jezikom v korist poslednjega.

Še pred politično podporo je Avstrija popustila na kulturnem področju. Že v januarju 1845 je bilo znova dovoljeno rabiti ilirsko ime v literaturi za oznako enotnega knjižnega jezika in slovstva dela južnih Slovanov, ustanovljena pa je bila tudi stolica za narodni jezik na zagrebški akademiji. Močna katoliška Hrvatska, ki je rabila latinski črkopis in mogla s tem posredovati slovanskemu jugu nemško kulturo, je bila v avstrijskih očeh najboljšo sredstvo za omejitev vpliva pravoslavja in Rusije na Balkanu. Tudi Gaju je uspelo ponovno utrditi vpliv in veljavo; novo politično ozračje je bilo ugodno za razvoj hrvatskega preroda, kolikor ne bi ogrožal Avstrije. Začeta in vzpodbujena književnost se je razvijala dalje, *Danica* je ostala njen organ. Tudi sedaj je bilo Gaju to področje preozko in vnovič se je spustil na pot, ki je ostala javnosti prikrita. 1846 in 1847 je potoval v Srbijo, da naveže stike . . ., ko se je vračal, je prinašal vodilnim dunajskim krogom „zelo interesantna poročila o političnih razmerah v tej zemlji“. Njegov list je bil deležen denarne podpore vlade.

Kljub ostremu narodnostnemu boju je živel Zagreb, in z njim hrvatska provinca, v zatišju velikih vprašanj, ki so že gibala Evropo, v nekaki patriarhalni slogi stanov. Tudi njegov napredni element, družba književnikov, ni poizkušala vnesti v svojo narodno sredino misli na potrebo globljih izprememb strukture hrvatske družbe, ki bi temeljila na težnji po izenačenju stanov v dajatvah in pravicah. Leta 1847 je obiskal Zagreb Ljudevit Kossuth, voditelj madžarske



liberalne struje, da bi izravnal obe stranki in pridobil narodno za enotni nastop Madžarov in Hrvatov proti Avstriji. Vodilni krogi bivše ilirske stranke so ga zavrnilo.

V takem morju življenja je v slonokoščinem stolpu, ki si ga je zgradil na predstavi o svojem literarnem poslanstvu, sanjal Vraz, kako bi iz Hrvatske ustvaril središče velike vseslovske kulturne skupnosti. Zlom politične zamisli ga je le potrdil, da je na pravi poti.

Sledili smo ideji od njenega vznika. Strah pred pangermanizmom je ustvaril v Kollárju panslavizem. Strah pred madžarsko nevarnostjo ga je prilagodil in postavil iz njega obrambni zid na Dravi, ilirizem. Že dolgo slovaški pastor ni več pisal o svojem načrtu, ni ga skušal v lastnem narodu izvesti v resničnost. Tudi njegov predlog se je izkazal za eno izmed mnogih poti, kako prebuditi svoje ljudstvo in v sunku nadoknaditi razdaljo zakasnitve. V tej dobi je rasla za njim že nova generacija. Ker je že uživala sadove njegovega dela, je ni bilo toliko strah in ni bila tako glasna; obrnila se je vase in, glej, odkrila slovaščino. Spoznala je svoje in več ni bila voljna, da bi kaj svojega žrtvovala. Ob spodnji meji Ogrske je za grozečim videzom treh in pol milijonov zrasel v svoji narodni zavesti drug narod. Izvili so mu politični prijem, ki je postajal res nevaren, niti trenil ni, pustil v nemar geslo in v globokem instinktu boja za obstanek nadaljeval, kajti vsakdo v njem je vedel, da se je izpremenila le zunanja oblika. Bistva mu to ni zadelo. Tudi ostali slovanski narodi, Poljaki, Čehi, Rusi, Srbi, so utrjevali predvsem svojo sredino in šele iz te dalje sklepali vezi, kolikor so jih nekateri sploh hoteli sklepati. Panslavistični program so razumeli prvič kot medsebojno podporo Slovanov v boju z zunanjimi nasprotniki, torej kot politično sredstvo, in drugič kulturno, kot sredstvo medsebojnega spoznavanja in odkrivanja, kaj je prav slovansko. Bil je dobrodošla, trdna pot za izgraditev kulturne in politične samobitnosti na narodni podlagi ob podpori in zaščiti ostalih Slovanov. Imel je svoj trenuten, zelo dragocen pomen prav kot sredstvo, nihče pa ni trajno videl v njem končnega cilja prizadevanj svojega naroda. Kollárjeva zelo idealistična zamisel je bila mnogo prerazumska, brezkrvna, narejena, da bi mogla kljubovati neposrednim nalogam, ki jih je kulturnim delavcem vsiljevala neposredna dnevna življenjska borba.

Drugače Vraz. Čim dalje je živel v hrvatskem svetu, tem bolj ga je prevzemalo spoznanje, da ima za slovanske narode smisel le kulturno delo, ki je skupna dobrina vseh, ki ga priznajo vsi in poznajo vsi. Bil je še velik nasprotnik Madžarov, ker se je tega navzel od Hrvatov, toda ne več Nemcev in Avstrije, ki se mu je zdela ne-



dotakljiva, gluh za politična vprašanja in željan zgolj take ureditve, ki bi zagotovila mir, v katerem bi bila možna izmenjava knjig med slovanskimi narodi. Svojo misel, da morajo vsi slovanski inteligenti poznati vse slovanske jezike in slediti literarnim pojavom pri vseh Slovanih, je zasledoval vsa leta z nezmanjšano doslednostjo. Ko je s prepovedjo ilirizma nastopilo na Hrvatskem kratko politično zatišje, je smatral čas za ugoden in začel z večjo voljo in delavnostjo razprezati svojo organizacijsko mrežo po slovanskih deželah kakor kdaj poprej. Njegov načrt je bil dobiti stik z vsemi slovanskimi narodi, katerih življenje je poznala doba nekaj bliže, in prodreti vanje z ilirskim slovstvom, a v zameno uvajati tuja slovanska slovstva v ilirsko območje. Duh vzajemnosti bi s tem prepojil vse.

Sredstvo sta mu bila pismo in knjiga. Enega kot drugega je razposlal sto in sto. Vseeno, kakšna je bila novost na hrvatskem knjižnem trgu in vseeno, kakšen literarni okus naslovljenca, katera panoga slovstva ga je pritegovala. Pošiljal je vsem vse. V kraju je izvedel za človeka, ki je kdaj pokazal zanimanje za narodne stvari. Poslal mu je pismo in nekaj knjig, ga povabil naj postane njegov zaupnik. Množica nikalnih odgovorov in opravičil, da je zanimanje za ilirsko knjigo neznatno, da narodna zavest ni vzbujena, da so ljudje hladni, da ne marajo novega jezika, jim ni povšeči pravopis, ga ni mogla razočarati. Njegov organizacijski dar je bil nedvomno velik, izreden, volja, izvesti svojo misel, čezmerna. Z leti ni v ničemer oslabela.

Pojav Vraza je tudi v svoji dobi kljub mnogim glasnikom slovanskega zblizanja edinstven. Z vso upravičenostjo ga moremo imenovati v idejnem kakor organizacijskem oziru najvernejšega Kollárjevega učenca ne le na slovanskem jugu, temveč sploh.

Njegovo zunanje življenje je obeleženo v tej dobi z malo dogodki. Bival je pretežno v Zagrebu, dasi je še vedno izkoriščal vabila na gostoljubne domove svojih številnih prijateljev, zlasti Vukotinovića in Kočevarja ali Herzogovih. Do 1846, ko so se mu razmere izpremenile, je izostal vsako leto za daljšo dobo. V prvi polovici 1843 je spremljal okrožnega fizika Kočevarja na njegovi uradni poti v Rogaško Slatino in dalje v Celje. Po preganjanju 1841 je bil to prvi večji obisk slovenske zemlje, oziroma krajev, ki niso pripadali njegovi ožji domačiji. Vukotinović je živel v tej dobi kot veliki sodnik moslavinskega okrožja v Ludini in Vraz je bil pri njem leta 1843 od srede septembra do srede oktobra, a prihodnjega leta enako nekaj tednov že zgodaj spomladi v marcu. V poletju 1844 je hotel tudi v Srbijo, toda Kočevar mu je to pot odločno odsvetoval, češ, Švabi pazijo... Nato je nameraval preživeti zimo v Pragi, do izvedbe načrta



pa je prišlo šele v prihodnjem letu, ko je itak moral na Dunaj. Potovanje po Avstriji, Češki in Moravski je trajalo štiri mesece od junija do oktobra 1845. Krajše obiske je delal ob jesenih v svojih domačih krajih, v Podčetrtku, a tudi na raznih plemenitaških posestvih v Zagorju, tako n. pr. v juliju 1846 v Klemenovem pri grofici Rubido, primadoni amaterskega narodnega gledališča v Zagrebu. Poet dvomljivega socialnega položaja je dobival sploh precej vabil. Mladi kaplan Luka Ilić ga je pred božičem 1843 pozival, naj pride v Oriovac v Slavonijo, kjer bo gost njegovega dobrotnika Radinovića — čim dalje, tem bolje. Iz Štajerske so ga vabili na primicije, n. pr. Trstenjak 21. julija 1844, pripadnik najmlajše generacije, na katero je še vplival Vraz, Šterman 20. junija 1846. Prihajala pa so tudi vabila, ki jim je bilo težko ustreči, če je hotel ohraniti poet videz neodvisnosti in prezira skrbi za dnevni kruh. Tako so ga vabili karlovški rodoljubi v januarju 1845, naj bi jih prišel učiti plesanja kola, ki so ga hoteli znati za svoje zabave. V družabnem življenju Hrvatske ni mogla prepoved ilirizma več udušiti sproščenosti, ki jo je povzročil domoljubni val, in Vraz se je dobro znašel v takem ozračju.

Le en dom se mu je v poletju 1843 zaprl. Hiša Dragoile Štauduarjeve. Nič se ni izpremenilo med Vrazom in mlado ženo velikega sodnika varaždinskega okrožja, tiho idilo pobratimske navezanosti je pretrgal zunanji poseg: „Hudič se je vtihotapil v popovski obleki v ta raj in raztrgal naša složna srca — s strupenim dihom svojih jezuitskih načel.“<sup>1</sup> Odslej ni Vraza več v Bistrico na dvor opata Krizmanića, ne na sosednji posestvi v Omilje in Krče. Bolečina, ki jo je zadala prisilna ločitev, je velika. V prihodnji pomladi se stik zopet vzpostavi, toda ostane omejen na nekaj redkih pisem. Šele v kasnejših letih se zdi, da je Vraz vnovič začel pohajati v goste v Bistrico.

Vse blizu do 1847 se je Vrazu posrečilo zavleči svobodno življenje povsem neodvisnega literata, edinega v vsej tedanji hrvatski sredini. A kakor je bila prostost omamna, so postajale vendarle denarne skrbi iz dneva v dan nadležnejše. Tudi značaj največjega idealista jim ni mogel biti kos. Sedem, osem let je životaril v Zagrebu ob skromnih dohodkih svojega vinograda. Upravljala mu ga je sestra Anka, ki je postala v marcu 1846 vdova po posestniku Ivanu Mohoriću v Hermancih, pismeno zvezo med njo in Vrazom pa so vzdrževali domači duhovniki: od 1844 do 1847 tretji kaplan ljutomerskega dekana Jaklina, Emerih Bratuša, a 1847 svetomiklavški župnik Jurij Deutscher. Ne da se prav točno ugotoviti, koliko mu je donášal

<sup>1</sup> Vraz, pismo Sreznjevskemu, po konceptu 5. julija 1843, Djela V 328.



vinograd, ker so vesti iz ohranjenih pisem le razdrobljeni podatki: vinski pridelek so cenili pred trgatvijo 1846 na primer na tri polovnjake, to je 849 litrov, a vino samo, ali morda le del vina, iz tega letnika proda*li* v maju 1847 za 80 forintov — ob katerih se ni dalo živeti leto dni. Zelo negotovo je, če so Vrazu kaj donašale knjige. Res mu je počasno stekanje denarja, ko je zdaj pa zdaj kanilo s pismom nekaj forintov, pomagalo iz trenutnih zadreg, toda prav tako je res, da je po trgatvi skupaj plačeval tiskarniške račune in z njimi še sušil svoj redni dohodek. Vrazov končni vtis gospodarske strani izdajanja ilirskih knjig je bil tak, da je to nevaren posel, ker more pognati človeka v dolgove. Negotovo življenje, v katerega je zaplaval, ga je prisililo, da je zagrabil za prvo priliko, ki so jo prinesle razmere in bi mogel dobiti z njo sebi primerno stalno mesto. Bil je to razpis novo ustanovljene stolice za narodni jezik in književnost na zagrebški akademiji z letnimi prejemki 800 goldinarjev iz pomladi 1845.

Vraz se je odločil, kakor je pisal, za tekmovanje iz več razlogov. Prvič bi mu trdni socialni in tudi družabni položaj olajšal pisanje in izdajanje. Nadaljeval bi z narodnimi pesmimi in začel objavljati tudi napeve, kajti vsega je imel zbranega še za pet do šest knjig. Drugič bi zbiral stare listine, črtice o narodnih običajih in podobno. Nova točka programa s skrbjo za historične dokumente je bila enako odsev tiste pažnje, ki jo je slovanska romantika posvečala ohranitvi vsega starega, pristnega, kakor znanstvenega racionalizma dobe, ki je iskal prvih virov, jih objavljaj, obširno komentiral. Kollár ji je v svojem predlogu bodoče jezikovne ureditve priznal toliko veljavo, da je določil, naj oblikujejo Slovani poleg svojih štirih modernih „glavnih narečij“ in staroslovanskega cerkvenega jezika še poseben jezik starih dokumentov, doba sama pa je prizadevanja te vrste tako cenila, da je bil n. pr. Kopitarjev *Glagolita Clozianus* ena izmed najbolj čitanih knjig. Že v prvem Kolu je Vraz pritegnil novo panogo v krog svojega zanimanja, ko je z Vukotinićem objavil zagorski pravni list iz 1585, sedaj je to razširil v namero sistematičnega iskanja. Dalje bi z mestom učitelja narodnega jezika dobil vpliv na mladino in zlasti skrbel, da bi se učila vseh slovanskih jezikov. Končno bi s honorarjem nastavil sposobnega mladega človeka, ki bi mu pomagal pri knjižnih poslih, prepisoval, dopolnjeval, opravljaj korespondenco.

Znova cel program. Nikjer misli, kakšna pota bi ubral, da bi hrvatsko inteligenco, ki je v večini šla skozi zavod, na katerem bi predaval, naučil knjižnega jezika, te najbolj žgoče potrebe sodobne hrvatske družbe, temveč sanje, kako bi se na najvišje in skrajno iz-



postavljeno mesto v kulturni organizaciji hrvatskega preroda povzpel vseslovanski agitator, ki bi med svoje poslušalce sejal nauke Kollárjeve, prirejal zanje tečaje vseh slovanskih jezikov, vzdrževal za zvezo z zunanjim svetom tajnika.

Zopet enkrat tako široko odprte možnosti, da se je veljalo potruditi. Med prosilci sta bila dva zelo vidna predstavnika mlade hrvatske reformatorske družbe, Anton Mažuranić in Vekoslav Babukić. Prvi urednik literarne Danice v začetkih njenega izhajanja, od 1839 gimnazijski profesor in avtor prve hrvatske šolske knjige, slovnicega dela *Temelji ilirskoga i latinskoga jezika* (1839). Bil je starejši brat pesnika Ivana Mažuranića. Njegov biograf ga imenuje ustanovitelja hrvatske narodne šole. Babukić suplent na pravnem oddelku zagrebške akademije do 1838, ko se je povsem predal javnemu delu, prevzel za dve leti uredništvo *Danice* in plačano tajništvo zagrebške Čitalnice in Matice; v tej funkciji ga je tudi našel razpis novega mesta na akademiji. Ker je bil rojen na ozemlju štokavščine, je bil jezikovni mentor Gajevega kroga in tudi sestavil 1836 prvo ilirsko slovnico. Med Vrazovimi tekmeci sta se torej našla oba najboljša poznavalca hrvatskega knjižnega jezika, „obadvojica gramatici ex professo“, kakor se je zavedal Vraz. Ostali prosilci niso toliko tehtali; bili so med njimi tudi kandidati „madžaronov“. Vraz ni opustil ničesar, da bi mesto dobil. Sklepal je, da o njem ne bodo odločevali ne v Zagrebu in ne v Pešti, temveč na Dunaju. Strokovni svetovalec vlade bi bil v takem primeru Šafařík. Izkoristil je zvezo s Čehi ter sugeriral njegovi okolici vprašanja za pismeni natečaj, po katerih bi morali propasti neilirski kandidati, zagovorniki kajkavščine za knjižni jezik. Ko je šlo iz Zagreba gradivo za odločitev na Dunaj, se je tudi sam odpravil tja, a nameraval celo v Pešto, kar pa kasneje ni smatral več za potrebno. Tako je prišlo do njegovega velikega potovanja v poletju 1845. Kolikor je mogel, si je dobil priporočil. Kočevarjevo za dr. Vahtla, zdravnika na Dunaju, zdravnika dr. Gottweisa iz domačega Središča na nekega dvornega svetnika, profesorja političnih ved. Zvesti prijatelj iz Podčetrтка, ki je poznal Vrazove razmere in značaj, si ni želel ničesar bolj, kot da po tej poti tudi on nekje vendarle pristane. Gottweisova pomoč pa je imela nalogo, razpršiti na Dunaju nevarnost posledic srečanja, ki ga je imel ilirski literat 1841 z interesi vlade na jugu države.

Za ureditev Vrazovega krušnega vprašanja pot neposredno ni imela koristi. Mesto je dobil Babukić. Pač pa posredno, kajti z Babukićevim imenovanjem je postalo prosto tajništvo zagrebške Čitalnice in Matice. Za prvo se je torej odprla Vrazu takoj druga možnost.



Tudi za to mesto se je potegoval. S krušnim vprašanjem se je v tem primeru prepletala še usoda *Kola* in z njo njegov literarni sloves, obstanek v hrvatski družbi.

Do zagrebške Ilirske Čitalnice in njene stranske veje, Matice Ilirske, je bil v posebnem razmerju: nobena ustanova nove Hrvatske ni izzivala v njem tako ostrih odklonilnih kritik. Prvotni namen organizacije, kakršna je bila Matica, je bil zelo širok: izdajati časopis, višje znanstveno in leposlovno slovstvo, vzdrževati tiskarno, oskrbeti denarna sredstva za najvažnejše kulturne stavbe, kot sta muzej in narodna knjižnica. Toda na Dunaju takega društva niso potrdili. Zato so ustanovili Matico Ilirsko 1842 preprosto v okviru Ilirske Čitalnice kot njen odsek, po pravilih pa je bila njena naloga zbirati glavnico za izdajanje knjig. Odbor, ki mu je načeloval Gaj, in so ga tudi sicer sestavljali v večini njegovi ožji sodelavci (člani so bili dr. Demeter, Stoss, Anton Mažuranić, Vukotinović, Babukić in Vancić) je v skladu z vso miselnostjo in smerjo predsednika in njegove *Danice* določil kot začetek knjižnega programa izdajo hrvatskih klasikov, dubrovniških pesnikov. Program, nasproten Vrazovemu, sedaj podprt še z izredno visokimi denarnimi sredstvi, kajti Matica Ilirska je zbrala ob popolni podpori ilirske javnosti že v prvih mesecih obstoja 3000 forintov premoženja, ki se je nato še množilo. Bilo je to prav takrat, ko je *Kolu* med prvo in drugo knjigo katastrofalno padlo število naročnikov in se je izid tretje zaradi tega zataknil za celo leto.

Prvi, ki je skušal izgladiti nepremostljive razlike obeh pojmovanj in tudi krogov (čeprav je bil sourednik *Kola* Vukotinović član odbora Matice, to praktično ni moglo mnogo pomeniti, ker ni živel v Zagrebu) ni bil kak Hrvat, ki bi uvidel potrebo, da se mora podpreti dobra stvar Vrazova in nuditi v denarno najmočnejši organizaciji podpora tudi moderni literaturi, temveč Slovenec, kaplan Matija Majar iz Celovca. Že 21. marca 1844 je v okviru svojega velikega kulturnega programa, ki ga je utrdil kot najbližje naloge za Slovence in Hrvate, predlagal, naj bi Matica prevzela *Kolo*. Potreba se mu je zdela tako živa, da je izdelal za pisma slovenskemu iliru v Zagreb kratko malo geslo „Vsako pismo bom končal z vprašanjem: Je Matica že prevzela *Kolo*?“ Vraz je bil tedaj še ves nasršenjen proti Matici in Dubrovčanom in koval le načrte, kako bi preprečil njih vpliv na jezik, pisatelje in družbo. Izdal bo deset do dvanajst knjig narodnega blaga, od tega k oni prvi, ki je že izšla, še tri do štiri debele knjige narodnih pesmi, da bo tako zabilisal na licu poezije umetno rdečilo s pravim, naravnim rdečilom svežega, čistega, ljudskega zdravja! Načrti, vedno le načrti brez prave gospodarske osnove.



Prav za tega l. 1841 od Čitalnice ni dobil zaprošene podpore. Ko ga je sporočal l. aprila 1844 v Prago Erbenu, se je pripravljaj za njegovo izvedbo celo na opustitev urejevanja *Kola*. Počasi ga je le prevzela Majarjeva misel. V dodatku k istemu pismu, a napisanem šele po petnajstih dneh, beremo nepričakovano novico: „Zaradi Šafaříkovega pisma namerava vzeti *Kolo* v svoje okrilje Matica in ga izdajati na svoje stroške.“<sup>1</sup>

Rešitev bi bila enako koristna v obeh ozirih, denarnem z brezskrbnostjo izhajanja, in vsebinskem z ozirom na kakovost bodočih knjig. Poleg krize naročnikov je namreč preživljalo *Kolo* tudi krizo sodelavcev. Dobro je bila organizirana samo zunanja poročevalska služba, niso pa mogli zbrati uredniki večine hrvatskih piscev. Pesiški in leposlovni del so prispevali le Vrazovi ožji prijatelji Trnski, Ilić-Oriovčanin, Kaznačić, Dragoila Jarnevićeva in Ana Vidovićeva, in kar so prispevali, je bilo slabokrvno. *Kolo* v izdaji osrednje kulturne ustanove je moglo imeti več upov na močnejši krog sodelavcev.

Vprašanje je postalo res živo šele po Babukićevem imenovanju v juniju 1846. Čim dalj je trajal čas brezposelnosti, kakor sedaj že smemo imenovati Vrazov položaj, tem manj je mogel skrivati, da mu vendarle gre predvsem za preprosto vprašanje kruha, ne le za literarne načrte, ki bi jih s stalnim zaslužkom laže izvrševal. Takoj, ko je bilo izpraznjeno tajništvo, je živel pod splošnim dojmom, da mu mesto pripada zaradi zaslug za Čitalnico in splošnega kulturnega dela. Ni ga vezal s Kolom, katerega zadnja knjiga je izšla pred dvema letoma, odtlej pa je bil tudi Majarjev predlog toliko kot pozabljen. Naenkrat pa je dobil tudi tu nevarnega tekmeca v dr. Užareviću, uredniku Gajevih *Novin*. Pri prvem bojnem glasovanju na seji odbora Čitalnice 25. julija 1846 toliko, da niso zmagali Užarevićevi prijatelji; Vrazu naklonjeni odborniki so imeli težko delo, da so odgodili sklep. V iskanju kompromisne rešitve je prišel ožji odbor do odločitve, ki je pomenjala zmago obeh kandidatov in obenem povsem zvezala Vrazovo dotlej svobodno publicistično delovanje. V vodstvu Čitalnice, oziroma Matice so sklenili prevzeti *Kolo* in sprejeti zato dva tajnika, oba za upravne in za uredniške posle, ki bi jih vršila skupno. Vrazovi protesti in rotnje prijateljev iz širšega odbora, ki mu je bila pridržana odločitev, naj vendar zagovarjajo potrebo svobode in neodvisnosti uredniškega dela, ki je odgovorno razvoju kulture, ni pomagalo nič. Užarević je dobil mesto tajnika Čitalnice, Vraz Matice in uredništvo *Kola*, toda s sourejanjem odbora trojice,

<sup>1</sup> Vraz, Pismo Erbenu 16. aprila 1844, Djela V 345.



Babukića, Demetra in Moysesesa, in s pridržkom, da mora odbor pregledati vse sestavke, preden gre *Kolo* v tisk.

Kaj se je zgodilo? Nemirni literat je dobil v nagrado za desetletno delo stalni kruh, sicer skromnih tri sto forintov srebra na leto in prosto stanovanje v Narodnem domu. V okviru domoljubnega društva bo vršil isto delo kot dotlej. Organiziral bo knjižni trg, vzdrževal stik med pisci in javnostjo, prigovarjal tovarišem v slovstvenem delu. Le v vrhu vsega, pri vprašanjih, kam in zakaj, tam, kjer se srečuje misel z mislijo in išče globlji smisel stvarem, ne bo svoboden. Pred izvolitvijo je videl usodo Kola na taki poti:

*„Zato pravim, da bo postalo, ako pri tem ostane, iz našega Kola krparija, če ne karikatura.“<sup>1</sup>*

Dolžil je tega starce, ki so sedeli v odborih Čitalnice in Matice in sestavljali v njih svojo trdno večino. Naj odlomek drugega pisma tistih dni z goloto svoje nezadržane obtožbe ponazori, kako do dna ga je prizadela nevarnost omejitve:

*„S tem načinom bi se naši stari lotili tudi književnosti, ki je, kot veste, ne razumejo, in ji utrnili vsako iskro življenja, ki ga tudi sami nimajo. Da bi bilo to zlo, sami uvidite, saj vemo, da jo je do sedanjega cveta dognal zgolj mlajši rod, ki edini ima življenja in svobodnega duha. Zato ne morem na to pristati niti jaz, niti ostali književniki in domoljubi, ki razumejo stvar, marveč se bomo v sredo z vso silo uprli vsaki uzurpaciji in pedantizmu naših starih glav. Žal je, kot veste sami, pri nas več neukih, kakor razboritih, zato bo naša borba težka in lahko propademo. Zato Vas naprošam in zaklinjam v imenu vsega, kar Vam je drago na tem svetu, pridite, da okrepite s svojo razsodnostjo in močno besedo našo malo četo. Itak smo bili mladi doslej nedvomno v vsakem oziru le plebs misera contribuens, z izjemo književnosti, kjer smo še lahko prosto gibali krila duha; sedaj pa glej, starci da nas preženejo tudi s tega polja in se razšopirijo na njem s svojimi zastarelimi načeli, kakor so se doslej širili na političnem polju v breme naših žepov. Bog nas tega varuj!“<sup>2</sup>*

Kakor vedno, je tudi sedaj gledal na literarno stran vprašanja in videl v odločevanju o usodi Kola boj dveh generacij, mlajše in starejše, in trenje njunih različnih literarnih nazorov. V stvari je šlo za mnogo več.

Vodstva hrvatskega življenja se je po razsulu gesla političnega ilirizma, ki so ga bili izdali mladi z Gajem na čelu, polastilo številčno močnejše krilo starih, konservativnih domoljubov v narodni stranki, ki so ubrali v politiki pot, ugodno dunajski vladi. Zunanje so bili njeni zavezniki v boju proti naraščajočemu mlademu madžar-

<sup>1</sup> Vraz, pismo Ivanu Kukuljeviću, velikemu sodniku županije varaždinske, 23. septembra 1846, Djela V 388.

<sup>2</sup> Vraz, pismo Titu Babiću, članu mestnega sveta in fiskalu v Gredicah, 26. septembra 1846, Savremenik 1938 736—7.



skemu nacionalizmu z liberalnim poudarkom, notranje so se zopet omejili na hrvatski politični program za obrambo hrvatskih pravic, odklanjanjem poizkusov za izpremembo fevdalnih socialnih razmer v prid kmečkemu stanu s preureditvijo zemljiške posesti, kulturno s počasnim napredovanjem jezika in malimi pridobitvami. V politiki so bili gospodarji položaja. V kulturi je lastnik *Danice*, Gaj, v rokah vlade, ker dela za njene nagrade. Prevzem *Kola* v lastništvo Matice je pomenjal v takih okoliščinah zavzetje zadnje svobodne postojanke, ki bi mogla s svojo polemiko razburjati duhove.

Duša matičinega odbora pri ureditvi vprašanja je bil kanonik Štefan Moyses, bivši knjižni cenzor in tajni zaupnik Sednitzkega. Vraz ga je spoštoval kot zelo uvidevnega človeka, najboljšega med starimi, in ni mogel razumeti, zakaj tako trdovratna nepopustljivost pri odločitvi, naj ureja v bodoče *Kolo* odbor, od kod nezaupanje, ko se je vendar dotlej izkazal kot dober urednik, kateremu se je imelo zahvaliti *Kolo* za svojo višino? Konservativno krilo narodne stranke in Vraz sta bila sicer v dobrem medsebojnem razmerju. Literat si je želel političnega miru in varnosti, ker je takrat pridobivalo na ceni njegovo delo, in tega je imel le pod vlado previdne stranke. Starim Vrazovo delovanje ni bilo nevarno, saj je venomer poudarjal škodljivost političnega pojmovanja ilirizma. Zato se je razumel zlasti z duhovščino in imel pri kandidaturi zagotovljene vse njene glasove. Le v bistvenem vprašanju ni mogel na čisto niti s svojimi zavezniki.

Če bi se vse to godilo pred nekaj leti, bi pod takimi pogoji najbrže ne dal *Kola* in se raje odrekel mestu. Sedaj so ga razmere že zelo stiskale. Tako se je s sejo Ilirske Čitalnice dne 30. septembra 1846 končalo drugo obdobje Vrazovega življenja. Star 36 let je dobil prve redne prejeme in se s tem dokončno navezal na hrvatsko sredino. Se bo nemirna kri za pisarniškim pultom umirila? Bo v izvrševanju funkcije kulturnega referenta „starih“ krotil upor spoznanju o Guliverju med Liliputanci?

Bil je takrat že zelo razjeden od svoje bolezni. Poslabšalo mu jo je zlasti potovanje 1845.

Nad tegobami zunanjega življenja je sijal njegov drugi svet. Njegov pravi svet: v s e s l o v a n s k a v z a j e m n o s t.

Prve Vrazove zveze s severnimi Slovani so izvirale med leti 1833 in 1839 zgolj iz ljubezni, ki jo je budila v njem romantična primes domoljubnih čustev. Dopisovanje s Čelakovskim, Roštlapilom, Šafaříkom in mladim Slovakom Vrchovskim ni imelo, končno, drugega namena, kot njih seznanitev s Slovenci.



Novo je prinesla v njegove vseslovanske zveze izdaja prvih knjižnih del. Že kmalu po *Narodnih pesmih ilirskih in Džulabijah* je v začetku 1841 po sedmih letih obnovil korespondenco s Čelakovskim. V čeških listih si je želel ocene svojih dveh knjig, kot bi sploh rad postal bliže znan češki kulturni javnosti. Zato je po vrnitvi s svojega velikega popotovanja po slovenskih pokrajinah ponudil za *Časopis Češkega muzeja* tudi članek o Reziji. Njegov pglavitni trud pa je veljal prizadevanju, da bi tudi med severnimi Slovani, zlasti med Čehi in Slovaki, ustvaril trg svojim knjigam. Čelakovský je to brigo preložil na praškega zdravnika Waclava Staněka, ki se je res izkazal Vrazu kot vesten utrjevalec kulturnih stikov, saj je ostal z vrsto drugih zvest nič kaj prijetnemu delu vsa nadaljnja leta. Tako so Vrazove knjige našle že kmalu po izidu preko Čelakovskega, Staněka ter Šafařfka, s katerim Vraz ni pretrgal stikov, pot tudi med Čehi.

Še močnejši nagib v smer je pomenil izid *Kola*, pri ilircih prvega glasnika izrazito vseslovanske miselnosti.

Med periodičnimi tiski južnih Slovanov, tako Slovencev kot Hrvatov in Srbov, je bila njegova uredniška zasnova novost, saj dotlej ni bilo časopisa, ki bi skrbel, da bi bila zbirana knjižna in kulturna poročila z domačega in tujega slovanskega sveta z enako vestnostjo. Ni pa bila vrsta takega literarnega lista novost za Čehi, pri katerih je našel Vraz vzor svojemu namenu v prizadevnem poročevalskem delu v *Časopisu Češkega muzeja*, ki ga je izdajala Matice Češka in urejal Šafařfk. Smer so mu kazali tudi razni almanahi. Poleg Gyalyja se je tudi veliki vzornik Čelakovský še 1841 bavil z zamisljivo izdaje antologije slovanskih pesnikov, in prav Vraza naprosil za pomoč pri sestavi ilirskega dela.

Vrazov zbornik bi se po prvotni nameri imenoval *Pregled*. Zasnutek je v tesni zvezi s prijateljstvom s Sreznevskim, ne le, ker je občevanje z Rusom pospešilo Vrazovo zblizanje z drugimi Slovani, temveč tudi zaradi nasvetov, ki mu jih je dajal mladi ruski etnograf in jezikoslovec. Bil je v oni dobi Vrazov najožji zaupnik. Njuna korespondenca nudi nekoliko podrobnejših osvetlitev nastanka najpomembnejše strani Vrazovega dela med Hrvati. Iz razlik Sreznevskega in njegovih pogledov na namen *Kola* se obenem razbirajo načrti, ki jih je Vraz zasledoval. Prvotni naslov priča, da mu ni šlo toliko za časopis, ki bi pospeševal čisto literaturo, kot za list, ki bi z obveščanjem skrbel za gojitev slovanske skupnosti. Literata je v njem že nadvladal ideolog. Sreznevskemu se je zdelo, da bi moralo priti pri uresničenju vseslovanskega ideala najprej do večje južno-slovanske skupnosti, zlasti do sporazuma med Srbi in Hrvati. Za



svojega potovanja iz Zagreba globlje na jugovzhod, do Beograda in Zemuna, je spoznal nevarne razlike v pogledih pravoslavnih Srbov in katoliških Hrvatov in po dobljenih izkušnjah nasvetoval Vrazu naslednje smernice za *Pregled*: prvič bi moral poudariti, da za ilirce verske razlike ne ustvarjajo nikakih težav; drugič sprejeti načelo, da bi se mogli vsi ilirski narodi oprijeti cirilice; tretjič naj bi bila kot „ilirizem“ tolmačena le v i š j a jezikovna in literarna skupnost Srbov in Hrvatov, dveh narodov, ki ne bi izgubila v nji svojih narodnih individualnosti; četrtič naj bi sodelovali v njem srbski pisci in sicer s prispevki v cirilici. Ker se vsak narod ponaša s svojim narodnim imenom, naj bi *Pregled* kolikor največ mogoče dopuščal in rabil oznaki srbsko in hrvatsko.

Po zamisli Sreznjevskega bi se južnoslovanska skupnost uredila na način enakovrednega sodelovanja Hrvatov in Srbov. Ohranili bi se dve središči brez hrvatske hegemonije, do katere bi vedle razmere, če bi se Srbi priključili Gajevega gibanju. S sprejemom cirilice bi se odpirala celo možnost prevlade srbskega elementa. Program je bil v mnogih ozirih v opreki z Gajevim in s tem tudi Vrazovim. Tudi ostali predlogi izdajajo, da se Sreznjevskij ni poglobil v Vrazovo miselnost, ali je ni hotel sprejeti. Zahteva, da mora vsebovati *Pregled* nekaj iz dubrovniških piscev, je bila v načelnem nasprotju z Vrazovim izpodirvanjem dubrovniškega vpliva, kar je sicer v jeziku odobral tudi Sreznjevskij. Misel, naj bi imel almanah tudi zabavni del z Vrazovo težnjo po resnejšem obeležju časopisa. Sreznjevskij je želel, da bodi list nestranskarški, slogaški, Vraz je gorel prav za kulturno vojno v ilirski idili.

V nasprotju s Sreznjevskega poudarkom, da je jedro vprašanja slovanskega zbližanja za ilirce na Balkanu samem, ga je videl Vraz v zgraditvi mostu med Hrvati kot najvidnejšimi in najnaprednejšimi južnimi Slovani in med skupnostjo zapadnih in severnih Slovanov. Zato ni sprejel za novo kulturno glasilo nobene poslanih pobud, temveč mu dal povsem značaj lastne miselnosti. Razmere pri ustanovitvi *Kola* v začetku 1842 so bile take, da moremo gledati v njegovi organizaciji skoraj izključno Vrazovo delo. Od obeh sourednikov je bil Vukotinović daleč od Zagreba, a Rakovac zaradi preobilice dela v raznih domoljubnih društvih zelo malo udeležen pri pripravah. Prodril je le njun predlog, naj se časopis imenuje *Kolo* in ne *Pregled*. Vraz sicer ni mogel načelno odklanjati sodelovanja srbskih piscev in je zagotovil, da jih bo povabil, ni pa hotel prevzeti vloge posredovalca med Srbi in Hrvati, ki mu jo je priporočal Sreznjevskij z mislijo, da mu bo kot Slovincu, tretjemu v skupnosti, ki ni prizadet pri trenjih obeh sosedov, to najlaže uspelo. Ker tudi



z nasprotne strani ni bilo nikakih iniciativnih ponudb za sodelovanje, posledice takega zadržanja niso mogle biti drugačne, kakor so v tem in v naslednjih letih res bile: rahle, prehodne in slučajne, mnogo slabejše kakor zveze s Čehi in Slovaki. Takoj za prvo knjigo *Kola* urednik ni iskal poročila o srbskih knjižnih novostih pri Srbih samih, temveč je z obžalovanjem, da ni zvez, naprosil zanj Sreznoveškega. Po svoji kulturnopolitični usmeritvi je dobilo *Kolo* tako značaj mostu med kulturnim delovanjem ilirskega središča pri južnih Slovanih in zapadnimi ter severnimi.

Onstran madžarsko-nemškega klina v slovansko gmoto je nudil Vrazu pri izvedbi njegove zamisli največjo podporo Šafařík. Medtem ko je sam še obupal, da ni mogel najti med Čehi več kot pet ljudi, ki bi prišli v poštev kot kupci ilirske knjige, ko je tožil, da njemu samemu nočejo uspevati stiki z „Iliri“, da je Vraz njegova edina zveza, da *Danica* nikakor ne zadošča za poučitev o kulturnem življenju južnih Slovanov in je moral sam naročiti po Vrazu v Prago vse, kar je prišlo pomembnejšega na knjižni trg pri južnih Slovanih in se poučevati neposredno sam, je imel njegov učenec s svojim prijemom več sreče. Druga zveza, ki bi mogla priti sedaj do odločilnega vpliva, je ostala brez globljega učinka. Še pred izidom *Kola* se je Vraz osebno spoznal s Kollárjem. Peštanski protestantski pastor je sprejel v septembru 1841 vabilo na svatbo svojega češkega znanca Vincenca Doležaleka, ki je služil v avstrijski obmejni straži v Brežicah. Porabil je priliko in obiskal dalje Zagreb, Reko in Trst ter nadaljeval svoje popotovanje po gornji Italiji. Srečanje med Kollárjem in njegovim najvernejšim učencem na slovanskem jugu ni potekalo na način, ki bi prestopil okvir priložnostnega znanja. Kollár najbrže ni niti izvedel, kaj je bil Vrazu. Bolj kot agitatorja panslavizma in kulturnega mesijanizma se je pokazal v Zagrebu občudovalca uspehov političnega ilirizma in zlasti Gaja. Tudi kasnejša korespondenca med Kollárjem in Vrazom razmerja ni bistveno poglobila.

Čeprav je izhajala težnja, ki je silila Vraza k sklepanju prijateljstev v raznih slovanskih deželah iz enotnega vzroka, je dobilo razmerje med njim in Rusijo, Poljsko, Slovaško in Češko zelo različen značaj. Trdnost stikov je zrcalo, v koliko je dotična dežela verovala v vrednost ideje slovanske skupnosti in koliko so posamezni njeni kulturni predstavniki hoteli po tej poti voditi usodo svojega ljudstva.

Ne le Vraz, tudi Čehi so vzdrževali svoje stike z Rusijo pretežno po treh popotnikih, ki so obiskali zapadne in južne Slovane. Stolici za slovanske jezike in književnosti na moskovskem in har-



kovskem vseučilišču, zasedeni po Bodjanskem in Sreznevskem, sta postali žarišče propagande zbližanja, ki po njunih poročilih med rusko mladino ni zvenela v prazno. Vendar Vraz za svoje *Kolo* iz tega ni mogel izbiti večjih koristi in je bil prisiljen, pomagati si za poročila o ruskih književnih novostih po drugih, posrednejših virih. Ilirska javnost ni žela sadov njegovega tesnega prijateljstva s Sreznevskim in ne dobrega znanstva z Bodjanskim. Dokler je bil Sreznevskij na potovanju, je z isto vnemo, kakor je vzdrževal svoje stike s Čehi, skrbel tudi za zvezo z Vrazom. Plod te skrbi je bilo poročilo o književnih novostih pri Čehih l. 1841, ki ga je poslal za prvo knjigo *Kola*. Po povratku je v svoji razsežni, zapadnemu svetu zaprti domovini umolknil. Na poti je še imel načrte, ki so se vezali z bodočim delom: kako posredovati ukrajinski in ruski mladini jezike zapadnih Slovanov, kako vrednote njih knjižnega zaklada? Baval se je z mislijo izdaje nekakih *Slovanskih bukvic* z izvirnimi odlomki tekstov dobrih pisateljev, za katere naj bi mu Vraz zbral kranjski, štajerski in koroški del. Prav tedaj je bil Vraz v velikih skrbih zaradi političnega preganjanja in zaposlen s pripravami za *Kolo*. Sreznevskij prošnje ni ponovil, a kmalu je dopisovanje sploh zamrlo. Ohranil je sicer živo zanimanje za južno slovansko vprašanje tudi po povratku in hotel 1844 zopet obnoviti stik, prav tako v jeseni 1847 s Hankinim posredovanjem tudi Vraz, toda obakrat je ostalo vse, kot je bilo.

Dalje je vzdržal Bodjanskij, s katerim se je Vraz kratko spoznal v Zagrebu še spomladi 1839. Vrnil se je obenem s Sreznevskim in si napravil sličen načrt, izdajo Vseslavjanskega učebnika. Naprosil je Vraza za prispevek tridesetih do štiridesetih hrvatskih narodnih pesmi in še za popravljen izvod njegove izdaje slovenskih narodnih, o katerih je slišal od Sreznevskega, da so izšle z velikimi jezikovnimi napakami. Vabilo je bilo sestavljeno v duhu slovanske vzajemnosti in zelo široko, saj je želelo, da bi mu Vraz v bodoče redno poročal o splošnih in knjižnih novicah s Hrvatske in pošiljal važnejše nove knjige. Pismo je poslal preko Šafařka in mu priložil še vrsto ruskih knjig. Poteklo je leto od 7. junija 1843, kar je bilo napisano, preden je Vraz odgovoril in poslal pismi s pripombami o hrvatskih narečjih. Zopet se je zahvalil Bodjanskij s pošiljko novejših knjig, zlasti z ruskimi pesniki (Homjakovim, Saharovim, Ševčenkom in tudi prozo Gogolja), ponovil svojo pripadnost k misli slovanske vzajemnosti in predlagal, naj bi ustvarili iz Prage veliko središče za izmenjavo slovanskih knjig — toda to je bil obenem zadnji važnejši neposredni stik, ki ga je imel z Rusijo utiralec slovanske miselnosti med južnimi Slovani. Ostale zveze so bile bolj podrejenega pomena: tik pred izidom *Kola* 1842 je pisal Vraz koncept pisma z obširnim



poročilom tudi tretjemu iz prve skupine ruskih potnikov, Preisu, katerega pa najbrže ni odposlal, v zimi spoznal nato v Zagrebu novega popotnika slovanofila, pisatelja V. A. Panova, 1843 ponudil Kolo v zameno uredniku Moskvitjanina, Pogodinu, in mu poslal obenem kup ilirskih knjig, se seznanil v poletju 1845, najbrže na Dunaju, še s Fedorjem Čižovim, ki mu je obljubil neke članke, a jih po vsej priliki ni poslal, in končno jeseni 1846 dobil od ruskega profesorja Viktorja Grigoroviča iz Kazana, ki se je vračal s potovanja po Macedoniji in Bolgarski, zbirko bolgarskih narodnih pesmi in jih objavil v *Kolu*.

Mnogo globlji pomen kakor te, po svojem rezultatu neznatne osebne zveze, je imelo za hrvatsko literarno življenje Vrazovo občudovanje sodobnega ruskega slovstva, proze kakor pesništva. Njegovo književno-kritično reformatorstvo domače hrvatske literature v *Kolu* in drugod je slonelo pretežno na vzorih, ki mu jih je nudila ruska. V mladostnih letih naslonjen na nemške tvorce in sploh bolj na zapad, se je v tej dobi preusmeril in gradil svoje literarno estetske in kritične nazore na delih svežega začetnega realizma sodobne ruske literature, ki jo je spremljal na korak. Ta del Vrazovega udejevanja neposredno ne pripada več okviru ilirizma in njegovih kulturnopolitičnih teženj, temveč ožjih Vrazovih literarnokritičnih ambicij, ki so po svojem značaju, vplivnem krogu in stikih že zgolj razvojni problem hrvatske literature same.

Trajno vzajemno izmenjavanje kulturnih vesti med Rusi in ilirskim središčem Vraz za Kolo po prvem neizpolnjenem obetu ni skušal več organizirati s Sreznevskim in Bodjanskim, temveč z Rusom, ki je stalno živel na Poljskem. Poljska bi mogla kot vmesni člen med veliko in nedostopno, toda naglo se prebujajočo in zato vabljivo kulturno enoto najštevilnejšega slovanskega elementa in med zapadom posredovati ostalim Slovanom poleg poročil o svoji lastni visoki literaturi tudi poročila o Rusiji, s katero je bila po političnih prilikah najtesneje zvezana. Sanjaču, ki je iskal enotnosti, se je odprl svet, še bolj razbit in v svojem sestavu zapleten, kot oni, nad katerim je zdvajal doma.

Po razkosanju med tri države, Rusijo, Prusko in Avstrijo, se v Poljski ni moglo razvijati enotno književno življenje. V skladu s politično delitvijo so se oblikovala ločena središča v Vilni in Varšavi v rusko-poljskem kraljestvu, v Poznanju v nemški Poljski in v Lvovu ter Krakovu v Galiciji, ki je pripadala Avstriji. Znatno del slovstvenih delavcev je živel sploh v emigraciji, med njimi tudi Mickiewicz. Zator politične svobode ni imel za posledico splošne omahnitve poljskega življenja, temveč nasprotno povzročil nov vzpon literarne



delavnosti. Vrazu ni preostalo drugega, kakor da vzpostavi gojitev vzajemnosti z vsakim izmed treh delov Poljske. Tako je došlo do njegovih zvez s središči Varšavo, Lvovom in Vratislavo, ki so se vse pričele v juniju 1842, ko je bilo treba oskrbeti za drugo knjigo Kola tudi ruska in poljska poročila.

V osrednjem poljskem ozemlju, ki je pripadlo Rusiji, je poznal poleg nekaterih poljskih piscev tudi ime Petra Dubrovskega, mladega Rusa, profesorja varšavske gimnazije. Že na kraju 1841 je poizkusil dobiti od Sreznevskega o njem kakih podrobnejših vesti. Dubrovskij je namreč oglasil, da bo začel izdajati v Varšavi leposloven list. Po smeri bi bil povsem soroden *Kolu*: utrjeval bi splošno slovansko zблиžanje, a začel ustvarjati tudi kulturno zvezo med Poljsko in Rusijo. S takim programom bi zavzel povsem svojevrstno mesto v poljskem javnem življenju, prepojenem sicer od gneva do političnih gospodarjev. Goreči pripadnik ilirizma in preko njega slovanskega zблиžanja, Vraz, je videl iz svoje oddaljenosti v nameri varšavskega tovariša pač bolj izpolnjevanje programa vzajemnosti, kakor pa utrjevanje politične prilagoditve, kakršno je morala poljska sredina v obrambi svojega jezika in življenja odklanjati. Misel vzajemnosti ob notranjih poljskih vprašanjih ni mogla prodreti. Dvojezični, rusko-poljski polmesečnik *Dennica-Jutrzenka, pismo literackie, powięcone przedmiotom słowiańskim* v takih okoliščinah ni predstavljal pomembnejše kulturne postojanke v poljskem življenju in je mogel zbrati le sedemnajst poljskih in dvanajst moskovskih naročnikov; vzdrževale so ga denarne podpore ruskega prosvetnega ministra grofa Uvarova.

Dubrovskij je imel tedaj že tesne literarne zveze s Čehi, zato je ponudbo vzajemne priprave gradiva, ki jo je prejel od urednika ilirskega *Kola* s pismom z dne 29. junija 1842, naletela pri njem na dobrodošel sprejem in res rodila dveletno sodelovanje. Dubrovskij je za *Dennico* pripravil nekaj slovenskih narodnih pesmi iz Vrazove zbirke, objavil odlomke vseh treh pisem, prejetih od njega v letih 1842 in 1843, v kolikor so se nanašala na ilirske knjižne novosti, ter obširni referat *Pregled književnega življenja južnih Slovanov za 1842*, v katerem je Vraz razčlenil splošne smernice hrvatskega preroda, orisal prosvetna društva, a iz ožjih slovstvenih vprašanj periodične tiske in knjige in z njimi prispeval k hrvatski književni kritiki svoj najobsežnejši in najtehnjejši donesek, a, po besedi urednika, tudi *Dennici* njen najboljši članek. Dubrovskij je v zameno prevzel v *Kolu* ruski in poljski referat. V skladu z njegovo miselnostjo so v poročilu o obeh literaturah doživela obsodbo dela z izrazito zapadnoevropskim vplivom, ter pisci, ki so branili poljsko kulturno samostojnost.



Po desetih letih, kar se je morala narodnostna borba Poljakov umakniti na svojo poslednjo postojanko, zgolj kulturno delovanje, se mu je videlo ponavljanje poljskega stališča že tako priskutno, da ga je mogel imenovati ‚vedno isto kašo‘. Več milosti so našli v njegovi presoji pisci z litvanskega ozemlja, kajti pri njih je našel zaradi bližine jezikovne meje mnogo več volje za priznanje Rusije. Estetski kriterij Dubrovskega se je povsem skladal z Vrazovim te dobe. Najvišjo kakovost je po njem dosegla literatura, pisana v duhu narodnem, pri čemer je bil položaj poljske literature v nekem oziru sličen hrvatski: kot ta z dubrovniško, se je imela novejša poljska boriti z ostanki pod francoskim vplivom nastalega in enako okostenelega psevdoklasicizma, ki se je v nji obdržal izredno dolgo, tja pod konec četrtega desetletja tekočega stoletja. Utesnjen v svoj način vrednotenja, ki pa zopet ni bil toliko sproščen, da bi mogel prav objeti izraz novejše poljske in ruske literature s predstavniki Mickiewiczem, Puškinom in Gogoljem (ta mu je veljal sicer za velikega pisatelja, a ga je razumel kot šaljivo naravo), je iskal tudi v njiju najvišjega: „Idejo o slovanskem jeziku, o slovanskih pesmih in običajih, skratka o narodnosti naši...“<sup>1</sup>

Dubrovskej je bil v začetku svojega javnega delovanja z razvojem, ki se mu je odkrival v smer njegovih želja, zadovoljen; v Rusiji si je zlasti mnogo obetal od Sreznevskega in Bodjanskega. Prvi ogenj se je sicer naglo unesel; ko se je poglobil v resnično stvarnost obeh literatur, je postal s svojo skrbno bibliografijo novih knjig Vrazu in po *Kolu* ilirski družbi dober vodnik po ruskem in poljskem slovstvu, kar je bilo pozitiven donos zblizanja. Toda umetno vzdrževana *Dennica* je prenehala izhajati že sredi 1843, s čimer so bila izpodmaknjena tla tudi medsebojnemu delu. S februarjem 1844 je korespondenca prenehala.

Stik z delom Poljske, ki je bila priključena Prusiji, se Vrazu ni posrečil. Pismo profesorju Purkiněju v Vratislavo, za katerega je bil izvedel od Sreznevskega, in ga nato naprosil, da bi ga spravil v zvezo s poljskimi književniki in oskrbel njih članke za *Kolo*, je ostalo brez odgovora.

Poljska, kakor jo je predstavil Vrazu dopisnik iz Galicije, se je zelo razlikovala od one, kakršno je slikal Dubrovskij, in mu razrešila uganko, zakaj ne more dobiti stika s prav nobenim poljskim literatom.

„Ko živim tu, daleč od prijateljev naših skupnih stvari, v poljskem svetu, nimam pogoste prilike osebnega občevanja z njimi. Poljski narod je deloma prevelik, deloma preveč zagledan vase, da bi mogel z enakim

<sup>1</sup> Dubrovskij P., *Ruska i poljska literatura*, Kolo II (1842) 92.



zanimanjem spremljati delo in razmere drugih Slovanov. Zato se ne čudimo, če je v njem tako malo vzajemnosti, tako malo, rekel bi, bratskega duha. Stvar zahteva nekaj več časa, da jo bodo oni razumeli. Pač pa Vam morem z uteho zagotoviti, da sem našel najboljše prijatelje v tukajšnjih Ukrajincih; sličen položaj sam kot je naš, jih vede v naše naročje“.

„Ko smo v času zadnjih srbskih prevratov čitali o stikih srbskih domoljubov s poljsko emigracijo, sta nam strah in boleost polnila srce. Kako so se mogli spustiti v zvezo s temi blaznimi in obupnimi vrtoglavci? Niso videli pred seboj gotove pogube? Verujte mi, od Poljakov se ne smemo nadejati rešitve, prej škode, kajti ne le, da vsak takoj pokaže svojega duha radikalne demagogije, temveč se ob tem vedno pokaže njegov interes lastnega egoizma. Pustimo jih v miru in prevzemimo od njih le, kar je v njih dobrega.“<sup>1</sup>

Tako je označil leta 1843 Poljake Vladislav Zap, Čeh, ki ga je služba privedla v Lvov, poljski dopisnik *Casopisa Češkega muzeja*. Šafařík ga je priporočil tudi Vrazu. Zap je Vrazovo ponudbo, naj postane tudi ilirski družbi tolmač poljskega sveta, sprejel. Postal je ob Šafaříku in Erbenu glavni opornik Vrazove mreže vseslovenskega zблиžanja.

Referat o poljski literaturi, katerega je po zunanjih okoliščinah obdržal tja do 1850, predstavlja enega izmed prispevkov, ki so dali Vrazovemu almanahu višino. Le v dnu pristaš nevsiljivega slovanskega zблиžanja, je s svojim čutom za stvarnost gledal v ideji pot, ki je pospeševala rast raznih slovanskih narodov in jo v tej obliki s seznanjanjem češkega in ilirskega sveta s poljskimi vprašanji tudi podpiral. Hrvatskim kulturnim krogom je mogel biti kot sodelavec *Kola* mentor, poznavalec tokov evropskega slovstva, kakršnega domača literatura ni imela. V obširni, za svojo dobo globoko zasnovani analizi poljske slovstvene preteklosti je pokazal predvsem tudi na veliko odvisnost med rastjo književnega dela ter političnim in socialnim razvojem, ki je veljala prav tako za hrvatsko in slovensko sredino, a se je sodobni prerodni delavci v večini niso v toliki meri zavedali. Program, kakršnega je utrdil kot nujnost za Poljake, bi veljal enakovredno tudi za Hrvate in deloma Slovence: omogočiti izobrazbo vsem plastem od plemstva do kmečkih podložnikov in premostiti socialne razlike, pripraviti duhovščino, da bi se poleg dušnega pastirstva lotila ljudske izobrazbe, napeljati javne delavce na pot konkretnih potreb ljudstva in pisatelje od sanjarstva v literaturi k realizmu. — Tehnično vprašanje pri *Kolu* je preprečilo, da ni bil celotni sklad njegovih nazorov posredovan ilirski družbi globoko v dobi pred marčno revolucijo, temveč šele po nji. Raz-

<sup>1</sup> Iz Zapovih pisem Vrazu 7. januarja in 24. decembra 1834; Paul, Dopisy 51, 53.



prava, ki jo je 1843 poslal Vrazu o poljski književnosti, je s svojimi 50 stranmi drobnega tiska obvladala Vrazov almanah do dobe, ko je uredniku samemu usahnila moč. Prav zato je bila pomembnejša stran prijateljstva, ki je ostala osebno Vrazu: zanimanje za njegovo in ilirsko književno delo, ob priliki celo za Bleiweisove Novice; posredovanje med poljskim in zagrebškim knjižnim trgom, ki ga je iz Lvova lahko opravljal (med Dubrovskim in Vrazom); posredovanje s Sreznevskim itd. Vladislav Zap je bil za Vraza vez na dve strani: na Poljsko in na svojo rodno Češko. Nad drobnimi medsebojnimi naročili, ki so si sličila pri vseh Vrazovih dopisnikih in zadevala organizacijo vzajemnosti, je našel v njem človeka, sposobnega in pozornega, da mu je nudil iz tujine polno moralno in idejno oporo pri njegovem utiralnem delu. Pri zelo omajanem položaju doma mu je bila ta pomoč zelo potrebna.

Če bi se Vraz pri vseh svojih izkušnjah z Rusi in Poljaki vprašal, kakšno bodočnost ima pri obeh številčno najmočnejših slovanskih narodih ideja slovanske vzajemnosti, koliko so zanj storili in koliko so sploh voljni urediti življenje po njenih zahtevah, bi svojega odgovora ne mogel sprejeti brez nemira. Moral bi si priznati, da se dela za njeno izvedbo ni oprijela starejša generacija, a mlajša le po posameznikih, ki so prav za prav izjema v veliki celoti. Iz Poljske ni imel glasu, da bi jo sploh kdo od Poljakov spoštoval. Vezala se je tam s tujim elementom, ki mu domačin ni bil prijazen.

Težko je reči, da bi se Vraz poglobljal v taka vprašanja. Idejo sta mu reševali Slovaška in predvsem Češka.

Splošen Vrazov informator o razmerah in kulturnih delavcih Slovaške je bil Bogoslav Šulek, Slovak, ki je našel v Zagrebu zaposlitev kot Gajev pomočnik pri *Narodnih novinah*. V zemlji ob nasprotnem robu Ogrske so bile politične in kulturne razmere povsem slične hrvatskim, zato sta oba najvidnejša predstavnika mlade Slovaške, Miroslav Hurbin in pesnik Ljudevit Štur, najlaže razumela Vraza. Hurbin, za Vrchovskim drugi Slovak, s katerim se je spoznal Vraz, in prvi, ki ga je ilirec sam iskal, je sprejel ponudbo za literarno zvezo z najčistejšim pojmovanjem vzajemnosti, vprav kollárjevske pripravljenostjo za medsebojno podporo. Njegov članek za *Kolo Narodno i književno življenje Slovakov* je mogel razkriti Hrvatom in Slovencem razvojno stopnjo ljudstva, ki ni doseglo niti točke, na kateri se je bilo zagostilo njihovo. Socialno slabo diferencirano, v tuji politični upravi, njegov jezik rabi za svoje občevalno sredstvo samo spodnja plast. Prvi začetki književnosti, ki se je morala boriti še s takimi ovirami, da je veljalo trenutno vse prizadevanje želji za imenovanje posebnega knjižnega cenzorja za slovaške knjige.



Celokupno dotedanje slovstvo je obsegalo le knjižni program, ki si ga je pripravil duhovnik za izvrševanje dušnopastirske službe. Vendar je imela Slovaška v narodnostnem oziru pred Slovenijo neko prednost. Pri njih se je ohranila protestantska ločina, ki je v skladu s svojim nazorom o potrebi vzgajanja ljudstva v njegovem lastnem jeziku skozi vse dobe poudarjala tudi misel potrebe narodne zavesti. Zato jim novi vseslovanski nauk, ki je bil doma prav pri njih, ni prizanesel z drugim ogrožanjem narodne moči. Tudi pri njih je bil del slovstvenih delavcev prepričan, da mora v skladu s panslavističnim programom opustiti slovaščino in sprejeti za knjižni jezik češčino, medtem ko jo je drugi pričel prav v teh letih gojiti s posebno skrbnostjo. Tako so stali tudi Slovaki sredi kulturnega boja dveh ideologij.

Sicer so bile literarne razmere prav take kot na jugu: pisatelj je bil sam svoj izdajatelj, prodajalec in kreditor, pisal pa je pri tem zastonj. V Hurbinu je našel Vraz leta 1842 prav tako zanosnega Kollárjevega pristaša, kakršen je bil sam, a vendar se zveza med njima po prvem Hurbinovem prispevku v *Kolu* ni obdržala dalje.

Po pripovedovanju Sreznjevskega o hrvatskih prilikah za obiska Bratislave in nekaterih drugih poznanstev s Hrvati je poiskal spomladi 1842 stik z Vrazom tudi Ljudevit Štur, sourednik lista *Tatranka*, osrednja osebnost mlade Slovaške. V dveh letih, ko je snoval slovaški politični list, ki naj bi bil vrh vse borbene sile proti osvajalnemu madžarizmu, za katerega pa ni dobil dovoljenja in so se nanj strnili vsi upi Slovakov v Pešti in Bratislavi, je bil tudi vnet razširjevalec ilirskih knjig, ki mu jih je pošiljal iz svoje zemlje Vraz. Uspešno sodelovanje med Slovaško in Hrvatsko je bilo prekinjeno sredi 1844 po Šturovem odpustu iz profesorske službe na bratislavskem liceju, uspehu madžarskega preganjanja. Slovaški pesnik se je umaknil iz Bratislave pod Tatro. Za Vraza je padla nanj tudi senca, ker se je pridružil zagovornikom slovaške jezikovne individualnosti; za obiska Prage je 1845 v *Česki Včeli* celo javno polemiziral z njegovimi nazori.

Po prekinitvi s Šturom je ohranil stik s slovaškimi krogi po Bohuslavu Nosáku iz Pešte. Že v jeseni 1843 je novi korespondent poročal Vrazu o izpremenjenem programu za slovaško ljudstvo, za kakršnega so se odločili v Pešti: ustanoviti ljudsko glasilo: *Prjatelj ludu* (izdajatelj Jan Kadavý) pisano za kmete, obrtnike in trgovce, ki ne bi imelo za smoter politične vzgoje, temveč narodno utilitaristični in zabavni program. List bi širil obenem nravnost in bil zagovornik ideje vzajemnosti in medsebojnega slovanskega spoznavanja. Zaradi poslednjega so povabili k sodelovanju tudi Vraza, ki naj bi prispeval v zelo poljudnem načinu pisane članke o Hrvatski.



Narodna miselnost na Slovaškem je torej doživljala v teh letih skoraj natančno take odtenke kulturnega razvoja kakor na Slovenskem.

Čeprav načelno enakovredna, je bila po življenjski praksi udeležba Rusov, Poljakov, Lužičanov, Ukrajincev in tudi Srbov pri skupni slovanski akciji za Vraza obrobne pomena. Jedro slovanskega sveta sta tvorili zanj Hrvatska in Češka. Čim globlje pa je poznavaal svojo novo domovino in čim bolj je bil nanjo vezan, tem bolj je tudi ob nji nekdanji občutek radosti bledele in se umikal grenkim dnevnim izkušnjam; obenem so se sanje zbirale okoli tretjega življenjskega ideala, Prage. *Zlate Prage*, kakor jo je dosledno, celo v naslovih pisem, imenoval.

Zveza med Vrazom in Čehi se je razvila od začetka 1842 dalje v nepretrgan prijateljski, literarni in kulturnopolitični stik s celo vrsto ljudi.

*Delavska knjižnica v Ljubljani*

Pri Čehih ji je bil steber Šafařík, čeprav sam po rodu Slovak. Vzel je mladega ilirskega literata z njegovih najboljših strani: kot ustvarjajočega besednega umetnika, kot pomembnega zbiralca narodnega blaga, kot dragocenega organizatorja vzajemnih zvez, kot vršilca kulturnega poslanstva med nerazvitim ljudstvom, kot osebnost, ki ji gre pri južnih Slovanih po zaslugah za njih dvig visoko mesto. Prav zaradi idejne in prijateljske opore, ki jo je imel v nekaterih Čehih, je mogel Vraz v letih 1842 do 1846 z nepomirljivo vztrajnostjo nadaljevati svoj boj za reformacijo hrvatskih knjižnih pogledov in smeri javne miselnosti sploh in to proti volji večine v hrvatski sredini. Le pisma, ki jih je neprestano dobival iz Češke, prežeta iste iniciativnosti in pripravljenosti za delo, celo optimističnejša, vernejša, v dejanjih naglejša in podvzetenjša od njegove nemirne narave same, so mu mogla v letih, ki so bila, objektivno vzeta, zanj neurejena in težka, čarati svet v takih barvah, da se mu je zdelo življenje lepo. Res moremo izbrati iz vse Vrazove mladosti, ki ji ni bilo dano, da bi se odprla v zrelejša leta, ta čas prav po tej svoji komponenti kot najsrečnejši čas njegovega življenja sploh. Tedaj se je vsaj do neke mere resničnost skladala z njegovimi ideali, potreba, ki jo je Vraz mnogo globlje občutil, kot jo povprečno občutijo ljudje.

Vrazov položaj v Zagrebu je bil zelo podoben Šafaříkovemu v Pragi. Oba sta bila zbiralca narodnega blaga, zato pristaša naziranja o visoki vrednosti stare ljudske pristnosti in v estetski pre-soji cene lepote narodne pesmi, ter predvsem oba urednika. Vprašanja, ki so se z ustanovitvijo Kola vrstila pred Vrazom, je Šafařík že dolgo reševal. V osnovnem, vsebinskem vprašanju Kola je dal sedaj Vrazu preprosto navodilo za uredniški postopek in za



zagotovitev dotoka gradiva: jemlje naj članke iz čeških literarnih listov, saj so ilirski javnosti neznani, zlasti iz *Casopisa Češkega muzeja* in iz *Kwětov*. Vraz se z rešitvijo ni zadovoljil. Za prvo knjigo Kola (maj 1842) si je znal zagotoviti Hurbinov referat o književnem življenju Slovakov, o čeških književnih novostih pa je poslal poročilo Sreznevskij, ki je bil takrat še na potovanju. Za drugo knjigo se mu je že posrečilo pripraviti Šafařka, da je poiskal iz vrste čeških književnikov dopisnika, ki se je povsem osredotočil na važno zvezo severa z jugom. Bil je to Jaromir Erben, pesnik in velik častilec narodnega blaga ter v tej dobi pomočnik Palackega pri zbiranju arhivalnega gradiva o češki prošlosti. Poslej je prevzel tudi oddelek za ilirsko književnost v *Casopisu Češkega muzeja* in postal ob Šafařku samem drugi glavni utiralec vzajemnosti med Čehi in južnimi Slovani. Zveza je šla obenem še dalje in tako je dobil Vraz češkega dopisnika za Poljsko, Zapa.

Literarno sodelovanje je rodilo s češke strani izčrpen Erbenov članek o češki literaturi, objavljen v tretji knjigi *Kola*. Vraz pa je prispeval v letih 1844—46 vrsto manjših sestavkov v obliki pisem Erbenu, oziroma Zapu za *Casopis Češkega muzeja* ali *Kwěty*. Tudi te članke so medsebojno prevajali. Za Češko in Hrvatsko je bilo s tem preskrbljeno za dobra in sveža slovstvena poročila, s čimer je dobila vzajemnost obliko, v resnici koristno za oba naroda.

Mimo drobnih poročil, izmenjave misli o politiki, češkega pomirjevalnega poseganja v hrvatska notranja trenja, Vrazovih pošiljk slovenskih narodnih pesmi Šafařku, Šafařkovih pozdravov Jarniku in vrsti Hrvatov, Vrazovih zatekanj po pomoč, kadar je zaradi domačih ilirskih razmer izgubljal trdna tla itd., je obsegal drugi veliki kompleks medsebojnih stikov zamenjavo čeških in ilirskih knjig. Pošiljali so si vse, kar je na eni in drugi strani važnejšega izšlo, vendar se nekaj del lušči kot posebno privlačnih iz pisem z neprestanimi naročili, seznami pošiljk in obračuni. Predvsem so to tri dela: Šafařkov *Slovanský národopis*, o katerem je poročal Vraz Erbenu 5. avgusta 1842, to je kmalu po izidu, da je knjiga, ki je po Kollárjevi *Vzajemnosti* vzbudila na slovanskem jugu najmočnejši odmev. Drobnost delo, v katerem se je Šafařik končno osredotočil na vprašanje, koliko je Slovanov in kod se raztezajo njih zemlje. Zlasti po priloženem zemljevidu se je vse vnovič čudilo veličini Slovanov. Na češki strani je bilo največ zanimanja za *Kolo* samo, saj je po Šafařkovem pismu 19. junija 1842 ugajalo tudi najvidnejšim predstavnikom češke miselnosti, kot Jungmannu, Hanki in Palackemu. Število izvodov, ki jim je možno slediti na Češkem, se je gibalo okoli dvajset, enako število je naročal Štur tudi za Slovaško. Tretje iskano delo je bil zagrebški



*ilirsko-nemški slovar*. Značaj vseh treh publikacij kaže, da je bil literarni okus v obeh deželah s svojim iskanjem slovanskega še v dobršni meri izenačen.

Gola knjižna zamenjava se je le redko povzpela do težnje, da bi prešlo neko delo s prevodom res v trajno last drugega naroda.

Bil je to primer s *Kraljedvorskim rokopisom*, s Šafařkovim *Narodopisom* in s Čelakovskega izdajo ruskih narodnih pesmi *Ohlás pěsní ruských*. Prevajanje *Kraljedvorskega rokopisa* je samo zamikalo Vraza. Narodnim sorodno pesem „Jagode“ iz njega je prevedel že 1841 in jo uvrstil med svoje „balade“ v *Glasih iz dubrave žerovinske*, kar je Sreznevskij takoj poročal tvorcu ponarejene stare listine, „najditelju“ in pravemu pesniku *Kraljedvorskega rokopisa*, Hanki. Kmalu je prišlo po Staněku iz Prage vabilo, naj bi prevedel na ilirščino celotni *Rokopis* za skupno izdajo v vseh štirih glavnih narečjih, ki si je je želel Hanka. Prevod Jagod je ponatisnil Hanka v svoji izdaji *Kraljedvorskega rokopisa* iz 1843, Vraz sam pa se je vrnil na vabilo šele po dveh letih in pol, spomladi 1844, ko je slišal, da pripravlja Hanka drugo skupno izdajo in mu po Erbenu ponudil svoj prevod, ako mu more pustiti za delo še pol leta časa. Že po treh mesecih je mogel sporočiti, da je v grobem gotov in čaka prepesnitev le še pile. Leto nato je objavil v svojih Guslah i tamburah in v *Časopisu Češkega muzeja* zopet neke odlomke, s celotno izdajo pa odlašal in še na koncu 1847 prosil Hanko za Bergov ruski prevod, da bi z njim primerjal svojega, s katerim si ni upal nekritično v svet. Čeprav se je misel na prevajanje vlekla skozi vso drugo polovico Vrazove literarne delavnosti, njegov prevod ni doživel izdaje.

Za *Narodopis* je Vrazu pisal Šafařík takoj po prvem in zelo vidnem uspehu knjige, da bi ga veselilo, če bi ga kdo prevedel v hrvaščino, toda Vraz namigu ni sledil, kakor je pustil brez odgovora tudi Staněkovo vabilo v imenu Čelakovskega iz decembra 1846 za prevod ruskih narodnih, ki so doživele prav tedaj celo lužiškosrbsko izdajo.

Iz začetnega razpoloženja ustrežljivosti proti Čehom, v kateri ga je moral Šafařík svariti, naj vendar nikomur ne pošilja ilirskih knjig zastonj, so se v Vrazu kmalu razvila plameneča čustva navdušenja nad severnimi brati in njih prestolico.

„... *Zlata Praga*, za katero moja duša bolj hrepeni, kakor duša pobožnega človeka za Rimom ali Jeruzalemom; od prve dobe svojih slovanskih sanj sem si slikal v mislih *Zlato Prago* (tako pravi Pragi naše preprosto ljudstvo) kot točko, kjer se sestaja umetnost severa in vzhoda z umetnostjo juga in zapada, kjer govori z zlatimi usti iz vsake ulice, vsake



*palače, vsake hiše (celo iz slehernega kamna) slovanska zgodovina, kjer si je v novejšem času zgradila slovanska vzajemnost, spremljana od krepke znanosti, svoj zlati prestol.*<sup>1</sup>

Sedaj veže nanjo svoje velike načrte. Če bo denarja, pride tja že v zimi 1844, da tiska in izda vsaj dve nadaljnji knjigi *Narodnih pesmi* južnih Slovanov. Celotni načrt je obsegal sedaj že deset do dvanajst knjig, od katerih bi bile tri do štiri odmerjene zgolj slovenski narodni pesmi. Priključil bi jim dalje vsaj dve knjigi srbskih, zaradi česar bi se še pred odhodom v Prago podal v Srbijo in nabiral po mestih in vaseh, nato pa nadaljeval, dokler ne bi njegov zaklad obsegal celotnega narodnega blaga z ozemlja Velike Ilirije, to je od beneške ravnine, Rezije in Zile, do ostankov, raztresenih po tedanjem nemško-avstrijskem in madžarskem ozemlju, „gori do Budina, Bratislave in dunajskih gričev“, a na jugozapadu do Črne gore in na jugu do gorovja Balkana. Proti pomisleku, zakaj ne tiska svojih stvari v Zagrebu, se je branil s cenzuro in tiskarjem. Ne le, da mora plačevati Gaju mnogo draže, kot so praške cene, temveč zahteva za sleherno čakanje na denar še šest odstotkov obresti. Gmotna stran vprašanja ni bila niti poglavitna, ki ga je vabila v Prago: tam je učena, domoljubna družba — kako bi se mogel odreči sreči, da ne bi vsaj nekaj mesecev preživel v njeni sredi?

V dnu nagiba k Pragi so bila nasprotstva, ki so mu po izidu Kola in v dobi prepovedi ilirizma grenila življenje na Hrvatskem. Za novi načrt, zvezan s Prago, je bil pripravljen opustiti tudi uredništvo Kola.

Taka so bila čustva, ki so ga vzburkavala spomladi 1844. Njih priče češkim bratom so dolga pisma, v katerih se je izpovedoval, kakor se ni izpovedoval nikomur na Hrvatskem ali v Sloveniji. Ko dobiva njih pesniške zbirke, ne zamudi prilike, da ne bi poudaril, kako bi si želel, da bi imele vsaj tiste, ki prihajajo v roke širšim ljudskim krogom, bolj vseslovanski, vsaj češko-ilirski značaj; že pred letom je bil trdil, da mu je Dubrovskega *Dennica* izmed vseh slovanskih listov najljubša prav zato, ker je dvojezična. V juniju 1844 je tožil Erbenu, ki mu je šlo tedaj največ njegove pozornosti, da pride na Hrvatsko vsako leto pač kak znamenit Slovan, Rus, Poljak ali Slovak, le Čeha ni, kar ni dobro znamenje za vzajemnost. Zato je vabil Šafařka na zdravljenje v Rogaško Slatino, kjer bi bil gost štajerskih rodoljubov. Prav tedaj je sporočil že tudi nov načrt, ki ga bo v Pragi res izvedel. Pripravljal je poleg narodnih pesmi za tisk novo zbirko umetnih, *Gusle i tambure*. Po Erbenu je ponudil praški tiskar Pospišil Vuko-

<sup>1</sup> Vraz, pismo Erbenu 1. aprila 1844, Djela V 340.



tinoviću tisk neke njegove zbirke, toda Vukotinović ponudbe ni mogel sprejeti; pošiljanje v Prago bi bilo prezamudno. Ponudba je bila preveč mikavna, da je ne bi zgrabil Vraz.

V zadnjih letih je njegova muza zelo utihnila. Ljubezenske strasti so se polegale, davorij ni hotel peti, a program narodne pesmi kot vzora umetne ni mogel biti plodovit. Publicistično delo ga je z urejanjem *Kola* še bolj odvrnilo od lastnih pesmi, za katere sedaj itak ni imel potrebne notranje napetosti, ki je bila vedno vir njegove poezije. Leta 1843 se sploh ni oglasil v *Danici*, 1844 je prinesla le dve njegovi starejši pesmi in nekaj prevodov. Tudi v Havličkovem almanahu *Iskri*, kjer je v tem letu sodeloval, je objavil le starejše Djulabije. Ko se je sedaj ponudila prilika za tisk in je menil, da bo denarno laže izvozil kakor z Gajem, se je zatekel h gradivu, ki mu je še iz dijaških let ležalo v skrinji. Bile so to slovenske pesmi iz let od 1833 dalje, ki jih je sedaj izpopolnil in prevedel v „ilirščino“. Dodal jim je zbirko šestnajstih prevodov (Byron, L. Carrèr, Čelakovský, Puškin, Mickiewicz, Schiller, L. Rellstab, Lamartine in iz Grimmovih zbirke) ter še nekatere pesmi, ki so nastale že na Hrvatskem. Poseg v preteklo pomenja v Vrazovem pesniškem razvoju obenem oddaljitev od estetskega načela, naj se umetna pesem v obliki in jeziku povsem prilagodi narodni, načela, ki ga je proti poti novejših slovenskih in hrvatskih pesmi ob prestopu k ilirizmu zagovarjal s toliko nepopustljivostjo. Kar je bilo naravnega in prisiljenega v njegovih literarnih nazorih, se je že po nekaj letih začelo rušiti.

Razvoj bi se vršil počasi, zlasti, ker pesniško delo sedaj ni pritegovalo njegove pretežne pažnje, če ne bi prav v tem času posegel v Vrazovo življenje nov slučaj, ki je odmik od opuščenega ideala še pospešil, a z novim zarezal tudi v stike s Čehi.

Nova ljubezen. Po razmaku petih let, ko je prebolel Ljubico Cantyli, ki ji v Ljubljani ni bilo usojeno srečno življenje, saj je kmalu umrla, ko je prebolel tudi prijateljstvo in ločitev z Dragoilo Stauduarjevo, nov naval strasti, ki si je utrla pot tudi sedaj v pesmi. V marcu 1845 se je pojavilo Vrazovo ime še enkrat v *Danici*, zopet ne ob posamezni pesmi, temveč z novim ciklom. Še enkrat je ljubezen vsa njena vsebina, zopet vklenjena v enotno pesniško obliko, sedaj v sonet. Po desetih letih se je našel in ustavil prav tam, kjer je nekoč nastopil pot za Prešernom. Iz dvanajststice v *Danici* kažeta dva, „Miriteljica“ in „Danica“, celo znake, da so mu bili „Ljubéznjeni sonetje“ poleg Mickiewiczevih tudi sedaj za vzor. Toda Vrazova pesniška sila ni več tista, kot je bila v ljubezenskih „Djulabijah“. Tam ena sama struna, zveneča čisto in silovito, neutešena, stisnjena



v svoj tesnobi, a vendar prelestni svet, tu seganje po motivih, ki med seboj niso izravnani in ne puščajo enotnega vtisa. Preprosti in za dobo zelo naravni, zato ubrani jezik z lepo melodiko ter preprosto obliko z ne bogatimi, a čistimi rimami se nista več vrnila; nove pesmi delajo vtis, da jih je gradil s še večjimi težavami. Raztrganost zadnjih let se je zajedla tudi v njegov ustvarjalni dar. Ljubezen do Zagrebčanke Hildegarde Karvančičeve je našla pesnika že onstran zenita.

Epizoda s pripravami ljubezenskih sonetov je za nekaj mesecev zavlekla dovršitev rokopisa za novo pesniško zbirko, ki naj bi jo tiskali v Pragi. Oglasi zanjo so izhajali v domačih listih (*Gajevih Novinah*, *ljubljskih Novicah* in *Zori Dalmatinski*) že v decembru 1844, oziroma februarju 1845, toda rokopis je mogel poslati Vraz cenzorju Šafaříku v Prago šele 1. aprila 1845. Menil je, da bo šla stvar naglo in v tem prepričanju iskal v Pragi korektorjev, toda Šafařík ni tvegala oceniti slovenskega dela sam, temveč ga je poslal v cenzuro na Dunaj. Erben je tolmačil korak s posebnimi težkočami, ki so jih imeli češki cenzorji. Osrednje oblasti jim iz strahu, da bi mogli pomagati husitstvu in bi njih cenzura ne bila dovolj katoliško stroga, niso zaupale, zato so morali vsi tiski, ki so se dotikali nabožnosti, v cenzuro na Dunaj. Pri Vrazovih pesmih sta povzročili to dve legendi o Kristu med ostalim gradivom.

Tako je tisk sovpadel z njegovim velikim potovanjem na Dunaj in v Prago od junija do oktobra 1845, ki predstavlja največjo manifestacijo vseslovanstva v Vrazovem življenju. Že na Dunaju se je v dneh, ko je ubiral poti za priporočila, da bi dobil mesto profesorja hrvatskega jezika, sešel z nekaj Čehi, pesnikom Vincencom Furchom in slovničarjem Terebelskim. Iskal je še pesnika Vaclava Nebeskega, ki pa je tedaj že zapustil Dunaj. V pomoč mu je bil Miklošič, tedaj že knjižničar v dvorni knjižnici, s katerim se je videl po dobrih šestih letih ločitve.

V Pragi, kamor je prišel v prvem tednu avgusta, je nato zadihal zrak, ustvarjen zanj. Zlasti tesno se je zblížal z literati svoje generacije, katerih delo je do neke mere že poznal iz *Časopisa Češkega muzeja*, *Květov* in *Česke Včele*. Imenoma nam je ohranil spomin na svoja srečanja z vrsto mlajših čeških piscev: s svojim bivšim dopisnikom iz Lvova, Zapom, ki je bil šele nedavno prestavljen nazaj v Prago, z Nebeskim, mladim Fr. L. Riegrom, ki se je prav tedaj mnogo prizadeval okoli ustanovitve Češkega narodnega gledališča v Pragi, s prevajalcem zdravnikom Josefom Čejko, s kritikom in pesnikom Jaroslavom Vrtátko, urednikom Vlastimila in Včele, Karlom Boleslavom Storchom, s pisateljem Antoninom Strobachom, z mladim



Fingerhutom in tudi z Boženo Němcovo. Z Erbenom, svojim najvnetejšim korespondentom iz zadnjih let, se je sešel že na poti v Budje-jovicah, kjer je Erben raziskoval arhiv. Le Šafařika je našel v težki bolezni, tifusu, vendar je bilo najnevarnejše že prestano. Bil je predstavljen tudi starejšim narodnim delavcem, Palackemu, Jungmannu in drugim. Kot 1841 za potovanja po Kranjski in Koroški, je tudi sedaj nosil crvenkapo, da je že v obleki kazal svoje ilirstvo. Stanovanje je dobil pri zdravniku literatu Staněku in začel se je čas, ko je v češkem središču zaživel kakor pred leti v Zagrebu: razgovori, poročila, obiski besed, vedro družabno življenje, neprestani gost. Pri ogledu znamenitosti so ga zanimale zlasti starine, slovanske knjižnice, stari tiski, stari rokopisi, star denar. Poglavitno opravilo mu je dajalo spremljanje tiska v Pospišilovi tiskarni, a ob njem skrb za razprodajo pesniške zbirke, ki je rodila knjigotrški uspeh, kakršnega v češko-ilirski skupnosti v znamenju vzajemnosti ni imelo ne dotlej, ne poslej nobeno drugo delo.

V vrsti knjig, ki so izšle v letih in v okviru vseslovanske akcije, „*Gusle i tambura*“ niso mogle imeti pomembnejšega mesta niti po višini notranje vrednosti in moči, niti po svoji propagandni sposobnosti. Naslov, ki zveni danes vsiljivo neprijetno za pretežno lirično zbirko, je soroden s knjigo slavonskih narodnih pesmi, ki je imela tedaj velik uspeh na knjižnem trgu, *Tamburaši ilirski*. Toda z organizacijo in osebnimi zvezami je Vraz dosegel, da je našla knjižica pot v vse predele hrvatskega, češkega, slovaškega, slovenskega in srbskega ozemlja. Z njo je bila dosežena za „ilirsko“ knjigo izvršitev one točke Kollárjevega programa vzajemnosti, ki je predvidevala *sistematično izmenjavo knjig* med slovanskimi rodovi. Ker je Vraz prav tedaj nanjo uprl pretežni delež pri svojih razlogih za opustitev knjižne slovenščine zaradi nemoči njenega knjižnega trga in pa, ker predstavlja višek, ki ga je bilo moči doseči, preglejmo ta uspeh.

Ubrati nam je pri tem pot za Vrazom samim. Vprašanje se mu je zdelo tako važno, da je na koncu *Gusel i tambure* objavil celotni seznam prijateljev, ki so mu v posameznih mestih in deželah zbirali naročnike, in naročnikov samih, kjer jih manjka le nekaj, na katere je pri tisku pozabil. Postopek za dobo ni bil nenavaden, toda Vraz je napravil še več, napisal je seznamu polemičen dodatek o tem, kdo ni naročnik njegove knjige.

Na čelu pokrajin je Hrvatska. Zagreb sam je zbral 221 naročnikov, provinca (z Reko) 108. Sledi ji Češka z Moravsko: 94. Dalje se vrste: Štajerska 55, Slavonija 44, Dunaj 40, Dalmacija 25, Srbija 13, Bosna in Kranjska po 10, Koroška 6, Pruska 2 naročnika. Iz vseslo-



vanske skupnosti, ki je ni mogel razširiti na Poljsko in Rusijo, in pri kateri, najbrže po pomoti, ni upoštevana Slovaška, je mogel iztiskniti z navori, ki jih ne bi mogel žrtvovati vsak avtor, 628 naročnikov. *Kranjsko Čbelico* so tiskali v 700 izvodih, Prešeren svoj *Krst pri Savici* v 600, Smole l. 1840 novo izdajo Linhartovega *Matička* in svojega *Varha* po 1000, medtem ko je bila v Ljubljani nizka naklada za nabožne knjige 2000, srednja 3—4000, a v posameznih primerih tudi 10.000. Dasi naklada še ni prodaja, bi dobro organiziran slovenski knjižni trg, zlasti, če bi prišlo do večje složnosti med vsemi tremi, tedaj literarno delavnimi knjižnimi okoliši, ne dal manj naročnikov, kakor jih je mogel zbrati z največjimi navori in izredno razsežnim dopisovanjem Vraz, rešitev pa bi bila trajnejša, kajti bila bi naravnejša.

Zanimivo je, da je bila socialna struktura konzumentov, ki jih je uspelo zbrati Vrazu v vseh slovanskih pokrajinah, zelo slična. Izjema sta le Dunaj in Belovar ter Ogulin. Naročniki iz avstrijske prestolice so bili pretežno študentje, in sicer 12 Čehov, 11 Moravanov, 10 Kranjcev, (med njimi Matevž Cigale, Anton Globočnik, Peter Kozler), 4 Srbi, 2 Hrvata in en Poljak. Ker jih je zbral Čeh Jaroslav Mokry, priča, da je bilo že 1845 med slovansko mladino na Dunaju mnogo skupnosti. Med 57 naročniki iz Belovara in Ogulina, ozemlja Vojne krajine, pa je 36 častnikov. Sicer prevladuje v vseh pokrajinah, do kamor so segle Vrazove zveze, naslednjih pet stanov: uradnik v javni službi in v zasebnem poklicu, študent, teolog, nižji duhovnik in književnik — sami meščani. Na Hrvatskem in Češkem je pogosta naročnica še „domorodkinja“, znak, koliko se je žena udeleževala javnega življenja. Konsument knjižnega dela sta bila torej pretežno srednji sloj in mladina. Tudi v tem je znamenje nastopajoče sile meščanskega razreda med zapadnimi in južnimi slovanskimi narodi. Rezultat, ki ga je dal Vrazu stanovski pregled njegovih bralcev, je dvignil v njem ostro obtožbo proti zgornjim plastem, iz katerih ni našel med svojimi naročniki niti enega zastopnika, čeprav so bili na Hrvatskem tedaj nosilci političnega življenja in tudi predstavniki narodne stranke.

Ko je Vraz na koncu septembra 1845 po dveh mesecih bivanja zapuščal Prago, je odhajal z zavestjo sreče, da je res našel narod, ki je pravilno pojmoval slovansko vzajemnost. Tik pred odhodom in na povratku je sklenil osebno poznanstvo še s svojima zadnjima češkima dopisnikoma, s katerima so ga dotlej vezala po posredovanju Sreznjevskega pisma, s kapitanom Mihajlom Fialko, ki je na svojem prejšnjem službenem mestu v vojaški akademiji v Dunajskem Novem



mestu napisal razpravo o Hrvatih iz šopronjske okolice, a bil sedaj pri polku v Terezinu pri Litoměřicah, in z moravskim etnografom Aloisom Vojtehom Šembero, katerega je obiskal v Olomucu. Z obema so ga vezali narodopisni interesi, zlasti vprašanje ostankov Hrvatov med severozapadnimi Slovani. Izmed Čehov je ostal tako Vrazu osebno neznan le še Ludvik Ritter z Rittersberga, profesor glasbe v Lvovu, kateremu je poslal že v začetku 1844 nekaj napevov južno-slovanskih narodnih pesmi.

Na povratku je gledal ljudstva, kulturo, narodne noše, vžival z največjo radostjo tuji svet, ki mu je bil tako blizu, poizkušal, da bi si ga z beleškami o drobnih vtisih in srečanjih ohranil v spominu, za kar pa vožnja z novotarskimi železniškimi vagoni ni bila prikladna. Proga je vodila iz Olomuca po hanaških krajih, kjer ni mogel razumeti Nemcev, da so zapustili to prelepo zemljo, in nato vse globlje ob Moravi, v rodovitno ravnino, kjer je odkril pri slovaškem ljudstvu nošo povsem slično štajerski v njegovih krajih. Tudi sedaj je med sopotniki vzbujala pozornost njegova slikovita zunanost, ki jo je sam opisal Muršcu: „... ja sam i po krvi i po perju, koje sam poneo sa sobom iz Zagreba, tica južnih stranah...“<sup>1</sup> Sam pa je odkrival inteligenco, vzgojeno na Dunaju in med Nemci, ki se je od-tujila ljudstvu in pozabila svoj jezik. A ob njej tudi mrežo Čehov in Slovakov nasprotne miselnosti. Moral je imeti poleg znanih še zveze, katerih sledovi so se do danes že zabrisali, kajti med svoje beležke si je zapisal tudi stavek: „Na cesti se težko piše. Pa se sretu kola i vagoni; a kad sidješ, čeka svaki čas koji prijatelj, koj te več gârli...“<sup>2</sup>

Z Dunaja je nameraval še dalje na Slovaško in pod Karpate, toda zadržalo ga je najbrže pomanjkanje denarja in mu predčasno zaključilo pot. Obisk Češke je sprožil po povratku nekaj nove kore-spondence, toda izpremenjene Vrazove razmere na Hrvatskem so z l. 1847 odrinile tudi Prago. Val je pljusnil in že tudi padel.

Poslej je bil kot tajnik Matice stalno vezan na Zagreb. Kolo, ki tedaj že tri leta ni izšlo, je doživelo v novem lastništvu in izpopolnjeni redakciji izdajo dveh naglih, zaporednih knjig, izišlih 1847 in tretje v začetku 1848. Skrb s pripravo rokopisov, pisarniška služba z obil-nim dopisovanjem in naglo se bližajoči telesni propad niso puščali prilike za kako novo, večje literarno delo.

Ostali sta še dve veji slovanskega rodu, s katerima dotlej ni imel stika: Lužičani in Bolgari. S predstavnikom prvih se je seznanil

<sup>1</sup> Pismo 28. septembra 1845, Djela V 378.

<sup>2</sup> Vraz, *Zapiski na potovanju po Moravski*, obj. Paul, Dopisy 60—1.

v Pragi in mu dal nasvetov za zveze z južnimi Slovani, tako za filološko sodelovanje s Cafom. Bil je to dr. Jordan, urednik *Slawische Jahrbücher*, ki so izhajali v Leipzigu. Domenila sta se za izmenjavo knjig in dogovor kasneje res držala, vsaj Vraz je prejel iz Nemčije pošiljko knjig. Bolgarija je bila Vrazu povsem neodkrita dežela, izmed vseh slovanskih najmanj znana. Morda so se mu prav zato misli tako pogosto vračale k nji. Prvega Bolgara je slišal že pred leti v Zagrebu, a 1842 v drugi knjigi *Kola* res mogel napovedati „zelo lep članek o Bolgarih“. Obljubo je izpolnil šele 1847, ko je z Grigoričevim gradivom bolgarskih narodnih pesmi odprl ilirski in slovanski javnosti vrata v še zadnjo deželo čudovitega slovanskega občestva.







## OSMO POGlavJE

### PRELOMNA LETA IN ZADNJI GLASNIKI ILIRIZMA

**V** DOBI, ko je vodil Vraz po reformi knjižnega jezika drugi najvažnejši kulturni boj nove Hrvatske in obenem organiziral iz Zagreba južne Slované za izvedbo vseslovanskega programa po odtenku Kollárjeve idealistične zamisli, je ožji, tedaj na Hrvatskem v dobršni meri opuščeni program ilirizma, životaril v slovenski sredini nenehoma dalje in celo še enkrat vzplamtel.

Med Muro in Dravo, po ptujskem polju, krog Maribora in v celjskem okolišu tja do Podčetrтка je prepoved ilirizma na Hrvatskem gibanju samo koristila. Ko se je razvedelo o novem pritisku Madžarov, ki ga tudi dvor ni več oviral, so se dali potegniti v plaz ogorčenja celo taki, ki so bili dotlej ravnodušni. Vse je simpatiziralo z zatiranim. Kakor niso kazali razumevanja za ureditev skupnega jezika in političnega sodelovanja, so se našli enodušne v odporu proti sovražniku Slovanov. Kaj more biti nazornejšega za čustvovanje vzhodne štajerske duhovščine, kakor primer ljutomerskega dekana Jaklina, starca, ki je praznoval petdesetletnico mašnikovanja, a se goreče dvignil v obrambo ilirov proti 'azijatskim' Madžarom. Ali mladega spodnještajerskega kaplana, menda Josipa Drobniča, o katerem se je ohranilo sporočilo, da je v počitnicah 1840 naročal potujočima hrvatskima študentoma, naj neseta Hrvatom njegove vroče pozdrave in ju zaklinjal, naj se ne uče madžarščine.

V desetletju se miselnost narodno prebujene inteligence ni mnogo izpremenila. V dnu vsega je še vedno lebdela vseslovanska ljubezen, ki je iskala hrane v splošnih vesteh o napredku Slovanov. Zato je tudi mogel imeti za Kollárjevo *Vzajemnostjo* največji uspeh Šafařikov slovanski zemljevid, zato so s tolikim veseljem sprejemali

razne slovanske potnike, za ostalimi 1842 tudi Rusa Vasilija Panova. Poleg idejnih vplivov je prešel na Štajersko še tudi rodoljubni način hrvatskega družabnega življenja z manifestativnimi domačimi zabavami in bučnimi rodoljubnimi pivskimi družbami. V tej obliki je možno govoriti o panslavistični miselnosti, toda ta panslavizem ni bil nevaren ne Avstriji, ne dinastiji. Živel je brez političnih teženj in dejanj, vklenjen v svoj svet nedoločnih upov v veliko bodočnost Slovanov. Tak je pač zavzel zelo širok obseg, ki mu ni slediti od posameznika do posameznika, ker je bil z malimi izjemami splošen.

Nad njim so trije pojavi štajerskega javnega življenja te dobe priča novih resnih prizadevanj, da bi se rešilo jezikovno vprašanje med Hrvati in Slovenci na način, ki naj bi pomagal do trajne ureditve v duhu zблиžanja. Težišče slovenskega ilirizma se je preneslo zopet nazaj na Štajersko. Nič se ni izpremenilo z mlado generacijo na Kranjskem. A prav to, da se ni nič godilo, da je vse ostalo le v okviru semeniške družbe, ni dalo do napredka ilirizmu. Pač pa je ustanovitev Novic s poudarkom potrebe stvarnosti zajezila tok vseh nerealističnih zasnov, oziroma ga z rešitvijo pravopisnega vprašanja prav usmerila. Nasprotno je začela mlada štajerska generacija vnovič zapadati pod njegov vpliv, a v celjskem okrožju je došlo do namere, kako bi povezana skupina s slovensko-ilirskim slovarjem po filološki poti uzakonila skupni jezik bodočnosti.

Reforma z uvedbo štokavščine je bila v nizu Gajevih posegov v hrvatski razvoj nedvomno najpomembnejša, a vendar ji on sam in njegovi sodelavci niso posvečali tiste osredotočene pažnje, ki bi jo v vrsti ilirskih reform zaslužila. Vse moči sta privabila politika in reorganizacija družbe na narodni temelj. Babukićeva v naglici pripravljena mala slovnica je morala v takih razmerah za dolgo dobo prevzeti težavno nalogo normiranja novega knjižnega jezika. Morda še bolj pereče kot to, je bilo vprašanje besednega zaklada. V pomanjkanju izraznih možnosti si je pisec ob „ilirski“ besedi često pomagal z nemško, ki jo je pristavil v oklepaju. Zlasti pogost je bil tak način pisanja pri besedah, ki jih je skoval po tujem vzoru. Leta 1842 je vendarle izšel nemško-ilirski slovar, ki naj bi napravil težavam konec. Sestavila sta ga Ivan Mažuranić in Jakob Užarević, izdal ga je Gaj.

Še pred izidom je vladalo zanj tudi na Štajerskem in Kranjskem veliko zanimanje. Slovar bi imel z gradivom, ki je bilo ali ni bilo vanj pritegnjeno, razjasniti tudi sporno vprašanje, koliko slovenskih elementov naj vsrka bodoči skupni jezik. Na začetku priprav je Vraz menil, da bo sodeloval pri sestavi kot zastopnik Slovencev, kar se pa ni zgodilo. Tudi avtorja sama se nista ozirala na slovenščino. Ko



je videl delo dotiskano, ga je javno hvalil z enakim priznanjem, kakor so splošno ilirci sprejemali svoje knjige iz svoje sredine. Njegova zasebna pisma so izdajala o delu drugačno mnenje, toda pod silo razmer se je moral ukloniti splošni javni oceni.

Ko je prišel kmalu nato na Štajersko, je nezadovoljstvo v njem in mnenje o šarlatanih, ki so sestavljali slovar, le našlo priliko za izbruh. Z zdravnikom Kočevarjem, krajevno izmed vseh slovenskih ilircev najbližjim hrvatskemu središču, sta zasnovala načrt, kako bi proti novemu ilirskemu slovarju izdala poseben slovenski slovar z rešitvijo jezikovnega vprašanja po težnjah Slovencev-ilircev. Vprašanje je poslej zanimalo štajerske Slovence bolj kot prepoved ilirizma. Namen je opredelil Kočevar Muršču z naslednjimi stavki:

„Pišemo slovar, da bo našel vsak, kdor čita jugoslavjansko knjigo, v njem pojasnjeno besedo, ki je ne razume... Razen tega je naša namera stopiti v en knjižni jezik vsa jugoslavjanska narečja, pri čemer bi nam moral služiti slovar kot važno sredstvo. Zatorej se moramo varovati, da ne bomo v njem pokazali razlike narečij. Slovar bo vseboval besede vseh jugoslavjanskih narečij, toda biti mora pisan tako, kakor da bi šlo za eno samo. Zato proč z vsemi razlikami.“<sup>1</sup>

Vnovič program u m e t n e g a južnoslovanskega knjižnega jezika, kakršnega je predlagal že 1836 Jarnik, kasneje Vraz, Caf in drugi, ki pa ga zagrebška sredina nikdar ni upoštevala. Dotlej so bili to predlogi posameznikov, sedaj je Kočevar pridobil za sodelovanje Muršca, Jožefa Ulago, kaplana v Žalcu, Matijo Pirša, Ignacija Orožna, kaplana v Celju, in Antona Wolfa. Vsi so predstavniki mlajše generacije duhovnikov celjskega okrožja. Vraz je pritegnil k delu še Matjašiča. Slovar bi bil kot rezultat sodelovanja tolikih delavcev kot slovenski štajerski memorandum, kako si žele Slovenci ureditve osrednje in najvažnejše točke ilirskega programa. V dobi, ko so v Zagrebu opustili misel pridobitve Slovencev, so se štajerski upi brez ozira na stanje ilirizma povsem osredotočili na končni resni poizkus zlitja obeh jezikov na pravičen način medsebojnega zbližanja v žrtvi in uveljavi svojega.

V jezikoslovnem oziru je bila zamisel diletantska, ker ni gradila zaklada knjižnega jezika na živih ljudskih govorih. Starejši hrvatski slovarji Bělostenca, Habeliča, Jambrešiča, Stullija in Voltiggija bi mu dali historično jezikovno gradivo, Karadžičev srbski in Murkov slovenski sodobno. Teh šest slovarjev je bilo poleg novega nemško-ilirskega, ki so ga vzeli za osnovo, ves njihov vir. V sestavu slovarja se ne bi družilo le gradivo jezikovno različnih ozemelj te-

<sup>1</sup> Prevod odlomka Kočevarjevega ‚ilirskega‘ pisma Muršču 9. februara 1844, ZMS VI 137.



danje ‚Velike Ilirije‘, temveč tudi različnih dob. Delo je Kočevar organiziral tako, da je oddal vsakemu pomočniku mehanično nekaj črk in upal, da bodo z vsem gotovi že v nekaj mesecih. Slovar bi prišel na knjižni trg preje kot v letu po zamisli.

Do sklepa za izdajo je prišlo na sestanku med Kočevarjem, Vrazom in Muršcem 13. ali 14. avgusta 1843 v celjski gostilni „Pri zvezdi“. Vrazov delež se je omejil sicer le na pomoč pridobitve nekaterih sodelavcev in na preskrbo starejših hrvatskih slovarjev, toda smatrati ga moramo za iniciatorja podjetja. Kočevar je tedaj še menil, da bodo v besednem zakladu ločili in zaznamovali, kaj je srbskega, kaj hrvatskega, kaj slovenskega; jezikovno gradivo iz Dalmacije bi poznamenovali kot srbsko. Kasneje je izprevidel, da bi to vedlo do težkoč pri besedah, ki so enake v več govorih, in tudi do pomanjkanja prostora. Zato se je odločil, naj bodo zabrisane vse meje med poklalom gradiva. Ko je bilo delo že v teku, je načel drugo važno vprašanje Vraz. Sprožil je misel, da bi morda povabili k sodelovanju tudi Kranjce. Hotel je dati slovarju pač še večji poudarek in veljavo. Kočevar jo je takoj odklonil z utemeljitvijo, da so Štajerci sposobni sami opraviti nalogo. Največ nad je stavil na Muršca, kateremu je odredil prve črke v abecedi (A—H). Imel bi izdelati tudi vzorec za ostale sodelavce. Murščevo nagnjenje k ilirizmu se je sedaj še stopnjevalo. Iz dobe priprav za slovar je njegovo prvo ilirsko pismo Vrazu, pisano v spakedranem dialektu s pritaknjenimi glagolskimi končnicami na -o: bio, obderžio ... Misлил je tudi na potrebo uvedbe ilirščine v štajerske šole in predlagal Kočevarju, naj bi s slovarjem sestavili še ilirsko šolsko slovnico.

Ko je Kočevarjeva ilirska akademija pričela svoje daljnosežno delo, je imela med domačo spodnještajersko duhovščino že tekmeča, ki si je zadal isto nalogo. Nekdanji navdušeni celovški ilirec Josip Drobnič, kaplan pri Sv. Jakobu v Dolu, je bil spoznal enako potrebo in se odločil, da ji odpomore. Njegov načrt je bil skromnejši, manj pogumen in zato v zasnovi preprostejši. Ker je hotel odpraviti le zadrego, v katero so prihajali ilirščine nevešči tem pogosteje, kolikor bolj se je uveljavljala med Slovenci ilirska knjiga, bi rad sestavil priročen slovar za vsakodnevno rabo. Vzel je Voltiggijev istrski slovar, izpisal iz njega okoli 13.000 besed in jim dodal nemški pomen. Pri tem ga je zatekla vest, da se pripravlja mnogo obsežnejši slovar z globljim namenom. Obžaloval je izgubljeni čas, nato pa se na Vrazov poziv pridružil Kočevarjevemu krogu. Tudi on je smatral Vraza za dušo podjetja.

Izdaja slovarja je izčrpala duhove tja do 1848. Kočevarjev ponovni poseg v javna vprašanja ni rodil uspeha. Od prvih poglodbitev



je bilo volje in poguma za nadaljevanje dela vedno manj. Motile so ga čisto zunanje ovire, kakršna je bila pomanjkanje tolikih izvodov potrebnih slovarjev, kolikor je bilo sodelavcev, a tudi notranje. Kako priti na kraj vprašanjem? Na primer s pridevnikom *bel*, *-a*, *-o*, ki se je pojavil v sedmih oblikah: kot *beli* . . ., *beli*, *bjeli*, *bijeli*, *bili*, *belo*, *bilo* in *bjelo*? Organizator se je moral končno odločiti, da ga bodo ohranili pod vsemi sedmimi gesli . . .

Ilirski slovar slovenske Štajerske v takih okoliščinah ni mogel do svoje končne oblike. Prej kot je naraslo gradivo v nedogled in se je izkazalo, da ne bi mogel imeti slovar, sestavljen po takih vidikih, praktične veljave in ne bi uredil vprašanja normiranja 'ilirskega' knjižnega jezika, zaradi česar so se lotili njegovega sestavljanja, so sodelavci pred nalogo omagali.

Poleg Drobničevega in Kočvarjevega ilirskega slovarja se je v tej dobi pripravljala še tretji štajerski slovar, ki je hotel dognati na čisto zamotano vprašanje bodočega knjižnega jezika. Njegov avtor je bil Caf.

Po desetih letih vročičnega jezikoslovnega študija, ko je prehodil po zapletenih labirintih pot od vseslovanščine do poglobitve v slovenska narečja, so se mu proti koncu 1843 pogledi ustalili na nekaterih trajnejših spoznanjih.

Dobro se vé, je pisal, da se ilirščina ne bo iskala samo na turški meji. Tudi slovenščina je sprejeta v ilirsko kólo, saj kolu ne sme manjkati noben člen. Ko bo ilirski jezik začel jemati vase gornjo ilirščino, ali ne bo lepó, ker bo sprejemal polne shrambe njenih neznanih in koristnih lepót: veliko etimoloških prednosti, oblikovnih pravilnosti, posebnosti. Zavoljo svoje gladkosti in bogastva bo prekosil vse slovanske brate. Bodo Ilirci s svojim jezikom vedno nasprotovali sosednim? Varuj Bog, kajti pravi ilirski duh je duh tihega potrpljenja — „na tihem se dežeze dobijo, z vojskó izgubijo“. Ves moj trud, je pisal dalje, je, slovenščino ilirščini približati. Če pa so egoisti, če hočejo biti samosvojci, če ne potrebujejo izboljšanja, tedaj tudi gornje ilirščine ne bodo nikdar dobili. Ilirska sloga nam ostane svetinja, moramo pa si urediti med Ilirci hišo po svoji potrebi, da nam bo v nji prebivati mogoče; brez tega bomo tujci, nje ne našli, sebe izgubili. Vraz, ki si je v tuji deželi prebitek našel, edini Slovenec med Iliri, stari zvon, bo razumel: kot individualnost ne moremo izginiti v morju ilirizma! Slovenci se kot sestavni del njihovega ilirizma moramo zopet najti, toda najti kot individualnost v njem.

Taki rešitvi jezikovnega vprašanja, ki jo je predlagal v septembru 1843 Vrazu v dveh zaporednih pismih, je pridružil tudi rešitev sicer ločenega pravopisnega vprašanja.



Murkov predlog ohranitve bohoričice za štajersko jezikovno ozemlje iz 1832 se mu je zdel nesprejemljiv. Pač pa je bil pripravljen prevzeti češko-ilirsko grafiko, vendar le kot osnovo, ki naj dobi še svoje posebne izpopolnilne znake, da bo res sposobna izraziti glasove ilirskega ozemlja. Reformo je kratko imenoval „izpopolnitev nad in pod črko“. Pri študiju etimologije in dialektologije se mu je odkrilo tako glasovno bogastvo slovenskih in ostalih južnoslovanskih predelov, da mu ni zadoščal niti vokalni, niti konzonzantni sistem rabljenih pravopisov. Za grafično predstavo vokalov je zato predlagal več vrst vsakega samoglasnika, ki bi jih poznamenoval z različnimi diakritičnimi znaki. Pri konzonzantnih so mu delale težavo zlasti velarne in palatalne skupine, kar ga je končno dovedlo, da je k ostalim znakom predlagal še uvedbo znakov *l* (*ol* ali *ul*), *ć*, *dj*, *lj*, *nj*, *tj*, *ščj* ali *šč*. Abeceda mu je narasla na nekako 37 znakov, imela pa bi prednost, da bi mogla izraziti skoraj vse slovanske glasove in služiti vsem. Zato jo je imenoval *etimološko in vseslavjansko*.

*„Pravopis! v večje prekleto reč! Ti si bil ino šče si neprenéhama obilni izvir naj neumnějšíh ino naj nesrečnejših prepírov med Slavi: ti si tude kriv nad našo teliko zaostalo izobraženostjo — ...“<sup>1</sup>*

Ko se mu je po dolgem in napornem trudu končno posrečilo izdelati rešilni predlog, ni opustil ničesar, da ga ne bi sporočil vsem, ki jih je kdaj mučilo vprašanje in so imeli o njem odločati: Vrazu, Kollárju, Šafařku, Prešernu in Gaju — v Zagreb, Prago in Ljubljano.

Končna odločitev bi morala priti, preden bi začel pisati že pripravljeni slovar na čisto. Pred ureditvijo pravopisnega vprašanja ni bilo kaj začeti.

Tudi poziv, ki ga je poslal iz štajerskega Frama „slovenski ilirec“ Caf v širni slovanski svet, ni prinesel pričakovane trajne rešitve. Kollár se je bal še več novotarj in se na slovensko potrebo po vseslovanskem pravopisu vprašal, kdo med Slovani ga sploh ima? Resignirano je ugotovil Caf, da ga je pustil brez sveta in pomoči. Šafařk je v mnogočem pristal na njegov predlog: nedvomno bi se moral ilirski pravopis prilagoditi potrebam slovenščine, predlagana znamenja nad vokali so po njegovi presoji dobra. Važno je le, da se ne bo oziral na levo in desno ter vztrajal pri svoji zamisli. Vraz je uvidno menil, da gre ločiti med etimološkim in praktičnim pravopisom, kar mu je dal Caf prav. Gajev posredni odgovor ni znan, Prešeren je molčal, a proti Vrazu podvomil v vrednost Cafovih prižadevanj.

<sup>1</sup> Caf, pismo Gaju 5. decembra 1843, Gradja VI 36.



Ob sili pravopisnega vprašanja je bila jezikovna ureditev nekako stranskega pomena. Vraz menda ni odgovarjal na predlog, Gaju ga je sporočil Caf sploh mimogrede in v obliki, kakor da je taka rešitev skupnega jezika umljiva tako za Hrvate kot za Slovence sama po sebi. Za Štajersko, Slovence ali ilirizem Cafova akcija iz konca 1843 ni imela posledic ali uspehov, on sam pa se je kmalu vnovič poglobil v proučevanje narečij. Priprav za izdajo slovarja ni opustil, le gradivo, ki ga je zbiral, mu je odpiralo vedno nove vidike. Prišel je na pravi vir: *čisti ljudski govor*. Popotni prijatelji, ki so se kdaj pa kdaj ustavljali pri njem na obisku, so mu dali sicer dobrodošlo priliko za izmenjavo misli, toda stiki, ki jih je iskal sam, so bili drugačne narave. Ustvarjal ni zvez s posameznimi pokrajinami, da bi gojil literarne stike, temveč da bi prišel do podobe narečij. Sedaj, ko je imel iz bližnje okolice že vse zabeleženo, je segel dalje. Ustvaril si je bil zvezo s prekmurskim pastorjem, ki mu je poročal o jezikovnih posebnostih prekmurščine. V Fram si je naročil tamkajšnjega kmeta, da preživi pri njem zimo in ga bo izprašal. Vraz je dobil nalogo, da mu preskrbi za svečnico čakavca. Spomladi bi dobil Notranjca, nato Korošca. Obenem je študiral stare tiske in rokopise. Daleč od vsake večje biblioteke se je dolgo zaman trudil, da bi se mu odprla ljubljanska, dokler mu ni končno v poletju 1844 Bleiweis ponudil svojega posredništva.

Njegova samotna pot je zelo vznemirjala prijatelje. Še preden je razglasil svoj pravopis, ga je obiskal Drobnič, da bi ga odvrnil od nove ločitve in pridobil za sprejem ilirskega jezika in pravopisa — za kar je imel Caf odgovor, da le fanatik ne more uvideti nujnosti izpremembe ilirščine v korist slovenščine. Vraz v času, ko si je po Kočevarjevemu neuspehu želel, da bi vendarle od nekod prišel javni predlog po upoštevanju slovenščine v skupnem južnoslovanskem jeziku, nikakor ni bil nezaupen do Cafovega dela, pač pa je postal nestrpen, ko slovarja sredi 1845 le ni hotelo biti na knjižni trg.

Za svojega praškega obiska je pripovedoval tudi o Cafu. Framski slovničar je dobil nato od urednika Slawische Jahrbücher, Jordana poziv za prispevek primerjalnega jezikoslovnega članka o govorih pri južnih Slovanih. Caf se je obrnil 14. aprila 1846 za gradivo dalje na Gaja, a tudi sedaj ni dobil odgovora. Živejša korespondenčna zveza se je spletla nekaj kasneje med njim in Hanko. Globokega kulturnopolitičnega pomena, kakor ga je imela Češka za Vraza, za Cafa ni mogla dobiti. V njegovi filološki usmerjenosti je prevladoval element slovanskega čustvovanja le toliko, kolikor se je manifestiral v jezikovnih sorodstvih. V letih se to ni izpremenilo.



Se vedno je imelo vse javno delo Štajerske poleg domače zemlje še drugo središče v vseučiliškem in deželnem mestu Gradcu.

Trstenjak še ni zapustil graškega semenišča z generacijo, ki jo je obtožil, da je sama slepota in korist, ko so se že začeli oglašati znanilci nove. Kot je bila prejšnja gluha, je ta odprta zopet samo za najširše, prav kakor nekoč Vrazova. Morda ji manjka drugačnih vzorov, morda je oblikoval njeno miselnost že vpliv Vrazovega pristaja Muršca in Kola, ki ga je Muršec med nje razširjal. Vsaj ime najstarejšega med novimi, teologa Jerneja Ciringerja, po študijih sicer samo leto mlajšega od Trstenjaka, najdemo že med imeni onih ena in dvajsetih bogoslovcev, ki so si na prvi Muršcev poziv naročili *Kolo*.

Zopet je laik prebil led. Spomladi 1843 je Vraz sprejel iz Gradca pismo, pisano v ilirščini, za katero pa se je pisec opravičil. Žal živim med Švabi in ne slišim besedice slovanskega, razen kadar izusti študent iz Vojne Krajine psovko na propadlo ilirstvo. Podpisnik Vrazu osebno ni bil znan, slišal pa je bil o njem kot o obetajočem graškem študentu že pred dobrim letom od Muršca: Janko M a c u n , pravnik v drugem letu. Pisal je po zemljevid iz Šafaškovega Narodopisa, karto, ki je kazala razširjenost Slovanov, ponudil za *Kolo* razpravo o ženitovanjskih navadah in priložil nekaj zapisov narodnih pesmi, vse z dobršno mero pesimizma. Kaj bi s slavizmom, mar ni vzgojen kot Nемеc? Dvomil je tudi, če bo Vraz sestavek sprejel, kajti pisal ga je v ‚navadnem ljudskem govoru‘. Da je bila odmaknjenost od slovanstva še večja, je napisal še, da ne naroča celotnega Šafaškovega dela zato, ker ne razume češko.

Pismo, kot ustvarjeno, da izzove v Vrazu mentorja, vodnika novi, v popolni temi živeči generaciji. Dal si je časa, da je pretresel njegovo vsebino in zbrano odgovoril. Sedaj je to že dediščina, ki jo predaja zrela generacija v varstvo novi.

Najvažnejše: o jeziku. V slovenskih krajih žive domorodci, ki goje zaupanje, da se bo domače narečje razvilo na stopnjo knjižnega jezika. Prazne nade! Saj nima niti enega pogoja, ki bi ga mogel dvigniti do te slave — niti zgodovinske, niti literarne preteklosti. In, poleg tega, kdaj smo v zgodovini videli, da bi si bil tako maloštevilen narod ustvaril kulturo? Zato je nujen preliv v bližnji in sorodni južno-slovanski element, zlasti v štokavski, ker je bil in je številčno, zgodovinsko in književno močan. Ilirska ideja je torej temelj, na katerem zgradimo močan skupni dom. Do sem so bile utemeljitve pisma, na pisanega pol leta po prepovedi in opustitvi ilirizma na Hrvaškem, ponovljene po utemeljitvah v pismih Prešernu. Nov je sedaj dokaz, vzet iz Kopitarjeve znanstvene zakladnice: Zagreb stoji na slovenskih tleh, jezik, ki ga govori okoliško ljudstvo, je povsem slovenski,



le inteligenca se je odločila za drugega, ki ga pa razume tudi ljudstvo. Žrtev odpovedi v korist ilirizma bi bila po tem takem pri višjih slojih obeh narodov, pri hrvatskem in slovenskem, enaka. Vraz ni skrival, da je naletel v zadnjih letih med mladimi Slovenci na ugovore (moralo je biti to za jesenskih obiskov v domačih krajih ali pa pri Kočevarju), češ da se tujega jezika ne da priučiti — toda, kako se priuči nemščine ali latinščine?

Ostala navodila so se nanašala na gojitev slovanstva, zlasti na zbiranje narodnega blaga z vernim zapisovanjem kolednih, kresnih, svatbenih in drugih ljudskih pesmi in pripovedk ter na ureditev Macunovega osebnega vprašanja, da bi moglo zagotoviti uspešno narodno delo. Svobodni poet je svetoval odločitev za srednješolsko profesorsko službo. Izmed drobnih žarkov, ki mečejo svetlobo nazaj na njega samega, izstopa previdnost, s katero je sprejel misel mladega študenta, da bi o počitnicah rad potoval na Hrvatsko. Kdaj bi se bil sam oziral na svarilo o dragem življenju?

Iz Macuna se je naglo razvil vnet slovanofil in ilirec, razpečevalec zagrebških knjig, zapisovalec narodnega blaga, vse kot nekoč Vraz. V drugem poletju po znanstvu, 1844, je potoval v Trst in se vrnil z zbirko narodnih pesmi ter napravil takoj načrt, kako jih bo izdal. Dalje bo napisal za graški nemški lokalni list članek o narodni povesti na Štajerskem, pisal bo v Kolo . . .

Leta 1843 bi mogel najti Vraz v Gradcu naslednika, ki bi znova vzpostavil stanje, kakršno je sam zapustil na koncu 1838, in nadaljeval z njegovim delom, toda Vrazu sedaj Gradec ob Zagrebu in Pragi le ni bil, kar mu je bil nekoč, in ni odgovarjal niti na ponovna pisma. Najbrže je bilo to krivo, da je Macunov zalet za nekaj let upadel. Zveza preko graškega domačega učitelja, kaplana Muršca, pač ni zadoščala sveži sili novega entuziasta.

Med 1843 in 1844 se je nekaj izpremenilo tudi med graškimi teologi.

Bolj kot kdaj prej, je vodstvo semenišča bdelo, da ne bi zapadel duhovniški naraščaj slovanski miselnosti. Malonedeljski župnik Krempl nam je ohranil sporočilo, da je moral vsak teolog Slovenec pred odhodom na počitnice podpisati reverz, s katerim se je obvezal, da se doma ne bo vdajal panslavizmu. Odlok je narekoval strah pred slovenskim občudovanjem in navdušenjem za Rusijo.

Kljub temu so se prav tedaj spletle vezi med Vrazom in graškimi teologi. Jeseni 1844 so stali za ilirskim pesnikom zopet predstavniki cele dijaške generacije: iz četrtega letnika bogoslovja Jernej Ciringer, iz tretjega Andrej Poljanec, Blaž Šterman in Jurij Ko-



ročec, iz drugega Štefan Jež. Vez med njimi in Zagrebom je bil Muršec. Obojestranska ilirska pisma so tudi na ta rod prenesla pravtisti vedno enaki, venomer se ponavljajoči način dopisovanja, ki je tako značilen za dobo. Poročila o vseh novih knjigah, ki jih spremljajo obenem pošiljke v razprodajo, prošnja za naročnike še ne izišlih del, iskanje nadaljnjih zvez, med pesmimi posebno povpraševanje po budnicah, ki so se pele v zboru, naročanje *Danice*, zanimanje za članstvo pri Matici Ilirski itd. Knjižni most med Hrvatsko in Gradcem je bil tako trden, da Vraz ni pričakoval zagotovitve večjega števila naročnikov le za svoje pesmi, temveč spravil teologa Štermana tudi v zvezo s pesnikom Petrom Preradovićem, tedaj avstrijskim nadporočnikom v Zadru, da mu je iskal naročnikov tudi za njegovo prvo pesniško zbirko.

Idejno oddaljevanje od Zagreba in vse večji poudarek vseslovanstva v Vrazovem knjižnem delu je našel svoj odraz tudi v vplivu na novo mladino, ki ji je sedaj srednik za učenje češčine. Vse se zdi, da so bili celo važnejši od dopisovanja osebni stiki, ki jih je imel po vsej priliki z njimi ob počitnicah v domačih krajih; tudi po vrnitvi iz Prage si je tako želel razgovora, da je posebej pripravil sestanek. Zanimanje za njegovo literarno delo je bilo v bogoslovju v splošnem dovolj veliko, saj je dobil med njimi za svoje Gusle i tambure 18 naročnikov, to je petino celokupne graške teologije. Čim bolj se je pogrezal sam v zamisel vseslovske kulturne skupnosti, tem bolj se je oddaljevala od načel nekdanjega ilirizma tudi graška mladina in ko je prišla za prvo skupino, ki je v jeseni 1845 povečini že zapustila semenišče in ostala pri dušnopastirskem delu v domačih krajih, že zopet nova generacija, je njen predstavnik in zvezni člen z Vrazom, Jakob Razlag, govori že samo o potrebi, „da osvojimo pravi slovanski značaj“. Pisma so bila pisana tedaj in poslej v ‚ilirščini‘, saj to je bistvena točka vseslovskega programa, toda duh, ki je zavel, je nov.

Prav tu, ko nam je v razvoju javne miselnosti na Slovenskem ugotoviti važno in daljnosežno izpremembo in ji slediti dalje, jo v širini nove šolske generacije prekine pojav rasti in padca zanimanja za vprašanja javnega življenja od roda do roda, kajti zopet smo pri topi generaciji. Tri leta je dobival Vraz navdušena ilirska vabila na primicije svojih zanosnih prijateljev: v poletju 1844 Trstenjakovo, ki je obnovila spomin na čase, ko ga je uvel ‚sveti hram slavjanstva in pesništva‘ — kakor se ne bi bilo poslej nič zgodilo — nato ostalih. V začetku 1847 mu mora v grenkem srdu priznati mladi Razlag: razmere v graški bogoslovnici so postale izredno slabe, vse samo mrtvilo, niti primere z življenjem, kakršno cvete sedaj v celovski bogoslovnici.



Priprava treh ilirskih slovarjev na slovenskem Štajerskem v letih 1843—45 predstavlja kratko dobo, ki jo smemo imenovati dobo največjega štajerskega zanimanja za ilirizem. Vraz je stal tedaj na vrhuncu svoje literarne slave; široki krog prosvetljenih poedincev je goreče čustvoval z usodo sosednje slovanske zemlje; mlada generacija iz tridesetih let, ki je rasla z Gajevim gibanjem in njegovimi uspehi, je merila sedaj ob njem lastno narodno življenje in se po nekaterih predstavnikih pokazala voljno, pristati na združitev; mladina, ki je zopet napolnila graške šole, ilirskega nauka že ni več sprejemala z dvomi, ki so spremljali začetno dobo njegove propagande, temveč kot utrjeno mogočno in življenja sposobno smer južnoslovanskega in v še globlji perspektivi sploh slovanskega razvoja.

Na življenjski poti naroda, ki mora z naglim razvojem nadoknadi zamude, povzročene v preteklih stoletjih zaradi posebnosti njegovega političnega položaja, geografske lege in drugih okoliščin, so dobe povsem izrednih kulturnih vplivov kratke. Doba vpliva ilirizma na Slovence je bila taka doba. Zato nam je bolj kot sicer skrbeti, da ujamemo prav trenutek, ko je imel njegov nauk največjo moč in z njo največ možnosti za pritegnitev Slovencev v območje svojih teženj, in v njem razčlenimo slovensko miselnost.

Nikoli do teh let ne bi naštel Vraz okoli ilirskega nauka zbranih toliko svojih vrstnikov in starejših prerodnih delavcev. Dajmko in Murko se nista več odvrnila od novega pravopisa, Krempl je ostal kljub osebnim neuspehom občudovalec zagrebškega kroga, Jaklin je kazal zanj svoje simpatije. Kočevar, Muršec, Drobnič in Caf so bili v službi ideje zблиžanja štajerskih Slovencev s Hrvati, a za njimi še vrsta mlajših inteligentov, voljnih, da slede pozivu. Tudi dijaštvo je bilo vdano ilirizmu. Zunanja podoba kaže enotnost, kakršne dotlej ni bilo, zlasti, ker zagrebški nauk na slovenskem Štajerskem ni imel glasnih nasprotnikov, pač pa ima Štajerska v njegovem središču zastopnika, katerega sloves in delo sta nesporna.

Povsem drugačna je slika, ako pogledamo ilirsko pripadnost z notranje, načelne strani. Z izjemo mladine, katere navdušenje je splošno in ki še ni dospela izreči svojih misli, kako naj se uredi razmerje med Slovenci in ilirsko skupnostjo, ni več med štajerskimi Slovenci človeka, ki bi pristal na ureditev jezikovnega vprašanja, kakor jo je uveljavljal Gaj. Brez dogovora so se vse sile kot po nekem globokem notranjem pozivu zbrale k rešitvi osrednjega vprašanja, oziroma bolje, sedaj že smemo reči, k o b r a m b i osrednjega vprašanja. Obenem, ko doživlja na Štajerskem ilirizem svoj vrh, doživlja tudi strnitev vseh tvornih sil proti najbistvenejši točki svojega programa! In kar je najbolj čudno, v osrčju vseh priprav je kot njih ini-



ciator Vraz, prav on, ki je bil njegov prvi vernik med Slovenci in ki je šel najdalj za njim. Globoka življenjska povezanost z zagrebško sredino mu ni več dovoljevala javnega nastopa, ker bi le še povečal prepad, ki je grozeče zeval med njim in Gajem. Zanj je razplet njegovega pojmovanja ilirizma zanimiv, ker kaže, da je nekje v dnu zaslutil, kako ga je nekaj zelo prevaralo. Toda njegov osebni primer odslej za razvoj ilirske miselnosti na Slovenskem ne tehta več. Posameznik je, usodo ilirizma pa bosta ustvarjala kolektivno občutje dveh narodnih središč: hrvatskega, ki se je s prepovedjo političnega ilirizma omejilo na ožjo, hrvatsko politično borbo, in slovenskega, ki sledi novi miselnosti o nujnosti prosvetlitve širokih ljudskih krogov.

Gledan z nekaj bolj odmaknjene točke, je bil ves štajerski ilirizem le boj za novi, popolnejši jezikovni izraz. Zmedeni od kranjščine, ki jim je bila vsiljevana od kulturno razvitejše sosednje dežele, in ki bi jo morali sprejeti, a jim je bila tuja, in v zadregi s svojim štajerskim lokalizmom, ki se jim je zdel preozek, so se vzpeli po nečem višjem, kar je doba proglašala za rešitev Slovanov. Sedaj je prišlo iztreznjenje. Trije slovarji so bili zadnji veliki napor za uresničenje ideala bodočega jezika, v katerega bi se zlila vsa narečja. Sposobna ga je bila le dežela, ki ni bila vezana na trdno jezikovno tradicijo. Ko je moral Kočevarjev krog spoznati, da mu nedostaja sil, a tudi, da v Zagrebu ne kažejo volje za resnično zблиžanje, oči že niso bile več uprte zgolj v Zagreb in Hrvatsko.

\* \* \*

*... Zlasti te (kranjske kmete) izznanit z vsim, kar so učenosti in umetnosti njim koristniga najdile, jim pokazat in jih napeljat, kako se s nar najnižim perzadjanjem vsako delo opravi, kako in kje znajo svoj perdelk s pridam v dnar spraviti, kako in kje znajo za se potrebne reči, to je orodje, živež, obleko in t. d. po ceni si previditi, kako verte obdelavati, — drevje ravnati, saditi, čediti in cepiti, kako čbéllice, židne gosence (sviloprejke), domačo živino in perotno ravnati, sploh jim pot kazat, po kateri hodivši bojo brez velikega perzadjanja s-hajali, sebi in svoji družini bolj ohlapno življenje pervošiti zamogli, — kmete in rokodelce opomniti nemarnost, nerodnost in škodljivih navad, ktere njih stan nar več grenó, jim navod dati, kako znajo svoje zdravje, tá nar večí dar bošji perhraniti, in si milo življenje dolgo obvarovati, je namen téh novic." Oznanilo, 5. julija 1843.*

Ustvariti kmetom list, ki bo skrbel za njih gospodarske potrebe, je bila torej naloga razglasiti tej dolgi periodi, katere umetna oblika se ni prav nič skladala s prozaično vsebino oglasa.

Tretji program. Prav ko je minulo desetletje, kar sta Čop in Prešeren oznanila, da bodi slovenska kulturna pot poslej sled za velikimi literaturami zapada, in utemeljila, da si mora osvojiti domači



jezik oblikovno sposobnost najvišje dognanosti zato, da bo lahko posoda intimne notranje izpovedi, ki jo poslušaj kultiviran človek, meščan svoje dobe. Prav ko je doživljal v praktični preizkušnji svojo težko krizo val, ki je hotel po iracionalni poti zanosa preleteti strmine poti, kakršno terja izgraditev vsake izčiščene individualnosti. Oba programa sta se rodila in dorasla ob tujih vzorih; prvi ob zapadu, drugi ob vzhodu. Tretji je zrasel iz slovenskih razmer samih in imel zato pred onima prednost, da je bil naslonjen na slovensko celokupnost in ne na neznatno število izbrancev iz vrhnje plasti. To je njegova osnovna razlika proti dosedanjemu in vir njegove velike probojne sile.

Program ni bil nov. Še za Linharta je izšla prva knjižica, ki je učila preproste ljudi v domačem jeziku ravnanja v kritičnih trenutkih življenja, ko mora priskočiti človeku na pomoč znanost, odtlej so se poljudne izdaje o zdravilstvu, živinoreji, novem poljskem orodju in podobno množile. Oblasti takega tiska niso ovirale, ker je imela država koristi od gospodarsko trdnjšege kmečkega stanu. Nov je bil le prijem z rednim načinom poročanja, a slovensko življenje že toliko razvito, da možnosti, ki mu jih je nudilo izhajanje časnika za kmečke potrebe, ni pustilo neizkoriščeno, kakor se je to še zgodilo za Vodnika celo z listom, ki je imel višji program. Iz množice vprašanj, ki se prepletajo z ustanovitvijo *Kmetijskih in rokodelskih Novic*, nam je izluščiti idejno borbo, ki se je vršila ob osrednjem slovenskem torišču, kar je takoj po ustanovitvi postal novi kranjski list.

Kulturne razmere, ki jih je našel Bleiweis 1842 v Ljubljani, so nihale med spomini na nekaj preteklega, kar je bilo veliko in med pričakovanjem nečesa novega, znamenitega. Domači knjižni trg je poznal le molitvenike in literaturo, kot je bil Krištof Schmid. Ob vprašanju po vrhu, po katerem bi bilo meriti vse dotedanje in vse bodoče, je značilno, da n. pr. v pismih, ki jih je dobival iz Ljubljane Vraz, ni več sledu tožbe nad slovensko nedelavnostjo in zastanki Kranjske Čbelice, ki so jih bila polna pisma okoli 1838. Zdi se, da se je začel razkrajati spomin na pretekla polna leta. Na Vrazovo vprašanje o sebi je Prešeren sam odgovoril z brezmejno resignacijo, ki izdaja, kako sta kljuvala v njem obenem le bolan upor in obup: „Mein Name in der slowenischen Welt ist verschollen. Ich arbeite 7 Stunden bei dem Herrn dr. Crobath, um 2 Stunden bei der alten — Metka trinken zu können. —“<sup>1</sup> Seznam njegovih pesmi te dobe kaže proti preteklemu praznoto, ki jo izpolnjujeta le spomin in slučajna prilika. Mlada generacija je šla v nasprotno smer. V nji je rasel zanos, ki se

<sup>1</sup> Prešeren, pismo Vrazu 29. julija 1843, Prešeren I 351—2.



je navduševal nad prav tistim, kar je zajemalo ostale male sorodne zemlje, nad slovanstvom in rešilno močjo njegove skupnosti.

V semenišču so imeli še vedno ilirsko organizacijo. Ustanovitelj in prvi predsednik Slavjanske čitalnice, „kranjski ilir do smrti“, Lovre Pintar, je bil 1840 posvečen in dobil kaplansko mesto v Semiču in nato v Kočevju, duša organizaciji in njena zveza z Vrazom pa je postal Luka Jeran, ki je v poletju 1843 celo obiskal Zagreb in Vraza ter ohranil stik vse do sredine 1846. Tudi še po 1843 so imeli svoje sestanke, kjer so govorili le ilirsko, a ustvarili neke neposredne zveze tudi s tajnikom zagrebške Čitalnice in Matice, Babukićem, in z Gajem. Razmerje med Vrazom in Jeranom je ohranilo vse tipične oblike Vrazovega mentorstva. Če je potoval kak hrvatski literat v Ljubljano, ni pozabil obiskati semenišča. V poletju 1845 sta bila to Pogledić in Seljan. Knjižno občestvo ilirskega kluba je družilo tudi duhovnike, ki so že zapustili semenišče, pristopil pa je včasih tudi starejši duhovnik, tako Matevž Ravnikar, sedaj lokalist na Selih pri Kamniku.

Jezikovni program ljubljanskih teologov v tej dobi ni bil več oni popolni pristanek na ilirizem, ki je bil zanje značilen ob ustanovitvi ilirskega kluba. Jeranovi jezikovni nazori (in z njimi pač nazori vse ljubljanske mladine) so se začeli kriti z onimi s Štajerske. Vpraševal se je, zakaj v ilirščino ne sprejmejo lepih elementov slovenske dvojine itd., sanjaril torej o skupnem umetnem južnoslovanskem jeziku. Semenišče je bilo še bolj zaprto in Kranjska še bolj odmaknjena od Hrvatske kot Štajerska, da bi vedeli, kaj je bil zanjo ilirizem in kakšen je bil njegov pravi program in obraz. Zato je Jeran lahko sporočal še 1846, da kaže slovenska mladina od dne do dne večje veselje do ilirščine, in poslal Vrazu v Zagreb še zadnjega občudovalca ilirizma, ki je šel na pot, da bi se priučil „hrvatskega in zlasti ilirskega narčja“, Luko Svetca, gimnazijskega absolventa, slovenskega pesnika, in kar je tehtalo največ, vrlega domorodca.

Kakor je pri vladi povprečnosti težko slediti miselnim tokovom, srečujemo vendar znake podobnega razpoloženja tudi pri starejši kranjski generaciji, ne le pri mladini. Ravnikar se je še vedno vadil v ilirščini, si prevajal v slovenščino pesmi iz Danice in ji poslal 1842 sam sestavek o rojenicah, ki je doživel objavo v 10. številki tega letnika. Sled njegovega slovanstva se vleče tja v petdeseta leta. Drug sodelavec *Danice* je bil Jurij Kobe s svojim starinoslovjem in narodopisnim gradivom iz Bele Krajine. Ambruški vikar Jožef Žemlja, ki prav tako kot Krempl ni imel sreče z Gajevo tiskarno, le, da njemu njegove pesnitve „*Sédim sinóv*“ ni zaplenila cenzura, temveč jo je dal zaradi slabega tiska zapleniti sam in jo nato tiskal v Ljubljani pri Blazniku, je pel v nji vzajemniško:



Ak zgodbo čudno v sladkim tvojim kremlju  
 Prepéval dragi domorodic bom,  
 Ki lastna bližni je Slovenski zemlji,  
 Naj odpušenja milost zadobóm;  
 V spomin si Horvat, Čeh kòt Kranjic jemlji,  
 De vsih Slovincov edin le je dom;  
 Vse nas je ena kdej rodila mati,  
 Dojila z enim mlekom, Bog ji plati!

Po „*Odzivu iz Krajne*“ v začetku 1841 je še enkrat odgovoril na klic z juga v začetku 1843, ko je prevedel v slovenščino Utješenovičevo sliko trpljenja raje pod turško oblastjo „*Jeka od Balkana*“, in objavil pesem prav tako kot prvo v ljubljanskem *Illyrisches Blatt*.

S Krasa je pošiljal Jeranu narodne pesmi nek „ognjevit Ilir“, katerega imena ni smel izvedeti, pač Jakob Krašna, kaplan v Senožčah in Spodnjem Logu, ki se je skrival bržčas še zaradi sporov z ljubljanskimi ilirci iz konca 1841. Značilno za splošno miselnost je, da je bil teološki ilirski organizaciji naklonjen tudi vodja tečaja slovenskega jezika v Ljubljani, Metelko, saj ji je daroval vrsto knjig. Motti in citati iz ilirskih pesnikov, na katere so se pogosto opirali kranjski pisci te dobe, govore, da je bil krog konzumentov zagrebških knjig v javnosti precejšen, kar obenem priča, da je bilo dovolj src odprtih ilirski propagandi.

Leta 1843 je bila tudi Ljubljana mesto, kjer je imela vseslovenska zavest skupnosti med inteligenco še vedno svoje vernike. Oba Bleiweisova najožja pomočnika v urejevanju, plačani korektor Malavašič in teolog Jeran, sta šla skozi šolo ilirskega zanosa. Jeran je bil prav po ustanovitvi Novic njegov najizrazitejši ljubljanski pristaš, toliko bolj navdušen, ker se je prav kar vrnil iz Zagreba, Malavašiča so prisilile le krušne skrbi, da je moral v študentovskem pomanjkanju in bedi zamenjati ilirizem in novi jezik s prevajanjem Krištofa Schmida povesti v slovenščino za tiskarja Blaznika. Naklonjenost za slovanstvo in vzajemnost, ki jo je kazal Bleiweis v prvih letnikih Novic, zlasti z voljnim poročanjem o tujih književnih pojavih in časopisih, o Danici, Kolu, Zori Dalmatinski, Srpskih narodnih novinah, o praških *Kwětih* in leipziških *Jahrbücher*, je veren odraz te miselnosti. Bleiweis niti ilirizmu, niti vseslovanstvu ni napovedal boja. Obema je priznaval upravičenost obstanka, ju spoštoval in z dejanjem pokazal, da ju je voljan podpreti. Njegovo delovanje samo pa je imelo namen seči na povsem drugo področje.

Bilo je na dlani, da slovenski prerok ne bo smel ostati omejen na nekaj desetih ljudi domače, zavestno narodne inteligence, temveč bo moral prodirati tja, kjer je bilo jedro ljudstva, ki bo nekoč prosvetljeno tvorilo slovenski narod, v široko plast kmečkega sloja. Tega pa ni bilo moči dvigniti s prijemom, ki bi bil tuj njegovim življenj-



skim potrebam in ki bi preraščal obzorje njegovega duha in krogov spoznanja. To je čut govoril vsem. Ni slučaj, da so celo ognjevit mladi ilirci iz semenišča v dobi svoje največje zamaknjenosti v vročične ideale ostajali v stiku z ljudstvom na trdih tleh realnosti. Sam tajnik ilirskega kluba, Jakob Krašna, je 1840, tri leta pred Bleiweisom določil za izobrazbo kmečke plasti natančno tak program, kakor so ga dali Novicam: „Izdajanje te stoletne pratike ima dva namena. Pervi je: kmetu smo hotli bukvice v roke podati, iz katerih bi sebe in svoje ob praznikih prijetno in pridno veseliti zamogel, iz njih mnogotero koristno, tako dobro za svojo domačijo in kmetijo, kakor tudi za svoje zdravje se naučiti znal itd. —“<sup>1</sup>

V smeri dela, ki je šla za splošnim ljudskim dvigom, je bila tačas globoka razvojna potreba Slovencev. Bleiweisu je priznati dvoje. Da je znal iz zamotanosti kulturnih vprašanj svoje dobe, ki niso bila enotna ne v tem, k a m, ne v tem, k a k o, izluščiti načrt in cilj, ki je imel prednost stvarnega računa z dejstvi, in bil zato onim, ki jim je bil namenjen, prosojno jasen. Drugič, da mu je sledil z doslednostjo, ki ga je varovala zablod in res vodila k cilju. Kadar koli se je moral odločati za svoj postopek med trenji, ki niso koreninila v domači tradiciji in bila zato čez mero fantastična, se je vprašal: a l i b o t o k o r i s t i l o k m e č k e m u s l o j u? In preizkusni kamen ga ni varal.

Delo kmetijskega in obrtniškega lista *Novic* bi v drugačnih prilikah samo posredno koristilo razvoju slovenskega življenja. Bleiweis si je zastavil z njim nalogo pomoči s pospešenim izkoriščanjem pridobitev na gospodarskem polju g m o t n e m u dvigu spodnjih plasti. Po naravni poti bi moral temu slediti tudi kulturni dvig. Z dobrohotnim razumevanjem potreb kranjske, štajerske in koroške inteligence, ki ji je začel kmalu po prvih številkah prepuščati prostor v listu, so se Novice v najkrajšem času izpremenile v glasilo najbolj perečih kulturnih vprašanj in s tem povzpele do pomembnosti, ki jo imajo v slovenskem razvoju. Proti prvotnemu namenu ustanoviteljev so izvedle d u h o v n o z e d i n j e n j e v s e h S l o v e n c e v. Pripravljalo se je stoletja, uresničili so ga drobni kulturni delavci: Krempf, Jeran, Malavašič, Caf, Majar in vrsta še manj pomembnih dopisnikov.

Svoje razmerje do spornega jezikovnega vprašanja je Bleiweis uravnal na najbolj preprosti način: ker je pisal za kmete, je v *Novice* sprejemal dopise v jeziku, ki ga je kranjsko kmečko ljudstvo razumelo. Bil je to jezik molitvenikov in dotedanjih poljudnih spisov.

<sup>1</sup> *Stoletna pratika devetnajstiga stoletja 1801—1901*, Gradec 1840.



Ko je neprestano poudarjal, komu je list namenjen, ni nihče silil vanj z zahtevo po pisanju v umetnem južnoslovanskem jeziku. Delovanje *Novic* načrtov zanj ni oviralo, saj so dopuščale prosto možnost drugačnega jezika za inteligenco. S tem so bili sporazumni vsi. Prav to in pa dejstvo, da so bile *Novice* last Kranjske kmetijske družbe in namenjene prvotno samo k r a n j s k i m kmetom, je Bleiweisu olajšalo postopek, po katerem je v začetku izhajanja odklanjal vse jezikoslovne razprave. Ko je prejel s Koroškega članek z nekimi jezikovnimi predlogi, se je zato mogel izmakniti razpravljanju z enostavnim: Žal nam je, smo kmečki list, ki ni namenjen jezikoslovju — kaj drugega, prosimo! Vzrok odklanjanja jezikovnih člankov ni bil v morebitnem zadržku *Novicam* dovoljenega, ker so imele po programu, ki ga je odobrila oblast, tudi možnost objave takih prispevkov.

Njegov odpor proti razpravam, kakšen naj bo bodoči knjižni jezik, je bil v njem samem zakoreninjen tako globoko, da je imel še na koncu 1847 grenak okus po Čopovem pravopisnem boju z metelkovci in Kopitarjem iz 1833, in vedel kot najodvratnejše o njem napisati to, da se je z blatom nehalo. Če se poglobimo v njegov položaj, bomo razumeli nestrpnost proti neskončnemu razpravljanju o bodočem jeziku, ki je postajalo tudi med Slovani že slovenska posebnost. Zdravnik in živinozdravnik je prišel v svojem štiriintridesetem letu v Ljubljano z Dunaja, kjer je pričel prakso v strokovnem javnem institutu in z živinozdravniškimi publicističnim delom. Pri nameri nadaljevati z istim delom v domačih razmerah, je čutil vrzeli povsod: jeziku je manjkala strokovna izrazna sposobnost, kamor koli se je ozrl na sorodne panoge, v kmetijstvo, splošno zdravstvo, organizacijo vasi in obrti, povsod je moral ugotoviti, da bo treba šele začeti. Od tod njegov ponavljani poziv, naj bi Slovenci več pisali in d o b r e g a , „... zadnji čas je, da bi mislili: kaj nam je pisati, ne kako nam je pisati“. Če bi vzeli njegov odpor proti literaturi in pesništvu, da imajo Slovenci dovolj pisateljev in pesnikov, a malo koristnega napisanega po besedi, bi morali ugotoviti, da je bil gluha za vse, kar dela življenje res življenje. Če razumemo smisel, ki ga je nedvomno hotel dati tem besedam, da nekaj slovstvenega življenja še ne ustvarja naroda, če ni vzgojena plast, ki zna to delo dojeti in hiteti harmonično razvita v vse panoge, potem moramo reči, da je bila z njim poudarjena potreba izpopolnitve narodnega organizma v prav tisto smer, ki je bila največja slabost slovenskega preroda.

V enem vprašanju s področja jezikovnih razprav se Bleiweis ni umikal pred novotarstvom: v vprašanju pravopisa. Sprožil ga ni sam, temveč štajerski župnik Krempel, pred leti med rojaki prvi pri-



jatelj ilirizma v starejši generaciji in sedaj prvi, ki se je odločil za izvedbo zbližanja Štajerske s Kranjsko. Kako napraviti ta korak, ki bo prelomil tradicijo dveh ločenih poti? Kako izraziti čustva, da bodo dovolj zgovoren tolmač ponudene bratske roke? Kako obvarovati pridobitve napredka, ki si ga je ustvarila Štajerska?

*Ljubim Krajncam, našim bratom, bratovsko pozdravljenje od Radgone na malim Štajeru!* Bilo je štirinajst sto osemnajstega, ko je prišel Turek pred Radgono. Prišla bi poguba, mesto zažgano, ljudje odpeljani, če se ne bi pojavil Ernest Železni s svojimi čvrstimi Kranjci, s štajerskimi, koroškimi ino hrvatskimi Slovenci, združenimi z močnimi Nemci, in jih premagal. Rada je odprla Radgona vse vinske kleti trudnim vojščakom in zavpila: Bog živi Štajerce, Korošce, Kranjce in Hrvate! —<sup>1</sup> Štiri sto let je zastoj čakala, da prinese srčne pozdrave. Kako se je razveselila novega lista ljubih bratov, more čutiti le sama, ki jih ima že od starega časa v srčnem spominu. Bog vas živi z vsemi Slovenci vkup!

Nov jezik, to poudarjanje *vseh* Slovencev, ki je le potrdilo, kar je pisal Bleiweis po prvih treh številkah, da so našle *Novice* prijateljev tudi po ostalih slovenskih deželah in celo po Hrvatskem in Dalmaciji. Niti z besedo se ni dotaknil Krempl namena, ki ga je skrival za bregom, ki pa ga je Bleiweis sam v spremnih vrstah razkril s pogumno preprosto besedo: pisma naših bratov so pisana v jeziku, ki ga razume vsak Kranjec, le s črkami, kakršne rabijo Čehi, Moravani, Poljaki, Slovaki, sosedje naši Hrvati, Dalmatinci in Slavonci. Niso pa vse črke drugačne, le šest jih je: c, č, s, š, z, ž. „— *Glejte, v téh 6 čerkah je ves razložek.*“ V tako preprost obrazec se je na koncu 1843 izčistilo vprašanje slovenskega ilirizma in to bo končno oploditev, ki jo bo ilirizem prinesel Slovincem: skupnost v pisavi s Slovani, ki rabijo latinski črkopis.

Pot, ki ji je dal Bleiweis ob prvem srečanju svoj pristanek, se je čistila nekaj let. Omogočila je pristop večine dotedanjih slovenskih ilircev k osrednjemu slovenskemu glasilu in s tem k slovenski skupnosti, in jih brez boja prepeljala iz tabora v tabor. Uspeh z dostopom gajice v *Novice* je bil za dobo tako pomembna zmaga ilirske in vseslovanske miselnosti, da so čutili njeni pristaši s tem zmago svojega zanetka ureditve bodoče skupnosti.

Prvi štirje letniki *Novic* pomenjajo dobo tihega boja za nadvlado med gajico in bohoričico. Z geslom „z ljubeznijo, z mirom in z edinostjo“ se je Bleiweis priključil taboru, ki je želel, da bi se Slovenci v pisavi poenotili z zapadnimi Slovani, za urejevanje pa

<sup>1</sup> *Novice* I št. 6.



objavil načelo, da bo tiskal sestavek v črkopisu, v katerem bo napisan. Njegov sklep ni bil lahak, ker ljudstvo nove pisave skoraj ni poznalo, ker so ji nasprotovali starejši ljubljanski krogi, in ker sta se izrekla proti njeni rabi v Novicah oba najvplivnejša slovničarja dobe, Kopitar in Metelko. Prvi jo je za *Novice* odsvetoval kmalu po začetku njih izhajanja v posebnem pismu, kjer je menil, da je ni uvajati, kajti ni boljša od bohoričice, drugi še 1847 odklanjal č, š, ž, ki da ovirajo naglo pisanje, ker ga pogosto prekinjajo. Sporno vprašanje so odločili sodelavci sami.

Kako se imajo kmetije popravljati, kaj so obrtne družbe, kakšen je novi češki kolovrat, o žitnih kupih, o krompirjevi žetvi, sejmihi, živinski kugi, vinski trti, svarila pred vražami, o tečnosti živežev, od nove železne ceste, ... je bila duševna hrana novega slovenskega kulturnega programa. Vmes se je prepletala pesem z isto nalogo razvedrila ali poduka: „Kako se pride iz vajšnic na slamo“, „Kmetovski stán“, „Mlatiči“. Polagoma je postajalo obzorje le preozko. Tedaj je začela dajati kmečka utilitarnost ob sebi prostor še domoljubni budnici, katere tvorci so se v večini plodili ob enakem književnem programu sosednje zemlje, ki ga tudi njih pesem ni mogla utajiti:

Dobro jutro! Bog te sprim' danica  
si vendar enkrat zasijala  
de slovenska se zbudi modrica  
in ne bode vedno trdno spala.<sup>1</sup>

Prodiranje gajice v *Novice* se je vršilo vzporedno s prodiranjem domoljubne pesmi in včasih celo s prodiranjem daljnih odmevov ilirske miselnosti. Že v 7., 8. in 9. številki se je pojavil članek „*Ilirske dežele nekdanj in sedaj*“, ki je tudi v slovenski kmečki sloj vsadil prepričanje, da so Slovenci, Hrvatje in Srbi neposredni potomci prvotnega ilirskega prebivalstva na Balkanu, ki je segalo nekoč do Dunaja in moralo prenesti val preseljevanja narodov, kot je moralo kasneje trpeti pod Turki. Pokrajinska imena Korošci, Štajerci in Kranjci so bili torej le drug izraz za skupno ime ilirskega ljudstva. Drugo vez z jugom so tvorila redna poročanja o literarnih listih Hrvatske, Dalmacije ali Srbije, pisana vedno v novi grafiki, ki je tako že sama na sebi postajala izraz te zveze. Dalje so gajico rabili: Jeran v svojih pesmih s podpisom S. (Svitoslav), uredništvo v mesečnih kmečkih poročilih (Malavašič ali Jeran), Krempf v svojih „*Prisloviceh Štajerskih Slovencev*“ in drugih prispevkih, Rodoljub Ledinski (Anton Žakelj) v svojih pesmih, neki Ivan M. iz malega Štajerja (morda Ivan Macun), Mirko Poženčan (Matevž Ravnikar), Jožef Demšar,

<sup>1</sup> Krajničan (J. Zemlja), *Novim Slovenskim novicam*, Novice I, št. 10.



„zakladovalec s tobákam v Železnikih“ — še eden iz škofjeloškega okoliša —, Matija Majar, duhovnik Jernej Maroušnik, doma iz Solčave, Jure Sodevski (Kobe) ter nekateri neznani pisci.

Ob obletnici izhajanja je Bleiweis že sam pisal obširen poučen članek za gospodinje („*Od navadnih napak pri mléku*“) v novi pisavi, v septembru 1844 se mu je pridružil še Koseski s svojo „Slovenijo“. Takrat je bilo že slutiti, kam se bo končno nagnila tehtnica. V 42. številki drugega letnika (16. okt. 1844) je bila za izjemo bohoričica izrinjena zgolj na nekatera drobna poročila na zadnji izmed štirih strani. Bleiweis je moral ugotoviti, da se pač tako godi, ker so zastopniki nove smeri delavnejši. Že v aprilu tega leta so ga prisilila razna pisma na uredništvo, da se je opravičil svojim kmečkim naročnikom, ker se le podaja na jezikovno področje, in v samostojnem sestavku še enkrat razčlenil sporno vprašanje. Kdo bi ne potrdil pravične, hvalevredne želje, da bi vsaj večina Slovanov pisala v enotnem pravopisu? Le poti za to ne more utirati kmečki list, marveč mora uvesti novo pisavo šola. Zanj pa velja načelo, ki ga je svetoval Majar. Počasno postopati! Naj odkloni dober sestavek pisan v bohoričici? Nikdar! Ali nasprotno? Tudi ne! Pisave, ki njemu ne prija, ne bo vzel za zlo noben razumen Slovan, komur je v resnici pri srcu, da se ljudstvo izобрази in osreči. Slovenci pa ne moremo naprej, ker imamo še vedno preveč opravka z jezikoslovjem.

Proti koncu drugega letnika je po poldrugoletnem izhajanju Novic novi pravopis že toliko prodril, da se med njegove pristaše niso šteli le ilirci in posamezni osamljeni prijatelji. Kaj bi moglo biti Bleiweisu v večjo oporo kot dopis iz Šempasa, pismo moža iz ljudstva, cerkovnika Oberdanka, ki je menil, da bi se mladi ljudje že lahko priučili novosti, če se je je navadil on, dvainpetdesetleten. Prve Prešernove pesmi, ki so doživele v Novicah ponatis, so izšle še v bohoričici, a „Orglar“ 30. maja 1845 že v novi pisavi. Z začetkom 1847 jo je Bleiweis uvedel kot edino grafiko *Novic* in s tem borbo končal.

Jezikovno vprašanje se je med tem razvijalo med liberalnostjo do rabe raznih krajevnih posebnosti in posegom korektorja v članek, kadar so prešle meje, ki so se polagoma utrjevale. Primer takega spora je Kobetov članek iz konca 1844, ko je naslovil na uredništvo „*Pohlevno vprašanje*“, zakaj so mu izpremenili *u v v v* v primeru uredba v vredba? Zelo odločen Bleiweisov odgovor je zavrnil vprašanje sicer s filološko utemeljitvijo, toda važneje se mu je zdelo še enkrat poudariti, da so Novice proti vsakemu prepiru in vročičnemu pisanju, sicer pa ne pišejo ne za Gorenjce, ne za Dolenjce samó, ampak za Slovence.



Prostor, ki ga je dajal Bleiweis vestem o napredku slovanstva, zlasti rednim poročilom o posameznih tujih slovstvenih listih in knjigah, ni bila gola koncesija vseslovanski in južnoslovanski miselnosti, ki jo je opazal pri svoji okolici in dopisnikih, temveč tudi izraz njegove iskrene vere v slovansko skupnost, izvirajočo iz sorodstva. Obenem je bilo to že vse, ker se ni hotel spuščati v kaka neposrednejša zbližanja, temveč ostal le veren kronist življenja, kot se je javljalo pri Hrvatih, Srbih, Čehih ali Slovakah. Tujemu viru je dopustil celo, da je po njegovih *Novicah* izpregovoril o tako občutljivem vprašanju, kot je bilo vprašanje skupnega slovanskega jezika, medtem ko se ga sam ne bi dotaknil nikdar. Poprijel pa je tuji zgled, da ga pokaže Slovincem v tistem hipu, ko se je kulturni program pri drugem narodu skladal s poslanstvom, ki si ga je sam določil med Kranjci in kmalu med Slovenci. Tako priliko mu je nudil v maju 1844 Jordanov četrtletnik *Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft* s člankom o potrebi gojitve ljudskega slovstva. Njegove misli so se presenetljivo skladale z Bleiweisovimi. Veliko leži na omiki ljudstva. Čemu so nam dobre pesmi, čemu dobro pripovedništvo, če je le nekaj sto ljudi, ki jih more brati?

„Plemenitost pismenstva in zmožnost ljudstva ne leži v tem, da nekoliko stó ljudi pismenstvene izdelke umé in sad duhovniga omikanja uživa, ampak iz množice bralcev izvira.“

„Razcep med slavjanskimi pisavnimi jeziki je res tako širok, da bo célo stoletje in več minulo, prejden se bodo te razrečja (dialekti) eno drugimu spet dovoljno približale. Zato pa nad tem zedinjenjem obúpati ne smemo; ako bodo nar imenitniši spisatelji našiga rodú vsak nekoliko k tem pripomogli, bomo kmalo edinosti bliže dospéli.“

„Okó pa, v katerim naj se duhovna edinnost slavjanskiga slovstva ali literature očita, je tako imenovano **pr o s t o** ali **l j u d s k o** **p i s m e n s t v o** (Volksliteratur).“

Program ljudskega slovstva je Jordan zajel zelo široko, povsem neliterarno. Obsegati bi moralo izobrazbo v poljedelstvu in obrti, tolmačiti zakone, kolikor zadevajo kmeta, zgodovino, narodopisje, zemljepisje in politično upravo. Ljudska knjiga ne bi smela biti namenjena le zabavi, temveč po duhu in vzgoji gorečnosti za narod, domovino in cesarja. Tako pojmovano slovanstvo, ki je sicer v svojih višinah puščalo v nemar preprosto ljudstvo, je našlo v Bleiweisu človeka, pripravljenega, da ga ves podpre.

Obenem s kristaliziranjem v slovenskem središču so se čistile misli tudi na Štajerskem in na Koroškem. Med naročniki *Novic* najdemo celo vrsto prijateljev in pospeševalcev ilirizma iz vseh treh kulturnih okolišev. Iz Štajerske: Štefana Kočvarja, Josipa Muršca,



Antona Krempla, Josipa Drobniča, Davorina Trstenjaka, graškega pravnika Franca Macuna, ki je bil pač Ivan Macun, Kolomana Kvasa, kaplana pri Sv. Lovrencu Antona Strajnsčaka, ki si je naročil dva izvoda, ptujskega kaplana Jurija Kajniha. Z 1845 so postali naročniki še Caf, Matjašič, Ciringer, Kreft, Orožen, Ulaga in Anton Volf, župnik v Šempetru na Štajerskem. Z 1846: Vogrin, z 1847: graška bogoslovnica, Josip Hašnik in teolog Razlag. Prav krog zanosnih ilircov je dal osnovo, na kateri je slonela razširitev *Novic* po Štajerski. Enak pojav moramo ugotoviti na Kranjskem, kjer si je naročila novi list skoraj vsa družba prijateljev ilirizma: Pintar, Ravnikar, Žakelj, Zemlja in Ilinič, Žemva, Jeran. Na Koroškem Matija Majar in z 1847 njegov tovariš, mestni kaplan v Celovcu, Andrej Einspieler, in bogoslovci. Odslej nam je slediti v njih razgledih srečanju dveh kulturnih območij.

Od prvega Kremplovega posega v delo *Novic*, ko je pozval Kranjce k skupnosti ločenih pokrajin, so pretežno Štajerci dodajali k Bleiweisovemu ljudsko utilitarnemu programu poglobitev lista v kulturnopolitično smer, kar je v nekaj letih dovedlo do ustvaritve zavesti slovenske narodne enotnosti. Za Kremplom se zvrste še enkrat pred nami skoraj vsi najvidnejši zastopniki ilirske miselnosti — sedaj v čustvenem zagovoru slovenske skupnosti. Preusmeritev je morala priti kot olajšanje, kot spoznanje prave poti, drugače si je nemogoče razjasniti novo vnemo. Izvršila se je v kratki dobi, nekako od konca 1844 do 1847.

Od človeka do človeka lahko sledimo izpremembi.

Kremplovo dediščino je prevzel Caf. Dediščino v pravem pomenu besede, kajti v nepomirljivo, lepe domoljubne vneme polno življenje malonedeljskega župnika je posegla kratka bolezen, pljučnica, in ga vzela 20. decembra 1844. Mesec pred smrtjo se je v Ptuju sestal s Cafom, poln novih načrtov. V Gradcu so šele tiskali drugi del njegove štajerske zgodovine, misli so se ravnale po Ljubljani. Caf vrši oporoko in donaša k slovenski skupnosti ob tem tudi svoj delež. Njegovo delo v *Novicah* je načelno, kakor ga ne vrši noben Kranjec: *ne pokrajinske separacije pri filoloških delih, potrebna sta slovenska slovnica in slovar, ki bosta upoštevala jezikovno bogastvo celotnega slovenskega ozemlja, sprejemala vase vsa narečja*. Bleiweis mu odgovarja s potjo, ki jo venomer zastopa sam in ki izdaja skrbi brižnega urednika: skupni jezik se bo usmerjal sam, le pišejo naj pisci, čim več pišejo, in koristnega, praktičnega, za vsakdanjo rabo. Dobrih slovenskih slovnice nam ne manjka, besednega zaklada pa ne bo, dokler ne bodo domoljubi (beseda je imela še poln zvok) veliko, veliko pisali in od raznih reči pisali. *Novice* so



pot, po kateri bi hotel Caf razširiti izkušnje, ki jih je nabral v Framu: med ljudi mora več čtiva, knjige se morajo prebiti čez deželne meje, na Štajersko morajo novejši in starejši tiski Kranjske, po farah naj se ustanove čitalnice. Tako je prišel štajerski kaplan do javne zahteve po posvetni literaturi pri Slovencih: „Mimo vsega čutimo pomenjkanje, da še mi Slovenci imamo premalo zgodbinskih bukev, zakaj li se nigdo Robinzona ino drugih takih bolj posvétnih bukev ne loti, da bi jih prestavil, s čem bi se velika želja po branju obudila, ker se človek samih svetih le tude navolji.“<sup>1</sup>

Poslej je ostal Caf *Novicam* zvest dopisnik. Toda kako bi združil edino področje, kjer je bil doma, z Bleiweisovo zahtevo po „koristnem pisanju“, po pisanju o praktičnih stvareh, ki jih bodo s pridom brali njegovi kmečki naročniki? Dal je, kar je pač mogel dati. Pisal je poročila o vremenu, o letini, vinski ceni, prevedel, če je prestregel v tujem slovanskem listu kaj, kar bi biló za Bleiweisa, „*Glas iz Štajerskega*“ pa je zazvenel iz sebe in se ogrel šele, če je tudi v to vpletel kaj iz svojega čudovitega sveta. Za novo rastlino krompir ali korun imajo Slovenci nič koliko imen: *zemljak, vlaška repa, podzemljice, podzemeljski bob, podzemeljske kostanje, -gruške, -jabelkem čompe, podzemljike, koznjice, mugo, krompir, kartofel, krôžiče in svinjska grud*, južni Slovani šest, Rusi dve, skupaj Slovani preko trideset! Ljubi korunek bi lahko imel vsak dan v mesecu drugo ime, a treba bo izbrati nekaj, ali korun ali zemljak.

V januarju 1846 je po dvanajstih letih priprav končno dobila njegova velika jezikoslovna zasnova svojo prvo zaključno obliko. Navedal je v *Novicah slovenski slovar in slovnico*, naslonjeno na celotno slovensko jezikovno ozemlje. Zadnjič se je obrnil na domoljube s prošnjo za prispevek slovarskega blaga, če morda kdo kaj ima. Kljub videzu definitivnosti in pripravljenosti za tisk deli niti tedaj, niti kasneje nista izšli, vendarle pa predstavlja sklep izdaje del s slovenskim značajem zaključek desetletnega nihanja med njiju vseslovansko, ilirsko in slovensko zasnovo. Če bi se Caf mogel odločiti, da ju res preda tiskarni, bi bil to po vrednosti gradiva najbogatejši filološki donesek dobe. V zvezi z vprašanji, ki še zadevajo kulturnopolitično usmeritev časa, se tudi poslej vpleta njegovo publicistično delovanje v silnice, ki vežejo Slovence kot narodno individualnost z družino Slovanov: ostal je *Novicam* poročevalec o jezikoslovnih novostih pri Slovanih, zlasti tolmač Miklošičevega dela.

Od treh slovarskih zasnutkov je edini Drobnič dosegel svoj cilj. Kljub pristanku na sodelovanje s Kočvarjevim krožkom ni dolgo

<sup>1</sup> Cafov, *Pozdravec vsem Slovencom iz Štajerja*, *Novice* III št. 3 (15. januarja 1845).



vztrajal pri družnem delu, temveč se vrnil in sam dokončal lastni ilirsko-nemški slovar. Ponudil ga je za honorar petdesetih brezplačnih izvodov v založbo ljubljanskemu Blazniku, ki pa ga je, menda na Metelkov svet, odklonil. Zmes štajerščine in besednega zaklada starih slovarjev iz raznih predelov hrvatskih zemelj bi pač ne imela za Kranjce in sploh Slovence porabne vrednosti, ki bi naj ji služil slovar. Bilo je to nekje v drugi polovici 1845. Drobnič ga je nato ponudil zagrebški Čitalnici, oziroma Matici Ilirski. Res ga je sprejela v izdajo, vendar določila, naj ga pred tiskom pregleda in izpopolni profesor Anton Mažuranić. Njegova roka je v dveh ozirih bistveno izpremenila značaj Drobničevega izdelka. V slovarju je ostal le neznatni del slovenskih besed; ohranile so se le one, ki imajo sorodne oblike v srbohrvaščini. Dalje je Mažuranić dodal ilirsko-nemškemu delu še italijanski del. Prvi zvezek trojezičnega slovarja je izšel 1846, drugi 1847 in zaključni z dodatkom kratke ilirske slovnice, ki jo je izdelal Vekoslav Babukić, 1849. Ob Vrazovih knjigah je bil Drobničev slovar drugi prispevek Slovence k ilirskemu slovstvu, dasi delo ni izšlo v obliki, ki mu jo je dal avtor. Kot pravi Babukićev uvod, je bil razlog pritaknitve tretjega jezika ozir na Dalmacijo, kjer je po mestih vladala italijanščina, torej notranje hrvatsko vprašanje zблиžanja treh historičnih pokrajin, medtem ko je hotel celjski kaplan Josip Drobnič doprinesiti z njim kamen k mostu med Slovenci in Hrvati. Druga izdaja slovarja, ki je izšla 1858, ni imela več ilirsko-nemško-italijanskega značaja, temveč slovensko-nemško-italijanski.

Že po tem bi se moglo sklepati, da se je tudi Drobniču izkrivil cilj. *Novice* nam odkrivajo, da se je v njem preusmeritev izvršila že v času, ko so njegovo delo popravljali v Zagrebu. V sestavku „*Slovenskim pevoljubcem*“ v 37. št. *Novic* 1845 (10. septembra), ki ga je sprožil Matevža Ravnikarja Poženčana članek o slovenskem petju, je odgovor prežet že ves vseslovenskega duha. Drobniča je prevzela pesem Koseskega.

O Kočevarjevi akciji za ilirski slovar imamo zadnjo vest izpred 1848, ki še govori o namerah nadaljevanja dela iz februarja 1845. Tedaj je vedel poročati Vrazu Jeran, da je pristopil k Štajercem tudi kranjski sodelavec Matevž Ravnikar in prevzel O-R. V času med zametkom, to izpopolnitvijo in dobo, ki je neposredno sledila, so vplivali na razvoj dela in vprašanja umetnega slovensko-hrvatskega jezika trije činitelji: zagrebški umik k predilirskemu načinu političnega boja in z njim združeno oslABLJENO zanimanje za Slovence, Vrazov razvoj v vseslovensko smer, ki je povzročil, da je ob drugačnih idealih začel puščati vniemar slovensko-hrvatske odnose, ter oblikovanje novega kulturnega središča v Ljubljani, ki je kazalo sedaj zanje



večjo življenjsko silo kakor Zagreb. Zveza med Kočevarjem in njegovimi sodelavci iz celjskega okrožja je bila v začetku 1845 že tako razrahljana, da so se naročali na Vrazove *Gusle i tamburo* po uredništvu *Novic*. Oslabitev zvez s Hrvatsko, ki jo je tedaj opisal Jeran Vrazu: „Do nas že od zdavnej nič glasá od Zagrebškiga bitja in stanja ne pride“,<sup>1</sup> je veljala tudi za spodnjo Štajersko, nasprotno pa so se spletle med Celjem in Ljubljano tesne vezi. Kmalu je našla mlada duhovščina lavantinske škofije poleg *Novic* tudi svoj lastni delavni program, katerega najznačilnejši izraz so postale Slomškove *Drobtinice*, ki so na moralnem področju zasadile sorodno, kakor so *Novice* orale ledino na gospodarskem: duhovna vzgoja ljudstva v domači besedi in v okviru miselnosti katoliške cerkve. Imena Kočevarjevih celjskih sodelavcev pri ilirskem slovarju srečujemo vse pogosteje v zvezi s Slomškovim prijateljem v celjskem okraju, župnikom Mihovilom Stojanom z Gomilskega, ki je bil neko dobo sam vnet spremljevalec zagrebškega gibanja. Slomškovo imenovanje za lavantinskega škofa 1846 je moglo dati smeri le še večjo moč in privlačnost.

V 1845 je tudi Muršec pustil slovarsko delo in ga prevalil na rame prijatelja Matjašiča, s čimer ni bilo upanja, da bo uspelo. Odtlej se njegova pot oddaljuje od smeri ilirizma. Ostal je zvest načrtu, ki ga je bil označil Kočevarju kot drugo nujnost ob slovarju, sestavi slovnice, le, da je bil njen zaključek v popolnem nasprotju z njenim zametkom. Murščeva *Kratka slovenska slovnica za p é r v e n c e*, ki je 1847 izšla v Gradcu, ni bila izpopolnilo ilirskega slovarja, ki naj bi z njim vred določila umetni skupni jezik, temveč po Vodnikovi prva slovnica slovenskega jezika v slovenščini in nov prispevek Štajerske k skupnemu slovenskemu knjižnemu jeziku. Kakor pred petnajstim leti Murko, se je Muršec sedaj oklenil zgolj slovenske skupnosti in dal s slovnico za šolske potrebe smer, kakšen naj bo bodoči jezikovni pouk na Štajerskem.

V usodi drobne Murščeve knjižice je ponazorjena usoda ilirizma na Štajerskem, in še dalje, razvojne poti, ki jo je bilo preiti obrob-nemu slovenskemu ozemlju, preden se je uravnalo v naravni razvoj. Okoliščine, ki so po 1844 vnovič preusmerile Muršca, spadajo že v pregled naporov za izenačenje historično ločenih slovenskih pokrajin: vpliv dela, ki ga je v Gradcu opravljal za Slomškove *Drobtinice*, pomoč Cafu, prijateljstvo z Murkom in delež vpliva, ki ga je dobilo na njegov vplet v jezikoslovje že opravljeno Murkovo delo. Za Slovensko Štajersko pomenja Murščeva slovnica opustitev sanj o umetnem jeziku, a tudi končno opustitev misli na štajersko separacijo.

<sup>1</sup> Jeran, pismo Vrazu 22. februarja 1845, zagreb. vseuč. knjižnica.



Za širino zajema preusmeritve in čas, ko se je izvršila, je značilen Trstenjakov primer. Zapustil je bogoslovje v juliju 1844 in bil ob letu že prežet ilirizmu nasprotnne miselnosti. Za Jordanove *Jahrbücher* je pripravil članek o Slomškovem *Blažetu in Nežici* in se v hvali jezika naslonil na isti ozir, kot je vodil Bleiweisa pri njegovem delu:

„Baš nad tem jezikom se spotikajo razni ljudje, ki ne pomislijo, komu je knjiga namenjena. Pravijo, da je v njenem jeziku vse polno lokalizmov! Smešno pa je pri nas zahtevati knjige za ljudstvo, ki bi jih naj razumeli n. pr. tudi Dalmatinci! Tukaj bi svetovali Hrvatom, naj vendar enkrat začno resno misliti na tako imenovano preprosto ljudstvo; kaj pomagajo vse geografije, zgodovine, pesmice in druge take reči, če ostane velika večina naroda še vedno v nekdanji temi.“<sup>1</sup>

Česar ni napravil Bleiweis, je storil bivši ilirec Trstenjak. Njegove besede na naslov ilirizma so prva slovenska javna kritika njegovih jezikovnih načel in odnosov do spodnjih ljudskih plasti.

Vrazovo razmerje do *Novic* je, končno, obeleženo z dvema značilnostima: začetnim živim zanimanjem za smer in vrsto novega kranjskega lista in kasnejšim priznanjem njegovega delovanja. Vzrok, da se ni niti proti prijateljem protivil rabi kranjskega jezika, je bil v razumevanju namena *Novic*. Za kranjsko kmečko ljudstvo niso mogle pisati drugače kakor v jeziku iz njegovih ust, kar se je skladalo z njegovim predlogom jezikovnega dualizma za Slovence. Da bi mogle prevzeti vlogo, ki so si jo kmalu pridobile, na začetku ni nihče slutil, saj je Prešeren sam na njegovo vprašanje po Bleiweisu in listu odgovoril, da je zanimanje zanj med inteligenco majhno, a če bo o njem pisal, naj piše obzirno, da ne zamori še tega. Kasnejši stik se je omejil na dobrohotno poročanje. Vraz je v *Kolu* orisal pomen *Novic* kot lista, ki skrbi za posvetno dobro slovenskega kmeta, kakor skrbi obilno slovensko nabožno slovstvo, med njim tudi Slomškovo delo, za onostransko, *Novice* so objavile propagandni članek o njegovih *Guslah i tamburi* in priznale ceno njegovemu prizadevanju s sodbo, da je eden najboljših slovanskih pesnikov. Eden kot drugi ni imel niti jasnovidnosti, niti volje in poguma, da bi načelno prijel jezikovno in narodnopolitično smer drugega. V ozračju tolerantnosti do rastočega nasprotnega nazora je Vraz s svojim programom izgubil tla med Slovenci.

Borbo je odločilo spoznanje, da inteligenca ne sme sprejeti za knjižno rabo jezika, ki ne bi bil blizu ljudstvu.

<sup>1</sup> Trstenjak, *Jahrbücher für slaw. Literatur, Kunst und Wissenschaft*, III (1845) 147.



Dan vožnje od Ljubljane je bila še Koroška.

*Vi sami dobro veste, kako je pri nas. Vse še spi. Tako sem lepo zopet sam, kakor nekaka lastovka, ki je pozimi zaostala pri nas. Kaj bi mogel početi tu z ilirsko knjigo? Saj nihče ne mara za narodnost našo in književnost.*

Pismo je bilo pisano v poletju 1843 v Žabnici. Vsa družba, ki je kdaj oživljala Koroško, se je bila razšla; župnika v Blatogradu je počasi nagibal mračni zaton v živčni boleznii in oslepelosti; le s težavo je po spominu še bral mašo. Vse je slonelo zopet na enih samih ramah, na Ziljanu Matiji Majarju. Pod silo razmer se mu je delovanje zožilo na tisto malo, kar je mogel napraviti sam in kar so terjale potrebe sredine. Rešiti za ljudstvo najosnovnejše za ohranitev jezika in narodnosti. Nemška duhovščina je jemala pri svojem delovanju med koroškimi Slovenci napeve slovenskih narodnih pesmi in jim prirejala besedilo nemških cerkvenih, da bi se laže obdržalo. Tako so peli „Wir werfen uns darnieder“ po narodnem „Študentu“. Posvetni napevi pri cerkvenih pesmih, kako bi to krepilo pobožnost? Iz tega je dozorel sklep, izdati zbirko dobrih slovenskih cerkvenih pesmi z napevi, v katerem se je mogel njegov domoljubni duh le toliko uveljaviti, da bi bila namenjena vsemu slovenskemu ozemlju. Kolikor je mogel biti povezan z zunanjim svetom, je bil z Gajevim listom, propagandnimi brošurami, ki so našle pot tudi na Koroško, nekaj nemškimi časopisi in ilirskimi knjigami, kar je pošiljal Vraz. In z vročimi željami, vzdržati stik. To ga je v jeseni 1843 napotilo, da je prosil dovoljenja, ga res dobil in obiskal rodoljube po Štajerskem, Cafa, Drobniča z ostalimi Slovani celjskega okrožja in srečni Zagreb.

V brezupno gluhoto koroških razmer mu je prinesel izid *Novice* iz Ljubljane nov up. Bile so drugačne, kot si je domoljub predstavljal slovanski list. Toda za njegove kraje je to prva stopinja, pa najpotrebnejša, ker nihče ne more napraviti druge, če ni storil prve! Prav je, da jih pišejo v jeziku, ki je tudi preprostim slojem razumljiv in v bohoričici. Ko se bodo utrdile, bodo lahko tvegale dalje. Ker ni bil človek, ki bi skrival spoznanje zase, in ker je nad vsem drugim videl ideal v skupnosti Slovanov, se je podvizal, da je prišel tudi iz odmaknjene Koroške odgovor na kranjski poziv. Bleiweis ga je sprejel kot srečo: slovenski časopis ima vsak dan več prijateljev, prišel je glas celo iz Celovca!

Tri reči so potrebne. Prva je *Concordia res parvae crescunt, discordia maximae dillabuntur!* — da se Novice vsakega prepira ogibajo. Druga, da ne gledajo samo na Kranjce, ampak *objamejo vse Slovence*. Tretja, da se počasi *približajo govorom bližnjih Slovanov*



v *Hrvatski, Slavoniji, Dalmaciji itd.* in pišejo zato jezik med Ljubljano in Reko, ki bo postajal vse bolj reški jezik sam in se s tem izenačil s spodnjim. In k temu si je želel še več ilirskega pravopisa. Pol naj bi tiskale Novice po novem, pol po starem, vendar tako, da ne bi nikogar silile, nikogar žalile.

Bleiweis je ravnal s prvim Korošcem v noviškem krogu, kakor je ravnal Gaj 1837 s prvim v ilirskem, Jarnikom. Važneje mu je bilo, da je mogel prikazati svojim čitateljem vpliv *Novic* onstran kranjske meje, kakor pa da bi odklonil misel na potrebo jezikovnega zблиžanja s Hrvati. Sprejel je predlog z molčečo preudarnostjo, kaj je bolje, pustil času, da se izčisti, pač pa se oklenil za poslej poudarka, da ne sme biti v jezikovnem postopku nobene sile.

Ko je pisal Majar svoj članek za *Novice*, že ni bil več v Zabnici. Ob svetlobi v eni pokrajini, se je po srečnem naključju razsvetlilo še v drugi. Bil je prestavljen za drugega kaplana k celovski stolni cerkvi. Z njegovim imenovanjem se je dogodilo prvič, da sta bila oba stolna kaplana Slovence. Dve leti in Celovec je zaživel v novem narodnem plamenu. Prišel je v razmere, ki so ga osrečile. Ordinariat v rokah Čehov, škof, stolni prošt, kancler, dvorni kaplan, vsi Čehi, *vsí vlastenci!* Ljubezniva gospoda, ki Slovence bratsko ljubi. Češka dieceza, z drugo besedo, dobra dieceza. Tudi teologi Čehi. Majar je našel vrsto čeških in južnoslovanskih listov. Slovenskim bogoslovcem se je obetala važna novost, uvedba obveznega pouka slovenščine in na koncu četrtega letnika izpit iz narodnega jezika.

Tudi sam je izdelal obnoviteljski program: prva želja po slovenskem listu je z *Novicami* izpolnjena; druga je, doseči učitelja slovenščine v Celovcu; tretja poživitev zagrebške Matice Ilirske, ki naj postane osrednja kulturna organizacija in zbere, mesto da izdaja Dubrovčane, okoli sebe mnogo živih piscev in mnogo naročnikov, pomaga naj novi literaturi. Gojiti je treba predvsem umetno prozo in znanstven jezik, zato naj Matica prevzame Kolo in ga izdaja pogosteje, kakor je mogel izhajati kot last treh literatov.

Svet v meji njegovih obzorij je nosil pečat izrazitega slovanstva. Slovanstva, ki ga Majar ni doživljal kot stvarnost, po kateri se urejuje življenje, temveč sublimirano kot idejo, kajti koroške kulturne razmere so dajale še neprimerno manj možnosti dejanske uveljave domoljubnih načel, kakor kranjski in štajerski okoliš. Ker tudi iz teh dveh dotlej niso prihajali do njega dokazi izrazite in zavestneje poudarjene slovenske miselnosti, se je oklenil tistega, kar je prihajalo, ideje o južnoslovanski slogi in o veljavi slovanstva. K okrepitvi teh čustev je največ pripomoglo, da je našel za smer



slovanske sorodnosti, ki je živela ob dviganju narodnega blaga, polno gradiva tudi na Koroškem. Z ničimer ne bi mogel z domačimi razmerami v korak s tujim svetom, saj Koroška ni imela ne literature, ne meščanske plasti, ki bi se zanimala za umetnost in politična vprašanja ali politično delovala. Mogel pa se je uveljaviti z narodnim blagom, ki ga je bilo na pretek. Ohranile so se stare narodne navade, kakršne so drugod zamrle ali zamirale, bogato so peli pesmi, ljudstvo je še verovalo v vile in bele žene, on sam je vedel naštetih v Ziljski dolini vrsto samotnih krajev, kjer da so imele še nedavno svoja prebivališča, in je menda tudi verjel vanje. Z Vrazovim *Kolom* je dobil priliko, da je postal posredovalec koroškega ljudskega zaklada in miselnosti zunanjemu svetu, res poslal Vrazu v prvih dveh letih dva folklorna prispevka, a objavljaj tudi drugod. Sredina, šolska in nešolska izobrazba so mu posredovali krog spoznanja, ki je bil v sebi sklenjen odraz dobe in Koroške: domoljubna zavest dežele, čustvovanje, ki je povezovalo vse slovansko, pomanjkanje političnega pogleda, globoko versko prepričanje. Kar je šlo preko, je bilo izraz njegove polne narave, podjetnosti in sprejemljivosti za novo.

V teh letih so bile njegove misli vse uprte v Hrvatsko. Ker je bil pod silo razmer človek knjige in ne življenja, mu njen razvoj ni mogel iti prav. Kam gre Hrvatska? Kaj bo z manjjo dubrovniških pesnikov in z njih prepisovanjem, ko je to vendar književnost ene same dežele, ilirizem pa bi moral objeti vse! In dalje, kam bi s pesmimi, kaj z romani, zaljubljenimi izmišljotinami, sedaj, ko nam je treba resnih stvari! V takih mislih ni bil niti osamljen, saj so bile žgoče, da so se zaradi njih razburjali duhovi iz pokrajine v pokrajino: „Was hilft uns das Versgeklingel. Nichts als lauter Gedicht! — Was soll damit werden? Soll das der Grund zu einem starken Gebäude werden?“<sup>1</sup> Gradčan, ki mu je to pisal (morda je bil Trstenjak), ki je prišel po drugi poti in z drugim namenom do misli, kakršnih je bil tudi Bleiweis, urednik *Novic*. Z Majarjem je hotel tudi na slovanskem jugu resne znanosti, kakršno je bogato videl v knjigah in časopisih severnih Slovanov. Bila je to znanost slovanskih starožitnosti, objave narodnih pesmi, navad, sploh izročila ljudskega blaga in domače zgodovine. Zaradi te smeri dela in pa, ker ni prišlo zaljubljenih, mu je bilo všeč *Kolo*, a ideal Jordanovi *Jahrbücher*. Kakor neko dobo Vrazovo, je tudi njegovo umetnostno načelo koreninilo v lepoti narodne pesmi, ki jo more umetna le toliko doseči, kolikor se približa tej. Dasi pozen, je bil pravi otrok slovanske domoljubne romantike, katere val se je v njem odbijal že

<sup>1</sup> Majar, posnetek iz nekega graškega pisma (v pismu Vrazu 5. avgusta 1844, zagr. vseučiliška knjižnica).



na enem svojih skrajnih obodov, a dosegel še enkrat čistost, kot je nismo videli pri Slovencu.

Med dvema skrajnostima, ki ju je obe podpiral, je potekalo Majarjevo življenje od izhajanja *Novic* dalje.

Ko je prišel v Celovec, so bile razmere med duhovniškim naraščanjem take, da se je Slovenec sramoval svojega jezika in porekla. Zgled v preusmeritvi so dali trije učitelji mladine, semeniška profesorja Robida in Javornik ter zlasti spiritual Pekl. V začetku 1845 je mogel Majar razglasiti, da že ni več sam. Kmalu so ustanovili tudi teologi svojo slovansko čitalnico, organizacijo, ki je skrbela za nakup slovanskih knjig. Prva skupnost v novi dijaški generaciji je bila torej prav taka, kot smo ji sledili najprej v Gradcu in nato v Ljubljani in Gorici. Z začetkom šolskega leta 1845/46 je imela knjižnica že blizu dve sto del, sam Metelko iz Ljubljane jih je daroval petdeset; tudi v tem se je ponovil (pač po Majarjevem posredovanju) ljubljanski primer. Pristopilo in svoj mesečni prispevek 10 krajcarjev je prilagalo Bralnemu društvu vseh petdeset teologov slovenske narodnosti, a starejši člani so plačevali nekaj goldinarjev letno. Za ohranitev narodne zavesti ni bilo več skrbi, želeli so si le še stolice slovenskega jezika, kakor sta jo že imela Gradec in Ljubljana, ki bi dajala sistematično jezikovno vzgojo, povezovala napore v enoto in skrbela za razširitev zanimanja v aktivno delo. Kot to potrebo je Majar čutil tudi drugo, da bi dobili slovenski duhovniški list s pridigami, novicami iz semenišča, kaj o cerkvenih obredih in o cerkveni zgodovini, a tudi splošno literarno glasilo, kajti ob kmečko utilitarnem programu *Novic* ni bilo kje tiskati slovenskega slovstvenega prispevka. Morali so si pomagati z objavami v nemških slavištičnih časopisih. Nova delavnost ni imela ugodnih posledic le za Slovence med seboj, temveč tudi za razmerje Nemcev do Slovencev, kajti v Celovcu so mogli ugotoviti, da poročila o njih v listih v nemškem jeziku omiljujejo nemški prezir in pritisk.

Za Koroško so bila ta leta doba pospešenega zbližanja z ostalimi slovenskimi deželami. Kazala se je zlasti v živem izmenjavanju knjig. Slomšek je dobil iz Koroške za svoje *Drobtinice* skoraj toliko naročnikov, kolikor je bilo tam slovenskih duhovnikov, Muršec je poslal sto izvodov svoje slovnice in jih štirideset res takoj prodal, a tudi nasprotno je našel Placid Javornik za svojo izdajo sv. pisma v Ljubljani sto naročnikov, v Gradcu 14, v Gorici 45. Največ je napravil za zbližanje osebno Majar sam s svojim vsakoletnim potovanjem na Štajersko in Kranjsko, a tudi na Primorsko. Na ta način je imel osebne zveze skoraj z vsemi slovstvenimi delavci in spremljevalci slovenskega preroda.



Narodno misel je doživljal Majar nekoliko drugače kot njegovi starostni vrstniki. Na Štajerskem in Kranjskem so se vrnili k izoblikovanju samostojnega slovenskega knjižnega jezika po dolgih iskanjih skupnega ilirskega jezika, ko so se prepričali, da so naporji za umetno zmes brezplodni in je ljudstvo ne bo sprejelo za svoje. Sam je videl razvoj v nasprotni smeri. Za začetek so *Novice* morale rabiti govor kmeta, počasi pa bodo začele uvajati vzajemniški jezik. Prvi korak k novemu je bil napravljen z grafiko. V takih mislih je obsojal Cafovo pisanje, ko se je v ljubljanskem listu izrekel za trajno jezikovno ločitev, ki bi bila umljiva ob sebi.

V letih, kar so izhajale *Novice* in je bil tudi sam njih sodelavec, celo najbolj goreči sodelavec, saj ni pisal vanje nihče člankov tolikega slovenskega rodoljubja, se mu končni cilj ni izpremenil. Skrbel je, da je v novem napredovala tudi Koroška, pridobil še celovško tiskarno za nabavo novih črk in izdal z njimi 1846 delo, katerega zamisel je izvirala še iz Žabnice, *Pesmarico cerkveno*, prvo koroško knjigo v češkoilirski grafiki. Še preden se je Bleiweis pred novim letom 1847 odločil, da bodi poslej nova grafika edina pisava *Novic*, je videl, kam se bo nagnila zmaga. Takrat je menil, da je prišel čas tudi za novi jezik.

Pomoč bi morala priti seveda od ilircev. Ko je ni bilo, se je lotil dela sam. Že v drugi polovici 1847 je bil končan rokopis in predložen ljubljanski cenzuri. Obravnaval je vprašanje pravil, kako izoblikovati ilirski in še dalje splošni slovanski knjižni jezik. Pet let po zatonu hrvatskega ilirizma se je obetalo Slovincem v dobi, ko je bil tudi pri njih ilirizem na Štajerskem in Kranjskem že pokopan, sen preteklosti, delo, ki je po teoretični, jezikovni in praktično organizacijski poti v podrobnostih navajalo, kako bi se izpolnila poglavitna točka Gajevega programa. Z Jarnikovim in Majarjevim načrtom je postala Koroška edina slovenska dežela, ki je v okviru ilirizma javno predlagala Slovincem sprejem u m e t n e g a južnoslovanskega jezika in obenem edina, ki se je med južnimi Slovani izrekla za tako ureditev skupnosti.

Majar si je zamislil svoj predlog kot postopno zблиžanje. Njegova pisma, delo za *Novice* in potovanja še kažejo na človeka, ki je želel le ožjega sodelovanja pri izvedbi sicer že opuščene zagrebškega zanetka. Pravila prenašajo težišče na širši načrt, na slovansko skupnost. Za propagando umetnega južnoslovanskega jezika ni imel pri Hrvatih in Srbih vzorov, kakor jih je našel v slovanskem slovstvu za slovanstvo. To je povzročilo, da se mu je med delom program razširil. Tako knjižna oblika njegovega predloga za Slovence sama na sebi skoraj ni več pobuda za sprejem ilirizma, temveč uvod v



vrsto kasnejših predlogov za sprejem ali umetnega južnoslovanskega jezika, ali vseslovanskega, ali ruščine, ali češčine . . . za slovenski knjižni jezik.

... Od najstarejših časov so bili Slovani velik narod in njih jezik daleč po svetu razširjen. Že takrat so bili bogati in kulturni ter v veliki časti. Številčno so močni še danes, slabi jih le, ker so v slovstvu zaostali. Največji vzrok za to je razbitost na vrsto jezikov in s tem na vrsto književnosti, kar ne da do razcvita. V delitvi je manj pisateljev in manjši krog čitateljev ter kupcev knjige; znanstveni tiski zahtevajo za kritje visoko naklado, vsaj štiri sto izvodov, ki je ni mogoče doseči pri malih narodih. Slovstvo pa je iz narodno-obrambnih vzrokov potrebno.

„Jedina cesta, do cvetúcega slovstva je ta . . . da se dosadanji književni jeziki i jezikiči med seboj približuje i slože tako, da budemo imeli mĕsto 14 do 16 literatúr i literaturic jedno veliko slovstvo.

To je: *conditio sine qua non!*“<sup>1</sup> To je bilo spoznanje, vse ostalo je bilo le še vprašanje ureditve. Če so se Nemci pri svojih 505 narečjih lahko sporazumeli za skupni knjižni jezik, kako bi se ne sporazumeli Slovani?

Ob robu Kollárjevih navodil za gojitev vzajemnosti, Gajevega poudarjanja sloge, nove češke knjige *Hlasove o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slovaki*, ki je izšla 1846 v Pragi, in Jarnikovega predloga iz 1836 je izdelal Slovanom podroben predlog, ves podprt s primeri in aparatom sodobne znanosti, kako naj se doseže enotnost. Kakor pri Kollárju, je tudi tu vse jasno, vse razdeljeno na člene.

Navodilo za južne Slované (Slovence, Hrvate, Srbe in Bolgare) pravi: „Ako se vsako podnarečje ostalim samo za jednu stopinju približa — su tri narečja že za tri stupinje, za tri koračaje bližeje kakor popred. Vsako izmed treh podnarečjah je trĕba samo za tretjinu puta da se ostalim bliža i že budu se srećala, da se slože v knj. narečje“ (§ 13). Prispevek vseh štirih k novemu ilirskemu knjižnemu jeziku bi moral biti enak, a skupni jezik tak, da bi bil kolikor mogoče podoben vsakemu posebej, obenem pa bi se ne smel oddaljiti od ostalih slovanskih. Delo imajo prevzeti pisatelji in ga vršiti po stalnih, splošno veljavnih pravilih. Kakor pred enajstimi leti Jarnik, si je izdelal Majar troedino načelo: „*In essentialibus unitas, in accidentalibus libertas, in omnibus charitas; u glavnih stvarih složno, u malenkostih svobodno, u vsih ljubeznivo!*“ (§17). Zbliževanje bi se vršilo polagoma, najprej v štiri glavna narečja, nato v eno samo — in nekega dne se bo naenkrat opazilo, da ta in ta ne govori ilirsko,

<sup>1</sup> Majer M., *Pravila kako izobraževati ilirsko narečje . . .*, § 10, str. 13—4.



češko, poljsko ali rusko, ampak slovansko in vleče malo na ilirsko, češko, poljsko ali rusko. Navodila, ki so veljala za ilirsko, so veljala prav tako tudi za češkoslovaško narečje in njegova podnarečja.

Majar ni mislil, da bi koval umetni jezik. Tak očitek je zavrnil vnaprej. Le vsako narečje bo opuščalo, kar nimajo tudi druga, in tako se bo počasi oblikoval skupni jezik. Vsak naj piše v svojem podnarečju, a tako, da bo kolikor mogoče podobno vsem drugim podnarečjem. Ker pa je za približevanje potrebno poznati ostale jezike, se je priključil Kollárjevi zahtevi, da sme vzeti v roko pero in postati slovanski pisatelj le, kdor pozna in razume vsa štiri glavna slovanska narečja.

Po § 21 bi ostali kljub neobhodni potrebi skupnega jezika še dalje v rabi dotedanji knjižni 'jezikiči' — za ljudstvo.

Iz vrste romantičnih predlogov dobe, ki je sanjala o prerodu Slovanov in vzniku njih evropske sile, se lušči Majarjev kot najsmelejši, saj tudi daljnosežna Kollárjeva zamisel vzajemnosti ni računala z možnostjo, da bi se še Rusi, Poljaki, Čehi in Iliri sporazumeli in si ustvarili skupni novi jezik.

Pretežni del *Pravil, kako izobraževati ilirsko narečje i u obće slavenski jezik* je bil posvečen obrazložitvi, kakšne naj bodo stalne, za vse veljavne norme, po katerih bo nastajal bodoči ilirski jezik. V vprašanju črkopisa se je odločil za rabo obeh, za cirilico in za latinico, ki ju mora obe poznati ilirski pisatelj in za to, da ne bodo kovali novih. Vodniki v tem so mu bili nekateri ilirski pisatelj, med njimi Vraz z objavami v Bački Vili, in Miklošič s svojimi filološkimi spisi, za katere je po rabi cirilice menil, da so se odločili za oba črkopisa. V ilirsko grafiko je predlagal uvedbo treh novih znakov *ě* in *é* v latinico in znak mehčanja *ь*, eno najbolj imenitnih pismenk, v cirilico. Čehi naj bi opustili svoj *h*, *ch*, *w* in sprejeli *g*, *h*, *v*, Poljaki, če ne marajo ostati osamljeni, za *cz*, *sz*, *rz* in *w*: *č*, *š*, *r* in *v*, in jim še povedal ilirski pregovor „*Kdor pa neće brata za brata, će tuđina za gospodarja*“. Ostalo obsega navodila pravopisa, sklanje, spregatve in sintakse, kar daje Pravilom značaj 'ilirske' slovnice na slovenski podlagi. Majar se je v njih naslonil na Babukičevo slovnico *Osnova slovnice slavjanskog narečja ilirskoga*, a svoje delo pisal že v jeziku, ki naj bi bil bodoči skupni knjižni izraz ilircev: s tujimi končnicami, oblikami in izrazi prirejena slovenščina.

Ljubljanska cenzura je prepustila predlog umetnega južnoslovanskega in vseslovanskega jezika brez pripomb in zadržkov, toda preden je uspel tiskar Blaznik spraviti knjižico sto tridesetih strani v svet, da poizkusi s svojim poslanstvom in delom, je presenetil Slovence v marcu 1848 prevrat.



## DEVETO POGLAVJE

### POSLEDICE MARČNE REVOLUCIJE

**P**LAZ uporov, ki je pričel na koncu februarja 1848 rušiti prestole Nemške zveze, zajel proti sredi marca Dunaj, vrgel Metternicha, se širil dalje po Nemčiji, Italiji, razmajal temelje trdne Svete alianse, je zadel na svoji poti tudi na meje slovenskega ozemlja. S svojim pojavom in naglico izprememb je presenetil vse slovensko izobraženstvo, da je zavladata velika zmeda, kaj jim je v novem položaju početi.

V krogih, ki so bili nosilci prosvetljevanja ljudstva in najvidnejši narodnjaki, na Kranjskem Bleiweis in njegovi sodelavci, na Štajerskem, Koroškem in Primorskem pretežno duhovniki, ki so šli skozi Slomškovo šolo ali šolo slovenskega ilirizma, svobodoumne ideje dotlej niso pognale korenin. Narodno napredni, so ostali socialno in svetovnonazorno konservativni. Pri njih ni zaslediti misli, da bi se moral izpremeniti tudi družbeni ustroj na Slovenskem, če bi se hotelo bistveno izboljšati razmerje med Slovenci in gospodovalnim narodom Nemcev. Marčna revolucija je prodirala z gesli sprostitve absolutističnega vladanja, svobode ter izenačenja stanov, uveljave meščanstva in zmanjšanja bremen spodnjih plasti, sama vprašanja, do katerih se v zaprtih mejah slovenskega provincializma ni povzpел do tolike jasnosti, da bi mu narekovala dejanja, ne narodno prebujeni meščan, ne duhovnik. Ideja o potrebi preroda slovenske miselnosti iz pasivnosti do žive narodne zavesti je zajela tudi šele plast inteligence ter se je s slovstvenim delovanjem šele pričel proces reorganizacije javnega življenja na namerno slovenske temelje. Znatnemu delu meščanstva je bilo prizadevanje narodnih buditeljev tuje, v obrobnih



okoljih se je z zelo redkimi izjemami omejevalo sploh samo na duhovščino. Slovenske razmere so dajale tako zelo negodna tla težnjam revolucije, stremečim po socialnih in miselnih preobrazbah; prav zaradi zaostale in počasi napredujoče razgledanosti pa tudi doma živeča inteligenca ni ničesar doprinesla k avstrijskemu prevratu. Slovenci bi se mogli okoristiti šele s točko revolucijskega programa, ki je zahtevala enakopravnost narodov in pravico ljudstev, da se vladajo sama.

Pač pa je bil z izpremembami novih dogodkov čustveno tesno povezan sloj, ki v predmarčni dobi ni igral vidnejše aktivne vloge v slovenskem javnem življenju, kmečki. Do nove miselnosti, ki je ni dojel inteligent, ni prišel po poti prisluškovanj gibanjem v središčih naprednejših in družbeno razvitejših narodov, temveč po svoji življenjski izkušnji. V geslih in obetih revolucije je videl zelo daljnosežno izpremembo svojega položaja: menil je, da mu prinašata propad absolutizma in nova ustava odpravo tlake, desetine, sploh vseh obveznosti do graščaka, svobodo zemlje.

Med miselnostjo slovenskega prerodnega delavca in miselnostjo kmečke plasti se je začel kazati razkol.

\* \* \*

V slabih petih letih izdajanja *Novic* je Bleiweis s svojimi so-mišljeniki povsem dosegel cilj, ki si ga je bil zastavil. Prosvetlitev kmečkega ljudstva je bila na dobri poti, *Novice* so uspevale in si znale pridobiti ne le priznanje Kranjske, temveč tudi ostalih predelov slovenske zemlje. Izvedle so s pravopisno in jezikovno enotnostjo celo več, kakor je bilo v njih programu, in s tem zagotovile uredniku mesto vodilnega narodnjaka v ljubljanski javnosti. Preko tega okvira Bleiweis ni videl kakih nalog in smeri razvoja slovenskega življenja. V tem dejstvu je jedro vsega njegovega ravnanja ob nepričakovanih dogodkih prevratnega leta. Ko so prišle v Ljubljano prve vesti o dunajskih nemirih, ki so prisilili Metternicha k naglemu begu iz prestolice, cesarja Ferdinanda k objavi izpremembe vladavine, ukinitvi cenzure, pristanku na novo oblast meščanskega razreda, oboroženo narodno stražo, je Bleiweis takoj razglasil po *Novicah* svoje razmerje do novega položaja, ki ga v vsej dobi nemirnih razgovorov o tem, kaj naj ukrenejo v tako znamenitem času Slovenci, ni več bistveno izpremenil.

Predvsem ni smel nemir omajati vere v cesarja, ki je ostal Bleiweisu tedaj in poslej najtrdnjša osnova avstrijskega političnega življenja. Novosti, ki jih je uvajala napoved ustavne dobe, je odbraval:



„*To novó vladanje se imenuje konstitucija, to je z drugimi besedami taka vladija, ktera pripusti, de prihodnjič ne bo le samo gospóska, temuč de bojo tudi deželni in mestni stanovi, ki bojo zató od ljudstva izvoljeni, pravico iméli govoriti, svoje želje in vošila v prihodnjih postava h in davkih pred tronam Cesarja odkritoserčno razodeti, in pa tudi zvediti, kakó in kam se državno premoženje vsako leto obračuje.*“

Odprava cenzure mu je delala, uredniku, veselje: „Oj, to je neizrečna dobrota, de nam niso usta več zavezane!“ Posluževali se bodo svobode tiska, a se je ne bodo prevzeli, z mirno krvjo se bodo vedno za resnico in pravico potegovali, poštenemu človeku nikdar škodili, le trdovratnim hudobnežem ne prizanesli. Geslo slovenskega javnega življenja, ki ga je izdal za nove razmere, pa se ni v ničemer izpremenilo proti dotedanjim:

„*Mir in edinost, véra in ljubezin do Cesarja in naše drage domovine pa nam bo tudi prihodnjič poglavito vodila!*“

Slovenski narodni element bi postal v ozkosti svojih razgledov in vklenjenosti na tradicijo podrejenosti s tako miselnostjo in ravnanjem najneprosvetljenejši člen v vrsti narodov, ki so sestavljali pestri mozaik Avstrije. Vendar pa so tudi v njem živele sile, ki jim je bil dunajski prevrat v uteho; sproščenosti v prestolici je odgovorila tudi sproščenost v nižjih plasteh ljubljanskega meščanstva, kmečki živelj pa se je v dobršni meri sploh predal veri, da je z izpremembo v vodstvu države vse odpravljeno. Borba proti taki miselnosti v domači sredini je postala takoj v začetni uri izpremenjenega stanja druga stran Bleiweisovega prizadevanja s pisanjem in vplivom po Novicah:

„Čimu so pa zdej take straže po mestih? bo marsikdo vprašal. Te straže nimajo nobeniga družiga naména, kakor de naj odvrtačo gerdo razsajanje in živinsko obnašanje nekterih ljudi, kterim v taci h veselih okolnostih začné glava goréti, de né vedó kaj de bi počéli od veselja, ali pa kako de bi se maševali nad eno in drugo rečjó, ktera dozdej po njih volji ni bila. To je pravi namen národne straže, ktera, bratovsko sklenjena s cesarskimi vojaki, ki se v bran stavlja tacim razbojnikam, ki so večidel lenuhi in potepuhi, tatovi in razbojniki. S žalostnim sercam moramo povedati, de prvi večér, ko se je ta nova Cesarska dobrota po Ljubljani razglasila, so tudi nekteri smrkovci in odrašeni divjaki po mestu razsajali, okna pobijali, vrata lomili in mirnim veselim prebivavcam čisto veselje kalili. V sredi taci h razbojnikov ne bom nikdar pozabil nekiga pametniga in pošteniga kmeta, ki je razsajalce pred hišo mestne gosposke z vneto besedo tolažil, rekoč: „Ali ste živina ali nōrci, de se mašujete nad nedolžnimi okni? Ali se spodobi to danes, ko je nar srečniši dan avstrijsanske dežele? Ali je to hvaližnost za dobrote, ktere vam bojo mílostljivi Cesar prihodnjič naklonili? Ali se spodobi takó iméniten dan takó omadeževati?“



Lejte, dragi bralci, takim razbojnikom v gospôških in kmetiških suknjah se zoperstaviti in tako mir in pokoj in varnost posestva svojega kraja ohraniti, je pglavitni namen národne straže! —“<sup>1</sup>

Koristi notranje politične izpremembe, pri katere dosegi ni imelo slovensko ljudstvo nobenega deleža, je upal Bleiweis najbolj ohraniti z zvestobo cesarju in vero v njegovo besedo, dano v obličje vsega sveta, da bo dobila država novo ustavo. Kakor ni dojel misli, kako daljnosežna bi bila lahko tudi za balkanske narode, pri katerih se državne meje niso skladale z narodnimi, načela, za katera so se borili Madžari in Italijani, tako se tudi ni vprašal, kakšne naj bodo socialne reforme, ki naj bi jih izpremembe prinesle slovenskemu kmetu, za katerega je prvenstveno izdajal Novice. Vse, kar je nasvetoval, je biló, da ostane do novih postav vse po starem, ljudje naj ostanejo gosposki zvesto podložni in ravnajo natanko tako, kakor dotlej. Zlasti se ne sme nadejati nihče, da bodo odpravljena davčna bremena. Slovensko jedro položaju ni bilo doraslo.

Kar se je zdelo, da bo zamudil Bleiweis, je načel Matija Majar. Ves prevzet domoljubja in sanj o dvigu Slovanov, je prijel vprašanje s slovenskega narodnega stališča.

Čas, ki je prišel z novo ustavo, terja tudi od Slovencev, da povedo, kaj žele za Kranjsko, Štajersko, Koroško in Primorsko, sploh za vse slovensko ozemlje. Prvič stopajo kot svoboden narod med svobodne narode. Bilo bi napačno, če ne bi izrekli svojih teženj sedaj, ko je cesar tako u k a z a l. Po deželi naj bi vladal mir, ker razbojništva niso osrečila še nobene dežele. Nobenega naroda Slovincem ni zaničevati. Vsak naj na svojem živi, kakor mu drago, a Slovenci po slovensko. Slovenec bi moral ob vsaki priliki poudariti, da ima sleherni narod pravico le čez se. Pri njegovem ljudstvu pa je bolj kot kdaj potrebna ljubezen do naroda in jezika, sloga in skupnost. Majar je pravilno dojel vsebino in bistvo slovenskega vprašanja, ko je osredotočil ves napor za posplošenje narodnega preroda in prepojitev družbe z narodno zavestjo. Vprašanje mu je bilo bolj stvar slovenske zrelosti in v neki meri tudi morale, kot pa nuja po izkoristitvi ugodnega trenutka. Vendar je s čutom za stvarnost izrekel dve važni skupni potrebi, kot prvo nalogo, ki naj bi jo izvedli Slovenci: v bodoči dunajski parlament, ki ga je napovedal cesar, naj bi izbrali res narodno čuteče, zavestno slovenske zastopnike, domoljube, vlastence, drugič pa naj bi dosegli p o s t o p n o u v a j a n j e s l o v e n s k e g a jezika v šole in urade, da jih ne bi mogel poslej nihče več siliti, naj sprejmejo tuj jezik.

<sup>1</sup> J. Bleiweis, *Slava Slava našimu presvitlimu Cesarju Ferdinandu Pervimu!* Novice 22. marca 1848: 45--7.



Svojo poslanico „*Slava Bogu na višavah in na zemlji mir ljudem dobrega serca*“ je objavil Majar v *Novicah*. Nastala je v prvih dneh prevrata, ko je objelo Celovec dotlej nepoznano ljudsko veselje, ko so na trgu cele dneve postajali kmetje, gospoda, duhovniki, šolska mladina, ko so se plemiči zapisovali v prostake narodne straže, ko je vse nosilo bele kokarde, znak padca Metternichove oblasti. Bleiweis je sprejel prvega napovedovalca novega s pripombo, ki ni kazala ne odbijanja, ne veselja nad iniciativo, temveč le tipajočo, neskončno previdnost: „Le pogovorimo se zdej o svojih vošilih odkritose rčno in z mirno kervjo — pro in contra, — de bomo, kar bo od več strani (per majora) za boljši spoznano, povedali svojim poslanikam“.<sup>1</sup> Pisec poziva je bil zanosen koroški duhovnik, ki se je v zadnji dobi trgjal od programa *Novic* z velikimi jezikovnimi novotarstvi, postopek Kranjske in Slovencev v novih razmerah pa bo odločila umerjena, trezna ljubljanska sredina, preudarni možje — tako je moral sklepati v sebi Bleiweis.

Ker Matija Majar ni bil samo človek ognja, temveč tudi naglih dejanj, je hotel podpreti dobro stvar tudi po drugi poti. Na svoje konkretne, „ne pretirane“ zahteve je razposlal po slovenskih pokrajinah pole za nabiranje podpisov, ki naj bi jih nato izročili cesarju na Dunaju.

V dneh po obeh prvih reakcijah so se v Ljubljani hitro izčistile stvari. Bolj kot v skrb za določitev narodnega programa in s tem prestop k političnemu delovanju in izkoristitvi tiskovne, zborovalne in združevalne svobode, je Bleiweis usmeril *Novice* v službo podpore oblastem pri zatiranju neredov, ki so izbruhnili ponekod na Kranjskem. Tako so na Igu, v bližnji okolici Ljubljane, kmetje vdrli v graščino in v veri, da bodo s tem odpravili odvisnost od zemljiškega gospodarja, sežgali pisma gosposke in gruntno knjigo. Medtem ko je ilirsko poglavarstvo razglasilo „stojno sodbo“, preki sod, so *Novice* v službi proti kmečkemu radikalizmu svarile ljudi pred slepilom, da ni več ne desetine in ne tlake, konstruktivni program v skladu z novo dobo pa je prevzel na Kranjskem — zbor deželni stanov, institucija fevdalne dobe, ki je pritegnila sedaj v svojo sredo nekaj novih meščanskih zastopnikov, tudi dr. Bleiweisa, in tri kmečke posestnike.

Tako pomnoženi so kranjski deželni stanovi izdelali seznam prošenj kranjskega ozemlja, za katere naj bi posebna delegacija iz njih srede posredovala pri cesarju na Dunaju. Devet točk o „slovenski narodnosti“ je vsebovalo ponajveč prošnje za izpopolnitev šolstva (pomnožitev podeželskih šol, v katerih naj bi obveljal

<sup>1</sup> Majarjev članek v *Novicah* VI, 29. marca 1848 50.



jezik, kot si ga bodo same izbrale, uvedba slovenščine v nižjih mestnih in srednjih šolah poleg dotedanje nemščine, obvezna uvedba ilirskega pravopisa, ustanovitev slovenskega učiteljišča, uvedba šolske izobrazbe deklet, ustanovitev nemške realke, to je šole za obrt v Ljubljani, dalje živinozdravniške in podkavske šole s slovenskim učnim jezikom, kmetijska šola naj bi se izpopolnila s praktičnim poukom, podeželskemu učiteljstvu izboljšale plače). Le dve točki programa prošelj sta segali na drugo področje in želeli, naj se sprejemajo v urade, ki imajo posla s slovenskim ljudstvom, samo uradniki, ki popolnoma razumejo deželni jezik, ter tiskajo cesarska povelja in zakoni tudi v slovenščini. Deželni zbor se je pridružil še želji ljubljanske mladine po ustanovitvi posebnega slovenskega vseučilišča. Štirinajstčlansko zastopstvo, ki sta mu načelovala grof Hohenwart in baron Codelli, a večino sestavljali v njem ljubljanski odvetniki, je odpotovalo 7. aprila 1848 na Dunaj, da preda prošnje, se cesarju zahvali za ustavo, pozdravi dunajsko meščanstvo in zlasti akademsko mladino, ki sta izsilila izpremembe.

Še preden se je Bleiweis odpravil v deputaciji proti prestolici, je izvedel iz nekega dopisa, ki so ga prejele *Novice*, da tudi ta program ne bo utešil duhov, in bodo morali zajeti tudi Slovenci globlje, če bodo hoteli vsaj malo v korak z ostalimi narodi monarhije. Dopis je bila poslanica dunajskih Slovencev, naslovljena na „*Mile brate Slovenske!*“, ki sta jo v imenu skupne družbe podpisala dva mlada dunajska pravnik, Martin Semrajc iz Tomačevega in Ljubljančan Anton Globočnik. Kakor iz vrste drugih primerov izpred 1848, se je že tudi pri organizaciji prodaje Vrazove zbirke *Gusle i tambura* na Dunaju videla tesna povezanost slovenskih študentov z dijaštvom ostalih, zlasti slovanskih narodov v monarhiji. Od Kočevarjevega šolanja na Dunaju tradicija ni bila pretrgana. Dunajska slovenska kolonija je bila v takih razmerah mnogo bolj povezana z dogajanjem v važnejših žariščih, ki so soodločevala v notranje političnih vprašanjih, in je zato neprimerno živeje kot slovenska sredina sama spremljala velike dogodke v Avstriji. Ob tujih vzorih je bilo lažje najti nove smernice tudi za Slovence in tako je postala družba, ki je živela zunaj domovine, leta 1848 najnaprednejši element v slovenski mešanici pokrajinske razkovanosti, gmotne in duhovne zastalosti avstrijske province.

„*Ogri, Čehi, Poljci, Horvati, Slovenci (t. j. Slavonci) in Dalmatinci, vsi narodi avstrijskiga cesarstva so se čez svoje potrebe posvetovali, in so jarm nemških stisk razdjali.*“<sup>1</sup> Le od doma so v

<sup>1</sup> *Mili bratje Slovenski!* (V imenu Slovincov na Dunaji.) *Novice* VI 12. aprila 1848 60.



prevratnih dneh 13. do 15. marca zaman čakali slovenski sinovi na Dunaju poročil, da so tudi Slovenci stali nasproti puškam in topovom. V mrtvi tišini domovine jih je tešila samo Majarjeva beseda gorečega domoljubja. Res je sedaj prvo in najpotrebneje spraviti slovenščino v šole, toda čas tudi skrbeti za vse ostalo, za slovensko usodo sploh, kajti ko bo konstitucija sprejeta, bo prepozno. Dunajska mladina je prijela stvar povsem politično in že tu, takoj v prvi svoji izjavi, jasno nakazala misel, ki jo bo kmalu povsem izoblikovala kot slovenski program leta 1848 — višek tedanjega in za dolgo dobo vsega slovenskega javnega prizadevanja: **k a r j e e n e g a n a r o d a , j e p o t r e b n o , d a s e z e d i n i .**

V kratkih geslih so določili vse glede bodočega postopka Slovencev, cilj, ki ga je bilo doseči in nevarnosti, ki se ji je bilo izogniti. Bodoče postave morajo biti za Slovence slovenske tudi po duhu, ne le po jeziku, sprejete z njih sodelovanjem in ne od tujega naroda zanje prirojene. Poglavitno točko slovenske akcije pa so videli v obrambi pred osrednjo težnjo nemškega meščanstva, ki je izvedlo prevrat. Že po revoluciji v Nemčiji je bil v začetku marca sklican v Frankfurt am Main zbor zastopnikov, ki naj bi pripravili volitve za skupni nemški državni zbor, čemur so se pridružili po dunajski revoluciji tudi avstrijski Nemci. Skupni državni zvezi bi se priključile tudi nekatere slovanske dežele avstrijske monarhije, zlasti Češka in slovenske pokrajine. Dunajski Slovenci so se v skladu s Čehi izrekli proti priključitvi, ki jo je snoval vsenemški duh. Njih namen je bil odbiti nemški načrt in skrbeti za ustvaritev lastne politične skupnosti v samostojni avstrijski državi. Nasproti političnemu programu Zedinjene Nemčije je stal v izjavi iz aprila 1848 prvi slovenski politični program, rojen zlasti ob češkem, hrvatskem in tudi nemškem vzoru.

Bleiweis ga je sprejel brez razumevanja njegove globine in bistva. Že prevzet misli o svoji vodilni vlogi, je gledal, podzavestno ali zavestno, kakor v Majarjevem primeru tudi sedaj le tekmovanje dveh krogov in objavo komentiral s pripombo, da daje ista številka *Novic* s točkami želj kranjskega deželnega zbora na znanje, da tudi Kranjci ne spe, ampak se poganjajo za slovenske pravice, čeprav ne tako g l a s n o , kakor nekateri žele, vendar pa ne manj goreče.

Šele na Dunaju je videl, da ni omalovaževati novega programa. Obenem, ko je delegacija opravljala svoje poti, prišla do cesarja, nadvojvod Franca Karla in Ivana, novega ministra notranjih poslov, Pillersdorfa, se je Bleiweis porazgovoril z dunajskimi Slovenci. Povsod je našel na miselnost, da je treba narodnost krepko gojiti, razlike so se kazale samo v cilju. Izoblikovali sta se dve skupini. Prva je zagovarjala načelo, da bi se morali predstavniki Slovencev



okleniti programa Zedinjene Slovenije, druga, da napravijo, kar je v danem položaju napraviti mogoče, z drugo besedo, da se oklenejo peticije kranjskega deželnega zbora in s tem njegovega vseskozi legalnega načina prizadevanj. Bleiweis je pripadnike zmerne skupine imenoval *p r a k t i č n e S l o v e n e c e* in v svojem poročilu v *Novicah* navedel kot njih predstavnika oba najvidnejša dunajska Slovenca, bibliotekarja dr. Miklošiča in odvetnika dr. Matijo Dolenca. Da bi videl, za kaj se je odločiti in katera pot bo uspešnejša in s tem realnejša, je vprašanje načel pri obisku nadvojvodi Ivanu, predsedniku avstrijskih Kmetijskih družb in zato v nekem oziru pokrovitelju Bleiweisovega dela, in dobil odgovor, da žele Zedinjeno Slovenijo samo nekateri posamezniki in ne večina Slovencev. Bleiweisu je to dalo oporo, da se je res vprašal, kaj meni o Zedinjeni Sloveniji, ki jo bodo Kranjci pač še odobraval. Kaj pa Koroška, Štajerska, Istra, Goriška? Si je tudi žele? Jo bodo tudi terjale? Razmišljanje ga je dovedlo do sklepa, da nima nihče pravice govoriti v imenu vsega naroda, če ne more dokazati, da tako želi vsaka *s o s e s k a*. Stališče Novic do programa Zedinjene Slovenije se je torej formuliralo z naslednjo nalogo:

„To skazati je zdaj *p e r v a*, *n a r p o t r e b n i š a* reč, brez ktere je vse drugo besedovanje, vse tišanje in gnanje — *k i s e n e v p i r a n a* želje ljudstva — *l e p r i s i l j e n a* reč!

Pričel se je *c i r c u l u s v i t i o s u s*. Ljudstvo je imelo izpregovoriti o vprašanju, kateremu ni bilo dozorelo, ker ga ni nihče za to pripravil, pripraviti pa ga ni mogel, ker po javnih razmerah ni imel možnosti za njegovo kulturnopolitično izobrazbo.

Zunanji okvir razvoju dogodkov na Slovenskem so dajale naloge, nastale iz vsiljene potrebe nove politične organizacije v Avstriji, zlasti volitve za frankfurtski parlament, ki so se imele izvršiti že na koncu aprila, in za avstrijski državni zbor, ki naj bi se sestal v juliju. Središča posebne slovenske politične organizacije so se izoblikovala okoli prvih društev, zraslih iz novih razmer, graške in dunajske „Slovenije“, ljubljanskega „Slovenskega društva“ in podobnih združenj v ostalih slovenskih predelih. V kratkih tednih od izbruha nemirov do določitve poti za enotni slovenski nastop ter izčiščenja vprašanja, kakšno razmerje bo zavzel do programa Zedinjene Slovenije osrednji okoliš, ki bi moral po nujnosti stvari prevzeti politično vodstvo, se je iz vseh slovenskih pokrajin začul izredno živ odmev dogodkov, dokazujoč, da je svoboda sprostita v zamudniškem narodu sile, kakršnih ni mogel razvezati dotlej noben notranji ali zunanji povod. Naglica, s katero so se gnetli dogodki v Avstriji, je postavljala slovensko inteligenco pred vedno nove naloge. Šele sedaj, ko se je moglo



Življenje prav razcveti, se je pokazalo, kako težak je slovenski položaj v primeri s stanjem ostalih narodov v monarhiji in kako zastala je slovenska sredina. V vrsti živo se prepletajočih vplivov in akcij je slonel dobršen del narodne organizacije iz 1848 in dalje na bivših pristaših slovenskega ilirizma, a tudi na posameznikih, ki so ostali še dalje zvesti kaki inačici njegovega programa. Prav, ko se je zdelo, da bo nova vročična vnema za izgraditev slovenske skupnosti obenem z dobo pokrajinske ločitve zaključila v tišini tudi dobo ilirskega zanosa, je pahnila avstrijska reakcija na prevrat dobršen del slovenske inteligence še enkrat v duševno stanje, ko so vnovič začeli obupno iskati rešitve svoje narodnosti zunaj območja svojega ljudstva, jezika in kulture.

Način, kako je slovenska Štajerska doživljala prevratne dni, priča, da so Vrazovo pokrajino nihanja dveh desetletij dodobra prebudila in zanesla narodno zavest v zelo široko plast. Zveze, ki so v dobi viška ilirizma zaradi prisiljenosti njegovih načel le s težavo in sporadično životarile, so se v zadnjih letih ob izhajanju *Novic* in vrsti zavestno slovenskih afirmacij, kakršna je bila na primer Murščeva slovnica, a zlasti ob Slomškovih Drobtinicaх dokončno povsem utrdile. Ko so prišli novi dogodki, dežele niso našli nič več povsem nepripravljenih; med ljudstvom je razpeta trdna mreža narodno prebujene inteligence, ki dogodke vsaj narodnostno globlje razume, kakor kranjska. Oba dela slovenske Štajerske, celjsko in mariborsko okrožje, sta medsebojno že dokaj trdno povezana, njiju kulturnopolitično središče pa je ostalo, kakor za Vrazove dobe, deželno mesto Gradec, toda sedaj ne samo za območje delovanja naraščaja, temveč za vse štajersko javno delo. Duša gibanja slovenske Štajerske je profesor verouka na graški realki, dr. Josip Muršec, še pred pol decenijem osrednji opornik Vrazovega ilirizma v svoji pokrajini.

V drugi polovici aprila 1848, dneh, ko je Bleiweis polagal račun svojega prvega srečanja s programom Zedinjene Slovenije, je izhajal v *Gratzer Zeitung* obširen članek, ki je skušal obrazložiti štajerskim Nemcem v duhu novega sporazuma med narodi položaj, v katerem so bili njih slovenski sodeželani. Misli naj bi pomagale k ureditvi medsebojnih vprašanj dveh narodov, ki jima je bilo živeti v tako tesni povezanosti, kot je to bilo med Slovenci in Nemci na jugu Avstrije. V skladu z novo miselnostjo, ki je prodrla z revolucijo, je Muršec poudarjal naravno pravico vsakega naroda do razvoja svojega jezika, ki je najvažnejše in najprimernejše sredstvo ljudske izobrazbe in narodne kulture, sploh poti k višjemu življenju. Muršec je sedaj opozoril na prepad, ki je nastal med slovenskim ljudstvom in inteligentom zato, ker rabi ta v kulturnem in dnevnem življenju kot občilo drug



jezik, kar je poglavitni vzrok, da ga ljudstvo ne smatra več za cvet naroda, temveč za tujca. Pri inteligentu samem pa je čut za narodnost zadušen že v osnovni šoli, a cerkev še edino pribežališče njegovega jezika. Izpod Murščevega peresa je prišla prva slika stanja kmetiškega ljudstva, ki jo je orisal član generacije iz tridesetih let: kolika je njegova beda, ko nosi vsa bremena, a nima v svojem jeziku niti krstnega lista, niti se lahko v uradu sporazume s svojim uradnikom — in podpisuje stvari v tujem jeziku, za katere ne more vedeti, kaj pomenijo! Nemci vendar ne morejo zahtevati, da bi slovenski narod izumrl, kot tudi ne morejo želeti zase tuje zemlje, saj je načelo nove Nemčije, da se hoče omejiti samo na Nemce. Zato naj bi ob nemškem drevesu raslo v neodvisnosti in svobodi tudi slovensko drevo, in skupaj bosta kljubovala viharjem, v enotnost pa naj bi ju vezala oseba cesarjeva. Ko se je izvijal Muršec iz nemškega objema, je za utrditev lastne moči predlagal novo, boljšo zvezo s sodelovanjem s Hrvati, kar bi predstavljalo nepremagljivo trdnjavo cesarstva proti jugu. V taki ureditvi bi postali Slovenci v bodoče kot enoten narod in ena dežela svobodni in enakopravni med enakopravnimi narodi v Avstriji in to bi bila sreča, ki bi jo izpremenjene razmere prinesle Slovincem.

Program enakovrednega sožitja dveh mejašev, ki je urejeval obenem razmerje do Nemcev in do Hrvatov ter ustrezal težnji po Zedinjeni Sloveniji, je postal idejna osnova organizacijskega dela štajerske inteligence v dobi po prevratu. Muršec je v njem srečno združil stvarnost, ki ga je vsa leta odlikovala v krogu mlade štajerske družbe, a se v zadnji dobi stika s Slomškom še poglobila, čustvene nagibe za Hrvate in slovensko usodnost, ko so morali kot najzapranejši med južnimi Slovani urejevati svoje življenje na način, ne da bi ob stiku z germanskim elementom neprestano krvaveli in gubili. Že 16. aprila 1848 je bilo osnovano v Gradcu društvo „Slovenija“, ki je z Murščem kot svojim voditeljem prevzelo v svoje roke borbo v deželnem središču Štajerske, a obenem vezalo raztresene rodoljubne delavce in vzdrževalo njih stik z Dunajem in Ljubljano. Njih publicistični organ je postal nemški graški list *Gratzer Zeitung*, ki jim je dajal možnost objave, za katere ni bilo nevarnosti, da ne bi prišle do ušes Nemcev. Njih narodni program, objavljen 22. aprila, je obsegal naslednje štiri točke: 1. združenje vseh slovenskih pokrajin v enoto, osnovano po jezikovni meji, ki bi odpravila kronovine; 2. zavaruje naj se slovenska narodnost, a slovenski jezik postane na Slovenskem v šoli in uradu enakopraven z nemščino; 3. olajša naj se promet s Hrvati, odpravi carinska meja in osnuje v medsebojnem sporazumu skupno šolstvo, in 4. se izrekajo Slovenci proti



nemški zvezi, zvesti pa hočejo ostati ustavni avstrijski vladi in smatrati vse narode cesarstva za svoje brate. Razen tretje točke so se načela želj skladala z načeli, ki jih je kot odgovor na Bleiweisov sprejem programa Zedinjene Slovenije v proglasu „Kaj bomo cesarja prosili?“ izdala dunajska Slovenija in razposlala zanje po Slovenskem pole za nabiranje podpisov.

Nov val zanosa za Hrvatsko, ki mu v teh dneh ne sledimo samo v Gradcu, temveč tudi po vsej Štajerski, je bil posledica odmeva prevrata v sosednji zemlji. Ko so v Zagrebu izvedeli za dunajske dogodke, je Gaj hitel v prestolico. V akademskih vrstah, ki so tam izvedle prevrat, se je slovensko dijaštvo tako tesno družilo s hrvatskim, da so nekateri Slovenci, tako Peter Kosler in Jurij Jenko, sopodpisali proglas, ki ga je hrvatska mladina v stiku z Gajem nasloвила na svoj narod, na brate v Hrvatski, Slavoniji in Dalmaciji. Dogodki, ki so se nato razvili v Zagrebu, so presegali vse, kar je obetala postati Gajeve Hrvatska v letih viška političnega ilirizma. V prvih dneh je zopet prevzela vodilno vlogo nekdanja skupina Gajevih mladih sodelavcev - meščanov in na narodni skupščini 25. marca določila zelo radikalne smernice bodočih reform, ki bi fevdalno Hrvatsko na mah preuredile na demokratično osnovo. Predvidena je bila ukinitvev tlake, mitnine in drugih javnih dajatev (kar je bilo sprejeto že tudi na bratislavskem saboru), nosilci uradnih služb bi smeli biti samo rojeni Hrvatje. Ker je Ogrska imenovala svojo samostojno parlamentarno vlado, neodvisno od avstrijske, je tudi na Hrvatskem zavel duh, ki je silil k ločitvi od Madžarov. Za hrvatskega bana je bil imenovan Hrvat baron Josip Jelačić, dotlej polkovnik v Vojni Krajini, ki je v začetni dobi svoje oblasti res izvedel vrsto socialnih izprememb, med katerimi je bila važna zlasti ukinitvev tlake. Medtem ko je na Kranjskem tudi slovenska družba podpirala stanovski deželni zbor, da je še nadalje obdržal zastopstvo dežele, je Hrvatska takoj odpravila preživeli ustroj. Zmaga narodnega krila, ki so ga sedaj podprle še socialne reforme, je ustvarila na Hrvatskem vzdušje, da so pripadniki Madžarom naklonjene politike v množici zapuščali deželo.

Sedaj se je vnovič izpremenilo tudi hrvatsko razmerje do Slovencev. Že pred prvo skupščino v Zagrebu je Bogoslav Šulek v *Narodnih Novinah* pri določitvi programa in političnega postopka Hrvatov ter njih teritorialnih zahtev v obliki, ki je puščala prosto pot bodočim odločitvam, spomnil na hrvatsko-slovenske zveze v preteklosti: „*Končno moramo zasledovati vzpostavitev stare hrvatske meje vse do Une in Bišča v sedanji Bosni, kar bi se dalo morda doseči po diplomatski poti, saj turški car tako več ne ve, kaj naj počne z neza-*



dovoljnimi Krajišniki... Za sedaj molčimo o Kranjski, Istri itd., ki so bile nekoč prav tako združene s Hrvatsko."<sup>1</sup> Novi hrvatski sabor, v katerem, kot predstavniki treh kraljevin, niso sedeli več plemiči, temveč inteligenca, meščani in tudi nekateri kmečki zastopniki, je bil na svojem zasedanju od 5. do 12. junija 1848 že povsem konkreten in določil kot točko svojega programa tudi pritegnitev srbske Vojvodine ter posameznih slovenskih dežel v ožjo zvezo s politično enoto, ki bi jo poslej sestavljale Hrvatska, Slavonija in Dalmacija.

Ko je grof Janko Drašković leta 1832 prvi pisal tak program, ni bilo na Slovenskem nikogar, ki bi stremel za istim ciljem in mu prišel nasproti. Do 1848 so se stvari razvile že drugače.

Komaj je slišal 17. marca dr. Kočever v Podčetrtku prva poročila o dunajskih nemirih (Podčetrtek je ležal v neposredni bližini glavne prometne zveze med Dunajem ter Gradcem in Zagrebom), že je pisal Muršču v Gradec, da je sedaj zadnji čas končati slovensko-ilirski slovar. Zopet ga je pozval, naj izvrši delež, ki mu je bil odmerjen, in upal, da bodo z vsemi pripravami končali do kraja 1848, ko bi šel slovar v tisk. Novica o izpremembi v Avstriji ga je morala prepričati, da bo sedaj lažje prišlo do jezikovnega zbližanja med Slovenci in Hrvati. Kakor je imel ta prvi odmev še povsem značaj starega slovstvenega in jezikovnega delovanja slovenskih pristašev ilirizma, se je vendarle preneslo težišče štajerskega spremljanja hrvatskih dogodkov v nekaj tednih na povsem politično področje. Že mesec kasneje, 24. aprila, piše duhovnik Bratuša, kako se po Štajerskem splošno govori, da bodo Nemci pri Varaždinu prešli mejo in navalili na uporno Hrvatsko. Vse se sprašuje, kaj tedaj storiti? Naj iz Zagreba vendar sporoče, če so govorice osnovane, in pošljejo iz Vojne Krajine orožja, da bodo prihiteli Hrvatski na pomoč tudi Štajerci! Če tega ne morejo, jih bodo sami podprli z vojsko, oboroženo s kosami. Če je bilo tako razpoloženje med inteligenco, celo duhovniško, kako so morale odmevati napovedi iz sosednje zemlje o odpravi socialnih neenakosti šele med kmečkim ljudstvom? Prav v obmejnih krajih je takoj obračunalo z graščinskimi oskrbniki in uradniki, jih preteplelo in pregnalo. Jeza se je obračala z izjemo duhovnika sploh proti inteligentu, ki so ga smatrali za svojega nasprotnika in škodljivca; tako je iz Središča pobegnil v Gradec tudi Vrazov prijatelj, zdravnik dr. Gottweis. Štajersko duhovščino je odbijal od Hrvatske le prevelik radikalizem krila hrvatskega meščanstva, ki se je uveljavilo z izpremembo. Tako zanj kakor za ljudstvo so bile nesprijemljive zahteve, ki jih je med ostalimi proglasila prva za-

<sup>1</sup> Bog. Šulek, *Naše želje*, *Nar. Novine* marca 1448.



grebška skupščina, naj se iz vojske Radeckega v Italiji odpokličejo hrvatske obmejne čete, ker ne gre, da bi Hrvatje zatirali Italijane, naj se izpuste zaprti italijanski revolucionarji, ukine duhovniški celibat in uvede narodna liturgija. Sklepi so izdajali republikance, nevarne cesarju, veri in Bogu, „quibus nihil sacri, nihil sancti, nullum iusiurandum, nulla religio . . .“ Obtožba se je nanašala tudi na hrvatsko duhovščino. Vendar so bili ti negativni momenti v manjšini proti pomenu nove Hrvatske, ki je kazala, da bo zgradila svojo politično samostojnost v okviru Avstrije na povsem narodni podlagi. Točka graške resolucije, ki je sredi najbolj gorečega zagovarjanja slovenske jezikovne, kulturne in politične skupnosti želela obenem tesnejše sodelovanje s Hrvati, je bila veren odraz tedanje štajerske javne miselnosti.

Drugi veliki vpliv, ki pa ni določal samo ravnanja Štajerske, temveč vsega slovenskega ozemlja, je bila nevarnost nemštva, če bi obveljal zametek, ki je dovedel do razpisa volitev za Frankfurt.

Novost v nemški politiki je zadajala Slovenceм skrbi od prvega trenutka njenega obstoja, kajti z vso jasnostjo so izprevideli, da je nevarnost združenega nemštva zanje večja, kakor pa sožitje z avstrijskimi Nemci v skupni državi. Štirinajst dni po izbruhu revolucije je pisal Slomškov namestnik pri izdajanju Drobotnic, Matija Vodušek, iz Celja Muršcu: „*Nam za zdaj obstojnost Austrijske države veliko više velja ko Slovensko, če ovo obstoji, bo tudi toto živelo*“.<sup>1</sup> Vodušku, in z njim pač tudi pretežni večini štajerske duhovščine, se je zdel obstoj Slovencev usodno zvezan z obstojem Avstrije, kajti na eni strani ne bi mogli niti v zvezi s Hrvati tvoriti zaradi številčne slabosti samostojnega državnega organizma, na drugi bi jih narodno ogrožal veliki in enotni nemški državni organizem, ki bi težil nanje zaradi poti do morja. V takih okoliščinah se jim je zdelo stanje, v katerem so bili že stoletja, še najboljše jamstvo za narodni razvoj. Odpravljen je bil absolutizem, toda oblast nemškega meščanstva je prinesla s seboj novo nevarnost, ki se je na mah zazdela še večja. Po prvih dneh navdušenja nad političnim prevratom so se torej znašli Slovenci v težavni obrambi pred grožnjo, večjo od prejšnje. Svobodo in nje uživanje je prepila potreba akcije za strnitev proti nemštvu. Tudi Caf je mesto veselja kmalu s strahom ugotovil: „Ali nas bodo že 1000létné Nèmské verige še tesneje priklenole? . . .“<sup>2</sup>

Vsi zapadni Sloveni avstrijskega cesarstva so bili v enaki nevarnosti, zato se je rodila tudi misel skupnega odpora proti Frank-

<sup>1</sup> Pismo z dne 29. marca 1848, obj. v ZMS VI 160.

<sup>2</sup> Caf, pismo Muršcu 21. aprila 1848 ZMS VII 21.



furtu. Javno jo je prvi sprožil Hrvat Ivan Kukuljević na zasedanju banske konference v Zagrebu, 20. aprila 1848, ko je predlagal, naj bi dal njih tedanji osrednji politični organ iniciativo za slovanski kongres kot protiutež parlamentu v Frankfurtu. Doma na Slovenskem je čistila vprašanje umestnosti slovenskega sodelovanja pri volitvah za Frankfurt in v parlamentu samem ostra časopisna polemika, v kateri sta zlasti izstopila kot zagovornik sodelovanja Anastazij Grün, in kot nasprotnik Koseski, idejo slovanskega kongresa pa so poprijeli Čehi in razposlali vabila za zborovanje v Pragi, ki naj bi se začelo 31. maja. Volitve v frankfurtski parlament so bile tedaj na Slovenskem že izvedene, vendar bi smernice, za katere bi se odločili zastopniki, obveljale kot bodoči skupni postopek avstrijskih Slovanov. Med sklicatelji je bila večina znanih Vrazovih čeških in slovaških prijateljev in dopisnikov; za Slovence je podpisal vabilo predsednik dunajske „Slovenije“, Miklošič. Slovanski kongres je bil v bistvu na politično področje prenesena zamisel Kollárjeve kulturne vzajemnosti, s čemer je dobilo prizadevanje za slovansko zблиžanje iz zadnjih dveh desetletij svojo naravno in borbena obliko. Ko je Bleiweis objavljal vabilo, je posnel namen in smernice kongresa v naslednje tri točke: 1. enotno in nedotakljivo cesarstvo in zvestoba cesarju, 2. napor, da si ob Nemcih zadobe tudi Slovani svoje politične pravice in 3. skupni posvet Slovanov za izbiro najboljšega in najmirnejšega načina boja.

Zrelo so nastopili na kongresu samo Čehi. Narod, ki je največ doprinesel k slovanskemu prerodu, je imel 1848 že vrsto politikov meščanskega porekla in laičnega poklica. Iz njegove srede je Palacký kot predsednik določil idejne smernice bodoče politike slovanskih narodov v Avstriji. V osebnem oziru pripadnost k nasprotnikom stanovskih privilegijev, k zagovoru enakih pravic in dolžnosti pred zakoni za vse. Geslo o svobodi, enakosti in bratstvu je prevladalo po njem še pri Slovanih — poslej ga bomo pogosto srečali tudi v slovenskih časopisih. Za razmerje naroda do naroda naj bi veljalo v Avstriji načelo narodne svobode in ne sile, ker pa sestavlja državo številčno v večini slovanski element, naj bi se izpremenila v zvezno enakopravnih narodov. V taki obliki je videl rešitev ne le slovanskih narodov, temveč tudi svobode, kulture in človečanstva sploh. Prav ista načela je zagovarjal tudi v opozorilu na usodo slovanskih narodov zunaj avstrijskih mej: Poljakov, Lužičanov, Srbov in Hrvatov pod Madžari in Turki, Slovakov in Ukrajincev.

Slovenska delegacija ni prišla na kongres v zastopstvu, ki bi odgovarjalo moči gibanja, sproženega doma. Bleiweis je v pripombah k vabilu sicer upal, „da se bo veliko iskrenih in po družih opravilih



ne zadržanih Slovincov našlo, ki bojo temu poklicu z veseljem sledili",<sup>1</sup> toda v Ljubljani se Slovenci, ki ne bi bili zadržani po drugih opravilih, niso našli. Veliko dopisovanj, predlogov in razgovorov je sprožila misel na Štajerskem. Trstenjak je že zelo rano iskal dobrih zastopnikov in menil celo, da bi potoval v Prago sam. Duhovnikom je pot onemogočila prepoved političnega udejstvovanja, ki je težko zadela tudi vrsto drugih javnih akcij. 25. aprila je bil Caf že zelo prestrašen, ker je kazalo, da slovenska Štajerska sploh ne bo imela v Pragi zastopnika. Rotil je Muršca, naj v Gradcu vendar najdejo koga, bolje dva ko enega, nasvetoval Dominkuša iz Lipnice ali dr. Šubica iz Celja in ponudil, da sam priloži lep del k potnim stroškom. Ker je imela dunajska „Slovenija“ nesrečo, da je njen predsednik Miklošič bolehal, kar je sploh motilo društveno delovanje, so se končno našli v Pragi med dve sto Slovani kot zastopniki Slovencev — Stanko Vraz in člana dunajske „Slovenije“, Alojzij Šparavec in Anton Globočnik.

Vraz je potoval pač zaradi znanja češčine in starih zvez s slovanskimi literati v štiričlanski hrvatski delegaciji, ki jo je izbral zagrebški sabor kot hrvatske zastopnike. Še enkrat, poslednjič, je zaživel v vlogi, ki ji je dal toliko svojega življenja. Hrvatje, med katerimi je bilo le ime Dragotina Kušlana znano iz narodnega gibanja, so se podali v Prago v svojih slikovitih ilirskih nošah. Oblekel jo je tudi Vraz, a pred seboj poslal v Podčetrtek Kočevarju staro huzarsko sabljo, da jo odpremi dalje Muršču v Gradec. V Zagrebu ni bilo obrtnika, ki bi ji znal napraviti nožnico in primeren nov ročaj. Na Kočevarjevo pobudo je zbrala kot podporo za Vraza celjska duhovščina 35 goldinarjev, v Gradcu pa je dobil od „Slovenije“ še pooblastilo za zastopstvo Slovencev na kongresu. Dogodki leta 1848 so Vraza sploh zopet tesneje pritegnili k Slovincem, saj je v začetku maja želel od Kočevarja, da bi mu pripravil pooblastilo, s katerim bi kot njih zastopnik pozdravil novo ustanovljeni sabor vojvodinskih Srbov. Kočevar je prošnji ustregel in poslal papir v podpis tudi Muršču v Gradec, vendar se zdi, da Vraz tedaj le ni odpotoval iz Zagreba.

Vidni zunanji manifestaciji praškega kongresa niso odgovarjali enaki rezultati dela za notranje medsebojno zbliznanje, določitev bodočih skupnih smernic in trajno utrditev politične zveze med avstrijskimi Slovani. Zastopniki so se razdelili v tri odseke, prvega za Čeha in Slovake, drugega za Poljake in Ukrajince in tretjega za Hrvate, Srbe in Slovence. Ker je bil Vraz izvoljen za podpredsednika kongresa, sta v odboru za južne Slovane zastopala med 38. člani Slovence le dva odposlanca. Šparavec je sporočil s kongresa Muršču, da šte-



vilčna slabost in dejstvo, da govore v južnoslovanski sekciji zgolj ilirsko, zelo otežkoča slovenski položaj, razgovor pa se suka v smer, ko se slovenske koristi ne krijejo povsem s koristmi drugih dveh narodov. Preden je uspelo priti kongresu do kakih konkretnih sklepov in realnih koristi, je vojska cesarskega generala Windischgrätza zasedla Prago in razgnala delegate. Bil je to eden prvih ukrepov, ki jih je začel uveljavljati dvor za novo obvladanje podložnih narodov.

Agitacija proti Frankfurtu je med Slovenci kmalu dosegla, da so se začeli vzdrževati sodelovanja pri vsenemških načrtih.

Še za poteka praškega kongresa so prinesle Novice z izpiskom iz zakona za državnozborske volitve že novo preizkušnjo za šibko, v naglici zgrajeno slovensko politično organizacijo. Volitve so se imele izvršiti že 20. junija, šest dni kasneje naj bi se državni zbor že sestal na Dunaju. Volilni red je določal poslanca na 50.000 prebivalcev; od celokupnega števila 383 so jih dali Slovenci 16, sorazmerno po številu prebivalstva bi jih morali dati vsaj 21. Pravico udeležbe pri volitvah je imel vsak državljan z izjemo dninarjev, poslov in od miloščine živečih. Vsak kraj z 250 prebivalci je določil po enega moža volilca (dalje na vsakih 500 duš po enega več) in ti so potem iz svoje srede izvolili poslance s tajnim glasovanjem.

Proti dobi izpred marčne revolucije so pomenjale volitve velik napredek, saj je bila dana možnost, da bi mesto dotedanjih fevdalcev in privilegiranih stanov ljudstvo vendarle imelo svoje lastne zastopnike v vrhovih državne uprave. V kolikor niso kmetje v posameznih okrajih vztrajali pri svoji misli, da bo dobro zastopal kmečke koristi samo pravi kmet in bili nezaupni do vsakogar, ki je nosil meščansko obleko, ne glede na njegovo narodno miselnost in pripadnost, volili torej po socialnem in ne narodnem vidiku, so imela nova slovenska društva velik vpliv na izbiro poslancev. Dunajska „Slovenija“ je objavila v Novicah celo listo kandidatov, ki bi bili najsposobnejši slovenski poslanci. V nji sta sicer slabo zastopani Primorska in Koroška, zato pa najdemo skoraj zaključeno vrsto imen, ki so že v dobi ilirizma izstopila v javnem življenju, Cafa, Ciringerja, Dominikuša, Krefta, Majarja, Matjašiča, Miklošiča, Muršca, Orožna, Trstenjaka in Vraza, a dalje še Bleiweisa, Slomška, Chrobata, Mažgona, Koseskega itd. Če bi bil načrt obveljal, bi prišla v državni zbor zlasti iz Štajerske popolna garnitura delavcev, na katerih je v zadnjih dveh desetletjih pretežno slonel narodni prerod. Ker duhovniki niso kandidirali, je morala prevzeti politično vodstvo vrsta laikov, ki dotlej pretežno niso izstopali z javnim delom, kar je škodilo klenosti slovenske delegacije. Vendar pa je slovenska Štajerska poslala iz šentlenartskega okraja v državni zbor dr. Frana Miklošiča in Ptuj oskrb-



nika središke graščine, Vrazovega prijatelja Andreja Dominkuša. Slabost slovenskega preroda, ki smo ji sledili vse od 1830 dalje in katero sta hotela korenito izboljšati s svojim programom samo Čop in Prešeren, se je morala pokazati v vsej svoji jarkosti ob prvi preizkušnji. Tudi tu so Čehi prednjačili Slovencem, saj so sestavljali njih politično delegacijo kulturni delavci iz dobe, ko so bile vse možnosti javnega udejstvovanja omejene zgolj na slovstveno področje. Zgradba narodne organizacije je dobivala pri njih tako svoj naravni zaključek, ki je z izkušnjo pokazal, kako nevzdržne so bile ob dotiku z resničnim življenjem Kollárjeve sanje izpred desetih let.<sup>1</sup>

S sklicanjem državnega zbora so se prenesle izključno politične in socialne naloge, kakršna je bila določitev strukture končne oblike državne ustave, medsebojno notranje razmerje avstrijskih dežel, odprava zemljiške zaveze itd. na pot parlamentarne ureditve. Še vedno nemirni Dunaj, iz katerega je cesar že v maju bežal z dvorom in vlado v Innsbruck na Tirolsko, je dajal novemu zastopstvu avstrijskih narodov okvir zavesti, da je staro zrušeno in da je potrebno zgraditi po novih načelih nekaj boljšega. Kar je ostalo ožjih pokrajinskih političnih, upravnih in gospodarskih nalog, so jih prevzeli deželni zbori.

Organizaciji slovenskih društev je preostala naloga, ki je bila tradicija kulturnih delavcev že od prvih začetkov slovenskega preroda dalje — obramba narodnosti, oziroma ožje slovenskega jezika. Bleiweisov krog je določil kot program ljubljanskega „Slovenskega društva“ zgolj gojitev jezika že v času, ko sta se dunajsko in graško bavila z izključno političnimi vprašanji, kar je bilo nujnost onih dni. Ko je društvo še čakalo potrditve, so Novice iz velikega oportunitizma do krajevnih oblasti že povsem omejile njegov delokrog: „Pervi namen slovenskega zbora je, omikati slovenski jezik in ga na enako stopnjo z drugimi živimi jeziki sedanjih časov povzdigniti. — Jezik o slovstvo, ne pa politika, je tedaj namen Ljubljanskega slovenskega zbora — in zoper ta namen se nihče ne more vztavljati...“<sup>1</sup>

Bleiweis ni prav zaupal politični izprembe in tudi ni maral kandidirati v državni zbor, čeprav bi bilo naravno, da bi zavzel mesto političnega voditelja, kar so videli v njem vsi in mu kandidaturo res ponujali od vseh strani. Ljubljansko „Slovensko društvo“ ob Bleiweisovem izmikanju pred morebitnimi nevarnostmi zato ni imelo onega političnega pomena, kakor sta ga imeli prvi dve v avstrijskih vseučiliških mestih; od prvega dne je bilo njegovo delovanje le rodolju-

<sup>1</sup> Slovenski zbor v Ljubljani..., Novice VI 24. maja 1848, 92.



barsko, saj je pričelo svojo javno misijo s prireditvijo bésede v proslavo cesarjevega godu dne 30. maja v mestnem gledališču, kjer si je dajal meščanski temperament duška le ob slovenskem petju — prav tako kot v dobi izpred revolucije. Ko daje Bleiweis v *Novicah* prostor za opis bésede, se opravičuje, da nima prostora za politični proglas, ki ga je poslala v Ljubljano graška „Slovenija“. Razlika med hotenji obeh družb je očitna. Na prvem občnem zboru 6. junija je dobilo „Slovensko društvo“ svoj odbor samih uglednih meščanov, med katerimi sedita tudi dva fevdalca, in ki mu bo predsedoval Bleiweis. Njegova napoved se je v polni meri izpolnila, kajti organizacija se je tudi v svojem plenumu odrekla vlogi, ki jo je čakala v slovenskem javnem življenju: „Omikanje in razširitev slovenskiga jezika po vsih mogočih in po ustavi pripušenihi potih naj bo po enoglasim sklepu namen tega narodniga zbora, ki se ne bo vtikal v politiške reči. —“<sup>1</sup> Kot program si je določila izdajo slovenskega slovarja in povabila, da mu pošlje, kdor kaj ima, potrebnega gradiva. Že sredi junija je priredilo društvo svojo drugo bésedo, z namenom gojitve jezika pa meril odbor zelo daleč, čeprav ni sklenil in pripravil ničesar konkretnega: „In tako tudi mi upamo, de bo ... iz zdej še pohlevne slovenske družbice v malo létih slovenska akademia razcvetela v podporo mnogih vednosti, ktere so Slovencu tako potrebne!“<sup>2</sup>

Kakor se Bleiweis ni dal zavesti načrtu po odstranitvi pokrajinskih ločitev med Slovenci, katerega je izražal program Zedinjene Slovenije, tako ga tudi tlenje vse okoli njegove pokrajine za globljo preureditev Avstrije ni premaknilo od načina delovanja iz pretekle dobe. Delo organizacije, ki ji je stopil na čelo, je pokazalo, da tudi za načrtom gojitve slovenščine ni bilo bolj premišljenih in resnih teženj.

Tedaj že tudi njegove *Novice* niso bile več borbeni in osrednji slovenski časopis. Ljubljanski tiskar Blasnik se je odločil takoj po izpremambi, da bo poleg *Novic* izdajal tudi političen slovenski list. *Novice* so prinesle prvo vest že 5. aprila, a mesec kasneje napovedale, da bo pričel izhajati, ko pride v Ljubljano njegov bodoči urednik, Matej Cigale. Cigale je bil do 1846 dunajski študent in odšel po diplomu na pravni fakulteti za sodnega praktikanta v Gorico, kjer je opravil tudi izpit za sodnika. Novo delo ga je poklicalo v Ljubljano za urednika listu povsem političnega značaja, s čimer se je

<sup>1</sup> Prva velika skupščina slovenskiga zbora v Ljubljani, *Novice* VI 14. junija 1848, 101.

<sup>2</sup> *Slovensko društvo v Ljubljani svojim domorodcam!* *Novice* VI 26. julija 1848, 130.



morala še bolj uveljaviti vloga mlajšega in radikalnejšega krila domoljubne inteligence zlasti iz obmejnih okolišev. Program *Slovenije*, kakor se je list, ki je začel izhajati 4. julija 1848, imenoval, je določil Cigale z naslednjimi točkami, ki so se povsem skladale z dunajskim in graškim političnim programom: obstoj avstrijskega cesarstva, enakopravnost narodov in z njo pravica rabe lastnega jezika v šoli in uradu, federativna Avstrija, v kateri bodo združeni Slovenci ✓ v enotno deželo Slovenijo z lastnim deželnim zborom, priznanje h krvnemu bratstvu z vsemi avstrijskimi Slovani in zato vzajemni podpori in končno pristanek na nemško zvezo zgolj pod pogojem, če pristopi k nji Avstrija kot država k državi s polno ohranitvijo svoje samostojnosti. List je začel izhajati dvakrat na teden in kazal že s svojo delitvijo na politični in slovstveni referat, da stopajo Slovenci z novo ureditvijo in tiskovno svobodo z letom 1848 v novo dobo svojega razvoja, ko se bodo tudi v njih narodnem življenju panoge javnega dela diferencirale.

Kulturnopolitični pomen Novic se je ohranil skoraj samo še v objavah ljubljanskega „Slovenskega društva“, ki je moralo v naslednjih mesecih zavzeti svoje stališče do važnih notranjih izprememb v monarhiji, in po knjižnih ter jezikovnih poročilih, pretežna večina njenih bivših uvodničarjev in ideologov pa se je zbrala okoli novega lista. Podobo mu dajeta mnogo globlje spremljanje javnega življenja pri ostalih slovanskih narodih v Avstriji, kar je posledica urednikovega šolanja na Dunaju, zbirališču slovanske mladine. Šele sedaj so se Slovenci seznanili s potekom in rezultati praškega slovanskega kongresa, dobivali redna in obširna poročila o delovanju državnega zbora, razmerah pri Čehih, Hrvatih, a tudi o narodnem življenju v posameznih slovanskih deželah. Slovenija je postala glasilo, po katerem so posamezna „Slovenska društva“, ki so se še dalje ustanavljala v obmejnih okoliših, v Celju, Celovcu, Trstu in Gorici, sporočala, kakšne so pri njih razmere in kakšne želje. Program celovškega je želel, da se razdeli Koroška v dve okrožji, slovensko in nemško, uvede v slovenskih v vse javne, posvetne in cerkvene službe, na visoka in podrejena mesta slovenski jezik, v šolah slovenski pouk, in da slovenska okrožja ne izginejo v nemški državi; tržaški je bil predvsem slovstven, a v politiki poudarjal enakopravnost vseh narodov Avstrije, njeno neodvisnost in ustavno svobodo ter vernost Habsburžanom; goriški si je zadal nalogo, povzdigniti s samoizobrazbo in podukom v slovenskem jeziku slovanski živelj, ga politično izobraziti, mu posredovati vesti zunanjega sveta, uvesti v šolah za okoliški živelj slovenski poduk — kar je vse razodevalo, da so



bile zahteve tem skromnejše, čim manj prebujena je bila dežela, in da je prvi dunajski sunek z zahtevo po Zedinjeni Sloveniji segel najdalje. Čim dalje od ognjišča prevrata je ležala dežela, tem slabotnejši je bil v nji odmev avstrijske izpremembe. Stolpci Slovenije so bili tudi sicer namenjeni spremljanju vsega, kar je spadalo k pridobitvam nove dobe in slovenskemu naporu po izboljšanju narodnega stanja, zlasti vprašanju možnosti uvedbe slovenščine v šole in urade.

Vrsta bivših spremljevalcev ilirizma je dobila v *Sloveniji* novo zatočišče; oklenila se je je z enako vnemo, kakor Bleiweisovih Novic v začetnih letih izhajanja.

Načelno stran poglobitve narodnega programa in smernic političnega dela je prevzel v prvi dobi v nji predvsem Matija Majar. V obširnem članku „*Slaveni in Nemci*“ (4. in 5. številki) je razmotrival o razmerju obeh narodov do nove Avstrije in ugotovil, da sta njiju pogleda enotna v zahtevah ohranitve pridobljenih pravic, tlake, svobode pouka, govora, tiska, združevanja itd., da pa so Slovenci proti težnji, da bi Nemci gospodovali v slovenskih deželah, ukazovali in zametavali slovensko narodnost in jezik. Prav tako se je uprl poizkusu, da bi jih prisilili v nemško zvezo — vse kot odgovor na trenutni politični položaj, pri katerem je že začel prevladovati narodno obrambni moment. Drug obsežen članek je objavil v 14. do 16. številki (18.—25. avgusta) z naslovom „*Slavska sloga*“. Kakor je bil prvi ozek in stvaren, prikovan na tla realnosti, izvirajočih iz prisilnega sožitja Nemcev in Slovencev na ozemlju v sosedstvu, tako je drugi jel zapuščati ta tla, ko je šla Majarjeva misel za sliko bodočnosti. Že od nekdanj se je njegovo pismo razlikovalo od vseh pisem dobe, tako zelo je stremelo po večji idejni poglobitvi v duhu slovanske domoljubne romantike, tako zelo je uhajalo od malih, nerazvitih razmer k velikim zasnovam. Prostost, ki jo je doživel, je še bolj sprostita krila njegovih misli. Vse se je zdelo, da se obrača stoletje res v čas, ko bodo narodi mirni in zadovoljni, ko jim bo neobhodno potrebno, da vlada pravica in bratska ljubezen tako med ljudmi kot med narodi. Res ni druge pravice ne na nebu, ne na zemlji, ne pod zemljo, in Bog daj tej pravici moč! Neka poteza njegovega značaja spominja na Jarnika. Pri tem še v visoki starosti vera v moč jožefinskega prosvetljenstva iz ranih mladostnih let, pri Majarju globoko zakoreninjena vera v humanost in z njo povezanim poslanstvom Slovanov. Koliko upanja je moglo priliti leto 1848 temu idealu! Madžari in Nemci so pripravili državo v veliko nevarnost. Prvi hočejo odtrgati od nje Hrvatsko, Slavonijo in Dalmacijo, drugi se trgajo zaradi Frankfurta. Kaj bo še ostalo? Nič. Samo Slovani so sposobni ohraniti državo, toda samo, če so složni — osemnajst mili-



jonov jih je! Tudi če se Madžari odtrgajo, bo ostalo avstrijskemu cesarju lepo slovansko kraljestvo: Slovenija, Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, vojvodina Srbska, Češka, Galicija, Vladimirija, Moravska s Slovaško. Novo politično tvorbo slovanske države z dinastijo nemške narodnosti je skušal utemeljiti historično na osnovi slavne preteklosti, ki je pa morala propasti zaradi nesloge. Ko je v njem zrasel privid novega velikega vzpona slovanske sile, se je misel še ostreje obrnila proti nameri, da bi prisilili avstrijske Slovane „mit der Schärfe des Schwertes“ v nemško zvezo, obenem pa se je po tej poti znašla pred novo potrebo utrditve južnoslovanskega zблиžanja.

Majar je spoznal, da je sedaj končno čas, da se Slovenci združijo s Hrvati in avstrijskimi Srbi, toda njegov pogled sedaj ni bil več literaren, kakor so bili vsi načrti predmarčne dobe, temveč izrazito političen. To je novost, ki jo je prineslo prevratno leto v miselnost slovenskih zagovornikov enotnosti. Tudi utemeljitve so dobile povsem nov značaj: združenje s Hrvati in Srbi je tem vablivejše, ker že imajo materinščino po svojih uradih, ker je sol dober kup, ker svobodno sadijo tobak, ki jim pride tako ceneno, kot nam bukovo ali češnjevo listje, ne poznajo kolkov, medtem ko bi bilo pri nas dobro, da bi držal v roki štampelj, čim stopiš v pisarno . . . — zgodilo se je prvič, da se je slovenski kulturni delavec v javnem razpravljanju o nujnosti združenja naslonil na pomoč obojestranskih koristi. Odsev nove miselnosti je bilo zaslediti že tudi v prvi revoluciji graške „Slovenije“, ki je predlagala naslonitev na Hrvatsko. Pot, ki bi vodila do političnega zблиžanja, si je zamišljal Majar prav tako, kot pred petimi leti ob Novicah pot do jezikovnega. Najprej bi se strnili v trdno enoto Slovenci vseh pokrajin, nato skupaj iskali prehoda v še širšo enoto. Ko se je tako obračal na pokrajine, ki naj jim je veljal njegov poziv, je pri Slovencih opozoril na dvojico, ki so ju dotlej sicer poznali, ne pa upoštevali, kadar so razpravljali o pripadnosti k slovenski skupnosti, na Prekmurje in Beneško Slovenijo. Za Kranjsko sta bila oba skrajna obrobna predela slovenskega narodnostnega ozemlja preveč odmaknjena, toda Štajerci so ju poznali. Vraz je po Prekmurju nabiral narodne pesmi in želel potovati tudi po najzapadnejšem koščku zemlje, kjer je ljudstvo še govorilo njegov jezik, Caf dobival od onstran Mure slovansko gradivo, Majar ju je sedaj s poudarkom vkljenil v obroč bodoče slovenske politične skupnosti.

Kulturnopolitični predlog, ki je z utrditvijo Novic med Slovenci propadel, je prišel v listu nove mladine znova do veljave. Ko je Majar pisal svoj članek, ki je obnavljal dolgi razvojni proces, ni bil



s svojimi mislimi osamljen. Podpiral ga je prvič zgled sosednje Hrvaške same in drugič zadnji rod graške vseučiliške mladine, na katerega je še osebno vplival Vraz in ki je stopil sedaj v življenje.

Hrvatska je postala s svobodo cilj mnogih misli in potovanj. Izmed vseh Slovencev je pač Štefan Kočevar za največ upi in skrbmi spremljal njeno usodo. Namen, da bi po slovnični poti uvedel v izpremenjenih razmerah pri Slovencih hrvaški jezik, je sicer kmalu opustil, a kazal kljub temu največjo pripravljenost za dejansko politično sodelovanje s Hrvati. Graška „Slovenija“ ga je poslala kot slovenskega zastopnika na prvo zasedanje novega hrvaškega sabora v dneh od 5. do 12. maja s pooblastilom, da nastopi na njem in jih pridobi za podporo težnji štajerskih Slovencev. Vraz ga je uvedel tudi k banu Jelačiću. Kočevarjeva prisotnost na saboru je pač še podkrepila hrvaške zastopnike k členu resolucije, ki se je nanašal na priključitev Slovencev. Ker to ni bil edini Kočevarjev obisk Zagreba, je ostal srednik za Štajersko, vendar so se razmere na Hrvatskem kmalu začele obračati v smer, ki ni mogla zbuhati njegovega odobravanja. Motil ga je prevelik radikalizem, ki je z naglico izvajal socialne reforme in politične sklepe za hrvaško osamosvojitve. Pri Kočevarju v tej dobi ne gre več za zanosnega idealista, ki bi iz kakih načelnih razlogov iskal zvez s Hrvati, temveč za praktičnega domoljuba, ki je skušal doprinesti čim večji delež k utrditvi narodne skupnosti.

Izmed potnikov na Hrvaško sta dva v Sloveniji opisala svoje vtise. Nekdanji goreči ilirec ljubljanske semeniške družbe, Luka Pintar, je bil tam okoli začetka avgusta in videl pritisk narodno zavedne družbe na sodeželane madžarske narodnosti ali njej prijaznega prepričanja in prinesel nazaj nauk: „Hrovaška dežela nam je Slovincam živa priča, da je ložej dereči Savi pot zajeziti, kakor zbujeniga duha narodnosti v verige zakovati... Ne zatirati svoje narodnosti, ampak jo po svoji moči podpirati ino ji kazati pravo pot, je sveta dolžnost vsaciga Slovenca.“<sup>1</sup>

Drugi je predstavnik najmlajšega rodu, zastopnik dijaške generacije, ki je prišla v semenišče jeseni 1845, prinesla s seboj ali se tam navžila hrane, ki jo je dajalo vseučiliško mesto mladini, slovanstva in ilirstva, Vrazov zadnji gojenec, Radoslav Razlag. V njem in njegovih nam je še enkrat spoznati in pregledati odblesk navdušenj, iskanj in notranjih borb, ki jih je v polni obliki preživela prva graška vseslovansko usmerjena generacija po 1830.

<sup>1</sup> L. Pintar, *Kakošna se na Hrovaškimi sovražnicam domovine góde*, Slovenija I, 11. avgusta 1848, 45.



„Vek zdajni, stoletje devetnajsto je lastnina — Slavjanov.

*Svoboda, enakost in bratinstvo se bode skozi Slavjane med vse narode sveta razširila, vsaki narod bode gospodar v svojem hramu, vsi bodo jednaki. — Previdnost božja je za tega del Slavjane tako dolgo pustila zdihovati pod težkim jarmom sužnosti, da bi oni svojega stresenega bremena drugim narodom ne nakladali; silna telesna moč združenih Slavjanov pa bode poročtvo, da se svoboda, enakost in bratinstvo med vsemi narodi vterdi, da se drevo prave svobode koreni ino po celem svetu razširi, pod katerem bode veselo napredovalo človečanstvo v prirodnem razvijanju dušnih od Boga mu sporočenih moči, v omikanosti, v izobraženosti, v vsih umetnostih“.<sup>1</sup>*

Še enkrat nazaj k prvemu viru, čistemu Herderjevemu jeziku, teoriji sami, kakor da je ne bi bilo nič pregnetlo življenje. Kmečki sin iz Male Nedelje, rojen 1826, ni mogel v domači vasi, mariborski gimnaziji in graškem semenišču izvedeti ničesar, kar bi ga opozorilo na tradicijo slovenskega prerodnega in še starejšega kulturnega dela. Po temačnih graških letih se mu je 1848 na mah odprla prelest sanjskega sveta o evropskem poslanstvu Slovanov. Še in še se je vračala značilnost, ki ji je zapadlo že nekaj dijaških generacij, da je morala vsaka na sebi preizkusiti motnje kulturnega zastanka in sleherna vedno znova prehoditi vso pot do izčiščenosti. Razlag je hodil po nji poslej vrsto let.

Izpoved v *Sloveniji* je bila odmev slavistične literature, ki se je nabrala v graški semeniški knjižnici, kar je bilo več, glas o svobodi, enakosti in bratstvu, odmev gesel revolucije. Toda Razlag je okusil v semenišču tudi nauke ilirske propagande. Kaj bi se moglo zgoditi drugega, kot da je v poletju izrednega leta (končal je tedaj tretji letnik teologije) hitel na Hrvaško in postal Slovincem tolmač nje-nega sveta. Življenje mu je pokazalo mnogoličnejši obraz od njegove preproste, veličastne teorije o slovanski skupnosti. Moglo bi ga potegniti v težave svojih dnevnih borb, če mu ne bi pri slehernem srečanju, pri vsaki misli opazovanja kvasila njegova vera v slovanstvo.

Štajerska: zaželeno svobodo imamo, toda samo na papirju; nemškutarski uradniki po slovenskih krajih se trudijo dan in noč za ohranitev starega reda; cesarski ukaz z dne 8. maja je odredil, da morajo uradi na željo ljudstva v ustnem ali pismenem stiku rabiti slovenski jezik; naredba se ne izpolnjuje in kmet ne dobi v roko slovenskega papirja; v šoli se branijo slovenskega pouka; nemškutarji in ponemčeni meščani se rogajo slovanščini; ljudstvo na Štajerskem je neizmerno željno političnih novic od vsepovsod, toda neki mrzli Slo-

<sup>1</sup> Radoslav, *Moje putovanje*, Slovenija I, 18. avgusta 1848, 53.



venci, nemočni starci (misлил je pač Bleiweisa in Novičarje) nam priporočajo nekako polževo pot; najdejo pa se tudi taki varuhi, ki mu prepovedujejo celo branje časopisov.

Hrvatska: ljudje vsi na nogah, pripravljeni za sprejem borbe z Madžari, tudi kmetje vsi goreči za svoj rod; rodoljubje Zagrebčanov nima primere; ko so izvedeli za izredne davke v korist Jelačićevega vzdrževanja vojske, so dajali več, kot je bilo zahtevano. Govoril je z nekim starcem o Madžarih in Nemcih in oni ga je iz skrbi za izid boja povprašal, koliko jih je in koliko Hrvatov? Madžarov štiri milijone, Nemcev vsega štirideset, a Slavjanov, to je ljudi, ki so enega rodu s Hrvati, v cesarstvu osemnajst milijonov, vsega pa osemdeset. In starec se je pomiril, „ko je toliko horvackih ljudi“.

Hrvatsko rodoljubje je navdihnilo Razlaga, da se je v svojih čustvih tesneje prižtel k Slovencem. Pričeti odprti boj nemštva na Slovenskem proti domačemu prebivalstvu bi ga moral navdati z nemiro. V nasprotju s tem ga je dvigal hrvatski vzpon in dajal nove hrane njegovemu lastnemu zanosu:

„Vi slovenski slaviči, pesniki naroda, zlagajte nam pesmi od junactva, da se duh okrepi in volja včversti; ti pa K o s e s k i, velikan slovenskih pesnikov, zloži nam s l o v e n s k o d a v o r i o, naj se vzdigava duh hrabrosti po celi Slovenii, da bomo stali nepremakljivo kot vrhovi Triglava, iz kateriga pogleduje Slava na sinke svoje, da bomo stanoviti kot bregovi slovenske Adrie v vsaki burji, proti vsim sovražnim valovom.

Vse za Boga, rod, cesarja.“<sup>1</sup>

Nekritični entuziazem ni bil edina črta, ki jo je znova začel vnašati mladi graški rod v slovensko javno življenje. Spremljala ga je obnovljena odprta propaganda za sprejem ilirskega jezika. To borbo je pričel drugi Vrazov graški prijatelj iz zadnjih let, Ivan Macun. L. 1846 je opustil študij prava in se odločil za srednješolsko službo; dobil je mesto v Trstu. Ob odmaknjenosti od Gradca in brez zveze z Vrazom in Hrvatsko je njegovo ilirstvo in slovanstvo do 1848 že močno popustilo. Poprevertatna oživitev ga je pritegnila k publicističnemu delu. Že v tretji številki *Slovenije* (11. julija 1848) je objavil članek „*Kakšen jezik bodemo vzeli za šolo in pisarnice po slovenskih krajih*“, v katerem je obnovil nekdanje Kollárjeve in za njim Vrazove pomisleke proti knjižni slovenščini. Vseh Slovencev je malo čez milijon, premalo kupcev za višje knjige, premalo pisateljev, da bi književnost dosegla kaj znamenitega. Tretja ovira pa je zgodovina. Pesnik in pripovednik nimata kje jemati snovi, da bi kaj hvalevrednega našla, mogla slaviti domače može! Zato Slovenci tudi nimajo epske pesmi. Šolski pouk v gimnazijah je nemogoč, ker ni slovenskih

<sup>1</sup> Istotam, 54.



knjig. Zato bi za Slovence prišla za knjižno rabo v poštev dva jezika, češki in ilirski. Ker pa so med nje in Čehe zagozdeni Nemci in je kmetu češčina precej tuja, ostane torej samo še ilirščina, jezik, ki ga govori nad deset milijonov Jugoslavjanov in ki ima bogato staro in novo literaturo. Po Macunovi sodbi bi se tudi kmet tega jezika lahko naučil, kakor se nauči tudi nemščine. Šest številčk kasneje (1. avgusta) je prešel od predloga že k izvedbi. Približeval se je čas, ko bi bilo potrebno pripraviti učne knjige po novi šolski osnovi, zato je predlagal sedem del, ki naj bi jih sestavili Slovenci: zemljepis, zgodovino, naravoslovje in tehnične vede, zbirko primerov za poslovne in trgovske pogodbe, kratek politični pregled, berilo in zbirko slovenskega pesništva. Kot slovnica se mu je zdela primerna Murščeva, za politični pregled, nov predmet, ki bi ga uvedla v šole nova doba, pa je napovedal, da ga bo sestavil sam, a nato tudi še zgodovino.

Niti urednik, niti čitatelji *Slovenije* predloga niso sprejeli brez odpora. Cigale je Macunov članek v ilirščini najpoprej popravil v slovenščino, a nato na njegovo odločno zahtevo popustil, pač pa objavil protest, s katerim je celjski rodoljub, dr. Jurij Šubic, odklonil novo uvajanje ilirščine. Z jedkimi besedami se je začuden vprašal, če Macun ne pozna Vodnika, Volkmerja, Slomška, Prešerna in drugih, ne Valvasorja, in ne ve, da je šolske knjige vendar sestaviti lahko. V razmerah kot so Slovenci bili, je pisal, da je že pregreha nad domovino, govoriti o opustitvi slovenskega knjižnega jezika. Po pismu, ki ga je pisal Muršču, je novi borec za ilirščino sprejel ugovor o neumestnosti takega dela z bojovito odklonitvijo, vendar urednik odgovora ni objavil, pač pa poslej v svojem listu dopustil prosto pot tudi rabi ilirščine in kmalu še tudi širši, sistematičnejši propagandi zanj. Tako se je pred javnostjo v listu, ki je bil glasnik slovenskih političnih teženj, po desetih letih obnovilo razpravljanje, omejeno nekoč na zasebna pisma med Prešernom in Vrazom. Medtem ko so bili Macunovi javni vzroki za predlog prevzema ilirščine v številčni slabosti Slovencev, je v zasebnem pismu Muršču v Gradec navedel kot nagib, da piše rajši v nji, njeno večjo lepoto, ki je bila zanj mikavnejša od izraza slovenskega knjižnega jezika. Torej prav tisti romantični razlog, ki je po 1840 obveljal pri mladih ljubljanskih ilircih.

Macunov jezikovni predlog, Majarjev politični program in Razlagov neizkušeni zanos so začeli dajati *Sloveniji* in s tem zlasti mlajšemu delu inteligence nov odtенок miselnosti, ki se je vse bolj oddaljeval od konstruktivnega realizma prvih poprevratnih mesecev. V globini osnove za izpremembo je bilo v širšem krogu domoljubov spoznanje politične narave, da je zveza Slovanov v Avstriji edino



sredstvo, s katerim je moči preprečiti nemške in madžarske namere, da razkosajo državo. Pripraviti tako zvezo in z njo ohraniti Avstrijo, je bila naloga praškega slovanskega kongresa. Ko se je razbil, namena sicer ni mogel izvesti, vendar je ideja ostala in bi jo moral po tedanjem mnenju dovršiti državni zbor.

Prepletanje novega političnega programa s preostanki stare ilirske miselnosti je še podprlo, da mladi urednik za svoj list velikega formata in naglega izhajanja ni mogel dobivati dovolj domačega, izvirnega gradiva in si moral zato pomagati s posnetki iz tujih, zlasti čeških in hrvatskih listov. Stvarne vesti o njih dnevnem političnem delu so bile za slovenski svet, ki tujih razmer ni mogel poznati, presuhe, zato je Slovenija izbirala navduševalne članke. Šele sedaj so se mogli Slovenci v domačem jeziku bliže seznaniti s Herderjevimi idejami o bodočnosti Slovanov (n. pr. članek „*Slavenov prihodnost*“ po *Slav. Centr. Bl.* dne 1. septembra 1848). Morda ni bolj zgovornega primera, do kake mere je podkrepil to vero prevrat s svojimi posledicami za Slovane in jo razširil zlasti med obmejno inteligenco, kakor je Majarjev članek o Kralju Matjažu. Pripovedka je napovedovala, da pride čas, ko bo vstala Matjaževa vojska. Še 1841, pravi Majar, da mu jo je pripovedoval osemdesetletni očanec v Rožu, in menil, da ne bo več dolgo, ko se bo prerokovanje izpolnilo in bo kralj Matjaž vstal in „tedaj bode črna vojska za sveto staro vero in pravico“. V podrobnostih marčne revolucije, zlasti da bo vse popadlo za orožje („Bodi staro, bodi mlado, vse bode hitelo v vojsko branit...“) in se bo vse godilo s silno naglico („Tolika množica pravovernih ljudi se bode naletela, da bode vojska kumej toliko časa terpela, de bi človek tri hlebe kruha pojedel“) je videl začetek uresničenja prerokbe o Matjaževem vstajenju. Sedaj je Majar tudi spoznal, kaj pomeni geslo „Bode mlačen veter potegnil, vsem ljudem jedno misel dal“, na katero bo dal Matjaž svoji vojski znak, da se bo dvignila, poskakala na konje in se šla borit:

„Jaz sim mnogo baral“, pravi Majar, „kaj to pomeni: Bode mlačen veter potegnil, vsem ljudém jedno misel dal? Ktera je ta srečna misel, po kateri se bode potle Slovincam bolje godilo? To mi nikdo ni mogel povedati; sedaj pa Slovenci to srečno misel tudi vemo, ta le je:

„Slaveni so si bratje in se morajo po bratovsko ljubiti in sdružiti.“<sup>1</sup>

Nauk slovanskega narodnega blaga je bil Jarniku in Majarju vedno svet. Sedaj se je s prepričanjem o njegovi stvarnosti prepletla

<sup>1</sup> M. Majar, *Kralj Matjaž*, Slovenija I, 8. avgusta 1848, 44.





stvarnost trenutnega stanja Slovencev. Za vlade kralja Matjaža so bili mogočni, slavni in srečni. Ni dolgo, komaj sedem let, kar je bila resnica navedba iz prorokovanja, da bo pravih Slovencev, iskreno ljubečih svoj rod, le toliko, da bi vsi našli prostora pod senco ene same košate lipe. S toplim vetrom, enotno narodno miselnostjo, ki gre po deželi, bodo pri priči začeli srečnejši dnevi. Leto 1848 Majarju ni samo razširilo narodnega programa na politično področje, temveč povzročilo v njem globoko psihološko izpremembo, v kateri so se misli zamorjenega in zatiranega čez noč prevrgle v nasprotno skrajnost, prepričanje, da se bo sedaj Slovencem brez boja odprlo vse in bodo z enim korakom stopili v vrsto samostojnih, vladalnih narodov. V takem duševnem stanju je razlaga vseh hlastnih misli in predlogov tega leta.

Stanje čezmerne vere in ponujanja bratstva spričo nenadnega upanja političnega osvobojenja, ni bilo značilno samo za vedno nekoliko prepluskajočega Majarja. Njegov tovariš iz Celovca, semeniški profesor Placid Javornik, sicer realist, je prav tako pisal v Slovenijo članke s črto o „*Veseli Slavjanski prihodnosti*“ (24. nov. 1848). Celo za Muršca, ki so ga zadnja leta povsem zavestno odtrgala od ilirizma, imamo glas, da v tej dobi ne le, da ni nasprotoval političnemu sodelovanju s Hrvati, temveč da se tudi sprejemu ilirskega knjižnega jezika za Slovence ni upiral. Isto osnovno črto vidimo v neki obliki tudi pri Cafu. Ko je poročal po *Novicah* (16. avgusta 1848), da bo do konca leta pripravil slovensko slovnico za Nemce (njegov slovar še vedno ni izšel), je obetal, da bo obsegala zlasti tudi ilirsko-slovanske oblike, kar govori, kako se je vnovič nagnil proti jugu. Zadnja, literaturi posvečena stran *Slovenije*, je prav tako pogosto zajemala gradivo na jugu, zlasti še iz narodnega blaga in orisov tamkajšnjih ljudskih navad.

V tako razpoloženje so izšla sredi novembra 1848 Majarjeva *Pravila, kako izobraževati ilirski jezik*. S tiskovno svobodo se je spomladi nakopičilo pri Blasniku toliko naročil, da je tiskarna odložila delo v jeziku, pri katerem je moral paziti stavec na sleherno črko. Koliko letakov, uradnih razglasov, prilog in manifestov je izšlo v pol letu iz tiskarne! Samo oni v *Novicah* so tako visoko prešli proračun lista, da je moral Bleiweis že v maju odklanjati nadaljnje tiske. Tedaj bi *Pravila* bržčas ne imela uspeha in Korošec Majar bi ostal z njimi sam. Do konca leta so se razmere toliko izpremenile, da seme ni več padlo na povsem trda tla.

Ko se je umirilo prvo vrenje, ni ostala za Slovence usedlina avstrijske izpremembe iz pomladi 1848 delo okoli izgraditve programa Zedinjene Slovenije in naporov za njegovo izvedbo, temveč težak



narodnostni boj z nemštvom od postojanke do postojanke. Ljubljana je živela še v nekakem v sebi zadovoljnem lagodju, Štajersko in Koroško sta prisilila obmejna lega in z njo združeni večji pritisk v odprt in deloma organiziran odpor, ki je imel najprej obliko borbe proti Frankfurtu, nato naporov za uveljavljenje slovenščine v šoli in uradu. Značaj razmerja med Slovenci in Nemci se je vzdolž narodne meje, a tudi v notranjosti, izpreminjal od okraja do okraja. Od hrvatsko-slovenske meje pri Središču vse do Radgone je bil kmečki sloj prežet žive narodne zavesti, zato je njegov nastop takoj po marčnih dogodkih veljal iztrebljenju nemškega elementa na podeželju, ki so ga zanj predstavljali predvsem graščinski oskrbniki in tujerodni uradniki. V mariborskem okraju se je narodno delo omejevalo na duhovnike, vendar počasi uspevalo, dalje proti Koroški pa so bile razmere vse slabše. Na Koroškem samem se je okoli središča Celovca narodno delo, z izjemo Majarjevih impulzivnih dejanj, ki pa so imela za posledico, da ga je cerkvena oblast prestavljala iz kraja v kraj, razbohotilo šele 1849. leta. V notranjosti je stala brez prave moči duhovščina celjskega okoliša pred hudim narodnim nasprotnikom — celjskim meščanstvom.

Že nekaj desetletij je bila Prlekija štajersko narodno prosvetno središče, kjer je živela in delovala večina njenih prerodnih delavcev. Nedvomno je bila zrela ljudska zavest, ki se je pokazala ob izgledih na narodno enakopravnost Slovencev in Nemcev, posledica energij, ki jih je narodno prebujeni duhovnik iztresel v obliki mnogih tiskov in drugih dokazov domovinske ljubezni med kmečko plast. Vendar je šla ta sedaj dalje od njega; nič več se ni mogla zadovoljiti zgolj s slovstvenim delom. Pot je bila tem naravnejša, ko je bila nemška plast na slovenskem podeželju istovetna z družbeno višjo plastjo graščakov in z upravo, proti katerima so se strnile tudi socialne težnje kmečkega elementa po sprostitev bremen. S tem pa je val kmečkega narodnega radikalizma že tudi prestopil bregove, preko katerih rodoljubni duhovnik pri svojem prosvetiteljskem delu ni stremel. Obenem s pojavom, ko je slovenski prerod zajel v neki pokrajini po ozki družbi njegovih začetnikov širšo, številčno močnejšo spodnjo plast in imel že toliko življenjske sile, da ji je mogel voditi dejanja, je že tudi prekoračil ozki kulturni program in ga hotel posplošiti na celokupno življenje.

Poročila, ki so se zbirala pri Muršču v Gradcu, so pripovedovala, da se v malonedeljskem okraju vse giblje živo prebujenega domoljubja, ki je zavzelo take mere, da je postalo nevarno onim, ki so mislili in ravnali drugače; ljudstvo je pregnalo nemškutarje in nemške uradnike, toda niti slovenski duhovnik ni bil varen svoje usode, če



je veljal za narodno mlačnega. Prav tako je bilo pri Sv. Juriju ob Ščavnici. Tudi po Ptujskem polju je ljudstvo z voljo podpisovalo peticijo na cesarja, ki jo je razširil najprej Majar, nato dunajska „Slovenija“. Ko so bile v Radgoni frankfurtske volitve, se jim je 1300 slovenskih volilcev iz fare uprlo in dalo zapisati, da ne marajo k nemški zvezi, pač pa zahtevajo v šoli ozir na njih jezik, po uradih slovenske uradnike in izdajanje slovenskih listin. Prav radgonski primer kaže, da se je narodna zavest med kmeti širila že po svojih lastnih tokovih, ne več po delu duhovščine, saj so kmetje odklonili posredovanje sicer narodno zavednega in priljubljenega kaplana Antona Krefta, češ da vendar ne bo izdajalec slovenske stvari. „Kdo bi bil v tem kotu na kaj takega pripravljen,“ se je začudil duhovnik. Že v času, ko je zadajal novi preobrat Slovencem mnogo skrbi, v februarju 1849, je ptujski Trstenjak nasvetoval Muršču, naj slovensko politično organizacijo nasloni rajši na kmečki sloj kakor na nesvobodno duhovščino, toliko je bilo tedaj že zaupanje vzhodnega Štajerca do spodnje družbene plasti, ki bi ji pred nekaj leti še nihče ne mogel pripisovati vplivnejšega pomena v narodnem ali celo političnem boju. Čim bolj proti zapadu od ormoške, ljutomerske in radgonske komisije pa je ležal kraj, in čim redkejša je bila v predmarčni dobi mreža napredne duhovščine, razpredena nad njimi, tem slabejši je bil v mesecih sproščenosti njegov odmev na dogodke. V dravski dolini se je do roba Štajerske, v Marenbergu, javna miselnost že tako izpremenila, da je Murščev sorodnik Ivan Strah, ki je prišel tja za kaplana, obupal. Ljudstvo je po izobrazbi sto let za drugimi, nedostopno za vsako novost in do vsega nezaupno. Brez uspeha so ostala celo prizadevanja, da bi podpisovali prošnjo na cesarja: česar niso delali naši očetje, ne bomo delali mi, če se boš podkrižal, bo tlaka večja, ne maramo postati Hrvatje . . .

Lavantinska duhovščina v celjskem okrožju ni znala ustvariti med ljudstvom razpoloženja, ki je bilo značilno za naprednejši del mariborskega okrožja. Bogato književno delo za nabožno črto, ki so ga najvidneje predstavljale Drobtinice, ni vzgojilo v ljudstvu žive narodne zavesti, na kakršni bi z letom 1848 začela rasti slovenska politična zrelost; ljudska miselnost je bila bližja kranjskim težnjam s poudarkom zgolj socialne strani prevrata. Živo je to prišlo do izraza na javnem shodu v Poljčanah na veliki šmaren, 15. avgusta 1848, kjer so se ob abstinenci celjske duhovščine sešli najvidnejši narodnjaki iz mariborskega okrožja z dr. Kočevarjem in hoteli javno poučiti ljudstvo o slovenskih prerodnih in narodnopolitičnih vprašanjih, ga vneti za domoljubno čustvovanje. Poizkus se je ponesrečil. Kočevarjev govor je izzvenel v prazno, kajti kmečka množica, bilo



je je 600 do 700, je ponavljala le svoje zahteve zaradi tlake in desetine in mrmrala, ker ni prišel z Dunaja poslanec, ki bi ji moral podati obračun svojega dela. Uspeh prve prireditve te vrste je bilo spoznanje Kočevarjeve družbe, da ni umestno zbirati kmete na večje prireditve, temveč se omejiti na propagando med zaupniki. Izraz enake razlike, kakor jo je kazal celjski okoliš proti ostalim, je bil tudi tednik tamkajšnje slovenske družbe, *Celjske Slovenske novine*, ki je začel izhajati z julijem 1848. Težji narodni boj kakor drugje jih je prisilil že od vsega začetka v obrambo, ki ji je dajal osnovno barvo zagovor, da Slovencem politična enotnost ni tako potrebna kakor Nemcem, da tudi niso panslavisti, temveč žele le gojitve jezika in narodnosti. Z odpovedjo programu Zedinjene Slovenije se je družila v listu splošna večja previdnost, ožji, lokalnejši pomen in zlasti bolj cerkveni značaj.

Že po nekaj mesecih se je začelo tudi tam, kjer je obetalo najboljše, stanje splošno obračati v prid starega reda in Nemcev na Slovenskem. Čeprav je bil nemški element v deželi socialno višji, je pred kmeti očital slovenski duhovščini nazadnjaštvo in varuštvo Avstrije izpred prevrata. Drugo orožje si je skoval iz slovenskih narodnih načrtov, ki jih je proglašal sedaj za rusofilstvo, sedaj za izdajstvo nad avstrijsko skupnostjo. Caf je povezal nemško propagando v sliko, kakršno je podal Muršču že v maju 1848:

„Te preklete pare pravijo ljudstvu: ‚Le ne poslušajte duhovnikov, ne podpišite se, deržite se raji Nemcev, zakaj? duhovniki pre to delajo, da bi se ženili radi, da bi Vas Rusom ino krivi veri v pest spravili, če pak, ve, z Nemci deržite, ne boste imeli ne tlake opravljati, ne desetine, desetega peneza, kazni, veršnika, ne mešnikom meš, pogrebšine, pač štole plačevati“.<sup>1</sup>

Zlasti v mestih Mariboru, Celju in Ptuju je bila reakcija nemškega meščanstva tako silovita, da so postali tamkajšnji duhovniki previdni, v kolikor niso sploh gubili vere, da se bo slovenski element v borbi obdržal. Komaj tri mesece po prevratu so obhajali Trstenjaka v Ptuju dvomi, če ne bo vstajenje Slovence le še globlje zakopalo, mesto da bi jih otelo. Proti geslu „*Königreich Slovenien — das ist die Schlange, die im Grase lauert*“<sup>2</sup> se je inteligenca borila s ponavljanjem o svoji zvestobi Avstriji, s čimer pa je zopet samo odbijala nemške meščanske kroge, ki so to zvestobo istovetili z vdanostjo dinastiji in reakciji, na drugi strani pa prav to krepila v njeni nameri, da si zopet pridobi oblast. Nasprotujoče si govornice so v zvezi z notranjim razvojem Avstrije do začetka 1849 vzpon, ki je sledil pri

<sup>1</sup> Caf, pismo Muršču 27. maja 1848, ZMS VII 26.

<sup>2</sup> Iz pisma Ign. Orožna Muršču 7. junija 1848, ZMS VII 69.



Slovincih prevratu, že toliko razkrojile, da sta v ljudstvu nezaupanje in zmeda rasli z vsakim dnevom. Iz spodnje Štajerske je poročal v Gradec Kočever, da je pri njih zopet vse po starem, pisarne so nemške, nihče noče ničesar čuti o kaki slovenščini. Ukaza, ki bi veleval slovensko uradovanje, ni bilo, kmetje niso terjali slovenskih listin. Le redki so bili primeri dobre volje, ko je graščinska pisarna uradovala slovensko. V vzhodno Štajersko so se zopet vrnil nemški graščinski uradniki, iz napredne Radgone je mogel napisati Kreft le, da gospodarijo po graščinah sami nemškutarji, a duhovščina je po večini mrzla za vse. Razmere, ki so zavladae, so širile med prerodnimi delavci občutek bolj brezupnega položaja, kakor je bil pred prevratom. Caf je na primer menil, da Slovencem ni pomoči, če bodo prepuščeni sebi, rešiti bi jih mogla samo vlada z obvezno uvedbo slovenščine v šole in urade. Samo to bi moglo dvigniti njih narodnost. Nazor se je poslej v njem ohranil. Delo, ki ga je vlada vršila, je v resnici zasledovalo nasprotno smer. Med imenovanji iz začetka 1849 sta bili dve važni za Slovence. Na izpraznjeno mesto okrožnega komisarja v Celju je prišel uradnik, ki je imel v svojih papirjih vpisano, da govori tudi slovenski, a ni znal besedice jezika, na čelo sekovske škofije pa trd Nemec, čeprav so bile že stare želje slovenske duhovščine, da bi zasedel stolico v Gradcu vladika, ki bi mogel ustvariti tudi s slovenskimi verniki stik v njihovi besedi. Želja po združitvi vseh štajerskih Slovencev v enotno škofijo, v katero bi se strnila pod slovenskim škofom slovenski del lavantinske in sekovske škofije, je bila ena prvih prošenj duhovščine po prevratu. Celjski Matija Vodusek je sedaj napačno tolmačil delo cerkvenih oblasti, ko je menil, da je imenovanje Nemca za graškega škofa, morda prvi korak k osamosvojitvi posebne slovenske štajerske škofije. Poizvedovanja o uspehu ponovnih nadomestnih volitev za Frankfurt v okrajih, kjer prvič niso bile izvedene, ki so jih vršile pri krajevnih uradih in zaupnikih oblasti, so še povečala nemir, saj se je zdelo, da imajo Nemci vendarle namen izvesti vsenemško državno zvezo.

Koroška je doživela proti koncu 1848 novo strnitev vsega aktivnega slovenskega elementa v Celovcu. Osnovali so si „Slovensko društvo“, katerega vodstvo so prevzeli dr. Hladnik, profesorja Robida in Javornik, kaplan Einspieler in mladi Janežič, odprli čitalnico, začeli s sistematičnim poukom jezika, tudi malimi internimi prireditvami, vzpostavili zvezo z ostalimi slovenskimi društvi in se lotili tudi časopisne polemike z nasprotniki slovenstva. Podobno organizacijo so si ustvarili semeniščniki in si pisali celo list Venec, ki je izhajal dvakrat na teden. Iz Celovca se je širila narodna samozavest dalje na podeželje, ki si je naročalo slovenske liste, utiralo pot slo-



venščini v šolo. V ljubljanski Sloveniji so začela kazati pogosta poročila na Koroško kot na deželo razcvita narodnih sil. Intenzivnost delovanja koroških Slovencev ni popustila, toda do nove pomladi je postalo stanje po zunanjih okoliščinah že zopet tako zategnjeno, da je odnašalo upe naboljšanje, v nekaterih ozirih pa celo poslabšalo stanje izpred 1848. V marcu 1849 je risal Majar Vrazu položaj, natrpan groženj, visečih nad koroškim ljudstvom: novi napor za Frankfurt, podpisna akcija celovških Nemcev in nemškutarjev, da bi se Koroška odtrgala od Kraljestva Ilirije in s tem od upravne zveze s Kranjsko ter deželno osamosvojila, vloga škofov na vlado, naj bi ostalo s tlako in drugimi ureditvami fevdalizma pri starem, šolstvo je dobilo nadzornika brez znanja slovenščine, ki je začel kratko uvajati v vse koroške šole, nemške in slovenske, nemške učne knjige in pustil na svojih mestih med slovenskim prebivalstvom vse nemško učiteljstvo, brezbriznost celovškega škofa za slovenske narodne potrebe in celo preganjanje domorodnih slovenskih duhovnikov... Proti vsemu, kar je prihajalo od oblasti in Nemcev, je imel postaviti zgolj veselje nad rastočim številom koroških domoljubov, nad dozorevanjem ljudstva, v katerem se je dramila narodna zavest, in zaupanje v slovanske brate, Hrvate, Srbe, Čehe itd., ki ne bodo zapustili Slovencev v njih težavah. Potrebe zveze z jugom sedaj niso več krepili romantični nazori o jeziku, temveč občutek narodne ogroženosti, iz katere je izhajalo iskanje zaveznikov.

Zavest nemoči pred socialno in politično naprednejšim nemštvom ter njegovim pritiskom, ki je zopet pričel objemati Slovence, je imela za posledico le še tesnejšo naslonitev na Hrvate kot enako ogrožen narod. Zlasti na Štajerskem je vlil v preteklem poletju največje nade oboroženi hrvatski odpor proti Madžarom, za katerega se je odločil ban Jelačić, zbral vojsko in krenil proti Dravi. Tudi Slovenci so z navdušenjem prispevali k denarnim zbirkam za opremo njegove armade. Razmerje enodušnega občudovanja se je delno ohladilo, ko se je hrvatski ban v septembru 1848 na poti proti Pešti na poročilo, da je na Dunaju vnovič izbruhnil prevrat in bila proglašena republika, krenil tja, se združil z Windischgrätzovo armado in pomagal zatreti upor dunajskega meščanstva. Tamkajšnja „Slovenija“ je še poslala k njemu pozdravno deputacijo, Kočevar v Podčetrtku pa je zdvojil nad korakom, s katerim je izgubil Jelačić simpatije Nemcev in jim vsilil dokaz, da podpira dvorno stranko. Vendar je bil med slovenskimi domoljubi Kočevarjev jasnovidni pogled na hrvatsko napako in nevarnosti, ki bi jih mogla prinesiti v bodočnosti, še zelo osamljen. Čim težji je postajal slovenski položaj,



tem bolj so se zopet odmikali od političnega zametka narodnega programa in presoje avstrijskih razmer k dobremu delu za izgraditev narodne organizacije in obrambo jezikovnih pravic v javni rabi.

S politično naslonitvijo na Hrvate se je vse bolj uveljavljala v Sloveniji in pretežnem krogu njenih sodelavcev tudi misel na jezikovno zблиžanje. Njeno jedro je v prvi dobi še najbolj določno označil utemeljitelj ponovne propagande za sprejem ilirskega jezika, Macun, v svoji *Politični čitanki*, katere prvo poglavje je za vzorec objavila *Slovenija* (10. septembra 1848). Pri določitvi smeri bodočega javnega življenja se je zavzel za Zedinjeno Slovenijo kot politični program in srbohrvaščino, oziroma ilirščino, kot jezikovni. Slovenci bi ostali po njem kot samostojna dežela Avstrije upravno in politično brez zvez s Hrvati, družil pa bi jih z njimi v kulturnem življenju skupni jezik. Tak dualizem je bil v stvari še vedno za Slovence prilagodeni čisti Kollárjev program, ki ga Macunu tudi leto 1848 ni moglo razširiti na politično področje. Šele v *Politični čitanki* je Macun začel tudi polemiko s Šubicem, češ da se ni ozrl na poglavitno zapreko slovenske literature, narodno maloštevilnost. Ker je bil rokopis učbenika namenjen višjemu šolstvu na Slovenskem, bi bil moral biti avtor dosleden in ga napisati v štokavščini. V nasprotju s programom je bil pisan v slovenščini.

Zaradi založbe knjige se je bil sam Macun obrnil na Muršca v Gradec, da bi tam poizkusil pridobiti kakega knjigarja za izdajo političnega berila, obenem pa sprožil misel, če ne bi kazalo uvesti ilirščino v slovenske šole? Muršec je bil za postopek, ki ga je pred leti svetoval Majar Novicam z novim pravopisom. Bilo bi potrebno dopustiti, da se v šolah dobro razcvete slovenski jezik, šele nato naj bi začeli z učenjem ilirščine, kar bo lažje in hitreje dovedlo do njenega splošnega prodora. Njegov predlog se je zato glasil, naj bi začeli z njenim poukom šele v prvi ali drugi gimnaziji, največ morda v četrtem razredu osnovne šole. Pač pa je hotel javno pohvaliti ilirščino v Sloveniji, vendar je sestavek izpadel, četudi Cigale menda ni bil nenaklonjen predlogu. Murščeva naslonitev na Hrvate je bila pripravljena iti sedaj celo dalje od Macuna, saj se je za neko Šafařkovo mislijo o tem izjavil ne le za literarno, temveč tudi za politično združitev. Izpremema se ni izvršila samo v Muršču, temveč v vsej družbi graške „Slovenije“. Njeno politično delo je prešlo na graški deželni zbor, sama pa se je začela baviti prav tako kot ljubljansko „Slovensko društvo“ vse bolj z leposlovjem in pripravila svojim članom poleg pouka slovenščine tudi pouk ilirščine. Prav



tako delo je opravljalo tudi celovško društvo s svojim tečajem treh ur slovenščine, ene ilirščine in ene češčine na teden.

Čim tesnejše so postajale razmere in čim manj je bilo možnosti za konkretno politično delo, tem bolj je pridobival iracionalni slovanski zanos. Preden je začela izhajati *Slovenija*, je imel njen urednik povsem jasno sliko, kakšne so narodne zahteve Slovencev in v kakšno smer naj krene njih dnevna politična borba. Pol leta — in točke o enakopravnosti narodov, pravice do slovenskega šolstva in uradovanja, federativni Avstriji, samostojni deželi Sloveniji nimajo več prepričevalnosti, da bi jih urednik ob novem letu ponovil Slovencem, na njih mesto stopi negotovi ponos o slavi Slovenov, o zlati Pragi, o junakih srbskih. Pričenja se umik pred pogledom v slovensko stvarnost.

V takem ozračju je pričel Matija Majar takoj po novem letu 1849 s časopisno propagando svojega jezikovnega predloga iz *Pravil*. Izbral si je za uveljavljenje složnega, vzajemnega in vseslavjanskega duha šolsko pot. Po novi šolski osnovi bi morale dobiti vse višje šolstvo nove knjige. Nastalo je vprašanje, kakšne naj bodo za Slovane? Majarjeve smernice so se glasile: slovanske po duhu, zato ne prevodi nemških ali italijanskih, po vsebini za vse avstrijske Slovane enake, z izjemo slovnice, ki naj bodo jugoslavenska, češkoslavenska, poljska in rusinska, znanstveni izrazi morajo biti po vzajemnem sporazumu pri vseh štirih plemenih isti, po vseh šolah naj se vpeljeta obe pisavi, latinica in cirilica. Šolski načrt je šel v vse podrobnosti pouka od osnovnih do višjih šol in do vsebinske strani najvažnejših knjig. Splošno narodne in kulturne smernice Pravil so dobile v njem svojo posebno izdelavo za šolske in vzgojne potrebe. Samo v bodočem jeziku, katerega podrobnosti so prav tako že določala Pravila, se je sedaj naslonil bolj na Babukićevo hrvatsko slovnico in se s tem pričel odmikati svoji zamisli umetnega jezika.

Majar svojega klica ni naslovil samo na Slovence, temveč na vsa slovanska znanstvena društva, zlasti na „Lipo vseslovansko“, praško organizacijo, ki je po razsulu slovanskega kongresa prevzela nekako vlogo organizatorja slovanske skupnosti v Avstriji in imela zato tudi podružnico v Zagrebu. Vsaj doma poziv ni ostal brez odmeva. V uvodniku Slovenije je pritegnil predlogu Janez Navratil in se zavzel zlasti za uvedbo cirilice v slovenske šole. Zaželel si je, da bi se v latinskih in višjih šolah učili ilirščine, ruščine in češčine, vsega v cirilici, ki da si jih bo v šestih letih lahko osvojiti. Seve bi bilo bolje imeti sploh en sam knjižni jezik za vse Slovane. Za merilo uspeha Majarjevega članka je značilno tudi Razlagovo na-



ročilo iz graškega semenišča Vrazu, naj jim pošlje iz Zagreba takoj knjig v cirilici. Že izid Pravitl je tam zanetil nove vroče razgovore o bodočem slovenskem knjižnem jeziku, da se je mlada generacija po Razlagu obrnila na predstavnika slovenskih ilircev z vprašanjem, kaj sodi on o Majarju in njegovem jeziku?

Razvoj notranje avstrijske politike je takoj nato proces iskanja rešitve slovenskega narodnega vprašanja izven domačih mej in lastnih možnosti še pospešil.

Oktroirana ustava, ki jo je dal v marcu 1849 Avstriji novi cesar Franc Jožef I., razpusil demokratično in federativno usmerjeni parlament ter se naslonil na vojaštvo in aristokracijo, je odplavila še one upe, ki jih je del slovenske inteligence zidal na vlado. Obrni se kamor hočeš, ne zapaziš več lica, ki bi ti prišlo nasproti veselo. Vse pobito, zamišljeno, temno — je opisovala razpoloženje ljubljanska Slovenija. Nov zakon je prinesel nadzorstvo političnega življenja, drugi tiska, po katerem so bili za pisanje časopisa odgovorni pisec, izdajatelj, založnik, tiskar in razpečevalec, a za list potrebna zelo visoka kavcija. Nihče si ni več mogel delati utvar, kam gre Avstrija in kolika je volja dvora stremeti po enakopravnosti narodov in koristih ljudstva. Niz odmevov dogodka priča, da so se tudi Slovenci zavedali, v kakšno smer se je obrnil razvoj. Kmetje po Štajerskem so sprejeli novo ustavo ponekod z nemiri, drugje z brezbrizjem. Trstenjak jo je kmalu po objavi označil kot nekaj, kar bo prineslo koristi samo hierarhiji in aristokraciji, o bodočem življenju pa sodil, da jih bosta kakor pajčevina prepredla „birokracija in soldaščina“. Sedaj je prišlo tudi spoznanje, kam so privedle Slovence in vse narode monarhije žrtve, ki so jih prav Slovani največ prinesli v borbi z upori v Italiji, na Ogrskem in pred Dunajem: „Vse naše prizadevanje je prazno, zastonj, celo k svoji pogubi toliko Slavjanske kervi prelite!“<sup>1</sup>

Dejanje, ki je ob letu zaključilo snovanje parlamenta, ki naj bi v osnovi izpremenil temelje države, je nagnilo tudi krog, ki se je zbiral ob Sloveniji, da je nanovo določil smernice svojega delovanja. Z ustavo je propadla misel federativne Avstrije, slovanski narodi so izšli iz epizode 1848 tako razdrobljeni in prepleteni z nemštvom, da v državi ne bodo igrali vodilne vloge, kakor jo je snovala slovanska zveza. Slovenija je ugotovila, da je stanje Slovencev tako, da je skoraj vseeno, ali imajo stopnjo več ali manj

<sup>1</sup> Caf, pismo Muršču 18. marca 1849, ZMS VII 33.



političnih pravic in svobode. V ljudstvu se mora začeti šele utrjevati zavest narodnosti, pripadnosti k istemu telesu. Negi te zavesti, ki naj dobi izraz težnje po eni sami skupni slovenski deželi in po naslonitvi na hrvatsko-srbske brate, naj bo posvečeno bodoče delo. Prvo je potrebno, da ne bodo Slovenci raznih dežel posamič padali v pest tujcu, drugo, ker so slaba bilka, ki ne bo mogla kljubovati.

Za Slovence je dobila sedaj beseda *sloga* pomen, kot ga je imela za Gajevega političnega ilirizma na koncu tridesetih let za Hrvate. V Sloveniji so članki ponavljali, kako je nujno ustvariti proti nemški, italijanski in madžarski enotnosti slovansko zavezništvo, se opirali na Herderjeve ideje, klicali v življenje kolo jugoslavjanskih narodov, zlasti zvezo Hrvatov in Slovencev — čeprav so smeli sedaj razpravljati o tem samo s pridržkom, da mora priti do uresničenja želj zgolj po ustavni poti. Kakor glas zaostalega v puščavi je bilo, ko je v poletju 1849 še enkrat ponovil v Sloveniji Korošec Svečan prošnjo po Zedinjeni Sloveniji. Kranjska odgovarja na izpremembo z vse večjim uravnavanjem življenja v stari tir. Zastonj ji kliče list mladine: Sloveniji gre za glavo, nemške stranke bi jo hotele raztrgati, razsekati na pokrajinske kose, Ljubljana, srce Slovenije, ti pa spiš? Zastonj so bili vsi pozivi, naj pred nevarnostjo razdelitve narodnega ozemlja na vrsto ločenih dežel zahteva vsaj obliko starega Ilirskega Kraljestva. V molku Kranjske in popuščanju Štajerske prevzema vodilno mesto sveža slovenska dežela, Koroška. Njen izbranec, celovski kaplan Andrej Einspieler, vročično izkorišča delno svobodo, kakor bi slutil, da je zadnje, kar imajo, in zasipa iz svoje oddaljene domovine ljubljanski list z naglico in bogastvom gradiva, ki se mu čudimo. Kot da bi hotel in kot da bi mogel v eni sapi izgraditi ves mnogolični ustroj narodne kulturne organizacije, ki bo kljuboval viharjem, ki so se zbirali.

Einspielerju je pripadlo opredeliti bodoči odnos svojega naroda do Avstrije. Tudi med Slovenci se je pojavila kriza zaupanja do vladarja, do vlade, do vodstva države. Neomajno vero v krono in njeno svečano besedo, dano avstrijskim narodom, da bodo izvršene reforme monarhije v duhu pravic ljudstev, ki je dotlej hranila vse slovenske izjave ob bitnih notranje političnih vprašanjih, je začel razjedati dvom, da niso Madžari, Nemci, pristaši misli o veliki Nemčiji, Italijani in Poljaki krvi zle usode narodov, temveč tiste male skupine v državi, ki ravna po načelu „Država sem jaz“ in tlačijo narode prav s pomočjo ljudstev, ki se niso povzpela do zrele presoje boja obeh taborov, in ki jim ni bila nikdar draga lastna prostost.



Pojavili so se glasovi, da narodi niso nikdar zatirali narodov, da je Slovanom privoščiti svobodo drugim narodom, za kar jo bodo mogli uživati tudi sami, ne pa, da so orodje v rokah sil, ki hlepe po oblasti. Kakor je bilo z oktroirano ustavo zadeto zaupanje v dinasta, se Einspieler vendarle ni mogel odreči Palackega načelu o nujnosti avstrijske državne tvorbe, kakor se tudi ni mogel sprijazniti z mislijo, da bi si smeli narodi, četudi s silo, zagotoviti svojo neodvisnost. Herderjev nauk o humanosti, Kollárjev mesianizem in Palackega zamisel slovanske Avstrije so se prelili z zavestjo številčno šibkega slovenstva v lepem liku koroškega domoljuba v eno in mu narekovali, da je tudi za svoje ljudstvo ponovil izpoved:

„Pot, ktero so nastopili Frankfurtovci, Madjari in Lah, pelje po gromadah, po razvalinah, skoz kervavo morje v obljubljeni deželo, pa to še le morebiti? Kakor se kaže bojo le prišli v pušavo žolnirske vlade in sužnosti. Pot pa, kterege so se Slavjani dosedaj zvesto držali in držati hočejo, pelje morebiti nemalo poznej, po ovinkih, v deželo Kanaan, alj pele po nekervavi stezi, pele g o t o v o. Pred alj poznej mora vunder postati Avstrija združene dežele slavjanske, in narodi, ki bodo v tim ostati hotli, bodo enako deležni naših postav in sreče, ktere nam ne odidejo, naj se od mnogih strani tudi nebo nad nami trese...“<sup>1</sup>

V času, ko je postajala iz zavesti nemoči proti sili vera v končno zmago pravičnosti in človečanstva za najobčutljivejši del slovenske družbe življenjski evangelij, je postajalo izpovedovanje slovenstva tudi vse bolj moralno vprašanje. Razočaranje, malodušje, tudi strah pred neznanu bodočnostjo, za katero se ni vedelo, kakšne nevarnosti lahko v sebi krije, je storilo, da se je s prevratom strnjena slovenska družba širom domovine, v Gradcu, na Dunaju, začela razkrajati. Zlasti delo Ivana Muršca, ene osrednjih in najsvetlejših postav slovenskega gibanja v revolucijskem letu, se je izlilo v napor za preprečitev te notranje krize, krize slovenske zavesti, nevarnejše od zunanega razvoja. Ob obletnici graške Slovenije, v aprilu 1849, je dajal ta odtенок že osnovno barvo slovenskemu življenju. Narodno zavedna družba se je pripravljala le še k obrambi in omejila udejstvovanje na panoge, ki so še odpirale možnost slovenskega uveljavljenja, doprinašale k dvigu ljudstva in kulturni rasti, na prizadevanje v šolstvu, v jeziku itd., čeprav bile brez entuziazma, vere in daljnih možnosti, ki jih je odpirala epizoda minulega leta slovenskemu razvoju. Še leto in list, s katerim je generacija, ki je

<sup>1</sup> A. Einspieler, *Vse za samostalno in svobodno Avstrijo*, Slovenija II, 5. junija 1849 176.



dala letu 1848 svoj pečat, segla najdalje, z ljubljansko Slovenijo, je bil sredi popolne krize sodelavcev in naročnikov. Zunanji pospešek se je gubil, usoda narodnega preroda slovenske družbe je postala odvisna zopet samo od intenzivnosti delovanja Slovencev samih, s čimer je razmah splošno dobival staro mero obsega in tudi staro obliko.

Le generacija, ki je doživljala prevrat v mladostni dobi, v letih šolanja, ko je šele stala pred pragom, ki bi ji imel odpreti življenje, je občutila stvari drugače. Še ne toliko vključena v javno delo, da bi okusila grenkobo, ki jo je prineslo novo trganje komaj spletenih zvez, je ohranila v sebi samo žarek zanosa in mešanice one čezmerne vere, filozofije polpretekle dobe in nerealnosti pogledov, kot so privreli na dan vedno v najbolj zastrtih časih. Kaj bi moglo ta čustva ponazoriti bolje, kot Razlagova beseda sama:

„*Ura nam Slavjanom!*“

Mati Slava veličansko vstaja iz široke planjave penečih se valov. Nebo zeva, črni oblaki nam prijazne zvezdice zakrivajo, grom za gromom, tresk za treskom, zemlja se tresce, divje zveri se prestrašene skrivajo, ljudje obupno vtekajo od konca do kraja, kaže se, kakor da se neba obok srušiti hoče ino celi svet v stari metež prevernuti.

To so znamenja nastopa mogočne Slave — zgodovina se doveršuje. Na širokih poljanah nekdanje Panonie se bodo sošli raztrošeni otroci jedne matere od sevrta do juga, od zhoda do izhoda, tam se bojo spoznali, poratimili, složili v slavno obhajanje praznika Slave.

... kdo bi bil misli, da je Slave dan tak blizo!! —

... Narod od 80krat tisuče tisuč glav stopi na široko pozorišče zgodovine, mlad, čverst, krepek, nepokvarjen, bistrega uma, blagega serca.“<sup>1</sup>

V poletju 1849, ko je mladi Razlag tako občutil položaj Slovanov in z njimi Slovencev v Avstriji, je vladala v vseh slovenskih pokrajinah samo potrtost. Patos je bil bistvu časa tuj in njegova bobneča beseda tembolj nenavadna, opazljiva, ker se je dvigala iz splošne pritajenosti.

Vzporedno z drobnim realističnim kulturnim delom, kateremu so se zopet predali slovenski delavci, je rasla iz podobnega razpoloženja druga veja dela in rodila tedaj in v naslednjih letih nekaj knjižnih sadov: Majarjev abecednik *Predpisi latinsko- in cirilsko-slavenski* (Praga 1849), Macunovo *Cvetje jugoslavjansko s dodanimi cveti drugih slavjanskih vertov* (Trst 1850), ki sta hotela utrditi ilirski jezik v šolski rabi, Razlagov almanah *Zora jugoslavenska* (Gradec 1852—3), ki ga je hotel uvesti v slovensko literaturo.

<sup>1</sup> Radoslav, *Ura nam Slavjanom!* Slovenija II, 7. avgusta 1849 249.



Bila so zadnji neposredni odmev ilirizma pri Slovencih, vendar ni bilo zadnjič, ko je Slovenec iskal rešitve slovenskega vprašanja zunaj okvira slovenskega jezika in narodnosti in šel po poti, ki jo je utrl ilirizem.

Medtem ko prirodna narodna zavest v kmečkem sloju ne bo preživljala kriz, se bo inteligent desetletja zapored oklepal vrste nenaravnih rešitev, sedaj z umetnim skupnim južnoslovanskim jezikom, sedaj s štokavščino, sedaj celo s staro cerkveno slovanščino, sedaj češčino ali ruščino, sedaj sploh z umetnim jezikom za vse Slovane, se razočaran vračal k slovenščini in jo zopet zapuščal, ne vedoč, da s tem le slabi narodni organizem, ki, dokler živi, ne more drugam kot po svoji naravni poti, naj bo usoda malega naroda za skupnost kot za poedinca še tako grenka.





## GRADIVO, VIRI, OPOMBE

Delo obravnava poglavje slovstvene in kulturne zgodovine, ki v svoji celoti ni bilo raziskano. Zato je veljala prva skrb vprašanju, koliko gradiva se je ohranilo zanj iz dobe same? Odkrili so se dovolj bogati viri. Iz korespondenc je izdala Matica Hrvatska 103 Vrazova pisma raznim naslovljencem, v zagrebški Vseučiliški knjižnici je ostalo še 668 pisem, pisanih njemu (R 3981), izmed katerih je bilo le manjše število priobčenih; nekaj se jih je tudi zopet izgubilo. V vrsti ostalih korespondenc zavzemajo po pomembnosti med slovenskimi prvo mesto Cafova in Murščeva v izdaji Slovenske Matice ter Prešernova, med hrvatskimi Gajeva, Rakovčeva itd. Vir za razčiščenje Vrazovega vprašanja je bilo njegovo mladostno slovensko pesniško delo. Nekoč je bilo vse v lasti Matice Hrvatske, kamor je prišlo iz Vrazove ostaline, a kasneje razdeljeno. Del, ki je ostal na Hrvaškem, je danes v zagr. Vseuč. knjižnici (R 4644), slovenski je prišel v poletju 1936 v Drž. štud. knjižnico v Ljubljani, sedaj Univerzitetno (začasno Ms 574). Mimo tega obstoji še nekaj prepisov, katerih predloge so se izgubile. Razen Ilešičevih objav v zadnjih letnikih mariborskega Časopisa za zgodovino in narodopisje, modernizirane in prirejene izdaje Vrazovih slovenskih pesmi (Stanka Vraza „Slovenske pesmi“, priredil dr. F. Mohorič, Krško, 1926) in nekaj drobcev drugod je ostalo to gradivo še rokopisno. V Zagrebu so nadalje še nekatere Vrazove rkp. zbirke iz dobe po 1839 (R 3409, 3630, 3985, 4031). Zelo bogato je gradivo Vrazovih zapisov narodnih pesmi, ohr. v Univer. knjižnici v Ljubljani (Ms 481), nekaj raztresenega tudi po ostalinah njegovih sodobnikov. Ohranjeni prepisi iz avstr. notr. ministrstva (deloma objavljeno) dajejo vpogled v razmere oblasti do ilirizma, arhiv svetinjske dekanije na Štajerskem v Vrazove domače razmere, arhiv klasične gimnazije v Mariboru (že dobro izčrpan) za študij mlade družbe. Zaradi popolnosti bi bil potreben še pregled nekaterih graških ustanov, zlasti knjižnice Joaneuma. — Druga skupina sodobnih virov so bili tiski.

Izmed biografskih študij o osrednji postavi slov. ilirizma, Vrazu, je navesti predvsem dve: Markovičovo v uvodu *Izbranih pjesmi* (Zagreb 1880) in Drechslerjevo (Vodnik) *Stanko Vraz*. Nudili sta delu oporo, vendar je mogla biti naslonitev ob različnih vidikih in metodi dela neznatna. Zlasti za Vodnika pa velja, da je sledil Vrazu z veliko doganljivostjo in skrbjo za prve vire. Zelo malo so mogli služiti delu splošni orisi ilirizma (Kulakovskij, Šurmin), ker so to za Slovence preširoke okvirne študije. Zelo dobrodošla pa je bila pri delu Matice Hrvatske izdaja Vrazovega zbranega dela, saj je olajšala dostopnost njegovih tiskov.

Enake važnosti kot rokopisna ostalina in korespondence so bile za delo podrobne študije monografičnega značaja o posameznih vprašanjih ter osebnostih; navedene so v opombah. Njih niz je dolg in novemu pregledu ni bilo v mnogih primerih drugega, kot posneti dognane ugotovitve. Pričujoči bežni oris gradiva in stanja raziskave bi bil preveč nepopoln, če ne bi v tej zvezi imenoval zlasti dela dveh literarnih zgodovinarjev, katerih imena se neprestano prepletata v raziskavanju slovenskega delaža pri ilirizmu: Ilešiča in Kidriča. Nekaj Kidričevih objav je že prešlo mejo raziskave podrobnih vprašanj in podalo temelj za splošni oris Vrazove biografije in s tem jedra slovenskega ilirizma: ogradje za njegovo biografijo v ČZN VII, 322—26, polemično pismo „Recimo dve, tri o slovenskem preporodu“, Veda II, 161—9, in končno predvsem z bibliografijo Vrazovih spisov in korespondenc, ČZN VII 326—84.

Izmed pesmi, vpletenih v tekst, so bile nekatere že objavljene: št. 3, I—III, Drechsler, Stanko Vraz, 32, 35—36; — št. 4, VI, VII, Kidrič, Veda II, 163—4; — št. 5, I—IV, Drechsler, St. Vraz, 33—5; — št. 8, I, II, Murko, ČZN VII 277, 279—88; — št. 10, I, II, Drechsler, St. Vraz, 14—15; — št. 11, I, po prepisu, ki se je ohranil pri prof. Kidriču.



Ko se omejuje na najbolj neizbežno, naj se pisec iz vrste onih, ki se jim je zadalžil v teku priprave dela, zahvali g. dr. Francetu Kidriču, profesorju za zgovorno starejše slovenske književnosti na vseučilišču v Ljubljani, za vso mnogo pomoč in pažnjo, ter pristavi še, da bi brez njegovega dela, a zlasti tudi notranje zgradbe njegove „Zgodovine slovenskega slovstva“ pač ne moglo nastati pričujoče delo. Ravnateljstvu zagrebške vseučiliške knjižnice za dovoljenje pregleda in uporabe rokopišnega gradiva, upravniku ljubljanske Univerzitetne knjižnice, dr. Janku Šlebingerju, poleg tega še za niz drobnih opozoril. Pokojnemu dr. Ivanu Prijatelju, svojemu profesorju na ljubljanskem vseučilišču, bi se imel zahvaliti za širokogrudnost, s katero mi je nudil na službo prepise aktov dunajskega notranjega ministristva, g. dr. Ferdu Šišiču, profesorju vseučilišča v Zagrebu, za ljubeznivost, da mi je dal na vpogled še tudi svoja obširna izpopolnila. Predvsem pa čutim dolžnost, da se zahvalim predsedstvu in odboru Slovenske Matice za izdajo dela, nasvete in izpopolnila, ki so bila take narave, da so prešla mejo dolžnosti in neposredne potrebe ter me resnično zadolžila.

## I. ŠTAJERSKA MLADA GENERACIJA PO LETU 1830

Stran 11—16. Anton Murko:

Poleg Jezičnika XXIV (1886) in SBL II 166—8 gl. Kočevarjevo poročilo o Vrazovemu biografu (Franju Markoviču) z dne 6. 9. 1880, ohr. med Vrazovo korespondenco v zagr. UB. — Datum izida njegove slovnice: Prešéren—Copu 5. 2. 1832, Prešéren I 277. — Kočevarjeva sodba o njenem pomenu: Klajžar — Muršču na koncu jul. ali v zač. avg. 1832, ZMS VI 105; Kočevarjeva podpora Murka: Kočevar — Vrazu 21. 8. 1834; Murkova namera izdaje „Slovenije“: Klajžar — Muršču jul. — avg. 1832, ZMS VI 104. Dvom v njegovo stalnost v semenišču: Vraz — Muršču 30. 10. 1832, Djela V 133.

S. 17—19. Pomen prihoda trojice Vraz, Košar in Miklošič v Gradec:

Matjašičevo poročilo Kočevarju, navaja Kesterčanek V. O Vrazu, Savremenik IV (1909) 58, brez navedbe datuma in nahajališča. Zupančič: da je bil trojici profesor na mariborski gimnaziji vsaj v prvem polletju 1829/30, priča gimnazijski katalog (ohr. v arhivu Drž. klasične gimnazije v Mariboru), kjer je sopodpisan pod ocenami tega polletja. Starejši letniki so brez podpisov, a tudi sicer ni nikakih virov za določitev razredništva in porazdelitev razredov; v drugem polletju je Zupančičev podpis že izostal. — O njegovih mariborskih in koprskih letih gl. Ilešič Fr., *Slomškov učitelj Anton Zupančič*, ZMS XIV (1912) 89—94.

S. 20—21. „Slovenska družba“ 1832:

O graški knjižni družbi je pisal na podlagi seznama, ki se je ohranil med Vrazovo slovensko ostalino v zagr. UB Ilešič, *Iz Vrazove literarne zapuščine III. „Družba“ za zbiranje slovenskih knjig v Gradcu (okoli 1832—1835)*, ČZN XXII (1927) 46—50. O delih, ki so jih skušali pridobiti za izpopolnitev knjižnice: Kočevar — Vrazu 16. 4. 1834. Murščev prispevek: Muršec — Vrazu 25. 12. 1832, ZMS VII 125.

S. 21—22. Slovenska pisma:

Primer medsebojnih pism teologov sta Klajžarjevi pismi Muršču 29. 8. 1930 in 20. 4. 1832, ZMS VI 103—4; pisem staršem: Cafova od 1830 dalje, ZMS II 179—225. Cafovo korespondenco in zapiske je objavil Štrekelj K., ZMS II (1900) 173—258. — O pismu, ki je iskalo Beč: Kočevar — Vrazu 16. 4. 1834. — Prvo ohranjeno slovensko pismo s prerodnim značajem je Klajžarjevo pismo Muršču jul.—avg. 1832, ZMS VI 104—5.

S. 22. Prerodna imena:

Izraz *slovenopoliti*: Vraz — Muršču 29. 6. 1833, Djela V 131, 3. 10. 1833, istotam 130; *vsja trdna Slovenščina*: Vraz — Muršču 30. 10. 1832, Djela V 133; *vsja slovenskaja sodružba*: Vraz — Muršču 3. 10. 1833, Djela V 129; *slovenski bratje* n. pr. Kočevar — Vrazu 15. 10. 1833.

S. 23. Primeri pesnikovanja:

Za Muršca zbirka, predana Murku, o kateri govori Vraz v pismu 29. 6. 1833, Djela V 131 in Muršec v pismih Vrazu 13. 7. 1833 in 6. 1. 1834, ZMS VII 128 in



129; za Klajžarja prigodnica Muršcu 29. 8. 1833, ZMS VI 103—4; o Košarju pesniku gl. Ilešič, *Stanko Vraz u školama*, Gradja V (1907) 90—1; za Miklošiča epigrami na Vraza v Vrazovi ostalini v lj. UB (deloma obj. Drechsler, 199) in Vrazova navedba v pismu Roštlapilu ok. 9. 7. 1835, Djela V 149.

S. 23—24. Prvi slovanski stiki:

O Vrazovem čitanju nemške izdaje Karadžičevih srbskih narodnih pesmi na mariborski gimnaziji Kesterčanek, Savremenik IV 57—8. — Vrazov načrt vseslovenskega slovarja in Miklošičev vseslovenske slovnice: Miklošičevo poročilo Macunu 1. 1. 1881, obj. Macun I., *Književna zgodovina slovenskega Štajerja*, Gradec 1883, 115—6.

S. 25. Štefan Kočevar:

Oznaka sloni na njegovih številnih pismih Vrazu, ki so se pričela v jeseni 1833; ohr. so v zagr. UB. — O češki in slovaški družbi na Dunaju pismo 21. 7. 1834. — Izraz *domorodec* rabljen prvič 13. 10. 1833. — Strah za obstanek Slovencev zveni iz večine pisem. — Vsebina njegovega panslavizma po pismu 12. 2. 1834.

S. 26. O dušnopastirskih skrbeh:

Muršec — Vrazu 20. 12. 1835, ZMS VI 125.

S. 26. Vrazovi očitki Murku:

V konceptu pisma Roštlapilu o. 9. 7. 1835, Djela V 151. O naslovljencu gl. Ilešič, Gradja VIII (1916) 470.

S. 27—29. Kočevar in graška mladina:

O Matjašičevem poročilu gl. Ilešič, *Stanko Vraz u školama*, Gradja V (1907) 106. Knjigarnar Wenedikt: Kočevar — Vrazu 12. 2. 1834.

S. 29—31. Miklošič in Vraz:

Miklošičevo šolanje: Murko M., *Miklosich's Jugend- und Lehrjahre*, Forschungen zur neueren Literaturgeschichte. Festgabe für Richard Heinzel, Weimar 1889, 504. — Vraz in Jaklin: Vraz, posvetilo v *Guslah i tamburah*, Praga 1845, str. V—X. — Vraz o Miklošiču: uvod v pesnitev „Babji klanec“, nastali v prvi polovici 1839. — Trstenjak o Vrazovi zunanosti: Trstenjak D., *Stanko Vraz*, Koledarček slovenski za l. 1855, 29. — Vraz o domači fari: pismo Muršcu 18. 2. 1838, Djela V 167. — Vrazov dom: sodobni zapiski župnika Deutscherja v Svetinjah, arhiv svetinjskega župnišča na Štajerskem; o očetu — šolskem nadzorniku: Drechsler, 1.

S. 32. Vrazov nastop:

Prvi zapisi narodnih pesmi: list I, 24 v ostalini z gradivom narodnih pesmi v lj. UB (MS 481).

S. 32—36. Čelakovský in Kranjska Čbelica:

O Kopitarjevem posredovanju: Čelakovský — Prešernu 24. 12. 1832, Prešeren I 288. — Članek Čelakovskega: Čelakovský, *Kraginská literatura. Krajska Zbeldica*, t. g. Kraginská Wčelka... Časopis českého museuma 1832, 443—54. — Čopov odgovor: (Čop M.), *Krajinische Literatur*, IB št. 6 z dne 9. 2., št. 7 z dne 16. 2. in št. 8 z dne 23. 2. 1833. — Korespondenca med Čelakovskim in Ljubljano: Čelakovský — Prešernu 24. 12. 1832, Prešeren I 288—90. — Čop — Čelakovskemu: 14. 3. 1833, Bílý F., *Korrespondence a Zápisky Frant. Ladislava Čelakovského II*, Sbirka Pramenův ku poznání literárního života v Čechách, na Moravě a v Slezsku, skupina druhá, č. 14, Praga 1910, 295—7. — Vrazov koncept pisma Čelakovskemu: pisan spomladi 1833, ohr. v lj. UB, a pismo samo se v ostalini Čelakovskega ni ohranilo. Vsebina je posneta po odgovoru Čelakovskega z dne 18. 4. 1833, zagr. UB, delno obj. Drechsler, 12. — Vraz rabi prvič češko grafiko: po ohr. začetku koncepta sl. pisma.

S. 38—40. Vraz — graški filozof:

Ilešič, Gradja V 92. Pritrgavanje za knjižne nakupe: Murščevo poročilo ima Marković, str. V brez navedbe vira. Za sliko študentskega življenja glej tudi opis pri Ilešiču, Gradja V 88—9, naslonjen na pripovedovanje Košarjevega brata. — Prvi načrt potovanja v Ljubljano: Vraz — Muršcu 29. 6. 1833, Djela V 132.



## II. VRAZOV STIK Z ZAGREBOM IN LJUBLJANO

### S. 41. Srečanje med Vrazom in Gajem:

Vrazov koncept pisma iz 1834 neznanemu Slovenceu, obj. Drechsler, 200 op. 20; danes ga ni več v slovenski ostalini.

### S. 41—51. Hrvatski prerod:

Iz zelo obsežne literature o dobi in posameznih vprašanih naj bodo po kronološkem redu navedena samo nekatera najvažnejša dela, na katera se je bilo nasloniti: Kulakovskij P., *Иллиризмъ*, Varšava 1894. Šurmin Dj., *Hrvatski prepород*, Zagreb I 1903, II 1904. Šišić F., *Hrvatska povijest, Treći dio: od g. 1790—1848*, Z. 1913. Šišić, *Hrvatski ilirizam i njegova politička strana*, Novosti, Z. 25. 9. 1832. Fancev F., *Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga prepорода (1790—1832)*, Gradja XII, 1933. Mamuzić M., *Ilirizam i Srbi*, Rad 247 (1933) 1—92. Ježić S., *Ilirska antologija, Književni dokumenti hrvatskog prepорода (z uvodom)* Z. 1934. Horvat J., *Politička povijest Hrvatske*, Z. 1936 (z obširnim Šišićevim uvodom). Fancev, *Les origines autochtones du mouvement illyrien croate*, Le monde slave 1935 II 384—93. Šišić, „O sto godišnjici ilirskoga pokreta“, Ljet. Jug. ak. zv. 49 (1935/36) 99—130. Fancev, „Ilirstvo u hrvatskom prepородu“, Ljet. Jug. ak. zv. 49, 130—57. Fancev, *Janko grof Drašković prije god. 1832*, Ljet. Jug. ak. 50 (1936/37) 177—203. O razvoju mađarskega političnega preroda v prvi polovici XIX. stol.: Szeffü I., *Der Staat Ungarn*, Stuttgart in Berlin, 1918. O genezi hrvatskega preroda: Fancev je v uvodu *Dokumentov* v Gradji XII nanizal vrsto dokazov, da vznik hrvatskega preroda ni sledil toliko kot posledica zunanjih vplivov na mladega Gaja in tovariše, temveč bolj iz domačih potreb in „da so se glavni cilji hrvatskega ilirskoga preroda od časa do časa manifestirali že stoletja ranje in se kot rečeno nit ob raznih prilikah kazali najprej v mislih posameznih hrvatskih javnih delavcev, a nato konkretizirali v nekaterih vprav preroških podvigih in javnih ustanovah“ (str. VII). O Gajevi graški družbi: Šurmin, *Hrv. prepород I*, 123—6 in tam navedena literatura; o Kucharskem 130. Vloga grofa Janka Draškovića: gl. zlasti izsledke novjših študij F. Fanceva. O njegovi knjižnici: Horvat, *Pol. povijest*, 71. — Ponatis *Diser-tacije* v Gradji XII 297—315. Priporočilo prošnje za Novine: Horvat, *Pol. povijest* 79. O Gajevi *Osnovi*...: Šurmin, *Hrv. prepород I* 130—8. Gaj in Matjašič: Matjašičevo pismo iz Ptuja 23. 10. 1829, Gradja VI 134—5. — Gaj in Murko: Kurelac F., *Slovo nad grobom Ljudevita Gaja*, 1872, 4. Kurelcjeva letnica 1828 ni točna, ker Murko tedaj še ni imel svojega dela, če ne gre morda za kako starejšo namero. Program *Kratke osnove*... in Slovenci: Da bi bil Gaj predlagal že tudi jezikovno edinstvo Hrvatov in Slovencev, kot meni n. pr. Ježić v *Ilirski antologiji* 50 na osnovi hrvatskega teksta brošure: „A kolika nam stovrap onda hasen i korist pristupi, ako se bližni brati naši Slavonci, Dalmatinci, Stajerci, Kranjci i Koruščici (kaj od njihove razumnosti nedvojimo) vu ovom tek korenoslojvu jezika našega, kaj takaj izvišenu i objačenu zosebneh slovstvih našeh prikladnem pravopisanju z' nami barem vu sobstvenosti zjediniti budu“ (str. 23), ne more biti točno, ker se ne sklada s celokupnim namenom brošure. Dvournna stilizacija izvira le iz Gajevih težav z obvladanjem knjižne hrvaščine. Tu moramo zaupati njegovemu nemškemu tekstu, ki je jasen, ker je nemščino pač bolje obvladal. — Vrazov prvi obisk v Zagrebu: Obljuba pesmi za bodočo Danico gl. Vraz Rakovcu 31. 12. 1833. Vrazova pisma Rakovcu je objavil Šrepeš M., *Iz ostavine Dragutina Rakovca*, Gradja III (1901) 259—93. Navedeno pismo str. 259. Vtisi: pismo Cafu 1. 9. 1833, ZMS II 205, in koncept poročila neznanemu naslovljencu, ki ga je obj. iz Vrazove lj. ostaline Drechsler, 200—1, op. 20. Obisk Karničnika na povratku: Karničnik — Vrazu 20. 2. 1834. Vrazovi jezikovni nazori: oznaka je posneta po primeri v pismu Rakovcu 31. 12. 1833, Gradja III 260—1. Zbiranje naročnikov za Danico: Vraz — Muršcu 3. 11. 1833, Djela V 130, Rakovcu 31. 12. 1833, Gradja III 260.

### S. 51—59. Ob prvih Vrazovih pesmih:

Vraz o tujih pesnikih, ki jih je čital: Komentar k *Djulabijam I*, gl. Djela I 225. — Prevajanje srbskih narodnih: Drechsler, 30—1. — Vraz o naporih svojega pesnikovanja: koncept pisma neznanemu naslovljencu, izvirajoč po vsej priliki iz zač. šol. l. 1833/34, lj. UB; Vraz — Jarniku 4.—19. 4. 1838, Djela V 171. Prešeren in Vraz pred pesniškim izrazom: Težave, s kakršnimi se je imel boriti Vraz, si predstavimo, če poznamo neprimerno lažji Prešernov položaj. F. Kidrič pravi o njem: „Bil je Prešeren 1824 pred čisto drugačnim jezikovnim problemom kakor večina



evropskih romantikov, ki so začeli ustvarjati v svojem materinem jeziku. Medtem ko si je mogel n. pr. nemški romantik ustvarjati primeren pesniški jezik tako, da je ustaljeni in izklesani literarni jezik bogatil z besednim zakladom in metaforami iz srednjeveške literature ali lokalnih govorov, Prešeren ni našel slovenskega literarnega jezika, ki bi mogel biti adekvaten izraz za vse subtilnosti njegovega doživljanja. V tej zadregi je imel samo en izhod: da nasloni svoj verz na edini govor, katerega intimnosti je poznal, namreč na vrbenjsko gorenjščino, a le površno pazi, da ne pride s pravili Kopitarjeve in Metelkove slovnice ter morda še z normami Vodnikove in Ravnikarjeve proze preveč v navskrižje." (LZ LV, 1935, 68.) — O vplivu čitanja dubrovniške literature: Murko M., *Vrazove za tisk pripravljene slovenske pesmi*, ČZN VII 284. — Miklošičevo norčevanje iz Vrazovega jezika: epigram na Vrazove slovnične napake, ohr. v Vrazovi sl. ostalini, lj. UB; pismo z opravičilom (pisano v francoščini): 14. 7. 1833, hrv. prevod ID, LXXVII—VIII.

#### S. 59—60. Vrazov stik s Čopom:

Vrazovo pismo Čopu z dne 24. 1. 1834 obj. Pirvec A., *Iz korespondence Matije Čopa*, AZN I (1930—2) 20—1; pismo je bilo omenjeno v seznamu Copovih dopisnikov, obj. Zigon A., *Nov prispevek o Čopu*, Carniolia N. V. IX (1918) 36. — Koncept pisma obj. iz zagr. ostaline Ilešič, *Iz Vrazove slovenske zapuščine I. Koncept Vrazovega pisma (Čopu? 1834)*, ČZN XXII 33—4, komentar (določitev naslovljenca, datuma itd.) 34—42. Čopov odgovor Vrazu, obj. Ilešič, ČZN XXII 40—1.

#### S. 61—62. Štajerska družba 1834: *Delavska knjižnica v Ljubljani*

Muršec in poljščina: Muršec — Vrazu 6. 1. 1834, ZMS VII 129. Zbiranje narodnih pesmi: Vraz — Muršcu 5. 12. 1833, Djela V 135. — Vraz si želi potovanj: h Gaju: Gaj — Vrazu 3. 4. 1834, Gradja VI 336; h Kočevarju: Kočevar — Vrazu 16. 4. in 21. 7. 1834; policija prepreči pot: Vraz — Roštlaplju 31. 7. 1834, LZ VII 218.

#### S. 62—67. Kollár, Slavy dcera:

Datum čitanja: Vraz — Gaju 9. 4. 1834, Gradja VI 305. — O Kollárjevem vplivu na Slovence: Kidrič, *Kollár in Slovenci*, Kollárjev zbornik, Praga (v tisku). — Vraz in Roštlaplil: Vrazovo pismo 31. 7. 1834, LZ VII 218.

#### S. 67—69. Vrazov prvi obisk Ljubljane:

Iz literature predvsem: Kidrič, *Paberki o Vrazu, I. Vraz prvič v Ljubljani*, ČZN VII 191—4; Prijatelj I., *Vrazova popotovanja po Slovenskem*, istotam, 145—8. — Copovi nazori o jeziku: C., *Slowenischer ABC-Krieg*, v izredni prilogi IB št. 13—15, 17 in 22—23 med 30. 3. in 15. 6. 1833. Vraz mu odkrije posebnost štajerskih govorov: Vraz — Prešernu 1. 8. 1837, prevod Kidrič ČZN VII 193. — Dogovor s Kastelcem: po konceptu Vrazovega pisma Kastelcu, lj. UB. Prešernova tožba nad pešanjem sodelavcev v KC: pismo Čelakovskemu 14. 3. 1833, Prešeren I 291. — Vraz sporoča na Štajerskem pozdrave: pismo Knupležu 6. 1. 1835, Djela V 138. — Pot v Lj.-o in nazaj preko Hrvaške: s poti proti Ljubljani se je v sl. ostalini ohranil kratek zapis z zabavljico na drago gostilno v Oroslavlju, dalje z vestjo, da v Krapini ni našel Gaja in da je obiskal Podsused in Samobor; o povratku: začetek koncepta pisma iz Ljubljane nezn. naslovljencu, pač Kočevarju, sl. ost. v lj. UB. — O obisku na Pražeku: Vraz — Prešernu 15. 12. 1840, Prešeren I 347.

#### S. 69—71. Hrvatska 1835:

O ozadju izdaje dovoljenja *Novin in Danice*: Po dokumentih iz bivšega dvornega arhiva: pismo cesarja Franca grofu Sedlnitzkemu 12. 11. 1833 (št. 11.204); pozivi Sedlnitzkega zaupnikom na Hrvaškem za poročilo o Gaju 9. 5. 1834 (št. 11.204—833 / 5.749—834); pismo zaupnika Moysesa Sedlnitzkemu 27. 5. 1834; predlog Sedlnitzkega cesarju za izdajo dovoljenja 15. 6. 1834 (*Presidial-Vortrag Z 7.277*). (Po prepisih I. Prijatelja, sedaj pri dr. Ferdu Šišiću, vseuč. prof. v Zagrebu.) Vrazova pomoč za razširitev *Novin in Danice* na Štajerskem: o oglasu v graškem listu: Vraz — Knupležu 6. 1. 1835, Djela V 138; odmev tudi v pismu Gaju 26. 10. 1834, Gradja VI 307; nabiranje naročnikov: Vraz — Muršcu 4. 12. 1834, Djela V 137, Knupležu 6. 1. 1835, istotam 138—9. — Pomen *Danice* za Slovence: Vraz — Knupležu 6. 1. 1835, Djela V 138; Gajev „*Oglasz*“ za 1835 ponatisnil Ježić, *Ilirska antologija* 104—5.



### S. 71—72. Graški krog 1835:

Murkove „bombastične pridige“: Vraz — Gaju 26. 10. 1834, Gradja VI 308; Prelog: Prelogovi pismi Vrazu 17. 2. 1835 in 31. 1., brez letnice, najbrže iz istega leta; stolica za slovenski jezik: Vraz — Gaju 26. 10. 1834, Gradja VI 308; sprejem Danice: Klajžar — Vrazu 14. 6. 1835.

### III. KONFLIKT MED PESNIKOM IN UREDNIKI

Splošni pregled Vrazovih literarnih odnošajev z Ljubljano in Zagrebom med 1833 in 1838 je izdelal F. Kidrič v uvodu *Bibliografije Vrazovih spisov in korespondenc*, ČZN VII 322—6, in utrdil važnejše dogodke, ki so vplivali ob Vrazovem iskanju možnosti za objavo pesmi.

#### S. 73—85. Priprave prvih pesmi za KČ:

Pesmi, ki jih je imel s seboj v Ljubljani: razvidno iz koncepta pisma na hrbtu listov, namenjenega neim. naslovljencu, lj. UB. — O pošiljki po Smoletu: po Vrazovem pismu Kastelcu 9.—31. 7. 1835, Djela V 145. — Posnetek „Crkarske pravde“: obj. Kidrič, *Recimo dve, tri o slovenskem preporodu*, Veda II (1912) 163—4; za njegov vzorec primerjaj list 47/2 MS 481, mapa XIX v lj. UB. — Romanca o Zimbargidi: nekaj starejši zametek te pesmi se je ohranil v zagrebškem delu Vrazove sl. ostaline, od koder ga je objavil Ilešič, *Iz Vrazove slovenske literarne zapuščine. I. Štajerski vojvoda snubi mazovsko lepoticco*, ČZN XXIII (1928) 101—5. Objavljeni koncept se v začetku sklada z našim, ki se je ohr. v lj. delu ostaline, v srednjem je deloma nepopolnejši, deloma pa ima mesta, ki izpopolnjujejo vrzeli ljubljanskega, konec je zopet pri obeh enak. Ilešič je našel pesnitvi zgodovinski vir v Habsburžana Ernesta Zeleznega snubitvi poljske kneginje Cimbarke iz rodbine knezov mazovskih (mazowieckich), stranske veje poljske dinastije Piastovičev, v l. 1412. Kneževina Mazovska je bila pokrajina okoli Varšave. Snov je mogel najti Vraz v lokalnih štajerskih zgodovinah (ČZN XXIII 103—4).

#### S. 85—87. Graške Cvetlice:

Načrt vsebine: Vraz — Kastelcu, koncept pisma 6. 6. 1835, Djela V 147. O prevodu Danteja: Deželič V. st., *Danteov Pakao i Stanko Vraz*, Nast. Vj. XXX (1922) 5—13. Rokopis je prišel iz Rakovčeve ostaline v last Brače Hrvatskog zmaja, hranjen je v Kr. zemaljskem arhivu v Zagrebu. O prevodu poljskih in ukrajinskih narodnih pesmi: Ilešič, *Iz Vrazove slovenske literarne zapuščine. Vrazovi krakovjaki*, ČZN XXV (1930) 133—45; Isti, *Iz Vrazove slovenske literarne zapuščine. I. Maloruske „kalomijke“*, II. „Slovenske“, III. *Zopet kalomijke*, ČZN XXVII (1932) 14—28. — Prvi Vrazov prispevek za Danico: Vraz — Gaju 26. 10. 1834, Gradja VI 306—8.

#### S. 88. Pesmi prve ljubezni:

Prva, še zgolj literarna erotična izpoved: odlomek pesmi „Ah ne prašajte me, prijatelji mojega serca...“, katerega prepis iz sl. ost. se je ohranil pri prof. Kidriču. — „Nevesti“ in „Žalostnica“: obe prvi Vrazovi pesmi po dekletovi odpovedi je objavil iz Kastelčeve zapuščine Murko M., *Vrazove za tisk pripravljene slovenske pesmi*, ČZN VII 277 (A I „Žalostnica“, nastala že na poti domov v Radgoni 12. 4. 1835) in 279—80 (A II, brez naslova, ker ji manjka začetek, nastala v Ilovcih 25. 4. 1835), in ju tudi jezikovno razčlenil. Po predelavi pesmi, ki ju je Vraz 1845 objavil v ciklu „Prvo lišče“ v zbirki *Gusle i tambura*, je opazil njegovo zgodnjo slovensko ljubezen Drechsler, 37—40.

#### S. 93—97. Prve pošiljke za KČ:

Po proučitvi gradiva, ki sta ga zbrala o Vrazovih pismenih zvezah s Kastelcem 1835 Murko (ČZN VII 273—6) in Kidrič (istotam 323—4) ter pritegnitvi ohr. rokopisnega gradiva, so se razvijali Vrazovi stiki z Ljubljano takole: v začetku zime 1834/35 je izročil Smoletu v Gradcu svojo prvo pošiljko za Kastelca; obsegala je nekaj pesmi. Katere so bile, se da le domnevati, a ne točno ugotoviti. Kastelic prejema pošiljke ni potrdil, a tudi sicer ne pisal. V teku prvih mesecev 1835 in pomladi se je Vrazu nabiralo novo pesniško gradivo, odnos do Ljubljane pa razvijal, kakor je pisal sam: „Al vondar ne samo mislima ampak tudi djanjskim gosečim peresom sem Vam že več pisem nasnoval, pali slovesno dobrovoljnostjo sad moje glave poslati nakanil, samo Bogu žal, vse se je spet trezni moji razsodnosti



zamerilo, in Bogu hvala! v pisarni mizici zaostalo." (9.—31. 7. 1835, Djela V 1845). En tak osnutek se je ohranil (gl. delno objavo na str. 93). drugega predstavlja tudi pismo, iz katerega je vzet gornji citat. Ohranilo se je kot koncept, zaradi datuma gl. Kidrič ČZN VII 358. Če ga je Vraz tudi oddal, kar ni gotovo, mu je priključil tudi pesmi treh graških tovarišev, šest narodnih in oglas za subskripcijo svoje nameravane izdaje slovenskih narodnih pesmi. Najbrže res ob zaključku šolskega leta, to je na koncu julija ali v začetku avgusta (ČZN VII 324) je porabil priliko, ko se je vračal v Ljubljano Ahčin in mu dal za Kastelca novo zbirko. To so bile pesmi, izmed katerih je Murko tri objavil v ČZN 277, 279—80 z oznako A I, A II in A IV. Del pisma, ki se je ohranil v lj. UB v Kastelčevi zapuščini kot MS 434, list 3—4, omogoča povsem točno ugotovitev, kaj je Vraz tedaj poslal. Prvič tri svoje pesmi, izmed katerih je prva izgubljena, druga in tretja (A I in A II) pa sta brez prve kitice (pismo je namreč čez sredo pretrgano, kar se je ohranilo, je le spodnja polovica prvih dveh listov; bili so vsega trije v blok formatu, toda zadnji se je izgubil). Drugič nekaj pesmi s skupnim naslovom „Pesmičke v duhi narodnem“, izmed katerih se je ohranila le začetna „Prelja“ (t. j. A IV); koliko jih je bilo, se ne da ugotoviti. Tretjič dvanajst slovenskih narodnih, od katerih se ni ohranila nobena popolna. Zelo verjetno je, da je bilo na začetku ali na koncu pošiljke tudi kako pismeno sporočilo, kakor pri prihodnji Vrazovi pošiljki, dodane pa so bile tudi neke Šamperlove pesmi, podpisane s psevdonimom Iršovčan (obj. v ČZN VII 276). — Izmed obravnav Vrazovih odnosov do Ljubljane in Prešernovega vpliva na Vraza so važnejše: pri Hrvatih Drechsler, 11—5, pri Slovencih: Kidričevo opozorilo na dobo šestih let, ko je skušal na Prešernovo pot, v oceni I. dela Grafenauerjeve Zgodovine slovenskega slovstva v Vedi I (1911) 103; Prijatelj, *Vrazova popotovanja po Slovenskem*, ČZN VII 146—8; Kidrič *Paberki o Vrazu I*, istotam 191—4; Murko *Vrazove za tisk pripravljene slovenske pesmi*, istotam 271—86; Kidrič, *Paberki o Korytku in dobi njegovega delovanja v Ljubljani*, LZ XXX (1910) 554, ter *Korespondenca med Prešernom in Vrazom*, ZMS XIII 40. Mažgon vnovič objubi svoj prispevek: Kočever — Vrazu 14. 12. 1835. — Koncept oglasa narodnih pesmi iz 1835: Ilešič, *Iz Vrazove literarne zapuščine II. Vrazov članek za „Der Aufmerksame“ ozir. za „Kranjsko Čbelico“*, ČZN XXII 46. Objavljeni članek je iz zagr. dela Vrazove ostaline, koncept za članek pa se je ohranil tudi v lj. delu ostaline (list št. 42). — Vraz ocenjuje delo svoje generacije: koncept pisma Ročlapilu o. 9. 7. 1835, Djela V 148—9.

#### S. 98—101. Obisk Hrvatske 1835:

Prvotna namera potovati z Miklošičem v Ljubljano: Vrazovo sporočilo Kastelcu 9.—31. 7. 1835, Djela V 148. — Za časovno ugotovitev Vrazovega obiska Hrvatske primerljaj: Miklošičevo pismo Vrazu 6. 8. 1835, v zagr. UB, odl. Vienac XV (1883) 606, in drugo nekaj kasneje, istotam. Datum povratka v Vrazovem pismu Muršču 3. 12. 1835, Djela V 140. — Pismo z odklonitvijo želje po slavospevu Hrvatski: Tega pisma ni v Deželičevi izdaji Gajeve korespondence (Gradja VI), kjer so bila objavljena ostala Vrazova pisma hrvatskemu voditelju, ohranil pa se je njegov osnutek v sl. ostalini (lj. UB). Oni del, ki vsebuje hvalo Danici in zaključek je objavil Drechsler, 17—8, da bi prikazal vtis, ki ga je napravila na Vraza Danica, ter naglasil njegove želje po izpremembni hrvatskega gibanja v širše južnoslovensko ali ilirsko. Da je Gaj to pismo prejel, govori Vrazovo vprašanje po pismu z dne 2. „listopada“ (Vraz — Gaju 11. 10. 1835, Gradja VI 308—9), ki se ne more nanašati na kako drugo kot na to pismo.

#### S. 97—98, 101. Prevajanje Krištofa Schmida:

Greinerjeva ponudba Vrazu: pismo 23. 10. 1835, gl. Ilešič, *Iz Vrazove literarne zapuščine, IV. Vraz kot urednik prevoda Schmidovih povesti za mladino (1835)*, ČZN XXII 52—7. Objava je opremljena s podrobnim komentarjem, ki se je mogel nasloniti tudi na dva zvezka Krištofa Schmida, katera je poslal z desetimi drugimi Greiner Vrazu in sta se ohranila v zagr. vseučiliški knjižnici.

#### S. 101—102. Miklošič in grof Ostrowski:

Sprejem mesta: Miklošičevi pismi Vrazu 6. 8. 1835 in drugo, nekaj kasneje, Vienac XV 606. Splošno o Miklošiču Murko, *Miklosich's Jug.-u. Lehrj.* 527. — Grof Ostrowski in Slovenci: Kidrič, *Pismo grofa Wladysława Ostrowskega Korytku*, ČZN XXII (1917) 156—60.



S. 102—108. „Stana i Marko“:

Vrazov sprejem objave: Vraz — Gaju 25. 9. 1835, Gradja VI 310; o datumu gl. spodaj. — Šafařík kot Gajev svetovallec: pismo 5. 3. 1835, Gradja VI 187. — O Feriču: Grubor Djuro, „*Ferić, Ilir iz Dubrovnika u Gajevoj „Danici Ilirskoj“ g. 1836 i Ivan Mažuranić*“, Nast. Vj. XVII (1909) 721—49. — Sprejem pesmi na Štajerskem: Vrazovo poročilo Gaju 25. 9. 1835, Gradja VI 310. Mesto, kamor je bilo pismo tam uvrščeno, je pač napačno. Iz vsebine same je razvidno, da je bilo pisano neposredno po prejemu 36. št. Danice, v kateri je bila objavljena pesem, in pred pismom z dne 11. 10., ki ga je v Gradcu se mudeči Rakovac vzel s seboj za Gaja. Danica je izšla 12. 9., Vraz jo je prejel torej 25. Listopad in listognoj ne pomenjata istega meseca, temveč september in oktober. Vrstni red Vrazovih pisem Gaju iz 1835 bi bil torej naslednji: 2. 9., 25. 9., 11. 10., 20. 10 in 30. 12. — Vrazova napoved, da zapusti Štajersko: pismo Gaju 25. 9. 1835, Gradja VI, 310. — Kočevarjevo pojmovanje ilirizma: pismo Vrazu 14. 12. 1835; o svojih dunajskih tovariših: pismo 21. 7. 1834. — Vpliv Gajevega literarnega okusa na Vraza po objavi „Stane i Marka“: objave osnutkov „Zore i Bogdana“, „Stanjka i Jelene“ in „Belotinske ljubavi“ Ilešič, *Iz Vrazove slovenske literarne zapuščine*, ČZN XXIII (1928) 105—16. — V ta čas in skupino spadajo tudi „ilirski“ odlomki, ki jih je objavil Ilešič pod naslovom *Slovenska lirika in ilirske težnje* v ČZN XXVII (1932) 28—32 in datiral z začetkom 1835, a poizkuse ljubezenske lirike celo „iz časa pred 1835“. Vraz bi torej pesnil v hrvaščini že v začetku 1835, v dobi neposredno po obisku Ljubljane, in bi „Stana i Marko“ ne bila prva njegova hrvatska pesem. Dejstev, ki izpodbijajo njegovo domnevo, je cela vrsta.

S. 108. Predlog izdaje Schmidovih povesti v vzhodnem štajerskem govoru:

Vraz — Muršču 3. 12. 1835, Djela V 140. — Muršec se otrese dela: pismo Vrazu 20. 12. 1835, ZMS VII 129.

S. 108—109. Graška družba 1835—36:

Brezuspešno pridobivanje naročnikov za Danico: Vraz — Gaju 30. 12. 1835, Gradja VI 311. — Hess: pismo iz Gradca Vrazu na počitnice 18. 9. 1835. — Samperl: Vraz, *Dragotin Samperl*, Slovenija II (1849) 329; Macun, 88—90; Ilešič, *Stanko Vraz u školama*, Gradja V 94—5; Kidrič ČZN VII 326. Predsmrtni sonet „Vi slabe žile...“ obj. Macun, 90. — Vraz kot jurist: Ilešič, *Vraz jurista u Gradcu*, Gradja V 94—6, in Kidrič, *Vraz jurist in Gradcu*, ČZN VII 195—201.

S. 110—119. Gajev „ilirski“ program:

Vraz se odloči 1836 za ponovni obisk Hrvatske: Vraz — Gaju 28. 6. 1836, Gradja VI 311; tam tudi o Gajevem posetu v Gradcu. — O razširjenosti, pomenu in rabi pojmov „ilirizem“, „ilirski“: Zwitter F., *Illyrisme et sentiment yougoslave*. Le Monde slave X (1933) II 40—52; Fancev, *Dokumenti*, Gradja XII, uvod str. IX in tudi dalje; Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva* 472 in sled. — Vrazova reakcija na Gajevo razširitev programa in poročilo o začetku propagande med Slovenci: pismo Gaju 10. 11. 1836, Gradja VI 315. — Vrazov stik z Jarnikom: O tem, kako se je spletla prva vez med Vrazom in Koroško, je pisal Vraz sam Gaju 10. 11. 1836: „On (t. j. Jarnik) mi poslaše po nekovem Korotancu svoje lepo domorodsko pozdravljenje s obvestju svoga iskrenog pobratimstva, što me verlo ushitilo“ (Gradja VI 312—3). Po tem poročilu bi bil dal iniciativo za zvezo Jarnik, ne Vraz. Tu sledimo zopet Vrazovi potezi samohvale in pretiranih poročil. Potek je bil drugačen. Vraz je nameraval na Koroško sam in sicer takoj po povratku iz Hrvatske, ker je hotel dobiti tam gradivo za članek o Gosposvetskem polju. Pot mu je preprečila kolera, ki je zajela deželo in zaprla meje (Gradja VI 312). V Gradcu je nato izvedel od nekega Korošca, pač študenta, za Jarnika in tudi za njegov predlog in mu prvi pisal 22. 11. 1836 (po J.-ovem odgovoru). Pismo, ki se ni ohranilo, je bilo podpisano s psevdonimom Cerovčan (Jarnik — Gaju 22. 12. 1836, Gradja VI 89). Šele kot odgovor nanj je pisal Jarnik Vrazu svoje prvo pismo z dne 5. 12. 1836, obj. *Pisma Jarnikova Stanku Vrazu*, LMS 1877 149—51. — Bratomir Dolinski, *Dopis iz Koruške*: O pošiljki sestavka, ki je izšel v treh številkah Danice, št. 8—10 (25. 2., 4. 3. in 11. 3. 1837), govori Jarnikovo spremno pismo Gaju dne 22. 12. 1836, obj. v Gradji VI 89 (datum, kot je tam stavljen: Moosburg am 22. X. 1836, je nepopoln, ker bi moralo stati: am 22. X. ber, kot ga je pač imel original, kar je razvidno iz zaključnega stavka pisma z božičnimi in novoletnimi voščili. —



Vrazovo nezadovoljstvo z jezikom Danice: Ivanu Mažuraniću 15. 12. 1836, obj. Šrepič M., *Vrazova pisma*, Gradja I 241.

S. 119—121. Vraz si ne more priboriti dostopa v Danico:

Brezuspešne pošiljke: V letih 1835 in 36 je poslal Vraz za Danico naslednje pesmi: „Grob“, posvečeno grofu Draškoviću, priloženo pismu Gaju 25. 10. 1835, Gradja VI 310; „Poručjenje. Zvonci“ in prevodi tujih narodnih pesmi, poslano s pismom 11. 10. 1835, Gradja VI 309; o pesmih, ki jih je pustil v počitnicah 1836 v Zagrebu, govori v pismu 10. 11. 1836, Gradja VI 314; začetek „Djulabij“ z naslovom „S . . . .ci“ (št. 1—10) je poslal Mažuraniću s pismom 15. 12. 1836, Gradja I 243—4. Vrazova tožba nad postopanjem 15. 12. 1836 v pismu Mažuraniću. Ljubica Cantyli: O pogosto obravnavani Vrazovi ljubezni največ Deželić V. st., *Kad je Vraz upoznal svojo Lauru?*, *Nast. Vj.* XXX (1922) 124—8. — Šafařík in pesem v Danici: Šafaříkovo pismo Gaju 20. 4. 1837, Gradja VI 192. — Vukotinovićevo nezadovoljstvo z Gajevimi pesniškimi načeli: pismo Vrazu 18. 12. 1836, obj. Šurmin, *Hrvatski preporod* II 20. — Vraz skuša pridobiti Gaja: pismo 27. 1. 1837, Gradja VI 315; odpoved: 15. 6. 1837, istotam 316.

S. 121—128. Vraz in Ljubljana 1836—37.

Prešeren in izdaja *Lepih zgodb*: Prešeren — Celakovskemu 22. 8. 1836, Prešeren I 310. — Vrazova nova pošiljka v Ljubljano: obj. Murko, ČZN VII 277—9 in 276, vendar ni pravilen sklep, da je bila priložena Vrazovemu pismu Prešernu 2. 4. 1837. Pesmi so bile poslane v dobi med Šamperlovo smrtjo (21. 8. 1836), o kateri je obveščalo sporočilo Kastelca, in sklepom za pot iz Gradca v prvih dneh januarja 1837. Gaju je sporočil Vraz Šamperlovo smrt 15. 11. 1836 (Gradja VI 314). — Vraz in graško družabno življenje: Primerjaj pismo Muršču 18. 2. 1838: „Mi mamó tu písani čas — vse sam ples; ali pri Vas tudi tak plešejo kak tu? Mene je letos tudi tota bolezen v svoj vrtinec ali oberlene potegnola: že na šestih plesih sem bil, na štiri pa še sem povablen. Pri tem bi si človek lahko peté znal!“ (Djela V 169—70). — Potovanje v Ljubljano 1837: načrt za Maribor: Vraz Gaju 10. 6. 1836, Gradja VI 313; „Cvetje Ljubljansko“: zbirka, ki je datirana z „18.—23. prosincem 1837“, se je ohranila med Vrazovo ostalino v lj. UB; zveza z Žakljem: korespondenca je izpričana v pismu Malavašiča Vrazu 1. 7. 1838, obj. Prijatelj, *Nekaj Vrazovih slovenskih dopisnikov* ČZN VII 294, pisma sama so se izgubila; Prešernovo posvetilo Babukiću: Kidrič, Prešeren I 216 in 378; o stanju zbiranja narodnih pesmi na Kranjskem ob Vrazovem prihodu glej: Kidrič, *Paberki o Korytku*, LZ XXX 491, splošno o Vrazovem obisku 491—3, o Vrazovih odnosih z grofom Auerspergom isti, *Paberki o Vrazu III. Vraz in Grün*, ČZN VII 205—22. Vrazov prevod „Pot v pekel (Comedia Divina di Dante, L'Inferno, libro III)“ obj. Deželić, *Nast. Vj.* XXX 10—3. — O začetku in razvoju korespondence med Vrazom in Prešernom: Kidrič, *Korespondenca med Prešernom in Vrazom* ZMS XIII (1911) 29—47. — Vraz razširja ljubljanske tiske: gl. za Muršca: Vraz — Muršču o. 26. 3. 1837, Djela V 154 in 156 in 24. 4. 1837, isto tam 160, Muršcev odgovor o. 25. 4. 1837, ZMS VII 132; za Kočevarja: Kočevar — Vrazu 1. 6. 1837; za Vogrina in Matjašiča: Vogrin — Cafu 20. 3. 1837, ZMS II 216; za Horvata: Horvat — Vrazu 31. 5. 1837. — Vrazov program kulturnega dela med štajerskim meščanstvom: misli so posnete po pismu Muršču o. 16. 3. 1837, Djela V 154—5. — Napor s šolskim študijem: Vraz — Muršču 4. in 6. 3. 1837, Djela V 153; o stanju njegovih izpitov: Kidrič, *Vraz jurist v Gradcu*, ČZN VII 201. Pošiljke pesmi v Ljubljano: Vraz — Prešernu 16.—26. 3. in 2. 4. 1837, Prešeren I 313—4, 314—8. — Metulček: zasnova: Vraz — Muršču 24. 4. 1837, Djela V 158—60; boj med dvema grafikama: Kočevar — Vrazu 1. 6. 1837; vabilo Prešernu za sodelovanje: Vrazovo pismo 2. 4. 1837, Prešeren I 317; Globočnik: Kočevar — Vrazu 1. 5. 1837.

S. 127—137. Vrazovi jezikovni dvomi:

Raba gajice 1837: Kočevar jo je rabil v vseh številnih pismih Vrazu, Jarnik v svojem članku v Danici, Muršec v pismu Vrazu 12. 3. 1837, ZMS VII 130—1; enako Matjašič 22. 3. 1837; o Kvasovih in Trstenjakovih simpatijah zanjo Vraz — Muršču 24. 4. 1837, Djela V 160. — Zanimanje za Kranjsko Čbelico na Štajerskem: Vrazova prva pošiljka Muršču o. 26. 3. 1837, Djela V 154; Murščevo novo naročilo o. 25. 4. 1837, ZMS VII 132; o Horvatu njegovo pismo Vrazu 31. 5. oz. 6. 6. 1837. — O Matjašičevem izvodu Danice: Vogrin — Cafu 20. 3. 1837, ZMS II 216. Prešernovi pismi: med 13. 5. in 10. 6. 1837 ter 5. 7. 1837, Prešeren I 319—20, 321. — Zapis v Solčavi: Murko M., *Stanko Vraz v Solčavi*, ČZN VII 317—20. Obisk pri



Jarniku v Blatogradu: o Vrazovem potovanju na Koroško gl. Prijatelj, ČZN VII 155—6, in dodaj uvod Jarnikovega pisma Vrazu 5. 3. 1838, LMS 1877 152. Na vprašanje, kdaj je obiskal Vraz Jarnika, je odgovoril v navedenem članku Murko. Verzi v Solčavi so datirani z 12. avg. 1837. Vraz je torej obiskal Jarnika po 1. avg. (pismo Prešernu iz Gradca) in pred 12. avg. — Vrazove študijske težave 1837: pismo Prešernu 1. 8. 1837, Prešeren I 326; Kidrič, ČZN VII 201—3.

#### IV. VRAZOVA PRESELITEV NA HRVATSKO

##### S. 139. Vrazova namera študija v Pragi:

Pismo Muršču 2. 12. 1837, Djela V 165—6. Vzroki in okoliščine Vrazove odločitve: Kidrič, ČZN VII 203. Vrazova zahvala Prešernu za pomoč pri izpitu: pismo 19. 11. 1837, Prešeren I 327.

##### S. 139—140. Galyajev načrt izdaje *Ilirskega almanaha*:

Vabilo Vrazu za sodelovanje: Galyajev — Vrazu iz Pešte 16. 9. 1837. — Vrazove priprave: po pismu Rakovcu 3. 10. 1837, Gradja III 263—4; naslovi njegovih prevodov pri Markoviću, ID str. XVI, kjer se Marković naslanja na Vrazovo pismo z dne 23. 12. 1837, ki ga pa Šrepel 1901 ni več našel v Rakovčevi zapuščini. Vrazovo vabilo Prešernu in Korytku: v pismu Prešernu 19. 11. 1837, Prešeren I 329, kjer je tudi točnejša oznaka almanaha. — Prvi Vrazov stik s Slovaki: pismo Vrchovskega Vrazu v pripisu k pismu Galyaja 5. 12. 1837, obj. Paul K., Dopisy, 46—7. — Malin: Prvo praško pismo Vrazu 5. 12. 1837.

##### S. 140—145. — Štajerska družba 1837—8:

Kočevar: obzorje in nazori: po pismu Vrazu 29. 12. 1837, ko je grajal Miklošičevo ravnanje s študenti pri supljanju stolice filozofije na graški univerzi; narodnopolitična smer: Vraz — Gaju 28. 6. 1836, Gradja VI 311. — Muršec: o Danici: Muršec — Vrazu 13. 12. 1837, ZMS VII 133. — Vogrin: Vogrinovo usmerjenost po njegovih pismih Cafu 28. 11. 1836 in 20. 3. 1837, ZMS II 215 in 216 (rojstni kraj in datum Macun, *Knjižna zgod.* 126). — Klajžar: tožba nad slabotnimi stiki v pismu Vrazu 3. 11. 1837. — Caf: Vrazova sodba o njegovem slovničnem delu v pismu Gaju 30. 6. 1838, Gradja VI 321—2; odraz Cafovega vpliva na Vraza v pismu Prešernu 17. 11. 1837, Prešeren I 328. — Kremlj: priprave štajerske zgodovine: Kremlj — Vrazu 15. 2. 1838, Cafu 18. 6. 1838 (pismo ohr. v Vrazovi korespondenci v zagr. UB); Cafovo pismo Kremplu se ni ohranilo, vsebina je posneta po Kremplovem odgovoru.

##### S. 145—151. Kollárjeva *Vzajemnost* ter boj za novi pravopis:

Vrazova propaganda *Vzajemnosti*: n. pr. v pismu Muršču 18. 2. 1838, Djela V 169. — Odmevi: Matjašič — Vrazu 6. 1. 1838; Muršec 2. 3. 1838, ZMS VII 134; Horvat 19. 7. 1838. — Boj za novi pravopis na Štajerskem: Kidrič, *Ceško-ilirski pravopis na Štajerskem do „Novic“*, Jagičev zbornik, Berlin 1908 656—62. Vrazov članek v *Der Aufmerksamkeit*: Kidrič, ČZN VII 327—8. O odmevu Safaškovega in Vrazovega članka ter Trstenjakove pesmi: Vraz — Matjašiču 10. 4. 1838, obj. Kovačič F., *Vrazovo pismo Matjašiču l. 1838*, ČZN XIII (1917) 90, Gaju 30. 6. 1838, Gradja VI 320—2. — O novih črkah Leykamove tiskarne: Vraz — Safašku 24. 5. 1838, obj. Kunšič I., *Doneski k zgodovini knjižne zveze mej Čehi in Slovenci*, ZMS I (1899) 94—5. — Kremplova akcija: po pismih Vrazu 18. 6. 1838, Muršču 22. 6. 1838, ZMS VI 125.

##### S. 151—152. Slovenske priprave gradiva za Safaškovo narodopisno karto:

Jarnikova pošiljka (s Slomškovi sodelovanjem) odposlana v Prago pred marcem 1838, gl. Jarnik — Vrazu 5. 3. 1838, LMS 1877, 152—3; tam tudi Jarnikovi kulturnopolitični pogledi na pomen ilirizma. — Vrazovo vabilo Kastelca in Prešerna k sodelovanju: Vraz — Kastelcu 10. 6. 1837, ZMS XIII 47; Prešernov odgovor 5. 7. 1837, Prešeren I 321. Matjašičevo poročilo, da Vraz skoraj dobi njegov prispevek v pismu 6. 1. 1838. — Vrazovo gradivo poslano v Prago Safašku s spremnim pismom 14. 5. 1838, ZMS I 92—5, kjer je na str. 96—100 deloma tudi objavljen Vrazov spis *Geo-ethno- u. topographische Uebersicht der Slaven in Steiermark*.



S. 152. Vrazov poizkus ustvaritve zveze z Rusijo:

Po Malinovem odgovoru iz Prage 4. 3. 1838; Vrazovo pismo z dne 5. 1. 1838 je izgubljeno.

S. 152—153. Miklošičeva preusmeritev:

Naročilo Novin in Danice za grofa Ostrowskega: Vraz — Gaju 11. 3. 1838, Gradja VI 319. — Ostrowski in Korytko: Kidrič, *Paberki o Korytku*, LZ XXX, o Korytkovem razmerju do Vraza isti, *Paberki o Vrazu IV. Vraz in Korytko*, CZN VII 222—31, kjer so v časovni zaporednosti podrobno orisana vsa vprašanja iz te zveze. — Gajeva zavrnitev Korytko: pismo obj. Franko I., *Емил Коритко*. — Prešernova namera polemike o ilirizmu: Prešeren — Vrazu 19. 6. 1838, Prešeren I 331—2. — O ozadju Vrazovega prestopa k ilirizmu: V slovenskem in hrvaškem tisku se navajajo razni argumenti iz Vrazovih pisem Prešernu od 1838 dalje neprestano kot v zroki prestopa, čeprav so v resnici le opravičilo ali naknadna utemeljitev storjenega dejanja. Vraz nanje v času, ko se je prestop izvršil, ni mislil. Na to posebnost je že leta 1910 kratko opozoril Kidrič (CZN VII 326), vendar je ostalo opozorilo neopaženo. Prav razbohotila pa se je literatura, ki je ‚vzroke‘ tehtala, bilo, da jim je pritrjevala, ali jih odklanjala.

S. 153—154. Prešernova družba in ilirizem 1838:

Korytko, Gaj in Ljubljana: o Korytku splošno predvsem Kidrič, *Paberki o Korytku in dobi njegovega delovanja v Ljubljani*, LZ XXX, o Korytkovem razmerju do Vraza isti, *Paberki o Vrazu IV. Vraz in Korytko*, CZN VII 222—31, kjer so v časovni zaporednosti podrobno orisana vsa vprašanja iz te zveze. — Gajeva zavrnitev Korytko: pismo obj. Franko I., *Емил Коритко*. — Prešernova namera polemike o ilirizmu: Prešeren — Vrazu 19. 6. 1838, Prešeren I 331—2. — O ozadju Vrazovega prestopa k ilirizmu: V slovenskem in hrvaškem tisku se navajajo razni argumenti iz Vrazovih pisem Prešernu od 1838 dalje neprestano kot v zroki prestopa, čeprav so v resnici le opravičilo ali naknadna utemeljitev storjenega dejanja. Vraz nanje v času, ko se je prestop izvršil, ni mislil. Na to posebnost je že leta 1910 kratko opozoril Kidrič (CZN VII 326), vendar je ostalo opozorilo neopaženo. Prav razbohotila pa se je literatura, ki je ‚vzroke‘ tehtala, bilo, da jim je pritrjevala, ali jih odklanjala.

S. 155—156. Vraz in mlada ljubljanska družba:

Žakelj: medsebojna korespondenca med Žakljem in Vrazom se ni ohranila, pač pa govori o nji prvo pismo drugega Vrazovega ljubljanskega dopisnika, Malavašiča, z dne 1. 7. 1838, CZN VII 294. — Seznam ljubljanskih filozofov, ki so prišli s hrvaških šol, po katalogih ljubljanskega liceja, ohr. v arhivu Drž. klasične gimnazije v Ljubljani. — Malavašič; pismo Vrazu 1. 7. 1838, CZN VII 294—5.

S. 156. Slomšek:

Slomškovo pismo Vrazu z dne 23. 4. 1838 obj. Ilešič, *Korespondence iz našega preporoda*, IMK XIX (1909) 92—3.

S. 156. Hrvatska 1838:

Oris po poročilu, ki ga je Vraz poslal Cafu iz Zagreba 21. 8. 1838, ZMS II 205—7.

S. 157—158. Slovanska čitalnica v Gradcu 1838:

O ustanovitvi: Vrazovo pismo Cafu 19. 10. 1838, ZMS II 208, in Muršcu 17. 12. 1838, Djela V 189; gl. tudi Prijatelj, *Zakaj sta si prišla navskriž Vraz in Trstenjak*, ČJKZ I (1918) 202. — O prvih ilirskih čitalnicah na Hrvaškem: Horvat R., *Socialni rad hrvatskih preporeditelja*, Hrvatsko Kolo XVIII (1937) 267. — Vraz ob ustanovitvi zagrebške čitalnice: pismo Gaju 30. 6. 1838, Gradja VI 321.

S. 158. Josip Drobnič:

Drobničovo pismo Vrazu iz Celovca 16. 10. 1838.

S. 158—162. Vraz in narodne pesmi:

O njegovi zbirki: Strekelj K., *Drobnosti o Vrazovem delovanju*, CZN VII 307—11. — Vraz o načelih zapisovanja: pismo Prešernu 2. 4. 1837, Prešeren I 315—6; Strekelj, *Prešeren in narodna pesem*, ZMS III (1901) 8—9. — Nagovarjanje Muršca k zapisovanju 1. 1833: pismo z dne 5. 12. 1833, Djela V 135. — Grünova zbirka s prispevki po Vrazu v Deutsches Musenalmanah für das Jahr 1838, IX, Leipzig 295—308 (navedeno po Kidriču, CZN VII 217 op. 4). — Vraz in Korytkovo priprave: Vraz — Korytku 28. 6. 1838, obj. Kidrič, CZN VII 226—9. Vrazovo razmerje do Schulheima, Grūna in Korytko je podrobno razbral Kidrič, CZN VII 205—31, splošno o stanju narodne pesmi in o Korytku LZ XXX, zlasti 491—3. — ‚Začasna‘ Vrazova preselitev v Zagreb: čas odhoda Kidrič CZN VII 203—4; obisk v Križevcih Djela V 182; leto na Hrvaškem je orisano na osnovi Vrazovih in Rakovčevih pisem od 31. 12. 1838 dalje, obj. v Gradji III 269—83. — Gajeva obljuba založbe Vrazovih narodnih pesmi: Vraz v pismu Korytku 28. 7. 1838, CZN VII 227. — Prošnje za denar: iz pisma Kočevarju 15. 1. 1839, Djela V 187, in Kočevarjevih 24. 12. 1838 in 15. 1. 1839.



### S. 163—166. Propad graške čitalnice:

O Trstenjaku: Glonar A. G., *Davorin Trstenjak (1817—1890)*. Slovan XV (1917) 266—73. — Trstenjak in Puff: Trstenjakova pisma obj. Glonar, *Literarni odnošaji med štajerskimi Slovenci in Nemci v predmarčni dobi, Pisma Davorina Trstenjaka*, ČZN XI (1914) 8—17. Trstenjakov referat o slovanskih literaturah v pismu 5. 2. 1838, ČZN XI 8—10. — Čitalnica: Trstenjak D., *Prva slovenska čitalnica*, SN 12. 3. 1876, št. 59; članstvo: Trstenjak — Vrazu 16. 2. 1839, ČJKZ I (1918) 205—6; pogoj za vstop Trstenjak — Muršcu 16. 12. 1838, ZMS VII 1. — Seznam naročenih časopisov: Trstenjak — Muršcu 16. 12. 1838, ZMS VII 1—2, sumarično tudi Muršec — Vrazu 30. 12. 1838, istotam 135. — Trstenjakovo dviganje Slovencev: v pismu Vrazu, dec. 1838. — Propad čitalnice je podrobno razbral Prijatelj I., *Zakaj sta si prišla navskriž Vraz in Trstenjak?*, ČJKZ I (1918) 201—12.

## V. PROTI KULMINACIJI ILIRSKEGA VALA

### S. 167—173. Vraz ob preselitvi:

O znanju jezikov in literarni fiziognomiji: Vukotinić, *Nekoliko uspomena na Stanka Vraza*, Hrvatski Svjetozor II (1878) 297; Kidrič, ČZN VII 95; za italijanščino: Vraz: *Dopis iz Kranjske*, Danica VII (1841) 115 (Djelo V 40); za poljščino: Murko, ČZN VII 318—20. — Vraz in Puškin: Vraz — Babukiću 25. 11. 1840, Djelo V 195, Gaju 13. 1. 1841, Gradja VI 325. — Primer Vrazove sodbe o filozofiji: mnenje o Jean Paulu v pesmi „Gor na Parnás, na Parnás“; o mladostnem odsevu proticerkvenih struj: Kidrič, Veda II 162—3. — Vraz in Vukotinićeva ženitev: Drechsler, 47. Čas poroke: Vraz — Cafu 20. 8. 1838, ZMS II 206. — O Vrazovih razmerah na Hrvatskem, zagrebškem stanovanju, načinu življenja. Vukotinić, Hrv. Svjet. II 297—9; o razpečevanju knjig tudi Vraz — Prešernu 7. 9. 1840, Prešeren I 342.

### S. 173—174. Vraz, *Narodne pèsni ilirske*:

Izid: Kidrič, ČZN VII 330. Pismena naročila: Drobnič — Vrazu 16. 1. in 14. 6. 1839; Ravnikar — Vrazu 20. 1. 1839, ČZN VII 290; Malavašič — Vrazu 25. 3. 1839, istotam 298; Šafačik — Vrazu 3. 7. 1839; Kočevar — Vrazu 11. 7. 1839; Stančević — Vrazu 25. 7. 1839; Kaznačič — Vrazu 23. 9. 1839; Gottweiss — Vrazu 3. 11. 1839. O tisku s Pešto gl. Vraz — Gaju 13. 11. 1839; Gradja VII 323—4. — Ob posvetilu Karadžiću: Malin — Vrazu 16. 9. 1839; Karadžić — Vrazu 4. 6. 1840. — Namera nadaljevanja dela in prošnja za gradivo: Vraz — Drobniču 5. 1. 1839, pismo je izgubljeno, datum po odgovoru 16. 1. 1839; Ravnikarju 20. 1. 1839, ČZN VII 294. — Slaba prodaja Nar. pesmi: Razmerje do Gaja: Vraz — Gaju 13. 11. 1839, Gradja VII 323—4; vračanje naročenega n. pr. Drobnič — Vrazu 13. 3. 1840, 6. 1. 1841; tožba Čelakovskemu v konceptu pisma 6. 1. 1841, Djela V 206, datum Kidrič, ČZN VII 355—6.

### S. 174—176. — Vrazov povratek na Hrvatsko 1839:

Pisma Rakovcu: Gradja III 278—83. — Bolezen: Vukotinić, Hrv. Svjet. II 297—8.

### S. 176—182. *Leptiri* in Štajerska 1839—41:

Zveza Trnskega z Vrazom 1839 po pismih 23. 4. in 11. 6. 1839; tam omenjeni Vrazovi pismi (15. 4. in 28. 5. 1839) sta izgubljeni. — Miklošičeve ilirske pesmi: nedatirano pismo Vrazu iz 1839 in štiri pesmi v zagr. UB, obj. Vienac XV 606—7; gl. tudi Marković ID LXXVIII—IX. Cafovo naročilo Novin in Danice: pismo uredništvu 27. 12. 1839, Gradja VI 35. — Cafovo delo iz 1839—41 je orisano po obširnih pismih Vrazu 25. 11. 1840 in 25. 2. 1841. Vrazov odgovor 5. 3. 1841 ZMS II 209—12; o razvoju slovarjev pri Slovencih gl. Kidrič, *Zgodovina*; Preisov obisk pri Cafu v drugi polovici aprila 1841 opisan po Preisovem poročilu Puffu 29. 4. 1841, obj. Glonar, ČZN XII 47—8. — Orožen: pismo Gaju 12. 3. 1840, Gradja VI 146, Vrazu 29. 4. 1840. — Gottweis: pismo Vrazu 3. 11. 1838. — Krempf: pisma Vrazu 2. 9. in 30. 12. 1839 ter 14. 4. 1840; v zadnjem tudi opomba o pismu Gaju. O Krempfovi odločitvi, da preda rokopis Dogodivščin graški cenzuri gl. pismo Puffu 4. 3. 1840, ČZN XII 44. Istotam Krempf o nemštvu.

### S. 182—183. Koroška:

Razvoj odnosov Koroške do ilirizma v letu 1839 je orisan po Drobničevih poročilih Vrazu 16. 1. in 14. 6. 1839.



S. 183—191. Kranjska :

Ravnikar: prihod v Semič: *Cat. Cleri Diocesis Labacensis* 1839—40; zveza z Gajem: pismo 21. 11. 1838, obj. Prijatelj ČZN VII 287—8; diskusija o jeziku med Vrazom in Ravnikarjem posneta po Ravnikarjevem odgovoru na Vrazovo pismo 20. 1. 1839, ČZN VII 289—94. Ostali podatki o Ravnikarju po uradnih šematizmih. — Ostali: Korespondenca med Vrazom in Malavašičem: prvi dve Vrazovi pismi iz začetka 1839 sta izgubljeni, ohranjena pa Malavašičeva odgovora 7. 2. in 25. 3. 1839, ČZN VII 295—7, 297—8 in tretje Vrazovo pismo z dne 26. 5. 1839, Djela V 188—90. Vrazova korespondenta iz Kranjske sta postala 1840 oz. 1841 Jurij Kobe (pismo 3. 11. 1839) in Krašna (pismo 12. 11. 1840). Njuna pisma je 1904 še uporabljal Surmin (*Hrv. prep.* II 284 in 285), kasneje sta se izgubili. Ista usoda je doletela tudi Zakljeva pisma. O Kobetovem sodelovanju v Danici (1840 št. 5) gl. Marn, Jezičnik XVII (1879) 1—2, Surmin II 284. — Vraz in Prešeren: Kočevarjevo pismo Prešernu 5. 10. 1839, Prešeren I 339—40. — O Smoletovih izdajah, načrtih in prošnjah za slovenski časopis Prijatelj, *Dvoje Prešernovih pism*, ZMS IV (1902) 193—8. — Prešernovo pesnenje: Kidrič, *Vodnik za čitanje Prešernovih pesnitev*, Prešeren I str. VII.

S. 195—196. Gajeve predlogi ruski vladi :

Memoranduma iz 1838 in 1839 obj. Mosely E. V *The American Historical Review* VI. XL. št. 4, 4. jul. 1935; poročilo: jh. v Obzoru 24. in 23. 10. 1935. — Memoranduma iz 1840 obj. Kulakovski, *Иллризмъ* 83—6.

S. 198—215. Sreznjevskega in Vraza pot po slovenskih deželah 1841:

Sreznjevskega opis slovenskih krajev in srečanj s Slovenci: pisma materi v Narkov Путевия письма И. И. Срезневскаго къ матери его Еленѣ Ивановнѣ Срезневской (1839-42), Живая старина III/I (С. Петербургъ 1893) 27-56; pisma Hanki in Prago Francev V. A., Письма къ Вячеславу Гаякъ наъ славянскихъ земель (материалы для исторіи славянской филологіи), Varšava 1905, 958—77; Vrazova izčrpa poročna pisma Dragoili Stauduarjevi Djela V 213—52, 254—9, 261—9; Babukiću istotam 252—4. Pregled dopisov v Danici gl. Kidrič ČZN VII 332. — Važnejša literatura: Prijatelj, *Vrazova popotovanja po Slovenskem*, ČZN VII 166—90; Francev, *Iz epohe hrvatskog preporoda. IV. Stanko Vraz i ruski njegovi književni prijatelji*, Savremenik VI (1911) 111—4, 169—73, 341—6, 414—20; ustanovitev stolic za zgodovino in literaturo slovenskih jezikov na ruskih vseučiliščih po Francevu, 111. — Vrazov potni list, izdan v Karlovcu 1. 4. 1841, opisan po posnetku celovškega komisarijata z dne 19. 5. 1841, gl. poročilo komisarja ljubljanskemu guvernerju 14. 11. 1841, obj. Prijatelj, ČZN VII 186; o izdajanju za advokata tudi na slovenskem ozemlju priča med drugim n. pr. naslov, ki ga je navedel v pismu nanj Ulaga 30. 5. 1841 (ČZN VII 188). — O vplivu obiska na Jarnika prim. Jarnik — Vrazu 21. 9. 1841, LMS 1877 156—8. — Vrazovo znanstvo s Preisom: Preis — Puffu 29. 4. 1841, ČZN XII 49. — Vrazova popotna beležnica ohranjena v ostalini v zagr. UB. — Vrazov stik s celovškimi bogoslovci po njegovem pismu Ulagi o Binkoštih 1841, obj. ČZN VII 187—8 op. 1, in po odlomku pisma, ki ga je pisal o posledicah Vrazovega obiska v bogoslovnici ljubljanskemu teologu Zaklju celovski tovariš 17. 11. 1841, istotam 178—9 op. 1. — Vrazova narodnopolitična oporoka ob bolezn: pismo Cafu 5. 3. 1841, ZMS II 210. — Poročilo Stauduarjevi o Prešernovem zanimanju za ilirsko knjigo: pismo 1. 5. 1841. Djela V 224. — Vrazovo navskrižje z avstrijskimi oblastmi 1841 orisano: 1. Po poročilu Sedlnitzkega cesarju Francu I. 4. avg. 1841 z naslovom *Praesidialvortrag über den Illyrismus in Kroatien und Slavonien*; iz dun. dvornega arhiva prepisal Prijatelj, sedaj pri prof. Sišiču v Zagrebu. 2. Po korespondenci med avstrijskimi oblastmi, ki jo je obj. Prijatelj v ČZN VII 180—9, vendar žal tam niso vsi uradni spisi; manjkajo zlasti iz mariborskega okrožja, ki bi bili zanimivi zaradi vpogleda, kakšne sodbe so prihajale o Vrazu iz njegovih domačih krajev. 3. Po pismih iz dobe (gl. spodaj). Kakšen odmev je vzbudilo Vrazovo preganjanje med štajerskimi Slovenci, pripoveduje n. pr. Cafovo pismo 16. 1. 1842: „Tvoje pismo iz Varaždna me je neizrečenski utolažilo. Ko sem si zavoljo one Tvoje spake v' groznih strahah byl, s' tem bolje, ko je tude v' naši bližini oni glas se razlegal od grada — od znanca do znanca“. Priča iz dobe same so tudi Kočevarjevi spomini iz 1880, pisani Vrazovemu biografu F. Markoviču, ohr. v zagr. UB. Opisana je zlasti preiskava v celovškem semenišču in v Podčetrtku ter v Kozjem. Sum Sreznjevskega, da je bil Vraz žrtev Gajeve denunciacije, če je (gl. Francev, *Savremenik* VI 342) tako razumeti mesto v njegovem pismu



Vrazu 3. 1. 1842, po vsej priliki ni bil upravičen. — O Vrazovem popotovanju je pisal tudi Trstenjak v SN 25. 3. 1876 (št. 70); kot je ugotovil Prijatelj (CZN VII 166—7), je izmišljena trditev, da bi bil Vraz potoval po Koroškem s Trstenjakom leta 1842, vero pa je pripisati Trstenjakovemu pripovedovanju o komisarju Jugoviču, kar je slišal pač od Vraza samega pri nekaj kasnejšem obisku Gradca. — Preiskava v celovškem semenišču: pismo nekega teologa Zaklju 17. 11. 1841, odlomek v Zakljevem pismu Vrazu 25. 11. 1841, CZN VII 178—9 op. I. — Prvo opozorilo Vrazu: Mihelakovo pismo Trstenjaku 26. 10. 1841, CZN VII 177. — Ljubljansko poročilo Vrazu: Zakelj — Vrazu 25. 11. 1841, istotam 178—9 op. I.

## VI. LJUBLJANA POSTAJA SREDIŠČE

### S. 217—222. Ilirski klub v ljubljanskem semenišču:

Razvoj ljubljanskega in goriškega ilirskega društva je opisan: 1. po poročilih iz Kranjske, ki so jih pisali Vrazu 1838—43 Ravnikar, Malavašič, Zakelj, Krašna, Pintar in Jeran, obj. Prijatelj, CZN VII 287—305; objavo je bilo izpopolniti le še s Kobetovim pismom 22. 4. 1842, a dopolniti nepopolni objavi pisem Krašne 1. 3. 1842 in Pintarja 20. 3. 1843; 2. po katalogih *Allgemeine Uebersichtstabelle über den Stand der philosophischen Studien... am K. K. Lyceum zu Laibach*, arhiv. Drž. klas. gimn. v Ljubljani, in 3. po *Catalogus cleri Dioecesis Labacensis 1836—44* (za seznam teologov, rojstne kraje, letnice itd.). — Malavašičevo iskanje češke slovnice: pismo Vrazu 25. 3. 1839, CZN VII 398. Uspeh primerjanja Prešernove „Lepe Vide“ in Vrazovega prevoda: Zakelj — Vrazu 25. 11. 1841, CZN VII 299. — Zakljeva zveza s Celovcem in Ribnico: neim. cel. teolog — Zaklju 16. 11. 1841, CZN VII 278—9; Zakelj — Vrazu 25. 11. 1841, istotam 299—300. Ljubljana in Gorica kot konsumenta ilirskih knjig: primer naročila Kola, ko je dobil Vraz iz obeh mest enako število naročil, Zakelj — Vrazu 4. 4. 1842, CZN VII 300. — Pintar: pismo Vrazu 20. 3. 1843, CZN VII 302—3. Imena članov goriškega kluba: Zakelj — Vrazu 4. 4. 1842, CZN VII 300, Jožef Ravnikar: po Zakljevem pismu Vrazu 4. 4. 1842, kjer pošilja Ravnikarjev naslov med naročniki Kola. Ravnikar je bil v tej dobi praktikant pri registraturi lj. gubernija (*Schematismus des Laibacher Gouvernements im Königreiche Illyrien*, za 1842, str. 38). Začetnica krstnega imena M., ki jo navaja Zakelj, je pomotna. O Ravnikarjevem študiju v Karlovcu do zaključka 1830—31 gl. ljublj. katalog za I. polletje 1832. — O ljubljanski knjižnici: Jeran — Vrazu 3. 11. 1843 in 20. 1. 1844, CZN VII 303—4.

### S. 223—225. Daj n k o:

O Dajnkovem splošnem pravopisnem in jezikovnem razvoju gl. Kidričev oris v SBL (I 111—6); za začetek stikov Dajnkovo pismo Vrazu 12. 3. 1841, jezikovni nazori v pismu Gaju 8. 1. 1842, Gradja VI 45—7.

### S. 226. Novo Vrazovo pesniško delo:

Izid *Glasov iz dubrave žerovinske*: Kidrič, CZN VII 333. — Denarni nespeh z izdajo narodnih pesmi: Vrazovo poročilo Muršču 28. 12. 1841, Djela V 326—7. — O „Djulabijah“, nastalih ob obisku Kranjske in Koroške Marković, ID str. CXXVII—XXXVII, pesmi objavljene v Djelu I 134—203 (z napačno letnico 1838—9).

### S. 226—227. Vrazove priprave za ilirski pesniški almanah 1839 in zasnova Kola:

O namenu almanaha je pisal Vraz najboljšežnejše Antonu Kaznačiču v Dubrovnik v pismu 19. avg. 1839, obj. Šrepel M., *Vrazova pisma*, Gradja I (1897) 245—6. O njegovem vseslovanskem značaju po konceptu pisma Celakovskemu med 15. in 26. 7. 1841, Djela V 271 (naslovnik in datum Kidrič, CZN VII 356). — O poslanih ilirskih prispevkih govore: Trnski — Vrazu 29. 11. 1839 in nedatirano Miklošičevo pismo iz 1839 s priloženimi pesmimi, Vienac XV 606—7, pismo Trnskega Jarnevičevi 30. 11. 1839, obj. Šrepel, *Listovi iz ostaline Dragojle Jarnevičeve*, Gradja III (1901) 186—7, Vrazovo drugo pismo Kaznačiču 25. 2. 1842, Gradja I 246. — Bolezen, ki je preprečila izdajo: Vraz — Kaznačiču 25. 2. 1842, Gradja I 246. — Vrazovo tolmačenje Kola: Dragoili Jarnevičevi v pismu 25. 10. 1841, Gradja II 201 in Antonu Kaznačiču 25. 2. 1842, obj. Vienac XX 594 in Gradja I 246—7.



S. 228—232. Propaganda ilirske knjige na Stajerskem 1842:

Za Vrazov stik z Muršcem med 24. 12. 1839 in 22. 7. 1841 gl. ZMS VII 140—2 in Djela V 259—61. — Poizkus pri Cafu: Cafovo pismo Vrazu 10. 1. 1842. Graško poročilo v njem je skoraj dobesedno posnetek po pismu, ki ga je Caf prejel nekaj tednov preje (18. 12. 1841) iz Gradca od Trstenjaka (obj. ZMS II 222—24). O oglasih za Kolo v začetku 1842 gl. Kidrič, *Hronološki seznam Vrazovih tiskov*, ČZN VII 334. — Vraz išče dopisnike za Kolo: pismo Muršcu 2. 3. 1842, Djela V 286—9. O Cvetku: Kidrič, SBL I 88. — Seznam Klajžarjevih prenumerantov na Kolo I v pismih Muršcu 12. 4. in 6. 5. 1842, ZMS VI 113—4. O njegovem povpraševanju po Danici 1841 v dveh pismih Vrazu in enem Gaju, Klajžar Muršcu 21. 3. 1842, ZMS VI 112. Naročila na nemško-ilirski slovar: Muršec in Vogrin po Vrazu 22. 7. 1841, Macun po Muršcu 28. 7. 1841, ZMS VII 142—3, Simonič in Gottweis: Simonič — Vrazu 15. 3. 1842. — Muršec: o Blažetu in Nežici v pismu Vrazu 9. 6. 1842, ZMS VII 146; obiski treh hrv. književnikov v Gradcu: Muršec — Vrazu 20. 10. 1842, istotam. Miklošičeva odtujitev ilirizmu: Vraz — Muršcu 28. 12. 1842, Djela V 325. Nova vest o graških teologih: Muršec — Vrazu 28. 12. 1842, ZMS VII 148.

S 232—233. Usoda Kremplovih *Dogodivščin*:

Kremplovi novi ponudbi Gajeji tiskarni iz 1841 in 1842: pismi Vrazu 27. 5. 1841 in 1. 5. 1842; Vrazovo pismo z vabilom za sodelovanje v Kolu izpred 1. 5. 1842 je izgubljeno. — Poglavlje *Dogodivščin* v Kolu: II 46—70 (datum po Kidriču, ČZN VII 335), III 1—23 (za datum gl. Vraz — Babukiću 13. 3. 1844, Djela V 336—7 in Babukić — Vrazu 17. 3. 1844). — Zagrebška cenzurna prepoved: Vraz — Erbenu 16. 12. 1842, Djela V 323 in Muršcu 28. 12. 1842, Djela V 325. — Izid Macun — Vrazu 25. 10. 1844. — Kremplov vpliv na Hrvatsko: Ilić — Vrazu 6. 1. in 3. 12. 1843.

S. 239. Vraz — kritik:

O Vrazu kot prvem hrvatskem literarnem kritiku: Marković, ID str. L; Srepeš M., *Stanko Vraz, osnivač književne kritike hrvatske*, Vienac XX (1888) in separatno 1892; Drechsler, 103—11; Barac A., *Hrvatska književna kritika*, Djela Jugosl. akad. znanosti i umjetnosti XXXIV, Zagreb 1938, 3—11.

S. 239—241. *Kolo*:

Razmere ob izidu so orisane po Vrazovih pismih: Preisu 29. 2. 1842, Djela V 282 (naslovnik in pravilni datum po Kidriču, ČZN VII 361); Safašiku 25. 5. 1842, Djela V 293—4; Erbenu 8. 6. 1842, Djela V 307—9. Hergešičevo pismo Vrazu 27. 1. 1842 in Safaškovo 19. 6. 1842 v Zagr. UB. Tam je tudi Ilićevo poročilo iz semenišča 28. 5. 1842; razmerje zagrebških teologov do Vraza je bilo važno, ker so mu dajali dotlej sklenjeno število naročnikov, za *Glase iz dubrave žerovinske* n. pr. 75, gl. Babukić — Vrazu 19. 6. 1841. — Padeč števila naročnikov za Kolo II: Vraz — Erbenu 16. 12. 1842, Djela V 322. — Vrazov načrt za število izdaj: sporočilo Muršcu 20. 5. 1842, Djela V 297; datumi izidov pri Kidriču, ČZN VII 334—6. — Safaškovo opozorilo na Zapa in Erbena 15. 7. 1842. — O Vrazovih osebnih razmerah 1842 gl. nekatere podrobnosti v pismu Dragoili Stauduar 23. 11. 1842, Djela V 317—20. O izgubljeni terjatvi neke dediščine govorita Murščevi pismi Vrazu 9. 6. in 20. 10. 1842, ZMS VII 145 in 147.

S. 242—243. Slovenci in prepoved ilirizma:

Odmev prepovedi pri Slovencih je orisan po pismih, ki jih je prejel Vraz: Kočevarjevo 4. 2. 1843, Kremplovo 2. 3. 1843, Pintarjevo 20. 3. 1843, delna objava v ČZN VII 302—3, ki jo je izpopolniti z originalom v zagr. UB, in Marjarjevo 31. 7. 1843. Murščevo pismo iz 1843 ZMS VII 149—50. — Vendar pa je bil Gaj prav iz Kranjske informiran o neposrednem povodu prepovedi ilirizma. Ilirski skladatelj Ferdo Wiesner — Livadič je bil na obisku v dolenskem gradu Mokrice, kjer je od Anastazija Grūna, grofa Auersperga, izvedel za posredovanje dunajskega turškega poslanika zaradi ilirske propagande v Bosni in to sporočil Gaju s pismom 13. 3. 1843, obj. Gradja VI 327—8.

## VII. VSESLOVANSKA KULTURNA VZAJEMNOST V PRAKSI

S. 247—248. Vrazova potovanja 1843—6:

Bivanje na spodnjem Stajerskem v vsi prvi polovici avgusta 1843: Vrazovi pismi Muršcu 4. in 12. 8. 1843, Djela V 334—5 in 335—6. — Prvič v Ludini: Vraz



— Rakovcu 1. 10. 1843, Gradja III 290—1, kjer je čas vrnitve v Zagreb določen za 15. oktober; Zagreb je zapustil Vraz že pred 13. 9., ker ga takrat tam ni več našel Matija Majar (Majar — Vrazu 13. 9. 1843). Drugič v Ludini: Babukiću 15. 3. 1844: „... A evo ti ima danas deseti danak što sam pošo iz ‚slavnog grada, što državom hrabro vlada‘“ (Djela V 336). Pismo je zanimiva slika lagodnega življenja slavonske podeželske inteligence med kvartanjem, politiziranjem in popivanjem. — O potovanju na Češko itd. gl. op. k strani 270—274. — Obisk v Klemenovem: Vraz — Kočevarju 5. 7. 1846, Djelo V 384. — Vabilo v Oriovac: Ilič — Vrazu 20. 12. 1843. — Trstenjakovo na primicijo: Trstenjak — Vrazu 21. 7. 1844, Stermanovo 20. 6. 1846. — Vabilo v Karlovac: Kušlan — Vrazu 4. 1. 1845.

#### S. 248. Vraz in Dragoila Stauduarjeva:

Splošno Drechsler, *Posestrma Dragoila* v delu „Stanko Vraz“ 54—60. O razpletu in usodi prijateljstva: Dragoilini pismi Vrazu 18. 4. 1844 in 30. I. 1844, hčerke Gabriele 30. 5. 1846 ter moža Vekoslava Stauduarja 13. 4. 1848 in februarja 1849. — Opis razida na osnovi omenjenega pisma Sreznevskemu, Djela V 327—9.

#### S. 248—249. Vrazove gmotne razmere:

Pismena obvestila Emeriha Bratuše: 24. 12. 1844, 18. 3. (z vestjo o smrti Ivana Mohoriča, ki ga je vzela pljučnica) in 10. 9. 1846 (poročilo o stanju letine) ter 1. 1. 1847. V teku 1845 je bil kaplan Bratuša premeščen iz Ljutomera še bliže k Vrazovi domačiji, v Svetinje (*Personalstand... des Bisthums Seckau* za 1846, Gradec, 98; za prejšnji leti, t. j. 1844 in 1845: isto, str. 82). Dve pismi župnika Deutscherja od sosednjega Sv. Miklavža (*Personalstand... Seckau* za 1844 in 1845 str. 81 za 1846 in 47 str. 96) 10. 5. (s poročilom o prodajni ceni vina) in 20. 7. 1847.

S. 249—250. O Vrazovem prizadevanju za mesto profesorja narodnega jezika in književnosti na akademiji l. 1845:

Za vir služi izčrpno poročilo Vraza samega Erbenu v pismu 2. 4. 1845, Djela V 364—6. — Nabrana priporočila, kolikor se je o njih ohranilo vesti: o Kočevarjevem govori spremno pismo Vrazu 14. 5. 1845, Gotweissovo z dne 9. 7. 1845 se je sploh ohranilo med Vrazovo korespondenco, kar znači, da ga ni oddal naslovljencu. — O tekmovalcih Babukiću in Antonu Mažuraniću Vodnik B. v NE in tam navedena literatura.

S. 251—254. Vrazovo prizadevanje za mesto tajnika zagrebške Čitalnice in Matice 1846:

Splošna literatura o Matici Ilirski: Smičiklas T. in Marković F., *Matica Hrvatska od g. 1842 do g. 1892*, Spomen — knjiga M. H., Zagreb, 1892; Surmin, *Hrv. prep.* II 256—8; informativni članek v NE II 817—9; *Matica Hrvatska* (A. Barac). — Vraz in Matica Ilirska: Kritika njenega knjižnega programa: n. pr. Vraz — Preisu 29. 2. 1842, Djela V 282. — Majarjev predlog prevzema Kola iz 1844: Majar — Vrazu 21. 3. 1844, 27. 1. 1845. — Protiutež vplivu Dubrovčanov z namero izdaje narodnega blaga: Vraz — Erbenu 1. 4. 1844, Djela V 340—3. — Vraz o Šafaříkovem posredovanju v pismu Erbenu 16. 4. 1844, Djela V 345. O tem posredovanju pri Matici Ilirski, kakor ga je opisal Vraz, je nekaj nejasnega. V pismih, ki jih je pisal Šafařík Vrazu, namreč manjka sled, da bi se bil iz lastne iniciative zavzel za Kolo. Edino pismo, ki govori o tem, je z dne 13. 7. 1844, torej tri mesece po Vrazovem poročilu. Tam obeta Šafařík, da bo pisal grofu Draškoviću, tedaj predsedniku Čitalnice — toda stavek zveni kot odgovor na Vrazovo pismo (gl. posnetek vsebine Paul, *Dopisy* 38, pismo samo v zagr. UB). Jasnost bi moglo prinesiti v vprašanje Vrazovo pismo, toda to se ni ohranilo. — O prošnji za tajništvo l. 1846 govore: Vrazovo pismo Kočevarju 5. 7. 1846, Djelo V 384—8 (o izgledih in razmerju duhovščine do njegove prošnje); Vraz — Kukuljeviću 23. 11. 1846, Djelo V 388—90 in Vraz — Titu Babiću 26. 11. 1846, obj. Gjalski Ks. Š., *Savremeni VIII* (1913) 531—2 in še enkrat Babić Lj. (ki pač ni vedel, da je bilo pismo že objavljeno) v XXVII. 1. iste revije (1938) 736—8. — O Vrazovem zdravstvenem stanju gl. Kreft Nikola — Vrazu 4. 11. 1845. Iz literature gl. Drechsler, XII poglavje iz knjige „Stanko Vraz“: *Matičino „Kolo“*, 142—57.

S. 254—257. Vrazove slovanske zveze od jeseni 1841 dalje:

Sumaričen pregled glavnih čeških, ruskih, poljskih in slovaških Vrazovih korespondentov je priredil Marković v uvodu ID str. CIII—XII. — 66 pisem čeških in slovaških dopisnikov iz Vrazove korespondence v zagr. UB je našlo objavo v knjig Paul K., *Dopisy československých spisovatelů Stanku Vrazovi a Ljudevitu*



Gajovi, Praga 1923. Delo, ki je bilo pripravljeno že itak pred svetovno vojno, je izdala Češka akademija znanosti in umetnosti v svoji Sbirki pramentiv... II, 23. Poleg koristi, ki jih prinaša knjižna izdaja pisem za olajšanje sicer težko dostopnega gradiva, je opozoriti še na uvod (str. VII—XVIII), kjer je Paul razbral mnoge silnice tako Vrazove miselnosti kot njegovih vseslovenskih zvez. Vlogo, ki jo je imel Izmail Sreznjevski pri ustanovitvi Kola je razčlenil VI. A. Francev v študiji *Iz epohe hrvatskog preporoda. III. Stanko Vraz i ruski njegovi književni prijatelji*, *Savremenik* VI 170—3, 341—6; razmerje je orisal na medsebojni korespondenci, zlasti pismih Sreznjevskega Vrazu 21. 11. in 6. 12. 1841, ter obširno predočil vse predloge Sreznjevskega, kakor tudi Vrazovo postopanje. Delo mu je olajšal dostop v rodbinski arhiv Sreznjevskih v Harkovu, kjer so shranjena Vrazova pisma. Pri novi obravnavi vprašanja ni bilo drugega, kot slediti že opravljenemu delu. O Sreznjevskega pogledu na jezik Hrvatov in Srbov: pismo Hanki 9. 2. 1842, Письма къ Ганкъ. 1012—3.

#### S. 257—259. Vraz in Rusija:

O razpletu prijateljstva Sreznjevskega in Vraza Francev, *Savremenik* VI 419—20. O pripravah Sreznjevskega za članek o češki literaturi v Kolu I gl. Sreznjevski — Hanki z Dunaja 1. 1. 1842, Письма къ Ганкъ, 1011. — Namera vzpostavitve zveze 1844: Sreznjevski — Hanki iz Harkova 3. 10. 1844 Письма къ Ганкъ, 1043; 1847: Vraz — Hanki 30. 10. 1847, *Vienac* XXVIII (1896) 11—2 in Письма къ Ганкъ, 181. — O Bodjanskem in Vrazu *Savremenik* VI 420—4. Bodjanskega pošiljke knjig za Vraza: 1843 (Erben — Vrazu 16. 12. 1843, Paul, *Dopisy* 8), 1844 (Safařík — Vrazu 13. 7. 1844, istotam 38). Kakih pisem Bodjanskega iz 1842—4, ki jih omenja Marković ID CIX, ni več v zagr. UB. Francev je rabil pri svoji študiji pismi 6. 7. 1843 in 13. 7. 1844 (*Savremenik* VI 421, 423). Ohranilo pa se je deset pisem Sreznjevskega. — Vrazov koncept pisma Preisu obj. v *Djelih* V 281—2; poročilo o srečanju s Panovim v Vrazovem pismu Dubrovskemu 1. 3. 1843, *Gradnja* VIII 337; ponudba Pogodinu v pismu istemu 24. 7. 1843, *Gradnja* VIII 340; o srečanju s Čižovim govorita dve njegovi pismi Vrazu 15. 8. z Dunaja in 30. 8. 1845 iz Bratislave; o Grigorijeviču gl. *Vraz, Narodne pesme bugarske*, Kolo IV (1847) 38—43. (O korespondenci z Dubrovskim glej dalje.)

#### S. 259—263. Vraz in Poljska:

Stik z Dubrovskim: Francev, *Iz epohe hrvatskog preporoda*, *Savremenik* VI 463—6; Vrazova pisma obj. isti, *Tri pisma Stanka Vraza P. P. Dubrovskomu* (*K istoriji rusko-hrvatskih književnih sveza u 19. vijeku*), *Gradja* VIII (1916) 328—40; 9 pisem Dubrovskega Vrazu v zagr. UB. — Vrazovi prispevki za Dennico: gl. Kidrič *CZN* VII 335—6 in izpopolni s Francev, *Gradja* VIII 328, 331, *Sodba* o Vrazovem članku Обоаренне литературы южныхъ Словянъ за г. 1842" *Dennica* II (1843) č. III (zv. 7) 20—51; Drechsler 111, Francev, *Gradja* VIII 331. — Dubrovskega prispevki za Kolo: *Ruska i poljska literatura* (Kolo II 91—8, spremno pismo poslano 3. 7. 1842, članek nekaj dni kasneje), *Literatura ruska za god. 1841* (Kolo III 108—14, poslano 20. 11. 1842), *O literaturi ruski i poljskoj* (Kolo III 114—6, poslano 10. 2. 1843; pod člankom tiskana letnica 1842, gl. Francev *Savremenik* VI 463). Vse članke je prevedel Vraz. — Dubrovskega posredovanje, da bi dobival Kolo preko Prage: Pismo Hanki 29. 9. 1842, Francev. Письма къ Ганкъ 305—6. — Stik s Purkinčjem: Vrazovo pismo 15. 6. 1842, obj. Francev, *Vienac* X (1899) 89—90. — Stik z Zapom: Pisma. Dve Vrazovi 3. 6. 1842, *Djela* V 298—301 (datum *CZN* VII 365) in 20. 4. 1844, objavljeno kot ilirsko književno poročilo v *ČCM* XVIII (1844) 622—8 (*ČZN* VII 338, 365). Stiri Zapova iz dobe med 7. 1. 1843 in 15. 6. 1844 objavil z opombami Paul, *Dopisy* 50—9. — Zapov članek v Kolu *Kratak pregled literature poljske do najnovije dobe* (v Vrazovem prevodu), izšel v IV (1847, 57—69), V (1847, 72—85), VI (1847, 70—83) in VII (1850, 69—79) knjigi.

#### S. 263—265. Vraz in Slovaška:

Kollárjev obisk Brežic in Hrvatske: Kollár J., *Cestopis...*, Pešta 1843, III in 27—31, o srečanju z ostalimi ilirskimi literati in Vrazov 30; o Kollárju na Slovenskem tudi Kidrič, zbornik „*Slovanska vzajemnost*“, 67—8; kasnejše dopisovanje z Vrazom: Vrazovo pismo z dne 20. 3. 1843 (začetek korespondence) se ni ohranilo, Kollárjev odgovor 7. 4. 1843 obj. Šrepel, *Kollárovi dopisi*, *Vienac* XXV (1893) 352. — Iz korespondence z Miroslavom Hurbanom se je ohranilo zanosno panslovansko pismo z dne 24. 1. 1842, zagr. UB, odlomek Marković ID CV. Njegov članek *Narodni i književni život Slovakah* v Kolu I (1842) 99—108. — O Ljudevitu



Sturu in Vrazu: Sturova pisma 1842 — 4 obj. s komentarjem Paul, *Dopisy* 41—6. Sturova usoda 1844: Nosakovo pismo Vrazu 27. 8. 1844, Paul 22. — Vrazov idejni razhod s slovaškim pesnikom po pismih Stančka Vrazu 5. 1. 1846, Paul 30, kjer je v opombah naveden tudi Vrazov članek v *Česki Včeli* 1845, 358 in razprava Paul K., *Sturova schizma a Gajova myšlenka národního jihoslovanského sjednocení*, *ČCM XCVI* (1922), 15—22, 145—157, 245—56. Zveza z Nosákom: Tri Nosákova pisma iz 1844, Paul 20—3.

#### S. 265.—269. Vraz in Čehi:

Glavni vir za pregled vprašanja so Paulova objava pisem čeških dopisnikov Vrazu (Šafařka, Stančka, Erbena, Fialke, Hanke, Pospišila, Rittersberga in Sembere), Vrazova pisma ali koncepti Šafařku in Erbenu v *Djelih V* in: pismi Semberi 18. 12. 1844 in 26. 9. 1845 obj. Francev, *Savremenik V* (1910) 689—91, Josipu Friču 10.—18. 12. 1845, obj. Burián V., *Přispěvek k literárním stykům česko-ilirským*, *ČCM XC* (1916) 311—4. Prevodi čeških del v ilirščino: Krajjedvorski rokopis: Sreznevskega poročilo Hanki o prevodu „Jagod“ v *Glasih iz dubrave žerovinske* 1. 9. 1841, Письма къ Ганкъ, 995; Hankin poziv za celotni prevod: Staněk — Vrazu 27. 11. 1941, Paul, *Dopisy* 29. Vrazova prošnja za podaljšanje roka in vest o grobo končanem prevodu: Vraz — Erbenu 20. 4. in 28. 6. 1844, *Djela V* 353 in 356. Objave: Kidrič, *ČZN VII* 340. Prošnja iz 1847: Vraz — Hanki 30. 11. 1847, Письма къ Ганкъ 180—1. O usodi rokopisa gl. Drechsler 191 in Kidrič, *ČZN VII* 345. — *Slovanski Narodopis*: Safařk — Vrazu 7. 10. 1842, Paul, *Dopisy* 38. Izdaja ruskih narodnih: Staněk — Vrazu 13. 12. 1846, istotam 31.

#### S. 269—270. Ljubezen do Hildegarde Karvančičeve:

Soneti v Danici 1845, 33—4, 37—8, 41—2 (Kidrič, *ČZN VII* 339). Vrazovo pismo Erbenu 2. 4. 1845, *Djela V* 361. O tretji Vrazovi ljubezni sta pisala: Marković ID, *LVI—LVII*, Drechsler 138—9 (o vplivu Mickiewicza).

#### S. 270—273. Vrazovo potovanje na Češko 1846:

Prvi, neizvedeni načrt iz aprila 1844 s programom tiskov v Pragi: Vraz — Erbenu 1. 4. 1844, *Djela V* 340—3. — Priprava rokopisa *Gusle i tambure*: Pospišilova ponudba za tisk v pismu Erbena 10. 6. 1844, posnetek Paul, *Dopisy* 8; Vraz o rokopisu Erbenu 3. 11. 1844 in 2. 4. 1845, *Djela V* 357 in 363, o gradivu v *Predgovoru i zagovoru, Gusle i tambura XI—XVI*. — O praški cenzuri: Erben — Vrazu 20. 5. 1845 (pripis k Pospišilovemu pismu Vrazu), obj. Paul, *Dopisy* 9. — Vrazovi tiski 1843—4: Kidrič, *ČZN VII* 335—8; k prevodom dodaj še odlomke *Kraljedvorskega rokopisa* v Danici 1844 (Vraz, *Gusle in tambura XV—XVI*). Praško bivanje. Čas prihoda in odhoda: Vraz — Erbenu 22. 7. 1845, *Djela V* 371, Sembera 26. 9. 1845, *Savremenik V* 691. Družba na Dunaju in v Pragi: pismi Erbenu 22. 7. in 24. 8. 1845, *Djela V* 371—2, 375. — Načrti za pot na Slovaško in pod Karpate: Vraz — Muršcu 28. 9. 1845, *Djela V* 377—8. — Iz literature: Francev VI. A., *Iz epohe hrvatskog preporoda 1. Prvi posjet Stanka Vrazu u Češkoj. St. Vraz i A. V. Sembera*, *Savremenik V* (1910) 685—91; Paul K., *Stanko Vraz u Češkoj*, Književni jug 1918, 445 (Paul, *Dopisy*, 61 op. 1).

### VIII. PRELOMNA LETA IN ZADNJI GLASNIKI ILIRIZMA

S. 275. Splošne posledice prepovedi ilirizma na Stajerskem:

Oris razmer na osnovi pisem Vrazu: Kremplovega 25. 7. 1843 (o Jaklinu), Dominkuševega 15. 6. 1844, Dolinškovega 23. 9. 1845. — O Drobniču Ilešič, *Naši Varaždinci*, *ČZN* 97—8.

#### S. 276—279. Kočevarjem ilirski slovar:

Vrazova javna sodba o zagrebškem slovarju: *Ilirska literatura 1. Deutsch-ilirisches Wörterbuch von I. Mažuranić und Dr. J. Užarević*, Kolo II 103—4. Prvotni namen Vrazovega sodelovanja sporočilo Celakovskemu 15.—26. 7. 1841, *Djela V* 271—2. Kritika v pismu Erbenu 3. 12. 1842, istotam 321. Kočevarjeva organizacija za sestavo štajerskega ilirskega slovarja: O sestanku v Celju Vraz — Muršcu 12. 8. 1843, *Djela V* 335, Kočevar — Muršcu 16. 11. 1843 *ZMS VI* 133. Ostalo gradivo nudijo: Kočevarjeva pisma Muršcu 1843—9; *ZMS VI* 133—41; Vrazu 16. 11. 1843; Matjašičevo Muršcu 8. 1. 1844, *ZMS VI* 117—8; Murščeva — Vrazu 1844—6, *ZMS VII* 150—3. O Drobniču njegov odgovor na izgubljeno Vra-



zovo pismo iz konca 1843 ali začetka 1844 (nedatirano). O pošiljki Drobničevega slovarja v Ljubljano je obvestil Vrazu Jeran 22. 2. 1845, ČZN VII 305. — Muršec odda delo Jeranu: Muršec — Vrazu 19. 1. 1845, ZMS VII 153.

#### S. 279—281. Cafovo delo okoli slovarja:

Cafov predlog sestave umetnega ilirskega jezika in izpopolnjenega pravopisa po pismih Vrazu 28. 10., 15. 11. in 7. 12. 1843 ter pismo Gaju 5. 12. 1843, Gradja VI 37—9. Ponovnega pisma, s katerim je hotel izsiliti od Gaja odgovor, ni v Gradji VI (gl. o njem Caf — Vrazu 30. 5. 1844). O Predlogu Šafašku: Caf — Gaju 5. 12. 1843, Gradja VI 39 in Vrazu 7. 12. 1843, kjer je naveden tudi odlomek Šafaškovega češkega odgovora. Prav tam je posnet tudi Kollárjev odgovor. O pismu Prešernu: Prešeren — Vrazu 12. 12. 1843, Prešeren I 353. — Cafovi nadaljnji filološki načrti po njegovih pismih Vrazu. — Bleiweis in Caf: Jeran — Vrazu 5. 8. 1843, ČZN VII 305. — Drobnič in Caf: Caf — Vrazu 28. 10. 1843. — Majar in Caf: Majar — Vrazu 27. 1. 1845. — Vrazove tožbe nad zavlačevanjem slovarja: Vraz — Erbenu 22. 7. 1845, Djela V 372. — Cafove zunanje zveze. Z Jordanom: Caf — Gaju 11. 5. 1846, Gradja VI 39—40; s Hanko: Cafova pisma Hanki obj. Kunšič Iv. — Levec, ZMS I 157—88.

#### S. 282—284. Graško dijaštvo.

Macun in Vraz. Gradivo za oris razmerja nudijo pisma: Macunova Vrazu pred 10. 7. 1843 (zgolj z letnico) in 25. 10. 1844; Vraz Macunu 10. 7. 1843, Djela V 329—33; Muršču 20. 11. 1844, Djela V 359—60. — Graški teologi: *Personalstand des Bisthums Seckau* 1844—6; Vraz — Muršču 20. 11. 1844, Djela V 359—60, 28. 9. 1845 (učenje češčine, sestanek po obisku Prage) istotam 376—8; Ciringer — Vrazu 31. 12. 1844, 14. 1. 1845, 16. 5. 1847; Sterman — Vrazu 20. 6. 1846. — Preradović in Sterman: Preradović — Vrazu, april (nedatirano) 1846, Gradja I, 126. — Trstenjakova primicija: vabilo Vrazu 21. 7. 1844. — Razlag — Vrazu 24. 11. 1846 in 4. 3. 1847. — Poročilo o ukrepu, ki ga je podvzelo vodstvo semenišča proti razširjanju panslavizma je v Kremplovem pismu Vrazu 25. 7. 1843.

#### S. 286—295. Ljubljana in Novice:

Teološko društvo: Jeranova pisma Vrazu obj. Prijatelj, ČZN VII 303—7; objavo je na nekaterih mestih izpopolniti z originali zagr. UB. — Ravnikarjevo sodelovanje v Danici: ponatis sestavka „Rojnice“, Jezičnik XVI (1878) 12—3, kjer je tudi oris Ravnikarjeve osebnosti (1—59). — Zemlja: o zaplembi naklade *Sédím sinóv* v Zagrebu Vraz — Erbenu 3. 12. 1842, Djela V 321. — O „ognjevitim Iliru“ s Krasa: Jeran — Vrazu 3. 12. 1843, ČZN VII 303. Narodno utilitaristični program Krašne po Jezičniku XXIV (1886) 166. O Bleiweisu in Novicah. Najvažnejše iz literature: Lokar J., *Bleiweis in Novičarji v borbi za slovenski jezik in domače slovstvo*, Bleiweisov zbornik, ZMS XI (1909) 1—140, Lončar D., *Dr. Janez Bleiweis in njegova doba I. Slovenski narodni preporod*, Bleiweisov zbornik 141—9, Lončar, Bleiweis in SBL I 43—4. — Jezikoslovje in okvir Novic: Lokar, ZMS XI 3. — Kopitar in Metelko proti gajici v Novicah: Kopitar — uredništvu 10. 10. 1843, N 1863, 228 in Jezičnik XVIII (1880) 25; o Metelku Jezičnik X (1872) 58—60. — Oberdankov dopis iz Šempasa: N II št. 51, 18. 12. 1844.

#### S. 295—300. Štajerska in Novice:

Štajerski naročniki po seznamu, ki so ga imele Novice na začetku vsakega letnika. — Cafova napoved slovarja (in slovnice): *Oznanilo novih za vse Slovenske domorodce imenitnih bukev*, N III št. 17 (23. 4. 1845) in *Proglas zastran noviga slovenskiga slovnika in slovnice*, datiran z 28. 1. 1846, izšel v štirih številkah četrtega letnika, od 25. 2. do 17. 3. 1846. Primer Cafovega dopisništva v Novicah je povzet po članku *Glas iz Štajirskega*, N IV 18. 2. 1846. — Drobničev slovar: *Ilirsko-nemački-taljanski mali rečnik od Josipa Drobniča*, Dunaj 1846—9, in razmere njegove izdaje orisane po Babukičevem predgovoru str. IX—XV in poročilu *Nov besednjak* v N III št. 50 (10. 12. 1845). — O pomenu Murščeve slovnice: Baš I., SBL II 182—3. — O Trstenjakovi preorientaciji: Glonar, *Slovan* XV 271—2, kjer je objavljen tudi citirani prevod Trstenjakovega članka iz *Jahrbücher*. — Vraz in Bleiweis: Prešeren — Vrazu o Bleiweisu 29. 7. 1843, Prešeren I 351; poročilo o Kolu v N II št. 19 (8. 4. 1844), oglas za *Glase iz dubrave žerovinske* v N II št. 52 (25. 12. 1844); Vraz o Novicah v članku *Knjižestvo Slovenacah*, Kolo III (1843) 118, 123.



S. 301—307. Koroška :

Razmere 1843 so orisane po Majarjevem poročilu Vrazu 31. 7. 1843, s katerim je moral zaradi mrtvila na Koroškem odkloniti razpečevanje ilirskih knjig. — Prvi Majarjev članek v Novicah: Majer M., *Našim prijatelj*, N II št. 3 (17. 1. 1844). — Imenovanje v Celovec in oris škofijskega središča po Majarjevem pismu Vrazu 21. 3. 1844. — Majar in Hrvatska: po pismu Vrazu 8. 5. 1844. Tudi sicer je oris Koroške in Majarjeve osebnosti naslonjen pretežno na njegova pisma Vrazu. O Majarjevih Pravilih: Prijatelj, *Borba za individualnost slovenskega književnega jezika v letih 1848—1857*, Ljubljana 1937 30—8 (sep.). O Majarju splošno Merhar B., SBL II 16—7.

IX. POSLEDICE MARČNE REVOLUCIJE

S. 311—320. Slovenci in prevrat 1848 :

O Majarjevem nabiranju podpisov: Trstenjak, N VI 19. 4. 1848 67. — Nadvojvoda Ivan in program Zedinjene Slovenije: Apih I., *Slovenci in leto 1848*, Ljubljana 1888, 86 in tam navedeni viri. — Kmečki posestniki v deželnem zboru kranjskem: N VI 5. 4. 1848 56. — Prošnja kranjskega deželnega zbora: N VI 12. 4. 1848 58. — Murščev prvi članek poprevratnih dni: *Theilweise Beleuchtung der drückenden Sprach- und damit verknüpften Lebensverhältnisse der Slovenen in Steiermark, Krain, Kärnten, Istrien, im Triester und Görzer Gebiete*, Grätzer Zeitung 17., 18., 22. in 26. 4. 1848, posnetek Apih 124—6. — Štajerci in Hrvatska: Za splošne razmere na Hrvatskem po marčni revoluciji gl. Horvat, *Pol. povj. hrv.* 148—211. Kočevarjeva nova akcija za slovar: pisma Muršču 17. 3. 1848, ZMS VI 139. Štajerske razmere so orisane po poročilu, ki ga je poslal 22. 4. 1848 Vrazu E. Bratuša, obj. v IMK XIX 102—3.

S. 320—323. Slovanski kongres v Pragi :

Kukuljevičeva iniciativa: *Zgodopisna razlaga o Slavjanskim shodu*, Sl. I 21. 7. 1848 21, Horvat 177; vabilo so objavile N VI 17. 5. 1848 83—4; poročilo: Sl. I 14., 16. in 18. 1848 15, 17 in 20; Trstenjakova namera poti: Trstenjak — Muršču 13. 4. 1848, ZMS VII 2—3; Caf in priprave za kongres: Caf — Muršču 25. 5. 1848, ZMS VII 24; Vraz — delegat Hrvatov in Slovencev: o Vrazovi vlogi na kongresu Drechsler, 158—69; priprave: Vraz — Muršču 21. 5. 1848 ZMS VII 66—7, denarna zbirka v Celju in okolici: Orožen — Muršču 24. 5. 1848, ZMS VII 67; tekst pooblastila graške „Slovenije“: Apih 127. Položaj slovenskih delegatov v južnoslovanski sekciji po pismu Šparavca Muršču 1. 6. 1848, ZMS VII 75—6. Vrazov namen zastopstva Slovencev na srbskem saboru: po Kočevarjevem odgovoru Vrazu 6. 5. 1848.

S. 323—324. Volitve v državni zbor :

Volilni red objavljen v prilogi N VI 7. 6. 1848; število poslancev: Apih 153; kandidatna lista dunajske „Slovenije“: N VI 14. 6. 1848 102.

S. 329. Kočevar in Hrvatska :

O zastopstvu na saboru izčrpno Apih 128; o obisku pri Jelačiću je pisal Kočevar sam Vrazovemu biografu 15. 10. 1880, v Vrazovi ostalini v zagr. UB. O ponovnem obisku Zagreba z opisom tamkajšnjih razmer v pismu Muršču 29. 6. 1848 ZMS VI 140. Začetek dvoma nad Hrvatsko po pismu Vrazu 20. 5. 1848.

S. 331—333. Macunov predlog sprejema ilirščine :

Ozadje po nedatiranem pismu Muršču (izza 9. štev. Slovenije, t. j. po 1. 8. 1848), obj. Glaser J., *Ivan Macun*, DiS XIV (1901) 650, tam je tudi dokaz, da Muršec ni nasprotoval novi reformi.

S. 334. Izid Majarjevih *Pravil* :

Čas izida: Sl. I 17. 11. 1848 160, N VI 22. 11. 1848 198. Bleiweisovo odklanjanje dodatnih tiskov: *Slovenske reči*, N VI 24. 5, 1848 92.

S. 335—338. Narodna misel med kmečkim slojem in stanje na Štajerskem :

Malonedeljski okraj in Sv. Jurij ob Ščavnici: Caf — Muršču 27. 5. 1848, ZMS VII 25; Radgona: Anton Kreft — Muršču 25. 4. 1848, ZMS VII 59, a glej tudi pismo 27. 5. 1848, str. 60; Marenberg: Ivan Strah — Muršču 20. 6. 1848,



ZMS VI 167. Shod v Poljčanah: Caf — Muršcu 17. 8. 1848, ZMS VII 28—9. — Celjske Slovenske novine: za program gl. zlasti uvodnik v 4. številki K.(onšek Valentin, prof., urednik), *Mi Slovenci nemoremo se za čisto svobodne deržati* (22. 7. 1848 13). — Trstenjakovi dvomi: pismo Muršcu 17. 6. 1848, ZMS VII 5. Začetek uvajanja stare prakse na spodnjem Stajerskem: Kočevar Muršcu 8. 1. 1849, ZMS VI 141; v Radgoni: Kreft Muršcu 24. 2. 1849, ZMS VII 62. Cafovi upi v avstr. vlado: pismo Muršcu 13. 1. 1849, ZMS VII 32. O celjskem komisarju: kaplan Franc Mikuž Muršcu 23. 1. 1849, ZMS VII 91. O imenovanju graškega škofa: Vodušek Muršcu 19. 2. 1849, ZMS VII 161.

S. 338—339. Koroška od dec. 1848 do marca 1849 :

Stanje je orisano po izčrpnem poročilu: Oliban, *Slovenšina na Koroškem*, Sl. I 29. 12. 1848 205—6. — Majarjevo poročilo Vrazu o poslabšanju: pismo 4. 3. 1849.

S. 339—340. Slovenci in Jelačičev pohod proti Dunaju :

Poročilo o deputaciji dunajske „Slovenije“ (Miklošič, Dolenc, Kozler): Kozler, *Nekoliko trenutkov pri Jelačiču banu*, Sl. I 21. 11. 1848 161; N VI 22. 11. 1848 198. — Kočevarjevi dvomi: pisma Vrazu 25. 9., 12. 10., 13. in 14. 11. 1848.

S. 340—341. Macunovo prizadevanje za uvedbo ilirščine v slov. šole :

Macun in Muršec: po Macunovem pismu Muršcu 7. 11. 1848 DiS XIV 652; pouk ilirščine v Gradcu: Muršec — Vrazu 8. 12. 1848 ZMS VII 155, splošno o graški preorientaciji Živkov (Muršec), Iz Gradca, Sl. II 7. 1. 1849 11; Muršcev politični pogled: pismo Macunu 10. 12. 1848 DiS XIV 655. — Ilirščina v Celovcu: Sl. I 29. 12. 1848 205—6.

341—342. Majarjeva propaganda ilirščine in vseslovanščine v šoli :

Majar, *Učilišne knjige slavenske*, Sl. II 19.—26. 1. 1849 (št. 6—8). — Navratil J., *Vsim slovanskim društvam v prevdarek*, Sl. II. 2. 2. 1849 (št. 10) 37. — Vpliv *Pravil* na graško mladino: Razlag — Vrazu 24. 1. 1849.

S. 342—344. Sprejem oktroirane ustave :

Vtis v Ljubljani: Sl. II 27. 3. 1849 98. — Trstenjakova sodba: pismo Muršcu 16. 3. 1849, ZMS VII 8—9. — Prilagoditev „Slovenije“ novemu stanju: *Zakaj mora nam Slavjanam v sedajni dobi narveč iti?* (objava uredništva), Sl. II 10. 4. 1849 203—4. — Klici po slogi: n. pr. Einspieler A., *Zaveza*, Sl. II 1. 5. 1849 137, Svečan, *Slovencam*, Sl. II 4. 5. 1849 141. — Svečanov spomin Zedinjene Slovenije: *Prositba (Petition) Slovencev*, Sl. II 3. 7. 1849 209—10. — Poziv Ljubljani: *Ljubljana!* Sl. II 12. 7. 1849 221. — O Murščevih naporih za ohranitev slovenske zavesti gl. Živkov (Muršec), *Obletno obhajilo Slovenije v Gradcu*, Sl. II 29. 5. 1849 168.

S. 346. Jezikovno nihanje po 1848 :

Gl. študijo Prijatelj, *Borba za individualnost slovenskega književnega jezika v letih 1848—1857*.









## IMENSKO KAZALO

- Ahacel* 96, 113; *Ahčin* 93, 121; *Auersperg* (A. Grün) 51, 123, 125, 131, 160, 164, 321.
- Babić* 253; *Babukić* 115, 116, 128, 176, 180, 209, 250, 251, 252, 253, 276, 288, 298, 307, 341; *Babukić* Iv. 123; *Baltić* 12, 44; *Belostenec* 277; *Benkendorf* 195; *Béranger* 168; *Berg* 267; *Bestužev* 164; *Bevk* 219; *Bezpalce* 163, 165; *Blasnik* 187, 189, 288, 289, 298, 307, 325, 334; *Blaznik* Bl. 200; *Bleiweis* 263, 281, 287, 289, 290, 291, 292, 294, 295, 296, 297, 300, 301, 302, 303, 305, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 318, 321, 323, 324, 325, 327, 331, 334; *Bodjanski* 198, 258, 259, 261; *Bohorič* 13, 14, 15, 203, 224; *Bratuša* 165, 248, 319; *Bregar* 116; *Brlić* 192; *Bulgarin* 164; *Burgar* 98; *Byron* 18, 52, 62, 85, 269.
- Caf* 27, 28, 71, 93, 110, 124, 143, 144, 151, 152, 156, 165, 177, 178, 179, 180, 198, 205, 206, 223, 224, 228, 229, 274, 277, 279, 280, 281, 285, 290, 296, 297, 299, 301, 305, 320, 322, 323, 328, 334, 337, 338, 342; *Camoens* 190, 191; *Cantylj* Lj. 119, 121, 133, 135, 137, 170, 171, 226, 269; *Carrèr* 269; *Chamisso* 51; *Cigale* 272, 325, 326, 332, 340; *Cigler* 59; *Ciringer* 282, 283, 296, 323; *Codelli* 313; *Colnar* 155; *Crobath* 200, 207, 287, 323; *Cvetko* 17, 48, 148, 165, 179, 205, 230.
- Cejka* 270; *Čelakovský* 9, 12, 23, 24, 25, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 53, 59, 67, 69, 104, 120, 121, 138, 152, 160, 174, 198, 209, 225, 254, 255, 267, 269; *Čižov* 259; *Čop* J. 85, 139; *Čop* M. 16, 24, 34, 35, 36, 37, 52, 53, 54, 59, 60, 62, 67, 68, 69, 73, 74, 75, 87, 92, 97, 120, 123, 125, 130, 132, 152, 165, 183, 187, 188, 191, 197, 216, 286, 291, 324.
- Dajnko* 13, 14, 15, 17, 22, 32, 38, 47, 48, 63, 98, 101, 108, 198, 224, 285; *Dante* 62, 85, 92; *Demeter* 44, 61, 161, 251, 253; *Demšar* 293; *Deržavin* 164; *Deutscher* 248; *Dev* 8, 34; *Dimitrijevič* 164; *Dobrovský* 9; *Dolenec* 315; *Doležalek* 257; *Dominkuš* 116, 126, 322, 323, 324; *Drašković* 45, 46, 47, 48, 49, 101, 104, 157, 162, 173, 182, 187, 193, 194, 195, 197, 209, 222, 225, 234, 235, 242, 319;
- Drobnič* 158, 173, 174, 182, 183, 206, 275, 278, 279, 281, 285, 296, 297, 298, 301; *Dubrovskij* 260, 261, 263, 268; *Dvoržacek* 107.
- Edlauer* 139; *Einspieler* 296, 338, 343, 344; *Engler* 135; *Erben* 235, 236, 237, 238, 252, 262, 266, 267, 268, 270, 271; *Ezop* 13.
- Ferič* 106; *Ferjan* 220; *Ferstl* 126; *Fialka* 272; *Fingerhut* 271; *Finžgar* 211; *Freyer* 203; *Furch* 270.
- Gaj* 6, 12, 28, 41, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 58, 61, 63, 67, 69, 70, 71, 87, 96, 99, 100, 101, 102, 104—120, 122, 123, 127, 128, 129, 130, 132, 134, 138, 139, 143, 144, 145, 148, 149, 152, 153, 154, 156, 159, 160, 161, 162, 163, 167, 173, 174, 175, 176, 177, 180, 181, 184, 186, 187, 188, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 199, 202, 204, 205, 209, 210, 211, 212, 215, 219, 222, 224, 225, 226, 227, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 244, 245, 250, 251, 252, 253, 254, 256, 257, 263, 268, 269, 270, 276, 280, 281, 285, 286, 288, 301, 302, 305, 306, 318, 343; *Garrick* 188; *Gessner* 36; *Globočnik* 127, 272, 313, 322; *Goethe* 51, 52, 85, 87; *Gogolj* 258, 261; *Gottweis* 173, 180, 181, 231, 250, 319; *Govekar* 220; *Grabrijan* 155; *Gray* 85; *Greiner* 12, 16, 24, 97, 109; *Grigorović* 259, 274; *Grimm* 52, 269; *Gundulić* 59, 161; *Gutsmann* 179; *Gyaly* 139, 140, 148, 255.
- Habdelić* 277; *Haladi* 165; *Hanka* 198, 204, 239, 241, 258, 266, 267, 281; *Hašnik* 296; *Havliček* 269; *Helvetius* 45; *Herder* 8, 12, 15, 62, 236, 242, 330, 333, 343, 344; *Hergović* 239; *Herkalović* 196; *Herzog* 211, 213, 247; *Hess* 109; *Hirschfeld* 232; *Hohenlohe* 222; *Hohenwart* 313; *Homer* 37, 190; *Homjakov* 258; *Horvat* 25, 124, 129, 143, 148, 149, 150; *Hrovatin* 129; *Hurban* 263, 264, 266.
- Ilić* 233, 240, 248, 252; *Ilinić* 206, 296.
- Jais* 109, 121; *Jaklin* 17, 29, 179, 248, 275, 285; *Jakopović* 172; *Jambrešić* 277; *Janežič* 338; *Janša* 63; *Japelj* 7, 24, 203;



- Jarc 177; Jarnevičeva D. 227, 252; Jarnik 16, 32, 96, 113, 115, 116, 117, 119, 127, 128, 129, 134, 143, 145, 151, 152, 158, 182, 198, 201, 202, 205, 210, 220, 226, 277, 302, 305, 306, 327, 333; Javornik 304, 334, 338; Jelačić 318, 329, 331, 339; Jenko J. 318; Jeran 220, 221, 288, 289, 290, 293, 296, 298, 299; Jež 284; Jordan 274, 281, 295, 300, 303; Josipović 176; Jožef II 42, 182; Jugovitz 210; Jungmann 241, 266, 271; Jurinić 146, 187, 188, 189, 203, 272, 287; Livadić 205; Lomonosov 164.
- Macpherson* 8; Macun 229, 231, 282, 283, 293, 296, 331, 332, 340, 345; Mahač 165; Majar 113, 174, 182, 183, 198, 201, 202, 205, 207, 210, 242, 251, 252, 290, 294, 296, 301, 301—307, 311, 312, 314, 323, 327, 328, 332—336, 339—342, 345; Majerić 165, 231; Malavašič 155, 173, 187, 188, 217, 218, 289, 290, 293; Malin 139, 140, 152, 173; Marić 58; Maroušnik 294; Mathison 52; Matjašič 16, 17, 20, 25, 28, 44, 47, 48, 51, 70, 97, 124—129, 143, 148, 150, 151, 157, 165, 198, 205, 229, 230, 277, 296, 299, 323; Mažgon 85, 96, 139, 323; Mažuranić A. 162, 250, 251, 298; Mažuranić Iv. 102, 104, 117, 119, 120, 134, 180, 200, 250, 276; Mayer 158, 165; Medved 231; Megiser 179; Metelko 13, 37, 48, 68, 179, 186, 289, 293, 298, 304; Metternich 234, 308, 309, 312; Mickiewicz 52, 85, 168, 259, 261, 269; Mihaonović 104; Miheljak 212; Miklošič 17, 19, 20, 22, 24, 25, 26, 29, 30, 59, 60, 71, 85, 87, 93, 97, 98, 101, 106, 108, 120, 128, 129, 140, 142, 143, 150, 152, 153, 157, 163, 177, 227, 231, 270, 297, 307, 315, 321, 322, 323; Misja 165; Modrinjak 17, 179; Mohorič F. 161; Mohorič Iv. 248; Mokry 272; Montesquieu 45; Moor 52; Moyses 180, 211, 232, 253, 254; Mraović 176; Muchar 144; Munda 231; Murko 12—16, 20, 22, 24, 25, 26, 29, 31, 37, 47, 48, 59, 62, 69, 71, 96, 97, 106, 108, 110, 129, 139, 141, 142, 150, 153, 163, 178, 179, 198, 204, 223, 224, 229, 277, 280, 285, 299; Muršec 16, 17, 20, 22—27, 38, 44, 51, 61, 97, 101, 108, 124, 125, 126, 128, 129, 141, 142, 148, 150, 151, 160, 165, 166, 223, 228—232, 235, 242, 273, 277, 278, 282, 283, 284, 295, 299, 304, 316, 317, 319, 320, 322, 323, 332, 334—338, 340, 342, 344.
- Napoleon* 110; Narat 179; Navratil 341; Nebeski 270; Nemanić 155; Němcova 271; Nestor 21, 114; Nosák 264.
- Oberdanek* 294; Obradović 119; Ornić 231; Orožen Ign. 277; Orožen 113, 180, 296, 323, 337; Oršić 234, 242; Ostrowski 101, 102, 153; Ožegović 156.
- Palacký* 33, 241, 266, 271, 321, 344; Panov 259, 276; Percy 8; Pessler 150, 165, 223; Petere 67; Peterlin 155, 219; Petrarca 85; Pikel 304; Pintar 155, 206, 219, 220, 221, 242, 288, 296, 329; Pipan 20; Pirš 277; Pogledič 288; Pogodin 164, 259; Pohlin 6, 7, 8, 34, 179; Polevoj 164; Poljanec 283; Popović 165; Pospišil 268, 271; Potočnik 219; Preis 180, 198, 205, 239, 259; Prelog 71; Preradović 284; Prešeren 10, 15, 16, 20, 28, 33, 35, 37,
- Kadavý 264; Kajnih 165, 296; Kalundžić 173; Kancler 231; Karadžić 8, 23, 31, 45, 52, 104, 110, 111, 118, 164, 173, 192, 225, 238, 277; Karamzin 21, 164; Karničnik 51, 97; Karpiński 87; Karvančičeva H. 270; Kastelic 33, 67, 68, 69, 73, 74, 85, 92, 93, 96, 102, 121, 122, 123, 129, 130, 131, 136, 139, 151, 187, 188, 200, 201, 222; Kastorský 152; Kazinczy 44; Kaznačić 173, 227, 252; Klajžar 16, 17, 20, 22, 25, 71, 143, 165, 229, 230; Klobučarić 211; Knuplež 17, 20, 25, 143; Kobe 188, 219, 221, 288, 294; Kocjančič 220; Kocmut 24; Kočevar 12, 14, 16, 17, 20, 22, 23, 25, 26, 28, 29, 44, 48, 50, 51, 60, 61, 62, 71, 85, 106, 107, 109, 112, 124, 126, 127, 128, 141, 142, 143, 156, 158, 161, 163, 173, 175, 180, 188, 205, 211, 212, 213, 220, 223, 232, 242, 247, 250, 277, 278, 279, 281, 283, 285, 286, 295, 297, 299, 313, 319, 322, 329, 336, 337, 339; Kollár 9, 12, 25, 45, 48, 62, 63, 64, 67, 69, 74, 75, 85, 87, 100, 104, 105, 133, 138, 140, 145, 146, 147, 148, 149, 151, 153, 154, 156; Kopitar 7, 13, 15, 16, 31, 32, 37, 45, 59, 92, 143, 146, 147, 152, 197, 198, 205, 224, 232, 249, 257, 282, 291, 293; Kordeš 189; Korošec 283; Korytko 140, 153, 160, 161, 181, 184, 187, 191; Koseski 294, 298, 321, 323, 331; Kosi 231; Kosler 272, 318; Kossuth 245; Košar 17, 19, 22, 26, 30, 59, 157, 165, 177, 223, 229; Kotzebue 188; Kozlov 164; König 155; Köppen 126, 164; Kramberger 165; Krametz v. Lilienthal 212; Kraševac 155; Krašna 219, 221, 289, 290; Kreft 296, 323, 336, 338; Krempl 17, 115, 116, 138, 144, 148, 150, 151, 152, 165, 179, 181, 182, 223, 224, 232, 233, 242, 283, 288, 290, 291, 292, 293, 296; Krizmanić 101, 161, 162, 248; Križe 219; Krudowský 163, 164, 165; Kucharski 45; Kukuljević 161, 231, 235, 253, 321; Kumerdej 24, 179, 203; Kurelac 44; Kušlan 322; Kvas 17, 71, 116, 126, 129, 150, 179, 198, 229, 296.
- Lah* 98, 101; Lamartine 52, 85, 269; Lenau 51; Lilek 20; Linhart 6, 7, 8, 10, 34,



- 38, 51—54, 57—60, 64, 67, 68, 69, 73, 74, 75, 79, 82, 85, 88, 92, 96, 97, 120—129, 131—134, 136, 138, 139, 140, 142, 143, 144, 151, 152, 153, 154, 164, 183, 187, 188, 189, 191, 197, 198, 200, 201, 207, 208, 215, 216, 218, 225, 226, 269, 272, 280, 282, 286, 287, 294, 300, 324, 332; Primic 14, 32, 179; Prochazka 213; Puff 163, 164, 198, 205; Pungartnik 165; Purkině 261; Puškin 164, 168, 261, 269.
- Radinović* 248; *Rajčić* 155; *Rakovac* 50, 57, 60, 101, 119, 134, 135, 136, 140, 162, 175, 176, 180, 194, 195, 227, 237, 256; *Rask* 126; *Ravnikar J.* 221; *Ravnikar (Poženčan)* 96, 173, 174, 184—187, 218, 219, 288, 293, 296, 298; *Razlag* 284, 296, 329, 330, 331, 332, 341, 342, 345; *Relstab* 269; *Richter* 188; *Rieger* 270; *Ritter* 273; *Rižnar* 12, 179; *Robič* 229; *Robida* 304, 338; *Roštlapil* 22, 67, 99, 254; *Rousseau* 45; *Rubelić* 165; *Rubido* 248; *Rudež* 201, 206; *Rückert* 51.
- Saharov* 258; *Schiller* 52, 85, 269; *Schmid K.* 16, 97, 98, 101, 108, 110, 113, 287, 289; *Schrott* 211; *Schulheim v. H.* 160; *Sedlnitzky* 70, 210, 211, 212, 214, 234, 254; *Seljan* 231, 288; *Semrajc* 313; *Simončić* 231; *Sladović* 165; *Slomšek* 16, 19, 20, 28, 98, 113, 142, 145, 151, 156, 158, 179, 180, 205, 208, 231, 299, 300, 304, 308, 316, 317, 323, 332; *Smole* 68, 74, 92, 153, 188, 189, 191, 198, 272; *Sreznevskij* 198—201, 203—206, 210, 213, 224, 238, 239, 248, 255, 256, 258—261, 263, 264, 266, 267; *Staělova* 102; *Staněk* 255, 267, 271; *Stanič* 220; *Stanković* 173; *Stauduar D.* 162, 171, 172, 206—209, 214, 248, 269; *Stauduarjevi* 135, 171; *Stauduar V.* 162; *Stojan* 299; *Stoos* 57, 104, 134, 240, 251; *Storch* 270; *Strafella* 165; *Strah* 165, 336; *Strajnsak* 165, 231, 296; *Stritar* 220; *Strobach* 270; *Stroj* 205; *Stuhec* 108, 150; *Stulli* 147, 277; *Svečan* 343; *Svetec* 288.
- Safařik* 9, 12, 24, 45, 69, 104, 105, 126, 128, 130, 138, 139, 140, 144, 149—152, 154, 173, 189, 198, 221, 224, 235, 241, 250, 252, 254, 255, 257, 258, 262, 264, 266, 267, 268, 270, 271, 275, 280, 282, 340; *Šamperl* 59, 93, 109, 121; *Sembera* 273; *Šerf* 231; *Ševčenko* 258; *Smigoc* 17; *Sparavec* 165, 322; *Sterman* 248, 283, 284; *Stur* 263, 264, 266; *Subic* 332, 340; *Sulek* 263, 318.
- Taube* 6; *Tecilašić* 165; *Teodorović* 165; *Terebelskij* 270; *Thumann* 6; *Topalović* 104, 239; *Trnski* 157, 165, 175, 176, 177, 198, 220, 226, 227, 241, 252; *Trstenjak* 30, 126, 129, 141, 143, 150, 163—166, 168, 176, 180, 212, 222, 223, 224, 228, 229, 248, 282, 284, 296, 300, 303, 322, 323, 336, 337, 342; *Trubar* 14, 74, 93; *Tutek* 229.
- Uhland* 51; *Ulaga* 165, 206, 212, 277, 296; *Utješeniović* 289; *Uvarov* 260; *Užarević* 252, 276.
- Vahl* 250; *Valvasor* 226, 332; *Vancaš* 251; *Vedžihi paša* 234; *Vehovar* 165; *Vergil* 18, 37, 57; *Vidovičeva A.* 252; *Vitezović* 110; *Vodnik* 7, 10, 32, 54, 63, 92, 178, 179, 187, 188, 189, 299, 332; *Vodušek* 20, 38; *Vogrin* 17, 25, 124, 129, 143, 148, 150, 165, 223, 229, 231, 296; *Volčič* 155, 219, 220; *Volkmer* 17, 27, 38, 97, 332; *Voltaire* 45; *Voltiggi* 107, 277, 278; *Vraniczany* 200; *Vraz (Fras)* 17, 19, 20, 22—31, 34—38, 40, 41, 47, 48, 50—54, 57—64, 67—71, 73, 74, 75, 79, 82, 85, 87, 88, 90, 92, 93, 96—102, 104—111, 113, 115—145, 148—171, 173—177, 179—183, 185—191, 193, 196, 197, 199—214, 217—243, 246—288, 298—301, 303, 307, 313, 316, 319, 321—324, 328, 329, 331, 332, 339, 342; *Vrchovský* 107, 139, 140, 254, 263; *Vrtátka* 270; *Vukotinović* 57, 101, 104, 107, 120, 134, 156, 157, 161, 170, 171, 172, 175, 176, 193, 227, 231, 237, 240, 247, 249, 251, 256, 268, 269.
- Waldheim* 213; *Weixl* 231; *Wenedikt* 29; *Windischgrätz* 23, 39; *Wolf* 277, 296.
- Zagajšek* 179; *Zajc* 155; *Zaleski* 87, 225; *Zap* 235, 237, 262, 263, 266, 270; *Zerplak* 210, 211; *Zois* 7, 179; *Zorčić* 206, 212; *Zrinjski* 209; *Zupan* 20, 33, 82, 113, 182; *Zupanc* 85, 139; *Zupančić* 19.
- Zakelj* 122, 155, 206, 213, 218—222, 293, 296; *Zemlja* 206, 219, 288, 293, 296; *Zemla* 155, 296; *Žukovski* 52, 164.



## KRATICE

- AZN: Arhiv za zgod. in narodopisje.  
CCM: Casopis Českého Museum.  
CJKZ: Casopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino.  
CZN: Casopis za zgodovino in narodopisje.  
Danica: Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka, oz. Ilirska.  
DiS: Dom in svet.  
Djela: Djela Stanka Vraza, izd. Matica Hrvatska.  
Drechsler: Drechsler (= Vodnik) B., Stanko Vraz.  
Forschungen: Murko M., Miklosich's Jugend- u. Lehrjahre, Forschungen zur neueren Literaturgeschichte.  
Gradja: Gradja za povijest hrv. književnosti.  
IB: Illyrisches Blatt.  
ID: Marković F., Izabrano djelo Stanka Vraza.  
IMK: Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko.  
Jezičnik: Marn Josip, Jezičnik.  
Kulakovskij: Kulakovskij P., Илл-рвзмъ.  
Ljet. Jug. ak.: Ljetopis Jugoslovanske akademije.  
LZ: Ljubljanski Zvon.  
Macun: Macun I., Književna zgodovina slov. Štajerja.  
N: Novice.  
NE: Narodna enciklopedija SHS.  
Paul, Dopisy: Paul K., Dopisy česko-slovenských spisovatelů Stanku Vrazovi a Ljudevitu Gajovi, Praga 1923.  
Prešeren: Kidrič F., Prešeren.  
Rad: Rad Jugosl. akademije.  
Savrem.: Savremenik.  
SBL: Slovenski biografski leksikon.  
Sl.: Slovenija.  
Šurmin: Šurmin Dj., Hrvatski preporod.  
ZMS: Zbornik Matice slovenske.  
Ostale kratice: zagr. oz. lj. UB pomeni zagrebško oz. ljubljansko Univerzitetno knjižnico; Z = Zagreb kot mesto izida knjige.  
Vsa pisma, ki nimajo navedenega nahajališča, so še neobjavljena (ali nepopolno objavljena) pisma iz zagr. vseučiliške knjižnice.

*Vinjete in inicialke so originalni lesorezi iz dobe, ki jo obravnava delo. V lepi tradiciji slovenske tiskarske obrti so se ohranile v tiskarni Blasnikovih naslednikov v Ljubljani.*

*Na naslovni strani emblem Gajeve „Danice“.*



## VSEBINA

Uvodne besede . . . . .	5
Prvo poglavje: Stajerska mlada generacija po 1830 . . . . .	11
Drugo poglavje: Vrazov stik z Zagrebom in Ljubljano . . . . .	41
Tretje poglavje: Konflikt med pesnikom in uredniki . . . . .	73
Četrto poglavje: Vrazova preselitev na Hrvatsko . . . . .	138
Peto poglavje: Proti kulminaciji ilirskega vala . . . . .	167
Šesto poglavje: Ljubljana postaja središče . . . . .	215
Sedmo poglavje: Vseslovenska kulturna vzajemnost v praksi . . . . .	244
Osmo poglavje: Prelomna leta in zadnji glasniki ilirizma . . . . .	275
Deveto poglavje: Posledica marčne revolucije . . . . .	308
Gradivo, viri, opombe . . . . .	347
Imensko kazalo . . . . .	369
Kratice . . . . .	372

